ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий журнал

Журнал заснований у 2004 році з ініціативи генерал-лейтенанта міліції ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА ЗАХАРОВА, заслуженого діяча науки і техніки України, кандидата юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1546 від 09.05.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04539.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», (вул. Єрмолової, буд. 35а, м. Дніпро, 49033, dgu@ukr.net, (056) 370-28-72)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Офіційний сайт: www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції: вул. Єрмолової 35а, 49033, м. Дніпро, Україна. Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

5
2025
Том 2

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

5 • 2025

Науковий журнал

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 5 від 27.11.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025
© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ПОЛТОРАКОВ О. Ю.,
кандидат політичних наук,
старший дослідник,
старший науковий співробітник
(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 342.7:(352.7+352.9)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.1

«КУЛЬТУРА ВІДМІНИ» ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ (СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА)

У статті досліджується феномен «культури відміни» як соціально-правове явище, що має вагомий вплив на сучасне суспільство, зокрема на сферу суспільно-правових відносин. Автор здійснює історико-ретроспективний аналіз становлення та еволюції цього явища, розглядаючи його від витоків у первісному суспільстві з інститутом вигнання як однієї з основних форм соціального контролю і санкцій за порушення норм. Проводиться паралель із древніми практиками «відлучення» в іудейській та християнській традиціях, інститутом остракізму у Стародавній Греції, а також різними формами вигнання в Римській імперії.

Автор аргументує, що культура відміни має глибокі корені в історії соціального вигнання, що трансформувалось під впливом соціокультурних, релігійних і правових чинників у складне явище, здатне впливати на колективну свідомість і соціальну поведінку у сучасних інформаційно-комунікаційних умовах. Особливу увагу приділено практикам релігійного відлучення (анафемі) та їхнім політичним контекстам, а також застосуванню вигнання і суспільних санкцій у різних епохах, включно з радянським періодом і сучасністю, що вказує на їхнє складне і суперечливе значення в юридичній та соціальній сферах.

Дослідження висвітлює сучасні прояви «культури відміни», пов'язані з інтернет-комунікаціями, соціальними мережами і медіа, а також розглядає її вплив на свободу слова, особисту думку та публічну дискусію. Зазначено проблеми обмеження прав публічних осіб, знецінення «презумпції невинуватості», зростання ролі медіа у виконанні функцій покарання, що традиційно належали державним інститутам. Автор наголошує на складнощах балансу між захистом суспільних цінностей і прав людини в умовах бурхливого розвитку інформаційного суспільства.

Робота сприяє глибшому розумінню природи, форм, методів і наслідків «культури відміни» з позицій філософії права і соціокультурного аналізу, відкриваючи перспективи для подальших правових, історичних і культурних досліджень цього складного феномену.

Ключові слова: *культура відміни, остракізм, права людини, філософія права, суспільство, покарання.*

Poltorakov. O. Yu. "Culture of cancellation" as a socio-legal phenomenon (socio-historical retrospective)

The article examines the phenomenon of "cancel culture" as a socio-legal one, that has a significant impact on contemporary society, particularly within the realm of socio-legal relations. The author conducts a historical-retrospective analysis of the genesis and evolution of this phenomenon, tracing its roots back to primitive societies where exile served as a fundamental form of social control and sanction against norm violations. Parallels are drawn to ancient practices of excommunication in Jewish and Christian traditions, the institution of ostracism in Ancient Greece, and various forms of exile in the Roman Empire.

The study reveals that cancel culture has deep historical roots in social exile practices, which have transformed under the influence of socio-cultural, religious, and legal factors into a complex phenomenon capable of influencing collective consciousness and social behavior in contemporary information and communication contexts. Special attention is given to religious excommunication practices (anathema) and their political contexts, as well as to the application of exile and social sanctions throughout different eras, including the Soviet period and modern times, demonstrating their complex and often contradictory roles in legal and social domains.

The article highlights modern manifestations of cancel culture related to internet communication, social networks, and media, exploring their impact on freedom of speech, personal opinion, and public discourse. Issues such as restrictions on public figures' rights, the erosion of the presumption of innocence, and the growing role of media in assuming punitive functions traditionally reserved for state institutions are discussed. The author emphasizes the challenges of balancing societal value protection and human rights amid the rapid development of the information society.

This research contributes to a deeper understanding of the nature, forms, methods, and consequences of cancel culture from the perspectives of legal philosophy and socio-cultural analysis, opening avenues for further legal, historical, and cultural inquiries into this complex phenomenon.

Key words: *cancel culture, ostracism, human rights, philosophy of law, society, punishment.*

Постановка проблеми. «Культура відміни» є характерним явищем сучасного суспільства [11], який чинить значущий вплив в т.ч. на сферу суспільно-правових відносин. Практики «культури відміни» не лише зовнішньо «коригують» (опосередковано цензурують) значущі елементи медіа-комунікаційної картини світу [13], але також здійснюють значущий глибинний вплив на соціокультурне середовище в цілому, впливаючи на масове сприйняття та колективну свідомість. Філософсько-правові дослідження «культури відміни» в суспільному просторі відкривають перспективи глибшого розуміння природи, форм та методи, а також соціально-культурних наслідків [11] трансформації соціальних та, зокрема, соціально правових норм, інститутів та механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика «культури відміни» достатньо міцне закріплюється у фокусі дослідницької уваги представників відносно широкого спектру соціогуманітарних дисциплін [10] (від психології та педагогіки [5] до соціології та політології [1, 8]). Разом із тим, принаймні до останніх часів, вона знаходилася на (напів) периферії правових та, зокрема, філософсько-правових, історико-правових, культурно-правових і т.п. досліджень.

Мета статті. Для глибшого розуміння «культури відміни» як в т.ч. філософсько-правового явища необхідно провести історико-ретроспективний аналіз його становлення та розвитку – передусім в контекстах звичаєвого права та релігійного (церковного) права, які попередньо розглядаються в їх співвіднесенні з державно-правовими інститутами та соціально-правовими механізмами.

Виклад основного матеріалу. Загальне становлення специфічного соціально-правового явища, яке поступово трансформувалось у сучасну «культуру відміни», сягає глибин первісного суспільства та такої універсальної форми його (само)організації як община, через що пройшли всі народи світу [6, с. 63]. В тодішніх, і їм подібних сучасних, умовах однією із відносно найпопулярніших видів санкцій за серйозні порушення суспільних норм було вигнання (із громади). Показово, що саме вигнання (Адама та Єви із Едему, Каїна за вбивство Авеля і т.п.) фігурує на самому початку священних книг авраамічних релігій. В подальшому ця практика трансформувалася в т.ч. в механізм «відлучення від синагоги» (апеляція до нього достатньо часто зустрічається передусім в Євангелії від Івана [Ін 9:22; Ін 12:42; Ін 16:2]) – а потім у вкрай неоднозначне «відлучення від церкви». Примітно, що «відлучення від синагоги», яке також означало фактичне відлучення від (іудейської) громади, могло бути тимчасовим (зазвичай на місяць) або на все життя (херем). Так, наприклад, саме херему був підданий 27 липня 1656 р. рабинами Амстердама видатний філософ Барух (Бенедикт) Спіноза.

Форм відносно повноцінного соціально-правового інституту явище вигнання набуло у античні часи, артикулюючись передусім у т.зв. «остракізм» (буквально – «суд черепків»). Цей інститут існував у Стародавній Греції (в Афінах, Сіракузах і декількох інших полісах) у класичний період. Елліни голосували за вигнання своїх співгромадян за допомогою глиняних черепків, «остраконів». Примітно, що цей захід носив виступав не тільки як превентивний механізм захисту «справжнього демократичного режиму від майбутніх небезпек» [3, с. 88], але також і в якості механізму, за допомогою якого чинили тиск (через бойкотували чи вигнання) політичних суперників. Втім, на класичне вигнання або бойкот інститут остракізму вбачається схожим лише частково (він багато в чому нагадує сучасний інститут люстрації) – адже вигнання було обмежено терміном у 10 років, причому такий вигнанець (зокрема, Фукідід, який саме у вигнанні до Фракії створив свій видатний твір «Історію») не втрачав ані свого майна, ані своїх прав громадянства полісу. Крім того, іноді вигнаним у такий спосіб політичним діячам дозволяли повернутися на батьківщину навіть раніше (передусім у випадку значної військової загрози на кшталт нашестя Ксеркса у ході греко-перських війн).

Для більшої повноти картини необхідно також відзначити, що в античному праві (зокрема, у Давній Греції) також існували інститути атимія (позбавлення громадянських прав, часткове або повне), яким каралося боягузтво на війні (втеча із поля бою або здача у полон), та (повного/повноцінного) вигнання, яке вважалося стандартним покаранням за такі серйозні злочини як вбивство або святотатство. Зокрема, на самому початку VI ст. до н. е. Солоном був прийнятий закон, який карав атімією (позбавленням громадянських прав) громадянина, який у громадянській війні не воював за жодну зі сторін. Як пізніше писав із цього приводу славетний Аристотель: «Хто під час stasis [смута, громадянська війна] в місті не стане зі зброєю в руках ні за тих, ні за інших, той карається ганьбою і виключається з політики» [14].

Відносно окреме місце займали практики ритуального вигнання чи навіть вбивства– передусім під час голоду, епідемії (чуми) або іншої біди [15]. Вважалося нормальним, навіть корисним, вигнати з поліса бідняка, каліку чи злочинця (така жертва називалася «фармак») – це, на думку давніх греків, допомагало очищати поліс і боротися з нещастям [17]. Крім того, у перший день таргелій/фаргелій, свята Аполлона в Афінах, з міста виводили двох фармаків – саме як символічну спокутну жертву [15].

Подібні практики існували і в інших частинах світу – від давньої Сирії до імперії ацтеків. Але давні євреї пішли трохи далі – замінили людину-жертву жертовної твариною (козлом, пізніше метафоризованим), на якого вішали всі гріхи та відпускали/виганяли в пустелю.

Всі ці процедури вбачаються принципово схожими на сучасне «скасування» (кенселінг) – передусім тим, що проводилися громадою, а рішення на їх застосування (та, за певних умов, скасування) було саме колективним.

Натоміть застосування механізмів вигнання у Давньому Римі характеризується передусім тим, що вигнання (в тій чи іншій його формі) призначалося указом зверху. У римській

практиці існувало три типи вигнання – relegatio, “aquae et ignis interdictio” або “ignis et aquae interdictio”, а також deportatio:

Перше було найм'якішим – людині просто наказували кудись виїхати, але римського громадянства та особистого майна вона втрачала. Найвідоміший прецедент – доля філософа та поета Овідія [18, p. 111–141], якого імператор Октавіан Август у грудні 8 року н.е. несподівано заслав у Томи, грецьку колонію біля гирла Дунаю (зараз це румунське місто Констанца). При цьому майно Овідія не конфісковано, а його третя дружина Фабія, рідня імператора, залишилась у Римі, аби домогтися помилування свого чоловіка.

Друге – вигнання за межі Римської держави, з позбавленням громадянства і конфіскацією майна. Зазвичай цією мірою каралися злочини «проти величі Римської держави» (зокрема “crimen laesae majestatis”, зневага до божественної особи цезаря [7, с. 49]) та зловживання скарбницею (державними коштами), а також публічне насильство та омана. (Пізніше цей механізм був застосований щодо Наполеону – висилка на острів Ельба [19]).

Третє – депортація – була найсуворішим/найжорстокішим із типів вигнання, оскільки, засудженого до цього покарання насильно поміщали на острів у Середземному морі без права повернутися. Так, наприклад, згідно Закону про перелюбство (“Lex Julia de pudicitia et de coercendis adulteriis”), виданого імператором Октавіаном у 18 р. до н.е., за позашлюбний зв’язок невірна дружина каралася довічним засланням на острів (relegatio in insulam), і при цьому втрачала третю частину свого майна та не мала більше права виходити заміж. (Пізніше співставний механізм був застосований щодо Наполеону – довічна висилка на далекий острів Святої Єлени).

Примітно, що жоден варіант (навіть депортація) не передбачав неминучої смерті покараного. Певним чином навіть навпаки – завдяки вигнанню людина могла уникнути смертної кари. Особливо це було важливо тому, що найвища міра покарання в період республіки чекала на кожного, хто своєю поведінкою загрожував державному устрою Риму та його ідеології.

Розвиток християнства збагатив (або, скоріш, «збагатив») спочатку соціально-правове, а потім церковно-правове та, в певному сенсі державно правове (в термінах християнства к державної релігії) поле явищем «відлучення від церкви». (Цей механізм, в свою чергу, був запозиченим із іудейської традиції «відлучення від синагоги»). Засади цього механізму були закладені у ранньому християнстві [Мт 18:17] та, зокрема, артикульовані апостолом Павлом у його «Першому посланні до корінфян» [1Кор. 5:11].

Подібно до «відлучення від синагоги» (тимчасового або пожиттєвого) в іудаїзмі, «відлучення від церкви» в християнстві також має форми т.зв. «малого відлучення» та «великого відлучення» (анафеми).

Перше, яке носить тимчасовий характер та накладається церковною владою регіонального або місцевого рівня (у православ'ї – єпископом) за порушення церковних правил і за відступ від заповідей, полягає в тимчасовій забороні на участь в релігійних церемоніях, на причащання і благословення.

Друге, «велике відлучення» («анафема»), що накладається вищою церковною інстанцією на відступників та єретиків, має невизначений термін дії і передбачає заборону на будь-які зв'язки церкви з відлученим. Масово анафему почали застосовувати у IV ст. стосовно єретиків (хто заперечував церковні догмати) та виявляв вперту нерозкаяність. Першою анафемою, проголошеною від повноти Церкви, було відлучення у 325 р. на I Вселенському Соборі пресвітера Арія, який заперечував єдиносущність Святої Трійці. у липні 1054 р., після поділу християнських церков на Східну (православну) та Західну (католицьку), папа римський Лев IX та патріарх константинопольський Керуларій проголосили взаємні анафеми, які були скасована лише 1964 р. (під час першої зустрічі в Єрусалимі папи Павла VI і патріарха Афінагора).

Втім, попри її суто релігійний сенс, «анафема» поступово дедалі активніше використовувалася із цілями, які лише опосередковано мали відношення до релігійності. Так, наприклад, у червні 1378 р., коли військо великого князя Дмитра Донського пограбувало

невизнаного Москвою митрополита Київського, Литовського й усієї Руси Кіпріана (пізніше канонізованим), останній піддав ратників і самого князя анафемі. Ця анафема так і не була знята, однак це жодним чином не завадило РПЦ Дмитра Донського канонізувати на Соборі 1988 р.

Примітним релігійно-політичним прецедентом є сумнозвісна «анафема на гетьмана Мазепу» [2], накладена російськими церковними ієрархами на вимогу російського царя Петра І із принциповими процедурними та іншими порушеннями. Відповідно, Вселенський патріархат у вересні 2018 року (після початку Надання автокефалії Українській православній церкві) повідомив, що ніколи не визнавав неканонічної анафеми, яка була накладена на українського гетьмана Івана Мазепу Російською православною церквою, «адже вона була накладена з політичних мотивів, як засіб політично-ідеологічних репресій і не мала жодних віросповідних, богословських чи канонічних причин» [9].

Показовим релігійно-соціальним прецедентом є декілька різноманітних «анафем», яким був в різні часи підданий імператор Наполеон І Бонапарт. Так, зокрема, у 1806 р. під Синод РПЦ, під тиском імператора Олександра І, оголосив французькому імператору-католику «анафему» за утиски західної церкви. Після цього у всіх храмах Російської Імперії (православних і католицьких) Наполеон було оголошено антихристом і «ворогом роду людського». Втім, уже у наступному, 1807 р. Олександр І був змушений фактично зняти цю анафему – а під час зустрічі та перемовин у Тільзиті навіть нагородив його найвищою державною (по суті – державно-релігійною) нагородою Російської імперії, – орденом Святого Апостола Андрія Первозваного, девіз якої – «За віру і вірність» (християнству загалом та православ'ю зокрема). Додаткову пікантність цій ситуації надає також та обставина, що 1812 р. (після вторгнення Наполеона в Росію) та 1815 р. (після т.зв. «Ста днів») Синод РПЦ вчергове піддавав французького імператора російсько-православній «анафемі».

Характерним релігійно-соціальним прецедентом також є т.зв. «відлучення Льва Толстого», яке також формально не відповідало канонам та механізмам. Адже у відповідному «Визначенні Святійшого Синоду від 20–22 лютого 1901 року № 557, з посланням вірним чадам Православної Греко-Російської Церкви про графа Льва Толстого» йшлося лише про те, що граф Лев Толстой більше не є членом Православної церкви, оскільки його (публічно висловлені) переконання несумісні з таким членством.

Окреме місце займає дещо суміжне явище «насильницького постригу» в монахи/монахини – як відносно гуманніша (чи, скоріш, «гуманніша») альтернатива страті та іншим формам покарання чи переслідування. Так, в першій половині VI ст. в зведенні законів візантійського імператора Юстиніана (528–529 рр.) монастирське заслання як форма покарання отримує юридичний статус. І вже з VII ст. у Візантії поширюється практика заслання/ув'язнення в монастир (насильницький постриг) неугодних членів правлячої династії та державних чиновників. В подальшому подібні практики були також запозичені Київською Руссю. Так, Устав князя Ярослава «Мудрого» Володимировича про церковні суди передбачав такі види покарання як поміщення в «дом церковний» та єпитимія. В суто політичному контексті показова передусім трагічна доля путівльського князя Ігоря Ольговича (1-ша пол. XII ст.), який був спочатку ув'язаним у монастирі – а потім прийняв чернецтво.

Характерною особливістю релігійного (церковного) відлучення та співставних із ним явищ вбачається передусім те, що «відлучення» носить передусім суспільний (мінімізацію соціальних контактів та особистого спілкування), а не фізичний (просторовий) характер – відлучення не передбачає обов'язкової релокації (зміни місця перебування, проживання і т.ін.). Також, під філософсько-правовим кутом зору, необхідно звернути увагу на такі складові «відлучення від церкви» як його ритуальність (увага на дотримання відповідних процедур), ідеологічність (присутність певного політико-пропагандистського підгрунтя) та символічність (відсутність практичних санкцій на кшталт конфіскації майна або примусової релокації).

Подальші процеси секуляризації, глобалізації та індустріалізації суттєво послабили суть та зміст явища «відлучення від церкви» та співставних із ним практик («примусовий

постриг», віддання до монастиря) тієї чи іншої форми соціальної та, зокрема, соціально-політичної ізоляції. Значущою альтернативою їм стали розвиток інституту тюремного ув'язнення – з одного боку, та вислання (зіслання) – з іншого. Так, у кінці XVI ст. в Англії й Нідерландах з'явилися спеціальні (спеціалізовані) заклади для утримання засуджених до позбавлення волі [12, с. 38]. Крім того, на початку XVIII ст. Великою Британією був прийнятий закон (the Transportation Act of 1718), який у багатьох випадках дозволяв замінити смертну кару висилкою (депортацією) до британських колоній у Північній Америці. Подібні практики достатньо широко застосовували практично всі колоніальні імперії та їх нащадки. Так, зокрема, у Португалії аж до «Революції троянд» (1974 р.) політичних в'язнів засилали до африканських колоній (Ангола, Мозамбік та ін.).

«Коротке XX століття» (в термінах Е. Гобсбаума) було артикульоване світовими війнами та стимульованим ними розвитком ліворадикальних (передусім комуністичних) та праворадикальних (націоналістичних) рухів, а також базованих на них авторитарних (з якнайсерйознішою претензією на тоталітарність) режимах. В таких умовах переслідування політико-ідеологічного характеру набули нечуваних до тих пір масштабів та глибин. Попередньо відзначимо, що це передусім стосувалася таких репресивних режимів як радянський, – але також мало місце у таких достатньо демократичних державах як США.

Радянський режим в боротьбі із своїми «внутрішніми ворогами» (від «контрреволюціонерів» 1920-х рр. та «ворогів народу» 1930-х рр. – до «дисидентів» 1970–80-х рр.) використовував достатньо широкий спектр механізмів та засобів як суто правового, так і соціального (в т.ч. соціально-політичного) характеру – від обмежень місць проживання до депортації.

Характерним прикладом відносно масштабних депортацій, до яких вдавалася радянська влада, традиційно вважаються т.зв. «філософські пароплави» (вересень 1922 р.) [16]. Головну ідею цієї акції артикулював Л. Троцький: «Ми цих людей вислали тому, що розстріляти їх не було приводу, а терпіти було неможливо».

28 березня 1924 р. із прийняттям ЦВК СРСР Положення «Про права ОДПУ в частині адміністративних висилок, заслань і ув'язнення в концентраційний табір» ОДПУ отримало повноваження: по-перше, висилати з будь-якої місцевості із забороною проживання в ряді встановлених списком ОДПУ місцевостей, забороною на проживання в найбільших містах (т.зв. «мінус дванадцять»); по-друге, заслати в конкретну місцевість під відкритий нагляд місцевих відділів ДПУ; по-третє, висилати за межі Радянського Союзу. В подальшому ці повноваження лягли в основу достатньо широкого спектру репресивних та суміжних практик (переслідування за «тунеядство» і т.ін.) радянського режиму, які доповнювали та посилювали одна одну. Достатньо показовими стали практики т.зв. «каральної психіатрії», інструментарій якої достатньо широко використовувся у 1960–80-х рр.

Також у контексті боротьбі із т.зв. «дисидентами» (в широкому розумінні цього явища [8]) достатньо широко використовувався широкий спектр суто соціальних практик – від «товариських судів» (зокрема, «Положення про товариські суди» було затверджено Президією Верховної Ради УРСР 15 серпня 1961 р.), які формально не входили до системи державного правосуддя і через це фактично позбавляли підсудного можливостей апеляції або касації, – до «колективних звернень трудящих». Подібними колективними дійствами радянський режим намагався продемонструвати масштабну підтримку своїх позицій «широкими верствами населення» і одночасно делегітимізувати (причому не тільки формально засудити, але також неформально принизити) тих, хто так чи інакше демонстрував незгоду або, в окремих випадках, підозрювався у ній. Крім того, подібні практики виконували не тільки колективізуючу та виховну (в термінах лояльності), але також профілактичну функцію.

Окреме місце займав механізм «виключення з партії» (різновидом якого було «виключення з комсомолу») який, згідно Статуту КПРС (1961 р.) виступав «вищою мірою партійного покарання».

Розглядаючи вищеокреслені суспільні практики (від «товариських судів» до «виключення з партії») під суто філософсько-правовим кутом, слід передусім звернути увагу на те,

що вони більш-менш однозначно «виходять за межі» суто правового поля в суміжні соціально-правові та пполітико-правові (партійно-адміністративні) площини. Разом із тим, жертви зазначених суспільних практик потерпали від значущих практичних наслідків – починаючи від психологічного тиску і закінчуючи суттєвими складнощами адміністративного та економічного характеру (від обмеження кар'єрних перспектив та можливостей виїзду за кордон і т.п. – до виключень з роботи, неможливості публікуватися, зніматися в кіно і т.ін.).

Для більшої та рельєфнішої повноти картини слід відзначити, що відносно співставні по суті процеси (хоча й не такі серйозні за своїми розмахом та глибиною) мали місце також в демократичних країнах, зокрема США. Т.зв. «червона загроза» мала масштаби цілком реальні, але в багатьох випадках достатньо перебільшувані (свідомо чи несвідомо). В свою чергу, вона породила такі явища як сплески ксенофобії та політичні практики «макартизму» [20]. Жертвами останніх стали, зокрема видатні вчені А. Ейншейн та Р. Опенгеймер, а також достатньо багато цілком лояльних громадян США, на яких впала тінь підозри.

Розвиток «інформаційного суспільства» («глобального селища» в термінах М. Маклюена [13]) та глобального інформаційно-комунікаційного простору («замкненого» на мережу Інтернет загалом і соціальні мережі та медіа зокрема) – з одного боку, а загальні тренди лібералізації та розвитку прав людини (передусім вимоги «політкоректності» [1, 10]) – з іншого, створили сприятливе середовище для розвитку відповідних соціально-культурних практик відносно дискретного, анонімізованого «колективного тиску» (резоновані, зокрема). Тим більше, що відповідні механізми та процедури були попередньо відпрацьовані як у авторитарних та тоталітарних, так і, певним чином, у демократичних суспільствах.

Першим масштабним прецедентом застосування механізмів та процедур суто «культури відміни» (cancel culture) в її сучасному розумінні та тлумаченні можна вважати появу в жовтня 2017 р. медіа-соціальної ініціативи MeToo, яка «вибухнула» в контексті скандалу навколо Гарві Вайнштейна, одного з найвпливовіших продюсерів Голівуду, звинуваченого в сексуальних домаганнях. Показово, що ця ініціатива достатньо швидко охопила не тільки самі США, але також Канаду та Велику Британію, Францію та Італію. При цьому фокус суспільної уваги також поступово зсувався – від відносно непублічних «впливових осіб» (на кшталт бізнесменів та політиків) до т.зв. «селебріті», тобто публічних осіб, які мали широку популярність, шанувальників і значну увагу громадськості (акторів, музикантів, спортсменів, письменників і т.ін.).

Відштовхуючись від проблематики сексуального насильства, «культури відміни» поступово охоплювала дедалі ширший спектр проблемних питань, дедалі глибше пов'язаних вже із суміжною проблематикою «свободи слова» та, зокрема, вираження особистих поглядів. Це, в свою чергу, спричинило появу Letter on Justice and Open Debate (Лист про справедливість та відкриту дискусію), опублікованого 7 липня 2020 р. Harper's Magazine спільнотою в 152 інтелектуали, серед яких усесвітньо відомі письменники (Мартін Еміс, Енн Епплбаум, Маргарет Етвуд, Дж. Роулінг, Салман Рушді), науковці (Шаді Гамід, Ноам Хомські, Френсіс Фукуяма), журналісти та громадські діячі (Девід Брукс, Гаррі Каспаров, Дручілла Корнелл, Сара Хайдер) і багато інших. Серед ризиків нового соціокультурного феномену підписанти зазначають цензуру й висловлюють стурбованість тим фактом, що вільний обмін інформацією та ідеями, джерело життя ліберального суспільства, з кожним днем стає дедалі обмеженішим, оскільки «редакторів звільняють за публікацію суперечливих матеріалів; книги вилучаються через нібито неавтентичність; журналістам заборонено писати на певні теми; професорів перевіряють за цитування літературних творів на уроці; дослідника звільняють за розповсюдження рецензованого наукового дослідження…» [Цит. за 11, с. 264–265].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бурхливий розвиток такого явища як «культура відміни» поступово породив низку суспільно-правових проблем, які сягнули глибин філософії права як такої.

По-перше, публічні особи, в сферу компетенцій яких входять суспільно резонансні питання (гендерні, етнополітичні і т.п.) суттєво обмежені в своїх правах на особисту (приватну) думку, заданих нормами та принципами «свободи слова» – якщо особиста позиція

недостатньо чітко корелюється із поточними ідеологічними трендами та запитами (як, зокрема, у випадку письменниці Дж. Роулінг). Це, в свою чергу, ускладнює можливості для презентації критичних поглядів та альтернативних бачень широкого спектру суспільних тематик та суспільствознавчих проблем.

По-друге, у об'єктів відповідних медіа-кампаній «культури відміни» відносно обмежені можливості для презентації власного тлумачення проблемної ситуації (необережних висловлювань, невдалих жартів і.т.п.), надання необхідних пояснень та роз'яснень. Це ускладнює (а в окремих випадках – взагалі унеможливлює) ведення здорових (в т.ч. професійних, фахових, експертних і т.п.) дискусій щодо актуалізованих проблемних питань (спів) існування в сучасному строкатому суспільстві. Тим більше, що в акціях «культури відміни» домінує саме емоційна складова, яка в багатьох випадках свідомо та/або штучно протиставляється запитам раціональності на користь вимагання «простих/швидких рішень».

По-третє, щодо об'єктів відповідних медіа-кампаній «культури відміни» фактично не спрацьовує «презумпція невинуватості», яка є наріжним каменем права як такого. Адже навіть виправдувальний вирок суду не виступає значущим аргументом для «агресивної меншості», яка зазвичай задає тон та настрій вимог вищезазначених «простих рішень» («ув'язнити!», «звільнити!» і т.п.). Об'єкти «культури відміни», не зважаючи на свою винуватість/невинуватість, не тільки відразу стають жертвами публічного осуду, але також постають перед проблемами обмежень своєї професійної, кар'єрної і т.п. (само)реалізації. Іншими словами, можливості реалізації напрацьованого особистістю «соціального капіталу» (в термінах П. Бурдьє) суттєво обмежуються, а сам «соціальний капітал» (ядром якого є саме медіа-популярність) фактично знецінюється.

По-четверте, медіа-соціальні групи (особливо ті, що мають в своєму розпорядженні впливові медіа-інформаційні ресурси) фактично перебирають на себе як правові, так і судові функції, які традиційно були прерогативою держави. Іншими словами, відбувається своєрідна «приватизація (інформаційного) насильства», що потребує окремих науково-аналітичних досліджень, в т.ч. саме філософсько-правового характеру.

Список використаних джерел:

1. Андріяш В.І. Євтушенко Н.О. Політична коректність як суспільний феномен: ґенеза та концептуалізація. *Право та державне управління.* 2022. № 1. С. 144–150.

2. Вінтоняк О. Анатема на гетьмана Мазепу. *Український історик.* 1990. № 1/4. С. 64–70.

3. Дністрянський С. *Загальна наука права і політики.* Прага: Наклад Українського Університету в Празі. 1923.

4. Логвиненко Є.С. Позбавлення громадянських прав і вигнання як кримінальні покарання у Стародавньому Римі. *Порівняльно-аналітичне право.* 2019. № 1. С. 39–42. URL: http://www.pap.in.ua/1_2019/8.pdf

5. Назаревич В. Соціальне вигнання як форма остракізації в навчальному середовищі. *Психологія: реальність і перспективи.* 2019. №13. 82–89. URL: https://prap.rv.ua/index.php/prap_rv/article/view/127/127

6. Овчаренко Д.А. Покарання в первісному суспільстві. *Держава і право.* 2010. Вип. 49. С. 62–69.

7. Павленко П.Ю. Іудеохристиянство як культурно-релігійний феномен в контексті ранньохристиянської традиції та сучасної релігійності. *Українське релігієзнавство.* 2007. № 43. С. 38–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_2007_43_7

8. Полтораков О.Ю., Щиголь І.В. Українські радянські агенти змін: соціально-історичний контекст трансформації капіталів. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2021. № 3. С. 187–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2021_3_13

9. Російська анафема Мазепи є неканонічною – Константинополь. *Главком,* 17 вересня, 2018 р. URL: https://glavcom.ua/news/rosiyska-anafema-mazepi-je-nekanonichnoyu-konstantinopol-528618.html

10. Сінькевич О.Б. Політкоректність: філософський дискурс та соціокультурна реальність. *Наука і цінності людського буття* : колективна монографія / за заг. ред. В.П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 299–308.

11. Слоневська І.Б., Пірошенко С.Ю. Культура скасування як соціокультурний феномен: українські акценти. *Культурологічний альманах.* 2023. №4. С. 262–268.

12. Сокальська О.В. Інститут тюремного ув'язнення на українських землях у X–XVI ст.: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 4. С. 38–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_10

13. Antecol M. Understanding Mcluhan: Television and the Creation of the Global Village. *ETC: A Review of General Semantics.* Winter 1997-98. Vol. 54, No. 4, pp. 454–473 URL: https://www.jstor.org/stable/42579794

14. Aristotelis *Athenaion Politeia* / Chambers M. (ed.) Leipzig: Bibliotheca Teubneriana, 1986.

15. Bremmer J.N. Scapegoat Rituals in Ancient Greece. *Harvard Studies in Classical Philology.* 1983. Vol. 87. pp. 299–320. URL: https://www.jstor.org/stable/311262

16. Chamberlain L. *Lenin's private war: the voyage of the philosophy steamer and the exile of the intelligentsia.* New York: St. Martin's Press, 2007.

17. Forsdyke S. *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece.* Princeton; Oxford : Princeton University Press, 2005.

18. Fränkel H.F. *Ovid: a poet between two worlds.* University of California Press, 1956.

19. Gruyer P. *Napoleon, King of Elba.* London: William Heinemann, 1908.

20. Morgan T. *Reds : McCarthyism in twentieth-century America.* New York : Random House, 2003.

21. Rowe A. *Prometheus caged: The exiling of Napoleon and the Law of Nations, 1814–1821*. Leiden Journal of International Law. 2023. Vol. 36, №3, Pp. 495–518.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РОГОВЕНКО О. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Сумський національний аграрний університет)

РІЗНИЧЕНКО Ю. К.,
студентка ІІ курсу юридичного
факультету
(Сумський національний аграрний університет)

УДК 342.6:328
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.2

ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА РІВЕНЬ ДОВІРИ ГРОМАДЯН ДО МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкриваються особливості функціонування місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану, що зумовлює значну трансформацію традиційних управлінських механізмів і зміну ролі місцевої влади у забезпеченні життєдіяльності громад. Наголошується, що органи самоврядування стали не лише інституціями, які відповідають за вирішення поточних адміністративних завдань, а й ключовими суб'єктами, від ефективності дій яких залежить соціальна стабільність, згуртованість населення та здатність громади протистояти кризовим явищам.

Особлива увага приділяється проблематиці довіри громадян до місцевої влади, оскільки саме вона визначає легітимність прийнятих рішень, готовність населення до співпраці та рівень підтримки управлінських ініціатив. Проаналізовано вплив реформ децентралізації на формування стійкості територіальних громад, окреслено ключові виклики, пов'язані з демографічними змінами, економічними труднощами, соціальною напругою та ризиками надмірної централізації.

Аналізується важливість стабільного функціонування система управління місцевого самоврядування в особливий період. Зокрема, акцентується увага на основні виклики в діяльності військово-цивільних адміністрацій. У роботі розкривається ключові завдання місцевих органів, які реалізуються через підтримку розвитку місцевого самоврядування та забезпечення доступу громадян до основних послуг і ресурсів, включаючи правову допомогу, соціальну підтримку та інформаційні ресурси.

Зроблено висновок, що для забезпечення стабільності місцевого врядування та відновлення демократичних процесів після завершення війни необхідним є поєднання безпекових заходів із принципами децентралізації, активне впровадження цифрових технологій, а також зміцнення ролі громадянського суспільства у формуванні прозорої та підзвітної моделі місцевої влади.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, довіра громадян, воєнний стан, демократичні інститути, децентралізація, військові адміністрації.*

Rogovenko O. V., Riznychenko Yu. K. Local self-government activities and the level of citizens' trust in local authorities in the conditions of martial state

The article examines the specific features of local self-government functioning in Ukraine under the conditions of martial law, which significantly transform the traditional mechanisms of governance and reshape the role of local authorities in ensuring the vital activities of communities. It is emphasized that local self-government bodies act not only as institutions responsible for routine administrative tasks, but also as key actors whose efficiency determines social stability, civic cohesion, and the ability of communities to withstand crisis challenges.

Special attention is paid to the issue of citizens' trust in local authorities, since this factor directly affects the legitimacy of decision-making, the readiness of the population for cooperation, and the level of support for managerial initiatives. The article also analyzes the impact of decentralization reforms on the resilience of territorial communities and outlines the main challenges related to demographic shifts, economic difficulties, social tensions, and risks of excessive centralization.

The importance of stable functioning of the local self-government management system in a special period is analyzed. In particular, attention is focused on the main challenges in the activities of military-civilian administrations. The work reveals the key tasks of local authorities, which are implemented through supporting the development of local self-government and ensuring citizens' access to basic services and resources, including legal assistance, social support and information resources.

The study concludes that in order to maintain stability of local governance and preserve democratic processes during and after the war, it is crucial to balance security requirements with the principles of decentralization, to implement digital technologies, and to strengthen the role of civil society in creating transparent and accountable models of local governance.

Key words: *local self-government, citizens' trust, martial law, democratic institutions, decentralization, military administrations.*

Вступ. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні через збройну агресію, особливого значення набуває діяльність органів місцевого самоврядування, адже саме вони залишаються найближчою ланкою влади до громадян і забезпечують безперервність життєво важливих процесів на місцях. На відміну від центральних інституцій, які працюють на стратегічному рівні, місцеві органи влади безпосередньо контактують з населенням, оперативно реагують на його потреби та формують умови для стабільності громади в кризових ситуаціях.

Місцеве самоврядування виконує цілу низку завдань, що в умовах війни набули особливого змісту: це і координація роботи комунальних служб, і організація надання гуманітарної допомоги, і підтримка внутрішньо переміщених осіб, і взаємодія з територіальною обороною, і створення умов для забезпечення громадського порядку та безпеки. У надзвичайних обставинах саме місцева влада стає першим і головним посередником між громадянином та державою, а отже – її ефективність і результативність безпосередньо впливають на якість життя людей, їхню захищеність та відчуття справедливості.

Невід'ємним чинником успішного виконання цих завдань виступає рівень довіри громадян до органів місцевого самоврядування, адже саме довіра є підгрунтям конструктивної взаємодії між владою та суспільством. Коли громадяни переконані у прозорості та чесності діяльності місцевої влади, вони проявляють більшу готовність дотримуватися рішень, підтримувати ініціативи та брати активну участь у волонтерських і суспільних проєктах. Натомість низький рівень довіри здатен породжувати відчуження, соціальну напругу, опір управлінським рішенням і, як наслідок, зниження ефективності системи управління в цілому.

Актуальність вивчення цього питання обумовлена також тим, що воєнні виклики трансформують функції та пріоритети місцевого самоврядування. Органи влади змушені адаптуватися до нових обставин, працювати в умовах ресурсних обмежень, забезпечувати населення інформацією, протидіяти дезінформації та зміцнювати соціальну згуртованість. Цей процес потребує високого рівня професійності управлінців, а також формування нових підходів до комунікації з громадянами, які перебувають у стані постійного психологічного та соціального напруження.

З наукової точки зору дослідження довіри до місцевої влади є важливим не лише для оцінки поточного стану суспільно-політичних процесів, але й для прогнозування подальшого розвитку місцевого самоврядування в післявоєнний період. Виявлення чинників, що зміцнюють або, навпаки, підривають довіру, дозволяє визначити стратегічні напрями вдосконалення управлінських практик, спрямованих на забезпечення стійкості громади, ефективне використання ресурсів і підтримання високого рівня легітимності влади.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне вивчення діяльності органів місцевого самоврядування та визначення рівня довіри громадян до місцевої влади в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку з військовою агресією проти України. У фокусі дослідження – оцінка ефективності управлінських рішень, рівень комунікації між владою та громадою, здатність місцевого самоврядування забезпечувати базові послуги, підтримувати безпеку, соціальну згуртованість та адаптуватися до кризових умов.

Особлива увага приділяється впливу воєнного стану на механізми прозорості, підзвітності та участі громадян у прийнятті рішень. Дослідження також має на меті виявити основні чинники, що впливають на рівень довіри до місцевої влади, включно з інформаційною політикою, ефективністю управління гуманітарною допомогою, підтримкою внутрішньо переміщених осіб тощо.

Результати дослідження. Зростання наукової уваги до проблематики функціонування місцевого самоврядування та довіри громадян до органів влади в умовах кризових ситуацій свідчить про її виняткову актуальність та стратегічне значення для розвитку українського суспільства. У працях таких відомих дослідників, як М. Баймуратов, А. Двігун, Є. Дуліба, О. Лялюк, М. Савчин, А. Фомін та інших, простежується прагнення до глибокого теоретичного осмислення й практичного аналізу ролі місцевої влади у забезпеченні стійкості демократичної системи. Вони наголошують, що саме інститути самоврядування стають базовим рівнем організації суспільного життя, здатним гарантувати ефективність управління навіть за умов воєнних викликів чи масштабних криз [2, 4, 5].

Актуальність цієї теми значно зростає в умовах багатовимірних загроз, які включають не лише збройні конфлікти, але й техногенні чи екологічні катастрофи, інформаційні війни, кібератаки та політичні маніпуляції. У таких реаліях постає необхідність у створенні сучасних управлінських стратегій, які забезпечуватимуть стабільність місцевої влади, підвищуватимуть рівень її легітимності та сприятимуть формуванню довгострокової довіри громадян.

Виклад основного матеріалу. Правове підґрунтя, яке визначило напрям розвитку інститутів місцевого самоврядування в Україні та їхнє наближення до європейських стандартів, сформоване насамперед Конституцією України. У статтях 140–146 Основного Закону чітко закріплені основні принципи організації місцевого врядування, компетенції органів самоврядування, а також особливості їхньої взаємодії з державними структурами. Водночас Конституція закріпила положення, що визнають місцеве самоврядування однією з ключових демократичних засад, що забезпечило основу для подальшого нормативного регулювання у цій сфері [9].

Сучасна модель самоврядування в Україні значною мірою сформована під впливом реформи децентралізації, що ґрунтувалася на прийнятті низки спеціальних законів. До найважливіших належать: Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» [6], який підтвердив інтеграцію нашої держави у європейський правовий простір; Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» [7], що визначає організаційні та

правові засади діяльності рад; а також Закон «Про засади державної регіональної політики», спрямований на подолання дисбалансів соціально-економічного розвитку.

Окремі спеціальні акти – «Про органи самоорганізації населення», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про службу в органах місцевого самоврядування» та інші – деталізують окремі елементи системи, формуючи єдину цілісну законодавчу базу для сталого розвитку демократичного врядування.

Одна з ключових особливостей організації роботи місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у період воєнного стану полягає у тому, що на території України поряд із діючими органами влади створюються спеціальні військові адміністрації. Ці адміністрації виконують подвійне коло функцій: з одного боку, вони реалізують завдання, які координуються та контролюються КМУ, а з іншого – здійснюють повноваження у сфері оборони, громадської безпеки, захисту критично важливої інфраструктури, а також забезпечують виконання заходів правового режиму воєнного стану, що спрямовуються і контролюються Генеральним штабом Збройних сил України.

Водночас у тих територіальних громадах, де органи місцевого самоврядування не втратили спроможності діяти, вони продовжували функціонувати та реалізовувати свої обов'язки відповідно до закону. Під час дії воєнного стану в Україні неодноразово виникали ситуації, коли такі органи влади втрачали можливість виконувати покладені на них функції через різні причини, серед яких – виїзд керівників громад за їхні межі, викрадення посадових осіб представниками ворожих сил або колабораційна діяльність окремих представників влади.

Основними викликами, з якими зіткнулося місцеве самоврядування у воєнний період, стали масштабна гуманітарна криза, пов'язана зі значним напливом внутрішньо переміщених осіб, масовими руйнуваннями об'єктів інфраструктури та нестачею ресурсів, а також необхідність ефективної координації з центральною владою в умовах війни. Додатковими труднощами виступають суттєве скорочення бюджетних надходжень та активне поширення російської дезінформації.

В умовах сучасних викликів, коли Україна проходить складний етап відновлення деокупованих територій, ключового значення набуває ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Саме така співпраця створює можливість для оперативного реагування на нагальні потреби громади, а також дозволяє залучати додаткові фінансові, людські та інформаційні ресурси, що необхідні для сталого розвитку та підвищення стійкості місцевих спільнот [1, с. 14–25].

Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Закону України «Про публічні консультації» у червні 2024 року, який закріпив нові інструменти громадської участі та підвищив рівень прозорості у прийнятті управлінських рішень. Законодавство визначає обов'язковість проведення громадських обговорень, консультацій, організації діяльності дорадчих органів та запровадження механізмів бюджету участі, що формує основу для посилення довіри між владою, громадянами та інститутами громадянського суспільства.

Особливе значення має прозорість управління та відкритість процесів ухвалення рішень. Прозорий розподіл бюджетних коштів, публічний звіт органів влади та можливість мешканців безпосередньо впливати на місцеву політику суттєво зменшують соціальну напругу, що є вкрай важливим у воєнний період.

Спільні проєкти органів місцевої влади та громадських організацій відкривають нові можливості для обміну досвідом та застосування інноваційних рішень. Проведення конференцій, круглих столів і відкритих зустрічей створює платформу для конструктивного діалогу та вироблення узгоджених стратегій. Хоча в Україні запроваджено воєнний стан і діють певні обмеження, вони не позбавляють громадян можливості брати активну участь у процесах місцевого самоврядування. Навпаки, складні умови сьогодення змусили активістів та представників громадських організацій переглянути напрями своєї діяльності та зосередитися на завданнях, безпосередньо пов'язаних із війною.

Співпраця між громадськістю та органами місцевого самоврядування в умовах війни набула особливого значення. Волонтерські ініціативи охоплюють широкий спектр напрямів – від гуманітарної та психологічної допомоги до юридичного супроводу, реєстрації внутрішньо переміщених осіб, консультацій і сприяння у пошуку житла чи роботи. Окрему увагу приділяють допомозі військовим, цивільному населенню, людям, які опинилися в полоні або були незаконно позбавлені волі. Важливо, що навіть за умов обмеженої безпеки місцеві органи влади не відмовляються від діалогу з громадянами. Навпаки, активно впроваджуються нові форми взаємодії – електронні консультації, дистанційні конференції, онлайн-опитування [4, с. 34–38].

Українські громади сьогодні стикаються з цілим комплексом складних і взаємопов'язаних викликів, які потребують не лише термінового реагування, але й вироблення довгострокових стратегій розвитку. Насамперед, це масштабні руйнування житлового фонду, транспортної мережі та об'єктів критичної інфраструктури, що значно ускладнює забезпечення населення житлом, медичними послугами, освітніми умовами та належним функціонуванням комунальних систем. Одночасно в країні відбуваються серйозні демографічні трансформації, пов'язані з масовим внутрішнім переміщенням громадян і вимушеною міграцією значної кількості людей за кордон.

Не менш гострою проблемою залишається економічна нестабільність. Припинення діяльності частини підприємств і вимушене переміщення інших призвели до зменшення кількості робочих місць, падіння обсягів виробництва та зниження податкових надходжень до місцевих бюджетів, що створює значні фінансові труднощі для органів влади. Ситуацію ускладнює також енергетична криза, яка змушує громади активно впроваджувати заходи з енергозбереження, налагоджувати використання альтернативних джерел енергії та забезпечувати безперебійне постачання енергоресурсів для життєво необхідних об'єктів [5, с. 46–55].

В умовах постійних безпекових загроз місцеве самоврядування має підсилювати систему цивільного захисту, забезпечувати готовність укриттів, формувати ефективну взаємодію з військовими структурами та правоохоронними органами. Особливе місце у сучасних умовах посідає завдання забезпечення енергетичної стійкості, адже саме від стабільного функціонування лікарень, навчальних закладів, систем теплопостачання та водопостачання залежить життєдіяльність громад.

Українські громади сьогодні стикаються з безпрецедентними демографічними викликами, що виникли внаслідок російської агресії, і ці виклики мають складну динаміку, оскільки вони включають масовий виїзд частини населення до інших регіонів країни або за кордон, мобілізацію значної кількості працездатних громадян, серед яких є висококваліфіковані фахівці, а також значний приплив внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру та соціальні служби. Така ситуація призводить до серйозних демографічних дисбалансів і потребує від органів місцевого самоврядування розробки нових, ефективних підходів до управління людськими ресурсами [12, с. 54].

Особливої уваги потребує інтеграція внутрішньо переміщених осіб, оскільки багато з них не планують залишатися в нових громадах надовго, що ускладнює їх повноцінну участь у місцевому економічному та соціальному житті, а ще створює подвійний виклик: з одного боку, зростає навантаження на соціальні та освітні служби, а з іншого – потенціал ВПО для економічного розвитку громади використовується не повністю. Для подолання цих проблем органи місцевого самоврядування повинні розробляти комплексні стратегії інтеграції, які охоплюють як короткострокові, так і довгострокові перспективи, включаючи програми професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, підтримку підприємницьких ініціатив, соціальну адаптацію, доступ до освіти й медицини та забезпечення житлом [3, с. 115–124].

Варто підкреслити, що ефективна діяльність у сфері безпеки має надзвичайно важливий вплив на зміцнення соціальної згуртованості та формування довіри громадян до владних інституцій, оскільки коли люди відчувають себе захищеними і бачать реальні результати роботи місцевої влади у забезпеченні їхньої безпеки, це сприяє позитивному ставленню до

органів місцевого самоврядування, а також стимулює активну громадянську участь у житті громади та прийнятті рішень. Ефективна безпека створює відчуття стабільності та порядку, що, у свою чергу, підтримує соціальну стійкість і сприяє зменшенню рівня напруги серед населення, особливо в умовах кризових ситуацій або воєнного стану.

Одним із важливих інструментів у цьому процесі є взаємодія з засобами масової інформації, які виконують роль посередника між владою та громадянами, інформуючи населення про заходи безпеки, плани розвитку та результати роботи місцевих органів влади. Прозоре висвітлення діяльності органів самоврядування у ЗМІ створює атмосферу довіри, зменшує поширення дезінформації та підвищує соціальну стабільність. У громадах Чернігівщини та Сумщини місцеві ради систематично публікують звіти про використання гуманітарної допомоги та коштів бюджету, що підвищує довіру громадян, сприяє їх активнішій участі в житті громади та зменшує поширення дезінформації.

У відносинах із центральною владою місцеве самоврядування виступає посередником, адаптуючи загальнонаціональні програми до місцевих умов, забезпечуючи їхню реалізацію та надаючи зворотний зв'язок щодо ефективності, при цьому активно інформуючи населення через місцеві та національні ЗМІ про хід виконання ініціатив і досягнуті результати.

Ще одним важливим чинником забезпечення стійкості громад є продуктивна взаємодія органів місцевого самоврядування з іншими рівнями влади та міжнародними партнерами, оскільки така співпраця має багатовимірний характер і вимагає від місцевих органів здатності балансувати між різними інтересами та пріоритетами, що включає адаптацію загальнонаціональних програм до місцевих умов, контроль за їхньою реалізацією та надання зворотного зв'язку щодо досягнутих результатів.

Співпраця з обласними та районними органами влади потребує налагодження ефективних механізмів координації, регулярного обміну інформацією та спільного планування ресурсів, що особливо актуально під час реалізації інфраструктурних проєктів, реагування на надзвичайні ситуації та управління бюджетними коштами. Взаємодія з міжнародними партнерами набуває додаткової важливості не лише в контексті війни та післявоєнного відновлення, а й у рамках євроінтеграційних процесів України.

Адаптація системи місцевого самоврядування до умов війни потребує не лише гнучких і надійних механізмів реагування на щоденні виклики, а й наявності чітко сформованого стратегічного бачення, яке орієнтуватиметься на післявоєнне відновлення країни. Збройна агресія змусила по-новому осмислити баланс між централізованими та децентралізованими підходами в управлінні, адже надмірне зосередження влади в одному центрі після завершення бойових дій може створювати ризики для демократії та знижувати ефективність управлінських процесів [14, с. 160–168].

Відновлення демократичного життя після війни передбачає завершення децентралізаційної реформи, яка на рівні громад уже продемонструвала свою результативність, проте на регіональному та районному рівнях і досі має незавершений характер. Це вимагає комплексного осмислення концептуальних засад та ухвалення державних рішень, що забезпечать адаптацію управлінської системи до нових реалій. Зміцнення місцевої влади повинно здійснюватися у тісному зв'язку з європейськими інтеграційними процесами, оскільки саме такий підхід гарантуватиме прозорість, підзвітність та стабільність інституцій.

Водночас громадянське суспільство виконує ключову функцію у збереженні соціальної стійкості та формуванні культури політичної відповідальності. Його подальший розвиток сприятиме зміцненню довіри населення до державних структур, зниженню соціальної напруги та поглибленню демократичних практик. Навіть в умовах воєнного стану важливо не обмежувати, а вдосконалювати канали участі громадян у прийнятті рішень, формуючи ефективний діалог між владою та суспільством.

Подальші реформи мають передбачати конкретні кроки, спрямовані на посилення фінансової спроможності місцевого самоврядування, професіоналізацію управлінських кадрів та розширення використання цифрових технологій. Це дозволить зробити процеси

ухвалення рішень більш відкритими, прозорими й доступними для громади. Особливе значення матиме розвиток системи інформаційної безпеки на національному та локальному рівнях, адже в умовах гібридної війни ворог активно застосовує інструменти дезінформації для дестабілізації суспільства.

Висновки. В умовах воєнного стану діяльність органів місцевого самоврядування набуває особливої значущості, оскільки саме вони виступають ключовими посередниками між державою та громадянами, забезпечуючи реалізацію державних програм на місцевому рівні та реагуючи на потреби населення у надзвичайних умовах, що виникають унаслідок воєнних дій. Одним із важливих аспектів такої діяльності є забезпечення безпеки громадян, що передбачає організацію цивільного захисту, контроль за функціонуванням критичної інфраструктури, оперативне реагування на загрози життю та здоров'ю населення, а також підтримку правопорядку і координацію з військовими та правоохоронними структурами. Ефективне виконання цих завдань формує відчуття стабільності серед громадян і значною мірою впливає на рівень їхньої довіри до місцевих органів влади.

Не менш важливим фактором є прозора комунікація з населенням, яка забезпечується через засоби масової інформації та соціальні платформи, що дозволяє інформувати громадян про заходи безпеки, плани відновлення інфраструктури, соціальні ініціативи та економічні програми. Така інформаційна взаємодія сприяє зміцненню довіри, зменшенню поширення дезінформації та активному залученню населення до процесів ухвалення рішень на місцевому рівні, що є особливо актуальним у воєнний період, коли необхідно швидко реагувати на зміни ситуації та координувати дії різних суб'єктів влади та громади.

Співпраця органів місцевого самоврядування з центральною, обласною та районною владою дозволяє ефективно реалізовувати державні програми та одночасно враховувати специфічні потреби місцевих громад, а взаємодія з міжнародними партнерами сприяє залученню фінансової, технічної та гуманітарної допомоги, обміну досвідом і впровадженню кращих практик управління.

Таким чином, можна зробити висновок, що у воєнний час рівень довіри громадян до місцевих органів влади безпосередньо залежить від ефективності їхньої діяльності у сфері безпеки, здатності забезпечити належний рівень життєдіяльності громад, оперативності реагування на виклики та прозорості комунікації. Місцеве самоврядування відіграє визначальну роль у підтримці соціальної стійкості, консолідації громад, розвитку економіки та підвищенні рівня громадянської активності, а його ефективність у воєнних умовах є критично важливою для збереження демократичних принципів та стабільності держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Білоцерківська О. М. Територіальні громади як суб'єкт місцевого самоврядування: досягнення та виклики. *Сучасне суспільство*. 2023. Вип.2. С. 14–25.

2. Біла книга з питань реформування місцевого самоврядування в Україні / Мінрегіон України: є резул. провед. аналізу політики у сфері адмін.послуг експертами напряму з покращення якості надання адмін. послуг для населення Програми «U-LEAD з Європою». 2020. https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/545/White-Book.pdf

3. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування України: параметральні ознаки та роль у становленні локальної демократії. *Науковий збірник «InterConf»*. 2022. № 128. С. 116–124.

4. Двігун О.А. Стійкість та потенціал громад в умовах війни: загрози та заходи протидії. *Review of Transport Economics and Management*. 2024. № 10 (26). С. 34–38.

5. Дуліба Є. В. Особливості організації діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 4. С. 46–55.

6. Європейська хартія місцевого самоврядування. Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 15.10.1985. *Офіційний вісник України.* 2015. 3 квіт.

7. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 2 трав. 2023 р. № 2493-III. *Урядовий кур'єр.* 2001. 4 лип.

8. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких інших законів України щодо посилення відповідальності за незабезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів: Закон України від 12 лют. 2025 р. № 4240-IX. *Урядовий кур'єр.* 2025. 22 бер.

9. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. /*Верховна Рада України*. Харків : Право, 2016. 82 с.

10. Круглашов А.М., Швидюк С.М. Місцеве самоврядування України в умовах війни: адаптація до нових викликів .*Літопис Волині*. 2025. № 32. С. 238–246.

11. *Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу* / Потапенко В.Г., Баранник В.О., Бахур Н.В., та ін., аналіт. доп. 2023. С. 54.

12. Швидюк С. М. Роль місцевого самоврядування в підвищенні стійкості громад України в умовах війни. *ЄС-Східне партнерство в умовах геополітичних змін і безпекових викликів: можливості та нові формати співпраці*. 2024. С. 160–168.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

СИТИЙ В. О.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
(Університет економіки та права «КРОК»)

УДК 347.918.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.3

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ

У статті проаналізовано проблемні питання правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні. Проаналізовано еволюцію законодавства від перших нормативних актів до сучасної системи, яка охоплює положення Конституції, Цивільного процесуального кодексу України, спеціальних законів, підзаконних актів та міжнародних договорів. Окрему увагу приділено приєднанню України до Гаазької конвенції 2019 року про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах, що стало важливим кроком на шляху до європейської інтеграції та забезпечення спрощених процедур правового співробітництва.

Водночас акцентовано на низці невирішених проблем. Серед них – нечіткість у визначенні поняття «інтереси України» у ЦПК України, що створює підґрунтя для суб'єктивного тлумачення судами; примусова конвертація іноземної валюти у гривню, яка фактично змінює зміст іноземного судового рішення та призводить до фінансових ризиків; труднощі при виконанні рішень щодо кількох боржників або рішень із динамічною сумою стягнення (наприклад, неустойки). Звернено увагу на невідповідність між нормами національного законодавства та положеннями міжнародних договорів, попри конституційно закріплений пріоритет останніх.

Проаналізовано судову практику, яка свідчить про випадки виходу судів за межі перевірки формальних критеріїв та фактичний повторний розгляд справи по суті, що суперечить міжнародним стандартам. Розкрито проблему формальних недоліків під час подання клопотань (неналежний переклад, відсутність підтвердження набрання рішенням законної сили), що зумовлює затягування процедур і збільшує витрати сторін.

Зроблено висновок, що вдосконалення правового регулювання має здійснюватися у двох напрямках: по-перше, необхідна законодавча конкретизація ключових понять («інтереси України», «публічний порядок»), а також закріплення можливості виконання іноземних рішень у валюті, визначеній самим судом; по-друге, важливим є забезпечення єдності судової практики, розробка методичних рекомендацій для суддів і застосування сучасних міжнародних механізмів співробітництва. Це дозволить зміцнити правову визначеність, підвищити довіру до української юрисдикції та забезпечити належний захист прав учасників транскордонних правовідносин.

Ключові слова: *визнання та виконання рішення, іноземні судові рішення, публічний порядок, судова практика, судочинство, суд, правосуддя, публічний порядок, інтерес, право на доступ до суду.*

Sytyi V. O. Problematic issues of legal regulation of recognition and enforcement of decisions of foreign courts

The article examines the problematic issues of legal regulation of the recognition and enforcement of foreign court decisions in Ukraine. It analyzes the evolution of legislation from the first normative acts to the current system, which encompasses the provisions of the Constitution, the Civil Procedure Code of Ukraine, special laws, by-laws, and international treaties. Special attention is paid to Ukraine's accession to the 2019 Hague Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters, which represents a significant step towards European integration and the simplification of legal cooperation procedures.

At the same time, the article highlights a number of unresolved issues. Among them are the lack of clarity in defining the concept of "interests of Ukraine" in the Civil Procedure Code, which creates grounds for subjective judicial interpretation; the mandatory conversion of foreign currency into the national currency (hryvnia), which effectively alters the substance of foreign judgments and may cause financial risks; difficulties in enforcing judgments involving multiple debtors or those with dynamically determined amounts (e.g., penalty payments). Attention is also drawn to the inconsistency between national legislation and the provisions of international treaties, despite the constitutional recognition of the priority of the latter.

Judicial practice is analyzed, revealing cases in which Ukrainian courts exceeded the scope of formal review and effectively reconsidered the merits of the case, contrary to international standards. The article also addresses procedural deficiencies during the submission of applications (improper translation, lack of proof of finality of the judgment), which prolong proceedings and increase the costs for the parties involved.

It was concluded that the improvement of the legal framework should be carried out in two main directions. First, legislative clarification of key concepts ("interests of Ukraine," "public order") is necessary, as well as the possibility of enforcing foreign judgments in the currency specified in the foreign decision. Second, it is essential to ensure the unity of judicial practice, provide methodological guidance for judges, and implement modern international cooperation mechanisms. These measures would strengthen legal certainty, increase trust in Ukrainian jurisdiction, and ensure adequate protection of the rights of participants in cross-border legal relations.

Key words: *recognition and enforcement of decision, foreign court decisions, public order, judicial practice, legal proceedings, court, justice, public policy, interest, right to access to court.*

Вступ. Інтенсивний розвиток міжнародних економічних відносин у поєднанні з процесами глобалізації та інтеграції сприяв зростанню транскордонного руху осіб, товарів, послуг і капіталу. Це зумовило появу іноземного елемента майже в усіх сферах приватноправових відносин та збільшення кількості судових справ, у яких країна ухвалення рішення відрізняється від країни його виконання. За таких умов міжнародне співробітництво у сфері правосуддя стає ключовим чинником забезпечення належного захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що актуалізує питання екстериторіальної дії рішень іноземних судів.

Необхідність наукового аналізу механізму визнання та виконання рішень іноземних судів пояснюється як важливістю цих правових інститутів, так і потребою належного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань. Без ефективної процедури їх реалізації неможливо забезпечити дотримання положень міжнародних договорів, учасницею яких є держава. Попри наявність достатньої нормативної бази, чинне законодавство України у цій сфері все ж містить низку прогалин, неузгодженостей із міжнародними стандартами та нечітких формулювань.

Тож, проблеми правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні потребують ґрунтовного дослідження, що обумовлює актуальність цієї теми як у теоретичному, так і у практичному вимірі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити проблемні питання правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні.

Результати дослідження. Першим нормативним актом, у якому на законодавчому рівні було визначено поняття «рішення іноземного суду», став Закон України «Про визнання та виконання рішень іноземних судів» (нині втратив чинність). У статті 1 цього Закону під зазначеним терміном розумілися: рішення іноземних судів у цивільних, трудових і сімейних справах; вироки іноземних судів у кримінальних справах – у частині, що стосувалася конфіскації майна та відшкодування шкоди потерпілим; а також рішення іноземних арбітражів та акти інших органів іноземних держав, уповноважених розглядати цивільні, трудові та сімейні справи. Такі рішення, що набрали законної сили, підлягали визнанню та виконанню на території України відповідно до положень міжнародних договорів [1].

У ч. 1 ст. 462 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) закріплено, що рішення іноземного суду (зокрема суду іноземної держави чи іншого компетентного органу, уповноваженого розглядати цивільні справи) підлягає визнанню та виконанню на території України у випадках, коли це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або ж на підставі принципу взаємності [2]. Відповідне коло було деталізовано та систематизовано у ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право». Статтею визначено, що в Україні можуть визнаватися та виконуватися рішення іноземних судів у справах, що виникають із цивільних, трудових, сімейних і господарських правовідносин. Крім того, допускається можливість визнання вироків іноземних судів у кримінальних справах – у частині, що стосується відшкодування шкоди та збитків, а також рішень іноземних юрисдикційних органів, уповноважених розглядати цивільні чи господарські спори, за умови набрання ними законної сили [3]. Втім варто також зазначити, що не можна однозначно ототожнювати визнання та виконання таких судових рішень виключно з виконавчим провадженням. У ряді випадків цей інститут набуває характеру завершальної стадії судового процесу, особливо якщо йдеться про процедури екзекватури, які здійснюються у формі судового розгляду. З огляду на це, визнання та виконання іноземного судового рішення може розглядатися як «процесуальний міст» між судовим вирішенням спору та його практичною реалізацією, що поєднує елементи юрисдикційної та виконавчої діяльності. Такий підхід дозволяє краще відобразити комплексну природу цього інституту в системі міжнародного приватного права.

Питання визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні врегульовані також Інструкцією Міністерства юстиції України «Про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень» № 1092/5/5420 [4]. У ній закріплено, що іноземне судове рішення може бути визнане та виконане на території України за умови, що така можливість передбачена міжнародним договором або ґрунтується на принципі взаємності у відносинах із відповідною державою.

Крім того, чинний Закон України «Про судоустрій та статус суддів» у ч. 8 ст. 13 встановлює, що рішення судів інших держав, міжнародних арбітражів, міжнародних судових установ та подібних органів є обов'язковими до виконання в Україні за умов, визначених законом, а також відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України [5].

У міжнародному аспекті варто відзначити Конвенцію «Про правову допомогу і правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах», яка визначала загальні засади розгляду клопотань про примусове виконання рішень іноземних судів [6]. Відповідно до ст. 53 Конвенції, таке клопотання може подаватися безпосередньо до компетентного суду тієї держави, де рішення має виконуватися, або ж до суду, який ухвалив рішення у першій інстанції, що далі передає його за належністю. Водночас дію цієї Конвенції було зупинено у відносинах з Російською Федерацією та Республікою Білорусь на підставі Закону

№ 2783-IX від 01.12.2022. Цим Законом тимчасово припинено надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах у зв'язку зі збройною агресією Росії проти України та безпосередньою підтримкою цієї агресії з боку Білорусі. За таких умов продовження правових відносин у межах Конвенції стало неможливим [7].

У Декларації про принципи міжнародного права щодо дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року закріплено обов'язок держав, незалежно від відмінностей їхніх політичних, економічних чи соціальних систем, взаємодіяти у різних сферах міжнародних відносин задля забезпечення глобальної економічної стабільності [8]. Перехід від традиційної концепції «права війни і миру» до права міжнародного співробітництва став основою для формування принципу рівності держав у судових процесах. У межах загального принципу міжнародного права про суверенну рівність та співпрацю держав це означає, що процесуальні дії, здійснені судом однієї країни, можуть визнаватися юридично чинними на території іншої.

Важливим етапом у розвитку правового регулювання інституту визнання та виконання іноземних судових рішень стало приєднання України до Гаазької конвенції 2019 року про визнання і виконання рішень у цивільних і комерційних справах. Її ратифікація відбулася 1 липня 2022 року, а вже з 1 вересня 2023 року Конвенція набула чинності у відносинах між Україною та країнами ЄС [9]. Це суттєво впорядковує та спрощує процедури взаємного визнання і примусового виконання судових рішень, забезпечуючи більшу швидкість та передбачуваність правозастосування.

Отже, нормативно-правове регулювання України у сфері визнання та виконання рішень іноземних судів характеризується багаторівневістю та постійним розвитком. Воно охоплює норми Конституції, процесуальне й спеціальне законодавство, підзаконні акти, а також міжнародні договори та конвенції. Сучасна тенденція свідчить про поступовий відхід від розрізненого регулювання до більш узгодженого та комплексного підходу, що проявляється у гармонізації термінології, розширенні кола рішень, які підлягають визнанню, та у забезпеченні чітких процедурних механізмів. У цьому світлі приєднання України до Гаазької конвенції 2019 року можна розглядати як вагомий крок на шляху наближення національного законодавства до міжнародних стандартів. Це не лише оптимізує процес визнання та виконання іноземних судових рішень, а й посилює гарантії реалізації базового права особи на доступ до суду в умовах транскордонних правовідносин.

У межах дослідження проблем виконання іноземних судових рішень варто підкреслити, що саме на етапі розгляду клопотання чи заяви про надання дозволу на їх визнання та виконання визначаються основні аспекти процедури і реальна можливість їх подальшого виконання. Державний виконавець під час здійснення виконавчих дій обмежений змістом виконавчого документа та нормами Закону України «Про виконавче провадження» від 2016 року. Відповідно, саме зміст виконавчого документа значною мірою зумовлює повноту виконання іноземного судового рішення [10].

Аналіз наукових джерел, судової практики, міжнародних конвенцій та національних нормативно-правових актів, що регулюють питання визнання і виконання іноземних судових рішень в Україні, свідчить про наявність низки недоліків у правовому регулюванні цього інституту. Зокрема, національне законодавство не узгоджене з нормами міжнародного права щодо меж і способів виконання іноземних судових рішень, оскільки виконання окремих із них не передбачене Законом України «Про виконавче провадження» або суперечить іншим законодавчим актам [11, с. 23].

Відповідно до ч. 8 ст. 467 ЦПК України, «якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд, який розглядає це клопотання, визначає суму в національній валюті за курсом Національного банку України на день постановлення ухвали». Така «примусова конвертація» іноземної валюти у гривню за курсом, чинним на день ухвали суду, породжує низку правозастосовних проблем.

По-перше, вона фактично змінює іноземне судове рішення по суті національним судом, що прямо забороняється законодавством, адже в тексті рішення іноземного суду

чітко зафіксовано суму в певній валюті. Хоча необхідність конвертації обумовлена нормами фінансового законодавства України, з формальної точки зору таке втручання суперечить принципу «номіналізму» та нормам міжнародного права, які забороняють зміну іноземного судового рішення по суті.

По-друге, існує проблема можливих фінансових втрат через різницю між курсом валюти на день постановлення ухвали та курсом на момент фактичного виконання рішення органами виконавчої служби.

По-третє, додаткові труднощі виникають у випадках стягнення коштів на користь нерезидентів, які не мають рахунків у національній валюті України.

З огляду на це, слушною є позиція М. Мальського щодо доцільності закріплення у законодавстві можливості виконання іноземних судових рішень у тій валюті, яка зазначена у самому рішенні [12, с. 104].

Проблеми виникають також при виконанні іноземних судових рішень, у яких сума стягнення не визначена конкретно, а йдеться про стягнення неустойки за весь період заборгованості до моменту фактичної виплати. Складність полягає в тому, що законодавство не містить положень щодо того, на яку саме дату має обчислюватися сума стягнення – на день винесення іноземного судового рішення, на день подання клопотання, на день постановлення ухвали суду чи інший момент. На думку О.Р. Войцеховської та Н.С. Федорук, це питання потребує уніфікації на рівні міжнародних договорів, а до ухвалення відповідних норм його вирішення слід віднести до компетенції Департаменту державної виконавчої служби [13, с. 123].

Додаткову невизначеність викликає процедура виконання іноземних судових рішень, винесених щодо кількох боржників. Відповідно до ч. 1 ст. 464 ЦПК України клопотання про надання дозволу на примусове виконання іноземного судового рішення подається за місцем проживання (перебування) боржника. Це породжує питання: у якому саме суді України має розглядатися клопотання, якщо рішення стосується кількох боржників одночасно [2]. Вирішення цієї колізії потребує законодавчого закріплення. Доцільним видається визначити, що звернення має здійснюватися за місцем проживання (перебування) одного з боржників, при цьому стягувач у клопотанні повинен просити про видачу окремого виконавчого листа стосовно кожного боржника.

У ЦПК України серед підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземного судового рішення закріплено таку: виконання рішення «загрожує інтересам України» (ч. 2 ст. 468 ЦПК України [2]). Водночас у національному законодавстві України відсутнє чітке визначення змісту поняття «інтереси України», що ускладнює розуміння того, у яких саме випадках може бути відмовлено у виконанні іноземного судового рішення. Це фактично переносить вирішення даного питання у площину судової практики, коли кожен суд при розгляді конкретного клопотання самостійно визначає, наскільки певне іноземне рішення відповідає зазначеній вимозі.

Варто зазначити, що формулювання у ч. 2 ст. 468 ЦПК України «виконання рішення загрожувало б інтересам України» є надто загальним і певною мірою виходить за межі права, оскільки термін «інтереси» є надто широким і не має чіткої юридичної конкретизації. Більш доречним було б використання поняття «публічні інтереси», або «публічний порядок», які більш докладно розроблені та розтлумачені в юридичній літературі. Прикладом вдалого застосування цього терміна можуть слугувати положення Цивільного процесуального кодексу Німеччини, де підстава для відмови у виконанні рішення сформульована таким чином: визнання іноземного судового рішення призведе до наслідків, які суперечать основним принципам німецького права, і, зокрема, у випадку, якщо таке визнання порушує фундаментальні права (тобто, суперечить публічному порядку).

Тож з огляду на значення питання щодо підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземних судових рішень, бажано на рівні законодавства визначити зміст поняття «інтереси України» або ж використовувати термінологію, закріплену у відповідному міжнародному договорі – «публічний порядок». За такої умови національна норма щодо цієї підстави

відповідатиме міжнародним стандартам. Відповідно до ст. 7 Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних чи комерційних справах, «визнання або виконання було б очевидно несумісним із публічним порядком запитуваної Держави, зокрема у випадках, коли відповідне провадження, за результатами якого ухвалене судове рішення, суперечило основоположним принципам процесуальної справедливості цієї Держави, а також у ситуаціях, що стосуються порушення її безпеки або суверенітету» [9]. Формулювання нормативних положень щодо визначення понять «публічний порядок» та «інтереси держави» зумовлюється їхнім тісним зв'язком із засадами державності та правопорядку кожної країни.

Водночас слід наголосити, що на практиці ефективність реалізації нормативних положень значною мірою залежить від єдності судової практики та належного застосування міжнародних договорів. Дослідження судових рішень свідчить про наявність випадків, коли українські суди виходили за межі перевірки формальних критеріїв і фактично здійснювали повторний розгляд справи по суті, що суперечить загальновизнаним міжнародним стандартам. Подібна практика підриває довіру до механізму визнання та виконання рішень іноземних судів і створює додаткові бар'єри для учасників транскордонних правовідносин.

Крім того, важливим викликом є належне процесуальне оформлення документів, що подаються разом із клопотанням про визнання та виконання іноземного рішення. Недотримання формальних вимог, зокрема відсутність офіційного підтвердження набрання рішенням законної сили чи неналежний переклад документів, призводить до повернення клопотань або залишення їх без розгляду. Це створює ризик затягування процедури та підвищує витрати сторін, особливо в умовах багаторівневого процесу узгодження в транскордонних спорах [14, с. 340–343].

Тож, хоча законодавча база України у сфері визнання та виконання іноземних судових рішень загалом відповідає міжнародним стандартам, подальшої уваги потребує вдосконалення правозастосовної практики. До ключових завдань належить забезпечення стабільності судової практики, розширення методичних роз'яснень для суддів, а також інтеграція новітніх міжнародних механізмів, спрямованих на спрощення та прискорення процедур визнання й виконання. Це дозволить підвищити рівень довіри до української юрисдикції та створить передумови для ефективного функціонування механізмів правосуддя в умовах глобалізації.

Висновки. Правове регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні пройшло певний шлях розвитку й нині характеризується багаторівневістю та комплексністю. Норми Конституції України, Цивільного процесуального кодексу, спеціальні закони, підзаконні акти та міжнародні договори формують єдину систему, що поступово гармонізується з міжнародними стандартами. Важливим етапом стало приєднання України до Гаазької конвенції 2019 року, що значно спростило процедури взаємного визнання та виконання рішень у цивільних і комерційних справах.

Попри позитивні зрушення, практика застосування цих норм залишається неоднозначною. Серед найбільш актуальних проблем слід виділити відсутність чіткого визначення поняття «інтереси України» у законодавстві України, що призводить до суб'єктивного тлумачення судами підстав для відмови у виконанні іноземних рішень. Дискусійним також є питання «примусової конвертації» іноземної валюти у гривню, яке може змінювати сутність іноземного рішення та створювати несприятливі фінансові наслідки для сторін.

Додаткові труднощі можуть виникнути у випадках виконання рішень, що стосуються кількох боржників одночасно, або коли сума стягнення визначена динамічно, наприклад, у вигляді неустойки за весь період прострочення. Відсутність законодавчої визначеності у таких ситуаціях призводить до затягування процедур і створює додаткові бар'єри для стягувачів.

Таким чином, подальший розвиток інституту визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні потребує більш чіткої законодавчої конкретизації, уніфікації процедур та стабільності судової практики. Вирішення зазначених питань сприятиме зміцненню довіри до української юрисдикції, а також забезпеченню належного захисту прав учасників транскордонних правовідносин в умовах глобалізації.

Список використаних джерел:

1. Про визнання та виконання рішень іноземних судів : Закон України від 29 листопада 2001 року № 2860-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-14
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text
4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень: Наказ Міністерства юстиції України від 27 червня 2008 року № 1092/5/54. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08
5. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text
6. Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Конвенція від 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009
7. Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року: Закон України від 01.12.2022 № 2783-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text
8. UN General Assembly, *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations*, A/RES/2625(XXV), 24 October 1970. URL: https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1970/en/19494
9. Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах: ратифіковано Законом № 2342-IX від 01.07.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text
10. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19
11. Корнієнко М. Актуальні проблеми застосування окремих інноваційних технологій у процесі розгляду клопотань про визнання та надання дозволу на примусове виконання рішень іноземних судів. *Вісник* Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Юридичні науки*, 122 (3). 2022. С. 25–30. URL: https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/313/326
12. Мальський М.М. Проблеми здійснення виконавчого провадження щодо рішень судів чи інших юрисдикційних органів, винесених в іноземній державі, як інституту транснаціонального виконавчого процесу. Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică. 2014. С. 102–108.
13. Вайцеховська О.Р., Федорук Н.С. визнання і виконання рішень іноземних судів та рішень іноземних міжнародних комерційних арбітражів в Україні: дискусійні аспекти правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2024. С. 122–125. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/27.pdf
14. Белікова С. О. Визнання та виконання іноземного судового рішення: теоретичні і практичні аспекти. 2023. С. 328–346. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/35/545/1153-1

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШТЕПА О. О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології, філософії
та музеєзнавства
*(Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка)*

КОВАЛЕНКО С. В.,
спеціаліст вищої категорії, адвокат,
викладач циклової комісії гуманітарної
підготовки
*(Відокремлений структурний підрозділ
«Полтавський фаховий коледж нафти
і газу Національного університету
«Полтавська політехніка імені
Юрія Кондратюка»)*

УДК 347.77:7.012(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ ТА ПРОМИСЛОВИХ ЗРАЗКІВ

У статті здійснено ґрунтовний та всебічний аналіз правових механізмів, що забезпечують захист результатів дизайнерської діяльності в Україні. Дослідження базується на аналізі чинного законодавства, зокрема Цивільного кодексу України, законів України «Про авторське право і суміжні права» та «Про охорону прав на промислові зразки», а також на доктринальних розробках у сфері права інтелектуальної власності. Авторами розглядаються два ключові інструменти правового захисту дизайну: авторське право, яке виникає автоматично з моменту створення оригінального твору, та патентування промислового зразка, що вимагає обов'язкової державної реєстрації та захищає виключно зовнішній вигляд виробу, який може бути промислово виготовлений. Проведено порівняльний аналіз цих інструментів, висвітлено їхні переваги та недоліки, а також визначено сфери їхнього застосування в залежності від характеру об'єкта дизайну.

Особливу увагу приділено виявленню системних проблем і викликів, що стоять перед українською правовою системою. Серед них – відсутність єдиної термінології та нормативно-правового акту, що комплексно регулював би відносини у сфері дизайнерської діяльності, а також недостатня ефективність правозастосування, що проявляється в складнощах доведення факту порушення прав та стягнення відшкодування. У статті обґрунтовано, що така ситуація створює ризики для правоволодільців, гальмує розвиток креативних індустрій та перешкоджає повноцінній інтеграції України у світовий економічний простір.

На основі проведеного аналізу надано конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази, зокрема щодо необхідності розробки спеціалізованого закону про дизайн. Запропоновано шляхи гармонізації норм права інтелектуальної власності з європейським законодавством, підвищення рівня правової обізнаності серед дизайнерської спільноти та посилення ролі інституту судової експертизи. Робиться висновок, що лише комплексний підхід, який

поєднує законодавчі зміни, інституційне зміцнення та просвітницьку роботу, зможе забезпечити надійний та ефективний захист прав інтелектуальної власності у сфері дизайну в Україні.

Ключові слова: *дизайн, інтелектуальна власність, авторське право, промисловий зразок, правове регулювання, творча діяльність, охорона прав.*

Shtepa O. O., Kovalenko S. V. Legal regulation of design activities in Ukraine: protection of copyright and industrial designs

This article provides a thorough and comprehensive analysis of the legal mechanisms that protect the results of design activities in Ukraine. The research is based on an analysis of current legislation, including the Civil Code of Ukraine and the laws «On Copyright and Related Rights» and «On the Protection of Rights to Industrial Designs», as well as doctrinal studies in the field of intellectual property law. The author examines two key instruments for the legal protection of design: copyright, which arises automatically upon the creation of an original work, and the patenting of an industrial design, which requires mandatory state registration and exclusively protects the external appearance of a product that can be industrially manufactured. A comparative analysis of these instruments is carried out, highlighting their advantages and disadvantages and defining their scope of application depending on the nature of the design object.

Particular attention is paid to identifying systemic problems and challenges facing the Ukrainian legal system. These include the absence of unified terminology and a single regulatory act that would comprehensively govern relations in the field of design, as well as the insufficient effectiveness of legal enforcement, which is manifested in the difficulties of proving rights infringement and recovering damages. The article argues that this situation creates risks for rights holders, hinders the development of creative industries, and impedes Ukraine's full integration into the global economic space.

Based on this analysis, specific recommendations are provided for improving the legislative framework, including the need to develop a specialized law on design. Ways to harmonize intellectual property law with European legislation, increase the level of legal awareness among the design community, and strengthen the role of judicial expertise are proposed. The article concludes that only a comprehensive approach that combines legislative changes, institutional strengthening, and educational efforts can ensure reliable and effective protection of intellectual property rights in the field of design in Ukraine.

Key words: *design, intellectual property, copyright, industrial design, legal regulation, creative activity, protection of rights.*

У сучасному світі, що динамічно розвивається, дизайн перестав бути винятково естетичною категорією. Він став стратегічним активом, який формує конкурентні переваги, підвищує впізнаваність брендів та генерує значну економічну цінність. В умовах глобалізації та посилення конкуренції на ринку, ефективний правовий захист результатів дизайнерської діяльності є критично важливим для стимулювання творчості, забезпечення інвестиційної привабливості та запобігання недобросовісній конкуренції. Це питання набуває особливої актуальності в Україні, де креативні індустрії стрімко розвиваються, але зіштовхуються з численними правовими викликами.

Правове регулювання дизайну в Україні здійснюється через складну систему нормативно-правових актів, які, на жаль, містять певні прогалини та колізії, що ускладнюють практичне застосування. Зокрема, існують два основні, але різні за своєю природою інструменти захисту – авторське право та патентування промислового зразка. Відсутність єдиного комплексного закону про дизайн призводить до правової невизначеності та утруднює

кваліфікацію об'єктів, що є предметом захисту. Це, у свою чергу, створює ризики для правоволоділців, гальмує розвиток інновацій та перешкоджає повноцінній інтеграції України у світовий економічний простір.

Метою цієї статті є комплексний аналіз наявних в Україні інструментів захисту інтелектуальної власності у сфері дизайну. Дослідження зосереджене на двох основних механізмах: авторському праві, що захищає твір як результат творчої діяльності, та патентуванні промислового зразка, яке надає охорону зовнішньому вигляду виробу. У статті буде розглянуто особливості кожного з цих інструментів, виявлено ключові проблеми, що стосуються їхнього застосування, та запропоновано конкретні шляхи вдосконалення законодавства та правозастосовної практики. Дослідження ґрунтується на аналізі законодавства України та наукових розробок у сфері права інтелектуальної власності.

Авторське право в Україні є одним із найбільш поширених і доступних механізмів правового захисту творів, що створюються в процесі дизайнерської діяльності. Воно регулюється Законом України «Про авторське право і суміжні права» та Цивільним кодексом України, які визначають, що об'єктом авторського права є твір, створений творчою працею автора. Головною перевагою цього інструменту є те, що правова охорона виникає автоматично з моменту створення твору [2], що не вимагає будь-якої реєстрації, наданням дозвільних документів чи інших формальностей. Таким чином, будь-який оригінальний дизайн, що є результатом творчої діяльності, набуває правового захисту одразу після його створення [1]. До об'єктів авторського права у сфері дизайну належать:

- твори образотворчого мистецтва (малюнки, ескізи, ілюстрації);
- графічні твори (логотипи, фірмові стилі, інфографіка);
- твори архітектури (проєкти будівель, ландшафтний дизайн);
- твори декоративно-прикладного мистецтва.

Первинним суб'єктом авторського права завжди є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір. Тобто, автором дизайну є безпосередньо дизайнер. Авторське право поділяється на дві основні групи:

Особисті немайнові права. Ці права є невідчужуваними та належать автору вічно. До них відносяться: право на визнання авторства, право на ім'я (вимагати зазначення свого імені), право на недоторканність твору (заборона будь-якого спотворення чи зміни, що може зашкодити честі та репутації автора) [1].

Майнові права. Це виключне право на використання твору та право дозволяти або забороняти його використання іншим особам. Ці права можуть бути передані третім особам на підставі договорів, наприклад, ліцензійних угод або договорів про відчуження виключних майнових прав [1].

Хоча авторське право виникає автоматично, його державна реєстрація в Національному органі інтелектуальної власності (УКРНОІВІ) є доцільною, хоча й необов'язковою. Отримання свідоцтва про реєстрацію є важливим інструментом для захисту прав автора, оскільки це свідоцтво є офіційним документом, що засвідчує авторство та дату його створення. Таким чином, у разі виникнення судового спору, свідоцтво є вагомим доказом, що значно полегшує процес доведення прав [10, с. 643].

На відміну від авторського права, що захищає твір незалежно від його практичного застосування, промисловий зразок (design patent) призначений для правової охорони зовнішнього вигляду виробу, який може бути серійно виготовлений. Це може бути форма, конфігурація, малюнок, орнамент або будь-яка інша комбінація елементів, що створює загальне візуальне враження. Правова охорона промислового зразка надається лише після його державної реєстрації та отримання патенту. Для того щоб промисловий зразок був визнаний охороноздатним, він має відповідати двом ключовим критеріям [9, с. 40]:

Новизна, тобто зовнішній вигляд виробу не був відомим публіці до дати подання заявки на реєстрацію.

Індивідуальний характер, тобто загальне враження, яке створює зразок, суттєво відрізняється від загального враження, яке створюють інші, вже існуючі зразки [9, с. 42].

Процедура реєстрації промислового зразка є обов'язковою і здійснюється в Національному органі інтелектуальної власності (УКРНОІВІ). Вона є більш складною і тривалою, ніж реєстрація авторського права. Процес включає наступні основні етапи:

1. Подання заявки: Заявник подає заяву, яка містить інформацію про нього та автора, а також зображення або макет виробу та його опис.

2. Проведення експертизи: Експерти УКРНОІВІ проводять перевірку на відповідність зразка критеріям новизни та індивідуального характеру, а також на правильність оформлення документів.

3. Видача патенту: Якщо зразок відповідає всім вимогам, приймається рішення про видачу патенту та його публікацію в офіційному бюлетені.

Патент на промисловий зразок надається на строк, що не перевищує 25 років з дати подання заявки. Цей термін поділяється на початковий період у 5 років з можливістю подальшого продовження кожні 5 років, але не більше ніж на 20 років додатково. На відміну від авторського права, майнові права на промисловий зразок є строковими, і після закінчення строку дії патенту він переходить у суспільне надбання [7].

Хоча обидва інструменти використовуються для захисту візуальних рішень у дизайні, вони мають суттєві відмінності. Авторське право надає захист формі вираження ідеї, не вимагаючи реєстрації, і є ідеальним для захисту оригінальних малюнків, ескізів, логотипів та ілюстрацій. Воно захищає художній твір незалежно від його практичного застосування. Натомість, промисловий зразок захищає виключно зовнішній вигляд виробу, що має промислове призначення. Його ключова функція полягає в захисті комерційного вигляду товару, який може бути серійно виготовлений. У деяких випадках один і той самий об'єкт може бути захищений обома способами, що надає правоволодільцю додаткові механізми захисту [8].

Незважаючи на наявність законодавчої бази, існують значні проблеми, що ускладнюють ефективний захист прав дизайнерів в Україні:

Відсутність єдиної термінології. Чинне законодавство не містить єдиного, чіткого визначення поняття «дизайн», що призводить до правової невизначеності та колізій при кваліфікації об’єктів захисту. Це створює складнощі як для юристів, так і для судів у процесі розгляду спорів.

Складнощі судового захисту. Процедури доведення факту порушення прав та розрахунку розміру завданих збитків є складними та вимагають залучення спеціальних експертиз. Це часто призводить до затягування судових процесів та не завжди гарантує справедливе відшкодування [10, с. 644].

Для ефективного захисту своїх прав дизайнерам та правоволодільцям слід враховувати такі практичні аспекти:

− завжди укладати письмові договори з замовниками, де чітко визначаються обсяг переданих майнових прав та умови використання твору. Це є базовою передумовою для уникнення спорів;

− зберігати всі робочі матеріали – ескізи, чернетки, файли з метаданими (дата створення, редагування), оскільки вони можуть слугувати доказами авторства;

− використовувати державну реєстрацію (авторського права або промислового зразка) для тих об’єктів, які мають значну комерційну цінність. Свідоцтво або патент є незаперечним доказом прав у разі судового розгляду [8].

Світова практика демонструє два основні підходи до захисту дизайну: континентальний, притаманний країнам Європейського Союзу, та англо-американський, що домінує в США. Обидва підходи мають спільну мету – захист інтелектуальної власності, але досягають її різними шляхами.

Європейська система є особливо цікавою для України через процес інтеграції. Вона пропонує дві форми захисту дизайну, що можуть існувати паралельно:

Зареєстрований дизайн (Registered Community Design). Це основний інструмент. Захист надається на строк до 25 років і забезпечує сильні позиції правоволодільця в судовому захисті. Перевага цієї системи в тому, що одна реєстрація діє на території всіх

27 країн-членів ЄС, що значно спрощує процедуру для компаній, які працюють на європейському ринку.

Незареєстрований дизайн (Unregistered Community Design). Це унікальна та гнучка форма захисту. Вона виникає автоматично, без будь-яких формальностей, з моменту, коли дизайн стає доступним для публіки на території ЄС. Такий захист діє лише протягом 3 років, але він дозволяє швидко реагувати на порушення, особливо у сферах, де життєвий цикл продукту дуже короткий (наприклад, у моді або електроніці). Ця система є прикладом того, як правові норми адаптуються до потреб ринку, забезпечуючи гнучкий та оперативний захист [13].

Американський підхід є більш сегментованим:

Дизайн-патент (Design Patent). Цей вид патенту захищає зовнішній вигляд, форму або орнамент виробу. Він є аналогом промислового зразка в Україні та ЄС. Дизайн-патент надає дуже сильний захист, але отримати його складніше, ніж авторське право. Процес вимагає тривалої та ретельної експертизи, а термін його дії становить 15 років [12].

Авторське право (Copyright): В США авторське право захищає дизайн, якщо він може бути відділений від функціональних аспектів виробу. Це, наприклад, візерунки на тканині, декоративні елементи на меблях або ілюстрації в книгах. Цей інструмент менш ефективний для захисту функціонального дизайну, де форма тісно пов'язана з призначенням продукту [11].

Аналіз міжнародного досвіду показує, що Україна рухається в правильному напрямку, адаптуючи законодавство відповідно до європейських стандартів. Вже впроваджено норми, що дозволяють захищати як промислові зразки, так і авторське право. Однак для подальшої гармонізації та розвитку креативних індустрій варто розглянути можливість запровадження інституту незареєстрованого дизайну, що значно спростило б життя дизайнерам і бізнесу, особливо в умовах швидкої зміни трендів.

Правова охорона дизайну не є універсальною. Залежно від його виду та призначення, застосовуються різні підходи та інструменти. Деякі види дизайну захищаються переважно авторським правом, інші – промисловим зразком, а деякі – їхньою комбінацією.

Графічний дизайн. Це широка категорія, що включає створення логотипів, фірмових стилів, рекламних матеріалів, ілюстрацій та елементів упаковки. Як правило, ці об'єкти захищаються авторським правом як твори образотворчого або прикладного мистецтва. Правова охорона виникає автоматично, але для комерційно важливих елементів, таких як логотип, часто використовується додатковий захист – реєстрація як торговельної марки. Це забезпечує ексклюзивне право на використання візуального символу для ідентифікації товарів і послуг.

Вебдизайн. Вебдизайн є складним об'єктом захисту, оскільки він поєднує різні елементи: графічні зображення, шрифти, структуру сайту і програмний код. Він захищається авторським правом як складений твір [9, 39]. Кожен елемент може мати свого автора, тому в договорах між розробниками та замовниками критично важливо чітко визначати, кому належать майнові права на кожен компонент, включаючи програмне забезпечення (вихідний код).

Аналіз судової практики в Україні щодо захисту прав на дизайн показує, що вона є динамічною, але водночас має певні системні проблеми. З одного боку, суди визнають важливість захисту інтелектуальної власності, але з іншого, правоволодільці часто стикаються з труднощами в процесі доведення своїх прав.

Найбільш поширеними є спори про:

1. **Несанкціоноване використання.** Це копіювання логотипів, елементів фірмового стилю, дизайну товару або упаковки.
2. **Розрахунок збитків.** Це є однією з найскладніших проблем. Законодавство передбачає кілька способів компенсації, але на практиці довести розмір реальних збитків часто дуже складно [6, с. 233]. Тому багато позовів закінчуються мировими угодами або виплатою компенсації, визначеної судом, яка може бути меншою за фактичні збитки.

У судових процесах ключову роль відіграють експертизи. Фахівці у сфері дизайну та інтелектуальної власності надають висновки щодо:

- **оригінальності дизайну.** Чи є спірний об'єкт оригінальним твором;
- **схожості до ступеня змішування.** Чи є дизайн відповідача настільки схожим на дизайн позивача, що може ввести в оману споживача;
- **встановлення вартості прав.** Визначення вартості збитків, завданих правоволоділцю.

Доказування у таких справах потребує ретельної підготовки та документального підтвердження авторства і наявності прав [5].

Висновки. Проведений аналіз правового регулювання дизайнерської діяльності в Україні дозволяє дійти висновку, що, попри наявність законодавчої бази, що включає інститути авторського права та права на промисловий зразок, система захисту інтелектуальної власності у цій сфері має суттєві прогалини. Подвійна природа захисту, що надається різними нормативно-правовими актами, створює певну правову невизначеність. Авторське право, що забезпечує автоматичний захист оригінальних творів дизайну з моменту їх створення, є фундаментальним, але не завжди достатнім, особливо у випадках, коли йдеться про промислове використання. Натомість промисловий зразок надає виключний захист зовнішньому вигляду виробу, що вимагає обов'язкової реєстрації, але водночас є більш надійним для комерційного застосування. На жаль, відсутність єдиного комплексного закону про дизайн та чіткої термінології створює перешкоди для ефективного правозастосування.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що держави з розвиненою креативною економікою, такі як країни ЄС та США, використовують комплексніші та гнучкіші системи захисту. Запровадження інституту незареєстрованого дизайну в ЄС стало прикладом адаптації права до потреб ринку з коротким життєвим циклом продукту, що дозволяє швидко реагувати на порушення.

Для забезпечення повноцінного та надійного захисту прав інтелектуальної власності дизайнерів в Україні необхідний комплексний підхід, який включатиме законодавчі зміни, інституційне зміцнення та просвітницьку діяльність. З огляду на це, пропонується реалізація наступних рекомендацій:

1. **Законодавче вдосконалення.** Розробка та прийняття спеціалізованого Закону України «Про дизайн», який би містив єдину термінологію, чітко розмежовував сфери застосування авторського права та права на промисловий зразок, а також встановлював спрощені процедури для реєстрації та захисту прав. Такий закон дозволив би уникнути правових колізій і забезпечив би послідовну та передбачувану правозастосовну практику.
2. **Гармонізація з міжнародними стандартами.** Для повноцінної інтеграції у європейський та світовий ринки необхідно гармонізувати українське законодавство з європейськими директивами та регламентами у сфері права інтелектуальної власності. Це сприятиме спрощенню міжнародної співпраці та захисту українських дизайнерів за кордоном.
3. **Посилення судового захисту.** Важливою є спеціалізація суддів у сфері інтелектуальної власності та розробка уніфікованих методик для проведення судових експертиз і розрахунку завданих збитків. Це дозволить підвищити ефективність судових процесів та забезпечить справедливе відшкодування збитків у разі порушення прав.
4. **Створення сприятливого середовища.** Необхідно налагодити ефективну взаємодію між державними органами (УКРНОІВІ), професійними асоціаціями дизайнерів, бізнесом та юридичною спільнотою. Проведення спільних освітніх програм, семінарів та конференцій сприятиме підвищенню правової обізнаності та формуванню культури поваги до інтелектуальної власності.

Насамкінець можна стверджувати, що інвестиції у правове забезпечення сфери дизайну є інвестиціями в майбутнє української економіки. Чіткі та ефективні правила гри дозволять дизайнерам зосередитися на творчості, а бізнесу – на інноваціях, що, безсумнівно, сприятиме розвитку креативних індустрій та підвищенню їхнього внеску у валовий внутрішній продукт країни.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (Дата звернення: 05.09.2025).
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (Дата звернення: 05.09.2025).
3. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15.12.1993 № 3688-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text (Дата звернення: 05.09.2025).
4. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Правил складання і подання заявки на промисловий зразок та проведення експертизи заявки на промисловий зразок і міжнародної реєстрації промислового зразка» від 07.03.2024 № 6237. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0547-24#Text (Дата звернення: 05.09.2025).
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами норм законодавствау справах про захист авторського права і суміжних прав» від 04.06.2010 № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-10#Text (Дата звернення: 05.09.2025).
6. Маріц Д. Правове регулювання порядку фіксації юридичних фактів в інформаційній сфері. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 231–237.
7. Методичні рекомендації з окремих питань проведення експертизи заявки на промисловий зразок (Затверджено Наказом Державного підприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 № 91). URL: https://ukrpatent.org/i_upload/file/metod-rekom-promzrazok-2017.pdf (Дата звернення: 05.09.2025).
8. Методичні рекомендації щодо політики у сфері інтелектуальної власності для закладів вищої освіти та наукових установ України. К., Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. URL: https://ukrpatent.org/atachs/Metodychni_rekomendatsii_polityka_IV_ZVO_NU_Ukrainy-web.pdf (Дата звернення: 05.09.2025).
9. Симонян Ю. Визначення поняття та умов правової охорони дизайну як об'єкта права інтелектуальної власності та галузі креативної індустрії. *Юридичний вісник*. 2023. № 2. С. 38–46.
10. Шаповалова А., Запотоцька О., Гуржій А. Правовий захист об'єктів інтелектуальної власності в умовах воєнного стану: збереження та безпека інновацій. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 642–645.
11. *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/treaties/details/231 (Дата звернення: 05.09.2025).*
12. *Design Patents in the United States. US Patent and Trademark Office. URL: www.uspto.gov (Дата звернення: 05.09.2025).*
13. Regulation (EC) No 6/2002 of 12 December 2001 on Community designs. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/5668 (Дата звернення: 05.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЯКИМОВИЧ Я. В.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
*(Державний вищий навчальний
заклад «Ужгородський національний
університет»)*

УДК 342.511 (477)+342.517:342.98
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.5

ЩОДО ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У ЮРИСДИКЦІЇ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено організації виконавчої гілки влади України. Виконавча влада є динамічною складовою публічної влади у зв'язку з чим зазнає щоденних змін як у побудові, так і функціонуванні. Це вагома підставою для поглиблення наукових досліджень відповідної сфери. Основний фокус уваги у запропонованій роботі зосереджено на юрисдикційній складовій посадових осіб вищого рівня, зокрема прем'єр-міністра, першого віцепрем'єр та віцепрем'єр-міністра, міністрів, державних секретарів, керівників центральних органів виконавчої влади та голів місцевих державних адміністрацій. Юрисдикція виражена через повноваження, які регламентовані законами України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про місцеві державні адміністрації» та Конституцією України як Основного закону, котрі й стали першоджерелами для дослідження. Важливість питання повноважень обумовлено ефективністю роботи, оскільки від простоти та чіткості залежить конструктивність прийнятих рішення.

Методологічною базою дослідження виступають загальнонаукові методи: аналіз, синтез, систематизація, окремо прогнозування та моделювання. Їхнє використання дозволило розмежувати повноважень посадовців за різними критеріями, наприклад: акти, управління, адміністрування, посади, співпраця, представництво та контроль. Окремо виведений критерій спрямованості повноважень, де акцент зроблено на суб'єктивній взаємодії. Наведений підхід шляхом зіставлення повноважень дозволив охарактеризувати недоліки функціонування відповідних суб'єктів та організації виконавчої влади загалом. Ці недоліки розподіляють на загальні та ідейно- функціональні.

У результаті дослідження висновується низка закономірностей, які негативно впливають на ефективність функціонування виконавчої гілки. До таких закономірностей можна віднесено наявність норм, які не узгоджуються між суб'єктами; норм, використання яких порушує ієрархічну послідовність повноважень; норм, які дублюються або розміщені не за призначенням; норми, які створюють навантаження більше ніж доречно для відповідної посади та інші приклади норм. Зазначене створює фундамент щодо подальших досліджень та грунтовних законодавчих змін.

Ключові слова: *виконавча влада, органи адміністративної юрисдикції, посадові особи, адміністративні повноваження, ефективність функціонування, правові норми*

Yakymovych Ya. V. Regarding the issue of powers within the jurisdiction of officials of the central executive authorities of Ukraine

This article is dedicated to the organization of the executive branch of power in Ukraine. As a dynamic component of public authority, it undergoes daily transformations in both its structure and functioning. This necessitates a deeper scientific inquiry into this domain. The primary focus of the proposed work is concentrated on the jurisdictional component of high-ranking officials, specifically the Prime Minister, the First Vice-Prime Minister, Vice-Prime Ministers, Ministers, State Secretaries, heads of central executive bodies, and heads of local state administrations.

Their jurisdiction is manifested through powers regulated by the Laws of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine," "On Central Bodies of Executive Power," "On Local State Administrations," and the Constitution of Ukraine as the Fundamental Law, which collectively served as the primary sources for this research. The significance of examining these powers is underscored by the need for governmental efficiency, as the simplicity and clarity of these mandates directly impact the constructiveness of decision-making.

The methodological basis of the research comprises general scientific methods such as analysis, synthesis, and systematization, along with forecasting and modeling. The application of these methods allowed for the differentiation of officials' powers based on various criteria, including legislative acts, governance, administration, appointments, cooperation, representation, and control. A distinct criterion concerning the directionality of powers was also introduced, emphasizing subjective interaction. This comparative approach to analyzing powers enabled the characterization of shortcomings in the functioning of the respective officials and the overall organization. These deficiencies are categorized into general and conceptual-functional types.

The research concludes by identifying a series of patterns that adversely affect the efficiency of the executive branch. These include: legal norms that are inconsistent among different governing bodies; norms whose application violates the hierarchical sequence of authority; norms that are duplicative or improperly allocated according to their intended purpose; and norms that create an excessive workload for a given position, among other examples. These findings establish a foundation for further research and substantial legislative reforms.

Key words: *executive power, bodies of administrative jurisdiction, officials, administrative powers, functional efficiency, legal norms.*

Вступ. Повсякденна діяльність виконавчої влади пов'язана із функціями, завданнями, повноваженнями, котрі впливають на життя кожного громадянина в Україні. Обгрунтованою необхідністю виступає точність виконання адміністративної юрисдикції. Коли інтереси одних суб'єктів повинні ефективно узгоджувалися зі швидкістю та професіоналізмом інших. Цій проблематиці присвятили свої дослідження такі вчені: Денега В., Дерець В., Кульчій І., Романюк А. та інші. [1], [2], [4], [9]. Запропоноване ж дослідження присвячено аналізу повноважень посадових осіб центральних органів виконавчої влади та зіставлення їх одне з одним, що дозволить краще зрозуміти проблемні місця ефективності роботи адміністративних структур та у подальшому їх виправити.

Постановка завдання. Особливістю організації виконавчої влади є нормативне розмежування її діяльності між органами та посадовими особами. Посадові особи – прем'єр-міністр, його заступники, міністр, державні секретарі, керівники центральних органів виконавчої влади та голови місцевих державних адміністрацій – мають визначений перелік повноважень. Метою дослідження є: 1) розмежувати та класифікуємо відповідні повноваження; 2) вивести особливості, вказуючи на притаманні недоліки функціонування відповідних інституцій.

Виклад буде здійснено на основі законодавства України, зокрема: Конституції України [3], законів «Про Кабінет Міністрів України» (далі – закону про КМУ) [6] «Про центральні органи виконавчої влади» (далі ЦОВВ) [8] та «Про місцеві державні адміністрації» (далі – закону про МДА) [7].

Результати дослідження. Прем'єр-міністр, його заступник, міністр, державні секретарі, керівники центральних органів виконавчої влади та голови місцевих державних адміністрацій виступають суб'єктами органів виконавчої влади кожний з яких має у своїй юрисдикції певно сукупність повноважень. Варто зазначити, що міністри мають три види повноважень – як члени уряду, як керівники міністерства та як координатори центральних органів виконавчої влади. Державний секретар наділений компетенцією тільки як керівник секретаріату міністерства. Державного секретаря Кабінету Міністрів України під час розгляду не буде опрацьовано з огляду на його регламентацію підзаконним законодавством [5].

Критерії для розмежування повноважень різняться, виокремлено: акти, управління, організація (адміністрування), посади, співпраця, представництво та контроль (вибірково). Під таблицею наведено перелік повноважень за критерієм спрямованості, тобто на кого вони впливають та з ким взаємодіють.

Повноваження *Прем'єр-міністра України* реалізовуються:

щодо роботи уряду: 1) формує проєкти порядку денного, підписує акти уряду; 2) керує роботою уряду, спрямовує його діяльність; 3) забезпечує програми діяльності уряду; 4) скликає засідання та головує на ньому; **щодо членів уряду, керівників адміністративних організацій та інших урядових органів**: 1) вносить подання до парламенту про призначення; 2) спрямовує, координує та контролює діяльність; 3) дає доручення обов'язкові для виконання; 4) пропонує уряду голів спільних урядових комісій; **щодо міністерств та центральних органів виконавчої влади**: 1) вносить подання щодо призначення та звільнення членів колегіальних центральних органів; 2) вносить подання щодо утворення, реорганізації чи ліквідації центральних органів; 3) вносить пропозиції уряду щодо спрямування та координації центральних органів; 4) порушення дисциплінарних проваджень (у тому числі керівників місцевих органів виконавчої влади); **щодо місцевих державних адміністрацій**: 1) вносить пропозицію уряду про кандидатури на призначення голови; **щодо інших суб'єктів**: 1) контрасигнує акти Президента України у визначених випадках; 2) представляє уряд та вступає у відносини з урядами інших країн.

Повноваження *першого віцепрем'єр-міністра та віцепрем'єр-міністра* реалізовуються: **щодо роботи уряду**: 1) вносить пропозиції до порядку денного засідання; 2) забезпечує виконання програм діяльності уряду, завдань та повноважень; 3) здійснює підготовку питань для розгляду на засіданні; 4) бере участь у засіданнях; сприяє узгодженню позицій між членами уряду; **щодо урядових органів:** 1) здійснює керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами; 2) бере участь у роботі колегії міністерств, центральних органів та Ради міністрів АРК; **щодо інших суб'єктів:** 1) забезпечує взаємодію уряду, президента та парламенту з питань діяльності уряду; 2) має право бути присутнім на засіданні парламенту; 3) представляє уряд у відносинах з іншими органами; 4) веде переговори та підписує міжнародні договори; **щодо інших повноважень:** 1) розробляє та погоджує проєкти законів.

Повноваження *міністра як члена уряду* реалізуються: **щодо уряду:** 1) вносить пропозиції щодо порядку денного засідання уряду; 2) забезпечує виконання програм діяльності уряду, формування та реалізації державної політики, виконання покладених на уряд завдань; 3) здійснює підготовку питань для розгляду урядом; 4) бере участь у розгляді питань на засіданні уряду; **щодо власного міністерства та відповідного центрального органу виконавчої влади:** 1) погоджує проєкти актів, які вносяться на розгляд уряду з питань діяльності міністерства та центрального органу; 2) подає проєкти актів, розробником яких є міністерство або центральний орган; 3) видає обов'язкові для виконання накази у відповідній сфері діяльності; 4) спрямовує та координує діяльність відповідних центральних органів; 5) вносить **уряду** пропозиції щодо розв'язання питань спрямування та координації центрального органу виконавчої

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Таблиця 1

1. Повноваження прем'єр-міністра (згідно зі ст. 42 закону про КМУ)					
Акти	Управління	Організація	Посади	Співпраця	Представництво
1. (п. 5) **Формує проєкти порядку денного** засідання уряду. 2.(п. 7) **Підписує акти уряду** та Генеральну угоду.	1. (п. 1) **Керує роботою уряду, спрямовує його діяльність, забезпечує внутрішню та зовнішню політику** держави, програми діяльності уряду. 2. (п. 1) **Спрямовує, координує та контролює діяльність членів уряду**, керівників інших адміністративних організацій. Дає їм доручення обов'язкові для виконання. 3.(п. 6) **Скликає засідання уряду** та **головує на ньому**.	1. (абз. 2 п. 4) **Вносить пропозиції уряду щодо спрямування та координації** центральних органів виконавчої влади. 2. (абз. 4 п. 4) **Вносить подання уряду щодо утворення, реорганізації чи ліквідації міністерств** та інших центральних органів виконавчої влади.	1. (п. 3) **Вносить подання до парламенту щодо призначення членів уряду** та інших та керівників інших органів. 2. (абз. 1 п. 4) **Вносить уряду пропозиції щодо кандидатур для призначення та звільнення з посади голів місцевих державних адміністрацій**. Вносить відповідні подання президенту. 3. (абз. 3 п. 4) **Вносить подання уряду щодо призначення та звільнення членів колегіальних центральних органів** виконавчої влади, що не входять до уряду. 4. (п. 11) Вносить **пропозиції уряду щодо затвердження голів спільних міжурядових комісій** з питань співробітництва утворених на підставі міжнародних договорів. 5. (п. 12) **Надає доручення щодо порушення дисциплінарного провадження** щодо міністрів, керівників центральних органів та їх заступників. Застосовує стягнення. 6. (п. 13) **Надає доручення щодо порушення дисциплінарного провадження** стосовно керівників місцевих органів виконавчої влади.	1. (п. 8) **Контрасигнує акти президента** у визначених законом випадках.	1. (п. 9) **Представляє уряд у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами, організаціями** в Україні та за її межами. 2. (п. 10) **Вступає у відносини з урядами іноземних держав**, веде переговори, підписує міжнародні договори відповідно до законодавства України.

Таблиця 2

1. Повноваження першого віцепрем'єр-міністра та віцепрем'єр-міністра (згідно зі ст. 43 закону про КМУ)				
Акти	Управління	Організація	Співпраця	Представництво
1.(п. 2) **Розробляє та погоджує проєкти** законів та актів. 2. (п. 2) **Вносить пропозиції щодо порядку денного** засідання уряду.	1. (п. 5) За рішенням **здійснює керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами**, які утворюються урядом	1.(п. 1) **Забезпечує виконання програм діяльності уряду та завдань і повноважень** у відповідних напрямках. 2.(п. 2) **Забезпечує підготовку питань для розгляду** на засіданні уряду. 3.(п. 4) **Бере участь у засіданні уряду.** 4.(п. 4) **Має право на участь у роботі колегії міністерств, центральних органів** та засіданні **Ради міністрів Автономної республіки Крим**	1.(п. 2) **Сприяє узгодженню позицій між членами** уряду. 2.(п. 3) **Забезпечує взаємодію уряду, президента та парламенту з питань діяльності** уряду та інших органів виконавчої влади.	1. (п. 3) **Має право бути присутнім на засіданнях парламенту та його органів.** 2. (п. 6) **Представляє в установленому порядку уряд у відносинах з іншими органами**, підприємствами, установами, організаціями в Україні та за її межами. 3. (п. 7) **Веде переговори та підписує міжнародні договори** відповідно до наданих повноважень.

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Таблиця 3

3. Повноваження міністрів як членів уряду (згідно з ч. 1 ст. 44 закону про КМУ)					
Акти	Управління	Організація	Посади	Співпраця	Представництво
1. (п. 6.) **Погоджує проєкти законів та актів, що вносяться на розгляд уряду з питань діяльності міністерства** та відповідних центральних органів виконавчої влади. 2.(п. 7) **Подає уряду проєкти законів, актів президента та уряду, розробником яких є міністерство** чи відповідні центральні органи виконавчої влади. 3.(п. 8) **Видає обов'язкові для виконання накази, що належать до сфери діяльності міністерства** та відповідних центральних органів виконавчої влади. 4. (п. 10) **Вносить пропозиції щодо порядку денного** засідання уряду	1. (п. 2) **Спрямовує та координує діяльність відповідних центральних органів** виконавчої влади. 2. (п. 13) **За рішенням уряду здійснює керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами**, які утворені урядом.	1. (п. 1) **Забезпечує виконання програм діяльності** уряду, **формування та реалізації державної політики**, **виконання інших покладених на уряд завдань та повноважень** у відповідній сфері. 2. (п. 3) **Вносить уряду пропозиції для розв'язання питань, пов'язаних з виконанням своїх повноважень щодо спрямування і координації центральних органів** виконавчої влади. 3. (п. 9) **Здійснює підготовку питань** для розгляду урядом. 4. (п. 10) **Бере участь у розгляді питань** на засіданні уряду.	1. (п. 3) **Вносить уряду пропозиції щодо надання згоди на призначення керівника підприємства, установи, організації** у сфері управління міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади (**при цьому раніше такого керівника було не погоджено головою обласної чи районної адміністрації із вмотивованою відмовою**) 2. (п. 4) **Вносить прем'єру подання про призначення та звільнення першого заступника та заступника міністра.**	1. (п. 5) **Контрасигнація актів президента у передбачених законодавством випадках** з питань сфери діяльності міністерства та забезпечує їх виконання.	1. (п. 11) **Представляє у встановленому порядку уряд у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями** в Україні та за її межами. 2. (п. 12) **Веде переговори та підписує міжнародні договори** відповідно до наданих йому повноважень.

влади; 6) вносить **уряду** пропозиції на призначення керівника підприємства, установи, організації у сфері управління міністерства чи центрального органу виконавчої влади; 7) вносить **прем'єру** подання про призначення та звільнення першого заступника та заступника міністра; **щодо інших суб'єктів:** 1) за рішенням уряду здійснює керівництво консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами; 2) контрасигнує акти Президента України у передбачених законом випадках; 3) представляє уряд у відносинах з іншими суб'єктами в Україні та за її межами; 4) веде переговори та підписує договори відповідно до повноважень.

Повноваження *міністра як керівника міністерства* реалізуються: **щодо міністерства загалом:** 1) підписує накази міністерства; затверджує плани роботи та звіти про виконання; 2) очолює, здійснює керівництво діяльністю; 3) визначає пріоритети роботи міністерства, шляхи виконання завдань; 4) ухвалює рішення про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є міністерство; 5) утворює комісії, робочі та експертні групи; 6) скликає та проводить наради; 7) організовує та контролює виконання законодавства; 8) забезпечує виконання міжнародних зобов'язань; **щодо окремих посад:** 1) вносить пропозицію ***прем'єру*** щодо призначення першого заступника та заступника міністра; 2) визначає обов'язки та розподіляє повноваження між першим заступником та заступником; 3) порушує питання про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності першого заступника, заступника, та державного секретаря; 4) порушує питання про присвоєння рангу державному секретарю; **щодо апарату міністерства:** 1) затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату; 2) затверджує структуру апарату; 3) дає обов'язкові доручення для службовців та працівників апарату; **щодо територіальних органів міністерства:** 1) затверджує положення про органи; 2) скасовує акти територіальних органів; 3) затверджує структуру апарату органів; 4) за погодженням ***з урядом*** утворює, ліквідовує та реорганізовує органи як структурні підрозділи апарату міністерства, що не мають статусу юридичної особи; 4) вносить **уряду** подання про утворення територіальних органів як юридичних осіб; **щодо підприємств, установ, організацій у складі міністерства і центрального органу виконавчої влади, об'єкти державної власності:** 1) затверджує положення про відповідні органи; 2) утворює, ліквідовує, реорганізовує відповідні органи міністерства; 3) здійснює управління об'єктами державної власності; 4) вносить подання ***уряду*** про згоду на призначення керівника відповідного органу у сфері міністерства чи центрального органу; 5) призначає, звільняє, заохочує, притягає до дисциплінарної відповідальності керівника; **щодо інших суб'єктів:** 1) спрямовує та координує діяльність розвідувального органу (про Міністерство оборони); 2) залучає різних суб'єктів органів державної влади до розгляду питань у компетенції міністерства; 3) представляє міністерство у відносинах з іншими суб'єктами в Україні та за її межами.

Повноваження *державного секретаря міністерства* реалізуються: **щодо міністерства загалом:** 1) готує та подає міністру плани роботи міністерства; 2) затверджує штатний розпис та кошторис міністерства; 3) видає накази організаційно-розпорядчого характеру; 4) контролює виконання виданих наказів організаційно-розпорядчого характеру; 5) готує пропозиції щодо виконання завдань міністерства; 6) звітує про виконання планів роботи міністерства; 7) забезпечує державну таємницю; **щодо апарату міністерства:** 1) організовує роботу апарату; 2) організовує виконання законодавства апаратом, звітує про виконання; 3) контролює виконання законодавства апаратом; **щодо державних службовців, працівників та інших суб'єктів у сфері міністерства:** 1) дає обов'язкові для виконання доручення; 2) призначає та звільняє з посади державних службовців, укладає контракти, присвоює ранги, заохочує, притягає до дисциплінарної відповідальності; 3) приймає та звільняє працівників, заохочує, притягає до дисциплінарної відповідальності; 4) призначає та звільняє ***керівників територіальних органів*** міністерства; 5) погоджує призначення та звільнення керівників структурних підрозділів відповідних адміністрацій у передбачених випадках; 6) забезпечує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців та працівників; **щодо інших суб'єктів:** 1) запитує та одержує необхідні відомості та статистичну інформацію у встановленому порядку; 2) представляє міністерство у цивільно-правових відносинах.

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Таблиця 4

4. Повноваження міністрів як керівників міністерства (згідно з ч. 2 ст. 8 закону про ЦОВВ)				
Акти	Управління	Організація	Посади	Представ-ництво
1. (п. 6) **Затвердження положень про самостійні структурні підрозділи апарату** міністерства. 2. (п. 7) **Затверджує положення про територіальні органи міністерства.** 3. (п. 12) **Затверджує положення (статути) про підприємства, установи, організації, які належать до сфери управління міністерства** 4. (п. 14) **Скасовує повністю чи в окремій частині акти територіальних органів міністерства** 5. (п. 27) **Підписує накази** міністерства. 6. (п. 2) **Затверджує плани роботи** міністерства та **звіти про їх виконання.**	1. (п. 1) **Очолює міністерство, здійснює керівництво його діяльністю**. 2. (п. 2) **Визначає пріоритети роботи міністерства** та **шляхи виконання покладених на нього завдань.** 3. (п. 8) **Затверджує структуру апарату міністерства і його територіальних органів.** 4.(п. 9) **Утворює, ліквідовує, реорганізовує за погодженням з урядом територіальні органи міністерства як структурні підрозділи апарату міні стерства**, що не мають статусу юридичної особи. 5. (п. 12) **Утворює, ліквідовує, реорганізовує підприємства, установи, організації, що належать до сфери управління міністерства.** Здійснює **повноваження щодо управління об'єктами державної власності**. 6. (п. 24) **Приймає рішення про розподіл бюджетних** коштів, головним розпорядником яких є міністерство. 7. (п. 25) **Утворює комісії, робочі та експертні** групи.	1.(п. 3) **Організовує та контролює виконання законодавства**. 2. (п. 4) Забезпечує **виконання зобов'язань взятих за міжнародними договорами** 3. (п. 7) Вносить уряду **подання про утворення територіальних органів міністерства** як юридичних осіб публічного права. 4. (п. 23) **Залучає державних службовців та працівників територіальних органів** міністерства та інших органів, за згоди їх керівників, **до розгляду питань що належить компетенції** міністерства.	1. (п. 5) Вносить **пропозицію прем'єру щодо призначення на посади першого заступника і заступника** міністра. 2. (п. 11) **Вносить на розгляд уряду подання про згоду на призначення керівника підприємства, установи, організації, що належить до сфери управління міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади**, діяльність якого координується міністерством. (якщо існує вмотивована відмова керівників обласної, районної адміністрації чи адміністрації автономної республіки. 3. (п. 12^{-1}) **Призначає, звільняє, ухвалює рішення щодо заохочення, притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників підприємств**, установ, організацій, які належать до сфери управління міністерства. 4. (п. 15) Порушує **питання про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності першого**	1. (п. 19) **Представляє міністерство у публічно-правових відносинах** із іншими органами, підприємствами, установами, організаціями в Україні та за її межами.

Продовження таблиці 4

	8. (п. 26) **Скликає та проводить наради** з питань, що належить до його компетенції. 9. (п. 28) **Дає обов'язкові доручення** для виконання державними службовцями та працівниками апарату. 10. (п. 29) **Спрямовує та координує діяльність розвідувального органу** України, який підпорядкований міністерству, а також створює умови для його функціонування.		**заступника, заступника міністра** та **державного секретаря** міністерства. 5. (п. 16) Порушує **питання щодо присвоєння рангу державного службовця** державному секретарю. 6. (п. 21) **Визначає обов'язки та розподіл повноважень між першим заступником та заступником міністра**, які вони здійснюють у разі його відсутності.	

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Таблиця 5

6. Повноваження державного секретаря міністерства (згідно з ч. 4 ст. 10 закону про ЦОВВ)				
Акти	Організація	Посади	Представництво	Контроль
1.(п. 4) **Готує та подає міністру плани роботи** міністерства. 2.(п. 7) **Затверджує штатний розпис та кошторис міністерства** за згоди із центральними органами, що затверджують формування державної бюджетної політики. 3. (п. 17) **Видає накази організаційно-розпорядчого характеру** з питань, що належать до його повноважень	1.(п. 1) **Організовує роботу** апарату. 2. (п. 2) **Підготовка пропозицій щодо виконання завдань** міністерства та **передає їх на розгляд** міністру. 3. (п. 3) **Організовує виконання законодавства апаратом** міністерства та звітує про їх виконання. 4. (п. 4) **Звітує про виконання планів роботи** міністерства. 5. (п. 5) **Забезпечує державну таємницю** 6. (п. 6) **Запитує та одержує** у встановленому порядку від визначених суб'єктів **безоплатно інформацію, документи та матеріали**, а від органів державної статистики – **статистичну інформацію** необхідну для виконання покладених на міністерство завдань. 7.(*повноваження щодо управління*) (п. 16) **Дає обов'язкові для виконання доручення державним службовцям** та іншим працівникам міністерства у межах своїх повноважень	1. (п. 8) **Призначає та звільняє з посади** державних службовців апарату. **Укладає та розриває з ними контракти, присвоює ранги, ухвалює рішення щодо їх заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності**. 2. (п. 9) **Приймає на роботу та звільняє з роботи працівників апарату** міністерства. **Ухвалює рішення щодо їх заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності**. 3. (п. 10) **Призначає та звільняє керівників територіальних органів міністерства** та їх **заступників.** 4. (п. 11) **Погоджує у передбачених випадках призначення на посади та звільнення з посад керівників відповідних структурних підрозділів** обласних, Київської та Севастопольської міських адміністрацій. 5. (п. 14) **Забезпечує організацію підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації** державних службовців та інших працівників міністерства. 6. (п. 18) **Вносить подання щодо відзначення державними нагородами України** державних службовців та інших працівників апарату у встановленому порядку.	1. (п. 15) **Представляє міністерство як юридичну особу** в цивільно-правових відносинах)	1. (п. 3) **Контролює виконання законодавства апаратом** міністерства. 2. (п. 17) **Контролює виконання виданих ним наказів** організаційно-розпорядчого характеру.

Таблиця 6

5. Повноваження міністрів як координаторів ЦОВВ (згідно з ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ)				
Акти	Управління	Організація	Посади	Контроль
1. (п. 2) **Погоджує та подає уряду** розроблені центральним органом **проєкти законів, актів президента та уряду.** 2. (п. 3) **Затверджує плани роботи** центрального органу. 3. (п. 6) **Видає обов'язкові для виконання накази та доручення**, що належать до сфери діяльності центрального органу. 4 (п. 11) **Порушує перед урядом питання щодо скасування актів центральних органів** повністю чи в окремій частині. 5. (п. 12) **Доручає керівникові центрального органу скасувати акти його територіального органу** повністю чи в окремій частині. У разі відмови **скасовує акти територіального органу** повністю чи в окремій частині	2.(п. 3) **Визначає пріоритетні напрямки роботи центрального органу** та **шляхи виконання** покладених на нього **завдань.** 2. (п. 18) **Визначає структурний підрозділ апарату міністерства, що відповідає за взаємодію з центральним органом.** 3. (п. 20) **Визначає порядок обміну та періодичність подання інформації між міністерством і центральним органом** виконавчої влади	1. (п. 1) **Забезпечує формування державної політики** у відповідній сфері. 2. (п. 9) **Погоджує пропозиції керівника центрального органу щодо утворення, реорганізації та ліквідації територіальних органів**. **Вносить на розгляд уряду відповідне подання.** 3. (п. 10) **Погоджує утворення, реорганізацію, ліквідацію територіальних органів центрального органу** як структурних підрозділів його апарату. 4. (п. 5) **Погоджує структуру апарату центрального органу**.	1. (п. 7) **Погоджує призначення та звільнення керівників та їх заступників** у підрозділах апарату центрального органу. 2. (п. 8) **Погоджує призначення та звільнення керівників і їх заступників територіальних органів** центрального органу. 3. (п. 13) **Порушує перед урядом питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності керівника та заступника** центрального органу виконавчої влади 4. (п. 14) **Ініціює питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників, заступників структурних підрозділів апарату** центрального органу та його територіальних органів. **Також керівників підприємств, установ, організацій, що належать до сфери** його управління. 5. (п. 15) **Ініціює проведення службового розслідування щодо керівників, заступників, державних службовців, працівників апарату центрального органу виконавчої влади** та його територіальних органів, а **також відповідних підприємств, установ, організацій.** 6. (п. 19) **Визначає посадових осіб, які включаються до складу колегії центрального органу** виконавчої влади	1. (п. 1) **Контролює реалізацію державної політики** центральним органом виконавчої влади. 2. (п. 16) **Ухвалює рішення щодо перевірки діяльності** центральних органів та його територіальних органів. 3. (п. 17) **Заслуховує звіти щодо виконання завдань та планів,** покладених на центральні органи.

Повноваження *міністра як координатора центрального органу* виконавчої влади реалізуються: **щодо центрального органу виконавчої влади та його територіальних органів**: 1) затверджує плани роботи центрального органу; 2) видає обов'язкові для виконання накази та доручення; 3) скасовує акти територіального органу, якщо керівник центрального органу відмовив у цьому; 4) визначає пріоритетні напрямки роботи органу шляхом виконання завдань; 5) забезпечує формування державної політики у відповідній сфері; 6) контролює реалізацію державної політики центральним органом; 7) заслуховує звіти щодо завдань та планів центральних органів; 8) ухвалює рішення щодо перевірки діяльності центральних та територіальних органів; **щодо апарату центрального органу**: 1) погоджує структуру апарату центрального органу; 2) погоджує створення, ліквідацію чи реорганізацію територіального органу як структурного підрозділу апарату центрального органу; **щодо керівників центрального органу**: 1) доручає скасувати акти територіального органу; 2) погоджує пропозиції щодо утворення, ліквідації чи реорганізації територіальних органів; **щодо керівників та працівників структурних одиниць центрального органу:** 1) погоджує призначення та звільнення керівників та їх заступників у територіальних органах центрального органу, а також керівників підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління; 2) ініціює проведення службового розслідування щодо керівників, заступників, державних службовців, працівників апарату центрального органу, його територіальних органів, підприємств, установ та організацій; 3) погоджує призначення і звільнення керівників та їх заступників у підрозділах апарату центрального органу; 4) ініціює дисциплінарну відповідальність керівників та заступників структурних підрозділів апарату центрального органу; 5) визначає посадових осіб, які включаються до складу колегії центрального органу; **щодо власного міністерства**: 1) визначає структурний підрозділ апарату міністерства, що відповідає за взаємодію з центральним органом; 2) визначає порядок та періодичність подання інформації між структурами; **щодо уряду**: 1) погоджує та подає уряду розроблені центральним органом проєкти законів та актів президента та уряду; 2) порушує питання про скасування актів центрального органу; 3) вносить на розгляд уряду подання щодо пропозиції керівника про створення, ліквідацію чи реорганізацію територіального органу; 4) порушує перед урядом питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності керівника та його заступника.

Повноваження *керівника центрального органу виконавчої влади* реалізовуються: **щодо власне центрального органу:** 1) підписує накази; 2) очолює центральний орган та керує його діяльністю; 3) скликає та проводить наради; 4) дає обов'язкові до виконання доручення; 5) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів (без акценту на цільове призначення); 6) забезпечує реалізацію державної політики щодо державної таємниці; 7) залучає державних службовців, працівників та інших суб'єктів до розгляду питань, що перебувають у компетенції центрального органу; **щодо апарату центрального органу та внутрішніх структурних органів:** 1) затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату; 2) затверджує штатний розпис та кошторис апарату (за погодженням відповідних органів); 3) розподіляє обов'язки між своїми заступниками; 4) призначає та звільняє державних службовців апарату, укладає та розриває відповідні контракти; 5) приймає та звільняє працівників центрального органу; 5) утворює комісії, робочі та експертні групи; 6) організовує та контролює виконання законодавства в апараті; 7) забезпечує формування кадрового резерву апарату; 8) організовує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державних службовців, працівників та кадрового резерву; 9) контролює збереження державної політики щодо державної таємниці в апараті; 10) вирішує питання про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності державних службовців та працівників; 11) присвоює ранги державним службовцям. Вносить подання про відзначення державними нагородами України; **щодо міністра:** 1) вносить на розгляд пропозиції щодо розроблених проєктів законодавства, а також проєктів інших міністерств; 2) подає на затвердження плани роботи центрального органу; 3) вносить міністру пропозиції щодо забезпечення формування державної політики; 4) забезпечує виконання центральним органом наказів та доручень міністра; 5) за погодженням затверджує структуру апарату; 6) вносить

Таблиця 7

7. Повноваження керівника центрального органу виконавчої влади (згідно з ч. 4 ст. 19 закону про ЦОВВ)					
Акти	Управління	Організація	Посади	Співпраця	Представництво
1. (п. 3) **Вносить на розгляд міністру пропозиції щодо розроблення центральними органами проектів законодавства**, а також щодо проєктів, розробниками яких є інші міністерства. 2. (п. 4) **Подає на затвердження міністрові плани роботи** центрального органу. 3.(п. 11) **Затверджує положення про самостійні структурні підрозділи апарату** центрального органу. 4. (п. 18) **Затверджує положення та статути підприємств, установ та організацій** у межах сфери свого управління. 5. (п. 19) **Скасовує повністю чи в окремій частині акти територіальних органів.** 6. (п. 29) **Підписує накази центрального органу виконавчої влади.** 7. (п. 31) За погодженням із органами влади,	1. (п. 1) **Очолює центральний орган** виконавчої влади та **керує його діяльністю**. 2 (п. 10) **Розподіляє обов'язки між своїми заступниками.** 3. (п. 18) **Утворює, ліквідовує та реорганізовує підприємства, установи, організацій** у межах сфери свого управління. Виконує інші функції з управління 4. (п. 27) **Утворює комісії, робочі та експертні групи.** 5. (п. 28) **Скликає та проводить наради** з питань, що належать до його компетенції. 6. (п. 30) У межах повноважень **дає обов'язкові до виконання доручення**.	1. (п. 2) **Організовує та контролює виконання законодавства** в апараті центрального органу та територіальних органів. 2. (п. 3) **Вносить міністру пропозиції щодо забезпечення формування державної політики** у відповідній сфері. 3. (п. 6) **Забезпечує виконання центральним органом влади наказів та доручень** відповідного міністра. 4. (п. 9) **Звітує міністру про виконання планів роботи, покладені завдання, усунення порушень і недоліків**, виявлених під час перевірки центрального органу, його територіальних органів, про притягнення до відповідальності винних посадових осіб. 5. (п. 14) **Вносить міністру пропозиції щодо утворення, ліквідації та реорганізації**	1. (п. 12) **Призначає та звільняє державних службовців апарату** центрального органу. **Укладає та розриває з ними контракти** про проходження державної служби (згідно із законом про державну службу). 2. (п. 13) **Приймає та звільняє з роботи працівників центральних органів** (згідно із законодавства про працю). 3. (п. 16) **Призначає та звільняє керівників територіальних органів** за **погодженням з міністром**. 4. (п. 17) **Призначає та звільняє заступників керівників територіальних органів** за погодженням з **міністром**. 5. (п. 18) В **установленому порядку призначає та звільняє керівників підприємств, установ, організацій** у межах сфери свого управління. 6. (п. 21) **Забезпечує формування кадрового резерву в апарату центрального органу**.	1 (п. 5) **Затверджує за погодженням з міністром структуру апарату**. 2. (п. 7) **Забезпечує взаємодію центрального органу зі структурним підрозділом міністерства**, визначеним міністром, який спрямовує та координує діяльність центрального органу. 3. (п. 8) **Забезпечує дотримання встановленого міністром порядку обміну інформацією** між міністерством та центральним органом, а також вчасність її подання. 4. (п. 15) **Утворює, ліквідовує та реорганізовує за згоди уряду та міністра** територіальні органи як структурні підрозділи апарату цього органу.	1. (п. 24) **Представляє центральний орган виконавчої влади** у відносинах з іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями. 2. (п. 26) **Представляє центральний орган у відносинах з іншими органами,** підприємствами, організаціями України та за її межами.

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Продовження таблиці 7

які забезпечують формування державної бюджетної політики, **затверджує штатний розпис та кошторис апарату** центрального органу.	7. (п. 32) **Приймає рішення про розподіл бюджетних коштів**, розпорядником яких є центральний орган виконавчої влади	**урядом територіальних органів** центрального органу. 6. (п. 20) **Забезпечує реалізацію державної політики щодо державної таємниці**, **контролює її збереження** в апараті центрального органу. 7 (п. 31) Здійснює інші повноваження	Організовує **підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації** державних службовців, працівників та осіб, включених до кадрового резерву. 7. (п. 22) **Вирішує питання про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності** державних службовців, працівників апарату, керівників територіальних органів. **Присвоює ранги держаних службовців**. 8. (п. 23) **Вносить подання про відзначення** державних службовців та працівників апарату **державними нагородами України**.	5. (п. 25) **Залучення державних службовців та працівників територіальних органів**, а за домовленістю з керівниками – **інших органів влади, підприємств, установ та організацій до розгляду питань**, що належать до компетенції центрального органу.	

пропозиції щодо утворення, ліквідації та реорганізації урядом територіальних органів; 7) за погодженням призначає та звільняє керівників територіальних органів; 8) за погодженням призначає та звільняє заступників керівників територіальних органів; 9) за згоди уряду та міністра утворює, ліквідовує та реорганізовує територіальні органи як структурні підрозділи апарату центрального органу; 10) забезпечує взаємодію із структурними підрозділами міністерства та міністром; 11) забезпечує порядок обміну інформацією, який встановлений міністром; 12) звітує міністру про виконання планів роботи, покладені завдання, усунення порушень і недоліків у роботі, про притягнення до відповідальності винних осіб центральних органів та його територіальних органів; **щодо територіальних органів:** 1) скасовує повністю чи в окремій частині акти органів; 2) організовує та контролює виконання законодавства в територіальних органах; 3) вирішує питання про заохочення та притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників територіальних органів; **щодо підприємств, установи, організації:** 1) затверджує положення та статути; 2) утворює, ліквідовує, реорганізовує в межах свого управління; 3) призначає та звільняє керівників у межах сфери управління; **щодо інших суб'єктів:** 1) представляє центральний орган у відносинах з державними органами, підприємствами, установами та організаціями; 2) представляє центральний орган у відносинах з іншими суб'єктами в Україні та за її межами.

Повноваження голови місцевої державної адміністрації: **щодо адміністрації:** 1) очолює відповідні адміністрації, здійснює керівництво їх діяльністю, несе відповідальність за здійснення завдань; 2) виступає розпорядником цільових коштів відповідних адміністрацій; 4) здійснює інші функції; **щодо апарату та внутрішніх структурних органів:** 1) затверджує положення про апарати та структурні підрозділи; 2) утворює консультативні, дорадчі, допоміжні органи, служби та комісії. Визначає їх завдання та персональний склад; 3) утворює регіональні комісії з реабілітації жертв комуністичного режиму; **щодо заступників, керівників структур, підприємств, установ, організацій:** 1) укладає та розриває контракти з керівниками підприємств, установ та організацій у сфері відповідної адміністрації; 2) уповноважує заступників на укладання та розірвання таких контрактів; 3) призначає та звільняє заступників і керівників структурних підрозділів; 4) призначає та звільняє керівників апаратів відповідних адміністрацій; 5) погоджує призначення та звільнення керівників *не підпорядкованих* органів, що належить у сфери управління вищого рівня; **щодо інших суб'єктів:** 1) представляють відповідні адміністрації у відносинах в Україні та за її межами; 2) інформують населення про стан виконання повноважень.

Варто зазначити, що повноваження органів та посадових осіб, які відображені в законодавстві, мають досить послідовну побудову. Законодавець, формуючи повноваження виходив з історичного надбання, отриманого досвіду, рівня власних знань та розуміння потреб часу. Незважаючи на це, в результаті аналізу виокремлюються недоліків, які притаманні повноваженням та які базуються на питаннях ефективності, узгодженості, оптимізаційності.

Проводячи аналіз повноважень проблемний контекст можна розділити на два види: 1) загальні недоліки існуючих повноважень; 2) ідейно-функціональні недоліки. Деталізуємо цю класифікацію в наступний спосіб.

До загальних недоліків варто віднести такі: *1) проблему відображення інтеракційних повноважень одних посадовців або органів у повноваженнях інших посадовців або органів.* Це ситуація, коли повноваження однієї посадової особи передбачають взаємодію з іншою. Втім у юрисдикції останньої такої взаємодії не передбачено. Наприклад, абз. 4 п. 4 ч. 1 ст. 42 закону Про КМУ зазначено, що прем'єр вносить на розгляд уряду подання про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади [6]. Ця норма відображається у ч. 1 ст. 5 закону про ЦОВВ, де регламентовано порядок утворення відповідних органів [8]. Проте у ст. 21 закону Про КМУ, яка регламентує пов'язану сферу відносин, про це не згадується [6].

Не передбачено для уряду розгляд поданих міністром проєктів актів законодавства, розроблених центральним органом, що визначено в п. 2 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ. Частиною 6 ст. 21 закону про КМУ передбачена тільки можливість скасовувати урядом акти

ISSN 2078-3736 (Print), ISSN 2664-620X (Online)

Таблиця 8

8. Повноваження голови місцевої державної адміністрації (згідно з ст. 39 закону про МДА)			
Акти	Управління	Посади	Представництво
1. (п. 4[-1]) **Затверджує положення про апарати** відповідних адміністрацій та **положення про їх структурні підрозділи.**	1. (п. 1) **Очолює відповідні адміністрації, здійснюють керівництво їх діяльністю**. (*організаційне повноваження*) Несуть **відповідальність за виконання покладених завдань та здійснення повноважень**. 2. (п. 5) **Уповноважує своїх заступників на укладання та розірвання контрактів** з керівниками відповідних установ. 3. (п. 7) У межах затверджених бюджетів **виступає розпорядником коштів відповідних адміністрацій**, використовуючи їх **лише за цільовим призначенням** 4. (п. 9) **Утворює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи, служби та комісії на базі відповідних адміністрацій**. **Визначають завдання, функції та персональний склад членів цих органів**, які виконують свої функції на громадських засадах. 5 (п. 10) **Здійснює інші функції** передбачені законодавством 6. (абз.3 ст. 39) **Утворює регіональні комісії з реабілітації жертв комуністичного тоталітарного режиму**. Призначають їх персональний склад, затверджують положення про відповідну комісію.	1. (п. 3) **Призначає та звільняє своїх заступників, керівників структурних підрозділів**. 2. (п. 4) **Призначає та звільняє керівників апаратів** місцевих державних адміністрацій. 3. (п. 5) **Укладає та розриває, контракти з керівниками підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління** відповідної адміністрації. 4. (п. 6) **Погоджують призначення на посали та звільнення керівників *не підпорядкованих підприємств,* установ, та організацій, що належать до сфери управління органів виконавчої влади** вищого рівня, окрім визначених суб'єктів.	1. (п. 2) **Представляють відповідні адміністрації у відносинах з іншими суб'єктами** в Україні та за її межами. 2. (п. 8) **Регулярно інформують населення про стан виконання повноважень**, покладених на відповідні адміністрації.

відповідних органів (що має зв'язок із п. 11 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ), проте «прийняття та розгляд від міністра окремих актів президента чи уряду» у нормі не зазначено [6], [8].

Згідно з п. 13 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ міністр порушує перед урядом питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників та їх заступників. В абз. 1 п. 2 ч. 7 ст. 21 закону про КМУ зазначена тільки бланкетна норма, яка регламентує звільнення цих суб'єктів. Втім, процедурної норми щодо притягнення до відповідальності таки немає.

Подібне спостерігається і щодо прем'єра. У законі про КМУ п. 2 ч. 7 ст. 21 передбачено, що першого заступника та заступника міністра уряд призначає за поданням прем'єра. Також п. 4 ч. 1 ст. 44 цього закону передбачено подання до про призначення та звільнення цих суб'єктів [6]. Втім, у прем'єр-міністра відсутнє пряме повноваження, яке б регламентувало «подання ним до уряду» відповідних кандидатів. Виникає ситуація, коли посадовець просто не знає про свій обов'язок.

Ще один приклад, коли керівник центрального органу виконавчої влад згідно з п. 3 ч. 4 ст. 19 закону про ЦОВВ вносить пропозиції міністру щодо забезпечення формування державної політики. Проте міністр, хоч і забезпечує формування державної політики (п. 1 ч. 2 ст. 18 цього ж закону), але не має повноваження щодо розгляду пропозицій керівника.

2) проблему ієрархічної послідовності у виконанні повноважень. Прем'єр (абз. 2 п. 4 ч. 1 ст. 42 закону про КМУ) та міністр (абз. 1 п. 3 ч. 1 ст. 44 закону про КМУ), які перебувають в імперативному зв'язку, обоє можуть вносити пропозиції до уряду щодо спрямування та координації центральних органів [6]. Що робити на практиці, якщо одна пропозиція буде суперечити іншій? Чи можна уявити ситуацію, коли уряд своїм голосуванням відмовить пропозиції прем'єру, який самостійно підбирає міністрів? Доречніше було б використати речення «вносить подання прем'єру для затвердження урядом пропозицій…», що цілком відповідало б ієрархічній структурі.

Непослідовною також є норма п. 1 ч. 2 ст. 18, яка своїм змістом регулює «формування саме міністром державної політики» щодо центрального органу виконавчої влади. Ні прем'єр, ні уряд не мають таких повноважень, хоч і безпосередньо створюють та координують діяльність центрального органу. Державна політика є ідеєю, спільною для всіх напрямків. Якщо вона буде не на загальнодержавному рівні, то цілі одного органу можуть не узгоджуватися із цілями решти [6]. У цьому контексті сумнівну природу має також норма п. 3 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ, яка передбачає, що міністр визначає пріоритетні напрямки роботи центрального органу та шляхи виконання покладених на нього завдань. Можливо, «шляхи виконання завдань» міністр і міг би визначати, але «пріоритетні напрямки роботи» – це прерогатива вищих рівнів (уряду, прем'єра, міністра) у момент формування органу, а не приватних повноважень високого посадовця [8].

3) проблема розміщення повноважень відповідно до функціональних обов'язків (одні повноваження у двох законах). Неконструктивним вважаємо розміщення повноважень, які регулюють різні предмети в одному переліку, якщо для кожного передбачено окреме законодавство. Згідно з законом про КМУ п. 2 та абз. 1 п. 3 ч. 1 ст. 44 (щодо спрямування та координації міністром діяльності відповідних центральних органів, а також внесення до уряду відповідних пропозицій з цього питання), абз. 2 п. 3 ч. 1 ст. 44 (щодо подання міністром до уряду пропозиції про призначення керівника підприємства, установ, організацій у сфері міністерства чи центрального органу), п. 4 ч. 1 ст. 44 (про подання міністром до прем'єра щодо призначення першого заступника та заступника міністра), п. 6 ч. 1 ст. 44 (щодо погодження міністром законодавства у сфері компетенції міністерства чи центрального органу виконавчої влади) та п. 7 ч. 1 ст. 44 (щодо подання міністром актів уряду, розробником яких є міністерство). Усі ці повноваження стосуються міністра як керівника міністерства або координатора центрального органу виконавчої влади, але зафіксовані в переліку повноважень міністра як члена уряду. Окрім цього, деякі повноваження, наприклад п. 2 та абз. 1 п. 3 ч. 1 ст. 44 закону про КМУ, (про спрямування та координацію міністром відповідних центральних органів виконавчої влади та внесення пропозицій щодо цього) не знаходять свого відображення або виражені в іншій формі у повноваженнях міністра, зокрема, як

координатора центрального органу, згідно зі ст. 18 закону про ЦОВВ. Виходячи із зазначеного, одні повноваження щодо міністерства та центральних органів розташовані в одному переліку, інші в іншому, але чітку послідовність прослідкувати складно.

Проблемою є також розмежування повноважень. Наприклад, п. 11 ч. 2 ст. 8 закону про ЦОВВ регламентує, що міністр як керівник міністерства порушує питання перед урядом про призначення керівників центральних органів, але в ст. 18 цього ж закону серед повноважень міністра як координатора центрального органу про це не згадано[8]. Виникає також проблема дублювання повноважень, тобто коли одне і те саме повноваження зустрічається в кількох актах. Наприклад, про внесення міністром подання прем'єру щодо призначення заступників міністра врегульовано і п. 4 ч. 1 ст. 44 закону про КМУ і п. 5 ч. 2 ст. 8 закону про МДА [6], [7]. Чи п. 7 ч. 1 ст. 44 закону про КМУ та п. 2 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ урегульовуються подання актів, розроблених центральним органом виконавчої влади [6], [8]. Тож для уникнення подібного кожна сфера повинна мати той перелік повноважень, який стосуються виключно її.

До ідейно-функціональних недоліків (ієрархічний дисбаланс) варто віднести такі: 1) *проблематика підпорядкованості (голови цовв).* Однією із найспецифічніших із точки зору ієрархічної організації є норма абз. 2 п. 3 ч. 1 ст. 44 законну про КМУ [6]. Нею передбачено надання згоди урядом на призначення керівників, установ, організацій, які перебувають у сфері управління міністерства за пропозицією міністра. Нормою захищено керівників, які раніше отримали вмотивовану відмову в погодженні від голови обласної або районної адміністрації. Насправді проблема з п. 6 ст. 39 закону про МДА. Голова місцевої адміністрації погоджує призначення та звільнення з посади «керівників непідпорядкованих їм» підприємств, установ та організацій, які належать до сфери управління органів виконавчої влади вищого рівня, крім визначених суб'єктів [7]. Проблематикою описаного є юрисдикційна невідповідність. Не може посадова особа нижчого рівня (голова місцевої адміністрації) впливати на рішення посадових осіб вищого рівня (міністрів). Це утворює ієрархічну тріщину в організації виконавчої гілки. Із цього приводу вважаємо, що ієрархія повинна бути не тільки уніфікованою на всій території, але й безперервною від вершини і аж до чиновників на місцях.

До цього ж напрямку недоліків варто віднести п. 11 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ (про те, що міністр порушує перед урядом питання щодо скасування актів центральних органів). Міністр впливає на всю організаційну структуру центрального органу, але при цьому не може самостійно скасувати акти керівника. Для цього потрібно рішення уряду, передбачене ч. 6 ст. 21 закону про КМУ. Вважаємо, що роль уряду повинна зводитися до контролю за правомірністю або доцільністю ухвалених рішень і тільки як наслідок їх скасування чи залишення. Недоречним є позбавляти міністра права скасовувати рішення підпорядкованого органу, особливо враховуючи п. 5, п. 7, п. 8 та інші ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ (щодо ролі міністра у погодженні призначення керівників та заступників структурних підрозділів центрального органу) [8].

У цьому контексті п. 12 ч. 2 ст. 18 також має недоліки підпорядкування. Ця норма передбачає, що міністр може доручити керівнику центрального органу скасувати акт територіального органу. Однак, якщо той відмовиться, то міністр має право скасувати його самостійно. Тут варто замислитися над фразою – «якщо той відмовиться» або як у законі: «у разі відмови». До того ж слід урахувати, що згідно з п. 3 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ, саме міністр визначає пріоритетні напрямки роботи центрального органу та шляхи виконання, покладених на нього завдань. Тож хіба керівник підпорядкованого міністерству органу може відмовити та при цьому територіальний підрозділ повинен виконати вказівку?

Згідно з п. 1 ст. 39 закону про МДА голова державної адміністрації, окрім того, що очолює, також здійснює керівництво їх діяльністю, несе відповідальність за виконання покладених завдань та здійснення повноважень [7]. Окрім того, згідно з п. 9 ст. 39 утворює консультативні, дорадчі, допоміжні органи, служби, комісії на базі відповідних адміністрацій. Визначає їх завдання, функції, персональний склад членів на громадських засадах.

Виникає питання про те, кому насправді підпорядковані місцеві адміністрації – міністерству, центральному органу чи все ж таки голові, який здійснює керівництво? Вважаємо, що позиція голови повинна бути тільки на рівні представництва та не може виходити за межі узгодження позицій, бо інакше створюється окремий центр виконавчої влади.

2) *проблема необгрунтованого навантаження та самостійність у рішеннях.* Наприклад, міністр затверджує положення про апарат та територіальні органи(п. 6, 7 ч. 2 ст. 8 закону про ЦОВВ); видає обов'язкові доручення для виконання апаратом (п. 28); погоджує призначення керівників та їх заступників у підрозділах апарату центрального органу виконавчої влади (п. 7 ч. 2 ст. 18); здійснює притягнення до відповідальності, ініціювання розслідування керівників цих та інших підрозділів (п. 8 13, 14 цієї статті). Хоч керівника територіального органу призначає державний секретар згідно з п. 10 ч. 4 ст. 10. Вважаємо, ці повноваження міністра створюють для нього надмірне навантаження, враховуючи і управління самим міністерством. Вони могли б виконуватися виключно керівником центрального органу або супровідною інстанцією чи посадою (державним секретарем, кадровою службою та інше) [8]. Міністр повинен вирішувати тільки два питання та приймати похідні рішення щодо центрального органу виконавчої влади: 1) хто керівник цього органу?; 2) чи якісно виконуються завдання?

Те саме стосується і п. 9 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ, де міністр погоджує та вносить уряду подання від керівника центрального органу про утворення, реорганізацію чи ліквідацію територіальних органів [8]. Вважаємо, що необхідність створювати територіальні органи доречно вирішуватися під час формування та прогнозування роботи центрального органу. Такі рішення дозволяють розвантажити та оптимізувати урядові процеси.

Відповідно до абз. 3 ст. 39 голови адміністрацій утворюють комісії з реабілітації жертв комуністичного тоталітарного режиму, що відповідає закону «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 роки». Вважаємо, що таке повноваження повинно бути у структурі адміністрації, але тільки у рамках певного міністерства або відповідної ради. Для голови адміністрації це зайве навантаження.

Згідно з п. 4^{-1} ст. 39 голова адміністрації затверджує положення про апарат та положення про його структурні підрозділи. Варто звернути увагу на те, що йдеться не про штатний розпис чи кошторис, а саме про структурні підрозділи. В уніфікованій системі організації виконавчої влади підхід до організації апарату та структурних підрозділів повинен бути спільний для всіх. Одне положення чинне для всіх адміністрацій України. Механізм може бути різний, але організація спільна для всіх.

3) *виконання функцій інших органів* (брак участі кадрової служби чи юридичного відділу). Часто керівникам вищого рівня передбачені повноваження, які могли б виконуватися окремими органами чи посадовими особами. Натомість вони створюють зайве навантаження на функціонування того чи іншого посадовця. Наприклад, п. 16 ч. 2 ст. 8 закону про ЦОВВ (щодо присвоєння рангів міністром державному секретарю); п. 8, ч. 4 ст. 10 (щодо призначення, звільнення, контрактування, заохочення чи притягнення до дисциплінарної відповідальності службовців та працівників державним секретарем міністерства); п. 14 ч. 4 ст. 10 (щодо забезпечення підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів); п. 14 та 15 ч. 2 ст. 18 закону про ЦОВВ (щодо ініціювання міністром притягнення відповідних суб'єктів центральних органів до дисциплінарної відповідальності та проведення службового розслідування); п. 12 та 13 ч. 4 ст. 19 закону про ЦОВВ (щодо призначення керівником центрального органу та звільнення державних службовців апарату, котрактування державних службовців, а також працівників центрально органу); п. 21 ч. 4 ст. 19 (щодо забезпечення керівником центрального органу формування кадрового резерву апарату, організації ним підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців)та інші норми стосуються кадрових повноважень[8]. Всі вони могли б виконуватися кадровою службою. Це б позбавило відповідних керівників чималого навантаження та дозволило краще зосередитися на важливіших питаннях.

Також п. 15 ч. 4 ст. 10 (державний секретар представляє міністерство у цивільно-правових відносинах); п. 2 ч. 4 ст. 19 закону про ЦОВВ (керівник центрального органу організовує та контролює виконання законодавства в апараті та територіальних органах) та інші повноваження контролюючі, які могли б реалізовуватися спеціалізованими підрозділами – наприклад, юридичним відділом [8].

Висновки. Мінімалістичний підхід до організації повноважень посадових осіб повинен бути притаманний усій виконавчій владі. За інших умов це просто крихка спроба контролювати більше ніж можливо чи потрібно. Повноваження, які передбачені сучасним законодавством України мають велику кількість позицій. Вони стосуються прийняття актів, питань адміністрування та організації, призначення на посади, співпраці та представництва, а також тісну взаємодію з іншими суб'єктами адміністративних відносин. У процесі аналізу, що є очевидним з огляду на кількість та різноманіття повноважень, виявлено чимало недоліків, які пов'язані взаємоузгодженістю та послідовністю застосування повноважень. Вони поділяються на недоліки загального характеру та недоліки ідейно-функціональні. До перших відносяться норми з проблемою відображення повноважень одних посадовців у повноваженні інших посадовців; недолік ієрархічної послідовності щодо виконання повноважень; проблематика розміщення повноважень відповідно до функціональних обов'язків; До других відносяться норми щодо питань підпорядкування; питань необгрунтованого (надмірного) навантаження; виконання функцій інших органів.

Враховуючи проведене дослідження, варто охарактеризувати, що в цілому бракує точності в розмежуванні повноважень та дотриманні принципів ієрархічної побудови виконавчої влади. Відсутня збалансованість – міністр впливає на керівників територіальних органів центрального органу, але не бере участі у призначенні керівників власного міністерства (домінуюча роль при цьому у державного секретаря); позиції голови адміністрації надто незалежні як для побудови однієї вертикальної структури. Загалом виконавча влада має кілька центрів управління та не завжди підлягає одному підпорядкуванню. Вважаємо за необхідне удосконалити правову систему виконавчої влади, враховуючи простоту та чіткість юрисдикційного навантаження для посадових осіб. За основу повинні братися мета та завдання існуючих органів – тільки так функціональне наповнення буде узгоджуватися між собою.

Список використаних джерел:

1. Денега В. Оптимізація компетенцій органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах реформи децентралізаціїв умовах : автореф. дис. … канд. наук з держ. упр. : 281. Львів, 2024. 280 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2024/radaphd/28075/24062024-disertaciya.pdf (дата звернення: 12.09.2025).

2. Дерець В. Необхідність удосконалення законодавчого регулювання функціонування Кабінету Міністрів України, міністерства інших центральних органів виконавчої влади. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*. 2025. С. 422. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/Наукова%20діяльність/Збірник%20Публічна%20влада%2016.05.2025.pdf#page=110 (дата звернення: 12.09.2025).

3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 12.09.2025).

4. Кульчій І. Оптимізація функцій органів виконавчої влади в контексті реформування системи державного правління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 8. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/7946/1/Duur_2012_8_5.pdf (дата звернення: 12.09.2025).

5. Про затвердження Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України: Постанова Каб. Міністрів України від 12.08.2009 № 850 : станом на 1 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2009-п#Text (дата звернення: 23.09.2025).

6. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII : станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення: 12.09.2025).

7. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV: станом на 8 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text (дата звернення: 23.09.2025).

8. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI : станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text (дата звернення: 23.09.2025).

9. Романюк А. Типологія урядових кабінетів в країнах західної європи: порівняльний аналіз. *Вісник львівського університету*. 2007. № 10. С. 234–244. URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2007/23.pdf (дата звернення: 18.08.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЦИВІЛІСТИКА

ПАЩЕНКО Л. В.,
аспірант кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.6

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕОРИГІНАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЗГЕНЕРОВАНИХ КОМП'ЮТЕРНОЮ ПРОГРАМОЮ

Визначення правового режиму неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, є новелою, що нормативно закріплена в Законі України «Про авторське право і суміжні права».

При цьому, Україна – перша в світі держава, в якій на законодавчому рівні, застосована унікальна, хоча і відома ще з часів Давнього Риму, правова конструкція – sui generis, як право особливого роду на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою.

У статті розглянуто поняття неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою, яке розкрито через його ознаки, досліджено момент його виникнення та припинення. Шляхом порівняння визначено відмінність неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою від оригінального твору, створеного творчою працею людини. Доведено, що в разі генерування комп'ютерною програмою неоригінального об'єкту, особисті немайнові права не виникають, оскільки концепт авторських прав стосується виключно людини та результатів її творчої діяльності, проте, суб'єкти права особливого роду на такі об'єкти наділяються майновими правами.

Визначено доречність правового регулювання відносин з приводу неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою шляхом застосування саме правової конструкції sui generis (право особливого роду), враховуючи, що такі відносини не підпадають під регулювання класичними нормами авторського права.

Зроблені висновки та зазначені перспективи подальших досліджень в частині проблемних питань визначення правового режиму неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, зокрема, удосконалення правового режиму досліджуваних відносин (запровадження обов'язкової ідентифікації неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, можливого впровадження процедури реєстрації таких об'єктів, визначення частки майнових прав кожного з суб'єктів права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою тощо).

Стаття буде корисною для науковців, юристів та всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою.

Ключові слова: *комп'ютерна програма, неоригінальні об'єкти, інтелектуальна власність, sui generis, судовий захист.*

Pashchenko L. V. Certain issues in defining the legal regime of non-original objects generated by a computer program

The definition of the legal regime for non-original objects generated by a computer program is a novelty enshrined in the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights."

In this regard, Ukraine is the first country in the world to have implemented, at the legislative level, a unique legal construct known since Roman times – sui generis (one-of-a-kind right) to a non-original objects generated by a computer program.

This paper examines the concept of a non-original object generated by a computer program, outlining its characteristics, and explores the moment of its creation and termination. A comparative analysis distinguishes these non-original objects generated by a computer program from original works created through human intellectual effort.

The study demonstrates that, as copyright is inherently tied to humans and the results of their creative activity, the generation of a non-original object by a computer program does not give rise to property rights. However, the holders of the sui generis right to such objects are granted property rights.

The study confirms the appropriateness of regulating relations concerning non-original objects generated by a computer program through the application of the sui generis (one-of-a-kind right) legal construct, given that such relations fall outside the scope of classical copyright norms.

Conclusions are drawn and prospects for further research are outlined regarding the problematic issues of defining the legal regime for non-original objects generated by a computer program. These include improvements to the legal framework, such as introducing mandatory identification for non-original objects generated by a computer program, possibly establishing a registration procedure, and determining the share of property rights for each holder of the sui generis right to a non-original object generated by a computer program.

This paper will be useful for scholars, legal practitioners, and anyone interested in the legal regulation of non-original objects generated by a computer program.

Key words: *computer program, non-original objects, intellectual property, sui generis, judicial protection.*

Вступ. Зрозуміло, що традиційні підходи авторського права не завжди можуть бути застосовані у межах визначення правового режиму неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою. Виходячи з цього, вказані відносини в Законі України «Про авторське право і суміжні права» були врегульовані за допомогою застосування спеціальної правової конструкції «sui generis» – права особливого роду на неоригінальні об’єкти, згенеровані комп’ютерною програмою. Незважаючи на те, що вказане питання унормовано в Законі України «Про авторське право і суміжні права», а вказана норма є новаторською, швидкий темп розвитку штучного інтелекту в світі обумовлює появу нових викликів як для людства в цілому, так і для юридичної науки та практики. Необхідність вирішення актуальних правових питань в досліджуваній сфері викликає постійну потребу в удосконаленні наявних та впровадженні нових приписів відповідних нормативно – правових актів. Основне завдання останніх полягає у оперативному врегулюванні проблемних питань, усуненні прогалин у регулюванні відносин щодо згенерованих комп'ютерною програмою об'єктів, а також приведення вітчизняних нормативно-правових актів у відповідність до законодавства Європейського Союзу в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на відносну новизну нормативних положень, що регулюють питання предмету нашого дослідження, проблематика визначення правового режиму на неоригінальні об’єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, розкривається у наукових працях ряду вітчизняних науковців, зокрема, О. Дорошенка,

К. Зерова, Л. Т. Музики, Тарасенка, В. Яроцького та інших. Разом з тим, з появою нової практики в цій сфері, існує необхідність у подальших наукових дослідженнях вказаної проблематики.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретичний аналіз питання правового регулювання неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою та правових норм, що регламентують зазначене питання в Законі України «Про авторське право і суміжні права».

Результати дослідження. 01 грудня 2022 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про авторське право і суміжні права», який набув чинності 01 січня 2023 року [1].

Т. Музика, шляхом аналізу змісту зазначеного Закону виокремлює зокрема, три групи об'єктів (за наявністю в суб'єктів особистих немайнових та майнових прав на такі об'єкти):

1) об'єкти авторського права (ст. 6 Закону) та суміжних прав (ст. 34 Закону), на які виникають як особисті немайнові, так і майнові права автора;

2) об'єкти прав особливого роду (sui generis), такі як бази даних (компіляції даних), що не є оригінальними (ст. 21 Закону), та неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою (ст. 33 Закону);

3) об'єкти, що не охороняються авторським правом (ст. 8 Закону) [2, с. 189].

В часи сьогодення, коли, системи генеративного штучного інтелекту, самостійно, без жодної участі людини, масово генерують ті чи інші об'єкти, питання визначення правового режиму таких об'єктів набуває особливо високої значущості і тому новий Закон України «Про авторське право і суміжні права», в даному контексті, є тим нормативно-правовим актом, який адаптує національне законодавство до розвитку сучасних технологій, зокрема, технологій штучного інтелекту.

В статті 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» було вперше на законодавчому рівні визначений новий об'єкт цивільних прав – неоригінальний об'єкт авторських прав, згенерований комп'ютерною програмою.

Зокрема, в частині 1 статті 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» зазначено, що «неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта» [1].

При цьому, ні в статті 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права», яка стосується визначення термінів, ні в відповідному законі в цілому, не визначено конкретне поняття неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою.

Таким чином, визначити поняття неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою можливо виключно через ознаки такого об'єкту, які зазначені в частині 1 статті 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права», а саме:

1) це – об'єкт, що згенерований комп'ютерною програмою;

2) це – об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів;

3) це – об'єкт, що утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта та є неоригінальним.

Першою ознакою неоригінального об'єкту є те, що такий об'єкт згенерований комп'ютерною програмою, тобто, утворений у результаті виключного функціонування комп'ютерної програми.

Комп'ютерна програма є об'єктом авторського права, а сам термін «комп'ютерна програма» визначений в статті 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» як «набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером (настільним комп'ютером, ноутбуком, смартфоном, ігровою приставкою, смарт-телевізором тощо), які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату, зокрема операційна система, прикладна програма, виражені у вихідному або об'єктному кодах [1]».

Н. Філик, Г. Омельченко в статті «Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права: проблеми правової охорони» наводять декілька визначень комп'ютерної програми, які даються різними науковцями та практиками. «Так, Є. Мічурін і О. Шишка називають комп'ютерну програму логічно впорядкованою послідовністю команд, необхідних для вирішення задачі. На думку, А. Музики і Д. Азарова комп'ютерна програма обов'язково містить певні відомості й одночасно є побудованою за особливими правилами – сукупністю «зрозумілих» комп'ютеру даних (символів, кодів, сигналів, команд, тощо), яка забезпечує функціонування та керування комп'ютерними системами і/або телекомунікаційними мережами, виконання ними певних завдань. В. Дмитришин дає найбільш широке і повне поняття: «комп'ютерна програма – створений творчою діяльністю фізичної особи набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, втілений на носіях будь-якого виду (електронних, паперових тощо), для використання в автоматичних пристроях для обробки інформації, або іншому обладнанні, що базується на цифровій техніці з метою приведення його у дію для досягнення певної мети або результату. Це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному тексті або об'єктному коді, а також допоміжні та проміжні матеріали розробки, що призводять до створення комп'ютерної програми, якщо тільки суть цих матеріалів така, що результатом їх є створення на наступній стадії комп'ютерної програми» [3, с. 132].

При цьому слід звернути увагу, що неоригінальний об'єкт, який згенерований комп'ютерною програмою, може виникати в результаті функціонування системи генеративного штучного інтелекту, яка на відміну від звичайної комп'ютерної програми, яка містить конкретний набір до виконання, використовує модель, яка тренується на основі отриманих вхідних даних та робить висновок щодо того, як генерувати результати. Використовуючи генеративні моделі системи генеративного штучного інтелекту здатні генерувати новий, унікальний контент (тексти, зображення, аудіо- та відеоматеріали). Прикладами систем генеративного штучного інтелекту є ChatGPT, Copilot, Bard, Gemini, Midjourney, DALL E, Stable Diffusion та інші [4].

Таким чином, системи генеративного штучного інтелекту, на підставі аналізу великої кількості (обсягу) даних в реальному часі, без безпосередньої участі людини, генерують неоригінальний об'єкт, який може набувати відповідної охорони правом особливого роду (sui generis),

Оскільки, кожен об'єкт має свої властивості за яким його можна відрізнити від іншого об'єкту, то другою ознакою неоригінального об'єкту, згенерованого комп'ютерною програмою, яка визначена в частині 1 статті 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права», є відміна такого об'єкту від існуючих подібних об'єктів.

При цьому, законом не конкретизовано, що мається на увазі під «існуючими подібними об'єктами» – інші подібні неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою та/або об'єкти (твори) створені безпосередньо людиною та/або людиною за допомогою комп'ютерної програми.

Вважаємо, що в даному контексті необхідно розуміти всі без виключення існуючі подібні об'єкти, як згенеровані комп'ютерною програмою, так і створені людиною безпосередньо або за допомогою комп'ютерної програми.

Аналогічної позиції дотримується Л. Тарасенко, який, зокрема, зазначив: «хоча об'єкт трактується законом як неоригінальний, але він повинен бути відмінним (тобто має відрізнятися) від інших так званих «подібних» об'єктів. Тобто йдеться про умовну, але обов'язкову «новизну» об'єкту, який генерується комп'ютерною програмою. Новизна полягає у тому, що генерований програмою об'єкт повинен відрізнятися, тобто повинен іншим, новим, порівняно з іншими «об'єктами». Закон не конкретизує, що мається на увазі під іншими об'єктами, які вже існують, і є подібними на згенерований об'єкт. На нашу думку, йдеться як про інші об'єкти, які згенеровані комп'ютерною програмою і є «неоригінальними», так і про вже існуючі об'єкти авторського права та суміжних прав. Безумовно, у разі спору, особливо спору, який вирішується у судовому порядку, факт відмінності (тобто новизни, умовної

«оригінальності») слід буде доводити шляхом надання висновку судової експертизи. Лише судовий експерт вправі визначити наявність/відсутність «відмінності» від інших об'єктів авторського права, суміжних прав, які вже існують на момент генерування» [5, с. 307].

Таким чином, в більш широкому розумінні другу ознаку можна визначити таким чином, що неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою відрізняється від існуючих подібних об'єктів, як неоригінальних, згенерованих комп'ютерною програмою, так і інших існуючих подібних об'єктів авторського права та суміжних прав.

Щодо третьої ознаки неоригінального об'єкту згенерованого комп'ютерною програмою, то в даному контексті слід зазначати, що на відміну від об'єкту авторського права, який створений безпосередньо людиною в результаті його творчої діяльності, генерування неоригінального об'єкту відбувається виключно в результаті функціонування комп'ютерної програми, автономно, без безпосередньої участі фізичної особи в його створенні.

Унікальність досліджуваного об'єкта полягає в тому, що шляхом аналізу великої кількості даних та інформації комп'ютерна програма самостійно генерує неоригінальний об'єкт і, в даному випадку, законодавець цілком логічно визначає, що об'єкт, який був згенерований виключно в результаті функціонування комп'ютерної програми, є неоригінальним, оскільки, оригінальний об'єкт може бути виключно створений або людиною безпосередньо, або з використанням комп'ютерних технологій, в результаті її творчої діяльності.

В Законі України «Про авторське право та суміжні права» визначено, що «оригінальність твору – ознака (критерій), що характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [1] і, як зазначила О. Розгон, «оригінальність твору – це ознака, завдяки якій можна відмежувати один твір від іншого як твори одного виду творчої діяльності, а також розрізняти між собою твори науки, літератури і мистецтва як результати творчої діяльності» [6, с. 69].

При цьому, Л. Тарасенко звертає увагу на той факт, що законодавець не вживає поняття «створено» щодо неоригінального об'єкту, натомість в законі вказано «згенеровано комп'ютерною програмою». Це словосполучення додатково підкреслює відсутність творчості людини в об'єкті, який генерується, а не «створюється» як твір, як результат власне творчої праці. Відтак маємо законодавче поняття «неоригінальний об'єкт (не твір), який згенеровано (не утворено) комп'ютерною програмою [5, с. 306].

Тож, на нашу думку, право особливого роду (sui generis) було визначено в Законі України «Про авторське право та суміжні права», з метою чіткого розмежування об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, від творів, створених людиною. Адже відносно зазначених неоригінальних об'єктів взагалі відсутнє авторство в розумінні авторського права та пов'язаних з ним особистих немайнових прав, а тому такий підхід є логічним та послідовним, оскільки, наявність авторства на твір пов'язано виключно з людиною, яка своєю творчою діяльністю створила такий твір.

Більш того, у вітчизняній судовій практиці при вирішенні питання про те, чи є конкретний результат творчої діяльності об'єктом авторського права, обов'язково враховується обставина, що таким може визнаватись лише той результат, який створено творчою працею людини.

А. Штефан зазначає, що «творчість – індивідуальна діяльність людини, феномен її інтелектуальної діяльності, в якій поєднуються несвідоме і свідоме. На несвідомому рівні здійснюється творчий процес, виникають образи, а з використанням свідомості вони набувають розвитку, завершеності, втілюються у творі» [7], а в дослідженні О. Махлая під творчістю пропонується розуміти «високосвідому діяльність людини, що характеризується оригінальністю і новизною та передбачає використання нестандартних способів і засобів при вирішенні професійних завдань, вміння відхилятись у разі потреби від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації та діяти у непередбачених умовах, по-новому дивитись на звичне» [8, с. 144].

Л. Майданик наводить слова О. С. Іоффе, який вважав, що «творчість є інтелектуальною діяльністю, що закінчується актом, в результаті якого з'являються нові поняття, образи та\або форми їх втілення, які являють собою ідеальне відображення форми їх втілення» і підкреслила, що незалежно від рівня розвитку технологій лише людина здатна до абстрактного, емоційного мислення з подальшим об'єктивним вираженням такого творчого результату, а тому підходи до поняття автора первісного суб'єкта як фізичної особи є однозначними незалежно від правової системи. Творчий внесок як визначальний елемент оригінальності розглядається виключно за участі фізичної особи, що унеможливлює надання охорони об'єктам, створеним штучним інтелектом у межах «звичайного» авторського права, однак не обмежує в майбутньому поширення на них права 'sui generis' [9, с. 32, 36].

У сфері правової охорони об'єктів, що згенеровані комп'ютерними програмами (системами генеративного ШІ), AI-outputs (об'єкт, що згенерований у результаті функціонування системи штучного інтелекту без безпосередньої участі людини в утворенні цього об'єкта) виникають без [прямого] впливу людської творчості, творчих виборів людини [4, с. 7].

М. Дубняк висловлює думку, що «ступінь творчості при створенні об'єктів образотворчого мистецтва можна оцінювати за допомогою неповторності і оригінальності виконання художніх технік конкретним митцем, що надає твору оригінальності, і навіть, «авторського стилю». У випадку із «творчістю нейромереж» «художня техніка» представлена у вигляді алгоритму, який буде однаково застосовуватись до різних об'єктів. Отже, незалежно від параметрів, які необхідно згенерувати для створення об'єкту, всі вони будуть однакової якості. Таким чином, головною відмінністю творчості людини від «творчості нейромережі», є вольовий компонент. Нейромережа не ініціює процес створення твору, а виступає засобом для його генерації» [10].

При цьому, Суд Європейського Союзу, в справі C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening, беззаперечно зазначив, що авторське право поширюється виключно на оригінальні твори, які відображають «власне інтелектуальне творіння автора» [11].

М. Крижна описує процес створення музики за допомогою системи генеративного штучного інтелекту, на прикладі, інкогніто-музиканта Krechet. Зокрема, «Процес створення музики за допомогою ШІ зазвичай складається з одного етапу – генерації. Користувач вказує параметри майбутньої композиції, темп, стиль, тональність, а програма генерує нову на основі навчальних даних та алгоритмів». Як приклад приводиться генерування музики «з бібліотеки семплів, яка завантажена в її базу, семпли створені людьми, тому це звучить живо», і як результат, створюється унікальна та цікава музика [12].

Таким чином, комп'ютерна програма на підставі відповідних інструкцій, вхідних даних, поставленої задачі, шляхом оброблення великої кількості інформації, навчання та подальшого аналізу генерує відповідний об'єкт, який буде новим за своєю формою, неповторним, відрізнятися від інших існуючих подібних об'єктів, проте, такий об'єкт не буде оригінальним та не може розглядатися як кінцевий продукт, що утворився в результаті творчої діяльності, оскільки, комп'ютерна програма не наділена необхідними компонентами творчості, зокрема, фантазії, уяви психічний зміст якої відсутній у створенні образу свого кінцевого продукту такою програмою, тобто, в даному випадку, відсутній результат творчості.

При цьому, Т. Музика слушно зауважує, що «водночас в абз. 2 ч. 1 ст. 33 Закону одразу відмежовано твори, «створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій», тобто такі твори, де комп'ютерна програма є тільки інструментом, який допомагає авторові, наприклад, спростити певні процеси, пов'язані зі створенням твору, провести розрахунки. На такі твори дія статті 33 Закону не розповсюджується» [13, с. 24].

Таким чином, в разі створення людиною, з використанням комп'ютерних технологій, певного об'єкту, враховуючи, міру творчого внеску людини, оригінальність такого об'єкту, він може бути визнаний об'єктом авторського права.

Незважаючи на те, що в результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають, суб'єкти права

особливого роду (sui generis) на неоригінальні об’єкти, згенеровані комп’ютерною програмою, які зазначені в частині 2 статті 33 Закону України «Про авторське авторське право і суміжні права», отримують відповідні майнові права, обсяг яких визначається аналогічно як і для оригінальних творів, створених людиною.

Право особливого роду (sui generis) на неоригінальний об’єкт, згенерований комп’ютерною програмою, починає діяти з моменту генерування об’єкта з строком чинності – 25 років, що обчислюються з 1 січня року, наступного за роком, в якому згенеровано неоригінальний об’єкт.

Відповідним законом передбачено виключне право суб’єкта права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об’єкт, згенерований комп’ютерною програмою на надання іншим особам дозволу на використання цього об’єкта будь-якими способами на підставі договору, а також можливість відчуження права особливого роду (sui generis) на користь іншої особи в порядку, передбаченому Законом України «Про авторське авторське право і суміжні права».

Особи, яким належить право особливого роду (sui generis) мають право звертатися до суду та інших органів відповідно до їх компетенції в разі порушення відповідного права.

На сьогодні, в єдиному державному реєстрі судових рішень відсутня інформація щодо справ, які б стосувалися спорів відносно неоригінальних об’єктів, згенерованих комп’ютерною програмою, а тому судова практика з цього питання поки не сформувалася.

При цьому, суддя Верховного Суду В. Крат звернув увагу, що правовий режим об’єктів, згенерованих комп’ютерною програмою, передбачає застосування загального принципу приватного права – доброї совісті. «Добра совість – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Такий стандарт поведінки поширюється й на здійснення суб'єктом прав особливого роду (sui generis) на неоригінальний об’єкт, згенерований комп’ютерною програмою, особливо в контексті розкриття інформації про те, що відповідний об’єкт є згенерованим» [14].

Висновки. 1. Прийняття Закону України «Про авторське право і суміжні права» є важливим та своєчасним кроком у вирішенні питання щодо визначення правового режиму на неоригінальні об’єкти, згенеровані комп’ютерною програмою, зокрема, системами генеративного штучного інтелекту, а застосування саме правової конструкції (sui generis) щодо таких об'єктів є правильним та логічним, зважаючи на те, що такі об'єкти згенеровані комп'ютерною програмою за відсутності безпосередньої участі людини та не підпадають під класичне регулювання нормами авторського права.

2. Незважаючи на те, що стаття 33 вказаного чинного Закону є прогресивною і новаторською, проте, її новизна в регулюванні відповідних відносин у сфері авторського права вказує і на наявність певних прогалин й неточностей, які варто було б усунути для більш ефективного й зрозумілого правового регулювання досліджуваних відносин.

3. Слушним є здійснення деталізації та удосконалення відповідних правових норм, зокрема, в частині запровадження обов'язкової ідентифікації неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, можливого впровадження процедури реєстрації таких об'єктів, визначення частки майнових прав кожного з суб'єктів права особливого роду (sui generis) на неоригінальний об’єкт, згенерований комп’ютерною програмою тощо.

4. Важливим аспектом врахування інноваційних положень статті 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» у ході правозастосування буде мати вітчизняна судова практика. Проте, як вже зазначалось, жодної справи в суді, яка б стосувалася спору відносно неоригінальних об’єктів, згенерованих комп’ютерною програмою, на сьогоднішній день немає.

5. Крім зазначених у цій статті аспектів правового режиму неоригінальних об’єктів, згенерованих комп’ютерною програмою, потребують подальшого дослідження питання охорони та захисту прав на такі об'єкти, відповідальності учасників досліджуваних відносин тощо.

Список використаних джерел:

1. Про авторське авторське право і суміжні права: Закон України від 01 грудня 2022 року № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення: 17.09.2025).
2. Музика Т.О. Об'єкти прав за чинним законом України «Про авторське право і суміжні права»: правова природа та систематизація. Юридичний науковий журнал. № 4/2024. С. 188–191. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/45.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
3. Н.В. Філик, Г.В. Омельченко. Комп'ютерна програма як об'єкт авторського права: проблеми правової охорони. *Юридичний вісник*. № 2 (39) 2016. С. 130–137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2016_2_23 (дата звернення: 17.09.2025).
4. Рекомендації щодо відповідального використання ШІ: питання права інтелектуальної власності. URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/Rekomendatsi%C3%AF_vidpovidalne_vykorystannia_ShI.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
5. Тарасенко Л. Право особливого роду (sui generis) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою. Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. із міжнар. участю, присвяч. Міжнар. дню інтелект. власності. (м. Київ, 26 квітня 2023 р.): ел. збірник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 304–310. URL: http://cpdcipr.kpi.ua/article/ view/278826/273481 (дата звернення: 17.09.2025).
6. Розгон О. В. «Мовчазні твори», або інший погляд на зміст творів як об'єктів авторського права. *Форум права*. 2019. № 3. С. 67–76. URL: https://forumprava.pp.ua/files/067-076-2019-3-FP-Rozghon_9.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
7. Анна Штефан. Феномен творчої діяльності в авторському праві. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 4/2018. С. 5–13. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/817995 (дата звернення: 17.09.2025).
8. Махлай О. М. Творчість та креативність: психологічна сутність та зміст понять. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки. 2017. № 3. С. 139–152. URL: file:///D:/Downloads/znpnapv_pn_2017_3_13%20(3).pdf (дата звернення: 17.09.2025).
9. Любов Майданик. Поняття оригінальності твору в авторському праві: досвід ЄС, України та інших зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 32–36. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/7.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
10. Дубняк М.В. Проблеми визначення правового режиму об'єктів, створених за допомогою технологій нейромереж. Інформація і право № 4(31)/2019 С. 45–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_4_7 (дата звернення: 17.09.2025).
11. Infopaq International A/S v Danske Dagbaldes Forening. https://en.wikipedia.org/wiki/Infopaq_International_A/S_v_Danske_Dagblades_Forening (дата звернення: 17.09.2025).
12. Марина Крижня. Штучний інтелект у творчості та на війні. Про можливості, ризики та авторське право. URL: https://suspilne.media/culture/426576-stucnij-intelekt-u-tvorcosti-ta-na-vijni-pro-mozlivosti-riziki-ta-avtorske-pravo/(дата звернення: 17.09.2025).
13. Музика Т.О. Оригінальність твору як оціночне поняття за чинним законодавством України про авторське право та з урахуванням сучасної інформаційної етики. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 5. 2023. С. 22–25. URL: http://apnl.dnu.in.ua/5_2023/6.pdf (дата звернення: 17.09.2025).
14. Верховний Суд. Чи буде штучний інтелект керувати «авторським» світом: міркування судді щодо природи правового регулювання ШІ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1600363/ (дата звернення: 17.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПЕТРОВСЬКИЙ А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
та процесу
*(Національна академія внутрішніх
справ)*

ПЕНДЮРА М. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії, історії
та філософії права
*(Навчально-науковий інститут права
та психології Національної академії
внутрішніх справ)*

СТАРИЦЬКА О. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
т.в.о. завідувача науково-дослідної
лабораторії з проблем державотворення
та правозастосування
*(Навчально-науковий інститут права
та психології Національної академії
внутрішніх справ)*

УДК 347.919.8:347.99
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.7

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ

Статтю присвячено комплексному дослідженню процесуальних аспектів провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів в Україні. Показано, що інститут третейського розгляду є важливою складовою системи альтернативного вирішення спорів, яка сприяє зменшенню навантаження на державні суди та підвищує ефективність захисту суб'єктивних прав. Оскільки третейські суди не мають власного механізму примусового виконання рішень, процедура звернення до державного суду з метою отримання виконавчого документа стає ключовою гарантією ефективності третейського розгляду.

Розглянуто різні наукові підходи до обсягу судового контролю – від широкого до мінімалістського, а також проблему «подвійного контролю», яка призводить до затягування виконання третейських рішень. Здійснено аналіз законодавства України, зокрема положень Закону «Про третейські суди», Цивільного та Господарського процесуальних кодексів, які визначають порядок звернення до суду, строки подання заяви, вимоги до її змісту та документообігу, особливості розгляду справ і вичерпний перелік підстав для відмови у видачі виконавчого листа.

Особливу увагу приділено ролі виявленим проблемам судової практики – формалізму при розгляді заяв та відсутності єдності у визначенні меж контролю. Визначено, що ключові гарантії процедури полягають у перевірці дійсності третейської угоди, компетенції арбітражу та відповідності публічному порядку.

Зроблено висновок, що провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів є важливим інструментом забезпечення ефективності арбітражу, поєднує автономію третейського процесу та обмежений державний контроль, а також має значний вплив на розвиток інвестиційної привабливості України. Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання та практики застосування відповідних норм, що сприятиме підвищенню довіри до арбітражу та стабільності ділового середовища.

Ключові слова: *третейський суд, примусове виконання рішень третейських судів, цивільний процес, судовий контроль, Верховний Суд.*

Petrovsky A. V., Pendyura M. M., Starytska O. O. Procedural aspects of proceedings in cases concerning the granting of permission for the enforcement of arbitral awards

The article is devoted to a comprehensive study of the procedural aspects of proceedings in cases of granting permission for the compulsory execution of arbitration court decisions in Ukraine. It is shown that the institution of arbitration is an important component of the alternative dispute resolution system, which helps to reduce the burden on state courts and increases the effectiveness of the protection of subjective rights. Since arbitration courts do not have their own mechanism for the compulsory execution of decisions, the procedure for applying to a state court in order to obtain an executive document becomes a key guarantee of the effectiveness of arbitration proceedings.

Various scientific approaches to the scope of judicial control are considered – from broad to minimalist, as well as the problem of "double control", which leads to a delay in the execution of arbitration decisions. An analysis of the legislation of Ukraine is carried out, in particular the provisions of the Law "On Arbitration Courts", the Civil and Commercial Procedural Codes, which determine the procedure for applying to the court, the deadlines for submitting an application, requirements for its content and document flow, the peculiarities of considering cases and an exhaustive list of grounds for refusing to issue a writ of execution.

Particular attention is paid to the role of the identified problems of judicial practice – formalism in the consideration of applications and the lack of unity in determining the limits of control. It is determined that the key guarantees of the procedure are to verify the validity of the arbitration agreement, the competence of the arbitration and compliance with public order.

It is concluded that proceedings in cases on granting permission for the compulsory execution of arbitration court decisions are an important tool for ensuring the effectiveness of arbitration, combines the autonomy of the arbitration process and limited state control, and also has a significant impact on the development of Ukraine's investment attractiveness. Directions for improving legal regulation and the practice of applying relevant norms are proposed, which will contribute to increasing trust in arbitration and the stability of the business environment.

Key words: *arbitral tribunal, enforcement of arbitral awards, civil procedure, judicial control, Supreme Court.*

Вступ. Інститут третейського розгляду спорів є важливим елементом правової системи, що сприяє розвитку альтернативних способів вирішення конфліктів, зменшенню навантаження на державні суди та підвищенню ефективності захисту суб'єктивних прав. Третейський суд не має власного механізму примусового виконання своїх рішень, що робить процедуру звернення до державного суду за наданням дозволу на примусове виконання ключовою для забезпечення ефективності третейського розгляду. Це провадження

є специфічним, оскільки поєднує елементи автономії арбітражного процесу та необхідність державного судового контролю.

Зростаюча роль третейських судів в Україні, особливо в умовах інтеграції до європейського правового простору, актуалізує потребу у чіткому й ефективному процесуальному регулюванні провадження щодо надання дозволу на примусове виконання їх рішень.

Проблематика примусового виконання рішень третейських судів тісно пов'язана з принципом верховенства права, правом особи на справедливий суд та ефективний захист її прав. Без механізму державного забезпечення виконання третейських рішень інститут арбітражу втрачає практичне значення. З одного боку, завданням суду є надати можливість реалізувати третейське рішення, підтвердивши його обов'язковість та допустимість виконання. З іншого – суд зобов'язаний перевірити дотримання законності, процесуальних гарантій і публічного порядку. Це створює складність правозастосування, оскільки потребує одночасного дотримання принципів автономії арбітражу та державного контролю.

Стан дослідження проблематики. Питання примусового виконання рішень третейських судів належить до дискусійних у цивільному процесуальному праві. У вітчизняній та зарубіжній доктрині висловлюються різні позиції щодо обсягу судового контролю: від широкого підходу, що передбачає ґрунтовну перевірку рішень, до мінімалістського, де суд обмежується формальною перевіркою дотримання основних процесуальних гарантій. В українській науці цивільного процесуального права ця проблема розглядалася у працях багатьох авторів, проте комплексний підхід до провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів залишається обмеженим.

Науковці відзначають, що однією з ключових функцій державних судів у сфері арбітражу є саме контрольна, яка забезпечує дотримання основних процесуальних гарантій та принципу верховенства права [1–4]. При цьому висловлюється думка, що надмірний контроль може нівелювати переваги арбітражу як альтернативного механізму [5, с. 178–184].

У зарубіжній літературі також підкреслюється необхідність балансу між автономією арбітражу та судовим контролем [6, с. 504–549]. Так, А. Редферн і М. Хантер [7] наголошують, що втручання державних судів має бути мінімальним і зводитися до перевірки дотримання фундаментальних гарантій, тоді як інші питання залишаються у компетенції третейського суду.

Однією з найбільш дискусійних проблем є питання так званого «подвійного контролю», суть якого полягає у тому, що державний суд перевіряє рішення третейського суду на двох стадіях: 1) у провадженні щодо оскарження та скасування рішення третейського суду; 2) у провадженні щодо надання дозволу на примусове виконання.

Наслідком такого дублювання є затягування процесу виконання, що знижує ефективність арбітражу. У науковій літературі висловлюється пропозиція щодо обмеження контрольних функцій державного суду лише стадією виконання [8]. У світовій практиці поширена модель, коли сторони самостійно обирають, чи звертатися до державного суду із заявою про скасування, тоді як при видачі дозволу суд обмежується мінімальною перевіркою [7].

Таким чином, огляд літератури свідчить про наявність декількох підходів: – прибічники широкого судового контролю вважають, що він є гарантією дотримання прав сторін; – прибічники автономії арбітражу виступають за мінімізацію ролі державного суду; – поміркований підхід передбачає необхідність балансу між цими позиціями.

Проте досі бракує єдиного підходу до визначення оптимальних меж судового втручання у провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів, що й зумовлює актуальність подальшого дослідження.

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена потребами судової практики та необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази, яка містить прогалини та суперечності, що ускладнюють належне застосування інституту, а судова практика Верховного Суду формує нові підходи до співвідношення державного та третейського судочинства.

Ураховуючи виявлені проблеми, метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз процесуальних аспектів провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів в Україні.

Результати дослідження. Правове регулювання процедури надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів в Україні ґрунтується на комплексі нормативних актів різної юридичної сили, які визначають як саму можливість арбітражного розгляду, так і порядок реалізації його результатів.

Базовим актом, що регулює діяльність третейських судів в Україні, є Закон України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. № 1701-IV [9], яким встановлено вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб (ст. 1), визначено його завдання (ст. 3), а також передбачено, що рішення третейського суду підлягає виконанню добровільно сторонами (ст. 50). У разі відмови від добровільного виконання рішення може бути виконано примусово лише після отримання відповідного дозволу суду загальної юрисдикції. Законом визначено вичерпні підстави для відмови у видачі виконавчого документа, зокрема якщо справа не підлягала розгляду в третейському суді, якщо склад суду чи процедура розгляду не відповідали угоді сторін чи закону, якщо рішення суперечить публічному порядку України тощо (ст. 56).

Відтак, рішення третейського суду є обов'язковими для сторін, проте законодавство України передбачає можливість надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів.

Так, Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК) України регламентовано процедуру отримання виконавчого листа на примусове виконання рішень третейських судів, що забезпечує реалізацію третейських угод і рішень третейських органів у державних судах. Видача виконавчого листа здійснюється за заявою особи, на користь якої прийнято рішення третейського суду, і регулюється нормами ст. ст. 483–487 (глава 4. Провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів) ЦПК України [10].

Окрім того, главою 2. Видача наказу на примусове виконання рішення третейського суду Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України встановлено порядок видачі наказу на примусове виконання рішень третейських судів у господарських спорах (ст. ст. 352–356) [11].

Таким чином, провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів є спеціальним інститутом цивільного процесуального права, який має низку особливостей, що відрізняють його від інших категорій справ у порядку цивільного судочинства.

Процесуальний порядок звернення до суду із заявою про видачу виконавчого листа передбачений ст. 483 ЦПК України [10]. Згідно з нормою, така заява подається до апеляційного суду за місцем проведення третейського розгляду протягом трьох років з дня прийняття рішення третейським судом. У разі пропуску цього строку заява залишається без розгляду, однак суд може поновити строк на подання за умови наявності поважних причин, підтверджених заявником. Ця норма підкреслює принципи терміновості та дисципліни у примусовому виконанні третейських рішень, одночасно зберігаючи можливість захисту прав сторін у разі об'єктивних перешкод.

Заява подається у письмовій формі і підписується особою, на користь якої прийнято рішення третейського суду, або її представником. Вона має містити відомості про суд, до якого подається заява, найменування і склад третейського суду, інформацію про учасників спору (зокрема, юридичні або фізичні дані, місцезнаходження, ідентифікаційні дані, засоби зв'язку), а також дату і місце прийняття рішення третейським судом, дату отримання рішення заявником та конкретну вимогу про видачу виконавчого листа. До заяви обов'язково додаються оригінал або завірена копія рішення третейського суду, третейська угода, документ про сплату судового збору, копія заяви для інших учасників справи, а також документи, що підтверджують повноваження представника. У разі подання заяви електронною формою допускається подання копій документів із подальшим наданням оригіналів до початку розгляду справи. Недодержання цих вимог або несплата судового збору тягне застосування положень ст. 185 ЦПК України (ст. 484 ЦПК України) [10].

Розгляд заяви здійснюється одноособово суддею у строк до п'ятнадцяти днів із дня надходження заяви, із повідомленням сторін про час і місце розгляду. Неявка сторін не перешкоджає розгляду. У процесі суд може витребувати справу з постійно діючого третейського суду, у випадку чого строк розгляду продовжується до тридцяти днів. Суд під час засідання визначає наявність підстав для відмови у видачі виконавчого листа, передбачених ст. 486 ЦПК України. При наявності паралельного провадження щодо оскарження рішення третейського суду суд зупиняє розгляд заяви до набрання законної сили ухвалою про відмову у скасуванні рішення. Нормою також передбачено можливість спільного розгляду заяви про видачу виконавчого листа та заяви про скасування рішення у рамках одного провадження (ст. 485 ЦПК України).

Законодавство також встановлює підстави для відмови у видачі виконавчого листа, серед яких: скасування рішення третейського суду, непідсудність справи третейському суду, пропуск строку для подання заяви без поважних причин, прийняття рішення у спорах або за межами третейської угоди, недійсність третейської угоди, невідповідність складу суду законодавчим вимогам, а також наявність неправомірних способів захисту або вирішення спорів щодо осіб, що не брали участі у справі (ст. 486 ЦПК України).

Ухвала суду про видачу або відмову у видачі виконавчого листа має містити інформацію про третейський суд, сторін та рішення, щодо якого заявник просить видати виконавчий лист. Після набрання законної сили ухвала забезпечує виконання рішення третейського суду через внесення виконавчого листа до Єдиного державного реєстру виконавчих документів та повернення справи до постійно діючого третейського суду (ст. 487 ЦПК України).

Відтак, до особливостей провадження у таких справах нами віднесено: – суб'єктів звернення – сторону, на користь якої ухвалене рішення; – зміст заяви – зазначення реквізитів рішення, доказів його чинності та підстав для виконання; – строки розгляду – прискорена процедура, яка не допускає затягування; – підстави для відмови – перелік є вичерпним і включає відсутність арбітражної угоди, перевищення компетенції третейським судом, порушення права сторони на захист, невідповідність публічному порядку.

Таким чином, положення ЦПК України створюють чіткий та врегульований механізм примусового виконання рішень третейських судів, який поєднує принципи законності, своєчасності та захисту прав учасників третейського спору.

Таким чином, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів – винятковий механізм контролю за дотриманням процесуальних гарантій. Державні суди у таких справах не переглядають спір по суті, а лише здійснюють процесуальний контроль, тобто перевіряють дійсність арбітражної угоди, компетенцію арбітражу, дотримання права сторін на захист; відповідність публічному порядку. Цей підхід забезпечує баланс між автономією арбітражу та захистом прав сторін, відповідає міжнародним стандартам і сприяє розвитку України як юрисдикції, дружньої до інвесторів. Найважливішою гарантією є перевірка дійсності арбітражної угоди та дотримання публічного порядку.

Механізм надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів є важливим елементом правового захисту в сфері цивільного та господарського обороту, що дозволяє зберігати автономію арбітражу, забезпечує мінімальний контроль держави та гарантує дотримання прав сторін і публічного порядку. Цей підхід сприяє стабільності ділового середовища, міжнародній довірі та розвитку інвестиційного клімату в Україні.

Провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів забезпечує ефективний баланс між автономією арбітражних процедур та контролем за законністю, захистом прав сторін і публічним порядком. Обмежений характер втручання держави сприяє розвитку альтернативних способів вирішення спорів, підвищує їхню надійність і прогнозованість, а також інтегрує національну практику у міжнародні стандарти арбітражу.

Попри достатньо чітке нормативне регулювання та усталену судову практику, провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів в Україні має низку проблемних аспектів, які потребують як доктринального осмислення, так і законодавчого вдосконалення.

Практика свідчить, що українські суди інколи занадто формально підходять до розгляду заяв про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів. Навіть незначні недоліки в оформленні документів чи формулюваннях угоди можуть стати підставою для відмови. Ще однією проблемою є відсутність єдиного розуміння меж судового контролю. Деякі судові рішення фактично переглядають справу по суті, оцінюючи правильність застосування матеріального права.

Висновки. Таким чином, провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів є важливим інститутом цивільного процесуального права України, що забезпечує баланс між автономією арбітражу та необхідністю державного контролю. Аналіз теоретичних підходів, національного законодавства та судової практики дає змогу зробити кілька узагальнень.

Провадження у справах про надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів є ключовим інструментом забезпечення ефективності арбітражного розгляду. Його процесуальна специфіка полягає в поєднанні автономії арбітражу та обмеженого державного контролю.

Удосконалення правового регулювання та судової практики у сфері надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів сприятиме підвищенню ефективності альтернативного вирішення спорів, посиленню довіри до арбітражу та формуванню інвестиційної привабливості України.

Список використаних джерел:

1. Притика Ю. Д. Альтернативне вирішення спорів : підручник. К. : Вид-во Видавничий дім "Дакор", 2021. 436 с.

2. Кройтор В. А. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5. С. 138–141.

3. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навч. посіб. / О. Б. Верба-Сидор, У. Б. Воробель, Н. М. Грабар, А. О. Дутко, Ю. М. Юркевич; за ред. О. Б. Верби-Сидор. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 416 с.

4. Альтернативні способи вирішення спорів : навч. посіб. / М. Я. Білак, Ю. Д. Притика, О. М. Спектор, М. М. Хоменко; за заг. ред. Ю. Д. Притики. Харків : Право, 2019. 264 с.

5. Возняк І. З. Засади здійснення судового контролю за рішеннями третейських судів в Україні та практиці ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 178–184. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/39

6. Nico Gurian Rethinking Judicial Review of Arbitration. *Columbia Journal of Law and Social Problems.* 2017. № 10 (50). С. 504–549. URL: https://jlsp.law.columbia.edu/wp-content/blogs.dir/213/files/2017/10/50-Gurian.pdf

7. Redfern A., Hunter M. Law and Practice of International Commercial Arbitration. London: Sweet & Maxwell, 2009. 1080 p.

8. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / кол. авторів ; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 728 с.

9. Про третейські суди: Закон України від 11 трав. 2004 р. № 1701-IV. Редакція від 15 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

11. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листоп. 1991 р. № 1798-XII. Редакція від 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПОЛЯКОВА А. О.,
студентка ІІ курсу магістратури
юридичного факультету
(Сумський національний аграрний університет)

КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
(Сумський національний аграрний університет)

УДК 347.9(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.8

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглядається що одним із викликів сьогодення є створення ефективного механізму запобігання порушення та захисту прав учасників соціально-трудових відносин. Сучасний стан судової системи та актуальні проблеми робить виклик до пошуку альтернативних, дієвих механізмів вирішення спору, нових підходів їх захисту. Досліджено проблеми впровадження процедури медіації в Україні, а також правові та соціальні наслідки використання цього методу вирішення спорів. Проаналізовано законодавчі основи інституту медіації в Україні, зокрема Закон «Про медіацію» та відповідні норми Цивільного процесуального кодексу. Значна увага приділена порівняльно-правовому аналізу міжнародного досвіду, зокрема практики ЄС, США та Великої Британії, де медіація займає важливе місце в системі вирішення спорів.

У дослідженні було визначено основні проблеми, що перешкоджають ефективному впровадженню медіації в Україні: недостатня обізнаність суспільства та юридичної спільноти, невизначеність щодо чітких критеріїв діяльності медіаційних центрів також ускладнює доступ до якісних послуг. Недосконале законодавство та відсутність належної інфраструктури, недовіра до позасудових форм розв'язання спорів.

Запропоновано комплекс рекомендацій: удосконалення законодавчої бази (зокрема, можливість запровадження обов'язкової медіації для певних категорій справ), підвищення рівня правової обізнаності громадян, розробка освітніх програм для навчання медіаторів, створення розгалуженої мережі центрів медіації та забезпечення фінансової та організаційної підтримки їхньої діяльності.

За результатами дослідження представлено висновки, в яких узагальнено варіанти подолання проблем та їх ефективність. Зазначається, що сьогодні існує потреба в поступовому системному вдосконаленні законодавчого регулювання медіації як альтернативного методу вирішення певних спорів (конфліктів).

Ключові слова: *медіація, альтернативне врегулювання спорів, шляхи удосконалення, медіатор.*

Polyakova A. O., Kotvyakovskyy Yu. O. Mediation as an alternative method of resolution of civil disputes: problem aspects and directions for improvement

The article considers that one of the challenges of today is the creation of an effective mechanism for preventing violations and protecting the rights of participants in social and labor relations. The current state of the judicial system and current problems make it a challenge to find alternative, effective mechanisms for resolving disputes, new approaches to their protection. The problems of implementing the mediation procedure in Ukraine are investigated, as well as the legal and social consequences of using this method of resolving disputes. The legislative foundations of the mediation institute in Ukraine are analyzed, in particular the Law "On Mediation" and the relevant norms of the Civil Procedure Code. Considerable attention is paid to the comparative legal analysis of international experience, in particular the practice of the EU, the USA and the UK, where mediation occupies an important place in the dispute resolution system. The study identified the main problems that hinder the effective implementation of mediation in Ukraine: insufficient awareness of society and the legal community, uncertainty about clear criteria for the activities of mediation centers also complicate access to quality services. Imperfect legislation and lack of proper infrastructure, distrust of extrajudicial forms of dispute resolution.

A set of recommendations is proposed: improving the legislative framework (in particular, the possibility of introducing mandatory mediation for certain categories of cases), increasing the level of legal awareness of citizens, developing educational programs for training mediators, creating an extensive network of mediation centers and ensuring financial and organizational support for their activities.

Based on the results of the study, conclusions are presented, which summarize options for overcoming problems and their effectiveness. It is noted that today there is a need for gradual systematic improvement of legislative regulation of mediation as an alternative method of resolving certain disputes (conflicts).

Key words: *mediation, alternative dispute resolution, ways of improvement, mediator.*

Вступ. Розвиток інституту медіації в Україні на сьогоднішній день стикається з рядом проблем, які потребують уваги та вирішення. За аналізом кількісті цивільних конфліктів та зростання перевантаженої судової системи України, застосування ефективних альтернативних варіантів є особливо актуальним. Суть медіації полягає у добровільному та конфіденційному процесі. У цьому процесі нейтральна людина – посередник – виступає посередником, допомагаючи обом сторонам знайти спільне рішення, яке відповідає інтересам обох учасників. Цей механізм базується на принципах взаємної поваги та співпраці, які є ключовими для досягнення ефективності та оптимізації процесу. Він також суттєво сприяє збереженню відносин між сторонами, що особливо важливо у випадках комерційних спорів, де добрі стосунки можуть принести додаткові переваги. Крім того, враховується потреба у пошуку оптимальних альтернативних методів вирішення різних видів спорів, а також удосконалення системи захисту прав громадян і юридичних осіб. Враховуючи значний потенціал медіації у можливості розвантажити суди, економії часу та коштів сторін, а також у збереженні відносин, її застосування в цивільному процесі України залишається на відносно низькому рівні. Це пов'язано з низкою проблем, які потребують комплексного вирішення.

Дослідження проблематики медіації в Україні привертали увагу як українських, так і міжнародних дослідників. Серед них слід зазначити Я.В. Божина, О.В. Кацьора, Н.М. Гресь, І. Ясиновський. Визнаючи значний внесок цих дослідників, слід підкреслити потребу подальших міждисциплінарних студій щодо місця медіації у системі способів захисту цивільних прав та механізмів її процесуальної взаємодії з цивільним судочинством.

Постановка завдання. Метою статті є з’ясування ключових проблем застосування медіації у цивільних правовідносинах України та формулювання виважених рекомендацій

щодо вдосконалення її нормативно-правового регулювання з урахуванням порівняльно-правових орієнтирів та чинного законодавства.

Результати дослідження. Рамковий характер ЗУ «Про медіацію», закріплений виключно на загальні засади правового регулювання медіації формують необхідність створення державою належних умов для запровадження та сприяння поширенню альтернативного способу вирішення спорів [3]. Медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4].

У Директиві 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи медіація – це структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Основною метою Директиви є сприяння використанню медіації державами-членами ЄС [7].

Законодавчим підґрунтям для застосування медіації в Україні є Закон «Про медіацію» від 16.11.2021, що визначає організацію, проведення, статус медіатора та медіаційні угоди. Норми закону конкретизують засадничі принципи – добровільність участі та можливість припинення процедури з ініціативи будь-якої сторони, незалежність і неупередженість медіатора, конфіденційність комунікацій, самовизначення сторін і рівність їхніх прав – які обумовлюють автономний характер процедури та розмежовують її з юрисдикційними механізмами захисту [4]. Юридичний статус медіатора, а також рамки договірної конструкції договору про проведення медіації сформульовано таким чином, щоб ключові параметри процедури були предметом волевиявлення сторін: у договорі визначаються предмет і межі спору, процедура і тривалість, роль медіатора, порядок фіксації результатів, а також оплата послуг медіатора та відшкодування витрат, що підкреслює приватно-правову природу відносин у межах медіації [4]. Крім того, Цивільний процесуальний кодекс України (ст. 198) передбачено можливість оголошення перерви для медіації, це положення не має імперативного характеру [10].

Одним із можливих вирішень проблем законодавчої бази, є реформа законодавства, яка передбачала б обов'язкову медіацію перед зверненням до суду для певних категорій справ (напр. аліменти, поділ майна подружжя). Міжнародний досвід багатьох країн підтверджує значну ефективність медіації як альтернативного способу врегулювання цивільних спорів. У деяких державах, таких як Сполучені Штати, які вважаються піонером сучасної медіації, цей спосіб врегулювання спорів набув широкого застосування в різних сферах, від комерції до сімейних відносин, завдяки розвиненій мережі медіаторів та центрів. Про це свідчить і незначна кількість справ, що доходять до судового рішення (менше 5%), що вказує на активне використання альтернативних методів, серед яких медіація займає важливе місце. Видами медіації в Австрії є, зокрема, сімейна медіація (наприклад: розлучення), бізнес-медіація, медіація сусідства, екологічна медіація, шкільна медіація, медіація в державному секторі, посередництво в будівництві, політична медіація тощо. У сімейних конфліктах у Великій Британії значна частина справ (до 70%) успішно завершується завдяки медіації [2].

Ще однією з перешкод є недостатня свідомість громадян щодо переваг та можливостей медіаційного процесу. Багато людей не мають достатньої інформації про те, як саме працює медіація, які переваги вона може мати порівняно з традиційними методами вирішення спорів через суд, вважають, що судовий процес є більш ефективним та надійним, що перешкоджає закріпленню медіації в системі вирішення спорів, та які конкретно можливості вона відкриває для них. Рішенням може бути посилення реклами вирішення спорів шляхом медіації, розміщення інформаційних відеороликів з висвітленням вирішених конфліктів.

На шляху впровадження медіації в Україні, є недовіра до неї як до способу вирішення спорів. У свідомості більшості ще домінує уявлення, що тільки суд – це «єдиний» механізм захисту прав. Наприклад, одна зі сторін може погодитися на медіацію не для того, щоб дійти згоди, а просто щоб виграти час, затягнути процес або навіть спровокувати пропуск строку

позовної давності іншою стороною. У такій ситуації постраждала сторона ризикує втратити своє право на захист у суді. Цю проблему намагаються вирішити в інших країнах шляхом запровадження санкцій за необґрунтовану відмову від участі в медіації. Наприклад, у Словенії суд може накласти санкції на сторону, яка без достатніх причин відмовилася від медіації, якщо інша сторона подасть відповідне клопотання і суд визнає відмову необґрунтованою. Така практика змушує сторони серйозніше ставитися до медіації як до реального інструменту врегулювання конфліктів, а не як до формальності або способу ухилення від відповідальності [9].

Інфраструктура медіації в Україні мало розвинена, для ефективного функціонування інституту медіації необхідна розгалужена мережа медіаційних установ, компетентні медіатори та легкість отримання відповідних послуг. Наразі інфраструктура медіації в Україні перебуває на стадії формування. Невизначеність щодо чітких критеріїв діяльності медіаційних центрів також ускладнює доступ до якісних послуг [6]. Одним із рішень проблеми може бути створення медіаційних служб при університетах, де майбутні юристи зможуть спробувати себе в ролі медіаторів та сформувати для себе можливу майбутню професію.

Однією з ключових проблем у сфері впровадження та розвитку медіації є нестача кваліфікованих спеціалістів та належним чином організованих центрів медіації. Відсутність професійних медіаторів знижує ефективність альтернативного вирішення спорів, обмежує доступ громадян до якісних послуг та спричиняє їх нерівномірний розподіл у регіонах. Відсутність достатньої кількості установ, здатних надавати методичну, організаційну та консультативну підтримку процесам медіації, уповільнює формування сталої практики. Крім того, обмеженість освітніх програм та можливостей для навчання медіаторів негативно впливає на професійний рівень спеціалістів, що, у свою чергу, впливає на довіру громадськості до цієї інституції. Таким чином, недостатня кількість кваліфікованого персоналу та центрів медіації постає однією із системних перешкод для становлення медіації як ефективного механізму вирішення конфліктів.

Важливе значення має фінансовий аспект, за інформацією Українського центру медіації оплата послуг медіатора та відшкодування витрат на медіацію варіюються в значному діапазоні – від 1000 до 20000 грн, що залежить від характеру та складності конфлікту. Цікаво, що випускники УЦМ можуть надавати послуги медіації на волонтерських засадах. З наведеної практики на сайті УЦМ вирішення спорів відбувається за кілька консультацій [8]. Судовий процес передбачає значні фінансові витрати, які включають судові збори, гонорари адвокатів, витрати на експертні дослідження та інші процесуальні дії. На даний час мінімальна сума збору для фізичних осіб за подання позовної заяви про поділ майна при розірванні шлюбу, відповідно до Закону України «Про судовий збір», становить: 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб та не більше 3 розмірів. Станом на 01 січня 2025 року – 1 відсоток ціни позову, але не менше 1 221,20 грн та не більше 9 084 грн. При цьому не слід забувати про можливість стягнення судових витрат на користь опонента [5]. Таким чином, з фінансової точки зору, медіація є економічно вигідною альтернативою традиційним судовим процедурам, забезпечуючи баланс між якістю вирішення спору та витратами сторін.

Висновок. Застосування медіації як альтернативного способу вирішення спорів у цивільно-правових відносинах дозволяє вирішувати конфлікти добровільно, швидко та зі збереженням стосунків сторін. Її широке застосування як альтернативу із судовим розглядом сприяє розвантаженню судової системи та забезпечує громадянам швидке й ефективне розв'язання спорів. Використання позитивного міжнародного досвіду та реалізація комплексних заходів, спрямованих на поліпшення правового регулювання, поширення знань про медіацію та розбудову відповідних інституцій, сприятиме її ширшому застосуванню в Україні та утвердженню принципу законності. Щоб покращити застосування медіації в Україні, необхідно зосередитися на наступних ключових напрямах:

1. Активізація інформування: проводити більше інформаційних заходів для громадян, бізнесу та юристів, освітніх заходах щодо медіації. Створення та трансляція соціальних роликів, інтерв'ю з медіаторами та успішними учасниками медіації, публікація статей.

2. Реформа законодавства: доцільно розглянути можливість внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо більш чіткого визначення процедури направлення сторін до медіації. Запровадити можливість запровадження обов'язкової медіації до суду для певних категорій справ, таких трудові спори, шляхом добровільної, конфіденційної, неформальної процедури, під час якої, працівник і роботодавець, за допомогою незалежного нейтрального посередника, досягають взаємної згоди у вирішенні спору [3]. Застосування медіації міг би бути корисним і в справах про спадщину, поділ майна чи порядок його використання, у земельних спорах між сусідами щодо меж ділянок. Спори щодо відшкодування шкоди майну, можливість швидкої оцінки збитків та пошуку компромісу.

3. Розбудова інфраструктури: актуальним є питання щодо матеріально-технічного забезпечення медіаторів. Це питання можна вирішити завдяки фінансової підтримки міжнародної спільноти та держави. Це може проявлятися у наданні пільг за оренду, забезпечення висвітлення заходів засобами масової інформації та їх фінансування через гранти для покриття початкових витрат, зокрема й належну підтримку інституту підготовки медіаторів. Це також передбачатиме заохочення створення освітніх програм в університетах та центрів правової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Альтернативні способи вирішення спорів. *Вісник* НААУ. URL: https://unba.org.ua/publications/8920-al-ternativni-sposobi-virishennya-sporiv.html

2. Божина Я. Досвід застосування медіації в деяких зарубіжних країнах. Публічне право, 3 (51), 2023. С. 170–176. https://www.publichne-pravo.com.ua/files/51/18.pdf (дата звернення: 01.06.2025).

3. Гресь Н.М. Посередництво (медіація) як засіб вирішення індивідуальних трудових спорів: дис. … канд. юрид. наук. Суми: СНАУ, 2022. 210 с. URL: https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/10581 (дата звернення: 24.08.2025).

4. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n6 (дата звернення: 01.06.2025).

5. Закон України «Про судовий збір» від 08.07.2011 № 3674-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text (дата звернення: 01.06.2025).

6. Кацьора О. Проблеми та стан розвитку медіації в Україні. Науково-теоретичний альманах Грані, 24(7-8), 21–25 URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1671 (дата звернення: 01.06.2025).

7. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради Європи від 21 травня 2008 р. URL: http://ukrmediation.com.ua/files/content/mediationdirective-ukr.pdf (дата звернення: 01.06.2025).

8. Український центр медіації. Послуги медіаторів [Електронний ресурс]. URL: https://ukrmediation.com.ua/ua/vrehuliuvannia-sporiv/posluhy-z-mediatsii/vartist-posluh/38-vartist-posluh (дата звернення: 01.06.2025).

9. Хлістик М.А. МЕДІАЦІЯ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ. Нове українське право. 2022. Вип. 6, Т. 2. URL: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/414/368 (дата звернення: 01.06.2025).

10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 01.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

САДКОВСЬКИЙ С. П.,
аспірант кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
*(Заклад вищої освіти «Відкритий
міжнародний університет розвитку
людини «Україна»)*

УДК 347.77:004(4+477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.9

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДОСВІД ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У цій статті здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавчого регулювання цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій у державах Європейського Союзу.

Особливу увагу приділено застосуванню основних положень Загального регламенту про захист даних (GDPR) як правової основи для встановлення відповідальності за порушення у цифровому середовищі та їх значення в контексті сучасного інформаційного суспільства. Розглянуто правові засади обробки персональних даних, зокрема принципам законності, прозорості, цільової обмеженості та мінімізації даних. Проаналізовано механізми захисту прав суб'єктів персональних даних, включаючи право на доступ, виправлення, стирання та заперечення проти обробки даних. У фокусі також перебувають обов'язки контролерів та операторів персональних даних, а також роль органів з нагляду.

Проведено порівняльний аналіз із законодавством України у сфері захисту персональних даних, акцентуючи на відмінностях у правозастосовній практиці та напрямках гармонізації національного права з європейськими стандартами. Підкреслено необхідність удосконалення українського законодавства в умовах цифрової трансформації та інтеграції до правового простору ЄС. Дослідження ґрунтується на нормативних джерелах Європейського Союзу, судовій практиці, а також наукових працях європейських та українських правників.

Окреслено особливості національних правових систем окремих держав-членів ЄС, зокрема Німеччини, Франції, Італії, Іспанії та Польщі.

Запропоновано напрями вдосконалення українського законодавства з урахуванням європейських практик. Наукова праця має на меті поглибити розуміння тенденцій формування ефективної моделі цивільно-правової відповідальності в сфері інформаційних технологій та сприяти імплементації кращих практик у національну правову систему.

Наголошено, що цифровізація суспільства та зростаюча роль інформаційних технологій у всіх сферах життя зумовили необхідність удосконалення правового регулювання, зокрема в частині встановлення цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері ІТ. Для України, яка орієнтована на європейський вектор розвитку, особливо актуальним є вивчення іноземного досвіду законодавчого регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій.

Ключові слова: *цивільно-правова відповідальність, інформаційні технології, GDPR, Європейський Союз, захист персональних даних, Цивільний кодекс України, Закон України «Про захист персональних даних».*

Sadkovskyi S. P. Civil liability in the field of information technology: EU experience and prospects for Ukraine

This article presents a comparative legal analysis of legislative regulation of civil liability in the field of information technology in the European Union Member States.

Special attention is given to the application of the core provisions of the General Data Protection Regulation (GDPR) as the legal basis for establishing liability for violations in the digital environment and their significance in the context of the modern information society. The legal foundations of personal data processing are examined, including the principles of lawfulness, transparency, purpose limitation, and data minimization. Mechanisms for the protection of data subjects' rights, such as the right to access, rectification, erasure, and objection to data processing, are analyzed. The obligations of data controllers and processors, as well as the role of supervisory authorities, are also in focus.

A comparative analysis with the legislation of Ukraine in the field of personal data protection is conducted, emphasizing differences in law enforcement practices and directions for harmonizing national law with European standards. The need to improve Ukrainian legislation in the context of digital transformation and integration into the EU legal space is highlighted. The study is based on regulatory sources of the European Union, case law, as well as scientific works of European and Ukrainian legal scholars.

The article outlines the specific features of national legal systems of selected EU Member States, including Germany, France, Italy, Spain, and Poland.

Recommendations are proposed for improving Ukrainian legislation with regard to European best practices. This scholarly work aims to deepen the understanding of trends in the formation of an effective model of civil liability in the field of information technology and to promote the implementation of best practices into the national legal system.

It is emphasized that the digitalization of society and the growing role of information technologies in all spheres of life have made it necessary to improve legal regulation, particularly in establishing civil liability for IT-related violations. For Ukraine, which is oriented towards the European development vector, the study of foreign legislative experience in this area is of particular relevance.

Key words: *civil liability, information technologies, GDPR, European Union, personal data protection, Civil Code of Ukraine, Law of Ukraine "On Personal Data Protection".*

Вступ. Цифровізація суспільства та зростаюча роль інформаційних технологій у всіх сферах життя зумовили необхідність удосконалення правового регулювання, зокрема в частині встановлення цивільно-правової відповідальності за правопорушення у сфері інформаційних технологій. У Європейському Союзі сформовано єдину правову платформу для захисту персональних даних та забезпечення належного рівня відповідальності в цифровому середовищі – насамперед, через застосування положень Загального регламенту про захист даних (GDPR). Водночас реалізація положень GDPR у національних законодавствах різниться за формами та підходами.

Для України, яка орієнтована на європейський вектор розвитку, особливо актуальним є вивчення іноземного досвіду законодавчого регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій. Сучасне українське законодавство лише формує ефективні механізми цивільно-правового реагування на порушення цифрових прав, що потребує наукового аналізу, порівняння з кращими європейськими практиками та вироблення рекомендацій щодо подальшої гармонізації національного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій є предметом пильної уваги науковців

як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу. Зокрема, у працях таких дослідників, як К. Кьорнер, П. Де Херт, акцент зроблено на необхідності збалансування права на приватність та цифрових інновацій, а також на ефективності правозастосовних механізмів у межах ЄС.

В українському правознавстві помітним є внесок науковців О. Тищенко, О. Шимків, які досліджують цивільно-правові аспекти цифровізації, правовий режим персональних даних, а також виклики для правозастосування в умовах стрімкого розвитку технологій. Окремі публікації присвячено порівняльному аналізу норм GDPR та українського законодавства про захист персональних даних, зокрема у працях М. Головатого.

Разом з тим, незважаючи на наявність теоретичних напрацювань, питання цивільно-правової відповідальності за порушення у сфері інформаційних технологій, у тому числі за неправомірну обробку персональних даних, потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Сучасний розвиток інформаційних технологій зумовлює трансформацію правової системи, зокрема в частині регулювання відповідальності за правопорушення у цифровому середовищі. Цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій набуває особливого значення в умовах масового обміну даними, автоматизації процесів та зростання ризиків для приватних осіб і бізнесу.

Водночас в Україні спостерігається фрагментарність правового регулювання у цій сфері, що ускладнює ефективний захист прав суб'єктів цифрових правовідносин. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення зарубіжного досвіду, зокрема законодавства держав-членів Європейського Союзу, яке вже пройшло етап адаптації до реалій цифрової епохи.

Метою статті є здійснення порівняльно-правового аналізу законодавства країн ЄС щодо цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій, а також визначення можливостей застосування окремих європейських підходів у контексті українського законодавства.

Результати дослідження. Нині, на тлі загальноєвропейських тенденцій українське законодавство у сфері інформаційних технологій, зокрема в частині цивільно-правової відповідальності, все ще перебуває у процесі становлення та адаптації. Попри наявність окремих норм у Цивільному кодексі України [13], Законі України «Про захист персональних даних» [9], а також у проєкті Закону «Про захист персональних даних» (який має на меті гармонізацію з GDPR) [10], загальна система правового захисту постраждалих осіб від негативного впливу інформаційних технологій є фрагментарною та недостатньо ефективною.

На нашу думку для чіткого розуміння питання щодо гармонізації українського законодавства до загальноєвропейського, необхідно більш ретельно розглянути та проаналізувати Положення GDPR (General Data Protection Regulation).

Положення GDPR (General Data Protection Regulation) – це ключові нормативні вимоги Загального регламенту Європейського Союзу про захист персональних даних, який набув чинності 25 травня 2018 року. Він був ухвалений Європейським Союзом та набув чинності у 2016 році та повноцінно почав застосовуватись лише у травні 2018 року [7].

GDPR є основним нормативно-правовим актом, що регулює обробку персональних даних у ЄС, і застосовується як до європейських компаній, так і до іноземних організацій, які обробляють дані громадян ЄС. До основних положень GDPR, що стосуються обробки даних і встановлення відповідальності можемо віднести такі:

1. Стаття 5 – Принципи обробки персональних даних – встановлює основні засади, за якими дозволено збирати, зберігати та використовувати персональні дані:

- законність, справедливість і прозорість – дані мають оброблятись на законних підставах, чесно та зрозуміло для суб'єкта;
- цільове обмеження – дані збирають лише для чітко визначених і законних цілей;
- мінімізація даних – лише ті дані, що дійсно необхідні;
- точність – дані мають бути актуальними й точними;
- обмеження зберігання – не довше, ніж потрібно для мети обробки;

– цілісність і конфіденційність – захист від несанкціонованого доступу або втрати;
– підзвітність – відповідальність за дотримання усіх цих принципів несе контролер даних.

2. Статті 12–22 – Права суб'єкта персональних даних, гарантують громадянам ЄС контроль над своїми даними:
– ст. 12 – інформування – компанія повинна прозоро повідомляти, як і для чого збирає дані;
– ст. 13–14 – обов'язок надавати інформацію при зборі даних – прямо або через третіх осіб;
– ст. 15 – право доступу – особа може отримати копію своїх даних;
– ст. 16 – право на виправлення – якщо дані неточні або неповні;
– ст. 17 – право на стирання («право бути забутим») – коли обробка даних більше не має законних підстав;
– ст. 18 – право на обмеження обробки – наприклад, під час перевірки точності даних;
– ст. 20 – право на перенесення даних – можливість отримати свої дані в машиночитаному форматі;
– ст. 21 – право на заперечення – наприклад, проти обробки в рекламних цілях;
– ст. 22 – автоматизоване прийняття рішень – заборона рішень без участі людини, якщо вони мають істотний вплив.

3. Стаття 24–25 – Відповідальність контролера та принцип «Privacy by design»:
– ст. 24 – контролер має не лише дотримуватись GDPR, але й бути здатним довести це (підзвітність);
– ст. 25: принципи Privacy by Design і by Default – системи повинні бути спроектовані так, щоб забезпечити максимальний захист особистих даних з самого початку.

4. Статті 33–34 – Повідомлення про порушення.
– ст. 33 – у разі витоку персональних даних – контролер зобов'язаний протягом 72 годин повідомити наглядовий орган;
– ст. 34 – якщо порушення може призвести до високого ризику для суб'єкта – потрібно також повідомити саму особу.

5. Статті 83–84 – Штрафи та санкції:
– ст. 83 – визначає розміри адміністративних штрафів: – до 10 млн євро або 2% річного обороту – за порушення загального характеру; – до 20 млн євро або 4% обороту – за грубі порушення, як-от ігнорування прав суб'єктів;
– ст. 84 – країни-члени можуть вводити додаткову цивільно-правову та кримінальну відповідальність за порушення регламенту [11].

Однак, на нашу думку під час дослідження необхідно виконати також порівняльну характеристику цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій в країнах Європейського Союзу.

Отже, у межах Європейського Союзу законодавство у сфері інформаційних технологій регулюється як на рівні загальносоюзного права (зокрема, Регламентом GDPR), так і національними нормативними актами. Хоча всі країни ЄС імплементували положення GDPR, механізми цивільно-правової відповідальності та практика їх застосування мають певні відмінності.

У Німеччині питання відповідальності за порушення у сфері обробки персональних даних регулюється Федеральним законом про захист даних (BDSG), який імплементує GDPR. Закон прямо передбачає право на компенсацію за матеріальні та нематеріальні збитки (ст. 82 GDPR). У країні діє чітка судова практика, що демонструє суворе тлумачення обов'язків контролера та обробника даних.

Франція реалізує вимоги GDPR через оновлений Закон «Про інформацію і свободи» («Loi Informatique et Libertés»). Законодавство дозволяє подавати цивільні позови навіть у випадках етичних порушень, зокрема за відсутності згоди на обробку персональних даних.

Національний орган з питань захисту даних – CNIL – активно застосовує санкції, включаючи фінансові стягнення.

В Італії Кодекс захисту персональних даних (Legislative Decree No. 196/2003, у редакції після GDPR) передбачає презумпцію вини контролера даних, а також можливість стягнення компенсації за моральну шкоду. У країні діють спеціалізовані суди, які розглядають спори у сфері IT [3].

Іспанія має Закон № 3/2018 про захист персональних даних, що уточнює процедури притягнення до відповідальності за порушення обов'язків контролера та обробника даних. Відшкодування може бути надане як за сам факт порушення, так і за неналежне інформування суб'єкта даних. Контролюючий орган AEPD демонструє активну правозастосовну практику [1].

У Нідерландах Закон про виконання GDPR (UAVG) передбачає можливість колективних позовів, а також чітко прописані механізми компенсації шкоди через суд. Країна має розвинену систему кіберстрахування та цифрового арбітражу, що слугує інструментом додаткового регулювання ризиків [6].

Польське законодавство з 2018 року також імплементує GDPR, визначаючи чіткі підстави для цивільного позову при порушенні обов'язків з обробки персональних даних. Спостерігається зростання кількості кейсів, пов'язаних із витоками персональної інформації, що підвищує значущість цивільно-правової відповідальності в цій сфері [7].

Австрія у своєму Законі про захист даних (Datenschutzgesetz – DSG) визнає право на компенсацію нематеріальної шкоди як окрему форму відповідальності. Закон також дозволяє групові позови, що розширює можливості суб'єктів даних для захисту своїх прав [5].

У Швеції Закон про доповнення до GDPR передбачає застосування цивільної відповідальності лише за умови доведення конкретної шкоди. Держава дотримується ліберального підходу у втручанні у відносини сторін, віддаючи перевагу договірному врегулюванню.

Чеська Республіка ухвалила Закон № 110/2019 Sb., який визначає порядок обробки персональних даних відповідно до GDPR. Механізми відповідальності базуються на положеннях Громадянського кодексу та Регламенту. В країні активно впроваджується практика альтернативного врегулювання спорів (ADR).

Що стосується наприклад Греції, то Закон № 4624/2019 визначає як адміністративну, так і цивільну відповідальність за порушення прав суб'єктів персональних даних. Окрему роль у забезпеченні реалізації прав відіграє Омбудсмен з питань захисту даних.

Аналіз національних правових підходів країн Європейського Союзу до регулювання цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій демонструє загальну тенденцію до гармонізації правозастосовної практики на основі положень GDPR, однак виявляє й суттєві відмінності у реалізації цих норм.

Зокрема, такі країни, як Німеччина, Франція, Італія демонструють високий рівень нормативної деталізації, наявність сформованої судової практики та суворий контроль за дотриманням вимог щодо обробки персональних даних. У цих юрисдикціях активно застосовуються механізми компенсації як матеріальної, так і нематеріальної шкоди, а також діють спеціалізовані судові інституції або незалежні регулятори з широкими повноваженнями [8].

У країнах на кшталт Нідерландів, Австрії, Польщі, акцент робиться на спрощенні доступу до правосуддя, можливості колективного захисту інтересів, а також розвитку альтернативних способів компенсації шкоди, зокрема через механізми кіберстрахування або цифрового арбітражу.

Скандинавські країни (зокрема Швеція) застосовують більш гнучкий і поміркований підхід, зосереджуючись на договірних практиках, високих стандартах прозорості та вимогах до фіксації фактичної шкоди. Вищезазначене дозволяє забезпечити баланс між правами суб'єктів даних та інтересами бізнесу.

У свою чергу, центрально- і східноєвропейські держави (Польща, Чехія, Греція) ще формують сталу правозастосовну практику, однак впевнено імплементують ключові

положення GDPR, поступово адаптуючи західноєвропейські моделі відповідальності до національних умов.

Загалом, можна зробити висновок, що ефективність цивільно-правової відповідальності у сфері інформаційних технологій у країнах ЄС прямо залежить від ступеня інституційної зрілості правової системи, активності наглядових органів і наявності реального доступу до правосуддя. Їх досвід є надзвичайно цінним для країн, які перебувають на шляху до вдосконалення власної правової бази у сфері цифрових відносин, зокрема для України [4].

Найбільшими проблемами залишаються відсутність чіткої процедури визначення шкоди у цифровому середовищі, складність доведення причинно-наслідкового зв'язку, а також відсутність єдиного наглядового органу з широкими повноваженнями у сфері захисту персональних даних, подібного до європейських Data Protection Authorities (DPA). Крім того, українська судова практика у цій сфері досі є нечисельною, що створює правову невизначеність для сторін [12].

Проведений аналіз європейського досвіду демонструє доцільність імплементації в Україні таких підходів:

− розширення переліку видів шкоди, які підлягають компенсації (включно з нематеріальною/моральною);

− запровадження механізму колективних позовів у разі масових порушень прав споживачів або користувачів цифрових послуг;

− інституціональне посилення повноважень Уповноваженого ВРУ з прав людини або створення спеціального наглядового органу, подібного до CNIL (Франція) чи AEPD (Іспанія);

− спрощення процедур доказування у справах, пов'язаних з інформаційними технологіями, зокрема за рахунок експертної оцінки електронних доказів [14].

Впровадження зазначених механізмів дозволить створити більш ефективну модель цивільно-правового захисту осіб у цифровому середовищі, підвищити рівень правової визначеності та стимулювати цифрову трансформацію із дотриманням принципів прав людини.

Висновки. Отже, проведене дослідження засвідчує, що законодавство країн Європейського Союзу у сфері цивільно-правової відповідальності за порушення в IT-середовищі ґрунтується на положеннях GDPR та розвиненій національній практиці, яка забезпечує високий рівень захисту прав суб'єктів персональних даних. Водночас, попри гармонізацію на рівні ЄС, підходи до реалізації цих положень у різних країнах залишаються варіативними, що обумовлено особливостями правових систем, інституційного забезпечення та судової практики.

Для України особливо важливо вивчати ці моделі в умовах цифрової трансформації та наближення до європейських стандартів. Аналіз показав, що українська правова система лише формує ефективні інструменти цивільно-правової відповідальності сфері інформаційних технологій, тому запозичення окремих інституцій (зокрема механізму компенсації нематеріальної шкоди, колективних позовів, функціонування спеціалізованих регуляторів) є не лише актуальним, а й необхідним.

Впровадження комплексного, системно інтегрованого підходу до правового захисту у цифровому середовищі дозволить Україні не лише забезпечити належний рівень гарантій для своїх громадян, а й сприятиме розвитку цифрової економіки, з урахуванням принципів верховенства права, технологічної нейтральності та захисту основоположних прав.

Список використаних джерел:

1. Albrecht J.P. How the GDPR will change the world. European Data Protection Law Review, 2016. Vol. 2(3). P. 287–289.

2. Bygrave L. A. Data Privacy Law: An International Perspective. Oxford: Oxford University Press, 2014. 448 p.

3. De Hert P., Papakonstantinou V. The proposed Data Protection Regulation replacing Directive 95/46/EC: A sound system for the protection of individuals. Computer Law & Security Review. 2012. Vol. 28. P. 130–142.

4. Kuner C. Transborder Data Flows and Data Privacy Law. Oxford: Oxford University Press, 2020. 416 p.

5. Telemediengesetz (TMG): Bundesrepublik Deutschland. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/tmg/.

6. Weber R.H. Internet of Things – New security and privacy challenges. Computer Law & Security Review, 2010. Vol. 26(1). P. 23–30.

7. Головатий Н.Т. Правове регулювання захисту персональних даних: GDPR та законодавство США, Канади й України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету,* 2024. Вип. 85: ч. 2. С. 288-292. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.42.

8. Копилов О. В. Інформаційне право: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 512 с.

9. Про захист персональних даних. Закон України № 2297-VI від 01.06.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/ed20100601#Text.

10. Проект Закону про захист персональних даних. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707.

11. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний обіг таких даних (Загальний регламент про захист даних, GDPR). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj.

12. Тищенко О. І. Цивільно-правова відповідальність у сфері інформаційних технологій. *Підприємництво, господарство і право,* 2021. № 3. С. 72–76.

13. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

14. Шимків О. Ю. Правові аспекти цифрової відповідальності в Україні та ЄС. *Інформація і право,* 2020. № 2. С. 45–50.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ХАРИТОНОВА О. І.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
завідувач кафедри права
інтелектуальної власності
та патентної юстиції
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

ГАЛУПОВА Л. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права інтелектуальної
власності та патентної юстиції
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

МАРТИНЮК І. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права інтелектуальної
власності та патентної юстиції
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

УДК 004.8:37.01:37.015.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.10

ПРИНЦИПИ ДОБРОЧЕСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється стрімким поширенням технологій штучного інтелекту в освітньому середовищі, що створює як значні можливості для підвищення ефективності навчання, так і ризики зловживання цими технологіями. Використання штучного інтелекту без належного нормативного та етичного регулювання може призвести до порушення академічної доброчесності, зниження якості освіти, обмеження розвитку критичного мислення та посилення цифрової нерівності. Це актуалізує необхідність переосмислення ролі принципів доброчесності у процесі інтеграції штучного інтелекту у сферу освіти.

У зв'язку з цим дане дослідження спрямоване на аналіз сучасного розуміння принципів доброчесного використання штучного інтелекту в освіті, визначення основних переваг та ризиків використання штучного інтелекту у навчальному процесі та обґрунтування необхідності запровадження ефективних етичних і правових механізмів контролю.

При дослідженні був використаний діалектичний метод, що дав можливість простежити позитивні та негативні риси застосування штучного інтелекту в освітньому процесі; міждисциплінарний метод дав можливість поєднати правові, педагогічні та етичні аспекти для комплексного аналізу проблеми; системний метод дозволив дослідити принципи доброчесного використання

штучного інтелекту як взаємопов'язану модель запровадження штучного інтелекту в освітнє середовище.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленому аналізі принципів доброчесного використання штучного інтелекту в освітньому процесі та їхньої ролі у трансформації сучасної освіти в умовах цифровізації. Практична цінність полягає у виробленні орієнтирів для освітян, розробників і правозастосувачів щодо виявлення та запобігання недобросовісному використанню штучного інтелекту у освітньому процесі.

Ключові слова: *академічна доброчесність, штучний інтелект, автоматизовані системи, технології, освітній процес, учасник освітнього процесу, академічна свобода, принципи, цифровізація освіти, зловживання штучним інтелектом.*

Kharytonova O. I., Halupova L. I., Martyniuk I. V. Principles of ethical use of artificial intelligence in the educational process

The relevance of the proposed research topic is determined by the rapid spread of artificial intelligence technologies in the educational environment, which creates both significant opportunities for improving the effectiveness of learning and risks of misuse of these technologies. The use of artificial intelligence without proper regulatory and ethical frameworks may lead to violations of academic integrity, a decline in the quality of education, limitations on the development of critical thinking, and an increase in digital inequality. This highlights the necessity of rethinking the role of the principles of integrity in the process of integrating artificial intelligence into education.

In this regard, the study is aimed at analyzing the modern understanding of the principles of fair use of artificial intelligence in education, identifying the main benefits and risks of using artificial intelligence in the learning process, and substantiating the need for effective ethical and legal control mechanisms.

The research employed the dialectical method, which made it possible to trace the positive and negative features of applying artificial intelligence in the educational process; the interdisciplinary method, which allowed the integration of legal, pedagogical, and ethical aspects for a comprehensive analysis of the problem; and the systemic method, which made it possible to examine the principles of fair use of artificial intelligence as an interconnected model for its implementation in the educational environment.

The theoretical significance of the study lies in the in-depth analysis of the principles of fair use of artificial intelligence in the educational process and their role in the transformation of modern education in the context of digitalization. The practical value lies in providing guidelines for educators, developers, and policymakers on detecting and preventing the unfair use of artificial intelligence in education.

Key words: *academic integrity, artificial intelligence, automated systems, technologies, educational process, participants in the educational process, academic freedom, principles, digitalization of education, misuse of artificial intelligence.*

Вступ. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту зумовлює фундаментальні зміни у функціонуванні сучасної системи освіти, трансформуючи як методи викладання, так і підходи до оцінювання результатів освітньої діяльності. Інтеграція штучного інтелекту в освітній процес відкриває нові можливості для персоналізації освітніх траєкторій, автоматизації рутинних завдань та забезпечення оперативного доступу до знань. Водночас широке використання таких технологій породжує низку правових, етичних та соціально-психологічних викликів, які безпосередньо впливають на стан академічної доброчесності та якість результатів освітньої діяльності.

В умовах зростання кількості цифрових інструментів, здатних генерувати тексти, зображення, коди та інші об'єкти, з'являється небезпека підміни особистих освітніх досягнень результатами роботи штучного інтелекту, що може призвести до зниження рівня критичного мислення, дослідницьких навичок та здатності до самостійної аналітичної роботи. Крім того, відсутність усталених етичних стандартів і нормативно-правових механізмів контролю за використанням штучного інтелекту у сфері освіти створює передумови для порушення авторських прав, фальсифікації, фабрикації та формування залежності від алгоритмічних рішень.

Актуальність проблеми підсилюється глобальними тенденціями: Європейський Союз розробляє регуляторні акти (AI Act), ЮНЕСКО ухвалює рекомендації щодо етичного використання штучного інтелекту, а провідні університети світу створюють власні кодекси академічної етики у цифрову добу. Для України, яка перебуває у процесі масштабної цифровізації освіти, питання розробки та впровадження принципів доброчесного використання штучного інтелекту є не лише освітньою, але й стратегічною задачею інноваційного розвитку.

Вивчення та систематизація таких принципів дозволить сформувати єдиний етичний і правовий підхід до застосування штучного інтелекту, який забезпечить баланс між технологічними можливостями та збереження фундаментальних цінностей освіти.

Метою статті є комплексне дослідження принципів доброчесного використання штучного інтелекту в освітньому процесі та розкриття їх змісту.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці, присвячені проблемам академічної доброчесності, етичного регулювання освітнього процесу та впровадження цифрових технологій у навчання, таких науковців як Н. Бааджи, Н. Бордюг, Л. Ілійчук, Л. Міронець, С. Толочко, Г. Ульянова та ін. При цьому малодослідженими залишаються питання принципів доброчесного використання штучного інтелекту в освітньому процесі.

Результати дослідження. Принципи є фундаментальною основою, на якій вибудовуються етичні норми та стандарти використання технологій у навчальному середовищі. Вони виконують функцію орієнтирів, що визначають межі допустимої поведінки учасників освітнього процесу та забезпечують баланс між технологічними можливостями і збереженням цінностей академічної доброчесності.

Отже, принципи доброчесного використання штучного інтелекту в освітньому процесі виконують кілька основних функцій:

Нормативно-ціннісна – формують основу для етичних кодексів та внутрішніх регламентів закладів освіти, визначаючи вимоги до прозорості, та етичного використання алгоритмів.

Превентивна – запобігають формуванню залежності здобувачів освіти від автоматизованих рішень, стимулюючи розвиток критичного мислення та здатності до самостійної інтелектуальної праці.

Культуротворча – сприяють формуванню культури відповідального використання цифрових інструментів, що поєднує технологічну ефективність із гуманістичними цінностями.

Інформаційна – принципи дають можливість учасникам освітнього процесу розуміти мету впровадження технологій в освітній процес – це забезпечення доступності інформації, сприяння зменшенню рутинної роботи через автоматизацію окремих освітніх і адміністративних процесів, що підвищує ефективність навчання та оптимізує використання ресурсів.

Таким чином, принципи доброчесного використання штучного інтелекту є не лише формальними регуляторами, а й активним чинником розвитку етичного середовища у закладі освіти, що забезпечує довіру до результатів навчання та підвищує якість освітніх послуг.

Штучний інтелект в освітньому процесі використовується все частіше. Сьогодні алгоритми застосовують при автоматичному оцінюванні, підборі літератури, аналізі публікацій, формуванні таблиць, схем та інших рутинних завданнях [1]. Переваги інтеграції штучного інтелекту у сферу освіти включають індивідуалізацію навчального процесу, що підвищує мотивацію та академічні результати здобувачів освіти, оптимізацію методичних процесів,

миттєвий зворотний зв'язок, який сприяє швидкому засвоєнню знань [2], а також підвищення інклюзивності освіти завдяки перекладу матеріалів, озвучуванню текстів і створенню адаптованих форматів для здобувачів з особливими освітніми потребами [3, с. 233]. Водночас використання штучного інтелекту в освітньому процесі несе певні ризики: питання конфіденційності та безпеки персональних даних, що можуть бути вразливими до витоку або неправомірного використання; алгоритмічна упередженість, яка призводить до дискримінаційних рішень у процесі оцінювання чи відбору; залежність від технологій, що може послаблювати критичне мислення та самостійність здобувачів; цифровий розрив між учасниками освітнього процесу через нерівний доступ до сучасних технологій; а також ризик втрати людського фактору, адже жодна технологія не здатна замінити емпатію, наставництво та живе спілкування, що є фундаментальними для виховання і формування соціальних навичок [4].

Інтеграція штучного інтелекту в освітні системи різних країн має як спільні риси, так і національні особливості, зумовлені рівнем цифрової трансформації та правового регулювання. В Європейському Союзі реалізуються масштабні проєкти з розвитку «довіри до ШІ» в освіті, що включають етичні стандарти, прозорість алгоритмів і захист персональних даних [5].

В Україні процес впровадження штучного інтелекту в освіту перебуває на стадії активного розвитку. В літературі визначено, що ряд закладів вищої освіти розпочав впровадження цифрових платформ із елементами штучного інтелекту для підтримки навчального процесу, включно з адаптивними системами дистанційного навчання, інструментами для автоматичного оцінювання та аналітики академічної діяльності [6, с. 309]. Також Міністерство освіти і науки України спільно із Міністерством цифрової трансформації України розробили Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти [7], які мають на меті забезпечити баланс між інноваційністю та безпекою освітнього середовища.

Таким чином, інтеграція штучного інтелекту в освітні системи України відбувається за світовими трендами, проте потребує подальшого розвитку нормативної бази, посилення цифрової грамотності педагогічних та науково – педагогічних працівників та здобувачів освіти, а також впровадження чітких етичних принципів використання технологій у освітньому процесі [8].

Як визначено в Рекомендаціях щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти, принципи етичного та відповідального застосування систем штучного інтелекту у сфері вищої освіти ґрунтуються на семи основних положеннях етики надійного штучного інтелекту, сформульованих у 2019 році незалежною групою експертів AI HLEG, створеною Європейською комісією [7]:

1. **Контроль з боку людини**. Системи штучного інтелекту слід розглядати як допоміжний інструмент, що посилює інтелектуальні та організаційні можливості людини, надаючи їй додаткові ресурси для ухвалення більш зважених і аргументованих рішень. Водночас такі системи повинні функціонувати з урахуванням дотримання фундаментальних прав людини, принципів поваги до гідності, свободи та рівності.

Не менш важливим є забезпечення нагляду та контролю з боку людини: людина має брати безпосередню участь на всіх етапах життєвого циклу системи штучного інтелекту – від її проєктування та розробки до впровадження й практичного застосування. Це дозволяє запобігати помилкам, вчасно виявляти ризики та гарантувати, що технології діють на благо учасників освітнього процесу. У вищій освіті системи штучного інтелекту повинні підтримувати як здобувачів освіти так і науково – педагогічних працівників, зберігаючи баланс між автоматизацією та участю людини, повагою до прав, академічної доброчесності й етичних стандартів.

2. **Технічна надійність і безпека**. Системи штучного інтелекту у сфері освіти повинні характеризуватися стійкістю та надійністю, забезпечуючи стабільне функціонування та високий рівень довіри з боку користувачів. Вони мають бути технічно безпечними,

мати вбудовані механізми захисту від збоїв, кібератак і несанкціонованого доступу, а також передбачати запобіжники проти неправомірного використання. Такий підхід покликаний мінімізувати потенційні ризики завдання шкоди як окремим здобувачам, так і всій освітній інфраструктурі. У контексті вищої освіти важливо, щоб системи штучного інтелекту були технічно надійними і відповідали стандартам інформаційної безпеки. Наприклад, платформи управління навчальним контентом повинні забезпечувати регулярне створення резервних копій даних, використання багаторівневого шифрування, а також механізми швидкого відновлення доступу у разі збоїв чи атак. Крім того, впровадження штучного інтелекту в освітні процеси має супроводжуватися аудитом і моніторингом їхньої безпеки, аби гарантувати, що технології працюють у межах правового поля, не створюють ризиків для приватності учасників та відповідають етичним стандартам.

3. **Конфіденційність й управління даними**. Системи штучного інтелекту у сфері освіти мають гарантувати дотримання принципів конфіденційності та захисту персональних даних, передбачаючи ефективні механізми управління ними. Це означає, що всі процеси, пов'язані зі збиранням, зберіганням, обробкою та використанням даних, повинні здійснюватися відповідно до високих стандартів якості, цілісності та безпеки інформації, а доступ до даних має надаватися виключно на законних підставах. Забезпечення прозорих правил доступу та чіткого визначення меж використання персональних даних сприятиме підвищенню довіри до ШІ-систем у закладах вищої освіти. Наприклад, аналітичні освітні платформи, що відстежують успішність здобувачів освіти, повинні працювати виключно з тими даними, які були надані добровільно і за згодою здобувачів освіти. При цьому користувачі мають бути поінформовані про мету збору інформації, її обсяг та строки зберігання, а також мати право відкликати свою згоду. Крім того, на нашу думку, важливим елементом є використання сучасних технологій кіберзахисту (шифрування, багаторівнева аутентифікація, контроль доступу, аудит даних), що дозволяє знизити ризики витоку або неправомірного використання персональної інформації.

4. **Прозорість**. Принцип прозорості полягає у забезпеченні відкритості щодо використання алгоритмів, а також у пояснюваності ролі штучного інтелекту в тій чи іншій діяльності. Це означає, що всі учасники освітнього процесу – педагогічні, науково – педагогічні працівники, здобувачі освіти, адміністрація – мають отримувати повну і доступну інформацію про те, як саме використовуються алгоритми штучного інтелекту, які дані вони обробляють та на основі яких критеріїв приймаються рішення. Важливо, щоб алгоритми були пояснюваними, тобто щоб їхні дії можна було зрозуміти і проаналізувати, що запобігає маніпуляціям. Така прозорість підвищує відповідальність за результати використання штучного інтелекту та забезпечує контроль за дотриманням етичних норм і стандартів академічної доброчесності. Крім того, відкритість у застосуванні штучного інтелекту створює умови для критичного осмислення його можливостей і обмежень, що є важливим для розвитку самостійності і творчого мислення.

5. **Різноманітність, недискримінація і справедливість**. Системи штучного інтелекту у сфері освіти повинні функціонувати на засадах недискримінації та справедливості, уникаючи будь-яких форм упередженості стосовно окремих осіб чи соціальних груп. Це стосується як заборонених законодавством ЄС, так і національним законодавством проявів дискримінації [9]. Такі системи мають гарантувати рівні можливості для всіх учасників освітнього процесу, сприяти дотриманню принципів гендерної рівності, культурного та соціального різноманіття. Використання штучного інтелекту повинно розширювати доступ до якісної освіти та створювати умови для інклюзивного освітнього середовища, де жоден здобувач освіти не зазнає обмежень чи нерівного ставлення. Особливо важливо, щоб штучний інтелект не допускав упереджених алгоритмічних рішень, які можуть призводити до дискримінації за такими ознаками, як вік, стать, національність, соціальний статус, стан здоров'я чи інші характеристики. Таким чином, штучний інтелект у вищій освіті має стати не лише технологічним інструментом, а й засобом підтримки принципів справедливості, рівності та інклюзії, що відповідає сучасним демократичним стандартам.

6. **Суспільний та екологічний добробут**. Системи штучного інтелекту мають бути спрямовані на створення суспільної цінності та користі для всіх людей, включно з майбутніми поколіннями. Це означає, що їх розроблення й застосування повинно здійснюватися у стійкий, відповідальний та екологічно безпечний спосіб, з урахуванням впливу на довкілля та раціонального використання ресурсів. Важливим аспектом є забезпечення моніторингу та оцінки довгострокових наслідків застосування штучного інтелекту – як для окремої людини, так і для суспільства загалом, включно з впливом на освіту, соціальні інститути та розвиток демократії. Це дозволить не лише своєчасно виявляти потенційні ризики, а й сприяти формуванню політик, що гарантують відповідальне використання технологій у майбутньому.

7. **Підзвітність**. Системи штучного інтелекту повинні функціонувати в умовах чітко визначеної підзвітності та відповідальності розробників і користувачів за результати їхнього застосування [10, с. 31]. Це передбачає створення механізмів, які гарантують прозорість процесів розробки, впровадження та використання штучного інтелекту у сфері освіти. Ключове значення в даному випадку має можливість незалежного аудиту, що дозволяє здійснювати перевірку алгоритмів, використаних даних та етапів проєктування систем. Такий аудит є особливо важливим у критично значущих сферах, де рішення штучного інтелекту можуть безпосередньо впливати на досягнення здобувачів освіти, доступ до освітніх ресурсів та ін. Крім того, необхідно забезпечити ефективні механізми компенсації шкоди, завданої внаслідок помилок або неправомірного використання систем штучного інтелекту. Це включає адекватне й доступне відшкодування збитків, яке повинно бути гарантованим на нормативному рівні. Наприклад, заклади вищої освіти мають впроваджувати регулярний аудит систем штучного інтелекту, що застосовуються для ухвалення академічних чи організаційних рішень. Такий підхід дозволить не лише контролювати якість роботи технологій, а й підвищить довіру учасників освітнього процесу до результатів, що ґрунтуються на їх використанні.

Висновки. Інтеграція штучного інтелекту в освітній процес відкриває нові можливості для підвищення ефективності навчання та індивідуалізації освітнього досвіду. Проте доброчесне використання штучного інтелекту можливе лише за умови дотримання таких ключових принципів, як контроль з боку людини, технічна надійність та безпека, конфіденційність й управління даними, прозорість, різноманітність, недискримінація і справедливість, суспільний та екологічний добробут, підзвітність. В Україні процес використання штучного інтелекту в освітній процес перебуває на початковому етапі, що обумовлює нагальну потребу у системній підготовці педагогічних кадрів, формалізації навчальних програм з цифрової етики та створенні нормативних механізмів контролю за застосуванням штучного інтелекту, зокрема щодо маркування створеного контенту.

Водночас, на нашу думку, необхідно враховувати ризики звикання до систем штучного інтелекту, що можуть поступово знижувати рівень самостійності та критичного мислення здобувачів освіти. Якщо освітній процес буде залежним від автоматизованих рішень, існує небезпека втрати здатності до аналізу, оцінювання інформації та прийняття власних рішень без технологічної підтримки. Щоб запобігти цьому, у закладах вищої освіти варто впроваджувати педагогічні та організаційні практики, спрямовані на підтримку балансу між використанням штучного інтелекту та розвитком людських навичок. Зокрема, вважаємо доречним запровадити обов'язкове поєднання автоматизованих форм оцінювання з експертною оцінкою викладача, проведення занять, орієнтованих на розвиток критичного мислення, аргументації та дискусійних навичок, створення ситуацій навчання, де здобувачі освіти мають ухвалювати рішення самостійно, а штучний інтелект виступає лише допоміжним інструментом, організацію регулярних тренінгів для науково – педагогічних працівників і здобувачі освіти, що допомагають усвідомлено користуватися штучного інтелекту та не підміняти ним власну інтелектуальну діяльність.

Таким чином, використання штучного інтелекту в освітньому процесі може бути забезпечена лише за умови, що він сприйматиметься як інструмент підтримки, а не як заміна інтелектуальної діяльності людини. Дотримання принципів застосування штучного

інтелекту в освітній сфері створює підґрунтя для гармонійного поєднання інтелектуальних можливостей людини з технологічними досягненнями, що забезпечує підвищення ефективності процесу здобуття знань та формування професійних компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Younas A, Subramanian K-, Al-Haziazi M., Hussainy S., Kindi A. A Review on Implementation of Artificial Intelligence in Education. *International Journal of Research and Innovation in Social Science* №7(88), 2023. P. 1092–1100. URL: https://rsisinternational.org/journals/ijriss/articles/a-review-on-implementation-of-artificial-intelligence-in-education

2. Камінський, В. В., Мізюк, В. А., Турчанінов, Р. Д. Аналіз ефективності штучного інтелекту в адаптивних навчальних платформах для індивідуалізації освітнього процесу. *Педагогічна Академія: наукові записки*, (13), 2024. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/499/380

3. Ілійчук Л. Вплив штучного інтелекту на якість освіти: можливості, виклики та загрози. *Науково-педагогічні студії*. Випуск 8, 2024. С. 232–248.

4. Як AI впливає на освіту: плюси та мінуси використання штучного інтелекту. URL: https://smodin.io/blog/uk/how-ai-affects-education

5. Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai

6. Гришко В.І., Киричук Б.С. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету,* 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 2. С. 305–310.

7. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf

8. Рурін А.Л. Академічна доброчесність як основа політики використання технологій штучного інтелекту у вищих навчальних закладах . *Педагогічна Академія: наукові записки*, [S. l.], n. 17, 2025 URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/883/766

9. Зільберман А. Як ШІ впливає на систему освіти. URL: https://www.facerua.com/iak-shi-vplivaie-na-sistiemu-osviti/

10. Авдєєва Т., Бахтін О. Використання систем штучного інтелекту відповідно до прав людини: посібник для громадянського суспільства. 2024, 31 с. URL: https://dslua.org/wp-content/uploads/2024/10/Toolkit_AI-for-CSOs_DSLU_Ukr.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ХОДЄЄВА Н. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
*(Навчально-науковий інститут
№5 Харківського національнного
університету внутрішніх справ)*

УДК 347.6 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.11

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІМ'Я» У СІМЕЙНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Сім'я, саме як первинна соціальна спільнота відіграє важливу роль у формуванні особистості, у забезпеченні емоційної підтримки, вихованні дітей та передачі культурних цінностей та традицій. У зв'язку з цим сім'я перебуває під правовим захистом держави, що закріплено безпосередньо у чинному законодавстві України та в міжнародних правових актах. Але безпосередньо ефективність такого захисту здебільшого залежить від чіткості та визначеності певних правових норм, у першу чергу від чіткого визначення самого поняття «сім'я».

У статті розглядаються основоположні аспекти щодо саме правового розуміння сім'ї та осіб які можуть вважатися членами сім'ї в чинному законодавстві України. Розглянуто визначення поняття «сім'я» в Сімейному кодексі України та виявлені основні суперечності та недоліки у чинному нормативно-правовому регулюванні.

Аналіз зосереджено на ознаках сім'ї (спільне проживання осіб, наявність у них спільного побуту та взаємних прав та обов'язків), підставах її створення (шлюб, кровне споріднення, усиновлення, а також на інші підставах, не заборонених законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства).

Значну увагу приділено саме відсутності чіткого визначення поняття «сім'я», в законодавстві України та проблемам які виникають у випадках незареєстрованих шлюбних відносин, у випадку проживання подружжя окремо, надання прав члена сім'ї одинокий особі, а також невизнання нових форм партнерства. На прикладі рішень Європейського суду з прав людини проаналізовано європейський підхід до трактування поняття «сім'я». Запропоновано певні можливі напрями щодо можливості вдосконалення чинного законодавства України з урахуванням як міжнародних стандартів так і соціальних змін у сфері прав людини, а також перших кроків національної судової практики, яка свідчать про поступову еволюцію у розумінні поняття «сім'ї». З огляду на це, постає потреба в уточненні законодавчих норм: закріплення в Сімейному кодексі України єдиного визначення сім'ї, включення всіх основних ознак притаманних шлюбу, а також уніфікація кола членів сім'ї залежно від підстав її створення.

Ключові слова: *сім'я, члени сім'ї, шлюб, кровне споріднення, усиновлення, фактичне співжиття, спільне проживання, спільний побут, взаємні прав та обов'язки.*

Khodieieva N. V. The issue of the legal definition of the concepts of "family" and "family members" in the Family Code of Ukraine

The family, as the primary social community, plays an important role in the formation of personality, in providing emotional support, raising children and transmitting cultural

values and traditions. In this regard, the family is under the legal protection of the state, which is enshrined directly in the current legislation of Ukraine and in international legal acts. But the direct effectiveness of such protection largely depends on the clarity and certainty of certain legal norms, primarily on a clear definition of the concept of "family".

The article examines the fundamental aspects of the legal understanding of the family and persons who may be considered family members in the current legislation of Ukraine. The definition of the concept of "family" in the Family Code of Ukraine is considered and the main contradictions and shortcomings in the current regulatory framework are identified.

The analysis focuses on the characteristics of a family (cohabitation of persons, the presence of a common way of life and mutual rights and obligations), the grounds for its creation (marriage, blood relationship, adoption, as well as other grounds not prohibited by law and those that do not contradict the moral principles of society).

Considerable attention is paid to the lack of a clear definition of the concepts of “family”, “family members” in the legislation of Ukraine and to the problems that arise in cases of unregistered marital relations, in the case of spouses living separately, granting the rights of a family member to a single person, as well as the non-recognition of new forms of partnership. Using the example of the decisions of the European Court of Human Rights, the European approach to the interpretation of the concept of “family” is analyzed. Certain possible directions are proposed regarding the possibility of improving the current legislation of Ukraine, taking into account both international standards and social changes in the field of human rights, as well as the first steps of national judicial practice, which indicate a gradual evolution in the understanding of the concept of “family”. As well as the need to clarify legislative norms: enshrining in the Family Code of Ukraine a single definition of family, including all the main features inherent in marriage, as well as unifying the circle of family members depending on the grounds for its creation.

Key words: *family, family members, marriage, blood relationship, adoption, de facto cohabitation, cohabitation, common life, mutual rights and obligations.*

Вступ. На даний час Сімейним кодексом України, який є основним актом щодо регулювання сімейних відносин в національному законодавстві, не міститься прямого та однозначного визначення поняття «сім’я», а лише визначено основні характерні ознаки сім’ї, що призводить до невизначеності як самого правового тлумачення поняття «сім’я» так і кола осіб які можуть вважатися членами сім’ї, насамперед: у випадках незареєстрованого спільного проживання, окремого проживання та проживання у формі партнерських відносин. Саме питання чіткого нормативного визначення поняття «сім’я» є актуальним у правозастосуванні як безпосередньо у сфері сімейних правовідносин так і в інших сферах. Чинним законодавством України факт належності до сім’ї пов’язується у першу чергу спільним проживанням та веденням спільного побуту. Тому можуть залишитися поза межами правового розуміння «сім’ї» такі особи, які перебувають у родинних відносинах або партнерських відносинах але з певних об’єктивних причин не мешкають разом (наприклад внутрішньо переміщені особи; особи які були вимушені виїхати за кордон через війну на тимчасове проживання або на роботу, тощо). Окрему увагу також необхідно звернути на проблему відсутності чіткого визначення переліку осіб яких можна вважати членами сім’ї. У різних галузях права перелік осіб яких можна вважати членами сім’ї суттєво відрізняється, а отже і термін «сім’я» може мати різне значення, що в свою чергу призводить до неузгодженості правової термінології. Окрім цього, сучасним законодавством не визнаються альтернативні форми сімейного співжиття, зокрема одностатеві партнерства, які визнаються Європейським судом з прав людини як форма «сімейного співжиття» та стали реальністю в багатьох країнах. А отже дана прогалина в чинному законодавстві призводить до обмеження в реалізації прав людини та суперечить міжнародним зобов’язанням України.

Таким чином відсутність у Сімейному кодексі України чіткого та уніфікованого визначення такого поняття як «сім'я» призводить як до виникнення значних труднощів в правозастосовній практиці так і до порушення принцу юридичної визначеності, а отже з врахуванням соціальних змін та міжнародного досвіду за необхідне вбачається перегляд даного понятя на законодавчому рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На питання щодо необхідності чіткого визначення на законодавчому рівні таких понять як «сім'я» та «члени сім'ї» звертали увагу в правовій літературі такі вчені як: В.А. Ватрас, І.В. Жилінкова, М.О. Резникова, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко та інші науковці.

Постановка завдання. Метою статті, є дослідження відповідно до Сімейного кодексу України поняття «сім'я», виявити основні суперечності та недоліки у чинному нормативно-правовому регулюванні. Значну увагу приділити саме відсутності чіткого визначення поняття «сім'я» та проблемам які виникають у випадках незареєстрованих шлюбних відносин, у випадку проживання подружжя окремо, а також невизнання нових форм сімейного життя. Розглянути та проаналізувати ознаки притаманні сім'ї та підстави її створення визначенні Сімейним кодексом України, спираючись на міжнародний досвід та соціальні зміни в суспільстві.

Результати дослідження. Розуміння поняття сім'ї є складним та багатоаспектним в наслідок того, що сім'я це соціальне явище яке має різноманітні форми свого існування. А тому категорія сім'я застосовується різними науками (психологією, соціологією, педагогікою та іншими науками), але кожна з них розглядає її з своєї точки зору. У праві визначені свої підходи до розуміння сім'ї а також відносин які в ній виникають. Пов'язано це насамперед з тим, що уявлення про сім'ю з точки зору права нерозривно пов'язане з визначенням юридичних наслідків та правових меж сімейних відносин які виникають між членами сім'ї.

Так Р.В. Падун визначив, що: «сім'я − це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності» [1].

В.А. Ватрас зазначає: «Сім'я – це юридичний зв'язок між фізичними особами, заснований на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділенні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими та майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності» [2, с. 89]. Отже Р.В. Падун та В.А. Ватрас акцентують свою увагу саме на юридичному зв'язку та рівності учасників сімейних правовідносин але наголошуючи на їх спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності.

І.В. Жилінкова розглядає сім'ю як об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю життя та взаємними правами і обов'язками, що виникають за підстав, передбачених у законі [3, с. 119].

Є.О. Харитонов запропонував таке визначення сім'ї: «Сім'я – це спільнота приватних осіб, пов'язаних шлюбом, або спорідненістю, або іншим правовим зв'язком, передбаченим законом, учасники якої проживають разом, поєднані спільним побутом і мають юридичні права та обов'язки один щодо одного» [4].

Отже сім'я це не просто біологічне або ж соціальне явище, а перш за все юридична конструкція, яка заснована на юридично формалізованих взаємозв'язках (підставах створення сім'ї не заборонених законом), які ґрунтуються на взаємних правах та обов'язках їх учасників, спільному проживанні та спільному побуті.

Попри безліч визначень українських правників поняття «сім'я», саме в Сімейному кодексі України (далі СК України), який набув чинності 01.01.2004 р. вперше дано юридичне визначення сім'ї, але безпосередньо через визначення підстав її створення, ознак та визначення її складу (ст. 3 СК України).

Розглядаючи ознаки сім'ї у сукупності за допомогою яких її можна охарактеризувати, їх визначено ч. 2 ст. 3 СК України (спільне проживання осіб, наявність у них спільного побуту та взаємних прав та обов'язків) то доцільно зазначити, що вони неодноразово піддавались критиці. Так відповідно до ч. 2 ст. 3 СК України сім'ю складають особи які спільно проживають, однак з цього правила є виключення закріплені в самому СК України:

- Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 3 СК України, подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно [5]. Отже наголос робиться саме на поважних причинах які передбачають можливість проживати подружжю окремо. А у свою чергу відповідно до ч. 1 ст. 56 СК України «Дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання» [5]. А Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлено, що його дія поширюється і на подружжя (є сім'єю відповідно до однієї з підстав створення сім'ї (шлюб)), але незалежно від факту спільного проживання. Тобто з одної сторони для того щоб проживати окремо і вважатися сім'єю законодавчо закріплена необхідна умова – поважна причина, а з іншої сторони дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання не зважаючи ні на які поважні причини, та права визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» але не залежно від факту їх спільного проживання.
- Відповідно до абз. 3 ч. 2 ст. 3 СК України «дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає» [5]. Отже дитина може також не проживати із своїми батьками разом та належати до сім'ї своїх батьків. У даному випадку також виникають питання, так як якщо батьки проживають окремо то дитина може проживати з одним із них, а отже буде вважатися членом сім'ї того з батьків з ким вона проживає та не належати до сім'ї того з батьків який проживає окремо.
- Відповідно до ч. 3 ст. 3 СК України «права члена сім'ї має одинока особа» [5]. Але враховуючи той факт, що така особа не перебуває у шлюбі та не має близьких родичів, то це ставить під великий сумнів можливість визнання за одинокою особою статусу члена сім'ї згідно з ознаками які закріплено в СК України (спільне проживання осіб, наявність у них спільного побуту та взаємних прав та обов'язків).

З іншої сторони слушно зазначила Я.М. Шевченко стосовно визначених на законодавчому рівні ознак сім'ї: «Спільне проживання і спільний побут можуть стосуватися будь-якої групи людей які прихильно ставляться один до одного, але ці люди можуть і не бути пов'язані спільними зв'язками» [6].

Достеменність даного твердження також підтверджується в наступному. Як вже було зазначено вище, Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» а саме відповідно до ч. 2 ст. 3 «Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству незалежно від факту спільного проживання поширюється на визначений перелік осіб» [7]. Так законом прямо встановлюється що його дія поширюється на певне коло осіб не залежно від факту їх спільного проживання і охоплює також осіб які не є родичами чи подружжям, але мають фактичні (емоційні або ж побутові зв'язки). А це підкреслює що «сім'я» як юридична категорія має вужче значення ніж «спільне проживання» або «прихильні стосунки між особами (емоційні або побутові)». Таким чином, спеціальним законодавством фактично визнається, що поза межами «сім'ї» можуть існувати відносини які потребують саме правового регулювання у сфері захисту від домашнього насильства, але ці відносини не є такими що обов'язково виникають між членами сім'ї (особами які спільно проживають, пов'язані спільним побут та мають взаємні права та обов'язки) – не є сімейними відносинами та не регулюються Сімейним кодексом України.

Що до такої ознаки як наявність взаємних прав та обов'язків, то у правовій площині наявність взаємних прав та обов'язків ще не свідчить про існування між сторонами родинних чи сімейних правовідносин. Так Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено права та зобов'язання які виникають між кривдником та особою яка постраждала від домашнього насильства через заподіяння шкоди, але це

не створює родинних чи сімейних зв'язків. Отже саме по собі спільне проживання, наявність спільного побуту не є обов'язковою ознакою сім'ї, а наявність у осіб взаємних прав та обов'язків саме по собі не завжди може бути достатньою чи винятковою ознакою для визначення правовідносин сімейними.

Щодо підстав створення сім'ї. Відповідно до ч. 4 ст. 3 СК України – «Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [5]. Так дійсно, ця норма є такою, що надає змогу сімейному законодавству адаптуватися до сучасних реалій але з іншого боку ця норма досить оціночна та відкрита для тлумачення. А відсутність чіткого визначення «інших підстав створення сім'ї» відкриває широкий простір для неоднозначного тлумачення норм закону як судами так і безпосередньо органами влади, а як наслідок може призвести до непослідовного правозастосування та залежності рішень від власних уявлень щодо моральних засад суспільства.

Також необхідно зазначити, що в правових актах поняття сім'ї тісно пов'язане з визначенням кола осіб які вважаються її членами та закріпленням за ними прав та обов'язків. Залежно від мети правового регулювання в певній галузі права (трудовому, цивільному в сімейному та інших), склад саме членів сім'ї які наділені відповідно до норм чинного законодавства взаємними правами та обов'язками може бути визначено по різному. А досить часто і в окремих нормативних актах у межах однієї галузі коло членів сім'ї може визначатись по-різному. Так згідно з ч. 2 ст. 3 СК України «сім'ю складають особи які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [5]. А в свою чергу ст. 74 СК України закріплено право особи яка проживає в сім'ї без реєстрації шлюбу, на частку у майні якщо вона вела спільне господарство як сім'я, а отже фактично визнається «членом сім'ї» навіть без реєстрації шлюбу – з метою поділу майна. Також на законодавчому рівні, а саме ст. 74 СК України для фактичного подружжя закріплено майнові права та обов'язки, які в свою чергу майже тотожні з тими правами та обов'язками якими наділено осіб які створили сім'ю на підставі шлюбу (законне подружжя). Якщо звернутися до ч. 4 ст. 3 СК України – «сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [5]. А відповідно до ст. 3 СК України така підстава створення сім'ї як проживання осіб однією сім'єю без реєстрації шлюбу відсутня, отже виглядає це так, ніби законодавець її включив до таких підстав що незаборонені законом.

Вагому увагу також необхідно приділити тому, що відповідно до міжнародних зобов'язань Україна не може залишатися саме в межах власного підходу щодо розуміння «сім'ї». Так відповідно до ст. 8 Європейської конвенції з прав людини гарантується право на повагу до приватного та сімейного життя, а ст. 14 заборона дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [8]. Окрім того Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) визнає різні форми сімейного життя включає фактичне співжиття, одностатеві пари а також неповні сім'ї (у 2023 році вперше у рішенні ЄСПЛ проти України у справі «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14) встановлено порушення прав заявників на юридичне визнання їх стосунків, констатовано порушення прав одностатевої пари через відсутність правового визнання їхніх відносин) [9]. У свою чергу, враховуючи практику ЄСПЛ, Деснянським районним судом м. Києва рішенням від 10 червня 2025 року у справі №754/12856/24 задоволено заяву громадянина України про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю з партнером однієї статі (в даному рішенні суд зазначив: «Концепція сім`ї неминуче розвивається, на що вказують зміни, яких вона зазнала з моменту прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [10]. Отже як безпосередньо міжнародна практика, а саме підхід ЄСПЛ так і перші кроки національної судової практики свідчать про поступову еволюцію у розумінні поняття «сім'ї». А визнанням різних форм сімейного життя, у тому числі співжиття осіб без реєстрації шлюбу, як таких,

що заслуговують на захист та юридичне визнання, відкриваються можливості для більш широкого тлумачення сімейних відносин в правовій доктрині. У цьому контексті особливо актуальним є питання саме фактичних шлюбних відносин в Україні які хоч і не закріплені на законодавчому рівні як окрема правова категорія, але все частіше визнаються як форма сімейного співжиття судами. Така практика відповідає не тільки сучасним суспільним реаліям а і міжнародним стандартам щодо захисту прав людини, відповідно до яких факт спільного проживання як «сім'я» може породжувати певні правові наслідки не зважаючи на наявність такої підстави створення сім'ї як шлюб.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що в подальшому слід все ж таки сформулювати єдине юридичне визначення «сім'я» так як на сьогоднішній день воно є невизначеним та фрагментарним, що в свою чергу призводить до численних правових колізій а також ускладнює застосування норм у практиці. Розуміння сім'ї не може обмежуватись лише традиційною моделлю шлюбу так як сучасне суспільство формує нові моделі сімейного співжиття.

Українським законодавством, а саме СК України визначається сім'я через сукупність певних притаманних їй ознак (спільне проживання, спільний побут та взаємні права та обов'язки) однак ці ознаки мають внутрішні суперечності: з одного боку подружжям визнаються особи які не проживають разом з певних поважних причин, а з іншого надається право кожному з них на вільний вибір місця проживання без такої умови як «поважні причини». Це свідчить про потребу уніфікації та чіткого розмежування ознак які притаманні сім'ї.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» демонструється ширший підхід щодо визначення кола осіб між якими можуть виникати відносини, які будуть подібними до сімейних не залежно вид факту спільного проживання чи офіційного визнання їх сім'єю. Це доводить той факт, що не всі відносини які мають ознаки сімейних підпадають під регулювання СК України, але в свою чергу потребують захисту в межах інших законодавчих актів України.

Також факт наявності спільного проживання, або ж взаємних прав та обов'язків сам по собі не є цілком достатнім для визнання сімейних правовідносин, якщо відсутня відповідна правова підстава створення сім'ї. А сучасні підходи, особливо практикою ЄСПЛ в свою чергу акцентується увага на наявності саме стійких особистих зв'язків (емоційних, побутових), які можуть бути підставою для юридичного визнання сімейними відносинами і таких відносин які не були засновані шляхом укладання шлюбу.

Положення ч. 4 ст. 3 СК України відповідно до якої «сім'я може створюватись на інших підставах не заборонених законом», є оціночними, а отже відкритими для тлумачення. А в свою чергу міжнародні зобов'язання України, вимагають від держави перегляду національного законодавства з урахуванням принципів рівності, недискримінації та захисту сімейного життя в різних формах. У зв'язку з цим відповідно до національної судової практики, якою визнаються фактичні сімейні відносини у тому числі між особами однієї статі, є вагомим кроком до гармонізації чинного законодавства України та міжнародних стандартів. Отже на даний час існує виправдана потреба у вдосконаленні чинного законодавства України, а зокрема і СК України: (уніфікувати поняття «сім'я»; уточнити ознаки притаманні сім'ї, які мають саме юридичне значення; розширити підстави створення сім'ї з урахуванням реалій сьогодення; забезпечити узгодженість між нормами різних галузей права з врахуванням міжнародної судової практики, якою визнаються різні форми сімейного життя, які виходять за межі сталих уявлень).

Список використаних джерел:

1. Падун Р.В. Визначення сім'ї як правової категорії та особливого феномену суспільних відносин. *Науковий* вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2021. Випуск 68. С. 75–79. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253925/251188 (дата звернення: 25.09.2025).

2. Ватрас В. А. Суб'єкти сімейних правовідносин : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2008. С. 24.

3. Жилінкова І. В. Проблема визначення поняття «сім'я» за Сімейним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 119–126.

4. Харитонов Є. О. Сім'я як концепт сімейного законодавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 293–301.

5. Сімейний кодекс України : від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 25.09.2025).

6. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Проблеми законності : Респ. міжвід. наук. зб. Харків, 2003. Вип. 63. С. 5–6.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 6. Ст. 245. Ред. від 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text (дата звернення: 25.09.2025).

8. Європейської конвенції з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.09.2025).

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 01.09.2023 року у справі «Маймулахін і Марків проти України» (Заява № 75135/14). URL: https://ipo.navs.edu.ua/documents/Рішення%20ЄСПЛ/2023/Маймулахін%20та%20Марків%20проти%20України.pdf (дата звернення: 25.09.2025).

10. Рішення Деснянського районного суду міста Києва від 10.06.2025 року №754/12856/24 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128012542 (дата звернення: 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ХОДИКО Ю. Є.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.232(477):340.12:347.95
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.12

ВІНДИКАЦІЯ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ: ВІД ДОКТРИНИ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Статтю присвячено актуальній проблематиці у сфері способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів – витребуванню майна з чужого незаконного володіння (віндикація).

У роботі визначено нормативну основу віндикації, яку становлять норми двох рівнів: загальні та спеціальні, що охоплюють як норми матеріального, так і процесуального права. Окрему увагу приділено значенню судової практики Верховного Суду, яка відіграє ключову роль у тлумаченні та деталізації змісту правових норм, що регламентують застосування віндикації.

Розкрито правову природу віндикації як речово-правового способу захисту, який може застосовуватися не лише власником, а й іншими особами, яким належить речове право, відмінне від права власності. Такий підхід забезпечує рівність можливостей усіх суб'єктів речових прав на захист.

Проаналізовано співвідношення віндикації як способу захисту з положеннями статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті законного втручання держави у право власності. Зроблено висновок, що за умови дотримання вимог законодавства таке втручання (віндикація) узгоджується з положеннями Конвенції та не становить її порушення.

Визначено межі застосування віндикації у разі конкуренції способів захисту як на міжінституційному рівні (наприклад, речові – зобов'язальні), так і межах самих речових способів захисту.

Досліджено умови застосування віндикації, зокрема: доведення позивачем свого речового права на спірне майно; незаконність володіння відповідачем чужою річчю; індивідуальна визначеність об'єкта віндикації та його існування у натурі на момент подання позову; витребування речі з володіння власника поза його волею тощо.

Окрему увагу приділено питанню застосування позовної давності до віндикаційних вимог, зокрема щодо правової природи десятирічного строку для держави та територіальної громади на витребування майна з моменту його набуття у приватну власність. Також автором у статті розкрито особливості здійснення віндикації нерухомих речей.

Ключові слова: *речові способи захисту, віндикація, витребування майна із чужого незаконного володіння, віндикаційний позов, межі застосування віндикації, умови віндикації, віндикація нерухомих речей.*

Khodyko Yu. E. Vindication in the system of protection of real rights: from doctrine to contemporary challenges of judicial practice

The article addresses the pressing issue of remedies for the protection of subjective civil right and interests, namely the recovery of property from unlawful possession (vindication).

The normative framework of vindication is identified as consisting of two levels: general special rules, encompassing both substantive and procedural law. Particular attention is given to the case law of the Supreme Court, which plays a crucial role in interpreting and clarifying the content of legal norms governing vindication.

The legal nature of vindication is examined as a proprietary remedy that may be invoked not only by the owner but also by other holders of real rights distinct from ownership. This approach ensures equal opportunities for all subjects of real rights to seek protection.

The article analyzes the relationship between vindication as a remedy and Article 1 of Protocol № 1 to the European Convention on Human Rights in the context of lawful state interference with property right. It is concluded that, provided legal requirements are met, such interference (vindication) is compatible with the Convention and does not constitute a violation thereof.

The study defines the limits of vindication in cases of competition between remedies, both at the inter-institutional level (e.g., proprietary vs. contractual) and within the scope of proprietary remedies themselves.

The conditions for bringing a vindication claim are explored, including: the plaintiffs proof of a real rights to the disputed property; defendant's unlawful possession of another's thing; the individual determination of the object of vindication and its existence in kind at the time of filing the claim; and the recovery of a thing from the owner's possession against their will.

Special attention is devoted to the issue of limitation periods for vindication claims, particularly regarding the ten-year them granted to the state and territorial communities to recover property from the moment it was acquired into private ownership. The article also highlights the specific features of vindication concerning immovable property.

Key words: *proprietary remedies, vindication, recovery of property from unlawful possession, vindicatory claim, limits of vindication, conditions for vindication, vindication of immovable property.*

Вступ. У сучасному правовому полі України одне із центральних місць як у наукових дослідженнях, так і в правозастосовній практиці посідає питання належного та ефективного способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів. Наявність таких юридично виважених механізмів захисту має фундаментальне значення для забезпечення стабільного порядку регулювання цивільних відносин і утвердження принципу верховенства права.

Серед класичних та найбільш поширених способів захисту є віндикаційний позов – речово-правовий інструмент, що дозволяє власникові витребувати своє майно із чужого незаконного володіння. Інститут віндикації має глибинні історичні корені, що сягають ще римських часів, де він слугував одним із ключових способів відновлення порушеного права власності. Попри час, в приватному праві України віндикація залишається актуальною, хоча і в трансформованому вигляді, зумовленому еволюцією правової системи та потреб суспільства, однак зберігаючи свою сутнісну функцію – поновлення речового права, що було порушено.

В умовах оновлення цивільного законодавства та зміною підходів до судової практики питання застосування віндикації як способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів набуває особливої актуальності. Це зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення правової природи віндикації, умов її застосування, а також меж і ефективності реалізації у контексті сучасного правопорядку.

Постановка завдання. Метою даної статті є поглиблений аналіз віндикації як способу захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів, з урахуванням положень чинного законодавства, новітньої судової практики та актуальних викликів у сфері цивільно-правового захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Результати дослідження.

1. ***Нормативна основа віндикації.*** Нормативну основу віндикації як речового способу захисту в цивільно-правовій сфері становлять норми двох рівнів: загальні та спеціальні.

До загальних норм належать ті, що визначають загальні засади застосування способів захисту цивільних прав, в тому числі й віндикації. Насамперед ідеться про норми матеріального права, зокрема пункт 4 частини другої статті 16 ЦК України [1], яка передбачає можливість відновлення становища, що існувало до порушення права, як один зі способів захисту.

Також до загальних норм слід віднести норми цивільно-процесуального законодавства, які визначають процедурні аспекти реалізації способів захисту цивільних прав. Зокрема, ч. 1, 2 ст. 5 ЦПК України [2] встановлюють, що суд захищає права, свободи й інтереси учасників цивільних правовідносин у спосіб, передбачений законом або договором. У разі, якщо відповідний спосіб не визначений, суд має право – виходячи зі сформульованих у позові вимог – обрати інший спосіб захисту, що не суперечить закону.

Позаяк положення ЦК України містять норми, які відображають зміст віндикації, її слід віднести до способів захисту, визначених законом. Це, своєю чергою, означає, що порядок та умови застосування віндикації визначаються саме законом, а не сторонами у договорі чи розсудом суду.

До спеціальних норм, які конкретизують віндикацію як окремий спосіб захисту, належать положення, що прямо або опосередковано регламентують особливості її застосування. Хоча ЦК України не містить терміну «віндикація», це поняття широко використовується в правовій доктрині та юридичній практиці для позначення витребування майна власником із чужого незаконного володіння. Змістовно цьому способу захисту відповідають, зокрема, ст. 387–389 ЦК України. До спеціальних норм, що застосовуються при реалізації віндикаційного захисту, також належать окремі положення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [3], які є дотичними в аспекті віндикації нерухомого майна.

Важливим складником нормативної основи віндикації є судова практика Верховного Суду. Відповідно до ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [4] та ч. 4 ст. 263 ЦПК України висновки, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень та мають враховуватися судами при застосуванні відповідних норм права. Таким чином, практика Верховного Суду відіграє ключову роль у тлумаченні та деталізації змісту правових норм, що регламентують застосування віндикації, формуючи сталі стандарти правозастосування.

У контексті визначення нормативної основи віндикації як способу захисту показовою є правова позиція, викладена Верховним Судом в одній із постанов, де акцентовано на наявності в національному законодавстві доступної для зацікавлених осіб, чіткої та передбачуваної нормативної основи для застосування віндикації [5]. Така правова оцінка підтверджує, що відповідні положення є зрозуміли та достатньо ефективними для реалізації права на захист. Поєднання положень матеріального та процесуального права із судовою практикою формує юридичний механізм віндикації як законодавчо закріпленого та ефективного способу захисту.

2. ***Правова природа віндикації.*** Віндикація в науці цивільного права традиційно розглядається як класичний речовий спосіб захисту, який спрямований на поновлення порушеного стану фактичного володіння майном. Українська модель віндикації, за своєю природою близька до класичної континентальної моделі, яка має власні особливості, зумовлені поєднанням національної традиції та сучасних європейських стандартів. Згідно з усталеним доктринальним підходом віндикацією є вимога неволодіючого власника про фізичне повернення речі від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа нею. Даний підхід відображений в ст. 387 ЦК України. Конструкція віндикації дозволяє власнику відновити своє фактичне становище над майном, яке існувало в нього до порушення.

Як справедливо відзначив Верховний Суд метою застосування цього способу захисту є введення власника у володіння майном, позбавлення якого відбулося без його волі.

Безпосередньо відновлення володіння створює передумови для власника у реалізації всього комплексу правомочностей, що складають зміст належного йому речового права [6]. В цьому аспекті віндикація виступає ефективним інструментом матеріально-правового захисту, який забезпечує реальне, а не декларативне поновлення порушеного права.

Норми щодо віндикації в ЦК України розміщені у Главі 29 Захист права власності, що вказує на те, що цей спосіб захисту застосовується власником. Проте, норма ст. 396 ЦК України Глави 30 Загальних положень про речові права на чуже майно розширює суб'єктний склад осіб, які мають право захищати свої порушені права на майно за допомогою віндикаційного позову. Право на захист у такий спосіб належить не лише власнику, але і особам, які володіють майном на підставі іншого речового права відмінного від права власності (наприклад, сервітуту, емфітевзису, суперфіцію тощо) [6]. Це свідчить про розширення сфери застосування віндикації до всіх речових прав, з метою забезпечення рівних можливостей всіх суб'єктів таких прав на захист.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелами права. У цьому контексті актуальним є питання співвідношення такого способу захисту, як віндикація, із положеннями Конвенції, зокрема статтею 1 Першого протоколу.

Другий абзац статті 1 Першого протоколу до Конвенції передбачає право держави здійснювати контроль за використанням майна в загальних інтересах. Тобто, втручання держави у право власності, передбачене законом, є допустимим за умови переслідування легітимної мети – контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів. Втручання буде вважається законним тоді, коли забезпечується справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними з таким втручанням, та інтересами особи, яка зазнає втручання у здійсненні свого права власності. Одним із різновидів подібного втручання може бути застосування віндикації, якщо майно набуте особою незаконно.

Показовим в цьому аспекті є справа Верховного Суду щодо витребування земельної ділянки лісогосподарського призначення. Органи місцевого самоврядування, не маючи відповідних повноважень, протиправно змінили цільове призначення земельної ділянки та відчужили її на користь фізичної особи. У такій ситуації, враховуючи вимоги ст. 330 ЦК України, набувач може набути право власності на таку земельну ділянку лише за умови його добросовісності, і майно відповідно до положень ст. 388 ЦК України не може бути витребувано у нього.

Разом з тим, слід враховувати, що землі лісогосподарського призначення, з огляду на положення Конституції України, Земельного кодексу України (далі – ЗК України), перебувають під особливою правовою охороною держави. Втручання держави у мирне володіння такими земельними ділянками з боку приватних осіб може бути виправданим необхідністю захисту загальних інтересів – збереження сприятливого екологічного стану, забезпечення використання власності без шкоди суспільству тощо. Саме тому заволодіння земельними ділянками лісогосподарського призначення всупереч чинному законодавству може зумовити конфлікт між правом приватних осіб мирно володіти майном (стаття 1 Першого протоколу до Конвенції) та правами інших осіб і суспільства загалом.

В цій ситуації Верховний Суд вказав, що в даному разі втручання у мирне володіння майном у вигляді витребування земельної ділянки у недобросовісного набувача без виплати компенсації не порушує справедливого балансу. Альтернативний підхід призвів би до фактичного заохочення неправомірного заволодіння чужим майном і створив би прецедент винагороди за порушення прав інших осіб та вимог закону. Недобросовісне заволодіння чужим майном слід розглядати як порушення мирного володіння інших осіб [5]. Таким чином, як бачимо, застосування віндикації щодо витребування майна від недобросовісного набувача узгоджується з положеннями статті 1 Першого протоколу до Конвенції і не становить її порушення.

У цивільному праві застосовується широкий спектр способів захисту, які класифікуються залежно від інституту застосування, характеру правових наслідків та механізму

реалізації. За інституціональним критерієм провідне місце займають зобов'язально-правові та речово-правові способи захисту. У практиці правозастосування нерідко виникають ситуації конкуренції цих способів, як на міжінституційному рівні так, і в межах одного інституту, що зумовлює необхідність визначення меж належного застосування кожного з них.

Віндикація як речово-правовий спосіб захисту вирізняється особливостями свого застосування. Вона можлива виключно за відсутності між власником речі (позивачем) та фактичним володільцем зобов'язально-правового зв'язку, коли володіння не має договірної підстави та не охоплюється її рамками [6]. Це є визначальною передумовою для пред'явлення віндикаційного позову.

Натомість у випадках, коли відносини між сторонами виникли на підставі договору, захист порушеного права повинен здійснюватися шляхом застосування зобов'язально-правових способів захисту. Такий підхід ґрунтується на принципі пріоритету договірного регулювання, який забезпечує цілісність та системність механізму останнього.

Якщо договір визнаний недійсним або є нікчемним і майно залишається у первісного набувача за таким договором, то підлягає застосуванню як наслідок його недійсності реституція. Якщо ж майно вибуло з володіння власника на підставі недійсного чи нікчемного договору і надалі було відчужене третій особі, яка не є стороною такого правочину, належним способом захисту стає віндикація. В такому разі позов про застосування реституції не може бути пред'явлений до третьої особи, яка отримала майно від набувача за недійсним договором. Власне, у випадку вибуття майна далі, за межі первісних договірних зв'язків, реституція втрачає свою ефективність.

Така конструкція забезпечує баланс способів захисту на міжінституційному рівні. Попри це віндикація зберігає своє значення як речового-правового способу відновлення абсолютного речового права, а її застосування обмежується виключно тими випадками, коли зобов'язально-правові способи захисту не можуть бути застосовані.

3. *Умови застосування віндикації.* Першою та безумовною умовою для задоволення віндикаційного позову є доведення позивачем свого речового права на спірне майно. Такий обов'язок прямо випливає зі змісту ст. 387 ЦК України. Верховний Суд у своїх правових позиціях підкреслював, що відповідно до положень ст. 387 ЦК України та ч. 3 ст. 10 ЦПК України особа, яка звертається до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння, повинна довести своє право власності на майно, яке перебуває у володінні відповідача [8]. Це пов'язано з тим, що віндикація є способом захисту, який передбачає фізичне відновлення володіння майном, яке безпідставно вибуло від особи, без її волі, яка має речове право на нього. Доведення позивачем наявності права власності в особи на майно або іншого відмінного від нього речового права здійснюється з використанням усіх належних та допустимих доказів.

Особливу специфіку в даній ситуації становить доведення права власності на спірне нерухоме майно. За чинним законодавством факт належності нерухомого майна на відповідному речовому праві презюмується на підставі наявності відповідного запису в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі – Державний реєстр речових прав). Водночас реєстрація такого права за відповідачем, який є фактичним володільцем, але не власником, попри презумпцію правдивості даних реєстру, не позбавляє позивача – неволодіючого власника – права довести наявність у нього речового права на спірний об'єкт. В цьому аспекті Верховний Суд сформував ключовий підхід, що державна реєстрація права за певною особою не є безспірним підтвердженням наявності в цієї особи права, але створює спростовану презумпцію права такої особи [9]. Тому у подібних випадках визначальним є не формальний запис у державному реєстрі, а встановлення судом того, хто насправді є власником нерухомого майна. Саме цей критерій має одне із ключових значень для вирішення спору у правовідносинах віндикації нерухомих речей.

Другою умовою для віндикаційного позову є незаконність володіння чужою річчю. Відповідно до ст. 387 ЦК України право на витребування речі власник має від особи в якої вона знаходиться в незаконному володіння. Цим законодавець підкреслює, що саме

правовий характер володіння (законний чи незаконний) зумовлює можливість застосування віндикації. Незаконним визнається таке володіння, яке не ґрунтується на належній правовій підставі (титулі). У кожному випадку належить встановити, чи має особа законну правову підставу на володіння річчю. Лише якщо буде доведено, що підстава набуття (титул) є незаконною, умова незаконності володіння чужим майном для віндикаційного захисту вважається дотриманою.

У межах аналізу зазначеної умови особливої уваги потребує співвідношення між правовою підставою (титулом) та державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Остання є офіційним визнанням і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. (п. 1 ч. 1 ст. 2) [3]. Як слушно відзначив Верховний Суд, сама по собі державна реєстрація не становить самостійної підстави набуття особою права власності чи іншого речового права, а лише офіційно засвідчує його існування з боку держави [10]. Тому у справах про витребування нерухомості визначальне значення має встановлення незаконності саме правової підстави набуття майна (титулу), а не законності чи незаконності факту державної реєстрації прав. Адже визнання підстави набуття майна незаконною автоматично зумовлює незаконність державної реєстрації речового права, що, своєю чергою, тягне за собою її подальше скасування.

Окремо слід звернути увагу на те, що витребування майна, яке належить особі, у порядку віндикації можливе від будь-якої особи, котра є останнім набувачем відповідного об'єкта та набула його з незаконних підстав. У цьому аспекті ключовим є положення, що правомірність віндикаційного позову не залежить від кількості відчужень, які передували останньому переходу майна, а також не вимагає визнання недійсними правочинів, укладених між попередніми набувачами. Як наголосив Верховний Суд, у випадках, коли особа вважає себе власником майна, яке неодноразово відчужувалося, захист її прав може бути здійснений саме шляхом пред'явлення віндикаційного позову до останнього набувача майна. При цьому, правові підстави для такого звернення визначаються положеннями передбаченими ст. 387 та 388 ЦК України [5]. Такий механізм віндикації є цілком виправданим, оскільки оспорювання всього ланцюжку правочинів щодо спірного майна видається громіздким та зайвим. Застосування віндикаційного позову дозволяє «переслідувати» річ від будь-якого незаконного володільця, незалежно від того, він є першим або N-набувачем у послідовності відчужень.

Наступною, третьою умовою пред'явлення віндикаційного позову є його об'єкт. Відповідно до ст. 387 ЦК України, власник має право витребувати своє майно. Подібний підхід до розуміння об'єкта віндикації простежується як у самій назві ст. 387 ЦК України, так і ст. 388 ЦК України, яка також присвячена регламентації віндикації. Згідно зі ст. 190 ЦК України майном визнається річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Якщо застосувати це загальне визначення майна на підхід законодавця у визначенні віндикації, то її об'єктом можуть виступати як окрема річ, так і сукупність речей, майнові права чи обов'язки.

Однак таке широке тлумачення не відповідає ні доктрині національного приватного права (де об'єктом віндикації є лише індивідуально визначена річ), ні речово-правовому режиму правовідносин закладеному у Книзі ІІІ «Право власності та інші речові права» ЦК України (об'єктом є річ), ні усталеній судовій практиці. Верховний Суд у своїх рішеннях наголошує, що об'єктом віндикаційного позову може бути індивідуально визначена річ, яка існує в натурі на момент подання позову [11].

Майнові права, попри їх віднесення законодавцем в ч. 2 ст. 190 ЦК України до неспоживних речей, а також обов'язки, не можуть бути об'єктом віндикації. Це зумовлено самою специфікою віндикації, яка спрямована на відновлення володіння об'єктом шляхом його фактичного повернення власникові, що можливе лише стосовно матеріальних об'єктів.

Водночас не будь-яка річ може бути об'єктом віндикаційної вимоги. Такою може бути лише індивідуально визначена річ, яка збереглася в натурі на момент пред'явлення

віндикаційного прозову. Якщо ж річ фізично перестала існувати, була видозмінена, застосування віндикації стає неможливим. У такому випадку повинні субсидіарно застосовуватися положення глави 83 ЦК України (ч. 3 ст. 1212), що регламентують заборону безпідставного збагачення із застосуванням кондикційного позову. Верховний Суд у своїй практиці також підкреслює, що, якщо річ, перебуваючи у чужому володінні, була перероблена, знищена чи істотно змінена, слід застосовувати не віндикацію, а зобов'язально-правові способи захисту права власності [12].

Беручи до уваги як національну приватно-правову доктрину, так і судову практику, термін «майно» у статтях 387–388 ЦК України стосовно об'єкта віндикації слід тлумачити у вузькому значенні – як індивідуально визначену річ, що є різновидом майна.

Розгляд спорів про витребування майна із чужого незаконного володіння неможливе без з'ясування питання про характер вибуття майна з володіння власника. Частина перша ст. 388 ЦК України містить вичерпний перелік випадків, коли у добросовісного набувача майно може бути витребувано, якщо майно було набуте за відплатним договором в особи, яка не мала права його відчужувати. Визначальним критерієм у цьому аспекті є наявність або відсутність волі власника на відчуження речі.

Якщо майно вибуло з володіння власника добровільно, добросовісний набувач підлягає захисту, а віндикаційний позов у такому випадку не може бути задоволений. Водночас якщо майно було набуто від особи, яка не мала право його відчужувати, на безоплатній основі, таке майно може бути витребуване від добросовісного набувача у будь-якому випадку.

Судова практика підтверджує [13], що вибуття майна поза волею власника трапляється не лише у разі втрати, викрадення чи виходу з володіння в супереч його інтересам, але й випадках передачі майна на підставі судового рішення, яке згодом було скасоване. Така правова конструкція відображає підхід, що особа не може втратити власність через помилку правозастосовного органу. Добросовісність набувача у цій ситуації не усуває право власника на віндикацію.

Окремої уваги потребує питання визначення волі у специфічних процедурах, зокрема, таких як банкрутство чи в процесі примусового виконання рішення. У таких випадках воля власника (боржника) реалізується через уповноважених суб'єктів, зокрема, арбітражних керуючих, державних або приватних виконавців. Сама процедура передбачає правомірне відчуження майна у межах компетенції відповідного уповноваженого суб'єкта, а добросовісний набувач, який придбав майно у такому порядку, отримує захист від віндикаційних вимог. Верховний Суд з цього приводу справедливо відзначає, що добросовісний набувач, який придбав майно на відплатній основі в межах вказаних процедур, не може бути позбавлений цього майна за критерієм вибуття його з володіння боржника за його волею чи всупереч їй [14]. Якщо відступити від такого підходу, то це неминуче призвело б до порушення стабільності цивільного обороту та легітимних очікувань набувачів, які діють у межах закону.

Як бачимо, цивільне законодавство вимагає чіткого відмежування ситуацій, коли майно вибуло поза волею власника, від випадків, коли наявне належне волевиявлення. Такий підхід забезпечує баланс між інтересами власника у відновленні права та інтересами добросовісного набувача.

5. ***Застосування позовної давності до віндикації.*** Одним із ключових аспектів у справах про витребування майна є питання позовної давності. До таких вимог підлягає застосуванню загальна позовна давність (ст. 257 ЦК України). При цьому необхідно враховувати положення ч. 3 ст. 388 ЦК України, відповідно до якої держава, територіальна громада не можуть витребувати майно у добросовісного набувача на свою користь, якщо з моменту набуття у приватну власність майна, що перебувало у державній або комунальній власності, минуло понад 10 років.

Зазначений десятирічний строк за своєю природою відповідає сутності позовної давності (ст. 256 ЦК України), оскільки встановлює граничні часові межі, протягом яких держава чи територіальна громада можуть витребувати майно у приватного власника, якщо воно вибуло з державної або комунальної власності незаконним шляхом.

Водночас початок перебігу строку позовної давності, за загальним правилом, починає обчислюватися від дня, коли особа довідалась або могла довідатися про порушення свого права або особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України), а не з моменту набуття порушником права власності на майно. Тому, співвідносячи положення про загальний трирічний строк позовної давності та граничний десятирічний строк для витребування майна, слід дійти висновку, що держава та територіальна громада можуть пред'явити вимогу про витребування майна протягом трьох років з моменту, коли вони довідалися або могли довідатися про порушення або особу, яка порушила, але виключно в межах 10 років з часу набуття майна у приватну власність.

При застосуванні приписів про позовну давність суд зобов'язаний встановлювати початок її перебігу щодо кожної окремої вимоги [15]. Це зумовлено індивідуальним характером речово-правових позовів, навіть за наявності єдиного предмета спору, оскільки перебіг позовної давності може відрізнятися залежно від конкретних обставин, пов'язаних із виявленням порушення права.

Особливу складність становлять випадки, коли позов подає не безпосередньо власник, а інша уповноважена особа чи прокурор. У таких ситуаціях момент початку перебігу позовної давності визначається залежно від того, коли про порушення права довідався або міг довідатися власник чи, у встановлених законом випадках прокурор. При цьому, судова практика виходить із пріоритетності моменту фактичного усвідомлення порушення, навіть якщо прокурор виявив його раніше, ніж сам власник [16].

Водночас якщо прокурор звертається до суду в інтересах держави, діючи від імені уповноваженого державного органу щодо здійснення захисту інтересів у спірних правовідносинах, відлік позовної давності пов'язується з моментом, коли такий орган довідався або міг довідатися про порушення [16]. Такий підхід унеможливлює свавільне розширення процесуальних можливостей прокурора та узгоджується з принципом рівності учасників цивільних відносин.

6. *Особливості віндикації нерухомих речей.* У сфері нерухомості специфіка витребування майна (віндикація) зумовлена тим, що фактичне володіння невіддільно поєднано з його юридичним підтвердженням через механізм державної реєстрації речових прав. Якщо відновлення володіння рухомою річчю здійснюється шляхом її фактичного повернення титульному володільцеві, то відновлення володіння нерухомими речами дещо відрізняється. Це пов'язано з фізичними властивостями таких об'єктів, насамперед неможливістю їх вільного переміщення у просторі.

Поновлення володіння нерухомими речами передбачає офіційне закріплення відповідного правового стану над таким майном шляхом внесення запису до Державного реєстру речових прав. Підставою такого внесення є судове рішення про витребування майна з незаконного володіння відповідача. Цей підхід отримав усталене закріплення в судовій практиці. Верховний Суд послідовно виходить із принципу «реєстраційного володіння», згідно з яким набуття та припинення володіння нерухомими речами відбувається через внесення відповідних записів до Державного реєстру речових прав [17].

З огляду на це, вимога про скасування рішення державного реєстратора чи запису в Державному реєстрі речових прав не може визнаватися належним способом захисту. Сам акт державної реєстрації вичерпує свою дію з моменту внесення відповідного запису [5]. Тому його подальше оскарження не забезпечує реального відновлення володіння. Єдиним належним способом захисту у випадку незаконної реєстрації права власності за відповідачем є віндикація, яка, у разі задоволення позову, зумовлює внесення до Державного реєстру речових прав запису про право власності позивача як дійсного власника. Крім того, при розгляді таких справ відмова в позові з тих мотивів, що підстава набуття відповідачем права власності та/або державний акт не були визнані недійсними або, що вони не оскаржені є недопустимим [5]. Подібний підхід суперечив би природі речово-правового захисту, оскільки формальні перешкоди блокували б ефективне поновлення порушеного речового права.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикація) залишається одним із ключових і найбільш дієвих речово-правових способів захисту речових прав у разі дотримання умов, які визначенні законодавцем.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 р. № 1952-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#n286] (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#n286 (дата звернення: 22.09.2025).

4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 листопада 2021 р. у справі № 359/3373/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829985 (дата звернення: 22.09.2025).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2024 р. у справі № 910/2592/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520069 (дата звернення: 22.09.2025).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 січня 2020 р. у справі № 50/311-б. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857857 (дата звернення: 22.09.2025).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 січня 2021 р. у справі № 916/1415/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94803669 (дата звернення: 22.09.2025).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 грудня 2022 р. у справі № 914/2350/18 (914/608/20). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108480607 (дата звернення: 22.09.2025).

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 квітня 2023 р. у справі № 910/15551/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110749458 (дата звернення: 22.09.2025).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 вересня 2024 р. у справі № 201/9127/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122434169 (дата звернення: 22.09.2025).

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 9 листопада 2021 р. у справі № 466/8649/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101424487 (дата звернення: 22.09.2025).

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 вересня 2022 р. у справі № 908/976/19. URL: [https://reyestr.court.gov.ua/Review/108930841 (дата звернення: 22.09.2025).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 грудня 2018 р. у справі № 522/2201/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684950 (дата звернення: 22.09.2025).

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2023 р. у справі № 488/2807/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364576 (дата звернення: 22.09.2025).

17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2021 р. у справі № 344/16879/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221949 (дата звернення: 22.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЯВОРСЬКА О. С.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного
та корпоративного права
*(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

УДК 347.78
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.13

ПРАВОВА ОХОРОНА ТВОРІВ, ЩО СТАЛИ СУСПІЛЬНИМ НАДБАННЯМ

Стаття присвячена аналізу теоретико-прикладних проблем, пов'язаних з правовою охороною творів, які стали суспільним надбанням.

У статті констатовано використання в законодавстві звуженого підходу щодо змісту поняття «суспільне надбання», а відтак обґрунтовано необхідність ширшого його тлумачення. Окрім традиційного розуміння суспільного надбання як творів, об'єктів суміжних прав, строки чинності майнових авторських/суміжних прав на які спливли, сюди слід включати і такі твори, що були створені задовго до законодавчого урегулювання відносин у сфері авторського права, а також твори, автори яких відмовилися від авторських прав. Порядок та правові наслідки відмови від авторських/суміжних прав чинним законодавством не урегульовані. Відтак, обгрунтовані відповідні зміни та доповнення до чинного Закону «Про авторське право і суміжні права».

Доведено, що відносини щодо переходу прав на твір у порядку спадкування, перехід твору у суспільне надбання, захист особистих немайнових прав автора, які урегульовано нормами однієї ст. 32 Закону «Про авторське право і суміжні права» з огляду на їх зміст, підстави виникнення, суб'єктний склад тощо, є різними. Відтак, їх доцільно урегулювати нормами окремих статей закону.

Автор обгрунтовує, що вільне використання творів, що стали суспільним надбанням, не може розглядатися як вседозволене. Законодавчі приписи щодо вільного використання, як використання без сплати винагороди та за умови дотримання особистих немайнових прав автора, варто уточнити: вільне використання має носити правомірний характер, відповідати загальним правовим засадам, не суперечити морально-етичним нормам.

Акцентовано увагу на необхідності створення ефективного механізму захисту особистих немайнових прав автора/суб'єкта суміжних прав, чиї твори стали суспільним надбанням. Обґрунтовано, що за відсутності спадкоємців чи уповноважених автором/суб'єктом суміжних прав осіб, питання правового захисту у разі порушення їх особистих немайнових прав на об'єкти, що стали суспільним надбанням, мають бути віднесені до компетенції державного органу. Уповноважений орган має ініціювати процедуру судового захисту у разі порушення особистих немайнових прав авторів/суб'єктів суміжних прав, чиї твори стали суспільним надбанням.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, авторське право, суміжні права, майнові права, особисті немайнові права, суспільне надбання, вільне використання, захист авторських прав.*

Yavorska O. S. Legal protection of works that have entered the public domain

the article is devoted to the analysis of theoretical and applied problems related to the legal protection of works that have entered the public domain.

The study establishes that legislation employs a narrow approach to the concept of the «public domain», and therefore substantiates the necessity of its broader interpretation. In addition to the traditional understanding of the public domain as works or related rights objects whose term of economic copyright/related rights protection has expired, it should also encompass works created long before the legislative regulation of copyright relations, as well as works whose authors have renounced their copyrights. The current legislation does not regulate the procedure and legal consequences of such renunciation of copyright/related rights. Accordingly, relevant amendments and additions to the current Law «On Copyright and Related Rights» are justified.

It is demonstrated that the relations concerning the transfer of rights to a work by way of inheritance, the transition of a work into the public domain, and the protection of the author's moral rights, which are all regulated within Article 32 of the Law «On Copyright and Related Rights», are distinct in terms of their content, grounds for emergence, and subject composition. Therefore, it is appropriate to regulate them in separate provisions of the law.

The author substantiates that the free use of works that have entered the public domain cannot be interpreted as absolute permissiveness. Legislative provisions on free use – defined as use without remuneration and subject to compliance with the author's moral rights – require clarification: free use must be lawful in nature, correspond to general legal principles, and not contradict moral or ethical standards.

Attention is drawn to the need for an effective mechanism to protect the moral rights of authors or related rights holders whose works have entered the public domain. It is argued that in the absence of heirs or persons authorized by the author/related rights holder, the protection of their moral rights in case of infringement should fall within the competence of a state authority. Such an authorized body should initiate judicial proceedings to safeguard the moral rights of authors/related rights holders whose works have become part of the public domain.

Key words: *intellectual property, copyright, related rights, economic rights, moral rights, public domain, free use, copyright protection.*

Вступ. Зазвичай під «суспільним надбанням» у сфері авторського права розуміють твори і об'єкти суміжних прав, строки чинності авторського/суміжних прав на які спливли. А, отже, такі твори використовуються вільно, за умови дотримання особистих немайнових прав автора/суб'єкта суміжних прав. Проте, як засвідчує практика, вільне використання таких творів нерідко здійснюється із суто комерційною метою, в рекламних цілях тощо. Вільне їх використання фактично підмінюється поняттям вседозволене використання, що нерідко межує з неправомірним використанням, з порушенням елементарних морально-етичних норм. Відтак доцільно з правової точки зору уточнити саме поняття «суспільне надбання» та дослідити зміст і засади вільного його використання.

Постановка завдання. У науковій літературі ці питання зазвичай не досліджуються, так би мовити, за безперспективністю. Оскільки йдеться про вільне використання, відсутня судова практика щодо таких випадків, то, отже, що ж досліджувати. Проте низка проблемних питань існує та потребують ефективного вирішення, оскільки саме суспільне надбання виходить за межі суто авторського права і засвідчує про стан культурної спадщини народу, нації, про культуру її використання загалом.

Результати дослідження. Закон «Про авторське право і суміжні права» від 1 грудня 2022 року [1] включає ст. 32, назва якої: «Перехід прав на твір у порядку спадкування. Перехід

твору у суспільне надбання. Захист особистих немайнових прав автора». Норми цієї статті урегульовують ніби і позірно схожі відносини, проте це лише на перший погляд. Спадкування майнових авторських прав має свої особливості. У порядку спадкування суб'єктами таких прав стають спадкоємці померлого автора. Для них ці права є чинними, за загальним правилом, ще упродовж 70 років після смерті автора. Відповідно, будь-яке використання авторських прав здійснюється виключно з їх дозволу, спадкоємці наділені правом на захист успадкованих майнових прав у разі їх порушення. Спадкоємці автора мають право захищати особисті немайнові права автора, зокрема протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Що ж до творів, що стали суспільним надбанням, то ситуація інша. Такі твори можуть використовуватися будь-якою особою вільно, без сплати винагороди, за умови дотримання особистих немайнових прав автора. У разі порушення особистих немайнових прав автора потрібна підвищена увага щодо їх захисту. Не тільки спадкоємці наділені правом на захист особистих немайнових прав, а й компетентний державний орган.

Захист особистих немайнових прав автора має бути урегульовано окремо, з огляду на специфіку їх порушення, безстроковість правової охорони, особливих способів захисту тощо.

Тому, попри позірну схожість відносин у разі спадкування та переходу твору у суспільне надбання, все ж недоцільно об'єднувати правові норми, що їх регулюють, в одній статті закону.

Аналогічні правила діють щодо суміжних прав. Нормами ст. 45 Закону визначені строки їх чинності, що складають 50 років на виконання, фонограму, відеограму, програму організації мовлення. Згідно ж норм ст. 46 Закону закінчення строку чинності майнових прав на об'єкт суміжних прав означає його перехід у суспільне надбання. Такі об'єкти вільно без сплати винагороди можуть використовуватися будь-якою особою, за умови дотримання особистих немайнових прав відповідних суб'єктів.

Попри висловлені міркування, варто звернути увагу на завужений підхід щодо розуміння самого поняття «суспільне надбання».

Згідно ст. 1 Закону «Про авторське право і суміжні права» 1993 року [2] «суспільне надбання – твори і об'єкти суміжних прав, строк дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився». У Законі 2022 року таке визначення відсутнє. У Цивільному кодексі України [3] поняття «суспільне надбання» взагалі не використано. Згідно ст. 447 кодексу «Правові наслідки закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір» – після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом.

Видається, що суспільне надбання – це і твори, створені в період, коли авторське право в його сучасному розумінні ще не діяло як таке. Очевидно, що суспільним надбанням можуть стати твори, автори яких відмовилися від своїх прав. Такі відносини чинним законодавством не урегульовані взагалі.

Твори Івана Котляревського, Григорія Сковороди, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, багатьох інших національних світочів написані задовго до Бернської конвенції, складають неоціненну спадщину українського народу. Мабуть порушення особистих немайнових прав таких авторів немислиме. Але використання цитат з їх творів, назв творів, персонажів, власних зображень цих постатей у рекламних цілях банальних стоматологічних послуг, ресторанного бізнесу тощо викликає не тільки морально-етичне обурення, але й породжує правові питання щодо правомірності таких дій. Наприклад, стоматологічна клініка пропонувала свої послуги «білосніжної посмішки», використовуючи зображення Тараса Шевченка, Лесі Українки, Григорія Сковороди, що посміхалися тією білосніжною посмішкою. Окремі заклади, пропонуючи свої страви та напої, використовують у рекламі зображення Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, Михайла Грушевського, Івана Франка з набором перекручених на власний спримітизований смак уривків з їх творів, закликаючи

до сенсу життя, в якому бізнес вбачає джерело своїх прибутків. Принагідно, варто звернути увагу на відсутність правового регулювання щодо використання зображень діячів науки, культури, інших видатних постатей в різних цілях, особливо в рекламі, комерційній діяльності тощо. Невже тільки спадкоємці чи пересічні громадяни мають стежити за морально-етичними чи правомірними аспектами такого використання суспільного надбання?

Вільне використання творів, що стали суспільним надбанням – це використання правомірне, використання, що не суперечить морально-етичним нормам, суспільному порядку. Тому на законодавчому рівні варто окреслити такі межі використання суспільного надбання.

Закон 1993 року взагалі не містив вказівки на повноваження компетентного державного органу щодо охорони суспільного надбання. У Законі 2022 року з'явилася норма ч. 4 ст. 32, згідно якої захист особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, здійснюється його спадкоємцями, а у разі їх відсутності – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Відповідний акт затверджений постановою КМ України від 10 жовтня 2023 року під назвою: Порядок захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності спадкоємців [4]. Назва підзаконного акту складає враження, що за наявності спадкоємців, правова охорона особистих немайнових прав авторів, чиї твори стали суспільним надбанням, виключно є проблемою їхніх спадкоємців. І лише за їх відсутності встановлені інші механізми. Але про охорону суспільного надбання повинно дбати суспільство через уповноважені ним органи, що складають апарат держави.

Як зазначено у цьому акті, Порядок визначає процедуру захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності спадкоємців, умови подання та розгляду заяви про захист особистих немайнових прав автора, складення Національним органом інтелектуальної власності експертного висновку щодо наявності або відсутності ознак порушення особистих немайнових прав автора.

Згідно Порядку з метою забезпечення захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності спадкоємців фізична або юридична особа може звернутися до Мінекономіки із заявою. Чому із заявою слід звертатися до Мінекономіки, якщо в Законі йдеться про центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності?

Вимоги до заяви формалізовані і доволі складні, якщо з такою заявою наважиться звернутися пересічна особа, яка вважає, що мають місце факти порушення особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням. У заяві, серед іншого, слід зазначити: рік, з якого твір перейшов у суспільне надбання (чи може пересічна особа віднайти таку інформацію?) та інформацію про відсутність спадкоємців у автора (співавтора/співавторів) такого твору (чи може такі дані знати чи віднайти особа, що звертається до Мінекономіки?); відомості щодо особи (осіб), яка (які) здійснювала (здійснювали) використання твору, щодо якого подається заява (щодо фізичної особи – прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності), місце проживання, відомі номери телефону та адреси електронної пошти; щодо юридичної особи – повне найменування юридичної особи, ідентифікаційний код згідно з ЄДРПОУ, місцезнаходження, відомі номери телефону та адреси електронної пошти); детальні відомості щодо заявника; дані про особисті немайнові права автора, щодо захисту яких подається заява; відомості про відсутність судового провадження та/або набрання законної сили рішенням суду щодо зазначеного в заяві факту використання твору (наскільки такі відомості є доступними для небайдужих громадян, що реагують на можливі факти порушення?). До заяви слід долучити відповідні матеріали про факт, обставини використання твору. Заявник відповідає за достовірність відомостей, зазначених у заяві та доданих до неї документах та/або матеріалах.

Заява та додані до неї документи та/або матеріали повинні бути придатними для сприйняття їх змісту після сканування (оцифрування), а також оформленими таким чином, щоб їх можна було безпосередньо копіювати та зберігати.

Мінекономіки протягом 15 робочих днів з дати отримання заяви та доданих до неї документів та/або матеріалів надсилає їх до НОІВ для розгляду та надання експертного висновку. В процесі підготовки експертного висновку можуть витребовуватися додаткові матеріали, висуватися вимоги про усунення недоліків поданих документів тощо. НОІВ за результатами розгляду заяви та доданих до неї документів та/або матеріалів складає експертний висновок у строк, що не перевищує 90 календарних днів від дати отримання заяви від Мінекономіки. Такий експертний висновок може бути використаний для підтвердження факту порушення немайнових прав автора на твір, зокрема як доказ, відповідно до законодавства під час звернення до суду та інших органів, установ щодо захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності у автора спадкоємців.

Тобто, остаточний вердикт щодо факту порушення має винести суд на підставі експертного висновку НОІВ чи інші органи, установи (які?).

Принагідно про строки, які визначені Порядком. Упродовж 15 днів Мінекономіки має скерувати звернення до НОІВ. НОІВ упродовж 90 днів готує експертний висновок. Раціональніше встановити, що особа може звернутися безпосередньо до НОІВ як уповноваженого органу у сфері інтелектуальної власності (варто звернути увагу, що НОІВ – статус, функції НОІВ виконує юридична особа публічного права – УКРНОІВІ, що теж ускладнює розуміння такої конфігурації. З юридичної точки зору, звернення до статусу неможливе. Статус процесуально не може розглядати заяви та звернення, надавати висновки, бути позивачем чи відповідачем, третьою особою у процесі судового розгляду тощо). Строк розгляду у 90 днів – невиправдано тривалий у контексті захисту особистих немайнових прав автора/суб'єкта суміжних прав.

А чи знайдеться свідома особа, яка дотримуючись букви нормативних приписів, доведе справу захисту особистих немайнових прав автора/суб'єкта суміжних прав, чий твір/об'єкт стали суспільним надбанням, до логічного завершення? А сплата судового збору, витрата часу? А, якщо така особа не знайдеться, то факти порушення особистих немайнових прав автора залишаться без реакції з боку держави? Чи може пересічна особа ініціювати судовий розгляд про порушення особистих немайнових прав автора, чий твір є суспільним надбанням, бути позивачем в процесі, якщо її суб'єктивні права не порушені?

Видається, що суспільне надбання власне є суспільним, народним. Варто активно популяризувати вітчизняні твори, що перейшли в суспільне надбання. Забезпечення широкого доступу до них сприятиме інформуванню світу про нас, нашу державу, культуру, людей. Для досягнення цих завдань доцільним був би Реєстр таких творів з відповідним нормативним забезпеченням. Звичайно, що не може йтися про всі твори. За відсутності обов'язкової державної реєстрації авторських прав (вона й не може носити обов'язкового характеру, з фактом реєстрації не можуть пов'язуватися набуття та здійснення авторських прав – це загальновизнана світова практика) неможливо мати точну і достовірну інформацію про їх наявність та чинність. Зрештою не всі твори викликають фаховий чи загальний інтерес.

Наприклад, в США створено онлайн «калькулятор суспільного надбання». За його допомогою здійснюється автоматичний розрахунок строку дії авторського права та постійно оновлюється інформація про авторів та їхні твори, що переходять у суспільне надбання. Зокрема, суспільним надбанням стали твори: Френсіс Скотта Фіцджеральда «Великий Гетсбі»; Ернеста Хемінгуея «У наш час»; Теодора Драйзера «Американська трагедія»; Агати Крісті «Таємниця димоходів», низка відомих кінофільмів тощо.

В національному законодавстві наразі закріплено правовий режим Державного реєстру національного культурного надбання – ст. 16 Закону «Про музеї та музейну справу» [5], Положення про Державний реєстр національного культурного надбання [6]. Але в цьому реєстрі відображається лише частка творів. Йдеться про унікальні музейні предмети, музейні колекції, музейні зібрання Музейного фонду України та предмети музейного значення, що мають виняткове художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Однозначно, що правова охорона особистих немайнових прав авторів, чиї твори стали суспільним надбанням, має стати суспільною справою, а не ініціативою окремої фізичної

чи юридичної особи. Саме на уповноважений державний орган варто покласти відповідні функції і не обмежувати їх до складання експертного висновку за зверненням окремих осіб. Прийнятий у такій редакції Порядок не матиме бажаного регуляторного впливу та не може розцінюватися як ефективний акт у механізмі захисту особистих немайнових прав авторів/суб'єктів суміжних прав, чиї твори стали суспільним надбанням.

Висновки. По-перше, на законодавчому рівні варто закріпити розширене поняття суспільного надбання. Таким мають охоплюватися не тільки твори, об'єкти суміжних прав, строки чинності майнових прав на які спливли, а й твори, створені до прийняття законодавчих актів у сфері авторського права та твори, щодо яких автори відмовилися від належних їм майнових прав.

По-друге, у Законі «Про авторське право і суміжні права» доцільно усунути законодавчу прогалину, урегулювавши відносини у разі відмови автора/суб'єкта суміжних прав від належних їм майнових прав із встановленням відповідних правових наслідків: такі об'єкти стають суспільним надбанням.

По-третє, у Законі «Про авторське право і суміжні права» варто розмежувати правове регулювання відносин щодо переходу прав на твір у порядку спадкування; переходу твору у суспільне надбання та захист особистих немайнових прав автора. На сьогодні ці норми об'єднані у статтю 32 Закону. Оскільки йдеться про різнопорядкові відносини різного змісту, суб'єктного складу, з різними правовими наслідками, то мають бути норми окремих статей щодо означених відносин.

По-четверте, Порядок, затверджений КМ України пропонує ускладнену, логічно і юридично незавершену процедуру захисту особистих немайнових прав суб'єктів, чиї твори стали суспільним надбанням. Доцільно встановити, що у разі порушення відповідних прав, будь-яка особа може звернутися безпосередньо до НОІВ з відповідною заявою. Усунути вимоги до заяви, яких заявник в принципі не може дотриматися (відомості про наявність чи відсутність спадкоємців, відомості про наявність чи відсутність судового провадження тощо). Закріпити повноваження НОІВ щодо безпосереднього ініціювання судового розгляду у разі порушення прав авторів/суб'єктів суміжних прав як за зверненням громадян, так і з власної ініціативи.

По-п'яте, варто продумати та започаткувати процес формування Державного реєстру творів, об'єктів суміжних прав, що стали суспільним надбанням.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text
3. Цивільний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
4. Порядок захисту особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, у разі відсутності спадкоємців: затв. постановою КМ України від 10.10.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-2023-%D0%BF#Text
5. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text
6. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: затв. постановою КМ України від 12.08.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF#top

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

МОЗГОВИЙ О. О.,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 351.74
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.14

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕДУРНИЙ РІВЕНЬ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Публікація присвячена розкриттю системи завдань, принципів і напрямків формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин. Визначено кореляцію між завданнями і напрямами формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин. Сформовано систему відповідних принципів. До системи принципів формування державної політики у сфері земельних відносин, окрім тих, що вже сформовані науковою доктриною, віднесено: 1) цілісності та внутрішньої збалансованості, який полягає у застосуванні єдиних підходів до організації та порядку здійснення процесу ідентифікації проблем належного розвитку земельних відносин, пошуку шляхів їхнього вирішення; 2) наукової обґрунтованості та доказовості, що передбачає постійне удосконалення методології, прийняття рішень на основі найкращих доступних наукових доказів та використання світового досвіду в процесі розробки державної політики в сфері земельних відносин; 3) результативності та ефективності, які гарантують, що вибір засобів і методів досягнення поставлених цілей є можливим з найменшими витратами ресурсів, а оцінка досягнення цілей залежить від отриманих результатів; 4) повноти прийняття рішень, який забезпечує дотримання відповідних процедур при реалізації досліджуваної діяльності; 5) партнерства; 6) відповідальності учасників процедур формування державної політики у сфері земельних відносин. Визначені принципи формування державної політики у сфері земельних відносин більшою мірою представлені і у системі принципів її реалізації.

Дослідження узагальнено тезисом про те, що питання ідентифікації завдань, принципів і напрямків формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин є багатогранним та складним. Запропоновано власне бачення розв'язання порушених питань, проте зрозуміло, що це лише один із можливих концептуальних підходів, який знайшов свій науковий вияв.

Ключові слова: *галузь земельних відносин, завдання, земельна політика, земельні відносини, напрями, принципи, реалізація державної політики, формування державної політики.*

Mozhovyi O. O. Organizational and procedural level of understanding the problem of the essence of state policy in the sphere of land relations

The publication is devoted to the disclosure of the system of tasks, principles and directions of formation and implementation of state policy in the field

of land relations. The correlation between the tasks and directions of formation and implementation of state policy in the field of land relations has been determined. A system of corresponding principles has been formed. The system of principles of formation of state policy in the field of land relations, in addition to those already formed by scientific doctrine, includes: 1) integrity and internal balance, which consists in applying unified approaches to the organization and procedure for implementing the process of identifying problems of proper development of land relations, finding ways to solve them; 2) scientific validity and demonstrability, which involves constant improvement of the methodology, decision-making based on the best available scientific evidence and the use of world experience in the process of developing state policy in the field of land relations; 3) effectiveness and efficiency, which guarantee that the choice of means and methods of achieving the set goals is possible with the least expenditure of resources, and the assessment of the achievement of goals depends on the results obtained; 4) completeness of decision-making, which ensures compliance with the relevant procedures in the implementation of the researched activity; 5) partnership; 6) responsibility of participants in the procedures for forming state policy in the field of land relations. The identified principles of forming state policy in the field of land relations are also largely represented in the system of principles for its implementation.

The study is summarized by the thesis that the issue of identifying tasks, principles and directions for forming and implementing state policy in the field of land relations is multifaceted and complex. Its own vision of resolving the issues raised is proposed, however, it is clear that this is only one of the possible conceptual approaches that has found its scientific expression.

Key words: *directions, formation of state policy, implementation of state policy, land policy, land relations sector, land relations, principles, tasks.*

Вступ. Як зауважує А. Бойко, з точки зору системно-процесного підходу державна політика регулювання земельними відносинами виступає як результуючий процес, який утворюється внаслідок системної дії двох попередніх: формування державної політики і реалізації державної політики. Зрозуміло, що регулювання правових, економічних, соціальних процесів, відносин власності між суб'єктами земельних відносин може відбуватись лише за отримання результату від реалізації відповідних програмних заходів державної політики шляхом застосування відповідних механізмів державного регулювання. Тому, на думку науковиці, доцільно виокремити поняття «формування державної політики в сфері земельних відносин» та «реалізації державної політики в сфері земельних відносин». Формування державної політики в сфері земельних відносин вона визначає як системний, впорядкований процес, що здійснюють вповноважені органи державної влади, щодо розробки та наукового обґрунтування стратегічної мети, напрямів, завдань, механізмів та термінів реалізації заходів щодо забезпечення розвитку та удосконалення земельних відносин в Україні. Водночас реалізація державної політики є похідним процесом від формування, хоча вони є взаємопов'язаними в частині забезпечення механізму зворотного зв'язку під час реалізації програмних заходів, і розуміється нею як програмно-цільова, системна, координована діяльність органів державної влади щодо досягнення мети державної політики земельних відносин шляхом вирішення завдань у відповідних напрямах із застосуванням механізмів державного управління [1, с. 118; 2, с. 38].

Загалом думка вченої видається методологічно обґрунтованою, проте вбачаємо доречним уточнити ще декілька важливих аспектів порушеної проблематики:

– по-перше, варто враховувати, що державну політику у сфері земельних відносин як «явище правової дійсності» і «процес її формування та реалізації» не слід ототожнювати, враховуючи наявність нормативного та процедурно-організаційного контексту. Фактично та узагальнено варто вести мову про ідеальний варіант розвитку земельних відносин, що має нормативно зафіксовані рамки та процедури їх створення, функціонування та коригування;

– по-друге, відповідні процедури об'єктивують цикл політики як певні кроки, серед яких: 1) визначення порядку денного – проблеми ідентифікуються та виносяться на розгляд. Відповідальні особи відфільтровують ті з них, на які слід звернути увагу виконавчій або законодавчій гілкам влади; 2) формулювання – аналіз і розробка політики визначають, як питання з порядку денного перетворюється на авторитетне рішення: закон, правило чи нормативний акт, адміністративний наказ або резолюцію. Формулювання політики охоплює два етапи: а) висування альтернативних політичних пропозицій, що покликані впровадити раціональність та технічний аналіз у процес; б) вибір варіанту політики серед альтернатив, включаючи варіант бездіяльності. У результаті ухвалюється обов'язкове рішення або серія рішень обраними чи призначеними посадовцями, які не обов'язково є експертами, але, ймовірно, підзвітні громадськості; 3) впровадження – затверджена політика має бути реалізована та забезпечена виконанням уповноваженим державним органом. Цей орган зобов'язаний діяти відповідно до інструкцій, закладених у політиці, але, ймовірно, буде змушений заповнити відсутні елементи та приймати рішення щодо намірів, цілей, термінів, структури програми та методів звітності. Місія органу може бути чітко визначеною або ж розмитою, але сфера його діяльності при цьому змінюється; 4) бюджетування – фінансові ресурси повинні виділятися в межах постійних щорічних бюджетних циклів. Рішення щодо бюджету зазвичай ухвалюються на основі неповної інформації та через поступові зміни з року в рік, що лише незначно відрізняються від попередніх (цей процес називають «поступовістю»). Бюджетні статті є дуже конкурентними, але критично важливими для реалізації політики; 5) оцінювання – результати політики підлягають оцінюванню. Якщо цілі визначені, можна встановити ефективність політики та її складових. Також слід виявляти й враховувати побічні ефекти. Результатом оцінювання може бути збереження статусу-кво, незначна модифікація, перегляд або навіть (хоча рідко) скасування політики. Зворотний зв'язок, отриманий під час оцінювання, надходить назад на етап визначення порядку денного, таким чином замикаючи цикл [3; 4].

Відповідно, на нашу думку, існує нормативний та організаційно-процедурний рівень осмислення проблематики сутності державної політики у сфері земельних відносин, кожен з яких має власну систему завдань, принципів і напрямків втілення.

З огляду на зазначене **метою цієї статті є** розкриття системи завдань, принципів і напрямків формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукова доктрина не надто багата науковими доробками на цю проблематику. Зокрема А. Бойко справедливо вказує, що не достатньо уваги законодавцем та науковою громадськістю було приділено визначенню базових принципів формування та реалізації державної політики в сфері земельних відносин України [1, с. 120]. Аналогічно варто стверджувати й про відповідні завдання та їхні напрямки.

Виклад основного матеріалу. Для повноти та всебічності розгляду заявлених питань, розпочати дослідження слід з того, що існує така наукова думка: «напрямок – це шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища [5]. Тобто це дороговказ для державно-політичних рішень [6]. Державно-політичне рішення є засобом врегулювання суспільних процесів шляхом розв'язання конкретної проблеми. Лише сукупність (у межах стратегії) рішень визначає напрям державної політики (окремо взяте рішення її не презентує)» [6; 7]. З цієї думки слідує, що напрям задає рамки для подальшої конкретизації завдань. Водночас за загальним визначенням «завдання» трактується як: «наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін.» або «мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити» [8; 9]. Тому логічно, що наукова доктрина вбачає означену категорію, а також термін «функції» ключовими поняття, які застосовуються разом для опису специфіки чи конкретизації діяльності певної організації, державної інституції [10], правового явища або процесу. Проте, як стверджує Я. Ковальчук, ці терміни не є тотожними; вони віддзеркалюють специфіку чи конкретизують діяльність з різних сторін [10]. Зокрема завдання – це конкретні дії/події, які можна виміряти у кількісному і якісному еквіваленті, без яких мета вчинюваних дій не буде досягнутою. Тому у всіх актах-планах завжди

вказують поряд із завданнями їхніх виконавців, а також термін виконання та для досягнення якої цілі вони заплановані [11, с. 92].

Відповідно, з урахуванням наведеного теоретичного базису, наявності кореляційного зв'язку між цими категоріями визначаємо, що у контексті формування державної політики у сфері земельних відносин такими є:

– інформаційно-аналітичний напрямок – об'єктивує збір, систематизацію, узагальнення, обробку інформації щодо стану розвитку земельних відносин, якості земельного фонду, реалізації державного управління у цій сфері й суміжних аспектів, виявлення основних тенденцій, дисбалансів і проблемних зон, які потребують державного втручання тощо;

– стратегічний напрямок – передбачає: визначення довгострокових цілей, пріоритетів та шляхів їх досягнення; оцінку результативності попередньо застосовних механізмів, визначення їх прорахунків; формування прогнозів для обґрунтування і прийняття конкретних управлінських рішень тощо;

– узгоджувальний напрямок – полягає в забезпечені відповідності між інтересами та діями різних суб'єктів політико-адміністративних повноважень, які вирішують дотичні, суміжні питання задля пошуку та оформлення спільного рішення щодо вирішення наявних проблем у сфері земельних відносин (приміром, зіставлення позицій органів державної влади та місцевого самоврядування щодо пропонованих варіантів вирішення наявних проблем; проведення консультацій та обговорень);

– нормопроектувальний напрямок – об'єктивує формалізацію стратегічних і операційних цілей у вигляді розроблення проектів довгострокових концепцій, програм і стратегій розвитку земельних відносин, їхнє прийняття та визначення суб'єктів-виконавців їхніх положень;

– імплементаційний напрямок – передбачає приведення у відповідність положень земельного, екологічного, господарського та адміністративного законодавства до новоприйнятих політико-адміністративних рішень у сфері розвитку земельних відносин;

– бюджетний напрямок – полягає в розподілі, виділенні бюджетних коштів, залученні ресурсів з інших джерел фінансування задля забезпечення можливості реалізувати державну політику у сфері земельних відносин;

– напрямок «оцінювання-перегляд» – йдеться про моніторинг та оцінку впливу результатів реалізованих заходів, їхньої ефективності та відповідності очікуваним результатам, а також звітування та за необхідності внесення відповідних коректив до планово-стратегічних актів.

Щодо системи відповідних принципів, варто уточнити, що загалом має йти мова про «фундаментальні вірування або ідеї, на яких ґрунтується певна філософія, наука або практика» [12]. Важливим також є факт того, що досить часто як вчені, так і законодавці використовують як синонімічні категорії «принцип» та «засада». Тому чітку межу між ними виявити дуже складно [13]. Зокрема, на переконання Г. Тимченко, наявність великого ступеня спільності не дозволяє розмежувати ці поняття і поставити їх у різні смислові ряди. При цьому окремі автори наполягають на тому, що поняття «принцип» ширше, ніж «засада» [14] і використання категорії «засада» може призвести до суттєвих недоліків у самому визначенні правових принципів [15, с. 306]. Тому досить поширеною є думка, що принципи – складова нормативно-правових засад, що закладає основу, фундамент, на якому має базуватися виконання завдань та функцій [16, с. 63].

З усім тим ми поділяємо думку А. Зубка, що загалом принцип – це загальний ідейний зміст формування режиму законності у певній сфері розвитку суспільних відносин, що виступає нормативним чи моральним правилом поведінки або орієнтиром для забезпечення функціональності певної системи [13].

Наприклад, А. Бойко вважає, що систему принципів реалізації державної політики в сфері земельних відносин формують наступні: 1) цільової узгодженості та адекватності, зміст якого полягає у необхідності визначення цілей державної політики на основі врахування суспільних, державних, приватних інтересів, реального стану справ у сфері

земельних відносин, їх ієрархічного збалансування за пріоритетністю щодо отримання стратегічних результатів які є вагомими для суспільства в цілому, а не окремих учасників земельних відносин; 2) соціальної спрямованості, яка передбачає в першу чергу задоволення потреб громадян, всього українського народу щодо вирішення завдань продовольчої, екологічної безпеки, забезпечення належних і безпечних умов територіального розселення, гарантування права рівного доступу усім громадянами, який має бути під захистом держави, щодо набуття, користування та розпорядження землею, обмеження процесів монополізації земельних ресурсів, зосередження їх у приватній власності олігархічне-кримінальних груп; 3) критеріальності і прогнозованості, що полягає в необхідності побудови процесу формування державної політики в сфері земельних відносин на основі чітко визначених загальних критеріїв за пріоритетними напрямами політики, і уточнюючих їх групах показників із визначенням бажаних, нормативно-прогнозних кількісно-якісних значень, які характеризували б якість та ефективність державної політики в сфері земельних відносин [1]. Проте вважаємо, що її слід доповнити такими як [17]:

– цілісності та внутрішньої збалансованості, який полягає у застосуванні єдиних підходів до організації та порядку здійснення процесу ідентифікації проблем належного розвитку земельних відносин, пошуку шляхів їхнього вирішення;

– наукової обґрунтованості та доказовості, що передбачає постійне удосконалення методології, прийняття рішень на основі найкращих доступних наукових доказів та використання світового досвіду в процесі розробки державної політики в сфері земельних відносин;

– результативності та ефективності, які гарантують, що вибір засобів і методів досягнення поставлених цілей є можливим з найменшими витратами ресурсів, а оцінка досягнення цілей залежить від отриманих результатів;

– повноти прийняття рішень, який забезпечує дотримання відповідних процедур при реалізації досліджуваної діяльності;

– партнерства, який передбачає тісну співпрацю між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об’єднаннями громадян, суб’єктами господарювання, іншими зацікавленим суб’єктами під час пошуку шляхів вирішення наявних проблем у сфері земельних відносин;

– відповідальності учасників процедур формування державної політики у сфері земельних відносин.

Варто зауважити, що у контексті реалізації державної політики в сфері земельних відносин система відповідних принципів буде дублювати деякі з наведених вище, однак не буде тотожною їй. Приміром, на переконання А. Бойко, систему таких формують: 1) оптимальності у функціонально-ієрархічній взаємодії органів державної влади, яка має передбачати чітке розмежування функцій і обсягів повноважень, цільову конкретизацію управлінських процесів, визначення окреслених сфер відповідальності, забезпечення гнучкої координації взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування; 2) інформатизації та технічної автоматизації управлінського процесу, який передбачає максимальне використання комп’ютерних систем та автоматизованих програмних комплексів управління процесами збору, систематизації, обліку та обробки даних, систем прийняття рішень на основі алгоритмів аналізу даних юридичних та фізичних осіб щодо набуття власності, користування та розпорядження земельними ресурсами, створення ефективних інформаційних мереж комунікації між органами державного управління відповідних організаційно-структурних рівнів; 3) громадського контролю за процесом реалізації державної політики в сфері земельних відносин, який полягає в налагодженні ефективної системи взаємодії між громадськими інституціями, громадянами, юридичними особами та органами державної влади, місцевого самоврядування в частині забезпечення доступу до інформації в сфері земельних відносин, прозорості та легітимності управлінських рішень, створення системи громадської протидії корупції в органах державної влади в процесі прийняття і виконання рішень щодо володіння, користування та розпорядження землею [1].

Висловлюючи власну думку щодо зазначеного визначаємо, що систему принципів реалізації державної політики у сфері земельних відносин становлять: верховенства права та закону, гласності, підзвітності, адаптивності, безперервності, компетентності та розподілу сфер відання, адміністративної раціоналізації, процедуралізації, достатності ресурсного забезпечення, співробітництва, координації, відповідальності реалізаторів заходів державної політики у сфері земельних відносин та деяких інших.

Своєю чергою, нерозкритим залишився контекст визначення системи завдань та напрямків реалізації державної політики у сфері земельних відносин. Висуваємо припущення, що такими є:

– державотворчий напрям, який зобов'язує реалізовувати намічений стратегічний орієнтир на забезпечення сталого розвитку земельних відносин – виконання нормативно-правових і програмно-цільових заходів, визначених на етапі формування державної політики у сфері земельних відносин у спосіб упровадження практичних інструментів регулювання, забезпечення, охорони або захисту земельних відносин; забезпечення дотримання правових приписів усіма учасниками земельних відносин тощо;

– організаційний напрям – визначає необхідність забезпечення належного функціонування інституційної системи, координації діяльності відповідних суб'єктів, ресурсного та кадрового забезпечення – наприклад, організація щоденної діяльності суб'єктів реалізації заходів державної політики у сфері земельних відносин; налагодження взаємодії між різними суб'єктами реалізації заходів державної політики у сфері земельних відносин задля узгодження дій та уникнення суперечностей; впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для оптимізації управлінських процесів; контроль стану фінансового та матеріально-технічного забезпечення заходів реалізації державної політики у сфері земельних відносин;

– напрям зворотного зв'язку – реалізується шляхом моніторингу, перевірок та оцінювання результативності здійснених заходів реалізації державної політики у сфері земельних відносин з подальшим інформуванням суб'єктів її формування задля вжиття коригувальних дій чи узагальнень про здійснену діяльність – моніторинг ефективності реалізованих заходів; проведення перевірок і контрольних заходів з метою виявлення відхилень чи недоліків реалізованої діяльності; підготовка аналітичних висновків та рекомендацій тощо.

Однак варто зауважити й про можливість розкриття таких через нормативний аспект сутності державної політики у сфері земельних відносин, адже наукова доктрина більшою мірою підтримує саме такий підхід їхньої ідентифікації. На нашу думку, це зумовлено тим, що реалізаційний вимір державної політики органічно випливає зі змістовного та нормативно зафіксованого її наповнення, оскільки саме воно задає межі, орієнтири та цільові вектори практичного впровадження.

Висновки. Варто узагальнити проведені розвідки тезисом про те, що питання ідентифікації завдань, принципів і напрямків формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин є багатогранним та складним. Нами запропоновано власне бачення розв'язання порушених питань, проте зрозуміло, що це лише один із можливих концептуальних підходів, який знайшов свій науковий вияв.

Список використаних джерел:

1. Бойко А. О. Теоретичні основи та принципи державної політики у сфері земельних відносин в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 16. С. 114–122.

2. Бойко А.О. Механізми формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин в Україні: дис. ... канд. держ. управл.: 25.00.02 Хмельницький, 2019. 315 с.

3. Wayne Hayes. The Public Policy Cycle Web Site. URL: https://profwork.org/pp/study/cycle.html

4. Jones, Charles. An Introduction to the Study of Public Policy. Belmont, CA: Wadsworth, 1984.

5. Напрям. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: http://sum.in.ua/s/naprjam

6. Валько В. Р. Контрольно-наглядова діяльність у сфері протидії домашньому насильству: дис. … доктора філософії 081 «Право». Київ, 2024. 243 с.

7. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і впровадження в Україні: автореф. дис... д-ра наук. з держ. управління: 25.00.01. К., 2004. 36 с.

8. Термін «завдання». Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: http://sum.in.ua/s/zavdannja

9. Наконечна І.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2023. 412 с.

10. Ковальчук Я. Л. Адміністративно-правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2024. 204 с.

11. Кондрацький Ю. М. Адміністративно-правовий статус керівника територіального органу Національної поліції як суб'єкта контролю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2024. 239 с.

12. Principle. Oxford Learner's Dictionaries, 2023. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/principle?q=principles

13. Зубко А.О. Диференціація категорій «принципи» і «засади» в контексті ідентифікації сутності принципів адміністративної політики України. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

14. Хотинська О. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 21 с.

15. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава.* 2010. Вип. 21. С. 306–317.

16. Солонар А.В. Принципи діяльності поліції в Україні та за кордоном. Правові горизонти. 2017. Вип. 4. С. 62–67.

17. Про державне стратегічне планування: Проект Закону України. *Верховна Рада України*. *Законодавство України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/pt/reports.leftcol?ptid=9313.

Дата першого надходження рукопису до видання: 08.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

НЕГОДЧЕНКО В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
проректор
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

ЛЕГЕЗА Є. О.,
доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з актуальних проблем юриспруденції та психології
(Науково-дослідний інститут Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.15

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ СЕРТИФІКАТІВ НА ЗРУЙНОВАНЕ МАЙНО: ІСНУЮЧІ ПРОГАЛИНИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ця стаття присвячена дослідженню актуальних проблем правового регулювання житлових сертифікатів на зруйноване майно, зокрема виявленню основних прогалин в існуючій законодавчій базі, що стримують ефективне застосування цієї форми державної підтримки громадян у забезпеченні житлом. Житлові сертифікати є одним із важливих інструментів соціального захисту, які мають за мету полегшити доступ до житла для людей, які втратили своє житло внаслідок збройної агресії РФ, для малозабезпечених категорій населення, зокрема для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, багатодітних сімей, тощо. Однак, на сьогоднішній день, система правового регулювання житлових сертифікатів стикається з низкою серйозних проблем, що значною мірою обмежують їх ефективність.

Автор статті детально аналізує чинні нормативно-правові акти, що регулюють механізм надання житлових сертифікатів, і виявляють прогалини, які призводять до правової невизначеності. Однією з головних проблем є відсутність чіткої правової дефініції житлового сертифіката, що ускладнює його правову природу та функціонування в системі державної підтримки. Крім того, досліджується недостатня інтеграція житлових сертифікатів у загальну систему соціальних гарантій, що обмежує їх ефективне використання, а також ускладнює процес їх отримання для громадян, які мають на них право.

Для вирішення виявлених проблем автори пропонують низку шляхів удосконалення правового регулювання житлових сертифікатів в Україні. Зокрема, наголошується на необхідності внесення змін до чинного законодавства, що дозволить чітко визначити правовий статус житлових сертифікатів, встановити єдині правила їх надання та використання. Пропонується розробка законодавчих ініціатив, які забезпечать більш прозорі та доступні механізми отримання житлових сертифікатів для всіх громадян, що мають на це право, та інтеграцію цих сертифікатів у більш широку систему соціальних пільг.

Загалом, стаття є важливим внеском у розробку пропозицій щодо удосконалення механізмів соціального захисту громадян через покращення правового регулювання житлових сертифікатів. Внесення змін у цю сферу допоможе зробити процес більш ефективним і доступним.

Ключові слова: *житловий сертифікат, доступ до житла, збройна агресія, знищене майно, процедура надання, координація органів влади, правова невизначеність, механізм надання, забезпечення житлом, правова доступність, реформа житлової політики, державні програми.*

Nehodchenko V. O., Leheza Ye. O. Legal regulation of housing certificates for destroyed property: existing gaps and ways for improvement

This article is devoted to the study of current problems of legal regulation of housing certificates for destroyed property, in particular, identifying the main gaps in the existing legislative framework that hinder the effective application of this form of state support for citizens in providing housing. Housing certificates are one of the important instruments of social protection, which are aimed at facilitating access to housing for people who lost their homes as a result of the armed aggression of the Russian Federation, for low-income categories of the population, in particular for internally displaced persons, veterans, large families, etc. However, today, the system of legal regulation of housing certificates faces a number of serious problems that significantly limit their effectiveness.

The author of the article analyzes in detail the current regulatory legal acts regulating the mechanism for providing housing certificates and identifies gaps that lead to legal uncertainty. One of the main problems is the lack of a clear legal definition of a housing certificate, which complicates its legal nature and functioning in the system of state support. In addition, the insufficient integration of housing certificates into the general system of social guarantees is investigated, which limits their effective use, and also complicates the process of obtaining them for citizens who are entitled to them.

To address the identified problems, the authors propose a number of ways to improve the legal regulation of housing certificates in Ukraine. In particular, the need to amend the current legislation is emphasized, which will allow to clearly define the legal status of housing certificates, establish uniform rules for their provision and use. The development of legislative initiatives is proposed, which will ensure more transparent and accessible mechanisms for obtaining housing certificates for all citizens who have the right to it, and the integration of these certificates into a broader system of social benefits.

In general, the article is an important contribution to the development of proposals for improving the mechanisms of social protection of citizens through improving the legal regulation of housing certificates. Making changes in this area will help make the process more effective and accessible.

Key words: *housing certificate, access to housing, armed aggression, destroyed property, provision procedure, coordination of authorities, legal uncertainty, provision mechanism, housing provision, legal accessibility, housing policy reform, state programs.*

Вступ. Повномасштабна збройна агресія проти України призвела до масового руйнування житлового фонду, що поставило перед державою завдання відновлення житлових прав громадян та створення дієвого механізму компенсації за втрачене майно. Одним із таких механізмів стали житлові сертифікати, запроваджені з метою забезпечення громадян можливістю придбати нове житло замість зруйнованого. Водночас, попри важливість цього

інструменту, його правове регулювання перебуває на етапі становлення та характеризується рядом прогалин і недоліків, що ускладнюють реалізацію права на відшкодування.

Проблемними залишаються питання чіткого визначення правового статусу житлового сертифіката, порядку його отримання та використання, узгодженості між різними нормативними актами, а також гарантій захисту прав осіб, які його отримують. Крім того, практика застосування цієї новели законодавства виявляє ризики бюрократизації процедур, неоднакового підходу до постраждалих та відсутності достатніх фінансових ресурсів для забезпечення потреб усіх громадян.

У цьому контексті особливої актуальності набуває наукове дослідження правової природи житлових сертифікатів, аналіз існуючих прогалин у їхньому правовому регулюванні та пошук шляхів вдосконалення відповідної нормативно-правової бази. Це дозволить забезпечити ефективність механізму відновлення житлових прав постраждалих осіб та сприятиме підвищенню довіри громадян до державної політики у сфері післявоєнної відбудови.

В умовах війни та масових руйнувань житлових об'єктів в Україні виникає потреба в ефективному правовому регулюванні використання житлових сертифікатів для компенсації збитків від зруйнованого майна. Наявні прогалини в законодавстві, відсутність чіткої процедури надання та використання таких сертифікатів ускладнюють доступ громадян до належної компенсації. Проблеми правової невизначеності, неузгодженість між різними державними органами та недостатня правова підтримка громадян, що постраждали, потребують термінового вирішення. Важливим є вдосконалення нормативно-правових актів для забезпечення прозорості, справедливості та ефективності процесу відшкодування збитків для осіб, чиє житло було зруйноване.

Постановка завдання. Метою статті – аналіз проблем правового регулювання житлових сертифікатів для компенсації збитків від зруйнованого майна в Україні, виявлення існуючих прогалин у законодавстві та розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази для забезпечення ефективності, прозорості та доступності процесу відшкодування збитків постраждалим громадянам**.**

Результати дослідження. Правове регулювання житлових сертифікатів на зруйноване майно в Україні є багатогранним і охоплює кілька аспектів законодавства, яке зобов'язує органи державної влади здійснювати заходи щодо компенсації збитків для громадян, чиє житло було зруйноване або пошкоджене внаслідок збройного конфлікту, природних катастроф чи інших надзвичайних ситуацій. Однак, у зв'язку з різноманітністю проблем, з якими стикаються потерпілі, існуюча правова база має суттєві прогалини та потребує системного перегляду.

У законодавчій системі передбачено декілька важливих нормативно-правових актів, які покликані врегулювати питання надання житлових сертифікатів [1]. Серед них основними є:

– Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об’єкти нерухомого майна», що містить основні положення щодо процедури отримання, визначення формату і умов надання сертифікатів;

– Закон України 2923-IX, прийнятим від 23.02.23 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України».

Існуючі правові норми, що регулюють житлові сертифікати, є досить загальними і часто не надають чітких механізмів для реального вирішення проблем постраждалих осіб. Ось деякі з основних проблем:

Критерії для отримання житлових сертифікатів поширюються не на всіх постраждалих. Дія сертифікату не поширюється на пошкоджене майно яке знаходиться на

території ведення бойових дій та на окуповані території. Це відбувається через те, що комісія не в змозі оцінити стан майна. Міністерство юстиції України визначило території на які не поширюється даний вид компенсації як – території на яких ведеться бойові дії.

Відсутність єдиного реєстру осіб, що потребують компенсації. У зв'язку з відсутністю єдиного централізованого реєстру постраждалих громадян, що забезпечує оперативний доступ до даних про потерпілих, створення житлових сертифікатів часто займає багато часу. Це ускладнює процес компенсації, а також може призводити до дублювання або пропуску даних. На даний момент в режимі тестування знаходиться Міжнародний реєстр збитків.

Недостатня чіткість критеріїв оцінки збитків. Однією з найбільших проблем є відсутність стандартизованих і чітких методик оцінки вартості зруйнованого майна. Це означає, що різні органи оцінки можуть застосовувати різні підходи, що призводить до неузгодженості в процесі компенсації. Деякі сертифікати можуть бути надані без належної оцінки вартості майна, а інші – на основі суб'єктивних оцінок.

Низька швидкість процесу компенсації. Тривалі бюрократичні процедури та відсутність єдиного реєстру осіб, які потребують компенсації, часто затягують процес відшкодування збитків. Також не рідкими є ситуації коли людина отримала житловий сертифікат, а кошти дуже довгий час не бронюються на рахунку, що гальмує процес використання наданої компенсації.

Недостатня інформованість населення в процедурі реалізації житла з використанням житлового сертифіката. Продавці вбачають ризики у тому, що гроші з продажу поступають на їх рахунок впродовж 5 днів з моменту посвідчення договору та його реєстрації. Також те, що валютою договору є гривня, і ризик через це полягає у декількох моментах: ринок нерухомості України прив'язаний до долару та обмеження у знятті готівки з рахунку [6].

Для ефективного вирішення проблем правового регулювання житлових сертифікатів та забезпечення більш справедливого і оперативного процесу компенсації за зруйноване майно необхідно внести ряд змін і удосконалень у існуючу нормативно-правову базу. Запропоновані зміни мають охоплювати як законодавчі ініціативи, так і вдосконалення організаційних процесів, що стосуються видачі сертифікатів, їхнього обміну на нове житло або грошову компенсацію, а також механізмів контролю та оцінки збитків.

Один з основних елементів, що потребує вдосконалення, – це розробка чітких критеріїв та методик для оцінки збитків, які понесли громадяни внаслідок зруйнування їхнього майна. В Україні на сьогодні немає єдиного стандарту для оцінки вартості зруйнованого житла, що значно ускладнює процес компенсації. Для вирішення цієї проблеми можна запропонувати кілька кроків:

Запровадження єдиного стандарту оцінки майна. Необхідно розробити єдину методику оцінки вартості зруйнованого майна, що враховує його ринкову вартість до руйнування, технічний стан, вік, локацію та інші характеристики. Це дозволить забезпечити прозорість процесу і зменшити можливість суб'єктивізму при визначенні розміру компенсації.

Визначення фахових стандартів для оцінювачів. Оцінка збитків має здійснюватися кваліфікованими оцінювачами, які повинні мати відповідні сертифікати та дотримуватись єдиних стандартів. Для цього можна запровадити окрему систему ліцензування оцінювачів, саме зруйнованого чи пошкодженого майна, яка дасть змогу забезпечити їхню компетентність і неупередженість.

Використання технологій для автоматизації оцінки. Запровадження сучасних інформаційних технологій, таких як геоінформаційні системи (ГІС), дозволить автоматизувати процес оцінки збитків. Це дозволить значно зменшити людський фактор, прискорити процес та підвищити точність оцінки вартості пошкодженого майна, що також забезпечить прозорість.

Ще один з основних недоліків існуючої системи компенсації – це її надмірна бюрократичність та затягування термінів. Встановлення більш оперативних процедур надання

житлових сертифікатів допоможе значно підвищити ефективність цієї системи. Для цього необхідно:

Створення єдиного реєстру постраждалих осіб. Наявність єдиного електронного реєстру осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту чи стихійного лиха, дозволить оперативно зібрати всю необхідну інформацію для надання компенсацій. Це дасть можливість уникнути повторного збору документів, скоротити час на перевірку прав на отримання сертифікатів та мінімізувати помилки в реєстрації.

Створення спеціалізованих центрів для обробки заявок. Для ефективного вирішення питань постраждалих осіб можна створити спеціалізовані державні центри, які б займалися обробкою заявок на компенсацію, реєстрацією постраждалих та безпосередньо видачею сертифікатів. Це дозволить централізувати процес і забезпечити більш ефективну взаємодію між усіма державними органами [2].

На даний момент цей пункт вже набуває змін: для подачі заявки в електронній формі необхідно скористуватися Порталом Дія, що є зручним способом, а для подачі заявок в паперовій формі необхідно звернутися до органу соціального захисту населення, центру надання адміністративних послуг чи нотаріуса.

Також однією з основних проблем є недостатнє фінансування компенсаційних програм. Для вирішення цієї проблеми доцільно створити спеціальний компенсаційний фонд, з якого будуть здійснюватися виплати постраждалим. Ось кілька ключових напрямків:

Національний фонд компенсацій. Створення державного фонду, що фінансуватиме компенсації за зруйноване житло, дозволить централізувати фінансові потоки та забезпечити стабільність у виплатах. Цей фонд можна фінансувати через державний бюджет або міжнародні донорські кошти.

Механізм фінансування через державні облігації. Окрім бюджетного фінансування, можна розглянути можливість випуску державних облігацій для залучення додаткових коштів на компенсаційні програми. Це дозволить розширити фінансові можливості для компенсації всіх постраждалих осіб.

Важливою складовою вдосконалення є також інтеграція місцевих органів влади в процес компенсації [7]. Місцеві органи мають бути безпосередньо залучені до процесу реєстрації постраждалих, організації оцінки збитків і видачі сертифікатів. Це дозволить скоротити час на вирішення справ і підвищить ефективність державної політики.

Розподіл повноважень між центральними та місцевими органами влади. Необхідно чітко визначити повноваження місцевих органів у процесі компенсацій, а також розробити процедури координації між місцевими та центральними органами для швидкого вирішення спорів та затримок.

Підвищення відповідальності місцевої влади. Місцеві органи влади повинні мати чіткі інструменти для моніторингу та контролю за використанням житлових сертифікатів, а також за їх відповідністю потребам громадян.

Ще одним важливим кроком є підвищення рівня правової обізнаності громадян про їхні права і можливості отримання компенсацій. Інформаційні кампанії та доступ до консультацій щодо процесу отримання житлових сертифікатів дозволять громадянам швидше і правильніше орієнтуватися в питаннях відшкодування збитків [8].

Інформаційні кампанії. Проведення регулярних інформаційних кампаній через ЗМІ, онлайн-платформи та соціальні мережі (статті на сайтах, офіційних сторінках на таких платформах як Instagram, Facebook, Youtube, тощо) допоможе залучити більше людей до процесу компенсації та забезпечить їх правову обізнаність. Це допоможе людям не боятися реалізовувати своє майно через житловий сертифікат.

Юридична підтримка. Організація консультацій для постраждалих, зокрема через волонтерські організації чи державні служби, забезпечить людям можливість отримати кваліфіковану допомогу в оформленні документів і вирішенні спорів. Зможуть офлайн відповісти на всі питання, які можуть турбувати громадян.

Отже, вдосконалення правового регулювання житлових сертифікатів є необхідним кроком для забезпечення справедливості і оперативності у наданні компенсацій постраждалим громадянам. Розробка чітких критеріїв оцінки збитків, спрощення процедур, створення спеціальних компенсаційних фондів і інтеграція місцевих органів влади дозволить значно покращити існуючу систему та забезпечити ефективний механізм компенсації за зруйноване житло.

Для вдосконалення правового регулювання житлових сертифікатів та забезпечення ефективного процесу компенсації за зруйноване майно в Україні важливо розробити практичні рекомендації, що сприятимуть реальному вирішенню існуючих проблем. Ці рекомендації повинні охоплювати як стратегічні, так і тактичні заходи, які дозволять максимально ефективно впровадити зміни в законодавстві та організаційних процесах, а також сприяти більш швидкому, прозорому та справедливому процесу відшкодування збитків для постраждалих осіб [6, 3].

Для вирішення однієї з головних проблем, яка перешкоджає швидкому і ефективному наданню житлових сертифікатів, – відсутність єдиного реєстру осіб, які постраждали від збройного конфлікту, можна надати наступні рекомендації:

Ініціювати створення централізованої електронної бази даних про постраждалих громадян, яка міститиме відомості про їхні права на компенсацію, стан майна, пошкоджене чи зруйноване внаслідок надзвичайної ситуації. Важливо, щоб доступ до цієї бази був максимально зручним як для державних органів, так і для громадян.

Забезпечення міжвідомчої інтеграції даних. Реєстр постраждалих має бути інтегрований з іншими державними базами даних, що дозволить уникнути дублювання даних та забезпечить їх актуальність, точність і доступність для органів, які мають видавати житлові сертифікати.

Відсутність єдиної методики оцінки збитків є однією з причин, чому компенсаційний процес часто займає багато часу і виявляється неточним. Стандартизація оцінки пошкодженого або зруйнованого майна дозволить забезпечити рівні умови для всіх постраждалих і уникнути суб'єктивізму в процесі визначення розміру компенсації. Рекомендації:

Розробити єдину державну методику оцінки майна. Методика повинна бути універсальною та включати критерії, які дозволяють враховувати всі важливі аспекти при оцінці збитків – від технічного стану житла до його ринкової вартості в конкретній місцевості.

Використання міжнародних стандартів *для оцінки збитків у разі природних катастроф або військових конфліктів.* Врахування міжнародного досвіду та застосування таких стандартів підвищить довіру до процесу компенсації та забезпечить більш точні оцінки.

Впровадження сучасних технологій оцінки. Для автоматизації процесу оцінки можна використовувати сучасні геоінформаційні системи (ГІС) та інші інструменти, які дозволяють отримувати дані про стан пошкодженого майна без необхідності фізичного огляду [4].

Бюрократичні затримки і надмірна складність процедур надання житлових сертифікатів є ще однією серйозною проблемою. Для того, щоб громадяни могли швидше отримувати компенсацію, необхідно спростити і прискорити існуючі процедури. Рекомендації:

Забезпечити прискорену процедуру розгляду заявок для осіб, які потребують термінової допомоги (наприклад, родини з дітьми або літні люди). Для цього можна ввести спеціальну категорію для швидкої обробки документів.

Провести реорганізацію місцевих органів влади щодо оформлення сертифікатів, зробивши їх більш доступними та функціональними. Це дозволить скоротити час на обробку документів і сприятиме швидшому отриманню компенсації. Існуюча ситуація в Україні вимагає активної співпраці з міжнародними організаціями та донорами, які можуть допомогти з фінансуванням компенсаційних програм, а також надати консультативну допомогу в удосконаленні процесів. Рекомендації:

Поглибити співпрацю з міжнародними фінансовими установами, такими як Світовий банк та Європейський Союз, для отримання грантів і позик, що можуть бути спрямовані на відновлення зруйнованого житлового фонду та компенсації постраждалим громадянам.

Налагодити співпрацю з міжнародними гуманітарними організаціями, які мають досвід у відновленні житла після військових конфліктів або природних катастроф. Це дозволить скористатися їхнім досвідом у питаннях компенсацій та відновлення інфраструктури.

Організувати міжнародні конференції та семінари для обміну досвідом між країнами, що мають схожі проблеми, з метою вдосконалення правових механізмів компенсації та відновлення житла.

Висновки. Проблеми правового регулювання житлових сертифікатів на зруйноване майно є одними з найважливіших аспектів соціально-економічної відбудови після збройних конфліктів. Існуюча правова база, що регулює компенсацію за зруйноване житло, має низку суттєвих прогалин і недоліків, які значно ускладнюють процес отримання постраждалими особами належної компенсації. До основних проблем належать відсутність єдиного механізму оцінки збитків, недостатнє фінансування компенсаційних програм, а також низький рівень правової обізнаності громадян.

Виявлені проблеми потребують комплексного вирішення, яке включає як вдосконалення законодавства, так і зміни в організаційних процесах. Створення єдиного реєстру постраждалих осіб, стандартизація методик оцінки збитків, спрощення процедур надання житлових сертифікатів, а також створення спеціальних компенсаційних фондів є ключовими кроками для забезпечення більш ефективної та прозорої компенсаційної системи.

Важливим аспектом є також підвищення правової обізнаності громадян щодо їхніх прав на компенсацію, а також налагодження співпраці з міжнародними організаціями, що мають досвід у відновленні житлового фонду після катастроф. Завдяки комплексному підходу до вирішення цих проблем Україна може забезпечити належну підтримку громадянам, які постраждали від зруйнованого майна, та сприяти ефективному відновленню житлового фонду в країні.

Отже, для досягнення реальних змін у правовому регулюванні житлових сертифікатів необхідно впровадити ряд практичних заходів, які дозволять створити справедливу, швидку і прозору систему компенсації, що відповідатиме потребам громадян та сучасним вимогам правового середовища України.

Список використаних джерел:

1. Компенсація за втрачене житло: як працюють житлові сертифікати від 05.12.2023/ Українська асоціація фондового ринку (УАФР). 2023. URL: https://ulaf.org.ua/zhitlovi_sertifikaty/

2. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX // *Верховна Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text

3. Ковальчук, О. В. Правові аспекти компенсації за зруйноване майно в умовах війни. Журнал права та соціальних наук. Київ: Наукова думка, 2021. Том 12, № 4. С. 45–57.

4. Кобець, М. П. Проблеми забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2016. Т. 2, Вип. 37. С. 110–113.

5. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. Cuestiones Políticas. Vol. 37 №º 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10

6. Про затвердження Порядку видачі житлових сертифікатів: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2023 року № 600. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/600-2023-%D0%BF#Text

7. Соловчук Л., Е-відновлення усе: про переваги та недоліки квартирних сертифікатів. *Дело. Українська бізнес-газета*. 2023. URL: https://delo.ua/realty/jevidnovlennja-use-pro-perevagi-ta-nedoliki-kvartirnix-sertifikativ-430995/

8. Яценко, О. М. Правове регулювання компенсацій за зруйноване майно в Україні. Київ: Юридична думка, 2022. 356 с.

9. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

10. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. Cuestiones Políticas, 39(69), 212–224. https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

НЕНЬКО С. С.,
кандидат юридичних наук, професор,
ректор
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:346(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.16

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті досліджується інституційна спроможність органів публічної адміністрації у забезпеченні розвитку підприємництва в Україні. Визначено, що ця категорія є багатовимірною та охоплює правові, організаційні, кадрові й цифрові аспекти діяльності адміністрації. Встановлено, що інституційна спроможність впливає не лише на ефективність публічного управління, а й безпосередньо формує якість підприємницького середовища, визначає рівень конкурентоспроможності економіки та інтеграцію держави у європейський правовий простір.

Обґрунтовано, що ключовими критеріями оцінки інституційної спроможності є ефективність, адаптивність, підзвітність та інноваційність. Виявлено, що роль органів публічної адміністрації у розвитку підприємництва полягає у поєднанні регуляторних, контрольних та сервісних функцій. Доведено, що саме сервісна функція стає визначальною у контексті переходу до моделі «держава–партнер бізнесу».

Окрему увагу приділено цифровізації як фактору інституційної модернізації. Відзначено, що портал «Дія» та інші електронні сервіси значно спростили доступ бізнесу до адміністративних послуг, скоротили час і транзакційні витрати, знизили корупційні ризики. Водночас підкреслено необхідність забезпечення кібербезпеки, захисту персональних даних та гармонізації з європейськими стандартами eIDAS та GDPR.

У статті розкрито ключові виклики для інституційної спроможності: нормативна нестабільність, слабка міжвідомча координація, кадровий дефіцит, корупційні ризики, вплив воєнного стану. Наголошено, що подолання цих обмежень потребує комплексної стратегії, яка включатиме законодавчу стабільність, професіоналізацію державної служби, розвиток сервісних підходів, посилення антикорупційних інструментів, цифровізацію та реальну імплементацію стандартів «good governance».

Зроблено висновок, що підвищення інституційної спроможності органів публічної адміністрації є ключовою передумовою формування сприятливого підприємницького середовища, забезпечення економічної стійкості та прискорення євроінтеграційних процесів України.

Ключові слова: *інституційна спроможність, публічна адміністрація, підприємництво, адміністративне право, адміністративні послуги, цифровізація, good governance, регуляторна політика, державний нагляд, антикорупційні механізми, кадровий потенціал, сервісна держава.*

Nenko S. S. Institutional capacity of public administration bodies in ensuring the development of entrepreneurship

The article examines the institutional capacity of public administration bodies in ensuring the development of entrepreneurship in Ukraine. It is argued that this concept is multidimensional, covering legal, organizational, human resource, and digital

aspects of administrative activity. Institutional capacity is shown to influence not only the effectiveness of public governance but also the quality of the business environment, the competitiveness of the economy, and Ukraine's integration into the European legal framework.

The study highlights that the main criteria for assessing institutional capacity include effectiveness, adaptability, accountability, and innovativeness. It is emphasized that the role of public administration in entrepreneurship development lies in balancing regulatory, supervisory, and service functions. The service dimension becomes decisive in the transition towards a "state-business partnership" model.

Special attention is given to digitalization as a factor of institutional modernization. The article points out that the Diia portal and other e-services significantly simplified business access to administrative services, reduced time and transaction costs, and lowered corruption risks. At the same time, it stresses the need to strengthen cybersecurity, ensure personal data protection, and align national practices with European standards such as eIDAS and GDPR.

The article identifies major challenges to institutional capacity: regulatory instability, weak interagency coordination, staff shortages, corruption risks, and the impact of martial law. It is noted that overcoming these constraints requires a comprehensive strategy involving legislative stability, civil service professionalization, the development of service-oriented approaches, strengthening anti-corruption tools, digital transformation, and the genuine implementation of good governance principles.

It is concluded that strengthening the institutional capacity of public administration is a crucial prerequisite for creating a favorable business environment, ensuring economic resilience, and accelerating Ukraine's European integration.

Key words: *institutional capacity, public administration, entrepreneurship, administrative law, administrative services, digitalization, good governance, regulatory policy, state supervision, anti-corruption mechanisms, human resources capacity, service-oriented state.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації економічної та політичної системи України питання розвитку підприємництва набуває стратегічного значення. Саме підприємництво забезпечує створення робочих місць, зростання валового внутрішнього продукту, інноваційний розвиток та інтеграцію України до європейського та світового економічного простору. Водночас вирішальна роль у формуванні сприятливого середовища для бізнесу належить органам публічної адміністрації, які покликані забезпечувати належний рівень правового регулювання, надавати адміністративні послуги, гарантувати дотримання принципів прозорості та рівності суб'єктів господарювання.

Однак інституційна спроможність органів публічної адміністрації в Україні на сьогодні залишається недостатньою. Серед основних проблем можна виділити:

− фрагментарність законодавчої та підзаконної бази, що призводить до правової невизначеності у сфері підприємництва;

− надмірні адміністративні бар'єри та зарегульованість процедур, які ускладнюють створення та ведення бізнесу;

− низький рівень координації між різними органами влади, що породжує дублювання функцій та адміністративну тяганину;

− обмеженість кадрового потенціалу та інституційної компетентності державних службовців, що негативно позначається на якості управлінських рішень;

− корупційні ризики, які знижують довіру бізнесу до держави та гальмують інвестиційну активність.

Особливої актуальності проблематика набуває в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, коли державі необхідно забезпечити не лише виживання економіки,

але й створити умови для її динамічного розвитку. У цих умовах роль інституційної спроможності органів публічної адміністрації полягає у здатності оперативно реагувати на кризові виклики, забезпечувати безперервність надання адміністративних послуг, підтримувати малий і середній бізнес, стимулювати інноваційну та інвестиційну активність.

Крім того, у процесі європейської інтеграції Україна зобов'язана гармонізувати свою систему публічного адміністрування з принципами «good governance», що передбачає ефективність, прозорість, підзвітність і орієнтацію на потреби громадян та бізнесу. Недостатня інституційна спроможність органів публічної адміністрації унеможливлює досягнення цих цілей, що створює ризики для виконання зобов'язань України перед ЄС.

Таким чином, існує об'єктивна потреба у комплексному науковому аналізі сутності та змісту інституційної спроможності органів публічної адміністрації, виявленні чинників, що її обмежують, а також у визначенні шляхів її посилення з урахуванням міжнародного досвіду, сучасних тенденцій цифровізації та потреб вітчизняної економіки. Саме це обумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є з'ясування сутності та особливостей інституційної спроможності органів публічної адміністрації у забезпеченні розвитку підприємництва в Україні, виявлення ключових проблем, що перешкоджають її реалізації, та обґрунтування напрямів підвищення ефективності адміністративно-правових механізмів, спрямованих на формування сприятливого підприємницького середовища відповідно до європейських стандартів «good governance» та умов післявоєнного відновлення економіки.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика інституційної спроможності органів публічної адміністрації посідає важливе місце у сучасних наукових дослідженнях у галузі адміністративного права та державного управління. Українські вчені, серед яких варто відзначити Ю. Битяка, В. Авер'янова, В. Колпакова, В. Тимощука, А. Пухтецьку, В. Бевзенка та інших, визначають інституційну спроможність як здатність органів публічної влади забезпечувати належний рівень управлінських рішень, дотримання процедур, а також гарантії прав і законних інтересів громадян та суб'єктів господарювання. У вітчизняній науковій традиції акцент робиться переважно на нормативно-процедурному аспекті інституційної спроможності, однак питання вимірювання результативності, міжвідомчої координації та впливу на розвиток підприємництва розкриті недостатньо.

Значна увага приділяється зв'язку між публічною адміністрацією та підприємництвом. У працях з адміністративно-господарського профілю підкреслюється, що якість регулювання безпосередньо впливає на рівень транзакційних витрат бізнесу, інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки. У світовій економіко-правовій літературі (зокрема у працях Д. Норта, Д. Асемоглу, Дж. Робінсона, Д. Родрика) інститути визнаються базовими чинниками економічного зростання та підприємницької активності. Водночас у вітчизняних дослідженнях взаємозв'язок між конкретними адміністративно-правовими інструментами та підприємницькими результатами, такими як рівень зайнятості, продуктивність праці чи експортні можливості малого та середнього бізнесу, висвітлюється лише фрагментарно.

Особливе місце у науковому дискурсі посідає вивчення європейських стандартів good governance та acquis communautaire у сфері підприємництва. Документи та методології OECD/SIGMA, Європейської Комісії (зокрема концепції Better Regulation, Small Business Act, принцип "Think Small First"), а також моделі оцінювання якості публічних послуг (CAF, ISO) забезпечують теоретичне підґрунтя для визначення та вимірювання інституційної спроможності. Дослідження доводять, що інтеграція цих стандартів сприяє зменшенню регуляторного навантаження та підвищенню довіри бізнесу до держави. Водночас українська наука поки що не виробила єдиного підходу до адаптації європейських індикаторів у національну практику з урахуванням умов воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Окрему дослідницьку нішу становить цифровізація адміністративних процедур, яка дедалі частіше розглядається як інструмент формування держави-сервісу. Праці, присвячені розвитку електронних реєстрів, систем інтероперабельності та порталів надання

адміністративних послуг (зокрема «Дія»), підкреслюють їх потенціал у забезпеченні прозорості, швидкості та зменшенні корупційних ризиків. У правовій доктрині обговорюються питання електронної ідентифікації, юридичної сили електронних даних, автоматизованого прийняття рішень. Проте поки що бракує ґрунтовних досліджень, які б дозволили емпірично оцінити вплив цифрових сервісів саме на підприємницьке середовище, зокрема на час і вартість започаткування бізнесу, доступ до фінансування чи участь у публічних закупівлях. Недостатньо розробленими залишаються й питання кібербезпеки та стійкості електронних сервісів у кризових умовах.

Досить активно розробляється й проблематика дерегуляції та модернізації регуляторної політики. Наукові праці присвячуються аналізу регуляторного впливу, запровадженню ризик-орієнтованого нагляду, концепції «єдиного вікна» у наданні адміністративних послуг. Узагальнення міжнародного досвіду свідчить, що пропорційність регулювання, ризик-базовані перевірки та принцип «мовчазної згоди» для типових операцій малого та середнього бізнесу сприяють зростанню підприємницької активності. Однак в Україні бракує комплексних емпіричних досліджень, які б дозволили кількісно оцінити ефективність цих реформ.

Останніми роками актуалізувалося питання інституційної спроможності в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. У наукових працях висвітлюється проблематика безперервності надання адміністративних послуг, адаптації регуляторної політики до кризових умов, підтримки малого та середнього бізнесу, релокації підприємств та забезпечення публічних закупівель. Піднімаються питання балансу між безпековими вимогами та свободою підприємницької діяльності, однак у вітчизняній літературі поки що майже відсутні моделі інтегрованого оцінювання спроможності органів публічної адміністрації, які б поєднували правові, управлінські та економічні критерії у надзвичайних умовах.

Таким чином, огляд наукових джерел дозволяє виявити низку дослідницьких прогалин. По-перше, недостатньо розробленим залишається питання інтегрованих і вимірюваних індикаторів інституційної спроможності, які б напряму корелювали з підприємницькими результатами. По-друге, потребують розвитку емпіричні та порівняльні дослідження, здатні об'єктивно оцінити ефективність цифровізації, дерегуляційних заходів та ризик-орієнтованого нагляду. По-третє, бракує адаптованих до воєнних та післявоєнних умов методик моніторингу спроможності органів публічної адміністрації, а також уніфікованих підходів до застосування європейських стандартів «good governance» в українському контексті. Це зумовлює необхідність подальшого наукового пошуку, спрямованого на вироблення концептуальних і практичних рішень щодо посилення інституційної спроможності органів публічної адміністрації у забезпеченні розвитку підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Категорія «інституційна спроможність» у сучасній науці використовується для характеристики здатності держави та її органів забезпечувати належне управління, реалізовувати прийняті рішення й гарантувати сталість соціально-економічних процесів. Як зазначає Г. Зеленько, інституційна спроможність держави полягає у здатності органів забезпечувати стабільність політичної та соціальної системи, ефективно функціонувати та своєчасно реагувати на виклики середовища [1].

У науці адміністративного права ця категорія тлумачиться через поєднання нормативної бази, організаційної структури, кадрового потенціалу та управлінських технологій. Дослідження показують, що навіть найсучасніші законодавчі норми не забезпечують ефективності без наявності дієздатного апарату, належної підготовки службовців та інституційної культури [2]. Тому інституційна спроможність трактується не лише як формально-правова, але й як функціонально-організаційна здатність досягати визначених цілей.

У межах економічного права поняття інституційної спроможності пов'язується з якістю регуляторного середовища. Воно визначає передбачуваність правил для бізнесу, рівень транзакційних витрат, захищеність прав підприємців від адміністративних зловживань. Н. Кононенко підкреслює, що саме здатність урядів уникати інституційних пасток, підтримувати легітимність і забезпечувати реалізацію реформ у кризових умовах виступає визначальним фактором розвитку [3]. У цьому сенсі інституційна спроможність – це правова

й управлінська категорія, яка інтегрує політичну волю, юридичні механізми та практику їх реалізації.

Перехід від концептуального визначення до практичного оцінювання інституційної спроможності вимагає застосування системи критеріїв та індикаторів. У наукових дослідженнях і міжнародній практиці найбільш поширеними можна визначити такі:

− ефективність – здатність органів публічної адміністрації досягати поставлених цілей при оптимальному використанні ресурсів;

− адаптивність – спроможність реагувати на соціальні, економічні та політичні зміни, включаючи кризові ситуації;

− підзвітність – забезпечення прозорості діяльності та наявність механізмів контролю з боку суспільства;

− інноваційність – здатність впроваджувати нові підходи, цифрові технології та гнучкі управлінські рішення [4].

Методологія OECD/SIGMA пропонує оцінювати інституційну спроможність через шість ключових сфер: стратегічне планування, координація політик, державна служба, управління фінансами, надання послуг та підзвітність [5]. Це дозволяє перейти від формальних характеристик до вимірюваних показників. Зокрема, для України релевантними індикаторами виступають: середній час реєстрації бізнесу, кількість наданих електронних адміністративних послуг, частка процедур, що здійснюються онлайн, та рівень довіри підприємців до органів влади.

Особливої уваги заслуговує підзвітність як ключовий критерій. У національних реаліях вона виявляється у прозорості регуляторної діяльності, відкритості даних та можливості підприємців оскаржувати адміністративні рішення. Інноваційність натомість знаходить свій прояв у цифровізації державних сервісів (зокрема, через портал «Дія»), що значно зменшує корупційні ризики та адміністративні бар'єри. Таким чином, критерії інституційної спроможності безпосередньо впливають на якість підприємницького середовища.

Європейська концепція «good governance» визначає інституційну спроможність як здатність держави забезпечувати управління відповідно до принципів верховенства права, прозорості, підзвітності, ефективності та участі громадян [4]. У практиці Європейського Союзу ці принципи конкретизуються у документах Європейської Комісії (Better Regulation, Small Business Act), а також у звітах і рекомендаціях OECD/SIGMA [5].

Для України інтеграція стандартів «good governance» є не лише декларацією, а й зобов'язанням у межах євроінтеграційних процесів. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру», який закріплює прозорість прийняття рішень, право громадян і бізнесу на участь у адміністративному процесі та підвищує рівень правової передбачуваності [6].

Водночас науковці підкреслюють, що реальне втілення доктрини good governance в Україні гальмується низкою обставин: нестабільністю законодавства, слабкістю інституційної спроможності самих адміністративних органів, а також зовнішніми чинниками, зокрема воєнним станом [7]. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до адаптації європейських стандартів, який передбачатиме не лише формальне закріплення принципів, а й реальне удосконалення кадрового потенціалу, організаційних структур та управлінських процесів.

Таким чином, теоретико-методологічні засади інституційної спроможності поєднують у собі правові норми, організаційні ресурси та управлінські технології. Їхнє поєднання із принципами «good governance» створює умови для формування сприятливого підприємницького середовища, що є ключовим чинником економічної стабільності та євроінтеграційного розвитку України.

Органи публічної адміністрації виступають основними суб'єктами, які формують умови для розвитку підприємництва. Їхня діяльність спрямована на забезпечення правових рамок функціонування бізнесу, надання адміністративних послуг, створення сприятливого інституційного середовища. Як зазначає В. Авер'янов, адміністративне право визначає

правила взаємодії між державою та суб'єктами господарювання, а його ефективність безпосередньо впливає на якість підприємницького середовища [8].

У законодавстві України закріплено комплекс механізмів, що регулюють відносини між державою та бізнесом. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» визначає фундаментальні принципи регулювання: прозорість, передбачуваність, доцільність та врахування інтересів підприємців [9]. Поряд із цим, Закон «Про адміністративні послуги» вводить сервісний підхід до діяльності органів влади, визначаючи, що адміністративні послуги мають бути максимально доступними та зручними [10].

Суттєвим чинником розвитку підприємництва є і реформа у сфері державного нагляду та контролю. Закон «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [12] запровадив ризик-орієнтований підхід, який зменшує адміністративний тиск на бізнес та забезпечує баланс між контролем і економічною свободою.

Отже, адміністративно-правові механізми регулювання підприємництва в Україні охоплюють комплекс інструментів – від ліцензування і реєстрації до державного нагляду та надання адміністративних послуг, що у своїй сукупності формують правове середовище для бізнесу.

Ефективність інституційної спроможності органів публічної адміністрації значною мірою визначається рівнем прозорості процедур. Надмірна зарегульованість традиційно виступала одним із найбільших бар'єрів для розвитку підприємництва в Україні. За даними OECD, складність та непрозорість регуляторних процедур підвищує витрати підприємців, знижує інвестиційну привабливість країни та стимулює тінізацію бізнесу [11].

Важливим етапом дерегуляції стало скорочення переліку ліцензійних видів діяльності та впровадження принципу «мовчазної згоди», коли у разі неприйняття рішення органом у встановлений строк підприємець має право автоматично здійснювати діяльність. Також дієвим кроком стало запровадження електронних сервісів для підприємців. Портал «Дія» дозволяє зареєструвати бізнес онлайн, отримати витяги з реєстрів, подати документи на ліцензію чи дозвіл, що суттєво скорочує час та витрати підприємців [13].

Окремо варто відзначити впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок бізнесу, що дозволяє зосередити державний нагляд на сферах із найбільшою ймовірністю порушень і зменшити тиск на добросовісних підприємців. Це відповідає міжнародним практикам регуляторної політики, зокрема рекомендаціям OECD [11].

Прозорість процедур є не лише технічним елементом управління, а й індикатором інституційної спроможності органів публічної адміністрації, адже саме відкритість і передбачуваність адміністративних дій формують довіру бізнесу до держави.

Роль органів публічної адміністрації у розвитку підприємництва полягає у поєднанні двох взаємопов'язаних функцій – контролю та сервісу. З одного боку, вони здійснюють контрольні повноваження з метою забезпечення законності, захисту прав споживачів, екологічної безпеки, дотримання конкурентного законодавства. З іншого боку, держава має бути партнером бізнесу, надавати йому якісні адміністративні послуги, створювати умови для інноваційної та інвестиційної діяльності.

Як підкреслює І. Коліушко, сучасна реформа публічного управління в Україні передбачає трансформацію від моделі «держава – контролер» до моделі «держава – сервісна організація», що відповідає європейським принципам «good governance» [14]. Саме ця концепція знаходить своє відображення у розвитку центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів), впровадженні «єдиного вікна», дерегуляційних ініціативах та цифрових сервісів.

Разом із тим на практиці досі існують проблеми: дублювання функцій різних контролюючих органів, недостатня координація між ними, низький рівень комунікації з бізнесом. Це свідчить, що для забезпечення належного балансу між контролем і сервісом необхідно підвищувати кадрову спроможність державної служби, розвивати інституційні механізми партнерства з бізнес-асоціаціями, застосовувати цифрові інструменти моніторингу й громадського контролю. Тобто, роль органів публічної адміністрації у розвитку підприємництва

визначається їхньою здатністю ефективно реалізовувати адміністративно-правові механізми, забезпечувати прозорість і передбачуваність процедур, а також поєднувати контрольні та сервісні функції. Висока інституційна спроможність у цій сфері є ключовою передумовою сталого економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності бізнесу та інтеграції України до європейського економічного простору.

Сьогодні цифровізація стала однією з ключових тенденцій модернізації публічного управління та важливим чинником посилення інституційної спроможності органів влади. У глобальному контексті вона розглядається не лише як технічний інструмент, а як механізм, що змінює саму природу відносин між державою, бізнесом і громадянами. Як зазначає І. Коліушко, цифровізація поступово трансформує модель «держава–громадянин/бізнес» у сервісну модель партнерства, де адміністрація виступає не стільки контролером, скільки провайдером послуг [14].

В Україні провідну роль у цифровій трансформації відіграє Міністерство цифрової трансформації та портал «Дія». Запровадження електронних реєстрів, цифрових документів та онлайн-послуг дозволило суттєво скоротити адміністративні бар'єри для підприємців [13]. Наразі понад 100 адміністративних послуг доступні онлайн, включаючи реєстрацію ФОП, отримання витягів із реєстрів, подання документів на ліцензію чи дозвіл. Це зменшує часові витрати бізнесу, знижує корупційні ризики та підвищує довіру до держави [15].

Разом із тим цифровізація створює нові виклики: питання кібербезпеки, захисту персональних даних та стійкості систем в умовах війни. Європейські експерти наголошують, що електронне врядування повинно супроводжуватися розробкою механізмів цифрової довіри, включаючи електронну ідентифікацію, електронний підпис та систему захисту даних [16].

Євроінтеграційний курс України визначає потребу у глибинній адаптації стандартів «good governance» до національної практики. Згідно з оцінками OECD/SIGMA, ключовими напрямами реформи публічного управління є: розбудова професійної державної служби, посилення стратегічного планування, удосконалення системи надання послуг, забезпечення прозорості та підзвітності [5].

Важливим кроком у наближенні до європейських стандартів стало ухвалення Закону України «Про адміністративну процедуру» [6]. Він закріпив принципи відкритості, участі та правової визначеності у взаємовідносинах держави та бізнесу, що відповідає рекомендаціям ЄС щодо створення передбачуваного регуляторного середовища.

Водночас імплементація європейських принципів «good governance» в Україні стикається з низкою проблем: нестабільністю правової системи, надмірною кількістю відомчих регуляцій, низьким рівнем міжвідомчої координації. Як наголошує М. Яловець, національна адміністрація часто залишається у полоні декларативності, коли принципи good governance проголошуються, але їхня практична реалізація є фрагментарною [7].

Цифровізація в Україні дедалі більше пов'язується з європейською інтеграцією. ЄС розглядає електронне врядування як один із ключових елементів конкурентоспроможності та стійкості економіки. Відповідно, для України цифрова трансформація адміністративних процедур виступає не лише внутрішнім пріоритетом, а й частиною виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію.

Програма «Цифрова Європа» та ініціатива EU4Digital спрямовані на розвиток спільного цифрового ринку та інтеграцію країн-партнерів у європейські стандарти у сфері електронних послуг, кібербезпеки, інтероперабельності даних [17]. Участь України в цих програмах дозволяє адаптувати передові практики ЄС, зокрема у сфері електронних довірчих послуг та захисту персональних даних (GDPR).

Таким чином, цифрові інновації стають важливим чинником зміцнення інституційної спроможності української публічної адміністрації, сприяють зниженню адміністративних бар'єрів і водночас виступають інструментом поступової інтеграції у європейський правовий та економічний простір.

Інституційна спроможність органів публічної адміністрації в умовах цифровізації та євроінтеграції формується на перетині двох процесів: внутрішньої трансформації держави

у «цифрову державу-сервіс» і зовнішньої адаптації до європейських стандартів «good governance». Її ефективність визначається здатністю забезпечувати прозорість і швидкість адміністративних процедур, впроваджувати інновації, а також гармонізувати національну правову систему з acquis communautaire ЄС.

Разом із цим, інституційна спроможність органів публічної адміністрації в Україні формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Попри позитивні зрушення у сфері реформування публічного управління, дерегуляції та цифровізації, низка системних викликів продовжує обмежувати здатність державних інститутів створювати стабільне та передбачуване середовище для розвитку підприємництва.

Насамперед слід виокремити нормативну нестабільність та фрагментарність законодавчої бази. Часті зміни законів і підзаконних актів, а також значна кількість спеціальних регуляцій ускладнюють дотримання правових норм і знижують передбачуваність державної політики. За даними Світового банку, саме регуляторна непередбачуваність залишається одним із найбільш суттєвих бар'єрів для інвестиційної діяльності в Україні [18]. Така ситуація породжує правову невизначеність і стимулює тінізацію бізнесу, адже підприємці змушені постійно адаптовуватися до змін, що підвищує їхні витрати.

Не менш значним викликом є слабка координація між органами влади. У системі публічного управління часто виникають дублювання функцій, конфлікти компетенцій та бюрократична тяганина. Це призводить до затримок у прийнятті рішень і перевантаження підприємців необхідністю звертатися до кількох органів одночасно. OECD/SIGMA наголошує, що слабка міжвідомча координація є типовою проблемою постсоціалістичних країн, яка безпосередньо знижує якість вироблення та впровадження політик [19]. В українських умовах вона поглиблюється також адміністративно-територіальними реформами та децентралізацією, які ще не повністю інтегровані в єдину систему державного управління.

Суттєвим обмеженням інституційної спроможності залишається кадровий дефіцит і недостатня професіоналізація державної служби. Незважаючи на поступ у реформуванні кадрової політики, рівень плинності кадрів у державному секторі залишається високим, а мотиваційні механізми – недостатніми. У доповіді SIGMA зазначається, що українська державна служба потребує системного підвищення професійної спроможності: від конкурсних процедур до постійного навчання та оцінювання результатів [20]. Брак кваліфікованих управлінців обмежує здатність адміністрації якісно реалізовувати як стратегічні, так і поточні завдання, у тому числі у сфері підтримки підприємництва.

Окремим викликом є корупційні ризики, що залишаються вразливою точкою системи публічного управління. За даними Transparency International, у 2023 р. Україна піднялася у рейтингу індексу сприйняття корупції, однак усе ще перебуває на рівні, який свідчить про системний характер проблеми [21]. Найбільш ризиковими сферами залишаються надання адміністративних послуг, дозвільна та ліцензійна діяльність, митне та податкове адміністрування. Корупція безпосередньо знижує інституційну спроможність органів влади, адже підриває довіру бізнесу до держави та збільшує трансакційні витрати підприємців.

Надзвичайним обмежувальним фактором стала повномасштабна війна, яка створила безпрецедентні виклики для інституційної спроможності української адміністрації. Воєнний стан супроводжується дестабілізацією економіки, руйнуванням інфраструктури, вимушеною релокацією бізнесу та різким зростанням навантаження на органи влади. У цих умовах забезпечення безперервності надання адміністративних послуг, адаптація регуляторної політики та підтримка підприємництва вимагають від державних інститутів надзвичайної гнучкості та стійкості [22]. Питання цифрової безпеки, стабільності електронних реєстрів і захисту даних набувають критичної ваги, оскільки саме вони визначають здатність держави гарантувати правову визначеність навіть в умовах війни.

Не менш важливим викликом є декларативність інтеграції європейських стандартів «good governance». Як відзначає М. Яловець, принципи прозорості, підзвітності та участі громадян у діяльності органів влади в Україні часто проголошуються, але на практиці реалізуються частково [7]. Це свідчить про наявність розриву між формальним імплементуванням

європейських норм і фактичними управлінськими практиками. Такий розрив знижує довіру бізнесу й суспільства до держави та уповільнює процес євроінтеграції.

Таким чином, інституційна спроможність органів публічної адміністрації в Україні стикається з низкою взаємопов'язаних викликів: нормативною нестабільністю, слабкою координацією, кадровим дефіцитом, корупційними ризиками, воєнними обмеженнями та неповною інтеграцією європейських стандартів. Подолання цих бар'єрів потребує комплексної стратегії, яка включатиме забезпечення законодавчої стабільності, розвиток професійної державної служби, цифровізацію та кіберзахист, антикорупційні інструменти, а також реальну імплементацію принципів «good governance».

Подолання викликів, що обмежують інституційну спроможність органів публічної адміністрації, вимагає комплексного і системного підходу, спрямованого на реформування законодавства, розвиток кадрового потенціалу, цифровізацію та реальну імплементацію європейських стандартів good governance. У сучасних умовах ключовими напрямами такого підвищення є законодавча стабільність, розвиток сервісних механізмів адміністрації, антикорупційні інструменти, професіоналізація державної служби та розширення цифрових інновацій.

Важливим завданням є забезпечення нормативної стабільності та системності законодавства. Підприємництво потребує чітких, передбачуваних та стабільних правил гри. Світовий банк наголошує, що саме сталість правового середовища є однією з головних умов для формування інвестиційної привабливості держави [18]. Для України це означає мінімізацію фрагментарних змін у сфері регулювання бізнесу, запровадження попередніх консультацій із бізнес-асоціаціями під час підготовки нормативно-правових актів, а також проведення системної оцінки регуляторного впливу.

Посилення інституційної спроможності неможливе без розвитку сервісної складової діяльності адміністрації. Держава повинна функціонувати як партнер бізнесу, надаючи якісні адміністративні послуги. Закон України «Про адміністративні послуги» вже заклав основу сервісної моделі взаємодії між державою і підприємцями [10], проте на практиці реалізація цих принципів потребує подальшого розвитку мережі центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів), впровадження принципу «єдиного вікна» та розширення спектра електронних сервісів. За оцінками OECD, саме доступність та зручність послуг виступає критичним показником інституційної спроможності адміністрації [19].

Важливим напрямом також є посилення антикорупційних інструментів. Transparency International підкреслює, що боротьба з корупцією у сфері публічного управління має комплексний характер і включає цифровізацію процесів, відкриття даних, зменшення кількості контактів між чиновником та підприємцем [21]. Для України це означає подальший розвиток електронних сервісів («Дія»), розширення механізмів прозорих публічних закупівель (ProZorro), інтеграцію відкритих державних реєстрів, а також впровадження ризик-орієнтованого контролю з мінімізацією втручання у діяльність бізнесу.

Вирішальне значення має професіоналізація державної служби. За оцінкою SIGMA, без висококваліфікованих кадрів інституційна спроможність залишається декларативною [20]. Для України пріоритетом є створення дієвої системи добору та просування державних службовців на основі компетентнісних моделей, забезпечення гідного рівня оплати праці, розвиток системи безперервного навчання, у тому числі за європейськими стандартами (EIPA, CAF). Це дозволить створити стійкий управлінський корпус, здатний якісно реалізовувати державні політики у сфері підприємництва.

Окрім цього, ключовим чинником підвищення інституційної спроможності виступає цифровізація публічних послуг. Міністерство цифрової трансформації вже запровадило понад 100 сервісів онлайн, однак подальший розвиток має бути спрямований на інтеграцію електронних систем, їхню інтероперабельність та стійкість до кіберзагроз [15]. Європейська комісія у звіті «eGovernment Benchmark» наголошує на необхідності створення системи цифрової довіри – електронної ідентифікації, електронного підпису, надійного захисту даних [16]. Для України це означає, що цифровізація має супроводжуватися посиленням інформаційної безпеки та інтеграцією до європейських стандартів (GDPR, eIDAS).

Нарешті, інтеграція стандартів «good governance» залишається стратегічним напрямом. Як зазначає Рада Європи, у контексті війни та післявоєнного відновлення Україна має не лише декларувати принципи прозорості, підзвітності та участі громадян, а й створювати інституційні механізми для їхньої реалізації [22]. Це потребує переходу від формального закріплення норм до реальних практик: громадських консультацій, прозорих механізмів ухвалення рішень, незалежного оцінювання політик.

Таким чином, шляхи підвищення інституційної спроможності органів публічної адміністрації охоплюють широкий спектр заходів – від законодавчої стабільності та дерегуляції до цифровізації, антикорупційних інструментів і професіоналізації державної служби. У поєднанні з імплементацією європейських стандартів «good governance» ці заходи здатні забезпечити формування інституційно спроможної держави, яка створюватиме стабільні умови для підприємництва та сприятиме економічному зростанню України навіть у складних умовах воєнних та післявоєнних викликів.

Висновки. У ході дослідження з'ясовано, що інституційна спроможність органів публічної адміністрації є багатовимірною категорією, яка охоплює правові, організаційні, кадрові та цифрові складові. Її значення виходить далеко за межі управлінської ефективності, адже вона безпосередньо впливає на якість підприємницького середовища, конкурентоспроможність економіки та інтеграцію України до європейського правового простору.

Доведено, що інституційна спроможність у сфері адміністративного та економічного права визначається здатністю державних органів забезпечувати стабільність і передбачуваність правового середовища, гарантувати виконання прийнятих рішень і формувати умови для розвитку бізнесу. Вона проявляється через низку критеріїв: ефективність, адаптивність, підзвітність та інноваційність, які дозволяють оцінити реальну здатність адміністрації діяти в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Встановлено, що роль органів публічної адміністрації у розвитку підприємництва полягає не лише у виконанні регуляторних і контрольних функцій, а й у наданні сервісних послуг бізнесу. Запровадження адміністративно-правових механізмів (державна реєстрація, ліцензування, нагляд, електронні послуги) у поєднанні з прозорістю процедур і зменшенням адміністративних бар'єрів визначає рівень довіри підприємців до держави та впливає на інвестиційну привабливість країни.

Аргументовано, що цифровізація стала одним із головних факторів підвищення інституційної спроможності. Використання інструментів електронного врядування, зокрема порталу «Дія», сприяє спрощенню процедур, зменшенню корупційних ризиків і формуванню цифрової довіри. Водночас цифрова трансформація повинна супроводжуватися заходами із захисту персональних даних, кібербезпеки та інтеграції до європейських стандартів eIDAS і GDPR.

Окреслено головні виклики та обмеження інституційної спроможності органів публічної адміністрації: нормативна нестабільність, слабка міжвідомча координація, кадровий дефіцит, корупційні ризики та безпрецедентний тиск воєнного стану. Усі вони суттєво знижують здатність адміністрації створювати сприятливе підприємницьке середовище та ефективно імплементувати європейські стандарти good governance.

Запропоновано шляхи підвищення інституційної спроможності, серед яких: забезпечення стабільності та системності законодавства; розвиток сервісних механізмів держави; впровадження антикорупційних інструментів (ProZorro, відкриті дані, ризик-орієнтований контроль); професіоналізація державної служби за європейськими моделями (CAF, EIPA); цифровізація та кіберзахист адміністративних процесів; реальна імплементація стандартів «good governance».

Узагальнено, що інституційна спроможність органів публічної адміністрації постає як ключова передумова сталого розвитку підприємництва, підвищення економічної стійкості та прискорення інтеграції України до єдиного європейського ринку. Її підвищення вимагає комплексної стратегії, що поєднує правові, організаційні, кадрові й цифрові інновації з ціннісними орієнтирами європейського врядування.

Список використаних джерел:

1. Зеленько Г. І. Інституційна спроможність держави: проблеми та підходи до визначення. *Вісник Національної академії наук України.* 2023. № 6. С. 52–63. URL: https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/download/4870/4670/5591

2. Адміністративне право як підґрунтя інституціоналізації : зб. наук. праць / редкол. В. Тимощук, А. Пухтецька та ін. Ужгород : *Вісник* УжНУ. Серія «Право», 2025. № 19. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/19-2.pdf

3. Кононенко Н. Інституційна спроможність урядів України: виклики та пастки (2014–2024 рр.). Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2024. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2024/11/3_Kononenko.pdf

4. Implementing "Good Governance" Principles in Ukraine. *Journal of Modern Science.* 2022. Vol. 48. No. 2. P. 183–196. DOI:10.13166/jms/1536044. URL: https://bibliotekanauki.pl/articles/2136044.pdf

5. OECD/SIGMA. Public Administration in Ukraine. OECD Publishing, 2023. 72p.URL:https://www.sigmaweb.org/en/publications/public-administration-in-ukraine_078d08d4-en.html

6. EUAM Ukraine. Implementing principles of good governance in Ukraine: policy brief. 2022. URL: https://www.euam-ukraine.eu/news/implementing-principles-of-good-governance-in-ukraine

7. Yalovets M. Doctrine of Good Governance as a Factor in Democratization of Governance on the Example of Ukraine. *Journal of International Legal Communication.* 2024. Vol. 1. P. 98–112. URL: https://jilc.e-science.space/wp-content/uploads/2024/06/Yalovets_JILC_1_2024.pdf

8. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 544 с.

9. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 верес. 2003 р. № 1160-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 9. Ст. 79.

10. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.

11. OECD. SME and Entrepreneurship Policy in Ukraine. OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship. Paris : OECD Publishing, 2020. 236 p. DOI:10.1787/74ebff8d-en.

12. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квіт. 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. № 29. Ст. 389.

13. Міністерство цифрової трансформації України. Портал «Дія» –офіційний сайт. URL: https://diia.gov.ua/

14. Коліушко І. Б. Реформа публічного управління в Україні: стан та перспективи. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України.* 2017. № 2. С. 5–12.

15. Міністерство цифрової трансформації України. Цифрова держава: досягнення та плани. Київ, 2023. URL: https://thedigital.gov.ua/

16. European Commission. eGovernment Benchmark 2022. Luxembourg : Publications Office of the EU, 2022. DOI:10.2759/16107.

17. EU4Digital. EU4Digital Initiative – Connecting the digital markets of the Eastern Partnership. European Union, 2021. URL: https://eufordigital.eu/

18. World Bank. Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington, DC : World Bank, 2020. DOI:10.1596/978-1-4648-1440-2.

19. OECD/SIGMA. Principles of Public Administration: Ukraine 2021. Paris: OECD Publishing, 2021. URL: https://www.sigmaweb.org/publications/principles-public-administration-ukraine-2021.htm

20. OECD/SIGMA. Civil Service Professionalisation in Eastern Partnership Countries. Paris : OECD Publishing, 2020. 84 p.

21. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. Berlin: Transparency International, 2024. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023

22. Council of Europe. Public Administration Reform in Wartime Ukraine: Challenges and Priorities. Strasbourg : Council of Europe, 2023. URL: https://www.coe.int/en/web/kyiv/public-administration

23. European Institute of Public Administration (EIPA). CAF 2020: Common Assessment Framework for Better Results. Maastricht : EIPA, 2020.

24. ProZorro. Public Procurement System of Ukraine: Annual Report 2022. Київ : Transparency International Ukraine, 2023. URL: https://prozorro.gov.ua/

25. OECD. Public Governance Review: Ukraine. Paris : OECD Publishing, 2021. DOI:10.1787/9789264309338-en.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ОВСЯНОВ В. В.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:336.22(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.17

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті досліджено концептуальні засади адміністративно-деліктної політики держави у сфері оподаткування як важливої складової фінансово-правового регулювання та механізму забезпечення фінансової безпеки держави. Обґрунтовано, що адміністративно-деліктна політика має міжгалузевий характер і поєднує норми адміністративного та податкового права, організаційні заходи державного управління, профілактичні інструменти та інформаційно-комунікаційні механізми. Визначено сутність адміністративно-деліктної політики як системи цілей, принципів і засобів державного впливу на суспільні відносини з метою попередження податкових правопорушень, притягнення винних до відповідальності та відновлення публічного інтересу. Проаналізовано нормативно-правову базу України, зокрема положення Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Податкового кодексу України, а також міжнародні стандарти та європейські принципи публічного управління. Виокремлено основні проблеми реалізації адміністративно-деліктної політики: фрагментарність регулювання, відсутність єдиних процедурних стандартів, надмірна дискреція посадових осіб, недостатній рівень діджиталізації, корупційні ризики та слабка координація між органами влади. Запропоновано напрями удосконалення адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування, серед яких прийняття спеціального закону про адміністративні процедури, уніфікація складів правопорушень, спрощення процедур для добросовісних платників, підвищення прозорості контролю, розвиток електронних сервісів та посилення гарантій прав платників податків. Зроблено висновок про необхідність системного і міжгалузевого підходу до формування адміністративно-деліктної політики як умови забезпечення фінансової стабільності держави, зниження рівня правопорушень та зміцнення довіри суспільства до податкової системи.

Ключові слова: *адміністративно-деліктна політика, оподаткування, адміністративна відповідальність, податкові правопорушення, державне управління, фінансова безпека, правова визначеність, процедура.*

Ovsyanov V. V. Administrative and tort policy of the state in the sphere of taxation: conceptual foundations

The article examines the conceptual foundations of the state's administrative and delict policy in the field of taxation as an important component of financial and legal regulation and a mechanism for ensuring the state's financial security. It is argued that administrative and delict policy has an interdisciplinary nature, combining norms of administrative and tax law, organizational measures of public administration, preventive instruments, and information and communication mechanisms. The essence of administrative and delict policy is defined as a system of goals, principles, and means of state influence on social relations aimed at preventing tax offenses,

bringing offenders to responsibility, and restoring the public interest. The normative and legal framework of Ukraine is analyzed, including provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offences, the Tax Code of Ukraine, as well as international standards and European principles of public administration. The main problems of implementing administrative and delict policy are identified: fragmented regulation, lack of unified procedural standards, excessive discretion of officials, insufficient level of digitalization, corruption risks, and weak inter-agency coordination. Directions for improving administrative and delict policy in the field of taxation are proposed, including the adoption of a special law on administrative procedures, unification of offense elements, simplification of procedures for compliant taxpayers, enhancing transparency of control, developing electronic services, and strengthening taxpayer rights guarantees. The article concludes that a systemic and interdisciplinary approach to forming an administrative and delict policy is essential to ensure the state's financial stability, reduce the level of offenses, and strengthen public trust in the tax system.

Key words: *administrative and delict policy, taxation, administrative liability, tax offenses, public administration, financial security, legal certainty, procedure.*

Постановка проблеми. Ефективне функціонування системи оподаткування є ключовим чинником забезпечення фінансової стабільності держави, реалізації соціально-економічних програм та гарантування суспільного добробуту. Разом із тим порушення податкового законодавства, ухилення від сплати податків, інші делікти у цій сфері підривають засади фінансової безпеки та справедливості оподаткування. Для протидії таким проявам держава формує комплексну адміністративно-деліктну політику, яка є складовою частиною загальної політики у сфері публічних фінансів і адміністративного права.

Адміністративно-деліктна політика у сфері оподаткування спрямована на запобігання правопорушенням, своєчасне виявлення і кваліфікацію деліктів, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, а також відновлення публічного інтересу. Формування ефективної політики у цій сфері вимагає системного осмислення її концептуальних засад, що поєднують правові, організаційні та інституційні компоненти.

Попри наявність певної законодавчої бази, сучасна адміністративно-деліктна політика держави у сфері оподаткування характеризується фрагментарністю, відсутністю єдиної концепції і чітких орієнтирів розвитку. Законодавство про адміністративну відповідальність у податковій сфері значною мірою зосереджене на санкціях, проте недостатньо враховує превентивний аспект і механізми профілактики. Нерідко існують проблеми розмежування адміністративної і кримінальної відповідальності, нечіткість критеріїв кваліфікації правопорушень, колізії норм та прогалини у процедурних гарантіях платників податків.

Водночас відсутність узгодженої системної політики у цій сфері створює підґрунтя для вибірковості застосування санкцій, підвищує ризики корупційних зловживань і порушує права суб'єктів господарювання. Це зумовлює необхідність наукового обґрунтування концептуальних засад адміністративно-деліктної політики держави у сфері оподаткування як інтегрованої системи правових, організаційних та інституційних заходів.

Метою статті є з'ясування сутності адміністративно-деліктної політики держави у сфері оподаткування, визначення її основних принципів, структурних елементів та механізмів реалізації, а також формування концептуальних підходів до її удосконалення з урахуванням сучасних правових стандартів і європейського досвіду.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика адміністративної відповідальності у сфері оподаткування у вітчизняній науці досліджується переважно в межах загальної теорії адміністративного права, фінансового права та податкового права. Значну увагу приділено аналізу адміністративно-деліктного права як підгалузі адміністративного права, визначенню складу адміністративного правопорушення, особливостей адміністративної відповідальності суб'єктів господарювання.

Зокрема, такі вчені як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, О. В. Кузьменко акцентують на важливості чіткого розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності у сфері фінансових правопорушень, підкреслюють необхідність деталізації складів адміністративних проступків, передбачених у податковому законодавстві. О. Г. Чубара розкриває загальні засади адміністративних процедур як гарантій захисту прав платників податків, наголошуючи на важливості процесуальних стандартів під час притягнення до адміністративної відповідальності.

І. Б. Коліушко досліджує питання організаційно-правових засад публічного управління, акцентуючи на функції контролю та відповідальності як ключових елементах регулювання податкової сфери. С. Г. Серьогіна розглядає теоретико-правові основи публічної адміністрації, підкреслюючи значення прозорості, підзвітності та законності у діяльності органів виконавчої влади, що безпосередньо стосується реалізації адміністративно-деліктної політики.

Окрему увагу питанням юридичної відповідальності у фінансово-правовій сфері приділяли М. О. Баймуратов, В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький. Вони досліджували загальнотеоретичні засади правової відповідальності у публічному праві, пропонували підходи до систематизації та уніфікації відповідних норм.

Водночас слід констатувати, що спеціальних монографічних досліджень, присвячених саме адміністративно-деліктній політиці держави у сфері оподаткування як цілісному явищу, у вітчизняній науці бракує. Наявні праці часто мають фрагментарний характер, зосереджуючись або на загальній адміністративно-деліктній теорії, або на податковому контролі, без комплексного аналізу концептуальних засад державної політики в цій сфері. Це свідчить про потребу подальших досліджень, спрямованих на формування системного бачення адміністративно-деліктної політики у податковій сфері як важливої складової фінансової безпеки держави та правового регулювання господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-деліктна політика держави у сфері оподаткування є комплексною складовою фінансово-правової політики, спрямованою на підтримання належного правопорядку у податкових відносинах, забезпечення фінансової стабільності та реалізацію соціально-економічних функцій держави. Ця політика визначає державну стратегію і тактику у протидії правопорушенням у податковій сфері, встановлює пріоритети правового впливу, механізми реалізації адміністративної відповідальності, а також профілактичні заходи, що мають на меті запобігання деліктній поведінці.

Теоретично адміністративно-деліктна політика є специфічною формою правової політики держави, що має міжгалузевий характер. Вона базується на принципах адміністративного права (законність, пропорційність, обґрунтованість, неупередженість) та враховує фінансово-правову специфіку оподаткування як публічного інституту перерозподілу ресурсів. Таке поєднання галузевих засад зумовлює необхідність інтегрованого підходу до її формування та реалізації [1, с. 27].

Сутність адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування полягає у визначенні та забезпеченні цілей держави щодо дотримання податкового законодавства, захисту фінансових інтересів бюджету і суспільства від правопорушень, забезпечення справедливого притягнення винних до адміністративної відповідальності при дотриманні процесуальних гарантій прав платників податків [2, с. 56]. Вона відображає баланс між обов'язком платника виконувати податкові зобов'язання та правом держави контролювати їх належне виконання із застосуванням санкцій за порушення.

Методологія дослідження адміністративно-деліктної політики має бути комплексною, охоплюючи не лише правовий аналіз норм адміністративного та податкового законодавства, а й інституційний, організаційний та соціальний аспекти. Це дозволяє врахувати специфіку адміністративного провадження у податкових справах, компетенцію контролюючих органів, проблеми дискреції та гарантій захисту прав платників [3, с. 103].

Ключовим є визначення основних принципів адміністративно-деліктної політики. Законність передбачає суворе дотримання норм матеріального і процесуального права при

кваліфікації правопорушення та призначенні стягнення. Пропорційність означає відповідність санкції тяжкості правопорушення та його наслідкам для бюджету та платника податків [4, с. 141]. Обґрунтованість рішень вимагає належної доказової бази та мотивування адміністративних актів, що забезпечує довіру платників до системи контролю.

Неупередженість як принцип адміністративно-деліктної політики передбачає рівність усіх платників перед законом, виключення дискримінації та корупційного впливу на процес прийняття рішень [5, с. 78]. Превентивність як принцип підкреслює роль профілактичних заходів, що спрямовані на інформування платників про їхні права та обов'язки, надання консультацій, стимулювання добровільного виконання податкових зобов'язань.

Адміністративно-деліктна політика держави у сфері оподаткування має виражений інтегративний характер. Вона поєднує правові засоби впливу (санкції, приписи, заборони) з організаційними заходами (підвищення якості адміністрування податків, розвиток інформаційних систем, покращення взаємодії між органами влади), а також із соціально-комунікативними інструментами (освітні програми, консультування платників) [6, с. 212].

Особливої уваги потребує питання структури адміністративно-деліктної політики. Серед її елементів можна виділити: нормативно-правову основу, інституційний механізм реалізації, процедури притягнення до адміністративної відповідальності, механізми контролю та моніторингу ефективності, а також кадрове забезпечення та інформаційно-освітні заходи [7, с. 67]. Усі ці компоненти мають функціонувати узгоджено, щоб запобігати прогалинам та суперечностям у регулюванні.

У наукових підходах підкреслюється значення системності адміністративно-деліктної політики. Її ефективність залежить від здатності держави забезпечити єдність правового регулювання, узгодження між органами виконавчої влади, уникнення дублювання повноважень і функцій. Наявність чітких процедур і стандартів мінімізує ризики вибіркового правозастосування та корупційних практик [8, с. 91].

Крім того, важливим аспектом є орієнтація на європейські стандарти публічної адміністрації. Це означає врахування таких принципів, як прозорість діяльності контролюючих органів, підзвітність перед суспільством, доступність інформації про права і обов'язки платників податків. У країнах ЄС адміністративно-деліктна політика не зводиться лише до накладення санкцій, а включає комплекс заходів із профілактики, консультування, правової освіти [9, с. 74].

В Україні процес гармонізації законодавства з європейськими стандартами зумовлює потребу концептуального переосмислення адміністративно-деліктної політики у податковій сфері. Йдеться про впровадження єдиних процедурних стандартів, мінімізацію дискреції посадових осіб, розвиток електронних сервісів для платників податків, забезпечення ефективного механізму адміністративного та судового оскарження рішень [10, с. 103].

Узагальнюючи, можна зазначити, що адміністративно-деліктна політика у сфері оподаткування має спиратися на системний і міжгалузевий підхід, поєднувати правові, організаційні та соціально-комунікативні інструменти, орієнтуватися на європейські стандарти публічного управління. Це є необхідною умовою для підвищення податкової дисципліни, зміцнення довіри бізнесу до держави та гарантування фінансової безпеки країни [11, с. 58].

Нормативно-правова база адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування в Україні має багаторівневий характер та включає Конституцію України, кодекси, спеціальні закони, підзаконні нормативно-правові акти, методичні рекомендації та міжнародні зобов'язання. Конституція України закріплює загальні принципи правової держави, верховенства права, обов'язок сплачувати податки та збори у порядку та розмірах, встановлених законом (ст. 67).

Ключове місце у регулюванні адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері оподаткування займає Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), який містить норми матеріального і процесуального характеру. У ньому передбачено склади адміністративних правопорушень, санкції у вигляді штрафів, порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, права і обов'язки учасників провадження [12, с. 133].

Податковий кодекс України визначає податкові обов'язки платників, механізми контролю їх виконання, права і обов'язки контролюючих органів. Він також закріплює окремі фінансово-правові санкції (штрафи, пеню), що мають адміністративно-деліктну природу за своєю функцією та метою, хоча формально віднесені до фінансових заходів відповідальності [13, с. 97].

Водночас спостерігається проблема фрагментарності правового регулювання, зокрема недостатньо врегульовано межі між адміністративною та кримінальною відповідальністю за податкові правопорушення. Нерідко одна й та сама дія може кваліфікуватися і як адміністративний проступок, і як кримінальне правопорушення залежно від розміру заподіяної шкоди або умислу порушника. Це створює підстави для різночитань і вибіркового застосування санкцій [14, с. 65].

Інституційний механізм реалізації адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування включає низку суб'єктів, зокрема:

- Державну податкову службу України та її територіальні органи;
- органи Міністерства фінансів України як центрального органу виконавчої влади, що формує державну фінансову політику;
- суди, які розглядають справи про адміністративні правопорушення та скарги на рішення контролюючих органів;
- органи місцевого самоврядування у межах делегованих повноважень.

Роль Державної податкової служби України є визначальною у практичній реалізації адміністративно-деліктної політики. Саме її органи здійснюють контроль за своєчасністю та повнотою сплати податків, виявляють правопорушення, складають протоколи, приймають рішення про накладення адміністративних стягнень, забезпечують стягнення штрафів. При цьому важливим є дотримання процесуальних стандартів під час проведення перевірок, складення протоколів, винесення рішень [15, с. 144].

Нормативно-правова база встановлює основні вимоги до процедури притягнення до адміністративної відповідальності:

- визначення складу правопорушення і наявності усіх його елементів;
- документування порушення (протокол про адміністративне правопорушення);
- повідомлення особи про її права та обов'язки;
- розгляд справи у передбаченому законом порядку;
- можливість оскарження рішення у вищестоящому органі або у суді.

Законодавство також передбачає строки притягнення до адміністративної відповідальності, що є гарантією правової визначеності та захисту прав платників податків.

Важливо відзначити, що ефективність інституційного механізму залежить не лише від наявності нормативної бази, а й від якості адміністрування, професіоналізму посадових осіб, рівня їхньої підготовки та доброчесності. Проблеми корупції, формалізму, вибіркового застосування санкцій підривають довіру до державних інститутів, знижують рівень добровільного виконання податкових зобов'язань, створюють додаткові ризики для бізнесу [16, с. 172].

У цьому контексті важливо забезпечувати належну підготовку кадрів для податкових органів, розробляти стандарти етичної поведінки, запроваджувати механізми внутрішнього контролю та незалежного моніторингу діяльності контролюючих органів.

Крім того, сучасні підходи до вдосконалення адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування передбачають розвиток електронних сервісів, діджиталізацію процедур притягнення до адміністративної відповідальності, забезпечення доступності інформації для платників податків. Це дозволяє мінімізувати людський фактор, підвищити прозорість, скоротити строки розгляду справ і знизити корупційні ризики [17, с. 211].

Європейський досвід свідчить про важливість інтеграції інформаційних систем контролю, створення електронних реєстрів перевірок і санкцій, доступних для суб'єктів господарювання, що сприяє зміцненню довіри до податкової системи та підвищенню добровільного виконання податкових зобов'язань. Запровадження таких підходів є актуальним завданням

для України у процесі реформування її адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування [18, с. 65].

Водночас слід підкреслити, що адміністративно-деліктна політика у сфері оподаткування не є ізольованою від загального контексту державної політики у сфері публічних фінансів. Вона формується під впливом економічних умов, податкового планування, бюджетної потреби держави, розвитку підприємництва та рівня податкової культури суспільства. Це обумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до її дослідження, врахування економічних, соціологічних, управлінських аспектів.

Важливо зазначити й роль координації між різними органами виконавчої влади у реалізації адміністративно-деліктної політики. Без узгодженості дій контролюючих органів, органів фінансового контролю, правоохоронних структур та судової системи ефективне виявлення і розгляд податкових правопорушень є неможливим. Координація дозволяє уникати дублювання функцій, підвищує якість збору доказів, забезпечує єдині стандарти правозастосування.

Крім того, для формування сучасної адміністративно-деліктної політики у податковій сфері важливим є залучення громадськості та бізнес-асоціацій до процесу обговорення та вдосконалення законодавчих ініціатив. Це сприяє підвищенню прозорості нормотворчого процесу, врахуванню практичних потреб підприємців, зменшенню конфліктності між державними органами та платниками податків. Громадський діалог є важливою умовою підвищення довіри до податкової системи та стимулювання добровільного виконання податкових зобов'язань.

Незважаючи на наявність певної нормативно-правової бази та інституційного механізму, адміністративно-деліктна політика держави у сфері оподаткування в Україні має низку системних проблем, що знижують її ефективність та правову визначеність.

Насамперед варто відзначити фрагментарність правового регулювання. Кодекс України про адміністративні правопорушення містить загальні норми матеріального і процесуального характеру, однак не враховує специфіки податкових правовідносин. Податковий кодекс України передбачає фінансові санкції, що виконують каральну функцію, але їх співвідношення з адміністративною відповідальністю чітко не визначене, що створює підстави для колізій та різночитань [19, с. 84].

Іншою проблемою є неузгодженість компетенції органів, що реалізують адміністративно-деліктну політику. Відсутність єдиного підходу до проведення перевірок, збору доказів, оформлення протоколів та винесення рішень призводить до різної практики у регіонах, порушує принцип єдності правозастосування, підвищує ризики вибірковості та корупційних зловживань.

Значущою проблемою також залишається відсутність чітких процедурних гарантій для платників податків у процесі притягнення до адміністративної відповідальності. Наявність формальних процедур не завжди означає їх належне дотримання на практиці. Проблеми виникають із своєчасним повідомленням платника, доступом до матеріалів справи, правом на правову допомогу, належним мотивуванням рішень. Це підриває принцип справедливого адміністративного процесу.

Ще однією суттєвою проблемою є надмірна дискреція посадових осіб, що здійснюють контрольні функції. Недостатність уніфікованих стандартів оцінки доказів, критеріїв кваліфікації правопорушень, формулювання приписів створює передумови для суб'єктивізму і зловживань.

Не менш важливим є низький рівень діджиталізації адміністративних процедур. Попри окремі позитивні приклади впровадження електронних сервісів, значна частина процедур притягнення до адміністративної відповідальності залишається паперовою, з великою кількістю фізичних контактів між бізнесом і посадовцями. Це не лише неефективно, але й збільшує корупційні ризики [20, с. 103].

Для подолання зазначених проблем пропонуються такі напрями вдосконалення адміністративно-деліктної політики держави у сфері оподаткування:

1. Прийняття спеціального закону про адміністративні процедури, що врегулює порядок притягнення до адміністративної відповідальності, передбачить єдині стандарти доказування, права і обов'язки учасників процесу, строки розгляду справ.

2. Уніфікація підходів до кваліфікації податкових правопорушень, визначення чітких складів проступків із врахуванням розміру шкоди, форми вини, повторності.

3. Спрощення процедур для добросовісних платників, запровадження принципу пропорційності санкцій та диференціації заходів залежно від ступеня суспільної небезпеки правопорушення.

4. Підвищення прозорості діяльності контролюючих органів, запровадження публічних реєстрів перевірок, приписів, рішень про накладення штрафів.

5. Розвиток електронних сервісів, включаючи електронне подання пояснень, скарг, доступ до матеріалів справи в режимі онлайн.

6. Підвищення професійного рівня та доброчесності кадрів, через спеціалізовані навчальні програми, стандарти етики, механізми внутрішнього контролю.

7. Забезпечення ефективного судового та адміністративного оскарження рішень податкових органів, скорочення строків розгляду скарг, зниження витрат платників на захист прав.

Реалізація цих заходів дозволить сформувати комплексну адміністративно-деліктну політику у сфері оподаткування, що буде відповідати принципам правової держави, сприятиме зміцненню податкової дисципліни, зниженню корупційних ризиків, підвищенню довіри платників податків до органів влади та створенню прогнозованого правового середовища для ведення бізнесу.

У процесі реалізації адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування важливо звернути увагу на підвищення якості адміністративних процедур. Чіткість етапів розгляду справи, доступність інформації для платників податків, зрозумілі форми документів і заяв сприятимуть скороченню кількості порушень та полегшать дотримання вимог законодавства. Простота та зручність процедур знижують адміністративне навантаження як на бізнес, так і на державні органи.

Не менш значущим аспектом є розвиток аналітичної спроможності податкових органів. Використання сучасних інформаційних систем, інструментів аналітики великих даних і ризик-орієнтованого підходу дає змогу ефективніше виявляти потенційні порушення без зайвого втручання у діяльність добросовісних платників. Це дозволяє сконцентрувати ресурси на найбільш проблемних сегментах ринку.

Слід враховувати й значення міжнародної співпраці у сфері оподаткування. Обмін податковою інформацією, участь у багатосторонніх конвенціях, запровадження мінімальних стандартів прозорості є запорукою зменшення транскордонних схем ухилення від оподаткування. Адміністративно-деліктна політика має інтегрувати такі механізми у внутрішню систему контролю та відповідальності.

Важливо також посилювати роль правової просвіти та консультаційної підтримки платників податків. Надання зрозумілих рекомендацій, навчальних матеріалів, проведення відкритих зустрічей з бізнесом сприяє підвищенню добровільної податкової дисципліни. Такий підхід формує партнерські відносини між державою і бізнесом, що знижує рівень конфліктності та стимулює правослухняність.

Нарешті, формування якісної адміністративно-деліктної політики у сфері оподаткування потребує постійного моніторингу її ефективності та гнучкості правового регулювання. Регулярний аналіз результатів застосування адміністративних санкцій, оцінка витрат і вигод для держави і платників, можливість швидкого внесення змін у разі виявлення недоліків є невід'ємними умовами її модернізації та приведення у відповідність до найкращих європейських практик.

Висновки. Адміністративно-деліктна політика держави у сфері оподаткування є важливою складовою фінансової безпеки та державного управління публічними фінансами. Її формування вимагає системного підходу, що поєднує правові, організаційні та інформаційно-комунікативні заходи, забезпечує баланс між інтересами держави у наповненні бюджету та правами платників податків.

Виявлені проблеми – фрагментарність правового регулювання, надмірна дискреція, слабка діджиталізація, недостатні процесуальні гарантії – потребують комплексних реформ.

Пропоновані напрями вдосконалення спрямовані на створення прозорої, передбачуваної та ефективної системи притягнення до адміністративної відповідальності у податковій сфері, що відповідатиме європейським стандартам публічного управління та сприятиме сталому економічному розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О. В., Онищенко Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Авер'янов В. Б. (ред.). Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
4. Чубара О. Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. Київ : Алерта, 2019. 236 с.
5. Серьогіна С. Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
6. Коліушко І. Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. Київ : Факт, 2003. 256 с.
7. Луць Л. А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 272 с.
8. Боровик Т. В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
9. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
11. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 1. Ст. 2.
12. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.
13. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.
14. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
15. Шемшученко Ю. С. (ред.). Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юридична енциклопедія, 2007. 864 с.
16. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Наукова думка, 2010. 800 с.
17. Петришин О. В., Гетьман А. П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.
18. Баймуратов М. О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 384 с.
19. Битяк Ю. П., Бойко М. П., Петришин О. В. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2017. 656 с.
20. Council of Europe. The Administration and You. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПАЛИЦЯ А. В.,
аспірант кафедри морського
та митного права
*(Національний університет
«Одеська юридична академія»)*

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.18

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ МИТНИХ ПРОЦЕДУР

У статті досліджується сутність та функціонування митних процедур як ключового елемента митної політики України, визначається їх склад, структура та значення для забезпечення законності та ефективності зовнішньоекономічної діяльності. Митні процедури формують комплекс організаційно-правових і фінансових заходів, спрямованих на контроль і регламентацію переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон, створюючи необхідні умови для підтримки та захисту зовнішньоекономічних операцій. Автори відзначають, що митні процедури виступають тактичним механізмом реалізації державної митної політики, забезпечуючи баланс між інтересами держави, бізнесу та суспільства, та дозволяють узгоджено функціонувати системі регулювання зовнішньої торгівлі. На основі норм Митного кодексу України митні процедури визначаються як сукупність митних формальностей і порядку їх застосування при переміщенні товарів через митний кордон держави, що відображає гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема Кіотською конвенцією про спрощення та гармонізацію митних процедур. Встановлюється, що митні процедури включають комплекс адміністративних, правових і фінансових дій, до яких належать митне оформлення, контроль, справляння митних платежів, організація митного супроводу товарів, а також перевірка правильності класифікації вантажів і забезпечення роботи митних складів і зон видачі товарів. Аналізуючи різні наукові підходи, автори підкреслюють, що митні процедури є більш широким поняттям, ніж митні формальності, оскільки охоплюють не лише технічні дії, а й порядок їх здійснення, взаємозв'язок етапів та організаційно-правові механізми. Зокрема, дослідники вказують на індивідуалізований характер процедур, який залежить від обраного митного режиму, способу та засобів переміщення товарів, категорії учасників зовнішньоекономічної діяльності та специфіки вантажу. Висновки статті свідчать, що наукове визначення митних процедур та їх чітке відмежування від формальностей сприяє підвищенню прозорості державного контролю, зменшенню бюрократичних бар'єрів та формуванню ефективної моделі митного регулювання, орієнтованої на європейські стандарти, забезпечуючи правове та організаційне забезпечення зовнішньоекономічних відносин України.

Ключові слова: *митні процедури, митні формальності, зовнішньоекономічна діяльність, митний контроль, митне оформлення, справляння митних платежів, Митний кодекс України, Кіотська конвенція.*

Palytsia A. V. Problematic aspects of defining the concept and essence of customs procedures

The article examines the essence and functioning of customs procedures as a key element of the customs policy of Ukraine, determines their composition, structure

and significance for ensuring the legality and efficiency of foreign economic activity. Customs procedures form a complex of organizational, legal and financial measures aimed at controlling and regulating the movement of goods and vehicles across the customs border, creating the necessary conditions for supporting and protecting foreign economic operations. The authors note that customs procedures act as a tactical mechanism for implementing state customs policy, ensuring a balance between the interests of the state, business and society, and allow the system of regulating foreign trade to function in a coordinated manner. Based on the norms of the Customs Code of Ukraine, customs procedures are defined as a set of customs formalities and the procedure for their application when moving goods across the customs border of the state, which reflects the harmonization of national legislation with international standards, in particular the Kyoto Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures. It is established that customs procedures include a set of administrative, legal and financial actions, which include customs clearance, control, payment of customs payments, organization of customs support of goods, as well as verification of the correctness of cargo classification and ensuring the operation of customs warehouses and zones for issuing goods. Analyzing various scientific approaches, the authors emphasize that customs procedures are a broader concept than customs formalities, since they cover not only technical actions, but also the procedure for their implementation, the relationship of stages and organizational and legal mechanisms. In particular, the researchers point to the individualized nature of the procedures, which depends on the selected customs regime, the method and means of moving goods, the category of participants in foreign economic activity and the specifics of the cargo. The conclusions of the article indicate that the scientific definition of customs procedures and their clear separation from formalities contributes to increasing the transparency of state control, reducing bureaucratic barriers and forming an effective model of customs regulation, oriented towards European standards, ensuring legal and organizational support for Ukraine's foreign economic relations.

Key words: *customs procedures, customs formalities, foreign economic activity, customs control, customs clearance, payment of customs payments, Customs Code of Ukraine, Kyoto Convention.*

Постановка проблеми. Категорія «митні процедури» є однією із найбільш фундаментальних в митному праві. Митний кодекс України (далі – МК України) на законодавчому рівні визначає це поняття в п. 21 ст. 4 [1]. Однак незважаючи на законодавче визначення митних процедур, чітке їх розуміння є надзвичайно важливим в контексті інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС). В умовах інтеграції України до світової економічної системи виникає потреба у чіткому нормативному закріпленні митних процедур, адже від їх визначення залежить ефективність зовнішньоекономічної діяльності. Складність митних правовідносин вимагає наукового аналізу змісту процедур, оскільки вони охоплюють як правові, так і організаційні аспекти. Нечіткість у законодавчому тлумаченні цього поняття породжує різні підходи у практичній діяльності органів митниці та бізнесу. Відсутність єдиної доктринальної позиції призводить до суперечностей у правозастосуванні та ускладнює процес контролю за дотриманням митного законодавства. Сучасні реформи у сфері митної політики вимагають уточнення сутності процедур для уникнення бюрократичних бар'єрів і створення прозорих умов для підприємців. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду свідчить про потребу у гармонізації українського законодавства з нормами ЄС. Системне розуміння митних процедур забезпечує баланс між інтересами держави щодо наповнення бюджету та інтересами бізнесу щодо спрощення торгівлі. Наукове обґрунтування цього поняття сприяє формуванню стабільної правової бази, необхідної для розвитку економіки. Таким чином, дослідження сутності митних процедур має важливе значення як для науки, так і для практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що різноманітні аспекти митних процедур є предметом наукових досліджень низки науковців. Так, зокрема, окремі аспекти визначення поняття митних процедур та їх сутності досліджували: Брачук А. О., Голомша Н. Є., Гребельник О. П., Ківалов С. В., Кормич Л. І., Матвеєв М. Е., Мирончук В. М., Назарова Я. Б., Німа А. О., Пашко П. В., Полухіна А. В., Резнік І. М., Шевчук О. М., Соловйова О. М., Шульга М. Г., Федотов О. П. та інші. Однак незважаючи на праці вищезазначених науковців визначення митних процедур питання визначення митних процедур в доктрині залишається актуальним.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення поняття митних процедур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Митні процедури посідають особливе місце у структурі митної політики України, оскільки вони становлять один із головних напрямів її практичної реалізації. Вони формують цілісний комплекс організаційних та правових заходів, що забезпечують не лише контроль і регламентацію зовнішньоекономічної діяльності, але й створюють необхідні умови для її підтримки та захисту. Саме завдяки митним процедурам забезпечується узгоджене функціонування системи державного регулювання зовнішньої торгівлі, адже вони виступають інструментом балансу між інтересами держави, бізнесу та суспільства. Якщо митна політика розглядається як довгострокова стратегія, що визначає основні напрями експортно-імпортної діяльності та покликана як стимулювати розвиток зовнішньої торгівлі, так і за необхідності обмежувати її окремі аспекти для захисту національних виробників та забезпечення економічної безпеки, то митні процедури можна визначити як тактичний механізм реалізації цієї стратегії [2, с. 11].

Норми МК України, закріплюють офіційне визначення митних процедур як сукупності митних формальностей і порядку їх застосування, що зумовлені метою переміщення товарів та предметів через митний кордон держави [1]. Це визначення має вагоме значення не лише для вітчизняної практики, а й для формування правової системи України відповідно до міжнародних стандартів.

У цьому контексті слід відзначити, що зміст митних процедур був вироблений у межах процесу гармонізації національного митного законодавства з європейським правом. Важливу роль у цьому відіграла Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур, положення якої стали основою для сучасного розуміння категорії митних формальностей. Згідно з цією Конвенцією митні формальності становлять сукупність дій, які мають бути виконані як митними органами, так і суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності задля дотримання вимог митного законодавства [3].

Таким чином, можемо констатувати, що в контексті Кіотської конвенції митні процедури можна розглядати як ключову складову ефективного функціонування всієї системи митної політики. Вони поєднують у собі адміністративні, правові та фінансові інструменти, що створюють єдиний механізм регулювання зовнішньоекономічних відносин. Їх правильне визначення і наукове осмислення сприяє зменшенню бюрократичних бар'єрів, підвищенню прозорості державного контролю та формуванню сучасної моделі митного регулювання, орієнтованої на європейські стандарти.

В свою чергу, в науці митного права існують різні підходи до визначення сутності поняття «митна процедура», і низка дослідників акцентує увагу на її багатокомпонентному характері.

Так, на думку багатьох науковців, митна процедура є складною системою, що об'єднує різні види митних формальностей, причому їх структура та зміст безпосередньо залежать від конкретних умов переміщення товарів [4, с. 38]. До таких умов належать митний режим, у якому здійснюється переміщення, специфіка самих товарів, способи та засоби їх транспортування через митний кордон, а також низка інших чинників. Водночас дослідники підкреслюють, що елементи митних процедур не є сталими, вони можуть змінюватися досить істотно залежно від ситуації, у якій відбувається переміщення товарів.

Зокрема, І. М. Резнік у своїх працях підкреслює, що митна процедура – це адміністративна процедура, яка за своєю сутністю має характер адміністративного провадження

неюрисдикційного типу. Дослідник вважає, що вона наділена всіма властивостями, притаманними адміністративним провадженням, що підтверджує її специфічну природу як форми адміністративно-правової діяльності держави у сфері митних відносин [5, с. 9].

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можемо констатувати, що вищезазначений підхід дозволяє розглядати митні процедури як окремий напрям реалізації адміністративної функції, спрямованої на забезпечення належного контролю та дотримання законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

В свою чергу, іншої точки зору дотримується О. П. Федотов, який зазначає, що категорії «митні процедури» та «митні формальності» не мають суттєвих відмінностей у правозастосуванні. На думку вищезазначеного науковця, митне оформлення є ключовим елементом митної процедури та водночас виступає її самостійним проявом. Дослідник стверджує, що митне оформлення по суті складається з багатьох формальностей, які у своїй сукупності створюють єдиний механізм реалізації митних процедур. Як наголошує Федотов, процедура митного оформлення починається з моменту подання декларантом митної декларації, після чого проходить через низку послідовних стадій, що є невід'ємними етапами єдиного процесу контролю і документального підтвердження митних операцій [6, с. 205].

Таку ж позицію підтримує Я. Б. Назарова, яка зазначає, що митні процедури – це індивідуалізований комплекс митних формальностей доцільно розглядати як цілісну систему, що може бути умовно поділена на три відносно самостійні структурні блоки. Перший блок охоплює процедури митного оформлення, які передбачають документальне та інформаційне закріплення факту переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Його змістом є перевірка правильності подання митних декларацій, відповідності товарів заявленим відомостям, а також здійснення інших дій, що формують офіційний юридичний статус товару у митному правовому полі. В свою чергу, другий блок становить митний контроль, який реалізується у формі організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення дотримання вимог митного законодавства. Він може проявлятися як у попередньому контролі ще до моменту випуску товарів у вільний обіг, так і у формі подальших перевірок, включаючи огляди, перевірку документів, фізичний огляд товарів та транспортних засобів. Саме цей блок забезпечує виконання функції держави щодо гарантування безпеки, запобігання незаконному обігу предметів, захисту внутрішнього ринку та протидії контрабанді. Третій блок становить справляння митних платежів, яке включає визначення розміру належних до сплати податків і зборів, перевірку правильності їх нарахування та безпосереднє забезпечення внесення цих сум до державного бюджету. Цей елемент митної процедури має не лише фіскальне значення, але й виступає гарантією реалізації принципу справедливого та рівного оподаткування учасників зовнішньоекономічної діяльності [7, с. 39].

Таким чином, у такий спосіб науковці фактично ототожнюють поняття «митні процедури» та «митні формальності», вважаючи їх взаємозамінними категоріями. Хоча якщо оперувати положеннями МК України, то митні процедури і митні формальності є різними категоріями, адже перша категорія закріплена в п. 21 ст. 4, а друга в п. 29 ст. 4 МК України (митні формальності – це сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами, а також автоматизованою системою митного оформлення з метою дотримання вимог законодавства України з питань митної справи [1]).

Проте, все ж таки, в сучасному науковому дискурсі дедалі більше дослідників схиляються до необхідності чіткого розмежування цих понять. Ми також вважаємо, що поняття митних процедур і митних формальностей не можна ототожнювати. В контексті вищезазначеного М. Г. Шульга обґрунтовує, що митні процедури мають ширший зміст і визначаються не тільки формальностями оформлення, а й технічними нормативами, які регулюють переміщення товарів залежно від їх специфіки, виду транспорту, застосованого митного режиму, заходів нетарифного регулювання та навіть категорії осіб, які здійснюють переміщення через кордон [8, с. 475].

Дану позицію підтримує П. В. Пашко. На думку науковця, митні процедури – це комплексні операції, що охоплюють увесь процес регламентації переміщення товарів

і транспортних засобів через митний кордон держави. Їхня сутність полягає у здійсненні органами митної служби спеціально передбачених законодавством заходів, спрямованих на забезпечення законності та прозорості зовнішньоекономічних операцій [9, с. 103].

Вищезазначений підхід до сутності митних процедур зводиться до того, що митні процедури включають реалізацію митного контролю, який передбачає систему дій з перевірки документів, ідентифікації товарів, встановлення їх відповідності заявленим у митній декларації відомостям, а також перевірку дотримання вимог, що стосуються заборон і обмежень у міжнародній торгівлі. Це гарантує захист внутрішнього ринку, недопущення незаконного переміщення продукції та забезпечення безпеки держави. Другим важливим елементом є митне оформлення, що виступає офіційною процедурою документального закріплення результатів митного контролю. Воно охоплює процес подання та перевірки митної декларації, проставлення відповідних відміток, видачу дозволів на випуск товарів у вільний обіг чи їх подальше переміщення у визначеному митному режимі. Саме митне оформлення створює юридичні підстави для подальшого використання товарів на території держави або їх переміщення за її межі. Окремим складником митних процедур виступає справляння передбачених законодавством податків і зборів, серед яких найважливішими є мито, податок на додану вартість та акцизний податок. Цей елемент має першочергове значення для наповнення державного бюджету та формування фінансової стабільності, адже митні платежі складають вагому частку державних доходів. Крім того, механізм справляння платежів виконує регулятивну функцію, стимулюючи або стримуючи ввезення окремих груп товарів, що сприяє захисту національного виробника та розвитку економіки [10, с. 79].

А. О. Брачук також підтримує такий підхід. На думку науковця, митні процедури можна визначити як встановлений нормами митного права порядок дій посадових осіб митних органів, що здійснюється у межах наданих їм повноважень і має на меті практичне втілення приписів митного законодавства України та забезпечення їх належного виконання у сфері державної митної справи. Цей порядок реалізується під час розгляду і врегулювання конкретних ситуацій, пов'язаних із переміщенням громадянами товарів, транспортних засобів та інших об'єктів через митний кордон держави. У своїй структурі митні процедури охоплюють кілька взаємопов'язаних складників, серед яких ключовими виступають проведення митного контролю, здійснення митного оформлення, нарахування та справляння обов'язкових митних платежів, а також чітко визначений порядок виконання зазначених дій. Таким чином, митні процедури виступають системою правових і організаційних механізмів, що забезпечують законність, прозорість і результативність митної діяльності [11, с. 248].

Таким чином, вищезазначений підхід свідчить про складність і багатогранність митних процедур, що вимагає їх наукового дослідження та вдосконалення законодавчого регулювання. Однак при цьому, з вищезазначеного можна зробити висновок, що митні процедури ширше поняття ніж митні формальності. Митні процедури охоплюють широкий спектр діяльності митних органів держав, спрямованої на практичне виконання положень міжнародних угод у сфері митного співробітництва. До цього належать дії, пов'язані з проходженням попередніх митних формальностей, забезпеченням митного супроводу товарів на всіх етапах їх переміщення, здійсненням митного оформлення, а також контролем за правильністю видачі вантажів після сплати встановлених митних зборів та завершення процедур митного очищення. У межах цього комплексу заходів важливе місце займає також контроль за дотриманням вимог щодо функціонування митних складів і зон зберігання та видачі вантажів. Окремим напрямом виступає систематичний моніторинг правильності віднесення товарів до відповідних класифікаційних груп згідно з митною декларацією, що має ключове значення для точності обліку та забезпечення законності митних операцій [11, с. 243].

Визначаючи сутність митних процедур потрібно вказати, що їм характерні наступні ознаки:

– митні процедури здійснюються у межах сфери митних правовідносин, яка визначає правові рамки та умови взаємодії між учасниками зовнішньоекономічної діяльності і митними органами держави. У науковій літературі досі немає єдиного підходу до трактування

поняття «митні правовідносини», однак у загальному розумінні їх визначають як врегульовані митним законодавством суспільні відносини, що виникають між фізичними та юридичними особами, переважно учасниками зовнішньоекономічної діяльності, та органами митниці у процесі переміщення товарів, транспортних засобів та інших предметів через митний кордон України;

– митні процедури представляють собою впорядковану сукупність послідовних дій, що виконуються посадовими особами митних органів і спрямовані на забезпечення дотримання законодавства України у сфері державної митної справи. Вони включають не лише перевірку документів та товарів, а й митне оформлення, контроль за дотриманням правил переміщення, а також нарахування і справляння митних платежів. Кожна операція у межах процедури є логічно пов'язаною та слідує визначеному порядку, що забезпечує цілісність та ефективність митного регулювання;

– порядок виконання митних процедур чітко регламентується положеннями митного законодавства, що визначають права, обов'язки та межі повноважень посадових осіб. Він залежить від конкретної мети та напрямку переміщення товарів або транспортних засобів, зокрема від обраного митного режиму, який може передбачати імпорт, експорт, транзит, тимчасове ввезення або інші форми використання. Крім того, порядок здійснення процедур визначається способом та засобом транспортування, обсягом вантажу, категорією осіб, які беруть участь у переміщенні, а також додатковими заходами контролю і забезпечення безпеки [12, с. 70].

Висновки. Таким чином, дослідивши проблемні аспекти визначення поняття митних процедур, можемо зробити висновок, що митні процедури – це впорядкована система дій посадових осіб митних органів, яка здійснюється у межах наданих їм повноважень та спрямована на реалізацію норм митного законодавства України, які охоплюють комплекс заходів, пов'язаних із контролем за переміщенням товарів, транспортних засобів та інших предметів через митний кордон держави, митним оформленням цих об'єктів, а також нарахуванням і справлянням передбачених законом митних платежів. Митні процедури формують цілісний механізм забезпечення законності, прозорості та ефективності зовнішньоекономічних операцій і є одним із ключових інструментів реалізації митної політики держави. На відміну від формальностей, митні процедури мають більш широкий характер і включають не лише самі дії, а й порядок їх здійснення, організаційно-правові механізми, послідовність операцій та взаємозв'язок між окремими етапами. Іншими словами, митні формальності – це технічні складові, тоді як митні процедури – комплексна система, що забезпечує реалізацію митного контролю, оформлення та фінансового регулювання переміщення товарів через кордон. Митні процедури виступають як інтегрована система правових і організаційних дій, що забезпечують не лише контроль і документальне оформлення товарів, а й виконання фінансових та адміністративних функцій держави, водночас регулюючи взаємовідносини між митними органами і учасниками зовнішньоекономічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 44-45, № 46-47, № 48, ст. 552.

2. Мирончук В. М. Матвеєв М.Е., Голомша Н.Є. Митні процедури забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 39. С. 9–15.

3. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) : Конвенція Ради Митного Співробітництва від 18.05.1973. *Офіційний вісник України*. 2011. № 71. № 18. Ст. 727. С. 244. Ст. 2711.

4. Німа А. О., Шевчук О. М., Соловйова О. М. Процедури митного контролю при переміщенні товарів фізичними особами через митний кордон. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія Право. Випуск 89. Частина 3. С. 37–43.

5. Резнік І. М. Правове регулювання переміщення товарів через митний кордон України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спеціальність: 12.00.07. Харків, 2014. 19 с.

6. Федотов О.П. Концепція державної митної справи: виклики модернізації в Україні : монографія. Одеса: Юрид. літ-тура, 2016. 389 с.

7. Назарова Я.Б. Правове регулювання митних режимів тимчасового ввезення та тимчасового вивезення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 200 с.

8. Шульга М. Г. Переміщення і пропуск товарів через митний кордон України. *Право та управління*. 2012. № 3. С. 475–486.

9. Основи митної справи в Україні : підручник. за ред. П. В. Пашка. Київ: Знання, 2008. 651 с.

10. Шевчук О.М. Контроль та нагляд за переміщенням лікарських засобів через митний кордон України: монографія. Харків: Право, 2014. 272 с.

11. Брачук А. О. Категорія «митні процедури» в українському законодавстві : поняття та типологія. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), А. В. Полухіна (відп. ред.); НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс, 2016. Вип. 58. С. 241–250.

12. Розвиток митної політики України в контексті реалізації економічної функції держави : монографія; за ред. д.е.н., проф. О. П. Гребельника. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 266 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПЛАТОНОВ І. М.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:351.74(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.19

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ОСОБИ ПРИ ВИКОНАННІ ПОСТАНОВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПОКАРАННЯ

У статті досліджено адміністративно-правові гарантії прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання як важливий елемент механізму захисту прав людини у публічно-правовій сфері. Автор обґрунтовує необхідність формування цілісної системи процедурних і організаційних запобіжників, що запобігають свавільному або надмірному застосуванню адміністративного примусу з боку держави. Визначено зміст адміністративно-правових гарантій як сукупності законодавчих, процесуальних та інституційних заходів, спрямованих на забезпечення правової визначеності, прозорості та підзвітності діяльності органів внутрішніх справ при реалізації владних повноважень. У статті здійснено аналіз чинного законодавства України, зокрема положень Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, спеціальних законів про Національну поліцію та місцеве самоврядування, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини. Виявлено основні проблеми нормативного регулювання та практики: фрагментарність законодавства, відсутність єдиних процедурних стандартів, надмірна дискреція посадових осіб, низький рівень підготовки кадрів, обмеженість механізмів оскарження. Запропоновано напрями вдосконалення: прийняття спеціального закону про адміністративну процедуру, уніфікація підзаконних актів, підвищення якості кадрового забезпечення, розвиток цифрових сервісів, забезпечення незалежного контролю та громадського моніторингу. Обґрунтовано, що створення ефективної системи адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання є важливою умовою зміцнення правової держави, підвищення довіри громадян до органів влади та гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами публічного управління.

Ключові слова: *адміністративно-правові гарантії, права людини, адміністративне покарання, виконання постанов, органи внутрішніх справ, адміністративна процедура, публічне управління.*

Platonov I. M. Administrative and legal guarantees of human rights in the execution of decisions on administrative penalties

The article examines administrative and legal guarantees of individual rights in the enforcement of decisions imposing administrative penalties as an essential element of the human rights protection mechanism in the public-law sphere. The author substantiates the need to establish a coherent system of procedural and organizational safeguards to prevent arbitrary or excessive use of administrative coercion by the state. The content of administrative and legal guarantees is defined as a set of legislative, procedural, and institutional measures aimed at ensuring legal certainty, transparency, and accountability in the activities of internal affairs bodies when exercising public authority. The article analyzes current Ukrainian legislation, including provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offences,

special laws on the National Police and local self-government, and international human rights standards. The main problems of legal regulation and practice are identified: fragmented legislation, lack of unified procedural standards, excessive discretion of officials, low level of staff training, and limited appeal mechanisms. Directions for improvement are proposed: adoption of a special law on administrative procedure, unification of by-laws, enhancement of staff training quality, development of digital services, and ensuring independent oversight and public monitoring. It is argued that creating an effective system of administrative and legal guarantees of individual rights in the enforcement of decisions imposing administrative penalties is a crucial condition for strengthening the rule of law, increasing public trust in government authorities, and harmonizing national legislation with European standards of public administration.

Key words: *administrative and legal guarantees, human rights, administrative penalty, enforcement of decisions, internal affairs bodies, administrative procedure, public administration.*

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, які регулюють порядок притягнення до адміністративної відповідальності та виконання відповідних постанов, на сьогодні українське законодавство залишається фрагментарним і недостатньо системним у частині забезпечення прав особи на стадії виконання адміністративного покарання. Відсутні єдині, чітко закріплені процедурні стандарти, які б визначали права та обов'язки сторін, послідовність дій органів внутрішніх справ, гарантії недопущення свавілля при виконанні постанов. Це створює передумови для неоднакової практики правозастосування в різних регіонах, для формалізму і вибірковості в роботі посадових осіб.

Особливу увагу привертає проблема нечіткого регламентування повноважень органів внутрішніх справ під час виконання постанов. Нерідко законодавство містить надмірно загальні або бланкетні норми, що дозволяють широке тлумачення та застосування адміністративного примусу без достатньої правової підстави. Це підвищує ризики порушень принципу законності, створює можливості для перевищення влади чи зловживання повноваженнями. Зокрема, відсутність чітких критеріїв застосування заходів адміністративного впливу, обов'язку мотивувати рішення або фіксувати дії у встановленій формі ускладнює контроль за дотриманням прав особи.

Водночас важливо звернути увагу на недостатній рівень інформування осіб, щодо яких виконуються постанови про адміністративні покарання, про їхні права та обов'язки. У багатьох випадках такі особи не мають доступу до матеріалів справи, не розуміють змісту своїх процесуальних прав, не отримують якісної юридичної допомоги. Це особливо актуально у випадках, коли виконання постанов супроводжується застосуванням примусових заходів, обмеженням свободи пересування чи накладенням фінансових стягнень, що безпосередньо зачіпає права людини.

Нарешті, значною проблемою є відсутність ефективного механізму контролю та оскарження дій посадових осіб органів внутрішніх справ під час виконання постанов. Складається ситуація, коли рішення про застосування адміністративного стягнення формально є обов'язковим до виконання, але процес його реалізації може супроводжуватися порушеннями, які не отримують належної оцінки через слабкість механізму скарг або відсутність незалежного нагляду. Такий стан речей вимагає не лише змін у законодавстві, а й глибокої реформи організаційних підходів до виконання адміністративних покарань та зміцнення системи адміністративно-правових гарантій прав особи на цій стадії.

Метою статті є з'ясування змісту та структури адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання, аналіз чинного законодавства України та практики його застосування, а також вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика адміністративно-правових гарантій прав особи в адміністративному провадженні та під час виконання постанов про адміністративні покарання розглядається у працях багатьох учених-правників, однак спеціалізовані дослідження, присвячені саме цій завершальній стадії юрисдикційного провадження, залишаються обмеженими.

Теоретичні основи адміністративного права, принципи законності, пропорційності, обґрунтованості рішень досліджували О. Ф. Скакун, О. В. Зайчук, Н. М. Онищенко, Ю. С. Шемшученко, які звертали увагу на загальні засади правового статусу особи у публічно-правових відносинах та значення правових гарантій як елементу правової держави. Їхні роботи створюють фундамент для осмислення гарантій прав особи на всіх стадіях адміністративного процесу.

В. Б. Авер'янов та Ю. П. Битяк заклали основи вітчизняної доктрини адміністративного процесуального права, приділяючи увагу змісту адміністративного провадження, ролі адміністративної юрисдикції, особливостям виконання рішень органів виконавчої влади. Особливу увагу вони приділяли процесуальним правам особи, зокрема праву на інформацію, на захист, на оскарження.

О. В. Кузьменко та М. П. Бойко у своїх працях досліджували проблеми адміністративної відповідальності, вказуючи на важливість дотримання прав особи при застосуванні адміністративних стягнень і виконанні відповідних рішень. Вони звертали увагу на питання пропорційності покарання, недопущення надмірного втручання у приватну сферу.

С. Г. Серьогіна, І. Б. Коліушко та Л. А. Луць аналізували теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні, наголошуючи на необхідності прозорості, підзвітності та дотримання правових стандартів при реалізації владних повноважень, у тому числі під час виконання адміністративних постанов.

О. Г. Чубара спеціально досліджував адміністративну процедуру, її структуру та стадії, підкреслюючи значення процедурних гарантій для захисту прав особи. Його напрацювання безпосередньо стосуються необхідності формалізації та уніфікації порядку виконання адміністративних рішень.

Т. В. Боровик у своїх роботах приділяє увагу адміністративній юрисдикції, розглядаючи проблеми процедурних стандартів у притягненні до відповідальності та виконанні адміністративних рішень. Її дослідження підкреслюють необхідність забезпечення ефективного та справедливого механізму оскарження рішень.

В. Ф. Погорілко та О. Ф. Фрицький у контексті конституційного права обґрунтовували засади верховенства права та правових гарантій особи в діяльності органів публічної адміністрації, що створює методологічну основу для регламентації виконання адміністративних покарань.

О. В. Петришин і А. П. Гетьман у межах загальної теорії держави і права розглядали питання юридичної відповідальності, її видів, принципів застосування, що важливо для формування концепції адміністративно-правових гарантій під час виконання постанов.

М. О. Баймуратов досліджував теорію правосуб'єктності, підкреслюючи значення правового статусу особи як основи для реалізації адміністративно-правових гарантій на всіх стадіях юрисдикційного процесу.

Серед сучасних зарубіжних досліджень важливо враховувати напрацювання Ради Європи (зокрема документ «The Administration and You»), а також рекомендації SIGMA щодо європейських принципів публічної адміністрації, які акцентують на законності, пропорційності, прозорості, підзвітності та повазі до прав особи у всіх формах адміністративної діяльності.

Таким чином, значна частина наукових публікацій зосереджена на загальнотеоретичних засадах адміністративного права, адміністративної відповідальності та адміністративної процедури, але спеціалізовані комплексні дослідження саме гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання є поодинокими або фрагментарними. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку теорії та практичних рекомендацій у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові гарантії прав особи під час виконання постанов про адміністративні покарання виступають важливим елементом системи захисту прав людини у публічно-правових відносинах. Вони забезпечують баланс між інтересами держави у підтриманні правопорядку та правами і свободами громадян, обмеження яких можливе лише на законних підставах та з дотриманням встановлених процедур [1, с. 45].

У правовій науці адміністративно-правові гарантії розглядаються як сукупність засобів і механізмів, що запобігають свавільному або надмірному втручанню держави у права особи під час здійснення владних повноважень. Зокрема, при виконанні постанов про адміністративні покарання гарантії виступають як процесуальні запобіжники від зловживань владою, необґрунтованого застосування примусу, порушення прав на справедливий розгляд та ефективне оскарження [2, с. 102].

Належне правове регулювання виконання постанов про адміністративні покарання передбачає визначення чітких меж дискреції органів внутрішніх справ, встановлення прозорих процедур, обов'язковість інформування особи про її права та обов'язки, надання можливості для захисту інтересів у адміністративному чи судовому порядку [3, с. 88].

Основні принципи адміністративно-правових гарантій прав особи включають верховенство права, законність, пропорційність, обґрунтованість, рівність перед законом, неупередженість та відкритість діяльності органів публічної адміністрації. При виконанні постанов ці принципи реалізуються через суворе дотримання процедурних норм, фіксацію всіх дій посадових осіб, право особи на інформацію про підстави та спосіб виконання рішення [4, с. 157].

Особливе значення має забезпечення права особи на обґрунтоване повідомлення про вчинені дії та рішення. Це включає вручення копії постанови, роз'яснення змісту обов'язків, строків добровільного виконання, можливих наслідків ухилення. Такий підхід забезпечує передбачуваність дій органів влади та знижує ризик конфліктних ситуацій [5, с. 231].

Крім того, адміністративно-правові гарантії мають включати можливість своєчасного та ефективного оскарження дій чи бездіяльності органів внутрішніх справ при виконанні постанов. Це відповідає європейським принципам публічного управління, які наголошують на підзвітності влади, відкритості інформації та доступності механізмів правового захисту для громадян [6, с. 67].

Виконання постанов про адміністративні покарання не повинно розглядатися лише як механічне стягнення штрафів чи застосування інших санкцій. Це комплексний правовий процес, що передбачає дотримання правових стандартів на кожному етапі взаємодії держави та особи. Тому формування системи адміністративно-правових гарантій при виконанні постанов є важливою передумовою для утвердження принципів правової держави та запобігання порушенням прав людини у сфері адміністративного примусу [7, с. 112].

Нормативно-правове забезпечення адміністративно-правових гарантій при виконанні постанов про адміністративні покарання в Україні має багаторівневий характер і включає Конституцію України, кодекси, спеціальні закони, підзаконні акти, а також міжнародно-правові акти, що закріплюють стандарти прав людини. Конституція України проголошує принцип верховенства права, гарантує кожному право на захист, справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом, забороняє обмеження прав і свобод інакше як на підставі закону [8, с. 19].

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) встановлює загальні засади адміністративної відповідальності, порядок розгляду справ і винесення постанов, а також окремі положення про виконання таких постанов. Він передбачає права особи на ознайомлення з матеріалами справи, на подачу пояснень, на оскарження постанови, що є ключовими елементами правових гарантій [9, с. 54].

Водночас спеціалізовані законодавчі акти України, наприклад закони про Національну поліцію, про місцеве самоврядування, визначають компетенцію органів, які реалізують функції з виконання постанов про адміністративні покарання. Проте чинне законодавство не

містить цілісного регламенту саме стадії виконання постанов, що призводить до прогалин і нечіткості у застосуванні норм [10, с. 142].

Особливої уваги потребує питання співвідношення загального адміністративного процесуального законодавства та відомчих актів, що регулюють діяльність органів внутрішніх справ. Існує проблема множинності джерел, відсутності уніфікованого підходу до опису процедурних гарантій при виконанні адміністративних покарань. Така ситуація ускладнює доступність і передбачуваність права для особи, створює ризики зловживань дискреційними повноваженнями [11, с. 77].

Міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, встановлюють стандарти справедливого судового розгляду, захисту від свавільного втручання держави, права на ефективний засіб правового захисту. Ці стандарти мають пряму дію і підлягають застосуванню під час виконання постанов про адміністративні покарання, але їх імплементація у внутрішньому законодавстві залишається недостатньо повною [12, с. 93].

Крім того, варто враховувати рекомендації Ради Європи щодо публічної адміністрації, які визначають базові принципи адміністративного процесу – законність, пропорційність, неупередженість, прозорість, підзвітність, доступність процедур. Ці принципи мають бути відображені і при виконанні адміністративних постанов, як стадії адміністративного провадження, що безпосередньо зачіпає права особи [13, с. 103].

Отже, нормативно-правове забезпечення адміністративно-правових гарантій прав особи на стадії виконання постанов потребує системного підходу, гармонізації норм різного рівня, деталізації процедурних аспектів і приведення їх у відповідність до європейських стандартів публічного управління. Це є необхідною умовою зміцнення довіри громадян до правової системи та ефективного захисту прав людини у сфері адміністративної юрисдикції.

Організаційно-правовий механізм реалізації адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання в Україні включає діяльність органів внутрішніх справ, судовий та громадський контроль, а також внутрішньовідомчі процедури і стандарти поведінки посадових осіб.

Ключову роль у цьому процесі відіграють підрозділи Національної поліції України, на які покладається обов’язок організації виконання постанов. Належна організація їх діяльності передбачає чітке визначення компетенції, дотримання процедурних вимог при примусовому виконанні, ведення документації, інформування особи про її права, забезпечення можливості подати пояснення чи скаргу [14, с. 121].

На практиці реалізація цих вимог стикається з низкою проблем. Зокрема, відсутність єдиного адміністративного процесуального кодексу або спеціалізованого закону про адміністративні процедури зумовлює розмитість стандартів, різночитання норм, дублювання або суперечності у підзаконних актах. Це створює нерівномірність застосування процедур у різних регіонах, підвищує ризики суб'єктивізму та зловживань владою [15, с. 88].

Іншим проблемним аспектом є недостатня формалізація внутрішньовідомчих інструкцій, що регулюють порядок виконання постанов. Багато процедурних кроків залишаються на розсуд посадової особи, що виконує рішення, без належного опису обов’язкових етапів чи форми фіксації рішень і дій. Це знижує рівень передбачуваності для платника штрафу або іншої особи, щодо якої виконують постанову, ускладнює можливість оскарження неправомірних дій [16, с. 75].

Особливого значення набуває питання кадрового забезпечення органів внутрішніх справ. Недостатній рівень підготовки особового складу у сфері адміністративного права та процедури, відсутність навчальних програм з акцентом на дотриманні прав людини і комунікації з громадянами створюють передумови для формалізму, грубого поводження, порушень принципу пропорційності заходів адміністративного примусу [17, с. 113].

Крім того, ефективність гарантій прав особи на цій стадії залежить від дієвості механізмів контролю та оскарження дій посадових осіб. Адміністративне або судове оскарження має бути доступним, швидким і ефективним засобом захисту, здатним реально впливати на

законність виконання постанов. Важливим є також розвиток системи внутрішнього моніторингу, дисциплінарної відповідальності посадових осіб, що допускають порушення прав людини [18, с. 134].

Європейський досвід свідчить про необхідність поєднання правових і організаційних заходів: прийняття єдиних процедурних кодексів або законів про адміністративну процедуру, запровадження незалежного адміністративного нагляду чи омбудсменських механізмів, розвиток електронних сервісів для інформування та подання скарг. Такі підходи знижують рівень конфліктності між державою і громадянами, підвищують довіру до інститутів влади [19, с. 101].

Таким чином, організаційно-правовий механізм забезпечення адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання вимагає комплексної модернізації, що включатиме як зміни законодавства, так і вдосконалення адміністративної практики.

Забезпечення ефективних адміністративно-правових гарантій прав особи на стадії виконання постанов про адміністративні покарання вимагає комплексного підходу до вдосконалення правового регулювання та практики діяльності органів внутрішніх справ.

Одним з ключових напрямів є прийняття спеціального закону про адміністративну процедуру, який би унормував єдині підходи до всіх адміністративних проваджень, включаючи стадію виконання постанов. Такий закон повинен закріпити базові принципи законності, пропорційності, обґрунтованості, відкритості та забезпечити деталізацію прав і обов'язків сторін, строки і процедури виконання [20, с. 59].

Необхідним є також уніфікування підзаконного регулювання порядку виконання постанов у діяльності органів внутрішніх справ. Має бути створена єдина, обов'язкова для всіх регіонів інструкція чи регламент, що чітко визначатиме алгоритм дій посадової особи при виконанні постанови: від фіксації отримання документа до повідомлення особи, реалізації примусових заходів та складання звітності. Це дозволить мінімізувати суб'єктивізм і зловживання дискрецією [1, с. 85].

Особливу увагу слід приділити підготовці кадрів. Важливо розробити навчальні програми для працівників поліції та інших органів, що виконують постанови, з акцентом на права людини, стандарти Європейської конвенції з прав людини, правила комунікації з громадянами. Підвищення правової культури посадовців є дієвим запобіжником порушень прав людини [2, с. 122].

Необхідним є також розвиток механізмів адміністративного і судового оскарження дій посадових осіб при виконанні постанов. Це означає скорочення строків розгляду скарг, спрощення процедур подання звернень, запровадження електронних сервісів для моніторингу стану справ. Такий підхід забезпечить реальність і доступність захисту прав особи, підвищить рівень довіри до державних інститутів [3, с. 97].

Важливим напрямом є цифровізація процедур виконання постанов. Використання електронних реєстрів, повідомлень через офіційні електронні адреси, фіксація кожної дії в інформаційній системі дозволяє зробити процес прозорим, зручним для особи, зменшити можливості для маніпуляцій або втручання без належних підстав. Досвід європейських країн підтверджує ефективність таких рішень у підвищенні правової визначеності та захисту прав людини [4, с. 141].

Нарешті, удосконалення гарантій прав особи неможливе без розвитку незалежного контролю за діяльністю органів внутрішніх справ. Це може включати створення спеціальних інститутів моніторингу, участь омбудсмена у перевірках дотримання прав людини, регулярні публічні звіти про стан виконання постанов і дотримання стандартів прав людини. Такий підхід сприятиме підзвітності органів виконавчої влади суспільству та зменшенню ризиків порушення прав людини.

Отже, комплексне вдосконалення адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання має ґрунтуватися на гармонізації законодавства, розвитку процедурних стандартів, підвищенні правової культури посадових осіб

і забезпеченні ефективного контролю за дотриманням прав людини на всіх етапах адміністративного процесу.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що адміністративно-правові гарантії прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання становлять важливу складову механізму захисту прав людини у публічно-правових відносинах. Вони забезпечують дотримання принципу верховенства права, обмежують можливості свавільного або надмірного застосування адміністративного примусу з боку держави та сприяють формуванню правової культури в суспільстві. Дослідження показало, що чинне українське законодавство у цій сфері має фрагментарний характер, відсутні єдині процесуальні стандарти і чітко прописані процедури виконання постанов. Законодавче регулювання не завжди враховує необхідність поетапного документування дій посадових осіб, обов'язкового інформування особи про її права, забезпечення можливості ефективного оскарження. Такі недоліки створюють передумови для різночитань, вибіркового правозастосування та порушень прав людини.

Важливими проблемами залишаються надмірна дискреція посадових осіб органів внутрішніх справ, відсутність уніфікованих інструкцій і форм фіксації дій, слабка координація між різними органами, недостатній рівень професійної підготовки кадрів щодо стандартів прав людини. Окрему проблему становить обмежена доступність механізмів оскарження, що ускладнює реалізацію права особи на ефективний засіб правового захисту. Розв'язання виявлених проблем потребує комплексного підходу. Доцільним є прийняття спеціального закону про адміністративну процедуру, який би закріпив єдині правила виконання постанов та гарантії прав особи на всіх етапах. Важливо уніфікувати відомчі акти, розробити обов'язкові для всіх підрозділів стандарти і регламенти, що деталізують процедуру виконання.

Особливої уваги потребує підготовка кадрів органів внутрішніх справ, яка має включати навчальні програми з акцентом на права людини, стандарти Європейської конвенції про захист прав людини, етику спілкування з громадянами. Необхідним є розвиток цифрових рішень для прозорості процедур, скорочення строків та спрощення механізмів оскарження дій посадових осіб. Важливим напрямом є також посилення незалежного контролю, включаючи участь омбудсмена, громадських організацій, запровадження публічної звітності про виконання постанов. Лише системний підхід, який об'єднає законодавчі зміни, організаційні заходи та підвищення правової свідомості працівників, дозволить сформувати ефективну систему адміністративно-правових гарантій прав особи при виконанні постанов про адміністративні покарання, що відповідатиме європейським стандартам публічного управління та утверджуватиме принципи правової держави в Україні.

Список використаних джерел:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
2. Зайчук О. В., Онищенко Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
3. Авер'янов В. Б. (ред.). Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
4. Чубара О. Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. Київ : Алерта, 2019. 236 с.
5. Серьогіна С. Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
6. Коліушко І. Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. Київ : Факт, 2003. 256 с.
7. Луць Л. А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 272 с.
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

10. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40–41. Ст. 379.

11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 24. Ст. 170.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР).

13. European Principles for Public Administration / SIGMA Papers No. 27. OECD, 1998. 44 p.

14. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

15. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.

16. Шемшученко Ю. С. (ред.). Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юридична енциклопедія, 2007. 864 с.

17. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Наукова думка, 2010. 800 с.

18. Петришин О. В., Гетьман А. П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.

19. Баймуратов М. О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 384 с.

20. Council of Europe. The Administration and You. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПОНОМАРЕНКО Є. О.,
аспірант кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного
правознавства
*(Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету)*

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.20

ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК БАЗОВИЙ ЗАХІД ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: СУТНІСТЬ, ЦІЛІ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

Статтю присвячено встановленню сутності електронного декларування як базового заходу фінансового контролю, з'ясуванню його цілей та виділенню притаманних йому ознак. Зокрема, досліджено наукові позиції щодо визначення сутності електронного декларування, підкреслено його роль як ключового механізму забезпечення прозорості та доброчесності діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Розкрито сутність електронного декларування як обов'язкового подання посадовими особами та членами їхніх сімей відомостей про доходи, майновий стан і фінансові зобов'язання з метою виявлення невідповідностей, запобігання незаконному збагаченню та забезпечення публічного контролю. З'ясовано цілі функціонування системи електронного декларування, серед яких: запобігання конфлікту інтересів шляхом виявлення ситуацій, що можуть впливати на об'єктивність і неупередженість діяльності публічних службовців; забезпечення прозорості та підзвітності у сфері державного управління через відкритість інформації про доходи, майно й зобов'язання посадових осіб; здійснення первинного контролю за законністю джерел доходів, що виступає підґрунтям для подальших перевірок і превентивним механізмом у боротьбі з корупцією. У статті виокремлено комплекс характерних ознак електронного декларування: обов'язковість для чітко визначеного законом кола суб'єктів; публічність і відкритість інформації в деклараціях; уніфікована форма подання відомостей, що забезпечує єдність та стандартизованість даних; можливість автоматизованої перевірки декларацій за допомогою програмних засобів Єдиного державного реєстру; функціональність як інструменту моніторингу способу життя суб'єктів декларування; наявність правових наслідків за порушення вимог законодавства. Обґрунтовано, що електронне декларування є не лише технічною процедурою збору даних, а комплексним правовим інститутом, який поєднує інформаційні, контрольні та аналітичні функції. Зроблено висновок, що забезпечення належної реалізації цього інструменту є необхідною передумовою ефективного функціонування системи запобігання корупції в Україні.

Ключові слова: *фінансовий контроль, електронне декларування, декларація, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), автоматизована перевірка, відповідальність.*

Ponomarenko Ye. O. Electronic declaration as a basic measure of financial control: essence, goals and key features

The article is devoted to establishing the essence of electronic declaration as a basic measure of financial control, clarifying its goals, and identifying its inherent features. In particular, it examines scholarly positions on defining the essence of electronic

declaration, emphasizing its role as a key mechanism for ensuring transparency and integrity in the activities of persons authorized to perform state or local self-government functions. The article reveals the essence of electronic declaration as the mandatory submission by officials and their family members of information about income, assets, and financial obligations in order to detect discrepancies, prevent illicit enrichment, and ensure public oversight. The goals of the electronic declaration system are clarified, including: preventing conflicts of interest by identifying situations that may affect the objectivity and impartiality of public officials; ensuring transparency and accountability in public administration through the openness of information on the income, assets, and obligations of officials; conducting primary control over the legality of income sources, which serves as a basis for further inspections and as a preventive mechanism in combating corruption. The article identifies a set of characteristic features of electronic declaration: its mandatory nature for a clearly defined circle of subjects by law; publicity and openness of information contained in declarations; a unified form of data submission that ensures consistency and standardization of information; the possibility of automated verification of declarations using the software tools of the Unified State Register; functionality as an instrument for monitoring the lifestyle of declarants; and the existence of legal consequences for violations of statutory requirements. It is substantiated that electronic declaration is not merely a technical procedure for data collection but a comprehensive legal institution that combines informational, control, and analytical functions. It is concluded that ensuring the proper implementation of this instrument is a necessary prerequisite for the effective functioning of the anti-corruption system in Ukraine.

Key words: *financial control, electronic declaration, declaration, National Agency on Corruption Prevention (NACP), automated verification, liability.*

Вступ. Фінансовий контроль виступає ключовим інструментом антикорупційної політики держави, а серед його заходів особливе місце займає електронне декларування. Саме цей інститут став базовим механізмом забезпечення прозорості у сфері публічної служби, адже він поєднує функції превенції корупційних правопорушень, контролю за доброчесністю посадових осіб та формування умов для ефективного громадського нагляду. Актуальність дослідження зумовлена тим, що електронне декларування не лише визначає рівень довіри суспільства до влади, а й безпосередньо впливає на ефективність системи фінансового контролю загалом. В умовах воєнного стану значення цього інституту зростає ще більше, оскільки підзвітність і прозорість публічної служби набувають особливого значення. Саме тому виникає потреба у ґрунтовному дослідженні сутності електронного декларування, його цілей та характерних ознак як базового заходу фінансового контролю.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення сутності електронного декларування як базового заходу фінансового контролю, з'ясування його цілей та виділення притаманних йому ознак.

Результати дослідження. Одним із базових заходів, який посідає центральне місце в системі антикорупційного фінансового контролю, є електронне декларування [1, с. 71–72], що слугує відправною точкою для подальшої реалізації інших заходів контролю. Запровадження електронного декларування стало не лише інституційною реформою, але й фундаментальною зміною підходів до прозорості та доброчесності у сфері публічної служби [2, с. 214]. Саме через застосування цього механізму відбувається реалізація публічного контролю за майновим станом посадових осіб, забезпечується своєчасне виявлення невідповідності між доходами і витратами, а також запобігання можливим проявам корупції та зловживань владою.

Механізм електронного декларування забезпечує можливість громадського контролю за доброчесністю публічних службовців, сприяє підвищенню прозорості в роботі органів

публічної влади та формуванню підзвітного, відкритого врядування. Важливим її аспектом є можливість оперативного аналізу змін у майновому стані суб'єктів декларування, що дозволяє вчасно виявляти ознаки можливих правопорушень, зокрема незаконного збагачення. У результаті це не лише мінімізує ризики зловживань, а й сприяє захисту доброчесних посадовців від безпідставних підозр і публічного тиску [3, с. 14]. Зазначене, своєю чергою, підтверджує значущість електронного декларування як одного з ключових інструментів протидії корупції. Його суть полягає в обов'язковому поданні посадовими особами та членами їхніх сімей відомостей про доходи, майновий стан і фінансові зобов'язання з метою виявлення та попередження можливих корупційних правопорушень [4, с. 130]. Отже, ***сутність електронного декларування*** полягає у тому, що воно є один із найефективніших інструментів забезпечення законності, відкритості та публічної відповідальності в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що в перспективі сприяє зміцненню довіри суспільства до державного апарату.

Для повного розуміння сутності електронного декларування як інструмента фінансового контролю важливим є визначення цілей, яких прагне досягти держава шляхом запровадження та функціонування цього механізму. У науковій літературі та міжнародній практиці виокремлюються декілька ключових цілей електронного декларування. По-перше, це стосується контролю за конфліктом інтересів. Зазначимо, що у Конвенції ООН проти корупції, ратифікованій Україною, прямо передбачається обов'язок державних службовців декларувати відомості, які можуть свідчити про потенційну «колізію інтересів», на що вказує зміст ч. 5 ст. 8 [5]. По-друге, електронне декларування спрямоване на забезпечення прозорості та підзвітності у сфері державного управління. Відкритість інформації про статки, доходи та зобов'язання посадових осіб розширює можливості громадського контролю, сприяє формуванню довіри до інститутів влади та зміцненню демократичних засад публічного адміністрування [6, с. 43]. І, по-третє, електронне декларування покликане забезпечити контроль за законністю джерел доходів публічних службовців. Попри те, що міжнародними актами прямо не встановлюється обов'язок здійснювати перевірку законності походження активів, практика провідних держав свідчить про ефективність декларування як інструмента первинного виявлення ознак незаконного збагачення чи інших корупційних проявів [7, с. 546].

Вище визначене дозволяє виділити три ключові ***цілі функціонування системи електронного декларування*** в Україні, серед яких: 1) запобігання конфлікту інтересів (здійснюється шляхом виявлення потенційних ситуацій, що можуть вплинути на об'єктивність та неупередженість діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); 2) забезпечення прозорості та публічної підзвітності (реалізується через відкритість інформації про майновий стан осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування); 3) первинний контроль за законністю джерел доходів (є основою для подальших антикорупційних перевірок та слугує превентивним механізмом боротьби з незаконним збагаченням).

Електронне декларування в Україні виступає важливою складовою системи фінансового контролю над особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Його впровадження стало одним із ключових кроків у боротьбі з корупцією та забезпеченні прозорості публічної служби [8, с. 190]. Водночас слід враховувати, що ефективне функціонування цього інституту забезпечується комплексом характерних ознак, що визначають його як сучасний механізм державного контролю.

Першою ключовою ознакою електронного декларування є його *обов'язковість* для чітко визначеного законом кола суб'єктів, які здійснюють владні повноваження чи розпоряджаються публічними ресурсами. Відповідно до ч. 1 ст. 45 та ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [9], щорічне подання декларацій поширюється на державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів, суддів, прокурорів, військовослужбовців та керівників державних і комунальних підприємств. Особливість цієї ознаки полягає у поєднанні правового статусу суб'єкта та

юридичної обов'язковості дій. Електронне декларування не є добровільним – воно встановлює імперативний обов'язок подання декларації у визначені строки, що охоплює всі етапи службової діяльності: від вступу на посаду до її залишення.

Обов'язковість декларування забезпечується юридичною відповідальністю: за умисне неподання декларації або внесення недостовірних відомостей передбачено адміністративні санкції (ст. 172^6 Кодексу України про адміністративні правопорушення) та кримінальну відповідальність (ст. 366^2 Кримінального кодексу України) [10, с. 170]. Це підтверджує, що електронне декларування є засобом правового примусу, який гарантує прозорість діяльності посадових осіб і створює умови для ефективного публічного контролю та запобігання корупції.

Другою фундаментальною ознакою електронного декларування є його *публічність та відкритість*. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про запобігання корупції» декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, оприлюднюються на веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) [9], за винятком обмежених категорій, пов'язаних із державною таємницею. Технічні аспекти цього процесу врегульовані Порядком формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затвердженим наказом НАЗК від 23 липня 2021 року № 448/21 [11]. Публічність виконує не лише інформаційну, а й антикорупційну функцію: вона підвищує персональну відповідальність суб'єктів декларування, сприяє прозорості влади й формує нетерпимість до корупційних практик. У цьому аспекті відкритість є не технічним, а правовим стандартом, що гарантує невідворотність контролю за діяльністю посадовців.

Третьою характерною ознакою електронного декларування є *уніфікована форма подання відомостей*, що забезпечує єдність і стандартизованість інформації. Вона затверджена НАЗК відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та охоплює дані про доходи, майно, фінансові зобов'язання, корпоративні права, транспортні засоби, нерухомість тощо [12]. Уніфікація форм дозволяє спростити обробку декларацій, виявляти невідповідності між доходами і стилем життя суб'єкта, здійснювати моніторинг змін у майновому стані та підвищувати прозорість діяльності публічних службовців. Вона створює умови для системного аналізу й контролю, забезпечує зручність для користувачів і громадськості, а також сприяє ефективності роботи НАЗК. Уніфікована форма відповідає міжнародним стандартам у сфері антикорупційного контролю, які наголошують на необхідності єдності процедур і цифрової доброчесності.

Четвертою ознакою електронного декларування є можливість *автоматизованої перевірки декларацій* за допомогою програмних засобів Єдиного державного реєстру. Такий контроль здійснюється без участі людини за алгоритмами порівняння даних і охоплює декларації, що містять достатньо інформації для ідентифікації суб'єкта, його сім'ї та об'єктів декларування. Автоматизована перевірка дозволяє швидко виявляти потенційні невідповідності та формувати перелік декларацій для повної перевірки чи моніторингу способу життя [13]. Цей механізм підвищує швидкість та об'єктивність початкового аналізу, мінімізує вплив людського фактора й забезпечує єдність критеріїв оцінки.

П'ятою ознакою електронного декларування є його функціональність як інструменту моніторингу способу життя. Відповідно до ст. 514 Закону України «Про запобігання корупції» та Порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування, затвердженого наказом НАЗК від 26 жовтня 2023 року № 236/23, НАЗК здійснює вибірковий моніторинг задекларованих даних із метою перевірки відповідності рівня життя суб'єкта та членів його сім'ї задекларованим доходам і майну [9; 14]. Завдяки доступу до Єдиного державного реєстру декларацій, державних баз даних і відкритих джерел НАЗК може встановлювати факти приховування активів, невідповідність витрат доходам та ознаки незаконного збагачення. Моніторинг передбачає як документальний, так і візуальний аналіз, а його результати оформлюються у встановленому порядку. Отже, електронне декларування виконує не лише

інформаційну, а й контрольну, аналітичну та запобіжну функцію, забезпечуючи підзвітність та доброчесність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Шостою характерною ознакою електронного декларування є *наявність передбачених законом правових наслідків за порушення встановлених вимог щодо подання, достовірності та повноти декларацій*. Ця ознака підкреслює, що система фінансового контролю через електронне декларування не є декларативною формальністю, а має реальний інструментарій впливу на доброчесність суб'єктів декларування шляхом встановлення юридичної відповідальності за порушення антикорупційного законодавства. Згідно із Законом України «Про запобігання корупції», Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України за порушення вимог фінансового контролю встановлено юридичну відповідальність за неподання декларації, подання недостовірної інформації або умисне приховування даних. Залежно від тяжкості правопорушення до особи-правопорушника застосовуються адміністративні санкції або кримінальна відповідальність.

Висновки. Електронне декларування посідає центральне місце в системі фінансового контролю, виступаючи базовим інструментом забезпечення прозорості та доброчесності публічної служби. Його сутність полягає в обов'язковому поданні посадовими особами та членами їхніх сімей відомостей про доходи, майновий стан і фінансові зобов'язання з метою виявлення та попередження корупційних правопорушень.

Цілі електронного декларування охоплюють: 1) запобігання конфлікту інтересів, шляхом виявлення ситуацій, що можуть вплинути на неупередженість службової діяльності; 2) забезпечення прозорості та підзвітності діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) первинний контроль за законністю джерел доходів як превентивний механізм протидії незаконному збагаченню.

Комплексний аналіз дозволяє визначити шість основних ознак електронного декларування: 1) обов'язковість для визначеного законом кола суб'єктів; 2) публічність та відкритість поданих декларацій; 3) уніфікована форма подання відомостей; 4) можливість автоматизованої перевірки даних у деклараціях; 5) функціональність як інструменту моніторингу способу життя суб'єктів декларування; 6) наявність правових наслідків за порушення встановлених вимог.

Таким чином, електронне декларування є не лише технічним інструментом збору інформації, а комплексним правовим механізмом, що поєднує превентивні, контрольні та аналітичні функції у сфері запобігання корупції, зміцнює довіру до державної влади та сприяє реалізації принципів відкритості та доброчесності в публічному управлінні.

Список використаних джерел:

1. Рева Ю. О. Деякі питання реалізації системи електронного декларування в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 68–79.

2. Наджафлі Е. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 202–217.

3. Рябченко Т. О., Стеблянко А. В. Електронне декларування як ефективний засіб запобігання корупції в органах місцевого самоврядування. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 5. С. 14–19.

4. Радецький Р. С. Електронне декларування як інструмент запобігання корупції в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2018. Т. 29(68), № 1. С. 130–134.

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 08.09.2025).

6. Мацокін А. Е-декларування: нюанси дотримання законодавчих норм. *Місцеве самоврядування*. 2018. № 3. С. 41–46.

7. Марченко В. Ю. Електронне декларування майнового стану чиновників у країнах Європи через призму типів інформаційного суспільства. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 545–548.

8. Малиновська Н. Л., Непомнюща А. Г. Електронне декларування у системі забезпечення фінансового контролю осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2020. № 7. С. 186–216.

9. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056 (дата звернення: 08.09.2025).

10. Агеєнко А. В. Про обґрунтованість криміналізації декларування недостовірної інформації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 170–174.

11. Про затвердження Порядку формування, ведення та оприлюднення (надання) інформації Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 р. № 448/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0986-21 (дата звернення: 09.09.2025).

12. Про затвердження форми декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Порядку заповнення та подання декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 08.11.2023 р. № 252/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1965-23#n10 (дата звернення: 09.09.2025).

13. Автоматизована перевірка декларації: детальне роз'яснення. *Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції.* URL: https://nazk.gov.ua/uk/avtomatyzovana-perevirka-deklaratsii-detalne-roz-yasnennya (дата звернення: 10.09.2025).

14. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 26.10.2023 р. № 236/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1873-23 (дата звернення: 10.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ПУСТОВІТ Ю. Ю.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

ГУРЖІЙ А. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

УДК 342.9:620.9(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.21

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ НЕЕФЕКТИВНОМУ ВИКОРИСТАННЮ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: РОЛЬ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Стаття присвячена всебічному аналізу проблеми раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів – як важливої складової національної безпеки держави, із особливою увагою до адміністративно-правового регулювання у сфері відновлюваної енергетики як чинника забезпечення енергетичної ефективності. В умовах тривалої збройної агресії проти України, руйнування енергетичної інфраструктури, економічної нестабільності й необхідності забезпечення стійкості економіки, проблема ефективного використання енергоресурсів набуває критичного значення. Неефективне витрачання енергетичних ресурсів спричиняє істотні економічні збитки, ускладнює державне планування в енергетичній сфері та підвищує залежність країни від імпорту енергоносіїв, що посилює її енергетичну вразливість.

У статті акцентується увага саме на адміністративно-правових механізмах протидії неефективному споживанню паливно-енергетичних ресурсів. Визначено основні напрями державної політики у цій сфері, серед яких: нормування енергоспоживання, створення системи державного контролю й нагляду, впровадження адміністративної відповідальності за порушення вимог енергозбереження, також стимулювання суб'єктів господарювання і населення до раціонального використання енергії шляхом пільг, грантів і компенсацій.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародних зобов'язань України у сфері енергетичної безпеки. Показано, що наявні законодавчі норми часто мають декларативний характер і потребують суттєвого вдосконалення.

У статті наголошується на основних проблемах ефективної реалізації адміністративно-правових заходів, серед яких:

– недостатня ефективність механізмів контролю за енергоспоживанням;
– фрагментарність нормативно-правового регулювання;
– слабкий рівень координації між державними органами;
– недостатня правова культура населення та суб'єктів господарювання у сфері енергозбереження.

У результаті проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері енергозбереження, підвищення

відповідальності за порушення енергетичних нормативів, активізації роботи контролюючих органів, впровадження системи стимулювання енергоефективної поведінки та поширення інформаційно-просвітницьких заходів серед громадськості. Також обґрунтовано необхідність розробки нових адміністративно-правових інструментів з урахуванням сучасних викликів і міжнародного досвіду.

Таким чином, адміністративно-правова протидія неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів розглядається як комплексна система заходів, спрямованих на досягнення цілей енергетичної безпеки, економічної стійкості та сталого розвитку України.

Ключові слова: *відновлювана енергетика, адміністративно-правове регулювання, адміністративне право, паливно-енергетичні ресурси, енергозбереження, адміністративно-правова протидія, енергетична безпека, контроль і відповідальність, енергетична незалежність України, адміністративно-правовий механізм, механізми контролю, економічна стійкість держави.*

Pustovit Yu. Yu., Gurzhii A. V. Administrative and legal opposition to the inefficient use of fuel and energy resources in Ukraine: the role and prospects of renewable energy

The article is devoted to a comprehensive analysis of the problem of rational use of fuel and energy resources – as an important component of the state's national security, with special attention to administrative and legal regulation in the field of renewable energy as a factor in ensuring energy efficiency. In the conditions of prolonged armed aggression against Ukraine, the destruction of energy infrastructure, economic instability and the need to ensure the stability of the economy, the problem of efficient use of energy resources is gaining critical importance. Inefficient consumption of energy resources causes significant economic losses, complicates state planning in the energy sector and increases the country's dependence on energy imports, which increases its energy vulnerability. The article focuses on administrative and legal mechanisms for countering the inefficient consumption of fuel and energy resources. The main directions of state policy in this area are identified, including: energy consumption regulation, creation of a system of state control and supervision, introduction of administrative liability for violation of energy conservation requirements, as well as stimulation of business entities and the population for rational use of energy through benefits, grants and compensations.

Particular attention is paid to the analysis of Ukraine's international obligations in the field of energy security. It is shown that existing legislative norms are often declarative in nature and require significant improvement.

The article emphasizes the main problems of effective implementation of administrative and legal measures, including:

- insufficient effectiveness of energy consumption control mechanisms;
- fragmentation of regulatory and legal regulation;
- weak level of coordination between state bodies;
- insufficient legal culture of the population and business entities in the field of energy conservation.

As a result of the study, proposals were formulated to improve legislation in the field of energy conservation, increase responsibility for violations of energy standards, intensify the work of regulatory bodies, implement a system for stimulating energy-efficient behavior and disseminate information and educational activities among the public. The need to develop new administrative and legal instruments taking into account modern challenges and international experience was also substantiated.

Thus, administrative and legal counteraction to inefficient consumption of fuel and energy resources is considered as a comprehensive system of measures aimed at achieving the goals of energy security, economic stability and sustainable development of Ukraine.

Key words: *renewable energy, administrative and legal regulation, administrative law, fuel and energy resources, energy saving, administrative and legal opposition, energy security, control and responsibility, energy independence of Ukraine, administrative and legal mechanism, control mechanisms, economic stability of the state.*

Постановка проблеми. Раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів це одне із ключових чинників забезпечення економічної стабільності й енергетичної незалежності України. Проте у практиці господарської діяльності, у сфері комунального господарства, так само й серед пересічних споживачів нерідко мають місце факти неефективного витрачання енергоресурсів. Це виявляється в перевищенні норм споживання, невиконанні вимог стосовно енергозбереження.

Незважаючи на наявність розвиненої нормативно-правової бази у сфері енергозбереження, механізми адміністративно-правового впливу не завжди діють належним чином. Причинами цього служать:

− недостатня ефективність діяльності контролюючих органів (зокрема Державної інспекції енергетичного нагляду України – надалі Держенергонагляду);

− недосконаліть правових норм, що ускладнює застосування адміністративних санкцій;

− низький рівень правової культури споживачів енергоресурсів;

− відсутність дієвих стимулів для енергозбереження у комерційному та побутовому секторах.

Ситуація ускладнюється тим, що в умовах війни зросла потреба в ощадливому використанні всіх видів ресурсів. Неефективне споживання енергії, на жаль, завдає шкоди не тільки економіці, але й обороноздатності держави, оскільки збільшує вразливість енергетичної інфраструктури.

Таким чином, постає необхідність у поглибленому науковому аналізі існуючого адміністративно-правового забезпечення у сфері протидії неефективному використанню паливно-енергетичних ресурсів, виявленні його недоліків і розробленні практичних рекомендацій стосовно вдосконалення державної політики енергозбереження на основі адміністративно-правових засобів.

Мета. Проаналізувати адміністративно-правові заходи протидії неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів в Україні, визначити рівень їхньої ефективності в сучасних умовах енергетичної кризи й воєнного стану, виявити основні прогалини і недоліки у чинному законодавстві та практиці його застосування.

Це дослідження спрямоване на обґрунтування необхідності посилення адміністративного контролю у сфері енергозбереження, удосконалення правових механізмів притягнення до відповідальності за порушення норм раціонального використання енергоресурсів, розробку практичних рекомендацій для підвищення ефективності реалізації державної політики у цій сфері, також на визначення ролі адміністративного права в системі забезпечення енергетичної безпеки та сталого розвитку України відповідно до положень Конституції України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Результати дослідження. Раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів – стратегічне завдання для будь-якої держави, особливо в умовах економічної нестабільності, збройної агресії та глобальної енергетичної кризи. Україна, відповідно до статті 16 Конституції України, проголосила забезпечення екологічної безпеки й збалансованого природокористування серед найважливіших функцій держави [1]. Однак, попри сформовану правову базу, питання адміністративно-правового впливу на неефективне споживання

енергоресурсів залишається невирішеним. Необхідність підвищення ефективності протидії марнотратству енергоресурсів обумовлює актуальність дослідження адміністративно-правових засобів саме у цій сфері.

Конституція України встановлює загальні обов'язки держави щодо охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів. Важливе місце у регулюванні відносин у сфері енергоспоживання займає Кодекс України про адміністративні правопорушення, що передбачає відповідальність за порушення правил використання енергоресурсів шляхом встановлення відповідальності за невиконання законних вимог органів державного енергетичного нагляду [2].

Незважаючи на наявність нормативної бази, її застосування виявляється недостатньо ефективним, оскільки відсутні чіткі механізми ідентифікації використання паливно-енергетичних ресурсів, критерії оцінки такого використання та спеціалізовані процедури адміністративного контролю.

Проблема адміністративно-правової протидії неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів стає навіть більш актуальною в умовах трансформаційних процесів в економіці й необхідності виконання міжнародних зобов'язань у сфері кліматичної політики. Зниження рівня неефективного використання ресурсів сприяє не лише економії енергії, але й зменшенню шкідливих викидів в атмосферу, що має прямий зв'язок із захистом прав громадян на безпечне довкілля, передбачене статтею 50 Конституції України [1].

Основними адміністративно-правовими засобами протидії неефективному використанню енергії є:

1. Адміністративний контроль, який передбачає здійснення державними органами (Держенергонаглядом, Держекоінспекцією) перевірок щодо дотримання норм енергоспоживання.

2. Адміністративна відповідальність, яка настає за порушення встановлених правил використання енергоресурсів, невиконання приписів контролюючих органів, пошкодження чи несанкціоноване використання енергетичних об'єктів.

3. Запровадження стандартів енергоефективності, які забезпечують обов'язкове впровадження заходів енергозбереження у діяльність підприємств й організацій.

4. Інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на формування правосвідомості громадян у сфері енергозбереження.

Водночас відсутність системного підходу до інтеграції цих заходів у діяльність органів державної влади призводить до невпорядкованості правозастосування.

Сьогодні в Україні існують певні механізми адміністративного впливу, однак їхня реалізація є недостатньо ефективною. Наприклад, Державна інспекція енергетичного нагляду України має обмежені ресурси й повноваження, що знижує дієвість контролю. Значна частина заходів з енергозбереження залишається на рівні рекомендацій, а не обов'язкових вимог. Д. О. Бобронніков та І. А. Чикаренко вважають, що відсутність економічних стимулів, таких, як податкові пільги чи дотації, для впровадження енергозаощаджуючих технологій знижує мотивацію суб'єктів господарювання до дотримання принципів енергозбереження. Вони зазначають, що попередні енергетичні стратегії (до 2030 та 2035 років) не були повністю реалізовані через відсутність ефективних механізмів та стимулів для їх впровадження. Автори підкреслюють необхідність перегляду та актуалізації енергетичної стратегії з урахуванням сучасних викликів, зокрема війни та змін на світових енергетичних ринках [3, с. 14–15].

Проблемним залишається і питання притягнення до адміністративної відповідальності громадян. З одного боку, законодавство передбачає можливість штрафування за порушення норм енергоспоживання у багатоквартирних будинках, недотримання режиму економії електроенергії у комунальних установах тощо. З іншого боку, механізм виявлення та фіксації таких порушень є складним і часто неефективним через відсутність належної технічної бази й нормативного врегулювання.

Актуальним напрямом удосконалення адміністративно-правових заходів може бути запровадження більш гнучкої системи санкцій. Враховуючи сучасні вимоги до енергетичної

безпеки й ефективного використання ресурсів, важливо не лише застосовувати штрафні санкції за порушення норм енергозбереження, а й впроваджувати альтернативні заходи, які допоможуть досягти реальних змін у поведінці суб'єктів господарювання.

Ці альтернативні санкції можуть бути різними, зокрема:

1. Зобов'язання провести енергетичні аудити. Аудити повинні повинні були б стати обов'язковими для підприємств, що споживають великі обсяги енергії. Такий підхід дозволить виявити потенціал для економії ресурсів і визначити напрямки щодо модернізації обладнання.

2. Встановлення енергоефективного обладнання. Заміна застарілого, енергозатратного обладнання на сучасні технології, що дозволить не тільки знизити витрати на енергоресурси, але й сприятиме підвищенню екологічної безпеки. Враховуючи положення частини 2 статті 96 Кодексу України про адміністративні правопорушення, який передбачає санкції за порушення норм використання енергетичних ресурсів, можна запровадити обов'язкові приписання до встановлення енергоефективних пристроїв [2]. Це також включатиме створення програм державної підтримки для підприємств, що готові здійснити модернізацію.

3. Проведення заходів з енергомодернізації. Важливим кроком також є сприяння впровадженню енергомодернізації в різних сферах, від комунального сектору до сучасних великих виробничих підприємств. Наприклад, в законодавстві ЄС існують норми, які зобов'язують власників будівель впроваджувати заходи з енергоефективності відповідно до визначених стандартів. В Україні аналогічний підхід може бути передбачений на законодавчому рівні, і відповідальність за невиконання таких вимог може бути введена через адміністративні стягнення – штрафи, а також інші санкції, наприклад, обов'язкове відшкодування витрат на енергомодернізацію.

Альтернативні санкції, на відміну від традиційних штрафів, можуть бути більш ефективними з точки зору досягнення стратегічних цілей держави у сфері енергозбереження. Вони дозволяють не тільки покарати порушника, але й створюють умови для виправлення ситуації та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Такий підхід відповідає загальним принципам адміністративного права, які передбачають не тільки покарання, а й профілактику правопорушень, також компенсацію шкоди, заподіяної порушенням.

Крім того, застосування таких альтернативних санкцій має великий потенціал у контексті ефективності адміністративного контролю, як зазначено в статті 188-37 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що регламентують адміністративну відповідальність за порушення енергетичних норм і стандартів [2].

На сьогодні застосування тільки штрафів не дає повної ефективності, тому змішаний підхід – із запровадженням обов'язкових заходів по виправленню ситуації – дозволить не лише штрафувати, а й забезпечити реальне зменшення енергетичного марнотратства.

Загалом, така гнучка система санкцій повинна базуватися на чітких нормах адміністративного права, визначених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, з деталізацією заходів для кожного виду порушення. Важливим аспектом також є впровадження правових інститутів для стимулювання ініціатив у напрямку енергозбереження через інвестування в енергоефективні технології, створення умов для надання субсидій і пільг для підприємств, які здійснюють модернізацію енергетичних систем.

З таким підходом система адміністративно-правового регулювання стане більш ефективною та збалансованою, адже поєднуватиме як і покарання за порушення, так і стимулювання до впровадження необхідних змін у сфері енергозбереження.

Необхідність створення ефективних механізмів контролю та взаємодії між державними органами є також однією з важливих складових адміністративно-правової протидії неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів. Успіх у боротьбі з енергетичним марнотратством неможливий без координації між різними інститутами державної влади, зокрема між Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України, Державною екологічною інспекцією України, а також органами місцевого самоврядування.

Міжвідомча взаємодія повинна охоплювати не лише перевірки відповідності об'єктів стандартам енергозбереження, а й організацію взаємного обміну даними. Наприклад, інформація, яка надходить від енергетичних компаній, може бути оброблена в електронних системах для більш швидкого реагування на можливі порушення. Цей підхід не тільки підвищить ефективність контролю, а й сприятиме удосконаленню державної статистики в енергетичній сфері, надаючи повніші дані для подальшого планування національної енергетичної політики.

Крім того, важливо створити єдині інтегровані інформаційні платформи, що забезпечать оперативний доступ до актуальних даних різним органам державної влади. Така цифрова взаємодія дозволить не лише швидко виявляти несанкціоновані витрати енергії чи інші порушення, а й здійснювати прогнозування ризиків, моделювати сценарії енергоспоживання в умовах кризових ситуацій, включно з військовими загрозами.

Окрему увагу слід приділити забезпеченню кіберзахисту енергетичних даних, адже їхнє знищення або спотворення внаслідок кібератак може мати серйозні наслідки для енергетичної безпеки держави. У цьому контексті міжвідомча співпраця має включати заходи із захисту інформації, стандарти кібербезпеки та спеціальну підготовку кадрів у сфері цифрової безпеки енергетичних систем.

Враховуючи важливість цієї взаємодії, важливо також звернути увагу й на розвиток адміністративно-правових інструментів, що дозволяють більш чітко визначити обов'язки кожного органу в системі енергетичного контролю. Для цього необхідно ввести нові процедури та інструкції, які б змогли регулювати не тільки порядок проведення перевірок, але й системи запобіжних заходів, що дозволяють усунути порушення до того, як вони призведуть до значних економічних або екологічних наслідків. Таким чином, контроль за дотриманням енергетичних стандартів має бути попереджувальним та оперативним, а не тільки каральним.

Запровадження нових механізмів адміністративного примусу є ще одним важливим аспектом для удосконалення правового регулювання у цій сфері. Наприклад, можливість накладення обов'язкових вимог на суб'єктів господарювання щодо здійснення енергетичних оновлень чи проведення антикризових заходів у разі критичних перевитрат енергії. До таких заходів можуть відноситися не лише фінансові санкції, а й обов'язкові витрати на модернізацію енергетичних систем або перепідготовку працівників для зниження енергоспоживання на робочих місцях. Законодавство має передбачити чіткі правила нарахування таких витрат і встановити механізм компенсації витрат для підприємств, які беруть участь у програмах енергетичної модернізації.

Прив'язка адміністративної відповідальності до конкретних стандартів енергоефективності стає одним із основних інструментів для вдосконалення адміністративного контролю. Україна має орієнтуватися на кращі європейські практики, де існують спеціальні енергетичні сертифікати для підприємств, що відповідають високим стандартам енергоефективності, також санкції за невиконання встановлених нормативів. Це дозволить створити стимул для впровадження енергозбереження і дасть підприємствам чітке розуміння їхніх обов'язків щодо споживання енергетичних ресурсів.

Підвищення ефективності заходів контролю також потребує розвитку судової практики саме у сфері енергетичних правопорушень. Правові норми мають бути чітко сформульовані для забезпечення прозорості та справедливості при вирішенні спірних питань між суб'єктами господарювання та контролюючими органами. Крім того, створення спеціалізованих судових органів, які б мали досвід у вирішенні спорів, пов'язаних з енергетичними порушеннями, дозволить підвищити ефективність правосуддя та прискорити процес розгляду таких справ.

З огляду на це все, варто запровадити нові форми правової відповідальності, які будуть узгоджені з міжнародними стандартами, зокрема у сфері охорони навколишнього середовища. Це може включати не тільки фінансові санкції, але й примусове впровадження енергетичних стандартів, що відповідатимуть вимогам сучасного енергетичного законодавства ЄС.

Ініціативи в сфері цифровізації, освітніх кампаній, міжвідомчої взаємодії та оновленої системи адміністративного примусу мають стати основою для розвитку державної енергетичної політики, яка сприятиме не лише економічному зростанню, а й збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь.

У разі впровадження цих заходів, Україна зможе не тільки ефективно контролювати використання енергетичних ресурсів, але й сприяти розвитку енергетичної культури серед населення, що може забезпечити більш раціональне використання енергоресурсів і зниження рівня марнотратства в майбутньому.

Також важливо згадати ще про одну дуже велику проблему – російсько-українську війну. Вона триває з 2014 року, а особливо ескалація конфлікту у 2022 році має глибокий і комплексний вплив на енергетичний сектор України. Одним із результатів цієї великої війни стало значне ослаблення енергетичної інфраструктури країни через обстріли, окупацію частини території та постійні кібератаки на стратегічно важливі енергетичні об'єкти. Водночас війна поставила під питання стабільність енергетичних постачань і висвітлила величезну залежність країни від імпорту енергоресурсів, зокрема газу та нафти, що становить загрозу національній безпеці України.

Відповідно до статті 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки, захист суверенітету, територіальної цілісності та енергетичної незалежності є найважливішими функціями держави і справою всього українського народу [1]. Окрім того, з огляду на статтю 188-20 Кодексу України про адміністративні правопорушення, порушення законодавства у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів тягне за собою адміністративну відповідальність, що підкреслює важливість контролю та раціонального використання енергоресурсів навіть у мирний час, а тим більше в умовах війни [2].

У контексті війни з росією питання енергетичної безпеки стало однією з найбільш важливих тем для України. Одним із найбільш виразних наслідків агресії є постійне пошкодження енергетичної інфраструктури країни, що призводить до масових відключень електроенергії – блекаутів, зниження виробництва енергії та значних перебоїв у постачанні енергоресурсів. Під час обстрілів російськими військами об'єктів енергетичної інфраструктури, Україна часто стикається з ситуацією, коли не тільки мирне населення, але й стратегічні об'єкти, зокрема військові, залишаються без енергопостачання, що може привести до плачевних наслідків.

Знищення або пошкодження енергетичних мереж, підстанцій та електростанцій призводить до багатогодинних або навіть багатоденних відключень електричної енергії. Такий стан справ особливо складний для військових і цивільних об'єктів, що залежать від постійного постачання енергії для виконання критичних функцій. Міста і села опиняються без електроенергії, що ускладнює життя населення, порушує роботу комунальних служб, лікарень, а також підприємств, які мають стратегічне значення для функціонування економіки.

Одним із найбільших викликів для України є можливість так званих «планових блекаутів», коли для оптимізації споживання енергії на тлі обмежених ресурсів і пошкоджених мереж, можуть вдаватися до планового відключення деяких регіонів на визначений час. У таких умовах адміністративно-правові заходи з контролю за енергоспоживанням набувають критичної важливості.

У період війни Україна зіштовхується із ситуацією, коли обмежене постачання енергетичних ресурсів вимагатиме значної уваги до адміністративного контролю за їх використанням. У таких умовах можуть бути введені постійні енергетичні обмеження як і для комерційних, так і для побутових споживачів, зокрема, обмеження на використання енергії в години пікових навантажень або обов'язкові заходи з енергозбереження.

Одним із ефективних механізмів є введення спеціальних енергетичних ліцензій для великих споживачів енергії, що дозволяє регулювати, в якому обсязі і в якій формі здійснюється споживання паливно-енергетичних ресурсів. Органи місцевої влади повинні також бути зобов'язані проводити моніторинг споживання енергоресурсів та забезпечувати виконання енергозбережувальних заходів на своїх територіях.

Особливо важливою є впровадження системи сучасних смарт-лічильників та автоматизованих систем обліку енергоресурсів, що дозволяє у реальному часі отримувати інформацію про фактичне споживання енергії та оперативно вживати заходи при виявленні несанкціонованого або надмірного споживання.

В умовах військових дій та постійних атак на енергетичні об'єкти, забезпечення безперебійного енергопостачання для критичних об'єктів стає пріоритетним. Крім того, адміністративно-правова система повинна передбачати санкції за порушення норм енергетичної безпеки – як для фізичних осіб, так і для юридичних осіб для того, щоб мінімізувати ризики перебоїв у постачанні енергоресурсів.

У сучасних умовах міжнародна співпраця у сфері енергетичної безпеки набуває особливої ваги. Відповідно до Конституції України статті 18, Україна активно розвиває взаємини на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, що створює правові підстави для залучення міжнародної допомоги для підтримки сталості національної енергетичної системи [1]. Крім того, міжнародні зобов'язання України у сфері енергетики випливають також із участі у міжнародних угодах, зокрема, у Договорі про Енергетичне Співтовариство 2005 рік, який інтегрує український енергетичний сектор до європейського ринку [4].

У сфері адміністративно-правових заходів така співпраця узгоджується із положеннями статті 10 Кодексу України про адміністративні правопорушення зокрема, що передбачає не лише накладення відповідальності за порушення вимог у сфері енергетики, а й обов'язок державних органів здійснювати профілактичні заходи [2]. Сюди входить і імплементація передових міжнародних практик щодо енергетичної ефективності, модернізації інфраструктури, розвитку «розумних» енергетичних мереж, автоматизації обліку та контролю за споживанням ресурсів.

Таким чином, міжнародна технічна та експертна допомога виступає не лише чинником економічної підтримки, а й важливою складовою вдосконалення адміністративно-правових інструментів регулювання енергоспоживання в Україні. Вона сприяє підвищенню ефективності державного контролю, посиленню законодавчої бази та імплементації новітніх стандартів енергетичної безпеки.

В умовах військового часу, коли енергетичні об'єкти зазнають руйнувань, адміністративно-правова система повинна чітко регламентувати процедури надання енергетичних обмежень у разі кризи. Держава має визначити, які об'єкти мають пріоритет у постачанні енергії, а також ввести правила щодо раціонального використання енергії в побутових і комерційних умовах.

У майбутньому, для запобігання великим масштабним перебоям в енергопостачанні, необхідно активно розвивати відновлювальні джерела енергії та інші альтернативні джерела, що зменшать залежність від традиційних паливних ресурсів і знизять вразливість енергетичних систем до зовнішніх загроз.

Таким чином, у рамках адміністративно-правової протидії неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів у часи війни дуже важливо запровадити нові механізми контролю, обмеження та обов'язкові заходи щодо енергозбереження. Враховуючи постійну загрозу енергетичним колапсом через бойові дії та інші зовнішні фактори, необхідно вжити рішучих кроків для забезпечення енергетичної стабільності та безпеки, що є критичним для національної безпеки України в умовах війни. Відповідно до статті 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки та захист суверенітету є найвищим пріоритетом державної політики, а енергетична безпека є невід'ємною складовою цього процесу [1]. Також відповідно до статті 242 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлюється відповідальність за порушення вимог щодо раціонального використання енергетичних ресурсів, що підсилює адміністративно-правові механізми впливу у цій сфері [2].

Необхідність створення ефективних механізмів контролю та взаємодії між державними органами є також однією з важливих складових адміністративно-правової протидії марнотратному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів. Успіх у боротьбі з енергетичним

марнотратством неможливий без координації між різними інститутами державної влади, зокрема між Міністерством енергетики, Державним агентством з енергозбереження, Державною екологічною інспекцією, а також органами місцевого самоврядування. Як зазначає С. В. Федоренко, ефективний державний контроль у сфері енергетики можливий лише за умови узгодженості дій між уповноваженими органами, що дозволяє виявляти системні порушення та запобігати нераціональному використанню енергоресурсів [5, с. 530].

Інтеграція цифрових технологій та розвиток інфраструктури енергоефективності є важливими аспектами реалізації державної політики в Україні. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про енергетичну ефективність» (№ 2118-VIII), впровадження автоматизованих систем обліку енергоресурсів є обов'язковим для певних категорій споживачів, що дозволяє забезпечити точний контроль за енергоспоживанням та своєчасно виявляти перевитрати [6]. Крім того, відповідно до статті 13 цього ж закону, держава активно сприяє розвитку інформаційно-просвітницьких програм та ініціатив, що сприяють формуванню у громадян культури енергозбереження та зниженню енергетичних витрат на побутовому рівні [6].

Крім того, відповідно до Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7] та «Про національну безпеку України» [8], енергетична безпека розглядається як складова частина національної безпеки, що вимагає додаткових заходів, включаючи можливе посилення адміністративних санкцій і розробку нових законодавчих ініціатив, спрямованих на запобігання нераціональному витрачанню ресурсів, зокрема в умовах війни.

Висновок. З огляду на сучасну ситуацію в Україні, зокрема в умовах російської збройної агресії, забезпечення енергетичної безпеки країни набуває виняткової важливості. Раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів є необхідною складовою не лише економічної політики, але й національної безпеки. У цьому контексті адміністративно-правова протидія неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів повинна стати стратегічним напрямом державної політики, спрямованим на стабілізацію енергетичної ситуації.

В умовах війни особливо важливою є роль міжнародної допомоги, зокрема у відновленні зруйнованої енергетичної інфраструктури та модернізації енергетичних систем. Це дозволяє Україні бути менш вразливою до зовнішніх загроз і підвищити власну енергетичну стійкість. У цьому контексті необхідно враховувати досвід країн Європейського Союзу щодо застосування систем штрафів, економічних стимулів та стандартів енергоефективності, що є важливими для побудови стійкої енергетичної системи.

Протидія неефективному витрачанню паливно-енергетичних ресурсів у часи війни має бути поєднана з удосконаленням системи адміністративних санкцій, а також із прийняттям нових законодавчих ініціатив, зокрема можливим створенням окремого законодавчого акту про енергетичну відповідальність. Завдяки таким заходам Україна може значно посилити свою енергетичну незалежність та безпеку, що є невід'ємною частиною національної безпеки в умовах сучасних викликів. У підсумку, ефективне використання паливно-енергетичних ресурсів не тільки дозволяє економити ресурси, але й сприяє збереженню стабільності на всіх рівнях – від повсякденного життя громадян до функціонування державних і стратегічних об'єктів, включаючи військові потреби в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)* 1984*,* додаток до № 51, ст.1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

3. Бобронніков Д. О., Чикаренко І. А. «Нормативно-правове та організаційно-управлінське забезпечення реалізації енергетичної політики України». *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. № 4. С. 14–15. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/456/409

4. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства Підписання від 25.10.2005 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text

5. Федоренко С. В. Державний контроль у сфері енергетики в Україні: мета, завдання та функції (адміністративно-правовий аспект). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 528–532. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/68742/1/303688-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-701546-1-10-20240510.pdf

6. Закон України «Про енергетичну ефективність» (№ 2118-VIII), від 22 червня 2017 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-19#Text

7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1991, № 41, ст.546) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text

8. Закон України «Про національну безпеку України» (*Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2018, № 31, ст.241) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

САМОЙЛЕНКО О. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.22

ДІЯЛЬНІСТЬ ЦНАП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, КОРПОРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено аналізу законодавчого регулювання та ефективності функціонування Центрів надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану в Україні. В контексті воєнного стану зростає значимість оперативного та якісного надання адміністративних послуг громадянам, особливо в постраждалих від бойових дій регіонах та для українців, що перебувають за кордоном. Законодавчі акти, зокрема Закон України «Про адміністративні послуги» та його зміни у період воєнного стану, встановлюють основні принципи та правила діяльності Центрів надання адміністративних послуг.

Акцентується увага на результативності реформ у сфері Центрів надання адміністративних послуг, підтверджених позитивними показниками задоволеності відвідувачів (CSI) на рівні 93,2% та індексу лояльності (NPS) 78,9%, а також подальший розвиток мережі Центрів надання адміністративних послуг у 2023 році, включаючи збільшення кількості центрів та впровадження сучасних технологій, підсилює їхню здатність надавати супутні послуги та підтримувати роботу з реєстрами, що є важливими аспектами в умовах воєнного конфлікту.

Дослідження також виявило ключові причини незадоволення громадянами роботою Центрів надання адміністративних послуг, серед яких обслуговування, довгі черги та інші аспекти, що потребують подальшого вдосконалення. Запропоновано ряд заходів для поліпшення функціонування веб-сайтів Центрів надання адміністративних послуг, включаючи аудит та модернізацію існуючих платформ з метою підвищення їхньої ефективності та зручності для користувачів, що має стратегічне значення у контексті поточного воєнного стану в Україні. Підкреслено необхідність зберігати можливість фізичного обслуговування для забезпечення доступності та комфорту усіх громадян, що дозволить зберегти баланс між цифровими ініціативами та людським фактором у наданні адміністративних послуг.

Ключові слова: *адміністративні послуги, воєнний стан, центр надання адміністративних послуг, електронні послуги, цифровізація, доступність, якість.*

Samoilenko O. S. Activities of the Central Administrative Center under martial law: legal regulation, corporate analysis

The article is devoted to the analysis of legislative regulation and the effectiveness of the functioning of the Centers for the provision of administrative services under the conditions of martial law in Ukraine. In the context of martial law, the importance of prompt and high-quality provision of administrative services to citizens is growing, especially in regions affected by hostilities and for Ukrainians living abroad. Legislative acts, in particular the Law of Ukraine "On Administrative Services"

and its amendments during the period of martial law, establish the basic principles and rules of activity of the Centers for the provision of administrative services.

Attention is focused on the effectiveness of reforms in the field of administrative service centers, confirmed by positive indicators of visitor satisfaction (CSI) at the level of 93.2% and the loyalty index (NPS) of 78.9%, as well as further development of the network of administrative service centers in 2023, including an increase in the number of centers and the introduction of modern technologies, strengthens their ability to provide related services and maintain registers, which are important aspects in the context of military conflict.

The study also revealed key reasons for citizens' dissatisfaction with the work of Administrative Service Centers, including service, long queues and other aspects that require further improvement. A number of measures are proposed to improve the functioning of the websites of the Centers for the provision of administrative services, including the audit and modernization of existing platforms in order to increase their efficiency and user-friendliness, which is of strategic importance in the context of the current state of war in Ukraine. The need to maintain the possibility of physical service to ensure the accessibility and comfort of all citizens is emphasized, which will allow maintaining a balance between digital initiatives and the human factor in the provision of administrative services.

Key words: *administrative services, martial law, center for the provision of administrative services, electronic services, digitalization, accessibility, quality.*

Вступ. Розвиток та вдосконалення сфери послуг є ключовими для відновлення та стабільного функціонування економіки України в умовах воєнного стану. Створення сприятливих та доступних умов для отримання адміністративних послуг стало одним із головних завдань органів державної влади та місцевого самоврядування.

Запровадження воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року особливо загострило необхідність своєчасного надання послуг на територіях, охоплених війною, а також забезпечення можливості користування цими послугами для громадян, які були змушені залишити країну. Оперативне та якісне надання послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану в цей період є надзвичайно важливим. Для покращення якості та доступності адміністративних послуг у Центрах надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП) в умовах воєнного стану необхідно вивчити та вирішити нагальні проблеми, які супроводжують цей процес.

Постановка завдання є висвітлення основних правовових норм і механізмів, що використовуються для забезпечення функціонування ЦНАП під час воєнних дій, а також проведення корпоративного аналізу їхньої діяльності в таких умовах.

Результати дослідження. Правове регулювання адміністративних послуг забезпечує стабільність суспільних відносин та досягнення суспільно значущих інтересів, зокрема через нову ідеологію функціонування виконавчої влади і місцевого самоврядування. Джерела правового регулювання включають Конституцію України, закони України («Про надання публічних послуг (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні» від 05.11.2021 № 1871-IX, «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 року № 755-IV та ін.) та підзаконні акти, які опосередковано або безпосередньо регулюють діяльність центрів надання адміністративних послуг (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг» від 01.08.2013 року № 588, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг» від 20.02.2013 року № 118 та ін.).

Основним нормативно-правовим актом, що регламентує діяльність ЦНАП, є Закон України «Про адміністративні послуги», що у ст. 12 наводить наступне визначення: «Центр

надання адміністративних послуг – це постійно діючий робочий орган або виконавчий орган (структурний підрозділ) органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, що зазначені у частині другій цієї статті, в якому надаються адміністративні послуги згідно з переліком, визначеним відповідно до цього Закону» [9]. Центри надання адміністративних послуг в Україні можуть функціонувати у двох основних організаційно-правових формах: як структурні підрозділи при виконавчих органах місцевих рад або як постійно діючі робочі органи. У першому випадку персонал складається з представників різних виконавчих органів ради, забезпечуючи широкий спектр адміністративних функцій, включаючи адміністрування. У другій формі центр функціонує як юридичний підрозділ, зокрема для забезпечення правового статусу персоналу. Створення та функціонування ЦНАП є важливим аспектом покращення якості обслуговування громадян в Україні. ЦНАП створюються з метою забезпечення швидкого, зручного та доступного доступу до послуг державного адміністрування.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX від 12.05.2022 [11] вніс ряд змін у функціонування ЦНАПів, в тому числі встановлено, що в постраждалих від бойових дій регіонах Центри можуть визначати самостійно деталі надання різних послуг.

Одними з ключових документів, що визначають напрями адміністративної реформи в Україні, є Стратегія реформування державного управління на 2022–2025 рр., Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр., Концепція розвитку системи електронних послуг, Концепція розвитку електронного урядування та цифрової інфраструктури України [15, с. 59]. Ці документи спрямовані на створення і розвиток системи надання адміністративних послуг, що дозволяє громадянам користуватися сучасними сервісами, такими як портал «Дія».

Стратегія адміністративної реформи до 2025 р. визначає напрями та механізми реалізації змін у сфері надання адміністративних послуг, включаючи прийняття Закону «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 [10] та гармонізацію законів з європейськими стандартами. Україна має сприятливі умови для ефективного надання адміністративних послуг, але потребує подальшої модернізації.

Висока ефективність реформ, що впроваджуються урядом, підтверджується результатами першої всеукраїнської оцінки якості адміністративних послуг: рівень задоволеності відвідувачів (CSI) становить 93,2%, а індекс лояльності відвідувачів (NPS) – 78,9% [7]. Взагалі розвиток мережі ЦНАП на 4 квартал 2023 р. включає 1318 центрів (приріст 19%), 141 територіальний підрозділ (приріст 10%), 286 віддалених робочих місць (приріст 18%), 398 старост (приріст 13%) та 31 мобільний ЦНАП (приріст 10%) [12].

Станом на 4 квартал 2023 року, модернізація ЦНАП передбачає значні покращення в наданні супутніх послуг та роботі з реєстрами. Зокрема, кількість центрів із доступом до WI-FI збільшилася на 110% до 3 362, а комп'ютери з доступом до порталу Дія зросли на 14% до 1 396. У роботі з реєстрами зафіксовано приріст: Реєстр територіальних громад (РТГ) – 11%, Реєстр нерухомості – 17%, Реєстр ДРАЦС – 118%, ЄДР – 12%, РПЗМ – 17%, Демографічний реєстр – 13%, Земельний кадастр – 12%, РТГ (відомчий) – 14%. Щодо інформаційних систем, кількість користувачів порталу Дія зросла на 19% до 2 638, ЕІССС – на 146% до 2 561, ЄДЕССБ – на 16% до 1 416, ЕІС МВС – на 15% до 113. Автоматизація включає збільшення кількості інформаційних систем на 11% до 2 286, електронного документообігу на 18% до 928, та автоматизованих систем керування чергою на 12% до 431 [12].

Розвиток сфери надання адміністративних електронних послуг в Україні демонструє значні досягнення, зокрема завдяки впровадженню застосунку «Дія», який інтегрує різноманітні електронні послуги в єдину зручну систему. Це дозволяє громадянам користуватися пенсійними, соціальними, міграційними та іншими адміністративними послугами, підтверджуючи особу одним із способів, таких як електронний підпис чи GovID [3, с. 30].

Відповідно до п. 1 ст. 17 Закону України «Про адміністративні послуги», надання адміністративних послуг в електронній формі та доступ суб'єктів звернення до інформації

про адміністративні послуги з використанням мережі Інтернет забезпечуються засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні [9]. Відповідно до положення «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг», затвердженим постановою КМ України від 4 грудня 2019 року № 1137, основними завданнями Порталу «Дія» є: надання електронних послуг (в тому числі адміністративних та інших публічних послуг), забезпечення через електронний кабінет користувача доступу до інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, зокрема про користувача; отримання суб'єктами звернення результатів надання електронних послуг, розгляду звернень та адміністративних справ; забезпечення користувачів інформацією про електронні та адміністративні послуги, а також про інші публічні послуги, надання яких здійснюється з використанням Порталу Дія; подання електронних звернень через Портал Дія та інші [6]. Електронні адміністративні послуги можна також отримати через офіційні вебсайти ЦНАП у розділах «Реєстр послуг», де представлено повний перелік послуг, доступних онлайн. Варто зазначити, що для отримання цих послуг, як на Порталі «Дія», так і на вебсайтах ЦНАП, необхідно використовувати кваліфікований електронний підпис (КЕП).

Розроблення складніших систем захисту від кібератак, мобільних застосунків, адаптивних вебплатформ і забезпечення безперебійного функціонування серверів в умовах воєнного стану є пріоритетами для подальшого вдосконалення електронного врядування в Україні.

Запуск проєкту мобільних офісів у сфері надання адміністративних послуг з листопада 2017 року став інноваційним рішенням, що значно покращило доступність послуг для мешканців віддалених населених пунктів. Ці пересувні офіси, оснащені необхідним обладнанням, забезпечують надання базових адміністративних послуг, що особливо корисно в кризових ситуаціях, таких як воєнний стан. Мобільні ЦНАПи надають широкий спектр послуг, включаючи оформлення матеріальної та соціальної допомоги, реєстрацію внутрішньо переміщених осіб та консультації щодо комунальних послуг, демонструючи свою гнучкість і ефективність [14]. Таким чином, мобільні ЦНАПи стали важливим інструментом для забезпечення доступу громадян до державних послуг в умовах війни, дозволяючи оперативно реагувати на зміни зовнішніх обставин і зберігати доступність адміністративних послуг.

З урахуванням вищенаведеного, можна погодитись з думкою Сиротенко Н. О. та Комарової К. В., які стверджують, що «діяльність Центрів надання адміністративних послуг в воєнний період має свої особливості, які включають в себе: Забезпечення збереження та захисту даних; підвищення ефективності роботи в умовах підвищеної навантаженості; надання додаткових послуг; розвиток електронних сервісів, забезпечення їх доступності; створення мобільних ЦНАП для забезпечення надання адміністративних послуг на передовій лінії та в інших важкодоступних місцях; забезпечення безпеки громадян і працівників [13, с. 594–595].

Під час всеукраїнського опитування було встановлено ключові причини незадоволення сервісом ЦНАП, що включають: обслуговування (18%), довгі черги (17%), невчасне надання послуг (15%), брак інформації про послугу (14%), незручний запис до Центру (13%), надмірну кількість вимог до документів (11%), незручність сплати за послуги (7%) та складність подачі інформації (5%) [7].

Науквоці ж виділяють наступний ряд факторів, що перешкоджають ефективній роботі ЦНАП та впливають на якість надання адміністративних послуг:

− недостатнє фінансування, комерціалізація та відсутність контролю якості послуг, подекуди є великі черги, наявна відсутність чітких роз'яснень під час звернень громадян, тривалий строк розгляду заяв суб'єктів звернень тощо [2, с. 10];

− складнощі у процедурах; низький рівень якості надання адміністративних послуг, складнощі у доступності та зручності отримання послуг (зростання термінів надання послуг, обмеження громадського звернення за послугами, наявність доволі великих черг,

непристосованість приміщень до споживацьких потреб тощо), а також погіршення прозорості та надмірна вартість адміністративних послуг тощо [1, с. 36];

− невідповідність приміщення до норм регламенту (воно не пристосоване для осіб з обмеженими можливостями); відсутність системи електронного керування чергою; відсутність інформаційних кіосків; відсутність аналізу навантаження кожного адміністратора протягом робочої зміни; відсутність контролю за етапами надання адміністративної послуги; брак можливості запису на прийом через використання електронних засобів; відсутність власного сайту; брак анкетування громадян – постановка питання якості послуг; відсутність електронного документообігу між фронт-офісом та бек-офісом [5, с. 164].

Також ЦНАПи стикаються з численними викликами у функціонуванні їхніх веб-сайтів, що підкреслено результатами моніторингу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Виявлено відсутність веб-простору у деяких ЦНАПів та їхніх сторінок на сайтах місцевого самоврядування, що призводить до загальної недоступності електронних послуг для користувачів. Дигіталізація адміністративних послуг має забезпечувати безпечний доступ до детальної інформації, можливість онлайн-заповнення необхідних документів, інформування про статус заявки та можливість онлайн-оплати [4]. Проте на сьогоднішній день цей механізм в Україні працює недостатньо ефективно, що ускладнює отримання послуг за допомогою сучасних технологій.

Приймаченко Д. Д. та Приймаченко В. Д. пропонують наступні шляхи вирішення вже окреслених недоліків, а саме: по-перше, цифровізація адміністративних послуг за допомогою «Порталу Дія» має використовуватись паралельно з діяльністю ЦНАПів, а не стати поступовим їх «замінником», оскільки ніколи не можна виключати факт, що особи будуть надавати перевагу отримувати адміністративні послуги в офлайн-режимі; по-друге, запровадити «уроки цифрової грамотності» в освітніх навчальних закладах і постійно покращувати їх ефективність, щоб стимулювати суспільство до використання нових ресурсів; по-третє, підвищувати рівень кібербезпеки «Порталу Дія», щоб унеможливити порушення права осіб на конфіденційність їхньої особистої інформації [8, с. 51]. Варто погодитись з пропозиціями Приймаченко Д. Д. та Приймаченко В. Д. з декількох важливих причин [8, с. 51]. Заміна діяльності ЦНАПів на мобільні додатки чи платформу «Дія» може бути недоцільною з кількох причин. По-перше, не всі громадяни мають доступ до сучасних мобільних технологій або не володіють достатніми навичками для їх використання. Це може викликати виключення частини населення з можливості отримати адміністративні послуги, що порушує принципи доступності та рівності доступу до публічних сервісів.

По-друге, перехід до цифрових рішень може не забезпечити достатнього рівня взаємодії та підтримки для людей з інвалідністю або осіб похилого віку, які можуть виявити складнощі у користуванні електронними платформами. Це вимагає додаткових зусиль для впровадження адаптивних інтерфейсів та персоналізованої підтримки, що часто є витратними [16].

Крім того, центри надання адміністративних послуг часто виконують функції консультацій та підтримки громадян у складних ситуаціях. Людський фактор і можливість отримати живий відповідь від спеціаліста є критичними для ефективної роботи цих центрів. Тому заміна ЦНАПів виключно цифровими рішеннями може позбавити громадян важливого елемента людської взаємодії та підтримки, що є невід'ємною частиною великої частини адміністративних процесів.

Для реалізації покращення веб-сайтів ЦНАП та їхньої наповненості і зручності потрібно вжити ряд конкретних заходів. По-перше, важливо провести аудит існуючих веб-сайтів ЦНАП для оцінки їхньої функціональності, інформаційної наповненості та користувацької зручності. Аудит допоможе виявити поточні недоліки, такі як відсутність необхідної інформації, складнощі в навігації, або проблеми з доступністю на різних пристроях [17].

Далі, потрібно розробити та впровадити план заходів щодо покращення веб-сайтів. Це включає вдосконалення інформаційної наповненості шляхом додавання чітких описів

послуг, умов їх надання та необхідних документів, а також розробку онлайн-сервісів, які спростять взаємодію з ЦНАП, таких як електронна черга, онлайн-запис на прийоми та можливість електронного заповнення документів.

Для забезпечення зручності користувачів, особливо тих, хто користується мобільними пристроями, необхідно також зробити веб-сайти адаптивними до різних типів екранів. Це дозволить гарантувати однаковий комфорт користувачам незалежно від пристрою, на якому вони переглядають інформацію.

Далі, для оптимізації процесів обслуговування важливо розробити та впровадити мобільні додатки, які дозволять громадянам здійснювати попередній запис на прийоми та отримувати актуальну інформацію про стан черги і час обслуговування безпосередньо на їхні мобільні пристрої. Такий підхід сприятиме не лише зменшенню фізичних черг, але й підвищить загальну задоволеність клієнтів, забезпечивши їм можливість планувати свій час ефективніше і зручніше використовувати послуги ЦНАП [18].

Висновки. Умови воєнного стану суттєво впливають на діяльність ЦНАП, вимагаючи адаптації їх роботи до нових реалій. Правове регулювання діяльності ЦНАП в цей період стає більш динамічним, включаючи додаткові нормативні акти та зміни до існуючих законів, спрямовані на забезпечення безперервності надання адміністративних послуг, збереження безпеки персоналу та клієнтів, а також захисту даних. Корпоративний аналіз показує, що ЦНАП змушені впроваджувати нові технології, зокрема цифрові, для дистанційного обслуговування громадян, оптимізувати внутрішні процеси і підвищувати рівень підготовки співробітників до роботи в умовах кризових ситуацій. Адаптація до воєнного стану включає також співпрацю з іншими державними та міжнародними організаціями, що дозволяє забезпечити ефективне функціонування навіть у найскладніших умовах.

Список використаних джерел:

1. Ангел А. А. Проблеми надання адміністративних послуг в умовах війни. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку:* матеріали XXXVII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред.І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Ольборг (Данія): ГО «ВАДНД», 07 жовтня 2023 р. С. 32–37.

2. Бондар Г. Л. Сучасний стан надання адміністративних послуг в Україні за умов децентралізації. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*, 2023. № 1. С. 5–11.

3. Динник І. Законодавче регулювання надання адміністративних послуг в умовах воєнного стану. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2024. № 3. С. 26–36.

4. Краковська А.Є., Бабик М. К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70. С. 329–334.

5. Міронова К. Ю. Напрями удосконалення системи надання адміністративних послуг в Україні. *Розвиток науки та техніки: виклики сучасності:* XVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Вінниця, 23 січня 2023 року). Вінниця, 2023. С. 161–165.

6. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова КМУ від 04.12.2019р. №1137. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text.

7. Презентація результатів першої всеукраїнської оцінки якості адмінпослуг. Дія: платформа центрів. URL: https://center.diia.gov.ua/dashboard.

8. Приймаченко Д. Д., Приймаченко В. Д. Розвиток інституту адміністративних послуг в Україні під впливом глобалізації та цифровізації. *Правова позиція,* 2023. № 3 (40). С. 48–51.

9. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.

10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text.

12. Результати моніторингу мережі Центрів. Дія: платформа центрів. URL:https://center.diia.gov.ua/rezultati-monitoringu-merezi-centriv-2.

13. Сиротенко Н.О., Комарова К.В. Особливості діяльності центрів надання адміністративних послуг в воєнний період. *Тиждень студентської науки*: матеріали 78-ї студентської науково-технічної конференції. 2023. С. 594–595.

14. Талаш В. Ю. Функціонування мобільних ЦНАП під час війни в Україні. *Публічна політика і державне управління в умовах війни*, 2024. С. 90–93.

15. Тюхтій М., Ющенко М. Виклики та перспективи надання адміністративних послуг у сфері реєстрації актів цивільного стану в умовах воєнного стану в Україні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення,* 2023. № 30. С. 57–66.

16. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

17. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens ‘participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. Cuestiones Políticas, 39(69), 212-224. https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12

18. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. Cuestiones Políticas. Vol. 37 №º 64 (enero-junio 2020). P. 123–136. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ТІМАШОВ В. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

ПЕТРИЦЬКИЙ А. Л.,
кандидат юридичних наук,
заступник директора департаменту
публічного права-начальник управління
конституційного та адміністративного
законодавства
(Міністерство Юстиції України)

НАЗАРОВА Ж. С.,
студентка ІІ курсу факультету
міжнародної торгівлі та права
(Державний торговельно-економічний університет)

ГУРЖІЙ А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний університет)

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.23

ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПЕРЕМІЩЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОНТРОЛЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексне дослідження організаційно-правових засад переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України. Актуальність теми зумовлена зростаючою потребою у швидкому та прозорому механізмі ввезення гуманітарних товарів в умовах воєнного стану та масштабних надзвичайних ситуацій. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила безпрецедентне зростання обсягів міжнародної допомоги, що висунуло нові вимоги до митного законодавства та практики його застосування. Внутрішнє переміщення мільйонів громадян, масштабні руйнування інфраструктури та постійні виклики у сфері охорони здоров'я, освіти й соціального захисту зумовили небувалий рівень потреби держави у зовнішній підтримці.

Особливу увагу приділено аналізу чинного нормативно-правового регулювання у сфері гуманітарних перевезень, виявлено прогалини та суперечності у правозастосуванні, пов'язані з відсутністю єдиної чіткої процедури, надмірною бюрократизацією та неоднаковою практикою митних органів.

Крім того, наголошено на необхідності створення гнучкого механізму координації між митними, санітарними, медичними та соціальними службами, який дозволяє оперативно вирішувати організаційні та правові питання, забезпечує прозорість процесів та цільове використання гуманітарних ресурсів. Такий механізм передбачає чіткі алгоритми взаємодії, систему звітності та контроль за рухом допомоги, що підвищує довіру як громадян, так і міжнародних партнерів, а також забезпечує своєчасне реагування на нові виклики у сфері гуманітарного забезпечення.

У статті також відзначено значення міжнародних донорів у забезпеченні гуманітарної підтримки, підкреслено важливість координації з іноземними організаціями для оптимізації обсягів, типів і маршрутів доставки допомоги. Водночас наголошується, що Україна має потенціал не лише як отримувач гуманітарної допомоги, а й як донор, здатний надавати підтримку іншим країнам у кризових ситуаціях. Розвиток такого двостороннього підходу сприяє зміцненню міжнародного партнерства, підвищує репутацію держави на світовій арені та стимулює формування системного підходу до управління гуманітарними потоками.

У підсумку констатується, що ефективне переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану потребує не лише вдосконалення законодавчої бази, а й створення гнучкого та комплексного механізму координації, який дозволяє оперативно реагувати на надзвичайні виклики, забезпечувати узгодженість дій між різними державними органами та уповноваженими структурами, а також мінімізувати ризики затримок, зловживань і неправильного використання ресурсів. Важливим є впровадження прозорих процедур контролю та звітності, які забезпечують відстеження руху гуманітарних вантажів на всіх етапах їх доставки, а також ефективне планування та пріоритизацію потреб населення. Такий підхід сприяє не лише своєчасному наданню допомоги, а й підвищує довіру міжнародних партнерів і громадськості, створюючи стабільну основу для сталого управління гуманітарними потоками в умовах воєнних і надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *гуманітарна допомога, митний кордон, переміщення товарів, організаційно-правове забезпечення, підстави, воєнний стан, міжнародна допомога, митне оформлення.*

Timashov V. O., Petrytskyi A. L., Nazarova Zh. S., Gurzhii A. V. Grounds and procedure for the movement of humanitarian aid across the customs border of Ukraine

The article presents a comprehensive study of the organizational and legal foundations for the movement of humanitarian aid across the customs border of Ukraine. The relevance of the topic is determined by the growing need for a fast and transparent mechanism for importing humanitarian goods under martial law and in the context of large-scale emergencies. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused an unprecedented increase in the volume of international aid, which has imposed new requirements on customs legislation and its practical application. Internal displacement of millions of citizens, extensive infrastructure destruction, and ongoing challenges in healthcare, education, and social protection have created an unprecedented level of state demand for external support.

Particular attention is paid to the analysis of current regulatory frameworks governing humanitarian transportation, identifying gaps and inconsistencies in law enforcement related to the absence of a single clear procedure, excessive bureaucracy, and inconsistent practices among customs authorities.

Furthermore, the necessity of creating a flexible coordination mechanism between customs, sanitary, medical, and social services is emphasized. Such a mechanism enables operational resolution of organizational and legal issues, ensures transparency of processes, and guarantees the targeted use of humanitarian resources. It includes clear interaction algorithms, a reporting system, and control over aid movement, which enhances the trust of both citizens and international partners, and ensures timely response to new challenges in humanitarian provision.

The article also highlights the role of international donors in providing humanitarian support and stresses the importance of coordination with foreign organizations to optimize the volumes, types, and delivery routes of aid. At the same time, it is emphasized that Ukraine has the potential not only as a recipient of humanitarian aid but also as a donor capable of providing assistance to other countries in crisis situations. The development of such a bilateral approach strengthens international partnerships, enhances the country's reputation on the global stage, and promotes a systematic approach to managing humanitarian flows.

In conclusion, it is stated that the effective movement of humanitarian aid across Ukraine's customs border under martial law requires not only the improvement of the legislative framework but also the creation of a flexible and comprehensive coordination mechanism. This mechanism should allow for rapid response to emergencies, ensure the coherence of actions among various state bodies and authorized agencies, and minimize the risks of delays, abuses, and misuse of resources. The implementation of transparent control and reporting procedures is crucial, enabling the tracking of humanitarian cargo at all stages of delivery, as well as effective planning and prioritization of population needs. Such an approach ensures timely aid delivery, increases the trust of international partners and the public, and creates a stable foundation for sustainable management of humanitarian flows under conditions of war and emergencies.

Key words: *humanitarian aid, customs border, movement of goods, organizational and legal framework, grounds, martial law, international assistance, customs clearance.*

Вступ. Питання переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України постає одним із ключових напрямів правового та організаційного забезпечення в умовах сучасних викликів, спричинених масштабними надзвичайними ситуаціями та воєнним станом. Гуманітарна допомога відіграє стратегічну роль у підтримці життєдіяльності населення, забезпеченні потреб внутрішньо переміщених осіб, медичних закладів, освітньої сфери та інших критично важливих секторів. Водночас система її ввезення й розподілу виявляє низку вразливостей, що зумовлені складністю митних процедур, бюрократичними перешкодами та відсутністю уніфікованого механізму контролю.

Наявні організаційно-правові механізми регулювання гуманітарних перевезень демонструють певну фрагментарність та не завжди відповідають динаміці сучасних потреб. Серед основних проблем – надмірна зарегульованість процедур, недостатня координація між митними органами та іншими уповноваженими інституціями, а також нерівномірна правозастосовна практика на місцях. У багатьох випадках відсутній чіткий алгоритм дій, що призводить до затримок у ввезенні товарів, які мають першочергове значення для збереження життя та здоров’я людей.

В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації гуманітарна допомога стала не лише інструментом міжнародної солідарності, а й ключовим чинником виживання значної частини населення. Однак непередбачуваність потреб, масштабні руйнування інфраструктури та високий рівень залежності від зовнішньої підтримки вимагають переосмислення підходів до її переміщення. Забезпечення гнучкого й прозорого правового механізму, здатного швидко реагувати на надзвичайні виклики та гарантувати цільове

використання гуманітарних товарів, виступає передумовою ефективного функціонування держави в умовах тривалої воєнної дестабілізації.

Постановка завдання є аналіз підстав для надання вантажу статусу гуманітарної допомоги та визначення порядку та проблем переміщення його через митний кордон України, враховуючи національне законодавство та міжнародну практику.

Науково-теоретичну базу дослідження гуманітарної допомоги складають праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Варто виділити наукові праці таких фахівців: В. С. Березняк, який досліджує правові аспекти адміністративного регулювання гуманітарних потоків; А. О. Гриб, який аналізує організаційні та процедурні механізми взаємодії державних органів під час переміщення гуманітарних вантажів; Ю. А. Іщук, що зосереджується на питаннях відповідальності та контролю за ефективним використанням гуманітарних ресурсів; Р. А. Каторкін, який розглядає міжнародно-правові аспекти гуманітарної допомоги; В. Ю. Конопельський, що досліджує митне регулювання гуманітарних вантажів; К. Е. Косяченко та А. Кринична, які аналізують організаційні та процедурні питання державного управління гуманітарною допомогою; Е. Куйт, Н. Марш та Т. Мізрахі, що зосереджують увагу на міжнародному досвіді гуманітарної діяльності; О. Олійник, В. В. Шаблистий, А-М. В. Шимко та О. Старєв, які висвітлюють практичні проблеми забезпечення гуманітарних потоків та взаємодії з міжнародними організаціями; О. Де Монкло та М. А. П. Дьячкова, які аналізують політичні та нормативні аспекти гуманітарної діяльності.

Проте більшість із цих робіт зосереджені на адміністративному та міжнародному праві, митному регулюванні та організації державного управління. Комплексне дослідження сучасних проблем гуманітарної допомоги в Україні, зокрема з урахуванням воєнного стану та активного міжнародного втручання, залишається недостатньо висвітленим. Це підкреслює актуальність і своєчасність нашого дослідження.

Серед зарубіжних дослідників, які аналізують історичні аспекти гуманітарної допомоги, міжнародні стандарти та принципи діяльності донорських організацій, варто відзначити Аліверті Алессандра, Альсіна Д. Г., І. М. Вигівську, Ю. Гребельника та Е. Куйта. У своїх працях вони приділяють увагу формуванню норм міжнародного гуманітарного права, інституційним механізмам координації гуманітарної допомоги та забезпеченню ефективності донорської діяльності. Також вони акцентують увагу на ролі Європейського Союзу та інших міжнародних організацій у регулюванні гуманітарних процесів і пріоритетах політики гуманітарних донорів.

Результати дослідження. Гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [1].

Особливістю правової природи гуманітарної допомоги є:

- її безоплатність;
- цільове призначення;
- спрямованість на забезпечення основних прав людини (право на життя, здоров'я, безпеку, соціальний захист);
- публічно-правовий характер процедур її переміщення та використання.

Гуманітарна допомога має міжнародне значення, оскільки її переміщення регламентується не лише національним законодавством, а й нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема Конвенціями про захист прав людини [2].

Суб'єктами, які беруть участь у процесі переміщення гуманітарної допомоги, є як донори, так і отримувачі вантажу, а також державні органи, відповідальні за контроль,

координацію та розподіл гуманітарної допомоги. До донорів належать іноземні держави, міжнародні організації, благодійні фонди та приватні особи. Важливим аспектом є те, що донор не отримує фінансової вигоди від передачі гуманітарного вантажу, а його діяльність має виключно суспільний характер. Отримувачами можуть бути державні установи, лікарні, школи, дитячі будинки, а також громадські організації, які мають відповідну акредитацію для роботи з гуманітарними вантажами.

Підстави для здійснення гуманітарної допомоги, її розподілу, перерозподілу, передачі іншим набувачам подаються у статті 3 Закону України «Про гуманітарну допомогу». Підставою для започаткування процедури визнання допомоги гуманітарною є письмова пропозиція донора про її надання. Підставою для здійснення гуманітарної допомоги в Україні є письмова згода отримувача гуманітарної допомоги на її одержання. Отримувач гуманітарної допомоги має такі самі права на її використання, що і набувач гуманітарної допомоги [1].

Якщо виникає потреба змінити отримувача допомоги, це можна зробити лише за письмовим погодженням донора, за винятком випадків, коли таке погодження вже було надане заздалегідь або передбачене угодою між сторонами. Отримувачі гуманітарної допомоги можуть самостійно розподіляти або перерозподіляти її між набувачами, дотримуючись цільового призначення допомоги, і для цього не потрібно додаткове погодження з донором. Набувачі, якими є юридичні особи, можуть передавати отримані ресурси іншим набувачам лише за погодженням із отримувачем та з урахуванням цільового призначення, згідно з правилами, встановленими Кабінетом Міністрів [1].

У період воєнного або надзвичайного стану, а також протягом трьох місяців після його завершення, уряд має право спростити процедуру визнання допомоги гуманітарною, використовуючи декларативний принцип, без окремого рішення спеціально уповноваженого органу. Крім того, Кабмін може розширювати перелік отримувачів допомоги, приймаючи відповідні рішення у спрощеному порядку [1].

До спеціально уповноважених державних органів з питань гуманітарної допомоги належать:

1. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення;

2. Рада міністрів Автономної Республіки Крим;

3. Обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації.

Спеціально уповноважені державні органи з питань гуманітарної допомоги приймають рішення за погодженням із митними органами [1].

Основним митним органом України є Державна митна служба України. Основним її завданням є реалізація та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема забезпечення митної безпеки та захисту митних інтересів України і створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, збереження належного балансу між митним контролем і спрощенням законної торгівлі, забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил [3].

Межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України [3].

Для того, щоб товар міг перетнути митний кордон України існує митний контроль. Митний контроль – це сукупність заходів, які здійснюються митними органами для забезпечення дотримання митного законодавства України та міжнародних договорів.

Переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України здійснюється із застосуванням попередніх операцій, які умовно поділяють на три етапи. Перший етап передбачає попереднє повідомлення органів доходів і зборів про намір ввезти товари на територію

України. Другий етап полягає у поданні документів та відомостей органам доходів і зборів у пунктах пропуску через державний кордон України. Третій етап включає доставку товарів і документів у місце, визначене органом доходів і зборів. Попереднє повідомлення використовується лише при ввезенні товарів в Україну, а при ввезенні гуманітарної допомоги воно є правом, а не обов'язком отримувача. Подання документів у пункті пропуску відноситься до обов'язків перевізника і може здійснюватися особою, що безпосередньо забезпечує перевезення, або уповноваженим представником отримувача гуманітарної допомоги. Цей етап проводиться лише при ввезенні. Оскільки митне оформлення гуманітарного вантажу здійснюється митницею за місцем знаходження його отримувача, іноді виникає необхідність доставки товарів та документів до місця, визначеного органом доходів і зборів. Цей етап проводиться незалежно від напрямку переміщення, будь то ввезення, вивезення чи транзит [4, с. 14].

Взагалі митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України. Митний контроль здійснюється виключно митними органами відповідно до Митного кодексу України та інших законів України [3].

Щодо митного оформлення вантажів, які вважаються гуманітарною допомогою, то воно здійснюється за спеціальною процедурою і не передбачає сплати митних зборів, навіть якщо оформлення відбувається поза межами звичайного місця роботи митниці або поза її робочим часом. У мирний час таке оформлення потребує рішення уповноваженого державного органу, який визнає вантаж гуманітарною допомогою. В умовах воєнного чи надзвичайного стану, під час надзвичайної ситуації та протягом трьох місяців після її завершення порядок оформлення встановлюється Кабінетом Міністрів України [1].

Випуск вантажів у вільний обіг на території України проводиться митними органами на підставі відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з використанням механізму «єдиного вікна», що спрощує процедуру та прискорює проходження вантажів через митницю. У разі виникнення спорів, рішення центрального органу виконавчої влади щодо визнання вантажу гуманітарною допомогою є остаточним і обов'язковим для митного оформлення [1].

Вантажі, які ввозяться або пересилаються як гуманітарна допомога, підлягають першочерговому та безкоштовному спрощеному декларуванню митними органами незалежно від форми власності організації чи установи, що здійснює декларування. Усі документи повинні містити позначку «Гуманітарна допомога. Продаж заборонено» та завірено печаткою митника. У разі відмови від декларування таких вантажів організація втрачає право на проведення митних операцій у майбутньому. Інструкція щодо спрощеного декларування затверджується центральним органом, що відповідає за державну фінансову політику [1].

Строк перебування гуманітарних вантажів під митним контролем без оформлення визначає Кабінет Міністрів. Митне оформлення вантажів, визнаних гуманітарною допомогою рішеннями місцевих органів влади (обласних, міських адміністрацій), проводиться на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Якщо вантаж визнається гуманітарною допомогою рішенням центрального органу виконавчої влади, його оформлення здійснюється за місцем, визначеним згідно з Митним кодексом України [1].

На митну територію України дозволяється ввезення лише тих товарів та предметів гуманітарної допомоги, які відповідають потребам отримувачів і не створюють загрозу життю, здоров'ю людей чи навколишньому середовищу. Всі товари та предмети гуманітарної допомоги підлягають офіційному контролю відповідно до норм Митного кодексу України [3]. Ці заходи контролю проводяться першочергово та безкоштовно. Відповідальність за якість і безпеку таких товарів та предметів несе отримувач гуманітарної допомоги. Якщо товари не можуть бути використані за цільовим призначенням, вони можуть бути повернуті донору за його кошт або вивезені/знищені відповідно до правил, встановлених Кабінетом Міністрів України. Митне оформлення завершено лише після проведення всіх необхідних заходів офіційного контролю [1].

Посадові особи, які порушують строки або правила митного оформлення, несуть відповідальність згідно із законодавством. Центральні органи виконавчої влади, що контролюють державний кордон, а також митні органи забезпечують першочерговий контроль гуманітарних товарів під час їх ввезення, а Національна поліція сприяє транспортуванню до місця призначення [1].

У разі отримання висновків про непридатність товарів або предметів до використання, центральний орган виконавчої влади, відповідальний за соціальний захист населення, приймає рішення щодо подальшої долі цієї гуманітарної допомоги [1].

Україна може виступати не лише отримувачем гуманітарної допомоги, а і донором. Україна, дотримуючись принципів гуманності, може надавати гуманітарну допомогу іншим державам у випадках воєнних дій, надзвичайних ситуацій або їхніх наслідків. Рішення про це ухвалює Президент України. Допомога може бути різною: матеріальною (товари, речі), фінансовою, у вигляді послуг чи робіт. Сюди входить залучення рятувальних підрозділів, гасіння пожеж, організація життєзабезпечення постраждалих, а також медична допомога силами служби медицини катастроф. Порядок її надання визначає Кабінет Міністрів. На відміну від внутрішньої гуманітарної допомоги, у цьому випадку не потрібне рішення спеціально уповноваженого органу [1].

Митне оформлення товарів, що передаються як допомога іншим країнам, здійснюється за спрощеною процедурою – через подання єдиної митної декларації без додаткових обмежень. Якщо допомога надається у вигляді коштів, їх перераховує Міністерство закордонних справ у встановленому законом порядку. Якщо це рятувальні чи медичні роботи – їх забезпечують відповідні центральні органи виконавчої влади, відповідальні за цивільний захист та охорону здоров'я [1].

У нестабільних ситуаціях національні інституції повинні адаптувати процедури. Особливо в умовах конфлікту митні органи та гуманітарні організації повинні спільно розробляти процеси, які забезпечують своєчасну та економічно ефективну доставку гуманітарної допомоги [5].

Основні заходи та дії:

1. Раннє виявлення загроз і ризиків: країни повинні створювати системи моніторингу та оповіщення, щоб виявляти проблеми до того, як вони стануть критичними. Митниця має бути частиною механізму підготовки та реагування. Наприклад, політичні зміни (вибори або інші зміни влади) потрібно ретельно відслідковувати [5].

2. Розуміння гуманітарних принципів і формування довіри: митні органи мають розуміти та дотримуватися гуманітарних принципів, а гуманітарні партнери повинні дотримуватися національних правил і законів [5].

3. Визначення об'єктивних критеріїв для спеціальних прав і операційних можливостей: держави повинні визначати, які гуманітарні організації отримають право на спрощене митне оформлення та спеціальні умови. Критеріями можуть бути: дотримання мінімальних стандартів і гуманітарних принципів [6]; відповідність Кодексу поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця [7]; високі стандарти діяльності (наприклад, сертифікати ISO, контроль за інвентаризацією [8], стандарти Sphere Project [9].

Унаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України було внесено низку суттєвих змін до порядку переміщення товарів через митний кордон. Так, відповідно до Наказів Міністерства охорони здоров'я від 2 березня 2022 року № 394 та від 19 березня 2022 року № 503, на території України заборонено закупівлю та використання лікарських засобів, вироблених у Російській Федерації та Республіці Білорусь [10–11].

Окрім цього, встановлено низку обмежень щодо імпорту. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 року № 426 запроваджено заборону на ввезення в режимі імпорту товарів з російської федерації [12]. Також відповідно до Постанови КМУ від 30 грудня 2015 року № 1147 до 31 грудня 2022 року діяла заборона на ввезення визначених у переліку товарів походженням з Російської Федерації [13]. Окремо заборонено переміщення через кордон психотропних, наркотичних, отруйних, радіоактивних та вибухових

речовин, а також продукції, що несе загрозу національній безпеці. До останньої належать друковані матеріали, аудіо- та відеозаписи, зображення й інші інформаційні носії, які містять пропаганду війни, расизму, геноциду або спрямовані проти територіальної цілісності та суверенітету України. Крім того, заборонено ввезення продукції порнографічного характеру та товарів, що порушують права інтелектуальної власності.

Додатково було припинено видачу дозволів на ввезення видавничої продукції з Російської Федерації та анульовано всі раніше видані дозволи, що фактично означає повну заборону на імпорт книг, журналів, підручників, газет та іншої друкованої продукції держави-агресора [14].

В цілому, проблемою переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України є відсутність єдиної та чітко закріпленої процедури її оформлення. Попри наявність окремих норм у Митному кодексі України [3] та Законі «Про гуманітарну допомогу» [1], їхня системність залишається недостатньою. Це створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення положень і призводить до того, що митні органи в різних регіонах застосовують норми по-різному. В одних випадках процес оформлення гуманітарних товарів здійснюється у спрощеному порядку, а в інших – вимагається додатковий пакет документів, що затягує строки ввезення. Така неоднорідність практики фактично нівелює головну мету гуманітарної допомоги – її оперативне й адресне надання.

Другою серйозною проблемою є надмірна бюрократизація процедур. Часто донори та отримувачі гуманітарних вантажів стикаються з необхідністю неодноразового подання документів, підтвердження автентичності товаросупровідних паперів, отримання дозволів у декількох інстанціях. Це створює додаткові адміністративні бар'єри, які не лише уповільнюють процес доставки допомоги, але й знижують рівень довіри з боку міжнародних партнерів до державних механізмів розподілу допомоги. У кризових умовах, коли допомога потрібна негайно, такі перепони виглядають особливо критичними.

До не менш важливої проблеми я б віднесла недостатню координацію між митними органами та іншими уповноваженими структурами, серед яких Міністерство охорони здоров'я України, Держпродспоживслужба та Державна служба з надзвичайних ситуацій. Кожен із цих органів здійснює власні контрольні функції: МОЗ перевіряє відповідність медичних препаратів та обладнання стандартам охорони здоров'я, Держпродспоживслужба – якість продуктів харчування, ветеринарні та санітарні норми, ДСНС – безпеку матеріалів, що можуть використовуватися у сфері цивільного захисту. Відсутність належного узгодження дій між ними призводить до дублювання функцій, плутанини у вимогах та додаткових часових витрат.

Вирішення цих проблем можливе шляхом налагодження міжвідомчої взаємодії на основі чітко визначених алгоритмів. Це дозволить уникнути ситуацій, коли один і той самий вантаж проходить кілька перевірок поспіль або затримується через відсутність узгодженості між органами. Запровадження єдиної електронної системи координації та контролю, яка б об'єднала роботу митниці, МОЗ, Держпродспоживслужби та ДСНС, могло б значно зменшити ризики зловживань, прискорити проходження процедур і забезпечити прозорість процесу.

Висновки. Переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України є ключовим елементом системи захисту прав та потреб громадян у умовах воєнного стану та надзвичайних ситуацій. Аналіз нормативно-правового регулювання показав, що чинне законодавство містить як чіткі положення, так і прогалини, що впливають на ефективність розподілу та використання гуманітарної допомоги. Зокрема, відзначено відсутність єдиної процедурної схеми для взаємодії між митними органами та іншими уповноваженими структурами, що може призводити до затримок, надмірної бюрократії та ризику зловживань.

Дослідження засвідчило необхідність чіткого регламентування ролі кожного суб'єкта: донорів, отримувачів, набувачів гуманітарної допомоги, митних органів, а також компетентних державних служб, таких як МОЗ, Держпродспоживслужба та ДСНС. Встановлення прозорого порядку декларування та контролю, впровадження електронних систем обліку та

контролю допомоги, а також визначення строків і механізмів взаємодії між органами дозволить значно підвищити швидкість і ефективність переміщення гуманітарних вантажів.

В умовах воєнного стану значення гуманітарної допомоги для України зростає у рази, адже вона сприяє забезпеченню базових потреб населення, підтримує функціонування соціальної сфери та знижує негативний вплив збройної агресії на життя людей. Крім того, у період воєнного або надзвичайного стану законодавство передбачає спрощені процедури визнання та оформлення гуманітарної допомоги, що дає змогу оперативно реагувати на нагальні потреби населення. Проте для повноцінної реалізації цих норм необхідне посилення координації між державними органами, а також забезпечення контролю за цільовим використанням гуманітарних товарів.

Розвиток партнерства з міжнародними донорами, запровадження чітких критеріїв їхньої діяльності та формування довгострокових підходів до управління гуманітарними потоками створюють передумови для стабільного функціонування системи. Водночас перспективним напрямом є позиціонування України не лише як отримувача, а й як потенційного донора гуманітарної допомоги, що сприятиме зміцненню її ролі на міжнародній арені.

Отже, ефективне переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон України потребує не лише удосконалення законодавчої бази, а й створення гнучкого організаційно-правового механізму, який би забезпечував своєчасність, прозорість та цільове використання гуманітарних ресурсів у складних умовах воєнного стану та масштабних надзвичайних ситуацій.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про гуманітарну допомогу» (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1999, № 51, ст. 451) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.09.2025)

3. Митний кодекс України : Кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI : станом на 4 лип. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text (дата звернення: 13.09.2025).

4. Коваль Наталія Олексіївна. Підстави та порядок переміщення гуманітарної допомоги через митний кордон україни : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2014. 21 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/50595183.pdf (дата звернення: 13.09.2025).

5. Supporting humanitarian work: some recommended practices. *WCO News*. URL: https://mag.wcoomd.org/magazine/101-issue_2_2023/supporting-humanitarian-recommended-practices/? (дата звернення 14.09.2025).

6. OCHA on Message: Humanitarian Principles, July 2022 [EN/AR] – World. *ReliefWeb*. URL: https://reliefweb.int/report/world/ocha-message-humanitarian-principles-enar (дата звернення: 14.09.2025).

7. Code of Conduct. *ICRC | International Committee of the Red Cross*. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-1067.pdf (дата звернення: 14.09.2025).

8. InterAction NGO Standards – InterAction. *InterAction*. URL: https://www.interaction.org/documents/interaction-ngo-standards/ (дата звернення: 14.09.2025).

9. Humanitarian standards. Sphere. URL: https://spherestandards.org/humanitarian-standards/ (дата звернення: 14.09.2025).

10. Про заборону застосування на території України лікарських засобів, походженням з Республіки Білорусь : Наказ МОЗ України від 19.03.2022 р. № 503 [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0503282-22#Text (дата звернення: 14.09.2025).

11. Про заборону застосування на території України окремих лікарських засобів : Наказ МОЗ України від 02.03.2022 р. № 394 [Електронний ресурс]. URL: https://

moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-02032022--391-pro-zaboronu-zastosuvannja-na-teritorii-ukraini-okremih-likarskih-zasobiv (дата звернення: 14.09.2025).

12. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 09.04.2022 № 426 : станом на 17 черв. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-п#Text (дата звернення: 14.09.2025).

13. Про заборону ввезення на митну територію України товарів, що походять з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 30.12.2015 № 1147 : станом на 30 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2015-п#Text (дата звернення: 14.09.2025).

14. Вигівська І.М., Селецька Д.О. Особливості митного оформлення гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану в Україні | *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. Вип 2 (52), 2022 р. С. 3–9. URL: https://pbo.ztu.edu.ua/article/view/265558? (дата звернення: 14.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ХАЛЬНОВ А. С.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.951:347.426(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.24

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

У статті здійснено комплексний аналіз інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів як структурного елементу сучасної системи публічного управління. Обґрунтовано, що ефективність контролюючої діяльності в цій сфері прямо залежить від повноти, достовірності, оперативності та цільового характеру інформаційних потоків, які використовуються суб'єктами адміністративного контролю під час виявлення, оцінювання і попередження порушень прав споживачів. Здійснено узагальнення нормативно-правових засад функціонування державних інформаційних ресурсів, реєстрів, баз даних і систем ризикоорієнтованого моніторингу, що застосовуються у відповідному секторі. Досліджено правову природу аналітичної діяльності у сфері державного нагляду (контролю), визначено її роль як інструменту прийняття управлінських рішень на засадах доказовості, об'єктивності та системності. Виявлено основні проблеми, що перешкоджають належному функціонуванню інформаційно-аналітичного забезпечення, зокрема – фрагментарність нормативного регулювання, обмежений доступ до інформації, відсутність єдиного державного інформаційного простору, низький рівень технічної сумісності інформаційних систем. Сформульовано авторські пропозиції щодо вдосконалення механізмів цифрової аналітики, організації міжвідомчої взаємодії, створення єдиного реєстру суб'єктів споживчого ринку та впровадження ризик-орієнтованих технологій контролю в адміністративно-правову практику органів виконавчої влади.

Ключові слова: *адміністративний контроль, захист прав споживачів, інформаційно-аналітичне забезпечення, публічне управління, державні реєстри, аналітика, адміністративна процедура, нагляд, цифровізація.*

Khalnov A. S. Information and analytical support of administrative control in the field of consumer rights protection

The article provides a comprehensive analysis of information and analytical support of administrative control in the field of consumer rights protection as a structural component of the modern system of public administration. It is substantiated that the effectiveness of control activities in this area directly depends on the completeness, reliability, timeliness, and targeted nature of information flows used by subjects of administrative control when identifying, assessing, and preventing violations of consumer rights. The legal framework for the functioning of state information resources, registers, databases, and risk-based monitoring systems applied in the relevant sector is generalized. The legal nature of analytical activities within the system of state supervision (control) is investigated, and its role is defined as an instrument for making managerial decisions based on evidence, objectivity, and systemic analysis. The main problems hindering the proper functioning of information and analytical support are identified, including

the fragmented nature of legal regulation, limited access to information, the absence of a unified national information space, and the low level of technical interoperability of information systems. The author formulates proposals for improving mechanisms of digital analytics, organizing inter-agency cooperation, creating a unified register of consumer market entities, and introducing risk-based control technologies into the administrative and legal practice of executive authorities.

Key words: *administrative control, consumer rights protection, information and analytical support, public administration, state registers, analytics, administrative procedure, supervision, digitalization.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується стрімким розвитком цифрових технологій, ускладненням соціально-економічних процесів та глобалізацією ринкових відносин, питання ефективного функціонування державного контролю у сфері захисту прав споживачів набуває особливої ваги. Однією з ключових умов результативного здійснення такого контролю є наявність належного інформаційно-аналітичного забезпечення, що дозволяє органам публічної адміністрації оперативно реагувати на факти порушення прав споживачів, приймати обґрунтовані управлінські рішення та здійснювати моніторинг стану споживчого ринку.

Разом з тим, в Україні система інформаційного супроводу контролюючої діяльності у сфері захисту прав споживачів залишається недостатньо розвиненою. Існуючі інформаційні ресурси розрізнені, міжвідомчий обмін даними є неповним або епізодичним, аналітичні інструменти – обмеженими, а нормативне регулювання – фрагментарним. Зокрема, немає єдиної централізованої бази даних про порушення прав споживачів, результати перевірок, адміністративні заходи впливу чи ефективність нагляду в цілому. Це суттєво ускладнює реалізацію функцій превентивного і поточного контролю, моніторинг ефективності заходів реагування, а також обмежує прозорість діяльності уповноважених органів.

Незадовільна інтегрованість інформаційно-аналітичних систем органів виконавчої влади, недостатній рівень цифрової грамотності посадових осіб, відсутність належного методичного забезпечення та технологічної інфраструктури гальмують процес модернізації адміністрування в цій сфері. Крім того, спостерігається невідповідність між обсягом функцій, які покладаються на органи державного контролю (зокрема Держпродспоживслужбу), і ресурсним забезпеченням для їх інформаційної підтримки.

Актуальність проблеми зумовлюється також потребою адаптації національного законодавства до вимог європейського права, зокрема положень Директив ЄС у сфері захисту прав споживачів, які передбачають наявність ефективних механізмів нагляду та аналітичного реагування. У зв'язку з цим особливої важливості набуває розробка концептуальних підходів до удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів як одного з ключових напрямів реформування публічного управління в Україні. Це потребує комплексного наукового осмислення, переоцінки нормативно-правових, інституційних і технологічних аспектів, а також формування нових управлінських моделей, заснованих на цифрових даних, прозорості та підзвітності.

Метою статті є формулювання науково обґрунтованих підходів до вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів в Україні шляхом з'ясування його правової природи, визначення основних проблем нормативного та організаційного характеру, аналізу чинних інформаційних систем і практик, а також розробки пропозицій щодо підвищення ефективності, прозорості та цифровізації відповідних управлінських процесів.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика захисту прав споживачів у контексті публічного управління та адміністративного права знаходить своє відображення в роботах багатьох українських і зарубіжних вчених, проте питання інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю в цій сфері ще не отримало системного наукового опрацювання.

Значний внесок у розробку загальнотеоретичних засад публічної адміністрації та адміністративного контролю здійснили В. Б. Авер'янов, С. Г. Серьогіна, О. В. Кузьменко, І. Б. Коліушко, які наголошували на необхідності впровадження ефективних управлінських механізмів на засадах законності, підзвітності й відкритості. В їхніх працях розглянуто функціональні й організаційні особливості контролюючої діяльності органів виконавчої влади, однак інформаційно-аналітична складова як об'єкт адміністративно-правового аналізу лише окреслена.

Питання інформаційного забезпечення управління, включно з цифровізацією державних сервісів і електронним урядуванням, досліджуються в працях таких науковців, як Н. Р. Нижник, В. М. Бебик, Л. В. Гуревська, М. М. Іжа. У цих дослідженнях висвітлюються проблеми якості та доступності державних інформаційних ресурсів, відзначається значення інформаційної відкритості для формування довіри до публічної адміністрації.

Окремі аспекти захисту прав споживачів аналізуються в роботах О. Г. Чубари, Л. А. Луця, Т. В. Боровик, які приділяють увагу адміністративним процедурам, правовому регулюванню діяльності уповноважених органів та адміністративній юрисдикції. Зокрема, вказується на важливість дотримання процедурної справедливості й нормативної визначеності у взаємодії держави зі споживачами.

Разом з тим, відсутня цілісна наукова концепція, яка б комплексно охоплювала інформаційно-аналітичне забезпечення як складову адміністративного контролю в сфері захисту прав споживачів. Практичні проблеми, пов'язані з фрагментарністю облікових систем, низькою інституційною інтеграцією, нестачею цифрових інструментів для моніторингу та прогнозування порушень, залишаються на периферії наукового дискурсу. Таким чином, існує потреба в теоретико-правовому осмисленні цієї тематики, розробці доктринальних підходів та рекомендацій для нормативного і організаційного вдосконалення інформаційно-аналітичної бази адміністративного контролю в контексті публічного управління у сфері споживчого ринку.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів становить собою складову механізму реалізації публічного управління, що передбачає збирання, обробку, зберігання, передачу, аналіз та використання інформації, необхідної для прийняття ефективних управлінських рішень. У межах адміністративно-правових відносин, пов'язаних із захистом прав споживачів, така інформація виконує функцію обґрунтування державного втручання, а також засобу моніторингу та прогнозування споживчих ризиків.

На нормативному рівні основою для інформаційно-аналітичного забезпечення є Конституція України, Закон України «Про захист прав споживачів», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про звернення громадян», а також акти, що регламентують діяльність контролюючих органів, насамперед Держпродспоживслужби [1, с. 29]. Вони передбачають обов'язки органів виконавчої влади щодо інформування споживачів, ведення реєстрів скарг і порушень, а також обмін інформацією з іншими суб'єктами владних повноважень.

Інформація як об'єкт правового регулювання та як інструмент адміністративної діяльності має публічно-правову природу. Це зумовлює специфіку вимог до її обігу: достовірність, своєчасність, повнота, об'єктивність та доступність для уповноважених суб'єктів. Водночас чинне законодавство України поки що не містить чіткого визначення поняття «інформаційно-аналітичне забезпечення» в контексті адміністративного контролю, що створює правову невизначеність і ускладнює формування єдиної системи інформаційного супроводу управлінських рішень.

Однією з головних проблем функціонування інформаційно-аналітичного забезпечення є відсутність системного підходу до інтеграції наявних баз даних. Наприклад, дані про скарги споживачів, результати перевірок, накладені адміністративні стягнення та судову практику часто зберігаються у відомчих інформаційних масивах, які не синхронізовані між собою. Це унеможливлює повноцінне використання таких даних для прийняття управлінських рішень і для превентивної діяльності [2, с. 112].

Крім того, ефективне функціонування інформаційно-аналітичної системи залежить від рівня цифрової грамотності персоналу органів публічного управління, наявності технічної інфраструктури, програмного забезпечення та методології аналізу. У більшості випадків відсутні затверджені стандарти щодо того, які дані мають збиратись, яким чином здійснюється їх верифікація та хто несе відповідальність за їх достовірність.

Слід звернути увагу і на те, що роль інформаційно-аналітичної діяльності у сфері споживчого ринку зростає з огляду на високий рівень латентності правопорушень. Значна частина порушень прав споживачів не фіксується через небажання самих громадян звертатися зі скаргами або через брак механізмів швидкого реагування з боку держави. За таких умов прогнозування ризиків і аналіз тенденцій стають не просто допоміжними інструментами, а основними джерелами для формування політики у сфері споживчого захисту [3, с. 87].

Основним суб'єктом реалізації адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів в Україні є Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту прав споживачів (Держпродспоживслужба), діяльність якої регламентується Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України. Цей орган виконує завдання як із безпосереднього реагування на порушення прав споживачів, так і з формування інформаційних масивів щодо споживчого ринку, що використовуються в управлінській практиці [4, с. 34].

Крім цього, окремі функції здійснюють інші органи публічної адміністрації: Міністерство економіки, органи місцевого самоврядування, Антимонопольний комітет України, Національна поліція (у межах розслідування злочинів, пов'язаних із шахрайством на споживчому ринку), а також державні та комунальні підприємства, що виконують функції адміністраторів інформаційних реєстрів.

Водночас взаємодія між цими органами у сфері обміну інформацією щодо порушень прав споживачів є обмеженою та нерегулярною. Формальні інструменти обміну (запити, офіційні листи, окремі відомчі платформи) не відповідають сучасним вимогам швидкості прийняття рішень і часто призводять до затримок або втрати актуальності даних [5, с. 99].

Ще одним викликом є технічна фрагментація – використання різними установами власних програмних рішень, які не забезпечують автоматичної інтеграції або взаємодії. Такий підхід унеможливлює створення єдиного інформаційного простору, в межах якого можливо було б формувати аналітичні висновки та генерувати управлінські дії на основі об'єктивних статистичних показників.

Варто звернути увагу на недосконалість організаційно-правового механізму оцінювання ефективності дій контролюючих органів. У переважній більшості випадків оцінка базується не на аналітиці, а на кількісних показниках: кількість перевірок, накладених штрафів, розглянутих звернень. При цьому не враховується результативність – зокрема, зниження рівня повторюваності порушень, зростання обізнаності споживачів, покращення поведінки суб'єктів господарювання [6, с. 73].

Інформаційно-аналітична діяльність також має включати моніторинг судової практики у сфері споживчого захисту, однак наразі така функція не є системною. Дані Єдиного державного реєстру судових рішень не інтегруються з відомчими базами даних, і відсутній алгоритм обробки таких даних для формування правових позицій, що були б орієнтиром у правозастосовній практиці.

На цьому тлі вкрай актуальною є розробка і впровадження національної інтегрованої платформи споживчого контролю, яка включала б аналітичні модулі, функції взаємодії між органами влади, автоматизовану обробку звернень споживачів та алгоритми попереджувального реагування. Аналогічні цифрові системи уже успішно реалізовані в країнах ЄС, що дозволяє органам влади діяти проактивно, а не лише реактивно [7, с. 48].

Правове регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів в Україні базується на низці законодавчих актів, що формують нормативну основу для функціонування державних інформаційних систем, порядку збирання і обробки даних, а також здійснення контрольно-наглядових функцій.

Згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» контроль за дотриманням прав споживачів покладається на уповноважені органи, які зобов'язані в межах своїх повноважень забезпечити виявлення порушень, проведення перевірок, оформлення результатів та інформування громадськості про виявлені факти [4, с. 11]. Закон встановлює також механізми звернення громадян до відповідних органів, що створює первинну інформаційну базу для подальшого аналізу.

Паралельно діють норми Закону України «Про адміністративні послуги», який передбачає функціонування державних реєстрів, баз даних і електронних сервісів, що повинні бути доступними для громадян та органів влади, зокрема з питань надання публічної інформації та обміну даними між суб'єктами владних повноважень [5, с. 44].

Ключовим інструментом аналізу, прогнозування та обґрунтування управлінських рішень має бути адміністративна процедура, що передбачає формалізовану послідовність дій уповноважених органів на основі об'єктивної інформації. При цьому саме аналіз наявної інформації повинен ставати основою ініціювання контролю, оцінки ризиків і визначення пріоритетів у роботі з порушниками [6, с. 119].

Однак чинна нормативна база в цій сфері залишається фрагментарною. Відсутнє спеціальне законодавство, яке б унормовувало структуру, функції та стандарти інформаційно-аналітичної діяльності у межах державного контролю споживчого ринку. На практиці це призводить до значних розбіжностей у підходах різних органів публічної влади, відсутності уніфікованих критеріїв оцінювання ситуацій та нестачі інструментів оцінки ефективності контрольної діяльності.

Актуальним є питання правової відповідальності за надання недостовірної або неповної інформації, що використовується у процесі адміністративного контролю. Наразі відповідальність несуть лише суб'єкти господарювання, які порушують права споживачів, тоді як посадові особи органів влади, що приймають рішення на підставі неактуальних чи викривлених даних, фактично звільнені від юридичної відповідальності за подібні дії.

Загалом адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення контролю в сфері захисту прав споживачів потребує системної модернізації – як на рівні нормативного регулювання, так і на рівні практики реалізації. Йдеться не лише про впровадження нових інформаційних систем, а й про створення належних правових рамок для їх функціонування та забезпечення взаємодії між суб'єктами контролю.

Зростання обсягів інформації та потреба в оперативному реагуванні на порушення прав споживачів обумовлюють необхідність впровадження сучасних цифрових інструментів аналітики в діяльність органів публічного управління. На сьогодні такі інструменти не лише забезпечують збирання та зберігання інформації, але й відіграють ключову роль у її структурованому аналізі, візуалізації, виявленні трендів і прогнозуванні потенційних правопорушень [8, с. 154].

Інформаційні аналітичні платформи, що використовуються в зарубіжній практиці, наприклад у Польщі, Литві або Німеччині, демонструють ефективність так званого ризик-орієнтованого підходу до державного контролю. Він полягає у попередньому аналізі великого масиву даних з метою визначення найризикованіших сфер або суб'єктів господарювання, що дозволяє сконцентрувати адміністративні ресурси на найбільш проблемних ділянках [9, с. 97].

В Україні на рівні окремих пілотних проєктів застосовуються елементи такого підходу. Зокрема, в межах деяких територіальних органів Держпродспоживслужби було започатковано практику автоматизованого ранжування суб'єктів господарювання за ступенем виявлених порушень у минулому, а також ведення карт порушників з візуалізацією порушень на електронній мапі [10, с. 208]. Однак ця практика поки що не є уніфікованою і не закріплена нормативно.

Інший перспективний напрям – інтеграція штучного інтелекту та машинного навчання в інформаційно-аналітичні процеси контролю. Завдяки цим технологіям можливо не лише здійснювати кластеризацію скарг споживачів, а й виявляти повторювані шаблони

недобросовісної поведінки бізнесу, що раніше могли залишатися поза увагою людського аналізу. У поєднанні з Big Data-технологіями це створює можливості для проактивного контролю, а не лише реагування постфактум.

Незважаючи на наявність таких технічних можливостей, нормативне регулювання цього напряму в Україні залишається мінімальним. Відсутні законодавчі положення, які б прямо дозволяли або зобов'язували органи публічної влади використовувати аналітичні алгоритми у своїй щоденній роботі. Це спричиняє правову невизначеність і потенційні ризики порушення прав осіб у разі використання неадаптованих чи некоректно налаштованих моделей.

Тому подальше вдосконалення адміністративного контролю має ґрунтуватися на поєднанні технологічної модернізації з розробкою відповідного правового режиму функціонування цифрових інструментів, включаючи правила їх тестування, сертифікації, аудиту та незалежного моніторингу.

З огляду на сучасні виклики у сфері публічного управління споживчим ринком, важливим напрямом розвитку є інституційне зміцнення аналітичного потенціалу органів державного контролю. Це передбачає не лише технічне оновлення, а й перегляд організаційних структур із виокремленням спеціалізованих підрозділів аналітики, які функціонуватимуть на постійній основі й володітимуть інструментами аналізу великих обсягів даних [11, с. 66].

Одним із варіантів удосконалення є створення централізованої платформи управління ризиками у сфері захисту прав споживачів, подібної до Європейської системи RAPEX. У межах такої платформи передбачено не лише обмін інформацією між державами-членами ЄС щодо небезпечних товарів, а й аналітичне моделювання ситуацій для попередження правопорушень до їх фактичного вчинення [12, с. 29].

В умовах України можлива адаптація цього підходу через механізм міжвідомчої взаємодії, коли органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та недержавні суб'єкти (зокрема, громадські об'єднання споживачів) об'єднують зусилля у формуванні єдиної бази даних про порушення та механізми реагування на них. При цьому держава повинна забезпечити стандарти безпеки, конфіденційності та достовірності даних.

Також актуальним є перегляд нормативних актів у сфері захисту прав споживачів та інформаційної політики з метою запровадження обов'язкових вимог до відкритості, інтегрованості та оновлюваності баз даних, які використовуються у контрольно-наглядовій діяльності. У цьому контексті варто закріпити правові гарантії доступу до інформації не лише для контролюючих органів, а й для споживачів – у формі реєстрів недобросовісних продавців, інтерактивних сервісів подання скарг, аналізу правових рішень.

Крім того, слід активізувати процес навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з інформаційно-аналітичними системами. Сучасний адміністративний контроль вимагає глибокого розуміння як правових механізмів, так і цифрових технологій – а це потребує міждисциплінарного підходу до формування професійної компетентності посадових осіб [13, с. 205].

Питання вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю має розглядатися не як технічна модернізація, а як системна адміністративно-правова реформа, покликана забезпечити рівновагу між публічними інтересами в ефективному регулюванні ринку та приватними інтересами споживачів у дотриманні їхніх прав.

Підсумовуючи, слід зазначити, що інформаційно-аналітичне забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів має бути предметом цілеспрямованої державної політики, орієнтованої на цифрову трансформацію регуляторних процедур. У цьому контексті необхідною є розробка єдиного законодавчого акта, який унормував би механізми аналітичного супроводу контрольно-наглядових повноважень. Доцільно передбачити деталізацію процедур створення, ведення та обробки баз даних, порядок обміну інформацією між суб'єктами контролю, а також стандарти аналітичної оцінки ризиків [7, с. 45].

У межах такого правового регулювання має бути запроваджено вимоги до створення централізованої інформаційної платформи, яка б об'єднувала інституційні ресурси органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, організацій захисту прав

споживачів та експертних установ. Ця платформа повинна містити структуровані дані про типові порушення, суб'єктів-рецидивістів, індикатори потенційних ризиків, а також механізми швидкого реагування та превентивного інформування [11, с. 133; 12, с. 29].

Окрему увагу слід приділити нормативному закріпленню можливостей застосування алгоритмів автоматизованої обробки скарг, технологій штучного інтелекту та прогнозного моделювання у сфері контролю. Перевагою таких рішень є можливість своєчасного виявлення системних порушень і зниження адміністративного навантаження на інспекторський апарат [14, с. 87; 16, с. 118].

Важливим кроком до підвищення ефективності аналітичної складової контролю є створення в органах державного нагляду окремих підрозділів, орієнтованих на роботу з великими масивами даних. Їх функціонал має включати не лише аналітичну обробку поточної інформації, а й стратегічне планування, правову експертизу та формування пропозицій щодо оптимізації регулювання ринку [13, с. 205; 17, с. 49].

Також обґрунтованим виглядає впровадження механізмів громадського моніторингу інформаційних баз контролюючих органів, який би здійснював незалежний аудит достовірності, оновлюваності та правомірності використання персональних даних. Залучення представників громадських організацій споживачів сприятиме формуванню довіри до системи державного контролю [18, с. 94].

Удосконалення кадрового забезпечення потребує запровадження системи безперервної освіти для посадових осіб, що працюють у сфері аналітичного контролю, з акцентом на юридичні аспекти обробки даних, кібербезпеку, роботу з цифровими платформами та захист персональної інформації [15, с. 72; 19, с. 61].

Крім того, варто закріпити положення щодо обов'язкового використання висновків судової практики під час здійснення аналітичного супроводу контрольно-наглядових дій, що сприятиме уніфікації підходів до реагування на правопорушення та уникненню правової невизначеності [20, с. 211].

Таким чином, формування сучасної моделі інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю повинно базуватися на поєднанні технологічних, організаційних та правових інновацій, спрямованих на досягнення балансу між ефективністю регуляторної діяльності та гарантуванням прав і свобод споживачів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку узагальнень теоретико-правового та прикладного характеру щодо сутності, проблем та перспектив розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів в Україні.

По-перше, інформаційно-аналітичне забезпечення слід розглядати як невід'ємний функціональний елемент сучасного адміністративного контролю, що формує інтелектуальну базу для прийняття управлінських рішень, прогнозування ризиків, виявлення системних порушень та реалізації заходів впливу в межах законодавчих повноважень.

По-друге, чинна модель нормативно-правового регулювання інформаційно-аналітичної діяльності у сфері споживчого ринку є фрагментарною, технократичною та не відповідає вимогам комплексності, відкритості, міжвідомчої інтеграції й цифрової взаємодії. Відсутність єдиного підходу до класифікації даних, способів їх обробки та обміну між суб'єктами контролю значно знижує ефективність адміністративного реагування.

По-третє, виявлено гостру потребу у створенні нормативного акту, що регламентував би єдині засади інформаційного супроводу адміністративного контролю в цій сфері. Йдеться, зокрема, про правові засади функціонування реєстрів, інтегрованих платформ, ризик-орієнтованих систем, алгоритмів штучного інтелекту, цифрової аналітики та захисту персональних даних.

По-четверте, ключовим напрямом реформування є створення внутрішньоорганізаційної аналітичної інфраструктури в межах контролюючих органів, формування висококваліфікованого кадрового потенціалу, розробка індикаторів порушень та механізмів публічного контролю за достовірністю інформації, яка використовується для прийняття рішень.

Насамкінець, наголошено, що ефективність адміністративного контролю у сфері захисту прав споживачів у XXI столітті значною мірою залежить від того, наскільки якісно держава інтегрує цифрові, аналітичні й правові інструменти в єдину систему публічного управління. У цьому полягає головне завдання сучасної адміністративно-правової науки – надати методологічну й концептуальну підтримку цим процесам.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 трав. 1991 р. № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 1. Ст. 2.
2. Закон України «Про адміністративні послуги» від 6 верес. 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2011. 520 с.
5. Зайчук О. В., Онищенко Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
6. Авер'янов В. Б. (ред.). Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 768 с.
7. Серьогіна С. Г. Теоретико-правові основи публічної адміністрації в Україні : монографія. Харків : Право, 2016. 312 с.
8. Коліушко І. Б. Організаційно-правові засади публічного управління в Україні : монографія. Київ : Факт, 2003. 256 с.
9. Луць Л. А. Публічно-правова діяльність органів місцевого самоврядування : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 272 с.
10. Боровик Т. В. Адміністративна юрисдикція в Україні: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 320 с.
11. Чубара О. Г. Адміністративна процедура: поняття, структура, стадії : монографія. Київ : Алерта, 2019. 236 с.
12. European Principles for Public Administration : SIGMA Papers No. 27. Paris : OECD, 1998. 44 p.
13. Council of Europe. The Administration and You. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. 80 p.
14. Кузьменко О. В. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 544 с.
15. Шемшученко Ю. С. (ред.). Великий енциклопедичний юридичний словник. Київ : Юридична енциклопедія, 2007. 864 с.
16. Петришин О. В., Гетьман А. П. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2014. 400 с.
17. Погорілко В. Ф., Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Наукова думка, 2010. 800 с.
18. Баймуратов М. О. Загальна теорія правосуб'єктності : монографія. Одеса : Юридична література, 2010. 384 с.
19. Битяк Ю. П., Бойко М. П., Петришин О. В. Адміністративне право України : підручник. Харків : Право, 2017. 656 с.
20. Державне управління : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЧЕРДИНЦЕВ Ю. Г.,
доктор філософії з галузі знань «Право»,
докторант
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.25

МИТНІ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено визначенню сутності поняття «митні компетенції», виокремленню їх особливостей і здійсненню його зіставлення з такими спорідненими поняттями, як «митна компетентність» і «професійна компетентність». Встановлено, що поняття «митні компетенції», яке передбачено і визначено у ст. 570 МК України є новітнім правовим поняттям як для митного законодавства зокрема, так і для чинного законодавства України у цілому. Зазначено, що актуальність визначення його сутності та змістовного навантаження, характеристики особливості його нормативно-правового регулювання зумовлена необхідністю подальшого удосконалення митного законодавства і законодавства про державну службу. Це питання набуває особливої ваги з огляду на відсутність наукових публікацій з цієї проблематики.

Встановлено, що поняття «митні компетенції», на відміну від поняття «компетенція митних органів» (має юридичне значення), має прикладне значення і являє собою сукупність певних характеристик (знань, умінь, навичок, здібностей, мотивів, цінностей), вичерпний перелік яких надано ст. 570. Визначено, що оскільки поняття «митна компетентність» являє собою здатність особи застосовувати названі характеристики, тобто митну компетенцію у практичній діяльності для досягнення відповідних результатів ефективності, ці поняття співвідносяться як ціле і частка. Зазначено, що нормативне визначення поняття «митні компетенції» через поняття «професійна компетентність» (ст. 570 МК України) є порушенням юридичної техніки, оскільки останнє є значно ширшим та більш об'ємним за своїм змістом і сутністю.

Ключові слова: *митні компетенції, митне законодавство, перелік митних компетенцій, рівень посад посадових осіб митних органів, типові посади митних органів, спеціальні вимоги, посадові особи митних органів.*

Cherdyntsev Yu. H. Customs competences in the conceptual apparatus of customs legislation

The article is devoted to defining the essence of the concept of "customs competences", identifying their features and comparing it with such related concepts as "customs competence" and "professional competence". It is established that the concept of "customs competences", which is provided for and defined in Art. 570 of the Customs Code of Ukraine, is a new legal concept both for customs legislation in particular and for the current legislation of Ukraine in general. It is noted that the relevance of defining its essence and substantive load, characteristics of the features of its regulatory and legal regulation is due to the need for further improvement of customs legislation and legislation on civil service. This issue acquires particular importance given the lack of scientific publications on this issue.

It is established that the concept of "customs competence", unlike the concept of "competence of customs bodies" (has a legal meaning), has an applied meaning and is a set of certain characteristics (knowledge, skills, abilities, motives, values), an exhaustive list of which is provided in Art. 570. It is determined that since the concept of "customs competence" is the ability of a person to apply the named characteristics, that is, customs competency in practical activities to achieve the corresponding results of efficiency, these concepts are related as a whole and a part. It is noted that the normative definition of the concept of "customs competences" through the concept of "professional competence" (Art. 570 of the Customs Code of Ukraine) is a violation of legal technique, since the latter is much broader and more voluminous in its content and essence.

Key words: *customs competences, customs legislation, list of customs competences, level of positions of customs officials, typical positions of customs bodies, special requirements, customs officials.*

Актуальність проблеми. Поняття «митні компетенції», яке передбачено і визначено у ст. 570 Митного кодексу України [1] (далі – МК України) є новітнім правовим поняттям як для митного законодавства зокрема, так і для чинного законодавства України у цілому. Актуальність визначення його сутності, змістовного навантаження, зіставлення його з іншими спорідненими поняттями («митна компетентність», «професійна компетентність», «компетенція митних органів»), характеристики особливостей його нормативно-правового регулювання безперечно зумовлена необхідністю як подальшого удосконалення митного законодавства, так і становлення і розвитку теорії службового права та службового законодавства. Питання визначення сутності поняття «митні компетенції» набуває особливої ваги з огляду на відсутність наукових публікацій з цієї проблематики.

Метою статті є визначення сутності поняття «митні компетенції», виокремлення їх особливостей і здійснення зіставлення цього поняття з такими спорідненими поняттями, як «митна компетентність» і «професійна компетентність», «компетентність митних органів».

Виклад основного матеріалу. Однією із особливостей спеціальних вимог до претендентів на посаду державної служби в митному органі є митні компетенції як новітнє правове явище у сфері митної служби, яких уперше визначено у ст. 570 МК України в редакції Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» [2]. Названа стаття не тільки передбачає «митні компетенції», але й визначає, що це «вимоги до професійної компетентності посадових осіб митних органів, які займають посади державної служби категорій «Б» і «В», що містять сукупність характеристик (знань, умінь, навичок, здібностей, мотивів, цінностей), які забезпечують виконання посадовими особами обов'язків на високому рівні для реалізації завдань, покладених на митні органи».

Перш ніж перейти до характеристики цього поняття видається за доцільне звернутися до визначення сутнісно-змістовних значення понять «компетенція». Аналіз теоретичних доробок з цього питання свідчить про те, що поняття «компетенція» має два таких значення: 1) юридичне: це – сукупність встановлених в офіційній формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи [3, с. 196]; право здійснювати відповідно до статусу … функції і повноваження…» [4, с. 433]; формально визначений обсяг повноважень наділеного владою суб'єкта щодо виконання його функцій [5, с. 240]. Саме цей аспект досліджували зокрема Д. Примаченко (аналіз поняття та правової природи компетенції, характеристика структури компетенції митних органів) [6]; А. Назарко (комплексний аналіз поняття та особливостей компетенцій митних органів України з урахуванням поточних інновацій у митній сфері) [7; 8]; О. Ільченко (характеристика окремих понятійно-категоріальних елементів системи теоретико-правового регулювання відносин протидії корупції у митній сфері як важливого складового елементу зміцнення митної безпеки) [9]; 2) прикладне (практико-орієнтоване): це – сукупність певних характеристик (знань, умінь, навичок, здібностей,

мотивів, цінностей). Стосовно цього аспекту поняття «митні компетенції» слід зазначити, що з огляду на його новітній характер наукові доробки є відсутніми.

Важливо звернути увагу на те, що прикладне значення поняття «митні компетенції» має прояв у тому, що абз 4 п. 4 ст. 570 МК України передбачає, що визначення цього поняття надається тільки для цілей Розділу XX «Митні органи», тобто це визначення не поширюється не тільки на інші нормативно-правові акти, але й не поширюється на інші розділи МК України. Таким чином, поняття «митні компетенції» має обмежено-прикладне значення, що підтверджується тим, що це поняття, попри те, що воно поширюється на Розділ XX МК України, фактично використовується тільки в ст.ст. 570 «Особливості прийняття на службу до митних органів», 570-3 «Особливості проходження служби в митних органах», 585 «Оплата праці посадових осіб та працівників митних органів» цього Розділу. При цьому важливо акцентувати увагу на тому, що поняття «митні компетенції» має безпосереднє відношення як щодо прийняття особи на службу до митних органів, так і щодо проходження державної служби посадовими особами митних органів (про що йдеться нижче).

Аналіз поняття «митні компетенції» дає підстави виокремити такі основні характеристики, які визначають їх сутність, особливості та дозволяють відмежувати від інших споріднених понять.

1. Митні компетенції – це: а) вимоги до професійної компетентності посадових осіб митних органів (абз. 5 ч. 4 ст. 570); і б) спеціальні вимоги до осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В» у митних органах (абз. 3 ч. 4). При цьому слід звернути увагу на такі важливі моменти.

Законодавець використовує два поняття – «компетенція» («митні компетенції») і «компетентність» («професійна компетентність»), що потребує як визначення сутності цих понять, так і їхнього зіставлення. Слід звернути увагу на те, що у цьому разі використано прикладний аспект поняття «митні компетенції» (знання, уміння, навички, здібності, мотиви, цінності). Натомість «компетентність» – це здатність особи застосовувати названі характеристики, тобто компетенцію у практичній діяльності для досягнення відповідних результатів ефективності. Виходячи із наведеного слід зазначити, що МК України, використовуючи поняття «компетенція» (вірніше поняття «митні компетенції»), передбачає тільки необхідність володіння відповідними характеристиками, тобто знаннями, уміннями, навичками, здібностями, мотивами, цінностями, що не передбачає вимоги стосовно здатності особи застосовувати ці характеристики на практиці з метою досягнення відповідних результатів.

Видається, що таке положення є прийнятним у тому разі, коли йдеться про претендента на посаду державної служби у митному органі, оскільки визначити його рівень митної компетентності є неможливим, так як особа не здійснює практичної діяльності в митному органі. Водночас важливо звернути увагу на те, що стосовно посадових осіб митних органів використання поняття «митні компетенції» є некоректним, особливо у розрізі перевірки їхнього рівня «митних компетенцій». Видається, що у цьому разі йдеться не про поняття «митні компетенції», а про поняття «митна компетентність», оскільки має місце саме визначення здатності посадових осіб митних органів реалізувати свої митні компетенції у практичній діяльності, тобто йдеться про рівень митної компетентності. У контексті наведеного слід звернути увагу на те, що Закон «Про державну службу» [10] використовує поняття «професійна компетентність» щодо: а) особи, яка претендує на посаду державної служби (п. 1 ст. 20); і б) державних службовців у контексті необхідності підвищення ними рівня професійної компетентності (ст. 48). Таким чином, Закон «Про державну службу» передбачає необхідність володіння претендентом таким якісним показником, як «професійна компетентність», який є неможливим без такого кількісного показника, як «компетенція». Наведене свідчить про те, що поняття «компетентність» співвідноситься з поняттям «компетенція» як ціле і частка, або іншими словами «компетенція» є складовою «компетентності».

Має місце і необхідність здійснення зіставлення понять «митні компетенції» і «професійна компетентність» у митному законодавстві. Слід звернути увагу на те, що законодавець

визначає поняття «митні компетенції» через поняття «професійна компетентність»: «митні компетенції – це вимоги до професійної компетентності …», тобто частка (компетенція) визначається через ціле (компетентність), що є порушенням юридичної техніки. Ще одним порушенням юридичної техніки є те, що визначаючи поняття «митні компетенції» через поняття «професійна компетентність», законодавець не тільки не надає визначення поняття «професійна компетентність», але й не передбачає посилання на Закон «Про державну службу», в якому таке визначення надається для сфери державної служби: це «здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку» (п. 5 ч. 1 ст. 2). Як підсумок вищенаведеного слід зазначити, що і використання поняття «митні компетенції» у МК України, і передбачене визначення цього поняття є досить дискусійними і вони потребують внесення відповідних змін до ст. 570 МК України.

2. Зміст митних компетенцій становить сукупність певних характеристик, вичерпний перелік яких визначено ст. 570 МК України. З огляду на те, що ані МК України, ані Закон «Про державну службу» не передбачають визначення наведених вище понять, видається за необхідне зупинитися на них, зокрема зазначити, що: а) знання – це обсяг теоретичної інформації, що стосується певної сфери; сукупність відомостей з певної галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо; б) уміння – це здатність успішно та свідомо виконувати діяльність у сфері митної справи, розв'язувати завдання, що ґрунтується на набутих знаннях і досвіді; в) навички – набуті досвідом і практикою вміння виконувати певні дії та завдання автоматично, без зайвих зусиль, використовуючи наявні знання для досягнення мети; г) здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, які є умовою успішного виконання діяльності у сфері митної справи та які забезпечують швидке оволодіння знаннями, уміннями і навичками; д) мотиви – це спонукання, які рухають до дій, поведінки або діяльності, викликаючи потребу в чомусь і визначаючи напрямок та стійкість її вчинків; ж) цінності – це те, що особа вважає особливо важливим, значущим і вартісним, що визначає її поведінку, рішення та мотивацію. Як слідує з наведеного, переважна більшість понять є взаємообумовленими, взаємопов'язаними та взаємозалежними між собою.

У контексті наведеного слід звернути увагу на окремі неточності, що мають місце стосовно переліку характеристик, якими має володіти особа, яка претендує на посаду державної служби в митному органі. Так, МК України не передбачає визначення поняття «професійна компетентність» (через яке визначається поняття «митних компетенцій»), а Закон «Про державну службу», який передбачає визначення поняття «професійна компетентність», відносить до його змісту такі характеристики, як: а) спеціальні знання (обсяг теоретичної інформації, що стосується сфери митної справи; сукупність відомостей з галузі митної справи, набутих у процесі навчання, дослідження тощо); б) уміння; в) навички; г) моральні якості, тобто внутрішні риси, переконання та принципи особи, які визначають її ставлення до добра і зла, справедливості, честі та відповідальності, а також регулюють поведінку та взаємодію з іншими людьми. Йдеться про такі якості, як: подяка, чесність, співчуття, співпереживання, співпраця, повага, рівність, справедливість, мужність, схвалення, щирість, відповідальність, наполегливість, самоконтроль тощо; д) ділові якості, тобто особистісні риси та характеристики особи, які визначають її ефективність та успішність у професійній діяльності. Йдеться про такі якості, як: самостійність, відповідальність, комунікабельність, цілеспрямованість, стресостійкість, чесність, вміння приймати рішення, працездатність, гнучкість тощо. Як свідчить вищенаведене, переліки характеристик митних компетенцій і професійної компетентності переважно не співпадають (окрім умінь і навичок), що дає підстави стверджувати про прогалини та неточності, які мають місце у правовому регулюванні поняття «митні компетенції» та потребують як усунення колізій, так і доопрацювання прогалин.

3. Сукупність характеристик поняття «митні компетенції» спрямовано на забезпечення виконання посадовими особами обов'язків на високому рівні для реалізації завдань, покладених на митні органи. Визначальним у цьому положенні є прикметник «високий

рівень», який допускає не тільки широке тлумачення з огляду на те, що його нормативно не урегульовано, але й можливість прояву суб'єктивності при вирішення питання щодо визначення рівня виконання посадовими особами своїх обов'язків.

Видається, що у цьому разі має місце сукупність таких показників, як: а) своєчасність: виконання посадових обов'язків є безпосередньо пов'язаним з дотриманням визначених строків, тобто недостатньо просто виконати свої обов'язки – необхідно виконати їх у відповідності до встановлених строків; б) інтенсивність: визначається повнотою його службових обов'язків, тобто сукупністю усіх можливих і допустимих варіантів відповідної поведінки, дій і рішень; в) сумлінність: має прояв насамперед у досягнутих результатах певної діяльності: недостатньо просто будь-чим займатися – необхідно досягати певних позитивних результатів своєї діяльності; г) творчість: недостатньо будь-якою ціною виконувати службові обов'язки, доручення чи вказівки керівника, а необхідно проявляти при цьому інноваційність у виборі того варіанту рішення, яке буде найбільш ефективним, доцільним та оптимальним у певній ситуації; д) ініціативність: слід проявляти активну поведінку щодо внесення нових пропозицій при вирішенні тих чи інших питань, що належать до повноважень, тобто посадова особа не повинна чекати вказівок та розпоряджень з боку керівника, а має сама ініціювати вирішення певних питань [11, с. 129].

4. Митні компетенції характеризуються колом осіб, на яких поширюється їхня дія. Перш ніж перейти до характеристики цього кола осіб, слід звернути увагу на те, що вони поширюють свою дію або на посадових осіб митних органів, або на осіб, які претендують на зайняття посади державної служби в митному органі, і не стосуються працівників митних органів, діяльність яких регулюється законодавством про працю. Слід виокремити три групи осіб, на яких поширюються митні компетенції, у залежності від критерію класифікації, зокрема від:

1) статусу осіб, тобто: а) осіб, які претендують на зайняття посади державної служби в митному органі – при прийнятті на службу до митних органів (п. 4 ст. 570 МК України); б) осіб, які є посадовими особами митних органів – при щорічній перевірці рівня їхніх митних компетенцій (ст. 570-3 МК України);

2) категорій посади державної служби (визначених Законом «Про державну службу»), які займають посадові особи митних органів, тобто:

а) категорії «А»: як уже зазначалося вище, поняття «митні компетенції» використовується тільки у ст.ст. 570, 570-3 і 585 МК України, і тільки ст. 570 передбачає, що митні компетенції як спеціальна вимога стосується осіб, які претендують на зайняття посад державної служби категорій «Б» і «В» у митних органах. Водночас слід звернути увагу на те, що ст.ст. 570-1 і 570-2, які стосуються вимог до особи, яка претендує на посаду керівника Держмитслужби (державна посада категорії «А») та порядку її призначення на посаду та звільнення з посади, не передбачає жодного згадування поняття «митні компетенції». Таким чином, на рівні законів питання щодо поширення митних компетенцій на особу, яка претендує на посаду державної служби категорії «А» (начальник Держмитслужби, його перший заступник і заступники), в митному органі не регулюється. При цьому важливо зазначити, що це питання регулюється на рівні такого підзаконного нормативно-правового акта, як Каталог типових посад посадових осіб митних органів [12] (далі – Каталог). Так, п. 9 Каталогу передбачає, що до державних посад категорії «А» належать I і II рівні типових посад митних органів, тобто рівні, які охоплюють посади, основний функціонал яких становлять: керівництво митним органом, здійснення повноважень керівника державної служби в митному органі, визначення пріоритетних цілей, стратегії розвитку та плану роботи митного органу, забезпечення зовнішньої та внутрішньої комунікації тощо. Тобто йдеться про типові посади стратегічного рівня до яких належать Голова Держмитслужби, перший заступник і заступники Голови Держмитслужби. Отже, на рівні підзаконного нормативно-правового акта митні компетенції поширюються на посади державної служби категорії «А» у митному органі. Видається, що такий підхід є, як мінімум, некоректним і потребує як переосмислення, так і належного нормативного регулювання на рівні закону, зокрема – на рівні ст. 570-1 МК України;

б) категорії «Б»: йдеться про державні посади керівного рівня, до яких належать посади керівника: а) самостійного структурного підрозділу апарату Держмитслужби (департамент, управління); б) самостійного структурного підрозділу (відділ, сектор), заступника керівника самостійного структурного підрозділу апарату Держмитслужби (департамент, відділ, сектор), першого заступника, заступника начальника митниці; в) структурного підрозділу і його заступників у складі самостійного структурного підрозділу апарату Держмитслужби (управління, відділ, сектор); керівника самостійного структурного підрозділу і його заступників самостійного структурного підрозділу митниці (управління, відділ, сектор); керівника підрозділу у складі самостійного структурного підрозділу і його заступників митниці (відділ, сектор); керівника митного поста і його заступників; керівника структурного підрозділу і його заступників у складі митного поста (відділ, сектор);

в) категорії «В»: йдеться про посади фахового рівня, до яких належать посади головного державного інспектора, старшого державного інспектора, державного інспектора;

3) рівня посади державної служби в митному органі (тобто ознаки, що відображає якісні відмінності у характеристиках складності та відповідальності роботи на тому чи іншому рівні службової діяльності на посадах державної служби в митних органах). Відповідно до Каталогу [12] встановлено вісім рівнів посад у залежності від їхнього основного функціоналу, які об'єднано у три групи: стратегічний рівень (I і II рівні посад); керівний рівень (III, IV, V рівні посад); фаховий рівень (VI, VII, VIII рівні посад).

5. Уперше нормативно визначено перелік митних компетенцій і здійснено їхню класифікацію на дев'ять груп у залежності від: а) переліку типових посад посадових осіб митних органів (вісім рівнів); б) основного функціоналу посад відповідного рівня (напр., керівництво митним органом, здійснення повноважень керівника державної служби в митному органі, визначення пріоритетних цілей, стратегії розвитку та плану роботи митного органу, забезпечення зовнішньої та внутрішньої комунікації тощо – для I і II рівнів посад тощо); в) ролі та місця посади в організаційній структурі митного органу (напр., посада керівника самостійного структурного підрозділу апарату Держмитслужби) та її основної мети (напр., забезпечення реалізації державної митної політики, зокрема з питань: митного контролю, митного оформлення, захисту прав інтелектуальної власності, надання адміністративних послуг тощо).

Висновки. Вищенаведене дозволяє зробити такі основні висновки щодо поняття «митні компетенції»: по-перше, характеризується прикладним (практико-орієнтовним) аспектом; по-друге, співвідноситься з поняттями «митна компетентність» і «професійна компетентність» як частка і ціле; по-третє, як спеціальна вимога є невід'ємними тільки для осіб, які претендують на посади державної служби в митних органах, на відміну від посадових осіб митних органів, для яких невід'ємною вимогою є митна компетентність.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. Дата оновлення: 31.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text.

2. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів: Закон України від 17.09.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text.

3. Авер'янов В.Б. Компетенція. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. У 6 т. Т. 3. К-М. Київ: Укр. енцикл., 2001. 790 с.

4. Селіванов А.О. Компетенція. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 5. Адміністративне право. Харків: Право, 2016. 960 с.

5. Петришин О.О. Компетенція. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. 952 с.

6. Примаченко Д.В. Компетенція митних органів у сфері реалізації митної політики: сучасний стан. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 126–129.

7. Назарко А.А. Митні компетенції в Україні: впровадження інновацій для підвищення ефективності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 587–592.

8. Назарко А.А. Поняття та особливості компетенції митних органів у контексті інноваційних процесів у сфері митної справи України. *Правова держава*. 2024. № 55. С. 77–86.

9. Ільченко О.В. Компетенція митних органів одо протидії корупції у царині забезпечення митної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія Право. 2024. Вип. 86. Ч. 3. С. 317–322.

10. Про державну службу: Закон України від 16.12.2015 р. № 3723-XII. Дата оновлення: 04.06.2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

11. Біла-Тіунова Л.Р. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу». Одеса: Фенікс, 2020. 628 с.

12. Деякі питання оплати праці посадових осіб та працівників митних органів: Постанова КМ від 23.05.2015 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/618-2025-%D0%BF#n24.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЧОЛАК В. Д.,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Одеський державний університет внутрішніх справ)

УДК 342.9:351.74
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.26

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей адміністративно-правового регулювання забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях України. Встановлено, що сучасні безпекові виклики, зумовлені наслідками збройної агресії, потребують не лише оперативного відновлення системи публічного управління, а й запровадження специфічних правових механізмів, які забезпечують належний рівень правопорядку при безумовному дотриманні прав і свобод людини. Обґрунтовано, що правове регулювання в цій сфері є багаторівневим та поєднує норми загального законодавства (Конституції України, законів України «Про Національну поліцію») з положеннями спеціального правового режиму, зокрема, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та відповідних підзаконних актів. Розкрито роль військово-цивільних адміністрацій у здійсненні координаційних, контрольних і виконавчих функцій, а також охарактеризовано особливості міжвідомчої взаємодії органів виконавчої влади, силових структур та місцевого самоврядування.

Увагу приділено необхідності забезпечення відповідності національного правозастосування міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема положенням Європейської конвенції з прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та інших актів міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано концепт адаптивного правового регулювання як умови оперативного реагування на зміну безпекової ситуації та викладено рекомендації щодо дотримання принципів правової визначеності, пропорційності й підзвітності. З'ясовано роль громадських формувань і місцевих ініціатив у забезпеченні правопорядку та формуванні довіри до державної влади. Наголошено на потребі подальшого наукового дослідження цієї тематики з метою розроблення сталої нормативної моделі адміністративно-правового регулювання у процесі реінтеграції деокупованих територій.

Ключові слова: *деокуповані території, публічна безпека, військово-цивільні адміністрації, правове регулювання, правова визначеність, права людини, правовий режим, стабілізаційні заходи.*

Cholak V. D. Peculiarities of legal regulation in the field of ensuring public security and order in the deoccupied territories

The article provides a comprehensive analysis of the features of administrative and legal regulation of ensuring public security and order in the deoccupied territories of Ukraine. It is established that modern security challenges caused by the consequences of armed aggression require not only the prompt restoration of the public administration system, but also the introduction of specific legal mechanisms that ensure the proper level of law and order with unconditional respect for human rights and freedoms. It is substantiated that legal regulation in this area

is multi-level and combines the norms of general legislation (the Constitution of Ukraine, laws on the National Police,) with the provisions of a special legal regime, in particular, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" and relevant by-laws. The role of military administrations in the implementation of coordination, control and executive functions is revealed, and the features of interdepartmental interaction between executive bodies, law enforcement agencies and local self-government are also characterized.

Attention is paid to the need to ensure compliance of national law enforcement with international standards in the field of human rights, in particular the provisions of the European Convention on Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and other acts of international humanitarian law. The concept of adaptive legal regulation as a condition for an operational response to a change in the security situation is analyzed and recommendations are made regarding compliance with the principles of legal certainty, proportionality and accountability. The role of public organizations and local initiatives in ensuring law and order and building trust in state authorities is clarified. The need for further scientific research on this topic is emphasized in order to develop a sustainable normative model of administrative and legal regulation in the process of reintegration of deoccupied territories.

Key words: *deoccupied territories, public security, military administrations, administrative law, legal certainty, human rights, legal regime, stabilization measures.*

Вступ. У сучасних умовах Україна перебуває в складній ситуації, коли значна частина територій, що була під контролем держави-окупанта, поступово повертається під юрисдикцію української влади. Цей процес супроводжується численними правовими, організаційними та безпековими викликами, які вимагають термінового та системного реагування з боку держави. Насамперед, це стосується необхідності відновлення ефективної та легітимної системи публічного управління, яка здатна не лише виконувати адміністративні функції, а й гарантувати дотримання прав людини, відновлення правопорядку та стабільність у соціумі.

Одним із пріоритетних напрямів цього процесу є створення та впровадження ефективного адміністративно-правового механізму, спрямованого на забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Йдеться про формування системи правового регулювання, яка з урахуванням особливостей правового статусу деокупованих регіонів та специфіки постконфліктного середовища здатна забезпечити комплексну відповідь на виклики безпеки, правового вакууму та втрати довіри до державних інституцій.

Особливої уваги потребують території, які протягом тривалого часу функціонували поза межами конституційного поля України. На таких територіях, як правило, було зруйновано або повністю паралізовано інститути державної влади, демонтовано системи правоохоронного захисту, знищено або дискредитовано механізми судового захисту прав громадян. Унаслідок цього утворився глибокий правовий вакуум, що супроводжувався правовим нігілізмом серед частини населення, зростанням рівня недовіри до офіційних органів держави, а також поширенням проросійських наративів та антиукраїнських настроїв.

Відтак, створення адміністративно-правового механізму забезпечення публічної безпеки на деокупованих територіях має враховувати не лише юридичні особливості регіонів (зокрема правовий режим воєнного або надзвичайного стану), а й глибокі соціально-психологічні чинники. Це передбачає, з одного боку, впровадження особливих, тимчасових правових режимів, які забезпечать швидке реагування на загрози, відновлення контролю та правопорядку, а з іншого – дотримання правових стандартів, прозорих процедур, захист прав і свобод людини, що є критично важливим для формування довіри до державної влади на звільнених територіях.

Питання адміністративно-правового забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях є відносно новим для української правової науки й почало активно

розроблятися лише в останні роки у зв'язку з актуалізацією проблеми тимчасової окупації частини території України та потребою її реінтеграції. У науковій літературі цю тематику досліджували, зокрема, Б.О. Логвиненко, В. Бондар, А.О. Плаксун, Г.А. Гончаренко, Ю.М. Нікітюк та інші дослідники, однак системне, комплексне дослідження правової природи забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях залишається актуальним напрямом сучасної науки. Новизна цієї теми обумовлена як відсутністю сталих практик правового реагування на подібні ситуації в історії незалежної України, так і необхідністю створення оригінальної моделі нормативного забезпечення з урахуванням міжнародних стандартів, безпекових загроз та гуманітарного контексту.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей правового регулювання у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях.

Результати дослідження. Сьогодні актуалізується потреба у створенні ефективної законодавчої основи, яка б визначала правовий статус і специфіку управління деокупованими територіями, забезпечувала належний захист прав громадян і передбачала чіткі правові механізми для відновлення повноцінного державного контролю над цими регіонами [1, с. 521]. Актуальність означеної проблематики обумовлена сукупністю факторів, серед яких слід виокремити: високий рівень соціальної напруги; загрозу повторної дестабілізації ситуації; діяльність диверсійно-розвідувальних груп та залишків окупаційного адміністративного апарату; збереження нелегального обігу зброї, боєприпасів та вибухових речовин; недовіру значної частини місцевого населення до представників державної влади; а також системні загрози порушення прав і свобод людини як з боку окремих осіб, так і з боку представників публічної адміністрації.

У таких умовах забезпечення публічної безпеки не може здійснюватися виключно на підставі загального нормативного регулювання. Необхідно створювати спеціальні адміністративно-правові механізми, які дозволяють зберегти баланс між потребою у застосуванні примусових або обмежувальних заходів з метою захисту публічного інтересу та імперативом дотримання принципів правової визначеності, пропорційності, законності, неприпустимості свавільного втручання держави у сферу прав і свобод людини.

Крім того, діяльність органів публічної влади в деокупованих регіонах повинна здійснюватися з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, міжнародних стандартів у сфері прав людини, зокрема положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій (1977 р.), а також практики Європейського суду з прав людини, що має обов'язковий характер для України. Згідно з вказаними актами, навіть в умовах надзвичайного або воєнного стану держава зобов'язана забезпечити дотримання невід'ємних прав, запроваджувати обмеження лише в законодавчо визначеному порядку, під контролем уповноважених органів, із гарантією судового оскарження.

У результаті системного аналізу чинного законодавства, наукових підходів і практики застосування норм права в умовах особливого правового режиму можна виокремити наступні основні особливості правового регулювання у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку на деокупованих територіях України, які відображають специфіку взаємодії органів публічної влади, правоохоронних структур і громадянського суспільства в умовах постконфліктної трансформації, а також спрямовані на забезпечення балансу між безпековими потребами та дотриманням прав і свобод людини.

Насамперед, така система правового регулювання характеризується поєднанням норм загального законодавства, яке має універсальне і постійне застосування, із спеціальними нормативно-правовими актами, що впроваджують особливі правові режими в умовах воєнного стану. До актів загального характеру, що діють на деокупованих територіях, належать: Конституція України, яка закріплює основоположні права, свободи громадян та принцип верховенства права [2]; Закон України «Про Національну поліцію», що визначає засади діяльності поліції у сфері охорони публічного порядку та застосування примусових заходів [3]; Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс

України, які регламентують відповідальність за посягання на громадський порядок [4, 5]; та інші.

Поряд з цим, на звільнених від окупації територіях вказані норми реалізуються у взаємозв'язку з положеннями спеціального законодавства, зокрема Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Цей акт визначає обсяг повноважень військових адміністрацій, допустимі межі обмеження прав громадян, а також порядок запровадження таких заходів, як комендантська година, заборона на пересування, обмеження на проведення зібрань тощо [6]. На підзаконному рівні діють інструкції, розпорядження та інші нормативні акти, що конкретизують механізми реалізації згаданих положень у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, а також визначають порядок взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах особливого правового режиму. В якості прикладу можна навести наказ МВС України від 31.10.2016 № 1129 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», в якому затвердив відповідну інструкцію, яка встановлює механізм взаємодії між головними управліннями Національної поліції в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі, областях і місті Києві, а також міжрегіональними територіальними органами поліції та їх підрозділами під час реагування на надзвичайні ситуації. Він регламентує порядок спільного виконання аварійно-рятувальних і невідкладних робіт, реалізації планів реагування, а також виконання визначених законом службових завдань у разі запровадження режиму воєнного чи надзвичайного стану, включно із завданнями у сфері територіальної оборони та цивільного захисту в особливий період [7].

Однією з ключових характеристик правового регулювання в означеній сфері є запровадження механізмів підвищеного контролю за діяльністю органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і правоохоронних органів. Така потреба продиктована ризиками управлінських помилок та зловживань владними повноваженнями в умовах відсутності стабільного правового середовища. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає особливі повноваження військових адміністрацій, які тимчасово замінюють або підсилюють місцеву владу в разі її неспроможності. Зокрема, військові адміністрації здійснюють координацію діяльності між суб'єктами публічного управління, реалізовують нагляд за дотриманням законодавства, а також уповноважені організовувати взаємодію між силовими структурами [6].

Забезпечення публічної безпеки повинно узгоджуватися з дотриманням міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини. На деокупованих територіях існує загроза зловживань з боку публічної влади, що вимагає нормативного закріплення гарантій пропорційності, законності і можливості оскарження застосованих заходів впливу. Особливості безпекового регулювання на деокупованих територіях мають враховувати не лише військову необхідність, а й загальноєвропейські підходи до правового захисту особи. Вказані вимоги зумовлені положеннями Конституції України, Європейської конвенції з прав людини (1950), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966) та іншими нормативно-правовими актами. Як слушно зазначає Чорнолуцький Р.В., «гармонійне поєднання внутрішніх правових заходів та міжнародних стандартів є найефективнішим підходом до захисту прав людини під час воєнного стану» [8, с. 153].

Також в умовах деокупації доцільним є впровадження особливих адміністративно-правових режимів, спрямованих на стабілізацію ситуації, виявлення колаборантів, попередження терористичних загроз. Військові адміністрації, СБУ, Національна поліція та інші органи влади отримують розширені повноваження для тимчасового обмеження прав з дотриманням принципів правової визначеності. У цьому контексті важливо дотримуватися балансу між ефективністю заходів та недопущенням правового свавілля. Тому правова визначеність під час введення обмежень у сфері безпеки є базовою гарантією недопущення порушень прав людини.

Нормативна гнучкість є обов'язковою умовою ефективного реагування держави на динамічні зміни безпекової ситуації. Спрощені механізми прийняття підзаконних актів, включно з розпорядженнями начальників військових адміністрацій, дозволяють у реальному часі адаптувати правові режими до оперативних потреб регіону. Такі нормативні акти, хоч і мають тимчасовий характер, забезпечують правове врегулювання питань комендантської години, режимів пересування, торгівлі, охорони об'єктів критичної інфраструктури. Гнучкість не повинна суперечити принципу верховенства права, тому усі дії мають супроводжуватись правовим обґрунтуванням та процедурною прозорістю.

Децентралізований підхід у сфері забезпечення публічної безпеки на деокупованих територіях України базується на концепції широкого залучення місцевих органів влади та громадянського суспільства до реалізації безпекових функцій, що є важливим елементом правової держави й демократичного врядування. Вказаний підхід передбачає нормативне закріплення можливості участі громадян у процесах охорони громадського порядку та державного кордону, а також створення правових механізмів взаємодії між населенням, органами місцевого самоврядування та правоохоронними структурами.

Правовою основою такого залучення є Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», який визначає статус, права та обов'язки громадських формувань, порядок їх створення, реєстрації, взаємодії з органами Національної поліції, Державної прикордонної служби, військовими адміністраціями та іншими суб'єктами сектору безпеки. Згідно з цим законом, громадські формування можуть здійснювати спільне патрулювання з поліцією, брати участь у профілактичних заходах, сприяти оперативному реагуванню на правопорушення, а також виступати суб'єктами локального моніторингу стану правопорядку [9].

Крім того, законодавством передбачено, що органи місцевого самоврядування мають право ініціювати розробку та ухвалення місцевих програм у сфері публічної безпеки, які фінансуються з місцевих бюджетів або за участі грантових коштів. Такі програми можуть включати заходи щодо посилення співпраці з добровольчими формуваннями, закупівлі технічних засобів охорони, організації навчань та інструктажів, а також інформаційно-просвітницької роботи з населенням. В умовах деокупованих територій така взаємодія набуває особливої ваги, оскільки дозволяє швидко мобілізувати місцевий ресурс, адаптувати безпекові заходи до конкретного соціально-просторового контексту, а також формує довіру до державних інституцій через участь громади у процесі прийняття рішень. Саме тому правове регулювання участі громадськості у сфері публічної безпеки має бути чітко виписане, процедурно визначене та інтегроване у загальну систему адміністративно-правового забезпечення стабілізації на звільнених територіях.

Висновки. У процесі постконфліктного відновлення державності на деокупованих територіях України адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки та порядку набуває ключового значення як гарант правової стабільності, безпеки громадян і легітимності влади. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правове регулювання у цій сфері має складну багаторівневу структуру, яка поєднує загальне нормативно-правове регулювання із спеціальними режимами, запровадженими у зв'язку з воєнним станом. Особливу увагу при цьому слід приділяти забезпеченню балансу між обґрунтованими заходами примусу з метою нейтралізації безпекових загроз та безумовним дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини.

До основних особливостей правового регулювання у цій сфері слід віднести: інтеграцію норм загального й спеціального законодавства, включаючи Конституцію України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», інші галузеві акти; пріоритетність прав і свобод особи як юридично зобов'язуючого орієнтира державної політики безпеки; посилення міжвідомчого контролю та координації дій між органами виконавчої влади, правоохоронними структурами та військовими адміністраціями; впровадження адаптивних правових режимів, здатних оперативно реагувати на зміну безпекової ситуації на місцях; розширення ролі органів місцевого самоврядування та громадськості у підтриманні

публічного порядку, що відповідає принципам децентралізації та партисипативного управління.

Незважаючи на певні напрацювання в науковому дискурсі, питання правового забезпечення публічної безпеки на деокупованих територіях залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого розвитку. Особливої уваги заслуговують аспекти нормотворчої гнучкості, інституційної взаємодії, правової визначеності та ефективних механізмів демократичного контролю над заходами, що обмежують права громадян. Розроблення й імплементація цілісної концепції правового регулювання в цій сфері є необхідною умовою успішної реінтеграції звільнених територій у єдиний правовий простір України та сталого розвитку в умовах постконфліктної трансформації.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко Г.А., Нікітюк Ю.М. Заходи держави щодо реінтеграції ТОТ України як складова відновлення національної державності: теоретико-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 520–526.

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

7. Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії територіальних органів поліції та міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України під час реагування на надзвичайні ситуації, у випадку уведення правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.10.2016 № 1129. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0085-17#Text

8. Чорнолуцький Р.В. Порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану. *Права людини і громадянина в умовах воєнного стану: виклики та механізми захисту* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Харків, 6 груд. 2024 р. Харків, 2024. С. 150–154.

9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШУМЕЙКО І. П.,
доктор філософії за спеціальністю
081 Право,
докторант кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет),
старший викладач кафедри менеджменту
та публічного адміністрування
*(Таврійський державний
агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного)*

УДК 342.9:346.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.27

ЗДІЙСНЕННЯ СУДАМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮРИСДИКЦІЙ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАХОДІВ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена судовому контролю за застосуванням заходів фінансової відповідальності. Визначено, що судовий контроль за застосуванням заходів фінансової відповідальності буває обов'язковим (що здійснюється за ініціативою суб'єкта владних повноважень у передбачених законом випадках) та факультативним (що здійснюється за ініціативою адресата адміністративного акта). З'ясовано, що обов'язковий судовий контроль може бути попереднім (якщо суд стягує фінансову санкцію, яку порушник мав сплатити добровільно без адміністративного акта) або наступним (якщо суд перевіряє наявність підстав для примусового стягнення фінансової санкції, застосованої в адміністративному акті, який набрав чинності та не був виконаний). Визначено, що початок процедури судового оскарження може: 1) призводити до автоматичного зупинення дії оскаржуваного акта; 2) призводити до зупинення дії акта за загальним правилом, якщо судом чи адміністративним органом не вирішено інше; 3) не призводити до зупинення дії акта, якщо судом не вжито заходів забезпечення позову. Обґрунтовано необхідність переходу до моделі автоматичного зупинення дії акта, оскарженого до суду. Охарактеризовано, що в більшості випадків судовий контроль у сфері фінансової відповідальності здійснюють адміністративні суди. Визначено, що господарські суди здійснюють судовий контроль у випадках: 1) якщо притягнення до фінансової відповідальності здійснюється за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства; 2) якщо йдеться про стягнення фінансової санкції з боржника у справі про банкрутство чи неплатоспроможність. Встановлено, що звернення до суду за здійсненням судового контролю обмежується строком звернення (крім вимог Антимонопольного комітету України про стягнення пені). З'ясовано, що ці строки можуть бути загальними або спеціальними і мають тривалість від 10 днів до 6 місяців. Визначено, що як правило, строки є поновлюваними, однак для оскарження рішень Антимонопольного комітету України встановлено присічний строк.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, адміністративний акт, банкрутство, господарське судочинство, зупинення дії оскаржуваного акта, строк звернення до суду, судовий контроль, фінансова відповідальність.*

Shumeiko I. P. Exercise of judicial control over the application of financial responsibility measures by courts of administrative and commercial jurisdiction

The article is devoted to judicial control over the application of measures of financial responsibility. It is determined that judicial control over the application of measures of financial responsibility can be mandatory (carried out at the initiative of the authority in cases provided for by law) and optional (carried out at the initiative of the addressee of the administrative act). It is clarified that mandatory judicial control may be preliminary (if the court imposes a financial penalty that the offender would have had to pay voluntarily without an administrative act) or subsequent (if the court verifies the grounds for the enforcement of a financial penalty imposed in an administrative act that has entered into force and has not been executed). It has been determined that the commencement of judicial appeal proceedings may: 1) lead to the automatic suspension of the contested act; 2) lead to the suspension of the act as a general rule, unless otherwise decided by the court or administrative authority; 3) not lead to the suspension of the act, unless the court has taken measures to secure the claim. The need to transition to a model of automatic suspension of the act appealed to the court is justified. It is noted that in most cases, judicial control in the field of financial responsibility is exercised by administrative courts. It has been determined that commercial courts exercise judicial control in the following cases: 1) if financial responsibility is imposed for violation of antitrust and competition legislation; 2) if it concerns the imposition of a financial penalty on a debtor in a bankruptcy or insolvency case. It has been established that appeals to the court for judicial control are limited by the time limit for appeal (except for claims by the Antimonopoly Committee of Ukraine for the imposition of penalties). It has been clarified that these time limits may be general or special and range from 10 days to 6 months. It has been determined that, as a rule, the time limits are renewable, but a strict time limit has been established for appealing against decisions of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

Key words: *administrative act, administrative proceedings, bankruptcy, commercial proceedings, financial responsibility, judicial review, suspension of the contested act, time limit for appealing to the court.*

Постановка проблеми. Фінансова відповідальність, як відносно новий вид юридичної відповідальності, ще перебуває в процесі свого становлення, а її правове регулювання ще не відрізняється системним підходом. В той же час, вплив фінансової відповідальності на права приватних осіб (здебільшого суб'єктів господарювання) є значним – з одного боку, через суворість фінансових санкцій, а з іншого боку, через максимально спрощену процедуру їх застосування органом, який водночас виступає і стороною обвинувачення. Забезпечення дієвого судового контролю за застосуванням фінансових санкцій є обов'язком держави. Судовий захист має бути доступним для особи та має ефективно відновлювати її порушені права. Разом з тим, правила, що визначають юрисдикційну належність справ про фінансову відповідальність, а також строки звернення до суду і правові наслідки початку процедури судового оскарження – не є однаковими, а відтак ці правила потребують системного опрацювання, результати якого будуть мати користь як з точки зору юридичної науки, так і з точки зору правозастосовчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти судового оскарження адміністративних актів неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Наприклад, В. Ковбаса, Р. Кусько і Т. Дрозд під правовим актом як об'єктом оскарження у порядку адміністративного судочинства пропонують розуміти волевиявлення (рішення) суб'єкта владних повноважень, яким регулюються публічно-правові відносини за допомогою встановлення, зміни або припинення норм права, або визначаються, змінюються чи припиняються права і обов'язки учасників публічно-правових відносин [1, с. 88–89]. В свою чергу,

В. Горбалінський зазначає, що рішення суб'єкта владних у широкому розумінні, як об'єкт оскарження представляє собою виражений у встановлений законом формі правовий акт, у якому суб'єкт владних повноважень в передбаченому законом порядку та процедурою, реалізуючи публічно-владну управлінську функцію, впливає на права, свободи та інтереси осіб у публічно-правовій сфері [2, с. 68]. Ю. Мартинюк зосереджує увагу на правових наслідках визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та приходить до висновку, що застосування такого способу захисту має наслідком виключно юридичну констатацію протиправності адміністративного акту, що призведе до втрати актом чинності чи скасування індивідуального правового акту [3, с. 125]. О. Бєломєстнов у своїй статті виклав пропозиції щодо внесення змін саме в Господарський процесуальний кодекс України, зокрема щодо запровадження принципу офіційного з'ясування всіх обставин справи у справах за участю суб'єктів владних повноважень [4, с. 21]. Разом з тим, на сьогодні відсутнє комплексне дослідження питань судового контролю за застосуванням саме заходів фінансової відповідальності з урахуванням особливостей судового контролю в цій сфері.

Мета статті – визначити класифікацію видів судового контролю за застосуванням заходів фінансової відповідальності, з'ясувати наслідки початку процедури судового оскарження, охарактеризувати юрисдикційну належність справ, пов'язаних із судовим контролем у справах про фінансову відповідальність, а також надати характеристику строкам звернення до суду у таких справах.

Виклад основного матеріалу. Право на оскарження адміністративних актів у справах про фінансову відповідальність передусім ґрунтується на ч. 2 ст. 55 Конституції України. Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [5]. Офіційне тлумачення положень ч. 2 ст. 55 Основного Закону України міститься у двох рішеннях Конституційного Суду України – від 25 листопада 1997 року № 6-зп та від 14 грудня 2011 року № 19-рп. В першому з цих рішень вказано, що «*громадянин України, іноземець, особа без громадянства* має гарантоване державою право оскаржити в суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або ущемляють права і свободи громадянина України, іноземця, особи без громадянства чи перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. Такі скарги підлягають безпосередньому розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок їх розгляду (оскарження до органу, посадової особи вищого рівня по відношенню до того органу і посадової особи, що прийняли рішення, вчинили дії або допустили бездіяльність). Подання скарги до органу, посадової особи вищого рівня не перешкоджає оскарженню цих рішень, дій чи бездіяльності до суду» [6]. Прикметно, що в цьому рішенні, в якості суб'єктів права на оскарження, не згадано про юридичних осіб; крім того, йдеться про «скаргу», а не про «адміністративний позов», адже в 1997 році в Україні ще не існувало адміністративного судочинства, натомість публічно-правові спори тоді вирішувалися в порядку цивільного судочинства. В свою чергу, у другому з наведених рішень вказано, що «конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано *кожному*. Реалізація цього права забезпечується *у відповідному виді судочинства* і в порядку, визначеному процесуальним законом [7].

В Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2004)20 щодо судового розгляду адміністративних актів від 15 грудня 2004 року зазначено, що усі адміністративні акти повинні підлягати судовому контролю; суд повинен мати можливість розглядати будь-які порушення закону, включаючи відсутність компетенції, процедурні порушення та зловживання владою; судовий контроль повинен бути доступним принаймні для фізичних та юридичних осіб щодо адміністративних актів, які безпосередньо впливають на їхні права або

інтереси; фізичні та юридичні особи можуть бути зобов'язані вичерпати засоби правового захисту, передбачені національним законодавством, перш ніж звертатися до судового перегляду [8]. Подібні положення містяться також у ст. 22 Рекомендації CM/Rec(2007)7 щодо належного урядування, де зазначено, що приватні особи мають право безпосередньо або в порядку винятку вимагати судового перегляду адміністративного акта, який безпосередньо зачіпає їхні права та інтереси; адміністративне оскарження, що передує судовому перегляду, в принципі, є можливими; у деяких випадках воно може бути обов'язковим [9].

На виконання положень Основного Закону та міжнародних зобов'язань України, а також з урахуванням актів «м'якого права», ч. 1 і 3 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом; доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України [10].

Отже, будь-який адміністративний акт у справі про фінансову відповідальність може бути об'єктом судового контролю за ініціативою адресата такого адміністративного акта. Наразі в Україні не встановлено обов'язкового досудового врегулювання публічно-правових спорів у справах про фінансову відповідальність, тому право на звернення до суду не обмежується необхідністю застосування процедури адміністративного оскарження. Для фінансової відповідальності в Україні характерний ***обов'язковий*** та ***факультативний*** судовий контроль з суттєвим переважанням останнього.

Обов'язковий судовий контроль у справах про фінансову відповідальність ініціюється виключно суб'єктом владних повноважень та є (в разі встановлення законом цієї форми судового контролю в конкретному виді суспільних відносин, в якому застосовано фінансову відповідальність) необхідною умовою для примусового стягнення суми фінансової санкції. Він поділяється на два різновиди:

1. ***Обов'язковий попередній судовий контроль*** – у сфері фінансової відповідальності це судовий контроль наявності підстав для примусового стягнення фінансової санкції, яка повинна була бути сплачена порушником *добровільно та без адміністративного акта*. Йдеться про виняткові випадки, коли закон встановлює обов'язок правопорушника понести відповідальність шляхом самостійної сплати фінансової санкції в силу наявності певного факту, вказаного в законі. В разі такої несплати орган, до компетенції якого входить притягнення порушника до фінансової відповідальності, звертається до суду. В свою чергу, суд перевіряє наявність підстав для сплати фінансової санкції та факт несплати її порушником. Реалізація права особи на оспорювання підстав для застосування фінансової відповідальності в такому випадку здійснюється шляхом подання відзиву на позовну заяву та доказів, які спростовують позицію адміністративного органу. Описаний різновид обов'язкового судового контролю має місце в Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», норми ч. 1 і ч. 4 ст. 20 якого передбачають, що підприємства, установи, організації ... *щороку сплачують* відповідним відділенням Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю адміністративно-господарські санкції; *позови про стягнення* адміністративно-господарських санкцій і пені пред'являються протягом шести місяців після закінчення строку для самостійної сплати, встановленого частиною четвертою цієї статті [11]. Також описаний різновид обов'язкового судового контролю застосовано у сфері захисту економічної конкуренції в частині стягнення пені: обов'язок її сплати виникає безпосередньо з приписів закону (без прийняття адміністративного акта), тоді як стягнення здійснюється за рішенням господарського суду. Відповідно до ч. 5, 7 ст. 56 Закону України «Про захист економічної конкуренції», за кожний день прострочення сплати штрафу стягується пеня у розмірі півтора відсотка від суми штрафу; у разі несплати пені органи Антимонопольного комітету України стягують пеню в судовому порядку [12].

2. ***Обов'язковий наступний судовий контроль*** – у сфері фінансової відповідальності це судовий контроль наявності підстав для примусового виконання *адміністративного акта, який не було виконано* порушником добровільно. Цей різновид судового контролю

ініціюється в тому випадку, коли закінчився строк на добровільне виконання адміністративного акта, який не був при цьому оскаржений в адміністративному чи судовому порядку, або якщо таке оскарження не зупинило дію адміністративного акта, або якщо за результатами оскарження адміністративний акт не був скасований. Описаний різновид судового контролю не застосовується в тому випадку, коли адміністративний акт про накладення фінансової санкції має статус виконавчого документу, оскільки за таких обставин відсутня необхідність в попередньому зверненні адміністративного органу до суду для початку примусового виконання такого адміністративного акта. Під час такого судового контролю суд перевіряє, чи було прийнято такий адміністративний акт, чи немає підстав вважати адміністративний акт нікчемним, чи було цей адміністративний акт оскаржено і якщо так – то чи закінчена процедура оскарження та якими є її результати, чи закінчився строк на добровільне виконання акта і чи було цей адміністративний акт добровільно виконано. Разом з тим, обґрунтованість самого адміністративного акта не є предметом перевірки під час такого різновиду судового контролю; вона є предметом перевірки під час процедури оскарження адміністративного акта. В разі якщо під час такого судового контролю буде ініційована процедура судового оскарження акта та відкрито провадження у такій справі, існуватимуть підстави для зупинення провадження у справі до набрання законної сили судовим рішенням за результатами розгляду справи про таке оскарження. Сфера застосування цього різновиду є дещо ширшою ніж сфера застосування обов'язкового *попереднього* судового контролю. Наприклад, відповідно до ч. 9 ст. 77 Закону України «Про ринок електричної енергії», суми штрафів, у разі їх несплати, стягуються у судовому порядку [13]. Аналогічні положення можна знайти в ч. 10 ст. 53 Закону України «Про зайнятість населення», ч. 9 ст. 59 Закону України «Про ринок природного газу», ч. 6 ст. 31 Закону України «Про теплопостачання», абзаці п'ятнадцятому ч. 4 ст. 99 Закону України «Про медіа», ч. 3 ст. 17 Закону України «Про природні монополії». В межах цього різновиду судового контролю особливості має судовий контроль за стягненням податкового боргу, до якого можуть належати й несплачені суми штрафних (фінансових) санкцій (штрафів). В такому випадку об'єктом судового контролю є не стягнення штрафної санкції як такої, а окремі дії, спрямовані на таке стягнення, зокрема стягнення коштів з рахунків / електронних гаманців платника податків, погашення податкового боргу за рахунок майна платника податків, що перебуває у податковій заставі, стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу за рахунок готівки, що належить такому платнику податків (ст. 95 ПК України) [14].

Факультативний судовий контроль у справах про фінансову відповідальність ініціюється виключно юридичною чи фізичною особою, яка вважає, що адміністративний акт у справі про фінансову відповідальність прийнято протиправно та порушує її права. Іншою його назвою є *судове оскарження* адміністративного акта. Таке оскарження завжди має характер *наступного* судового контролю. Тому воно є неможливим для тих виняткових випадків, коли застосовується *обов'язковий попередній* судовий контроль, оскільки в згаданих випадках відсутній адміністративний акт як об'єкт *наступного* судового контролю. Право ініціювати факультативний судовий контроль виникає з моменту прийняття адміністративного акта, а можливість його ініціювати пов'язана з моментом, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про адміністративний акт. При цьому використання права на адміністративне оскарження ніколи не позбавляє права на судове оскарження (на відміну від протилежної ситуації – використання права на судове оскарження позбавляє права на адміністративне оскарження); не позбавляє такого права також повне чи часткове виконання адміністративного акта, що оскаржується. Залежно від наслідків початку процедури судового оскарження адміністративного акта у справі про фінансову відповідальність, вона може бути:

1) такою, що ***автоматично зупиняє*** дію оскарженого акта – наприклад, згідно з абзацом четвертим п. 56.18 ст. 56 ПК України, при зверненні платника податків до суду з позовом щодо визнання протиправним та/або скасування рішення контролюючого органу грошове зобов'язання вважається неузгодженим до дня набрання судовим рішенням законної сили [14];

2) такою, що ***за загальним правилом зупиняє*** дію оскарженого акта, якщо в конкретній справі не було застосовано виняток з загального правила – прикладом є норма ч. 4 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції», згідно з якою, порушення господарським судом провадження у справі про визнання недійсним рішення органу Антимонопольного комітету України ... зупиняє виконання зазначеного рішення органу Антимонопольного комітету України на час розгляду цієї справи чи перегляду відповідного рішення (постанови) господарського суду, якщо органом Антимонопольного комітету України відповідно до частини третьої статті 48 цього Закону чи господарським судом *не визначено інше* [12];

3) такою, що ***сама по собі не зупиняє його дію***, що не виключає можливість зупинення його дії в порядку вжиття заходів забезпечення позову – ця модель застосовується на підставі загальної норми ч. 4 ст. 150 КАС України в тому випадку, якщо спеціальною нормою не передбачено зупинення дії оскаржуваного адміністративного акта в силу самого факту звернення особи до суду.

Разом з тим, виходячи з положення абзацу п'ятого ч. 1 ст. 71 Закону України «Про адміністративну процедуру», в тих категоріях справ про фінансову відповідальність, на які цей Закон поширює свою дію, законодавство повинно еволюціонувати до автоматичного зупинення дії адміністративного акта в силу факту його оскарження, оскільки протилежний підхід названо в цьому Законі винятковим. Крім того, виходячи з цієї норми, для застосування протилежного підходу в адміністративному акті повинні бути зазначені правові норми, і вочевидь (виходячи з вжитого в Законі терміну «винятковий») має йтися не про загальну норму ч. 4 ст. 150 КАС України, а про спеціальну норму певного закону про фінансову відповідальність в конкретному виді правовідносин. Вбачається також неузгодженість між нормою абзацу п'ятого ч. 1 ст. 71 Закону України «Про адміністративну процедуру» та нормою ч. 4 ст. 150 КАС України, яку доцільно усунути шляхом внесення змін до КАС України як до законодавчого акта, який був прийнятий раніше.

Розмежовуючи ***юрисдикційну належність*** справ про судовий контроль за застосуванням заходів фінансової відповідальності, відзначимо, що більшість таких справ належить до юрисдикції саме адміністративних судів, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 19 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема: спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, *крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження* [15], отже в КАС України встановлено презумпцію належності спорів про оскарження індивідуальних актів суб'єктів владних повноважень саме до юрисдикції адміністративних судів. Крім того, за змістом п. 5 ч. 1 ст. 19 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється також на справи за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом [15], отже, якщо йдеться про *обов'язковий судовий контроль* у справах про фінансову відповідальність, то такі справи теж за загальним правилом є адміністративними.

Разом з тим, нормою п. 7 ч. 1 ст. 20 ГПК України встановлено, що господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з *оскарженням рішень* Антимонопольного комітету України [16]. Крім того, нормою п. 8 цієї ж частини віднесено до юрисдикції господарських судів справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство [16]; до того ж положенням ч. 2 ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства передбачено, що господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство (неплатоспроможність), у межах цієї справи вирішує ... спори щодо інших вимог до боржника, у тому числі спори про визначення та сплату (стягнення) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України [17]. Отже, в разі якщо особа, до якої слід застосувати заходи

фінансової відповідальності, є боржником у справі про банкрутство чи неплатоспроможність, то обов'язковий судовий контроль за застосуванням таких заходів, в якості винятку з загального правила, здійснюється господарським судом під час процедури визнання кредиторських вимог суб'єкта владних повноважень, уповноваженого застосовувати фінансові санкції. Разом з тим, в контексті банкрутства (неплатоспроможності) йдеться про належність до господарської юрисдикції саме вимог *про стягнення* фінансових санкцій, застосованих до боржника, а не вимог *про оскарження* адміністративних актів, якими застосовані такі санкції. Так, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 01 листопада 2023 року у справі № 908/129/22 (908/1333/22) зазначила, що «вимоги платника податку (у тому числі й після відкриття провадження у справі про банкрутство та визнання його банкрутом з відкриттям щодо нього ліквідаційної процедури) щодо правомірності рішень, дій чи бездіяльності контролюючого органу стосуються насамперед перевірки законності дій суб`єкта владних повноважень, що свідчить про публічно-правовий характер такого спору, в якому суб`єкт владних повноважень реалізує свої владно-управлінські функції, *а тому цей спір віднесено до розгляду саме за правилами адміністративного судочинства*» [18].

Розглядаючи питання тривалості ***строку звернення до суду*** з приводу судового контролю у справі про фінансову відповідальність, зауважимо, що такий строк не є однаковим і залежить від форми судочинства та від виду правовідносин, в яких застосовується фінансова відповідальність. Якщо справа належить до юрисдикції адміністративних судів, то існують загальні та спеціальні строки: загальні – визначені ст. 122 КАС України (6 місяців – для звернення за захистом прав, свобод та інтересів особи, 3 місяці – для звернення суб'єкта владних повноважень, а також 3-місячний і 6-місячний строки, визначені ч. 4 ст. 122 КАС України для випадків, якщо раніше було використано право на адміністративне оскарження) [15], а спеціальні – законами про фінансову відповідальність. До таких спеціальних строків можна віднести, зокрема: 10 днів (ч. 14 ст. 25 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», ст. 13 Закону України «Про відповідальність перевізників під час здійснення міжнародних пасажирських перевезень»), 15 днів (ст. 5 Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності»), 30 днів (ч. 14 ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»), 3 місяці (ч. 5 ст. 58 Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор») тощо.

В свою чергу, якщо справа належить до юрисдикції господарських судів, то строк звернення до суду залежить від категорії справи. Якщо йдеться про оскарження актів Антимонопольного комітету України та його органів, то строк звернення до суду становить 2 місяці (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції»). В свою чергу, якщо йдеться про стягнення несплаченої пені в судовому порядку, то слід звернути увагу на правовий висновок, що міститься в постанові Верховного Суду від 19 березня 2019 року у справі № 923/175/18, де зазначено, що «чинне законодавство не містить такої підстави для відмови в позові органів АМК, як сплив строку давності на момент прийняття судом рішення зі справи» [19]. Якщо йдеться про заявлення суб'єктами владних повноважень кредиторських вимог на суму фінансових санкцій в межах процедури банкрутства, то поняття «строк звернення до суду» в цьому випадку замінюється поняттям «строк заявлення вимог конкурсним кредитором», таким строком є 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство, але наслідком його пропуску не є втрата права на звернення до суду, а є лише втрата права вирішального голосу на зборах та комітеті кредиторів (ч. 1 ст. 45 Кодексу України з процедур банкрутства) [17].

Як правило, строк звернення до суду не є присічним і може бути поновленим за наявності поважних причин його пропуску. Виняток з цієї закономірності становить норма ч. 1 ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції», яка встановлює, що «заявник, відповідач, третя особа мають право повністю або частково оскаржити рішення, розпорядження органу Антимонопольного комітету України, передбачені статтями 36 і 48 цього

Закону, до господарського суду у двомісячний строк з дня одержання рішення, розпорядження. *Зазначений строк не підлягає поновленню*» [12].

Висновки. Судовий контроль за застосуванням заходів фінансової відповідальності буває обов'язковим (що здійснюється за ініціативою суб'єкта владних повноважень у передбачених законом випадках) та факультативним (що здійснюється за ініціативою адресата адміністративного акта). Обов'язковий судовий контроль може бути попереднім (якщо суд стягує фінансову санкцію, яку порушник мав сплатити добровільно без адміністративного акта) або наступним (якщо суд перевіряє наявність підстав для примусового стягнення фінансової санкції, застосованої в адміністративному акті, який набрав чинності та не був виконаний). Факультативний судовий контроль в досліджуваних правовідносинах завжди є наступним судовим контролем.

Початок процедури судового оскарження може: 1) призводити до автоматичного зупинення дії оскаржуваного акта; 2) призводити до зупинення дії акта за загальним правилом, якщо судом чи адміністративним органом не вирішено інше; 3) не призводити до зупинення дії акта, якщо судом не вжито заходів забезпечення позову. Обґрунтовано необхідність усунення неузгодженості між нормами ч. 1 ст. 71 Закону України «Про адміністративну процедуру» і ч. 4 ст. 150 КАС України та переходу до моделі автоматичного зупинення дії акта, оскарженого до суду.

В більшості випадків судовий контроль у сфері фінансової відповідальності здійснюють адміністративні суди. Господарські суди здійснюють судовий контроль у випадках: 1) якщо притягнення до фінансової відповідальності здійснюється за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства; 2) якщо йдеться про стягнення фінансової санкції з боржника у справі про банкрутство чи неплатоспроможність.

Звернення до суду за здійсненням судового контролю обмежується строком звернення (крім вимог Антимонопольного комітету України про стягнення пені). Ці строки можуть бути загальними або спеціальними і мають тривалість від 10 днів до 6 місяців. Як правило, строки є поновлюваними, однак для оскарження рішень Антимонопольного комітету України встановлено присічний строк.

Список використаних джерел:

1. Ковбаса В., Кусько Р., Дрозд Т. Правові акти суб'єктів владних повноважень як об'єкти оскарження в порядку адміністративного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 85–90. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-2-85-90. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10180/1/14.pdf.

2. Горбалінський В. Рішення суб'єкта владних повноважень як об'єкт оскарження в адміністративному судочинстві. *Юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 64–70. DOI: 10.32782/yuv.v5.2023.8. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2023/8.pdf.

3. Мартинюк Ю.В. Визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування як спосіб захисту прав учасника договірних зобов'язань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 122–125. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/29. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/29.pdf.

4. Бєломєстнов О.Ю. Захист прав суб'єктів господарювання шляхом оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. Том 3. С. 14–24. DOI: 10.31558/2786-5835.2023.1.3.2. URL: https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14184.

5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України

(справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 року № 6-зп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) від 14 грудня 2011 року № 19-рп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text.

8. Recommendation Rec(2004)20 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on judicial review of administrative acts (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/cmrec-2004-20-on-judicial-review-of-administrative-acts/1680a43b5b.

9. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on good administration (Adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c.

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

11. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text.

12. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text.

13. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text.

14. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2123.

15. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9685.

16. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1636.

17. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n1696.

18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 листопада 2023 року у справі № 908/129/22 (908/1333/22) про визнання незаконними та скасування податкових повідомлень-рішень. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/114904850.

19. Постанова Верховного Суду від 19 березня 2019 року у справі № 923/175/18 про стягнення пені. URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80648767.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЮРЧЕНКО Т. П.,
аспірант
(Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»)

УДК 342.9:35.07(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.28

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретичних засад поняття та правової природи адміністративних послуг у системі публічного адміністрування. Обґрунтовано, що категорія «послуга» пройшла складну еволюцію від економічного трактування як нематеріального блага до юридичного розуміння як результату владної діяльності органів публічної адміністрації. Встановлено, що адміністративні послуги формують самостійний інститут адміністративного права, який має власні ознаки, принципи та функції, відмінні від соціальних, господарських і муніципальних послуг.

У статті проаналізовано генезу наукових підходів до поняття адміністративних послуг у європейських правових системах. Показано, що німецько-австрійська традиція акцентує на процедурному аспекті, французька – на категорії service public, британська – на рівності доступу до public services. Зроблено висновок, що ці підходи стали основою сучасної європейської доктрини good governance, яка поступово впроваджується в Україні.

Особливу увагу приділено правовій природі адміністративних послуг. Визначено, що вони є результатом адміністративних процедур, мають публічно-правовий характер та індивідуально-конкретні юридичні наслідки. Суб'єктами таких відносин виступають органи публічної адміністрації та фізичні чи юридичні особи-заявники. Розкрито ключові принципи надання адміністративних послуг – верховенства права, доступності, пропорційності, прозорості та підзвітності – як орієнтири для діяльності органів влади.

У роботі визначено проблеми сучасного правового регулювання: нечіткість нормативного визначення, відсутність єдиної класифікації, порушення строків та наявність бюрократичних бар'єрів навіть у центрах надання адміністративних послуг. Показано, що існує розрив між нормативними приписами та фактичною практикою, що знижує ефективність функціонування інституту.

Наголошено на необхідності гармонізації українського законодавства зі стандартами Європейського Союзу. Йдеться про впровадження механізмів цифровізації, розширення електронних сервісів, підвищення рівня професійної підготовки персоналу та запровадження ефективного контролю за якістю наданих послуг. Зроблено висновок, що адміністративні послуги є фундаментальним елементом утвердження сервісної держави та важливим індикатором довіри громадян до публічної влади.

Ключові слова: *адміністративні послуги, публічне адміністрування, сервісна держава, правова природа, адміністративна процедура, good governance, правове регулювання, публічні послуги, інститут адміністративного права, цифровізація.*

Yurchenko T. P. Theoretical foundations of the concept and legal nature of administrative services

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical foundations of the concept and legal nature of administrative services in the system of public administration. It is argued that the category of "service" has undergone a complex evolution from its economic interpretation as an intangible good to its legal understanding as the result of authoritative activities carried out by public administration bodies. It is established that administrative services constitute an independent institute of administrative law with their own features, principles, and functions, distinct from social, commercial, and municipal services.

The paper analyzes the genesis of scientific approaches to the concept of administrative services in European legal systems. It is demonstrated that the German-Austrian tradition emphasizes the procedural aspect, the French tradition focuses on the category of service public, while the British approach highlights equal access to public services. It is concluded that these models formed the foundation of the modern European doctrine of good governance, which is gradually being implemented in Ukraine.

Special attention is given to the legal nature of administrative services. It is determined that they are the outcome of administrative procedures, characterized by a public-law nature and specific legal consequences for applicants. The subjects of such relations are public administration bodies and individuals or legal entities as applicants. The key principles of administrative services are outlined – rule of law, accessibility, proportionality, transparency, and accountability – as guiding benchmarks for the activities of public authorities.

The study identifies the main problems of current legal regulation: vague normative definitions, the absence of a unified classification, violations of procedural time limits, and the persistence of bureaucratic barriers even within administrative service centers. It is shown that there is a gap between legislative provisions and actual practice, which reduces the effectiveness of this institution.

The article emphasizes the need to harmonize Ukrainian legislation with the standards of the European Union. This includes the introduction of digitalization mechanisms, the expansion of e-services, the improvement of staff qualifications, and the establishment of effective quality control over service provision. It is concluded that administrative services are a fundamental element of building a service-oriented state and serve as an important indicator of public trust in governmental authorities.

Key words: *administrative services, public administration, service-oriented state, legal nature, administrative procedure, good governance, legal regulation, public services, institute of administrative law, digitalization.*

Постановка проблеми. Сучасні процеси демократизації та реформування публічного управління в Україні вимагають докорінного переосмислення ролі держави у відносинах з громадянами та суб'єктами господарювання. Відхід від авторитарно-командної моделі та утвердження принципу верховенства права обумовлюють формування нової управлінської парадигми, в основі якої лежить сервісний підхід до діяльності органів публічної адміністрації. У цьому контексті адміністративні послуги стають не лише інструментом реалізації функцій держави, а й основним каналом взаємодії між державою та суспільством, що забезпечує практичне втілення прав і свобод людини. Саме через процедури надання адміністративних послуг громадяни та юридичні особи отримують реальні можливості для реалізації своїх прав, що робить цей інститут фундаментальним для формування правової держави та розвитку громадянського суспільства.

Разом із тим, у науковій літературі та законодавстві України досі відсутня усталена дефініція поняття адміністративних послуг. На практиці спостерігається їхнє широке, інколи

надто розмите тлумачення, що призводить до ототожнення адміністративних послуг із соціальними, муніципальними чи навіть комерційними послугами. Це ускладнює формування цілісної системи адміністративного права, породжує колізії у правозастосовній практиці та створює перепони для ефективного надання послуг населенню. Невирішеними залишаються питання класифікації адміністративних послуг, визначення їх юридичних ознак, співвідношення з адміністративною процедурою, а також встановлення чітких меж між приватноправовими та публічно-правовими послугами.

Особливу актуальність ці проблеми набувають у світлі євроінтеграційних процесів та необхідності гармонізації українського законодавства із стандартами Європейського Союзу, де адміністративні послуги розглядаються як ключовий елемент концепції «good governance». Відсутність доктринальної єдності у визначенні правової природи адміністративних послуг ускладнює впровадження сучасних механізмів публічного адміністрування, таких як електронні сервіси, принцип «єдиного вікна», спрощені адміністративні процедури. Тому постає об'єктивна необхідність у комплексному теоретико-правовому осмисленні адміністративних послуг як інституту адміністративного права, що має забезпечити системність і передбачуваність публічного управління, а також сприяти утвердженню України як сучасної сервісної держави.

Метою статті є комплексне теоретико-правове осмислення поняття та правової природи адміністративних послуг як інституту адміністративного права. Для досягнення цієї мети передбачається: проаналізувати еволюцію доктринальних підходів до визначення адміністративних послуг; з'ясувати їхнє місце у системі публічного адміністрування; визначити ключові ознаки, які відмежовують адміністративні послуги від суміжних правових категорій; розкрити принципи, що лежать в основі їх надання; окреслити проблеми сучасного правового регулювання та можливі напрями його вдосконалення. Таким чином, стаття спрямована на формування цілісної теоретичної моделі адміністративних послуг, яка дозволить підвищити ефективність функціонування органів публічної адміністрації та сприятиме розбудові сервісної держави в Україні.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика адміністративних послуг посідає чільне місце в адміністративно-правовій науці, проте у працях різних авторів вона розглядається під різними кутами зору. Значний внесок у розвиток теоретичних підходів до визначення сутності адміністративних послуг зробили В. Авер'янов, який одним із перших акцентував увагу на необхідності розглядати їх у контексті трансформації публічної адміністрації; О. Бандурка, який підкреслював функціональний аспект цієї категорії; В. Бевзенко, котрий аналізував питання співвідношення адміністративних послуг та адміністративної процедури.

Серед сучасних українських науковців досить активно досліджують проблематику адміністративних послуг Ю. Битяк, Т. Коломоєць, С. Серьогін, які звертають увагу на їхню правову природу та визначають адміністративні послуги як інститут адміністративного права. Дослідженням питань організації центрів надання адміністративних послуг та проблем правозастосування займалися С. Дубенко, І. Голосніченко, В. Тимощук, які наголошували на необхідності впровадження європейських стандартів публічного адміністрування в українську практику.

Окрему увагу питанням гармонізації українського законодавства з правом Європейського Союзу у сфері адміністративних послуг приділяли І. Кресіна та В. Шкарупа, акцентуючи на принципах «good governance» та прозорості діяльності органів публічної влади. У західноєвропейській правовій науці дослідженням аналогічних категорій займалися М. Хоффман, К. Шупперт, які пропонували концепцію адміністративних послуг як невід'ємного елементу сервісної держави.

Водночас у науковій літературі простежується певна фрагментарність. Дослідники по-різному визначають зміст та обсяг поняття адміністративних послуг, що призводить до неоднозначності у їх тлумаченні. Часто адміністративні послуги ототожнюються із соціальними чи муніципальними послугами, або ж розглядаються виключно крізь призму адміністративної процедури. Попри наявність значної кількості праць, ще бракує досліджень, які

б комплексно розглядали адміністративні послуги як цілісний інститут адміністративного права з визначенням його системних ознак, функцій та принципів. Саме ця прогалина зумовлює потребу у подальшому поглибленому теоретико-правовому аналізі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «послуга» виникло насамперед у сфері економічної науки, де воно визначалося як особливий вид діяльності, що не створює матеріального продукту, але забезпечує задоволення певних потреб індивіда чи суспільства [1, с. 142]. З часом у межах класичної економічної теорії сформувався підхід, за яким послуга розглядалася як нематеріальне благо, що має цінність для споживача і формується в процесі діяльності [2, с. 55]. З розвитком соціально орієнтованої економіки цей підхід набув нових рис: послуга стала тлумачитися не лише як результат діяльності приватних суб'єктів, а й як продукт публічної влади, яка забезпечує колективні та суспільні інтереси [3, с. 19].

У юридичній площині поняття «послуга» пройшло складну еволюцію. У цивільному праві воно закріпилося як різновид договірного зобов'язання, де рівноправні сторони домовляються про виконання певних дій або надання результату, який споживається у процесі його створення [4, с. 72]. Однак поступово виникла необхідність виокремити публічно-правовий аспект послуг, коли держава почала забезпечувати суспільні потреби не тільки шляхом нормотворчості та контролю, але й через надання адміністративних сервісів. Саме в цей період у науковій літературі з'явилося розуміння послуги як інструменту діяльності органів влади, спрямованого на задоволення колективних інтересів [5, с. 33]. Таким чином, еволюція категорії «послуга» відображає процес поступового розширення її змісту від приватноправового до публічно-правового виміру.

У Західній Європі концепція адміністративних послуг почала формуватися у другій половині XX ст. в умовах демократизації державного управління та утвердження принципів правової держави. У Німеччині та Австрії вона розвивалася у рамках адміністративно-процедурної моделі: акцент робився на тому, що діяльність адміністрації щодо надання дозволів, ліцензій, реєстрації чи інших актів має розглядатися як особливий вид послуг держави [6, с. 87]. Французька правова традиція висунула концепт service public, який став центральним елементом державної доктрини. Публічна послуга трактувалася як будь-яка діяльність, що здійснюється органами влади чи уповноваженими суб'єктами для забезпечення загального інтересу [7, с. 64]. У Великій Британії поняття public services набуло специфічного характеру, оскільки охоплювало і соціальні, і адміністративні аспекти взаємодії держави та громадянина. Основна увага приділялася гарантіям рівного доступу громадян до необхідних благ і процедур [8, с. 112].

Подальша гармонізація європейських правових систем у рамках ЄС сприяла інтеграції цих підходів. Виникла єдина ідея розуміння адміністративних послуг як інструменту сервісної держави, що орієнтується на забезпечення прав і свобод громадян через ефективні, прозорі та доступні механізми [9, с. 45]. Таким чином, зарубіжні моделі сформували концептуальне підґрунтя, яке нині впливає на розвиток доктрини адміністративних послуг в Україні.

Вітчизняна доктрина адміністративних послуг почала активно розвиватися на початку 2000-х років, коли в межах адміністративної реформи було проголошено необхідність створення сервісної моделі публічного управління. Перші наукові праці пропонували визначати адміністративні послуги як інструмент модернізації державного апарату та засіб реалізації конституційних прав громадян [10, с. 27]. Подальші дослідження розглядали їх як окремий інститут адміністративного права зі своїми ознаками, принципами та функціями [11, с. 73; 12, с. 46]. Інші автори підкреслювали процедурний характер адміністративних послуг, наголошуючи на їх нерозривному зв'язку з адміністративними процедурами [13, с. 51].

Важливим етапом розвитку стало ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги» 2012 р., що вперше надав легальне визначення цієї категорії та встановив базові засади їх надання [14, с. 9]. Проте законодавче врегулювання не усунуло доктринальних суперечностей: залишаються дискусійними питання відмежування адміністративних послуг від соціальних і муніципальних, визначення їхніх суб'єктів та правової природи.

У сучасних працях увага приділяється також питанням електронізації адміністративних послуг, створенню центрів їх надання, застосуванню принципу «єдиного вікна» [15, с. 102]. Водночас відзначається необхідність гармонізації українського підходу з європейськими стандартами good governance, що передбачає прозорість, відкритість і клієнтоорієнтованість публічного управління [16, с. 58]. Отже, доктрина адміністративних послуг в Україні продовжує еволюціонувати, поступово наближаючись до європейських зразків, але водночас зберігаючи власні особливості, зумовлені національною правовою традицією та викликами державотворення.

Адміністративні послуги займають особливе місце у системі суспільних відносин, адже вони поєднують у собі елементи як економічної, так і правової категорії. Їх необхідно чітко відрізняти від господарських, соціальних та муніципальних послуг. Господарські послуги базуються на приватноправових відносинах і надаються суб'єктами господарювання з метою отримання прибутку [17, с. 214]. Соціальні послуги, у свою чергу, мають характер публічного забезпечення і спрямовані на реалізацію соціальної політики держави, але не завжди містять владний елемент [18, с. 88]. Муніципальні послуги є діяльністю органів місцевого самоврядування і не завжди підпадають під категорію адміністративних, оскільки можуть мати господарсько-організаційний або комунальний характер [19, с. 142].

Ключова відмінність адміністративних послуг полягає у владно-організаційному елементі: вони завжди пов'язані з реалізацією повноважень органів публічної адміністрації та мають наслідком виникнення, зміну або припинення прав і обов'язків для конкретної особи [20, с. 51]. Такий характер надання зумовлює обов'язковість рішень, прийнятих за результатами надання послуги, і водночас гарантує громадянам юридичний захист.

У науковій літературі спостерігається тенденція до ототожнення адміністративної послуги з адміністративною процедурою. Проте їх співвідношення має інший характер. Адміністративна процедура – це процесуальна форма діяльності органу влади, що регулює порядок розгляду звернення особи, прийняття рішення та його реалізації [21, с. 67]. Адміністративна послуга ж є результатом цієї процедури, тобто конкретним владним актом або юридично значимою дією, спрямованою на задоволення потреб заявника [22, с. 113].

Таким чином, адміністративна процедура виступає інструментом, а адміністративна послуга – результатом, що фіксує юридичний наслідок. Наприклад, реєстрація суб'єкта підприємництва або видача дозволу є адміністративними послугами, тоді як процес подання документів, їх розгляду та ухвалення рішення становить адміністративну процедуру [23, с. 39]. Такий підхід дозволяє уникнути плутанини у термінології й сприяє більш точному розумінню структури публічно-управлінських відносин.

Адміністративні послуги є однією з ключових форм реалізації функцій публічної адміністрації. Вони відображають сервісний характер держави, яка через органи виконавчої влади та місцевого самоврядування задовольняє потреби громадян у сфері публічного права [24, с. 74]. У цьому аспекті адміністративні послуги мають двоїсту природу: з одного боку, вони є способом виконання управлінських завдань, з іншого – правовим механізмом забезпечення прав і свобод людини [25, с. 128].

Зміст адміністративної послуги полягає у конкретизації юридичних норм щодо індивідуального випадку, коли орган влади, діючи у межах компетенції, ухвалює рішення, яке породжує юридичні наслідки для заявника. У такий спосіб реалізуються функції держави у сферах реєстрації, ліцензування, дозволів, сертифікації тощо [26, с. 93]. Адміністративна послуга виступає індикатором ефективності публічного адміністрування: чим швидше, простіше й прозоріше вона надається, тим вищий рівень довіри громадян до влади [27, с. 57]. Саме тому удосконалення механізмів надання адміністративних послуг вважається ключовим напрямом реформування державного управління та утвердження принципів сервісної держави.

У системі адміністративного права адміністративні послуги займають самостійне місце, оскільки мають власні ознаки, принципи та функції [20, с. 51]. Вони не зводяться лише до процедурного аспекту чи управлінської діяльності, а формують окремий інститут,

який поєднує в собі норми матеріального та процесуального характеру. З одного боку, адміністративні послуги визначають зміст і межі діяльності органів публічної адміністрації, з іншого – забезпечують реалізацію прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [21, с. 67]. Таке подвійне значення свідчить, що адміністративна послуга є не лише інструментом управління, а й гарантією прав громадян у публічно-правових відносинах.

Правова природа адміністративних послуг виявляється через сукупність їхніх ознак. По-перше, вони мають публічно-правовий характер, оскільки надаються органами публічної адміністрації в межах владних повноважень [17, с. 214]. По-друге, їх результатом завжди є індивідуально-конкретний юридичний акт або дія, що спричиняє правові наслідки для заявника [23, с. 39]. По-третє, адміністративні послуги є обов'язковими до виконання та підлягають оскарженню у встановленому порядку [18, с. 88]. Нарешті, вони реалізуються виключно у формі позитивних рішень (реєстрація, видача дозволу, сертифіката тощо), оскільки відмова в їх наданні фактично означає невиконання публічного обов'язку органом влади [25, с. 128]. Сукупність цих ознак дозволяє чітко відмежувати адміністративні послуги від інших форм діяльності публічної адміністрації.

Суб'єктами правовідносин у сфері адміністративних послуг виступають, з одного боку, органи публічної адміністрації, а з іншого – фізичні та юридичні особи, які звертаються за отриманням послуг [24, с. 74]. Характерною особливістю цих відносин є їхня асиметричність: орган влади реалізує владні повноваження, тоді як заявник перебуває у підпорядкованому становищі. Об'єктом таких відносин є конкретна юридична дія або рішення, спрямоване на оформлення правового статусу заявника (реєстрація, ліцензія, сертифікат) [19, с. 142]. Таким чином, у правовій природі адміністративних послуг поєднується владний елемент і сервісний характер, що робить їх унікальним явищем у системі адміністративного права.

Принципи надання адміністративних послуг виступають ключовими орієнтирами для органів публічної адміністрації. До основних належать:

– верховенство права, що зобов'язує органи влади діяти лише на підставі та у спосіб, визначений законом [26, с. 93];

– доступність, яка означає, що кожна особа повинна мати реальну можливість звернутися за отриманням послуги [27, с. 57];

– пропорційність, яка передбачає співмірність втручання органів влади із цілями, що досягаються [22, с. 113];

– прозорість та підзвітність, що зобов'язує органи влади інформувати заявників про порядок надання послуг і забезпечувати контроль за їх якістю [15, с. 102].

Дотримання цих принципів сприяє підвищенню ефективності публічного адміністрування та зміцнює довіру громадян до держави. Недотримання ж принципів призводить до зловживань, бюрократизації та зниження якості надання послуг.

Адміністративні послуги займають центральне місце у сучасній моделі публічного адміністрування, оскільки саме через їх надання відбувається практичне забезпечення прав і свобод громадян [17, с. 214]. На відміну від нормотворчої чи контрольної діяльності, вони спрямовані безпосередньо на задоволення індивідуальних потреб особи. Це зумовлює їх подвійний характер: з одного боку, адміністративні послуги є результатом реалізації владних повноважень, з іншого – вони відображають сервісну функцію держави [20, с. 51].

У структурі діяльності органів публічної адміністрації адміністративні послуги виконують інтеграційну функцію: вони поєднують управлінські рішення з конкретними життєвими ситуаціями. Видача паспорта, реєстрація суб'єкта підприємництва, надання дозволу чи ліцензії – усе це приклади того, як абстрактні норми права втілюються у конкретні юридично значимі результати [19, с. 142]. Саме тому ефективність публічного управління у значній мірі оцінюється за якістю надання адміністративних послуг.

Сучасна концепція сервісної держави передбачає переорієнтацію діяльності органів влади з владно-розпорядчої моделі на клієнтоорієнтовану. Адміністративні послуги виступають ключовим інструментом цієї трансформації [15, с. 102]. Вони дозволяють змінити

сприйняття держави в очах громадян: від репресивного апарату – до сервісної структури, що забезпечує задоволення правомірних потреб суспільства [25, с. 128].

Реалізація цієї ідеї в Україні пов'язана з упровадженням центрів надання адміністративних послуг, принципу «єдиного вікна», електронних сервісів та цифрових платформ. Такі механізми дають змогу мінімізувати бюрократичні бар'єри, скоротити час і витрати заявників, підвищити прозорість рішень органів влади [27, с. 57]. У такий спосіб адміністративні послуги перетворюються на практичний вимір концепції good governance, що забезпечує баланс між ефективністю управління та захистом прав людини [22, с. 113].

Адміністративні послуги мають безпосередній вплив на реалізацію та захист прав і свобод людини. Звернення до органу влади з метою отримання адміністративної послуги є формою практичного здійснення конституційних прав, зокрема права на підприємницьку діяльність, свободу пересування, право на працю тощо [21, с. 67]. Від якості, швидкості та прозорості надання таких послуг залежить рівень довіри громадян до держави та ефективність гарантій правового статусу особи [26, с. 93].

Адміністративна послуга водночас виконує превентивну функцію: чітка і передбачувана процедура її отримання запобігає можливим зловживанням з боку органів влади і захищає заявника від необґрунтованих обмежень його прав [18, с. 88]. Наприклад, своєчасна реєстрація бізнесу забезпечує правову визначеність для підприємця, а видача дозволів на будівництво унеможливлює хаотичне використання земельних ресурсів. У цьому сенсі адміністративні послуги виступають практичним механізмом реалізації принципу верховенства права у сфері публічного адміністрування [23, с. 39].

Попри те, що ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги» 2012 року закріпило базові засади функціонування цього інституту, саме визначення адміністративних послуг залишається надто загальним [14, с. 9]. Воно фактично зводиться до «результату звернення особи», що не охоплює процедурного, організаційного та гарантійного аспектів [11, с. 73]. У результаті правозастосовна практика демонструє неоднозначність у віднесенні певних дій органів влади до категорії адміністративних послуг, що створює правову невизначеність.

Окрему проблему становить класифікація адміністративних послуг. Нині вони поділяються за відомчою ознакою (послуги МВС, Мін'юсту, органів місцевого самоврядування), за змістом (реєстраційні, дозвільні, ліцензійні) чи за рівнем надання (державні, місцеві) [17, с. 214]. Така багатомірність свідчить про фрагментарність підходів і ускладнює формування єдиної системи. Відсутність загальноприйнятої класифікації породжує труднощі для заявників, які не завжди можуть орієнтуватися у переліку доступних послуг, а також для органів влади, які дублюють функції. Наявність єдиної уніфікованої класифікації дозволила б забезпечити системність і прозорість, але поки що це завдання залишається невирішеним.

Формально законодавство закріплює низку принципів надання адміністративних послуг: доступність, прозорість, рівність, пропорційність, підзвітність [22, с. 113]. Проте їхня реалізація в практичній площині є вибірковою та неповною. Нерідко громадяни стикаються з проблемами, що суперечать цим принципам: перевищення строків розгляду заяв, необґрунтовані відмови, вимога додаткових документів, які не передбачені законом [19, с. 142]. Це свідчить про те, що у багатьох випадках адміністративна послуга перетворюється на інструмент бюрократичного контролю, а не сервіс для задоволення законних потреб особи.

Навіть створення центрів надання адміністративних послуг, яке мало б мінімізувати людський фактор і бюрократію, не завжди виправдовує очікування. Попри принцип «єдиного вікна», заявники часто змушені взаємодіяти з кількома органами, повторно подавати документи або чекати на додаткові погодження [27, с. 57]. Це суперечить не лише законодавству, а й базовій ідеї сервісної держави. Крім того, недостатня професійна підготовка окремих працівників органів влади, низький рівень цифрової грамотності та слабка матеріально-технічна база центрів поглиблюють цю проблему [15, с. 102]. Отже, ключовим завданням є не лише вдосконалення правових норм, а й забезпечення їх реальної імплементації на практиці.

Євроінтеграційний курс України передбачає поступове наближення системи надання адміністративних послуг до стандартів ЄС та принципів good governance [9, с. 45]. Це означає, що адміністративна послуга має розглядатися не лише як акт застосування влади, а й як якісний сервіс, доступний для кожного громадянина без дискримінації. Європейські стандарти акцентують на швидкості, зручності та клієнтоорієнтованості процедур, що значно відрізняється від пострадянської традиції бюрократичного адміністрування [6, с. 87].

В Україні вже зроблені кроки у цьому напрямі: впроваджуються електронні сервіси, поступово розширюється функціонал «Дії», поширюється практика цифрових документів [15, с. 102]. Проте проблеми залишаються: нерівномірний доступ до інтернету, недостатній рівень правової культури серед населення, а також інституційна слабкість частини органів влади. Ці чинники ускладнюють повноцінне впровадження європейських стандартів.

Подальший розвиток вимагає адаптації найкращих практик ЄС із урахуванням національних особливостей. Йдеться не лише про технологічні новації, а й про запровадження механізмів незалежного контролю за якістю послуг, розширення процедур оскарження, стандартизацію термінів надання та забезпечення рівного доступу для всіх категорій громадян [20, с. 51]. Тільки за умови комплексної реформи можна буде говорити про реальне втілення концепції сервісної держави та формування довіри громадян до органів публічної адміністрації.

Попри те, що ухвалення Закону України «Про адміністративні послуги» 2012 року закріпило базові засади функціонування цього інституту, саме визначення адміністративних послуг залишається надто загальним [14, с. 9]. Воно фактично зводиться до «результату звернення особи», що не охоплює процедурного, організаційного та гарантійного аспектів [11, с. 73]. У результаті правозастосовна практика демонструє неоднозначність у віднесенні певних дій органів влади до категорії адміністративних послуг, що створює правову невизначеність.

Окрему проблему становить класифікація адміністративних послуг. Нині вони поділяються за відомчою ознакою (послуги МВС, Мін'юсту, органів місцевого самоврядування), за змістом (реєстраційні, дозвільні, ліцензійні) чи за рівнем надання (державні, місцеві) [17, с. 214]. Така багатомірність свідчить про фрагментарність підходів і ускладнює формування єдиної системи. Відсутність загальноприйнятої класифікації породжує труднощі для заявників, які не завжди можуть орієнтуватися у переліку доступних послуг, а також для органів влади, які дублюють функції. Наявність єдиної уніфікованої класифікації дозволила б забезпечити системність і прозорість, але поки що це завдання залишається невирішеним.

Формально законодавство закріплює низку принципів надання адміністративних послуг: доступність, прозорість, рівність, пропорційність, підзвітність [22, с. 113]. Проте їхня реалізація в практичній площині є вибірковою та неповною. Нерідко громадяни стикаються з проблемами, що суперечать цим принципам: перевищення строків розгляду заяв, необґрунтовані відмови, вимога додаткових документів, які не передбачені законом [19, с. 142]. Це свідчить про те, що у багатьох випадках адміністративна послуга перетворюється на інструмент бюрократичного контролю, а не сервіс для задоволення законних потреб особи.

Навіть створення центрів надання адміністративних послуг, яке мало б мінімізувати людський фактор і бюрократію, не завжди виправдовує очікування. Попри принцип «єдиного вікна», заявники часто змушені взаємодіяти з кількома органами, повторно подавати документи або чекати на додаткові погодження [27, с. 57]. Це суперечить не лише законодавству, а й базовій ідеї сервісної держави. Крім того, недостатня професійна підготовка окремих працівників органів влади, низький рівень цифрової грамотності та слабка матеріально-технічна база центрів поглиблюють цю проблему [15, с. 102]. Отже, ключовим завданням є не лише вдосконалення правових норм, а й забезпечення їх реальної імплементації на практиці.

Євроінтеграційний курс України передбачає поступове наближення системи надання адміністративних послуг до стандартів ЄС та принципів good governance [9, с. 45]. Це означає, що адміністративна послуга має розглядатися не лише як акт застосування влади, а й як

якісний сервіс, доступний для кожного громадянина без дискримінації. Європейські стандарти акцентують на швидкості, зручності та клієнтоорієнтованості процедур, що значно відрізняється від пострадянської традиції бюрократичного адміністрування [6, с. 87].

В Україні вже зроблені кроки у цьому напрямі: впроваджуються електронні сервіси, поступово розширюється функціонал «Дії», поширюється практика цифрових документів [15, с. 102]. Проте проблеми залишаються: нерівномірний доступ до інтернету, недостатній рівень правової культури серед населення, а також інституційна слабкість частини органів влади. Ці чинники ускладнюють повноцінне впровадження європейських стандартів.

Подальший розвиток вимагає адаптації найкращих практик ЄС із урахуванням національних особливостей. Йдеться не лише про технологічні новації, а й про запровадження механізмів незалежного контролю за якістю послуг, розширення процедур оскарження, стандартизацію термінів надання та забезпечення рівного доступу для всіх категорій громадян [20, с. 51]. Тільки за умови комплексної реформи можна буде говорити про реальне втілення концепції сервісної держави та формування довіри громадян до органів публічної адміністрації.

Висновки. Адміністративні послуги становлять важливий інститут сучасного адміністративного права, який відображає трансформацію держави у напрямі сервісної моделі публічного управління. Вони є результатом еволюції категорії «послуга» від економічного до правового розуміння та від приватноправових відносин до публічно-правових механізмів задоволення потреб громадян. Дослідження показало, що адміністративні послуги поєднують у собі ознаки правового інституту, процедури та практичного інструменту реалізації функцій держави.

У зарубіжних правових системах сформувалися різні моделі адміністративних послуг, проте всі вони акцентують на їхній сервісній природі та ролі у забезпеченні прав людини. Українська доктрина, спираючись на цей досвід, визначила адміністративні послуги як особливу форму реалізації владних повноважень і гарантію практичного здійснення прав громадян. Водночас національне законодавство й досі залишається фрагментарним: відсутня єдина класифікація послуг, спостерігається неоднозначність у визначенні їх правової природи, не завжди реалізуються закріплені принципи прозорості та доступності.

Разом із тим адміністративні послуги мають значний потенціал як індикатор ефективності публічного адміністрування. Саме через їх якість і доступність громадяни оцінюють діяльність органів влади. Тому вдосконалення правового регулювання у цій сфері має стати пріоритетним завданням державної політики. Йдеться не лише про вдосконалення законодавчих норм, а й про їх реальну імплементацію, підвищення професійного рівня працівників, розширення цифрових сервісів, а також гармонізацію із європейськими стандартами good governance.

Таким чином, адміністративні послуги виступають фундаментальним механізмом утвердження правової та сервісної держави в Україні. Подальший розвиток цього інституту потребує комплексних наукових досліджень, удосконалення законодавчої бази та впровадження інноваційних управлінських практик. Лише за таких умов вони зможуть повною мірою виконувати свою функцію – бути ефективним засобом реалізації прав і свобод людини, формувати довіру до органів влади та зміцнювати демократичні засади державності.

Список використаних джерел:

1. Стигліц Дж. Економіка державного сектора. К.: Основи, 2011. 624 с.
2. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Кальварія, 2002. 192 с.
3. Авер'янов В. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. К.: Факт, 2003. 384 с.
4. Цивільне право України: підручник / за ред. О. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2002. 624 с.
5. Колпаков В. Адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер, 2008. 544 с.

6. Hoffmann-Riem W. Verwaltungsverfahren und Verwaltungsprozessrecht. München: C.H. Beck, 1997. 312 p.
7. Chevallier J. Le service public. Paris: PUF, 2012. 128 p.
8. Harlow C. Public Law and Public Services. Oxford: Oxford University Press, 2006. 224 p.
9. European Governance. A White Paper. Brussels: European Commission, 2001. 35 p.
10. Авер'янов В. Реформа українського адміністративного права: сучасний стан і перспективи. *Право України.* 2004. № 3. С. 25–31.
11. Битяк Ю. Адміністративне право України: підручник. Х.: Право, 2005. 624 с.
12. Коломоєць Т. Адміністративні послуги: проблеми правової природи. Запоріжжя: ЗНУ, 2011. 212 с.
13. Тимощук В. Адміністративні послуги: європейський досвід та пропозиції для України. К.: Факт, 2003. 128 с.
14. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409.
15. Серьогін С. Адміністративні послуги в Україні: проблеми та перспективи. Дніпро: Академія управління, 2014. 168 с.
16. Кресіна І., Шкарупа В. Європейські стандарти адміністративних послуг: досвід для України. *Право України.* 2015. № 9. С. 55–62.
17. Господарське право України: підручник / за ред. В. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2010. 768 с.
18. Соціальне забезпечення: навч. посібник / за ред. М. Буянової. К.: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
19. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи. К.: НАДУ, 2011. 284 с.
20. Авер'янов В. Сучасне адміністративне право України. К.: Юрінком Інтер, 2011. 512 с.
21. Адміністративна процедура в Україні: проблеми правового регулювання. К.: Факт, 2012. 248 с.
22. Загальна теорія адміністративного права / за ред. В. Бевзенка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 432 с.
23. Державне управління: теорія і практика / за ред. Н. Нижник. К.: НАДУ, 2009. 576 с.
24. Серьогін С. Адміністративні послуги: організаційно-правові засади. Харків: Право, 2013. 240 с.
25. Серьогін С., Колпаков В. Адміністративне право і процес. К.: Юрінком Інтер, 2015. 472 с.
26. Право на належне врядування: європейські стандарти та практика в Україні. К.: Центр політико-правових реформ, 2012. 144 с.
27. Тимощук В., Кравченко В. Центри надання адміністративних послуг: організація діяльності та напрями реформування. К.: Факт, 2014. 216 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЯСИНОК Д. М.,
доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри міжнародних
відносин
*(Сумський національний аграрний
університет)*

УДК 342.95
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.29

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню питань становлення державності на теренах Європи та переходу управління суспільством від звичаєвого права, до його закріплення в перших законодавчих актах перших державних утворень від Стародавнього Риму до феодальних європейських держав, які запозичили розробки приватного права римськими юристами (рецепція римського права) адаптуючи його до нової форми суспільної організації та її потреб.

В той же час історія показала, що швидкий темп зростання адміністрування у сфері суспільних відносин Франції, Німеччини, Англії призводив до все більшої кількості державних чиновників, які працюючи в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування часто зловживали своїми службовими та посадовими обов'язковими, що об'єктивно змушувало королівську владу реагувати на такі порушення у сфері публічно-правових відносин, оскільки останні підривали устрої самої держави. Саме такі цілеспрямовані дії хоча і одноособової законодавчої, виконавчої і судової королівської влади поступово все ж закладали основи до формування в європейських країнах перших прообразів адміністративної юстиції. Таке спрямування безумовно носило об'єктивний, природний характер, оскільки поступова демократизація суспільних відносин спонукала до розвитку не лише економіки але усіх суспільних та судових інститутів, метою яких був захист не лише політичного устрою держав і захисту інтересів особи, а в подальшому і суб'єктивних її прав. Саме такі обособлені теорії захисту «законних інтересів» (Франції) та «суб'єктивних прав» (Німеччини) культивувались і розвивались вченими адміністративістами тих часів. В той же час, англійська наукова думка не сприймала адміністративну юстицію, оскільки теорія «панування права», яка розвивалась і ґрунтувалась на основі прецедентного права на їх думку охоплювала і ті спірні відносини, які виникали із адміністративно-правових відносин.

В роботі звернуто увагу на те, що до 80-х років XX століття Україна буквально сприймала англійську доктрину відмови від адміністративного судочинства, але на початку 90х років XX століття Україна поступово розширила можливості адміністративного судочинства, хоча і в межах правил цивільного процесуального законодавства України. З прийняттям 6 липня 2005 року першого Кодексу адміністративного судочинства України, Україна започаткувала еру адміністративної юстиції, яка сьогодні розвивається доволі успішно як у сфері судоустрою, так і в питаннях доказування у сфері адміністративного судочинства.

Ключові слова: *адміністративна юстиція, принципи адміністративного судочинства, адміністративний суд, публічно-правові спори, доказування та правозастосування в адміністративному процесі.*

Yasynok D. M. The formation of statehood in European countries and the formation of the foundations of administrative justice in the field of protection of the rights and legitimate interests of the individual

The article is devoted to the study of the issues of the formation of statehood in Europe and the transition of society management from customary law to its consolidation in the first legislative acts of the first state formations from Ancient Rome to feudal European states, which borrowed the developments of private law by Roman lawyers (the reception of Roman law), adapting it to the new form of social organization and its needs. At the same time, history has shown that the rapid growth of administration in the sphere of public relations in France, Germany, and England led to an increasing number of state officials who, working in executive bodies and local self-government bodies, often abused their official and official duties, which objectively forced the royal authority to respond to such violations in the sphere of public legal relations, since the latter undermined the structures of the state itself. It was precisely such purposeful actions of the one-person legislative, executive and judicial royal power that gradually laid the foundations for the formation of the first prototypes of administrative justice in European countries. Such a direction was certainly objective, natural in nature, since the gradual democratization of social relations prompted the development of not only the economy but also all social and judicial institutions, the purpose of which was to protect not only the political system of states and the interests of the individual, but later also his subjective rights. It was precisely such isolated theories of the protection of «legitimate interests» (France) and «subjective rights» (Germany) that were cultivated and developed by administrative scholars of those times. At the same time, English scientific thought did not accept administrative justice, since the theory of the «rule of law», which developed and was based on case law, in their opinion, also covered those controversial relations that arose from administrative-legal relations.

The work draws attention to the fact that until the 1980s, Ukraine literally accepted the English doctrine of renunciation of administrative proceedings, but in the early 1990s, Ukraine gradually expanded the possibilities of administrative proceedings, although within the rules of the civil procedural legislation of Ukraine. With the adoption of the first Code of Administrative Proceedings of Ukraine on July 6, 2005, Ukraine began the era of administrative justice, which today is developing quite successfully both in the field of the judiciary and in matters of evidence in the field of administrative proceedings.

Key words: *administrative justice, principles of administrative proceedings, administrative court, public law disputes, evidence and law enforcement in administrative proceedings.*

Вступ. Розвиток як системи адміністративного судоустрою, так і адміністративного судочинства як в Україні, так у світі, в тому числі і в країнах Європи, до союзу яких Україна намагається сьогодні приєднатись, так і залишаються в стані дискусійності. В цьому аспекті важливим є питання дослідження становлення і розвитку державності, оскільки саме держава по суті була є і буде генератором до становлення та розвитку адміністративної юстиції. Велика кількість органів державного управління та місцевого самоврядування на різних рівнях управлінського життя породила надзвичайно велику кількість чиновників, які на превеликий жаль зловживали, зловживають і в подальшому будуть зловживати своїми службовими та посадовими обов'язками всупереч інтересам служби, що безумовно призводить до порушень прав та законних інтересів як фізичних так і юридичних осіб.

Постановка завдання. З урахуванням даних обставин, важливо дослідити ті шляхи і форми, якими йшли європейські країни починаючи з XII по XX століття з тим, щоб запозичити найкращі зразки адміністративних процесів в яких і відбувається справедливий, неупереджений, своєчасний та ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб прав та інтересів

юридичних осіб від порушень з боку органів державного управління та місцевого самоврядування суб'єктів владних повноважень.

Результати дослідження. Історія людства – це в першу чергу історія розвитку соціальних взаємовідносин та відносин людини і держави. І хоча сама державна форма суспільного устрою існувала не завжди, але навіть в той первіснообщинний період, який був найдовшим в історії людства міг характеризуватися своєю соціальністю, яка мала місце між членами роду і його родовим устроєм, що закладало, по суті, основи соціальної організації життя первісних людей.

Безумовно, але навіть в такій примітивній суспільній формі організації суспільства все ж мали місце певні управлінські дії як з боку вождів, так і старійшин чи ради старійшин роду, які ґрунтувались на певних традиціях і звичаях. При цьому, рівність всіх членів роду в їх правах та обов'язках зберігалася у безумовному порядку.

З ускладненням засобів виробництва, ростом населення і поступовим розділенням праці почали закладатися перші основи приватної власності, що призводило до змін як у побуті, так і в організації життя людей. Такі зміни формували нові соціальні цінності, що змінювало менталітет суспільства в якому почала переважати не колективна, а індивідуальна власність, і хоча адміністративна влада ще не була характерною для родового устрою, але первісна демократія поступово почала відходити на другий план ослабляючи таким чином силу звичаєвого права і ті табу, які існували в первісно общинному устрої. Безумовно звичаї і традиції ще продовжували впливати на суспільне життя у вигляді окремих заборон. Не дивлячись на те, що вплив на родове суспільство суспільної власності спрямовувався на згуртованість общини, збереженню спільних знань і навиків, але приватна власність своєю привабливістю і магнетизмом, в основі якого лежить ефект накопичення майнових цінностей вже заклала нову форму суспільних відносин.

Поява надлишків продукції при виробництві згуртовувала роди в племена, що безумовно призвело до спокуси заволодіння таким майном у інших племен з метою свого збагачення. Це призводило до міжусобних війн, де грабіж пов'язувався з героїзмом і славою.

Такий розвиток подій прискорив розпад родоплемінної структури суспільної влади. Більше того в суспільстві з'явилось усвідомлення того, що ріст приватної власності, а відтак і багатства, неможливі без пропорційного росту населення і використання цього населення як робочої сили. Розуміючи це, соціальна група, що утворювала командну верхівку війська, почала поповнювати населення за рахунок полонених, які змушені були інтегруватися в те чи інше плем'я або ставали рабами. Таким чином, «військова демократія» не тільки збагачувала себе, але і породжувала політичну владу, яка культивувала рабовласництво закладаючи основи рабовласницької державності. В такій формі устрою рада старійшин замінялася радою військової дружини, яка утворювала родову знать впливаючи на політику і дії своєї общини. Так в VIII–VI ст. до н.е. в Римі сформувалася рабовласницька форма державного управління яка по своїй суті не була притаманна ні германським племенам, ні скіфським, оскільки саме в них закладалися перші основи демократизму [1].

В той же час, римські юристи розробили унікальні правові позиції з точки зору приватного права в основі якого лежав безумовний захист приватної власності. При цьому лише Ульпіан говорив про адміністративний контроль над органами державного управління, але його погляди піддавались критиці, що пояснюється посиленням влади Сенату, а в подальшому безумовно-виключної, неоспорюваної влади імператора.

Якщо з цих позицій поглянути на Античні Афіни, де роль виконавчої влади відігравала Рада яку обирали на один рік на пленарній основі, то така рада в кінці роботи повинна була звітувати про свою роботу [2]. Значну роль в системі органів виконавчої влади відігравали магістри, яких обирали відкритим голосуванням на загальних зборах. В той же час, неправомірні дії члена магістрату в разі зловживання ним своїми службовими чи посадовими обов'язками можна було оскаржити у суді-Гелеї. Таким чином, даний судовий орган, по суті, вперше виконував роль адміністративного суду.

З падінням Римської Імперії і формуванням на її основі перших феодальних Європейських держав з їх власними інститутами публічної влади, політика захисту приватної власності, яка в своїй основі вибудовувалася на базі законодавства приватного права стародавнього

Риму. Безумовно, це сприяло виникненню таких ситуацій, коли рішення чи дії публічної влади та її чиновників не завжди співпадали з інтересами населення території. Не дивлячись на це, публічна влада стає не просто атрибутом державності, а і її природною необхідністю, оскільки при управлінні людським суспільством безумовно виникає потреба у підпорядкованості індивіду єдиній суспільній волі. При цьому публічна влада не виникає сама по собі. Вона є наслідком соціального розвитку суспільства, яке природно потребує єдиного керівництва всіма процесами, які можуть виникати в суспільстві. Така концентрація влади в єдиному центрі давала можливість не лише шляхом переконання, а і шляхом економічного чи силового примусу об'єднувати навколо себе населення, певної території, концентруючи увагу людей на тих суспільних потребах, яких потребувало суспільство.

Саме ці центробіжні сили, і спонукали до розвитку державності, що давало можливість Риму остаточно сформуватися в кінці V на початку II ст. до н.е. в єдину державу-республіку, в якій відбулося об'єктивне об'єднання інтересів громадян та інтересів держави, створивши нову політично-суспільну формацію, на чолі якої стояв Сенат та підпорядковані йому магістрати, які і склали основу реальної державної влади в стародавньому Римі. При цьому, консолідуючою основою в такій державі стало право. Саме римське право регулювало, узаконювало та закріплювало право приватної власності, піднявши при цьому питання її захисту на вершину своєї цивілізації. Як би це не було дивно, але саме римське право з його принципами захисту майнових прав та інтересів особи створювало фундаментальні основи для майбутньої адміністративної юстиції в європейських державах, де феодальна формація з її обширним державним апаратом управління, породила численні зловживання, які допускалися державними чиновниками та феодалами на місцях, що і спонукало королівську владу обмежувати чиновників, вимагаючи від них справедливості та розумності в управлінні на місцях. Безумовно, внутрішнє управління в країнах Західної Європи XI–XVII ст. пов'язувалося із державними традиціями, які мали місце в Римській імперії, особливо це стосувалося, Німеччини, Іспанії, де цеховий уклад життя, поділ на гільдії характеризувався професійним самоврядуванням на фоні абсолютної монархії. Безумовно, королівська влада Франції в XVI ст. з одного боку та дворянством і зароджуваною буржуазією з іншого по суті створювали такий конгломерат державного управління де король з його абсолютною владою об'єднував країну, одночасно розвиваючи і примножуючи бюрократичний апарат різнорівневого управління. На фоні посилення дворянства останнє намагалося обмежити такий абсолютизм за рахунок створення парламентаризму. Така боротьба і стрімкий розвиток економічних відносин сприяли зародженню нового суспільного класу, буржуазії, яка проголошуючи демократичні гасла: свободи, рівності, братерства та справедливості, які за своєю суттю давали підстави говорити про безумовний захист прав та інтересів людини і громадянства від свавілля держави та її чиновників різного рівня. Такий тріумвірат вплинув на розвиток суспільних відносин нового зразка і привів до того, що в Англії під час повстання в 1215 році король Іоан Безземельний вимушений був підпити Велику хартію вольностей, (Magna Carta), яка налічувала 63 статті в яких гарантувалися права і привілеї феодальної знаті, надавалася свобода дій церкви і зобов'язували короля дотримуватися державних законів. Сам документ вважається «першою писаною конституцією Англії», де було закладено основи прав і свобод людини, які підлягали безумовному судовому захисту, створюючи в подальшому основу для утвердження прав свобод і верховенства права.

В XII–XIII ст. в Німеччині також почався період організації імперіуму, де основу суспільного життя вводилося поняття «верховенства права» (Бог сам є право). По своїй суті ще однією своєрідною конституцією того періоду було «Саксонське зерцало» (Sachsenspiegel) яким охоплювалося дві галузі права: земельне та феодальне право. Земельний закон був правом вільних людей, до яких включалися і фермери. Він регулював питання нерухомості, спадкування, сімейного стану, розподілу майна, добросусідства, хоча за своєю суттю був нормативним збірником звичаєвого права. Дане феодальне право охоплювало кримінальне право та створювало судову систему. Воно регулювало порядок взаємовідносин дворянства і держави, відносини між станами, вибори королів, феодальні повинності тощо.

В 1356 році основні елементи і інститути державного механізму Німеччини були закріплені в Золотій буллі. Саме в цьому законі по суті проголошувалось те, що держава є політичною

організацією князів. Всі важливі державні справи, в тому числі і внутрішнього управління передавались колегії курфюстів, яка скликалася щорічно з метою урегулювання питань щодо стягнення мита, розгляду скарг на князів, в тому числі і на імператора.

Таким чином, це були перші ознаки адміністративного судочинства в межах якого розглядалися справи із зловживання владою, навіть найвищих сановників, яким являвся імператор.

У Франції, як і в Англії та Німеччині в середині XVIII століття реформи Людовіка IX привели до створення Парламенту, який у другій половині XV ст. по суті перетворився в судовий орган, де загальними зборами парламенту розглядалися справи виняткового значення та інші політично-управлінські питання [3]. Таким чином, це були перші прояви розгляду публічно-правових відносин судом з метою ефективного захисту в першу чергу інтересів держави і короля.

Саме з цих підстав Гегель Г.В. порівнював державу з організацією, яка займається «охороною порядку» подібно нічному сторожу, охороняючи спокій своїх громадян [4]. Отже, історія свідчить, що держава як політично-суспільна формація є результатом історичного розвитку різних соціальних груп, розвитку виробничих сил з їх розподілом праці та створенням інституту приватної власності. Разом з тим, постійне ускладнення суспільних відносин показало, що держава – це ціла система управлінських структур, оскільки без них вона не може повсемісно контролювати роботу всього апарату чиновників, які надають державі послуги у сфері внутрішнього життя своїх громадян.

В той же час, чиновники всіх рівнів не лише регулюють, а і контролюють всі відносини людини в суспільстві, що потребує не лише уваги, мудрості, але і чесності та справедливості, під якою розуміється те, що повинен робити чиновник відповідно до закону, оскільки закон – це справедливість. Закон це не всім одне і те ж, а кожному своє, оскільки для нерівних, рівність стає нерівністю [5]. Саме ці філософські постулати стали політичною основою французької буржуазної революції 1789–1794, яка проголошуючи лозунги свободи, рівності, братерства по суті спонукала до збереження контролю за чиновниками апарату державного управління з точки зору забезпечення прав і свобод громадян Франції. Такий підхід давав можливість розмежувати публічне і приватне право, формуючи основи адміністративного права, а від так і адміністративної юстиції, яка являла собою саме такий механізм захисту прав, свобод та інтересів від свавілля і зловживання чиновників різних рангів. Як зазначає Л.І. Пахолок, наприкінці XVIII ст. у Франції та Німеччині сформувалися правові передумови до виникнення адміністративних судів, суть роботи яких полягала у захисті законних інтересів, порушених адміністративними органами при реалізації своїх дискреційних повноважень [6].

В той же час, в 1713 році в рамках шведсько-фінського права, Король Чарльз XII вперше в історії Європейських країн ввів посаду омбудсмена, який тепер здійснював нагляд за діяльністю представників влади з метою недопущення зловживання ними своїми повноваженнями та здійснення незаконних дій державними чиновниками різних рангів державної влади. На відміну від такого підходу, Петро I у 1722 році започаткував створення прокуратури, як органу який здійснював контроль за єдиним правозастосуванням законів державних чиновників різних рангів в їх діяльності та ефективної і законної діяльності державних органів та установ [7].

Історія свідчить, що не дивлячись на різний організаційний підхід до контролю за законністю дій державних органів управління та їх чиновників всіх об'єднувала одна і та ж мета: боротьба проти корупції та зловживання чиновниками різних рангів державного управління своїми правами та обов'язками. В той же час, на теренах Європейських держав в кінці XVIII ст. на початку XIX століття популярності набула теорія «захисту законом інтересів особи державним судом», який по суті відігравав роль адміністративного суду. Розробкою такої теорії були французькі юристи Вів'єн Баво і Макарель. В таких судах судочинство велося колегіальним судом з відкритим до його судових процесів доступом. В той же час, вся послідовність судової процедури була запозичена із процедури розгляду судів загальної юрисдикції з можливістю приватного представництва з боку позивача адвокатами та державного представництва з боку прокуратури. Процеси носили усний та безпосередні характер. Під юрисдикційний контроль таких адміністративних судів підпадали спори, в яких мова йшла про порушення органами виконавчої влади чи її службовими або посадовими особами своїх посадових обов'язків, які вели до

порушення законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. Таким чином, французька наукова доктрина адміністративного захисту «законних інтересів» в адміністративних судах набула свого практичного втілення на землях Франції. При цьому, адміністративні суди при визнанні рішень виконавчої влади не дійсними, не скасовували таких рішень, а лише проголошували їх недійсними. До речі, такий підхід до розгляду адміністративних справ зберігся і на сьогодні. Таким чином, Франція не лише започаткувала практичне створення адміністративної юстиції, але саме її вчені адміністративісти заклали теоретичні основи щодо предмету адміністративного судочинства як способу захисту законного інтересу особи у спорах, які мають місце у сфері публічно-правових відносин.

В той же час, в Німеччині культивувалась теорія комплексного підходу щодо розгляду адміністративних справ де предметом захисту був не лише законний інтерес особи, а і її суб'єктивні права, які з тих чи інших причин були порушені адміністративними органами виконавчої влади.

З цією метою в 1875 році на основі Закону «Про систему адміністративних судів Пруссії» було створено систему повітових і волосних комітетів, які відігравали роль судів першої інстанції. В таких комітетах працювали професійні судді, які розглядали спори на незаконні дії органів виконавчої влади та її чиновників на колегіальній основі, відкрито і безпосередньо. При цьому, судді мали право самостійно збирати докази та залучати до справи третіх осіб, хоча суд і викривав провадження в адміністративній справі виключно за особистим поданням скарги особою чиї права або законні інтереси було порушено органами виконавчої влади [8]. В Німеччині працював і Вищий адміністративний суд. Вся система адміністративної юстиції розглядала адміністративні справи на основі принципів усності, безпосередності, гласності та змагальності. Прояви адміністративної юстиції мали місце і у середньовічній Англії, і хоча на початковій стадії вони проявлялися у вигляді квазісудочинства де важливе місце відігравали мирові судді. Саме на рівні мирових суддів розглядалися скарги на поліцейських, службовців податкових органів тощо. Саме цих суддів за Прокламацією короля 1195 року назвали «лицарями миру» [9].

Мирові судді по суті здійснювали адміністративний нагляд за правильним застосуванням законів, які вони самі часто тлумачили в сфері поліцейської служби, стягнення податків тощо, тому говорити про наявність певної сталої процесуальної процедури не приходиться. Не дивлячись на це, були перші спроби по закладенню основ адміністративної юстиції в Англійському королівстві, хоча вже в XV ст. адміністративні функції мирових судів передавались де судів загальної юрисдикції. В той же час, сучасна адміністративна юстиція Сполученого Королівства була започаткована лише на початку XX століття, оскільки до цього доктрина адміністративної юстиції не сприймалася, оскільки принцип «панування права» є основоположним принципом англійського загального права, а відтак він охоплює всі сфери життя людей, в тому числі і у відносинах з виконавчими органами влади, тому створювати окремо ще і систему адміністративних судів лише з підстав, що відповідачем повинен виступати орган державного управління, вважалося недоцільним.

Саме таку концепцію сповідувала і Україна, ввівши до Цивільного процесуального кодексу ЦРСР лише в 1981 році в розділ І, главу 29 х назвою «Провадження по справах, які виникають із адміністративно-правових питань».

До категорії таких справ було віднесено: 1) скарги на справедливість у системах виборів; 2) скарги на дії адміністративних органів у зв'язку з накладенням штрафів; 3) скарги на дії посадових осіб здійснені з порушенням закону чи перевищенням повноважень, які притісняють права громадян; 4) про стягнення з громадян недоплат до податків, самообкладенню сільського населення і державному обов'язковому страхуванню [10].

З ЦПК України 2004 року було виключено положення щодо розгляду загальними судами справ, що виникають із адміністративно-правових відносин. Це пояснювалося тим, що законодавець має намір прийняти Адміністративний процесуальний кодекс України, в якому і буде врегульовано порядок адміністративного судочинства [11].

Висновки. Адміністративна юстиція як в європейських державах, так і в Україні формувалася поступово на основі різних науково-теоретичних обґрунтувань. Не дивлячись на це,

питання публічно-правового захисту щодо порушених прав, свобод та інтересів як фізичних так і юридичних осіб ставали для кожної держави природною закономірністю, оскільки стрімкий розвиток суспільних відносин спонукав всі державні утворення збільшувати апарат як державного управління так і посадових осіб місцевого самоврядування, що на фоні зловживань як державних службовців так і посадових осіб місцевого самоврядування під час надання різноформатних послуг нівелювало ефективність роботи державних інститутів влади чи місцевого самоврядування, ослабляючи їх устої, розмиваючи всю систему державного управління. Усвідомлення такого негативного розвитку подій змушувало як Німеччину так і Англію, Францію і Іспанію розмежовувати питання приватного і публічного права так виокремлювати із загальної системи судоустрою обособлену систему адміністративних судів. Не дивлячись на те, що швидкість такого розмежування як в Україні так і інших європейських державах була різною, але сьогодні такі тенденції урівняються. Для України, яка спрямовує свої погляди на вступ до Європейського Союзу така тенденція є надзвичайно важливою і з цих підстав всі питання як щодо розвитку доказового процесу так і його взаємозв'язку із правозастосовчим процесом є питанням надзвичайно важливим, оскільки воно є серцевиною адміністративного судочинства, а від так дані питання потребують свого скрупульозного наукового дослідження.

Список використаних джерел:

1. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. URL: https://uahistory.co/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/46.php (дата звернення: 07.08.2025)
3. Prothero, G.W. The Parlement of Paris. English Historical Review. 1898. Vol. 13, № 50. P. 229–241.
4. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. /пер. з англ. Київ: Основи, 1997. 838 с.
5. Спірнік А. Г. Філософія: підручник. 2-ге вид. Київ: Гардарика, 2006. 447 с.
6. Пахолок Л. І. Адміністративна юстиція в зарубіжних країнах: виникнення і сучасний стан. Вісник Верховного Суду України. 2001. № 5. С. 49–54.
7. Адміністративне судочинство України: підручник / за заг. ред. О. М. Панасенка. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 375 с.
8. Bismarck, B. von Busso. Das Gesetz vom 3. Juli 1875 betreffend die Verfassung des Verwaltungsgerichts und das Verwaltungsstreitverfahren: mit Zusätzen und Erläuterungen. Berlin : Carl Heymann, 1879. V. 218 s.
9. Юридична енциклопедія: том 3 / за заг. ред. кол. Ю. С. Шемшученка. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. 792 с.
10. Цивільний процесуальний кодекс України 2004. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2004. № 5. 544 с.
11. Законодавство про адміністративне судочинство: проблеми кодифікації. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 257–278.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.0.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПАЛАМАРЧУК Д. В.,
аспірант кафедри податкового права
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.30

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ, ПОВ'ЯЗАНОГО З РОЗРОБЛЕННЯМ РОДОВИЩ КОРИСНИХ КОПАЛИН

У статті здійснено аналіз зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання оподаткування користування надрами, що стосується розвідки, розробки та видобутку корисних копалин. Дослідження охоплює податкові моделі таких країн, як Китай, США, Канада, Індія, Німеччина, Франція та Італія, з акцентом на структурні особливості роялті, адміністративний рівень фіскального регулювання та ступінь гнучкості податкових механізмів. Запропоновано нову типологію моделей оподаткування надрокористування, що включає чотири основні критерії: форму роялті (фіксована, адвалорна, комбінована), рівень адміністрування (централізована, децентралізована, багаторівнева), ступінь гнучкості (стабільна, адаптивна, варіативна) та характер фіскального навантаження (пряма чи непряма модель).

Особливу увагу приділено вивченню впливу фіскальної політики на інвестиційну привабливість видобувного сектору, ефективність перерозподілу рентного доходу та здатність податкової системи адаптуватися до економічних змін. Наведено приклади системних рішень у сфері роялті (Китай, Канада), багаторівневого оподаткування (США, Канада) та стабільного непрямого навантаження (ЄС). Обґрунтовано, що ефективна податкова модель у сфері надрокористування повинна забезпечувати баланс між стабільністю податкових правил, екологічною відповідальністю, справедливим розподілом ресурсної ренти та стимулюванням інновацій.

Наукова новизна роботи полягає в розробці узагальненої класифікації фіскальних моделей надрокористування, придатної для адаптації в умовах українського законодавства. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення вітчизняної фіскальної політики в галузі, зокрема під час розробки нормативних актів, спрямованих на модернізацію системи роялті, підвищення прозорості та ефективності адміністрування податків у сфері видобутку корисних копалин.

Ключові слова: *надрокористування, податок на ресурси, фіскальна політика, податко-правове регулювання, міжнародний досвід, оподаткування, розробка родовищ корисних копалин, роялті.*

Palamarchuk D. V. Foreign experience of legal regulation of subsoil use taxation related to the development of mineral deposits

The article analyzes international experience in the legal regulation of taxation related to subsoil use for the purposes of exploration, development, and extraction of mineral resources. The study covers tax models of countries such as China, the United States,

Canada, India, Germany, France, and Italy, with a focus on the structural characteristics of royalty systems, the administrative level of fiscal regulation, and the flexibility of tax mechanisms. A new typology of subsoil taxation models is proposed, based on four key criteria: the form of royalty (fixed, ad valorem, combined), the level of administration (centralized, decentralized, multilevel), the degree of flexibility (stable, adaptive, variable), and the nature of fiscal burden (direct or indirect model).

Particular attention is given to the impact of fiscal policy on the investment attractiveness of the extractive sector, the effectiveness of rent redistribution, and the ability of the tax system to adapt to economic changes. The study provides examples of systemic solutions in royalty regimes (China, Canada), multilevel taxation (USA, Canada), and stable indirect fiscal models (EU). It is argued that an effective tax model for subsoil use should ensure a balance between tax rule stability, environmental responsibility, equitable distribution of resource rent, and the stimulation of innovation.

The scientific novelty of the paper lies in the development of a generalized classification of fiscal models of subsoil use, suitable for adaptation within the framework of Ukrainian legislation. The results obtained can be used to improve national fiscal policy in this domain, particularly in the development of regulatory acts aimed at modernizing the royalty system, enhancing transparency, and increasing the efficiency of tax administration in the field of mineral extraction.

Key words: *subsoil use, resource tax, fiscal policy, tax-law regulation, international experience, taxation, mineral deposit development, royalty.*

Вступ. У сучасних умовах сталого розвитку держав особливого значення набуває ефективне регулювання надрокористування, яке водночас забезпечує раціональне використання природних ресурсів і належні надходження до бюджетів усіх рівнів. Податкове навантаження у сфері видобування корисних копалин має бути збалансованим, прозорим і стимулюючим – з урахуванням як інтересів держави, так і інвестиційної привабливості галузі. Саме тому питання формування оптимальної моделі оподаткування надрокористування є не лише предметом теоретичних розвідок, а й ключовим елементом державної фіскальної політики.

Упродовж останніх десятиліть зарубіжні країни виробили різні підходи до правового оформлення фіскальних механізмів у сфері надрокористування. При цьому спостерігається розмаїття форм роялті, рівнів адміністрування, ступеня гнучкості системи та характеру податкового навантаження. Проте у вітчизняній науковій літературі бракує системного класифікаційного аналізу цих моделей за чіткими ознаками, що не дозволяє ефективно адаптувати зарубіжний досвід до українських реалій. Саме ця проблема й зумовлює необхідність дослідження, представленого в цій статті.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення класифікації зарубіжних моделей оподаткування надрокористування за структурною формою роялті, адміністративним рівнем, ступенем гнучкості та характером податкової моделі, а також формулювання рекомендацій для розробки української моделі з урахуванням найкращих практик.

Результати дослідження. У сучасному світі країни впроваджують різноманітні податкові системи для регулювання надрокористування, виходячи зі структури власної економіки, рівня централізації управління та фіскальних пріоритетів. У даній статті здійснено класифікацію моделей оподаткування надрокористування за такими критеріями:

1) **структурна форма роялті** (обов'язковий платіж за право на видобуток корисних копалин, що виступає формою компенсації державі за використання надр) – **фіксована** (у вигляді сталої суми за одиницю ресурсу), **адвалорна** (у відсотках від ринкової вартості видобутих ресурсів), **комбінована** (поєднання фіксованої ставки та частки від доходу), **непередбачена/відсутня** (у випадку, коли роялті не застосовуються або замінені іншими платежами);

2) **адміністративний рівень** – **централізована** (встановлюється та адмініструється на національному рівні), **децентралізована** (визначається регіонами або штатами), **багаторівнева** (поєднує фіскальні повноваження декількох рівнів влади – національного, регіонального, місцевого);

3) **ступінь гнучкості** – **адаптивна** (здатна змінюватися відповідно до типу ресурсу, обсягів видобутку чи стану родовищ), **стабільна** (із фіксованими правилами та ставками, які змінюються рідко), **варіативна** (нормативна фрагментація за юрисдикціями без централізованого коригування).

4) **Тип податкової моделі (характер оподаткування)** – **пряма модель** (фіскальне навантаження переважно через прибуткові податки, без специфічних рентних або роялті платежів) – **непряма модель** (переважання ПДВ, акцизів, податків на споживання; роялті або відсутні, або не основний інструмент)

Китай.

Китай запровадив комплексну правову систему оподаткування підприємств, що займаються розвідкою та видобутком корисних копалин. Основним нормативним актом є Закон про податок на ресурси, який набув чинності 1 вересня 2020 року [1]. Згідно з цим законом, податкові ставки встановлюються на основі валового продажу видобутих ресурсів. Наприклад, для сирої нафти та природного газу ставка становить 6%, а для золота – 2–6%. Законодавство Китаю забезпечує прив'язку платежів до фактичної виручки.

Крім того, чинний «Механізм 2023» встановлює двокомпонентну модель роялті: фіксований платіж і відсоткова частка від доходу. Це поєднання дозволяє адаптувати податкове навантаження залежно від виду ресурсу, обсягів видобутку й економічної доцільності. Також передбачено податкові пільги для стимулювання розробки майже виснажених родовищ, видобутку супутніх і низькоякісних мінералів. Закон про мінеральні ресурси КНР вимагає платної передачі прав на видобуток, дозволяючи водночас надання знижок або звільнення від платежів у виняткових випадках [1].

Китайську модель можна класифікувати наступним чином: За структурою роялті вона є комбінованою, оскільки поєднує елементи фіксованої ставки та відсотка від доходу. За адміністративним рівнем модель є централізованою, адже всі ключові параметри визначаються на рівні центральної влади. За ступенем гнучкості вона є адаптивною, що підтверджується наявністю змінних ставок, пільг і винятків залежно від типу ресурсу чи родовища. За характером податкової моделі Китай реалізує пряму модель, оскільки податкове навантаження формується переважно через роялті та ресурсні платежі, без акценту на непрямі податки.

США.

У Сполучених Штатах Америки на федеральному рівні не існує спеціальних податків, що застосовуються виключно до видобутку мінеральних ресурсів. Гірничодобувні компанії підпадають під дію загальних податків – на прибуток, заробітну плату, майно, користування тощо [3]. Федеральна система оподаткування є універсальною та не виокремлює надрокористування як окремий податковий режим.

Водночас на федеральних землях роялті сплачуються лише за видобуток паливних ресурсів. У більшості штатів додатково діє податок на видобуток (severance tax), який встановлюється на рівні окремих юрисдикцій та компенсує вилучення природних ресурсів. Податкове навантаження варіюється залежно від штату, як і наявність або відсутність роялті. Такий підхід свідчить про відсутність єдиного підходу до фіскального регулювання у видобувній галузі.

У податковій системі США домінують прямі податки, зокрема податки на доходи фізичних та юридичних осіб. На федеральному рівні не застосовується податок на додану вартість, хоча у більшості штатів діють податки з продажів. У поєднанні з множинним рівнем адміністрування це створює складне й фрагментоване податкове середовище.

Отже, модель США можна класифікувати наступним чином: За структурною формою роялті вона є переважно фіксованою, оскільки більшість штатів використовують стабільні ставки на одиницю видобутку або обсяг. За адміністративним рівнем це типова

децентралізована система: податкові рішення щодо надрокористування здебільшого приймаються на рівні штатів, а не федерального уряду. За ступенем гнучкості модель є варіативною, адже кожен штат може самостійно змінювати ставки, правила та навіть структуру податкових інструментів. За характером податкової моделі США застосовують пряму модель, оскільки основне фіскальне навантаження припадає на прибуткове оподаткування, а роялті – обмежене та специфічне за галузями (переважно енергетика).

Індія.

Оподаткування видобутку корисних копалин в Індії регулюється Законом про гірничу справу 1957 року. Відповідно до нього, роялті стягується за всі видобуті ресурси незалежно від їхнього призначення або вартості [6]. Центральний уряд встановлює фіксовані ставки роялті, які є обов'язковими для виконання на всій території країни. У разі порушень передбачено жорсткі санкції, а несплата роялті може бути визнана податковим боргом.

Разом з тим, Верховний Суд Індії підтвердив право урядів штатів запроваджувати окремі податки на мінеральні права у разі, якщо такі не суперечать законодавству центральної влади. Це відкриває простір для податкової автономії на субнаціональному рівні, зокрема в частині встановлення додаткових зборів або регіональних платежів за користування надрами [5].

Система роялті в Індії є стабільною, проте допускає певну регіональну варіативність. Податкове адміністрування суворо централізоване, хоча фіскальні повноваження на рівні штатів у частині супутнього регулювання визнаються конституційно.

Таким чином, модель Індії можна охарактеризувати так: За структурною формою роялті – це фіксована система, в якій ставки визначаються як фіксовані платежі за одиницю ресурсу. За адміністративним рівнем – централізовано-децентралізована, оскільки основні параметри визначає центр, але частину податкових повноважень делеговано штатам. За ступенем гнучкості – система є стабільною, адже ставки та підхід до оподаткування змінюються рідко й зазвичай не залежать від типу родовища. За характером податкової моделі – пряма, оскільки основне фіскальне навантаження забезпечується через роялті та прямі податки, без істотної ролі ПДВ або акцизів.

Канада.

У Канаді система оподаткування надрокористування є складною та ієрархічною. Податкові зобов'язання видобувних компаній формуються на трьох рівнях: федеральному, провінційному/територіальному та муніципальному. На федеральному рівні діє загальний корпоративний податок. Провінції встановлюють власні податки на видобуток та роялті, враховуючи економічну ситуацію, тип мінералів, витрати на розвідку та переробку. Муніципалітети можуть стягувати місцеві збори, що формують третій рівень податкового навантаження [4].

Провінційні роялті в Канаді зазвичай мають прогресивний або змішаний характер, залежать від прибутковості, амортизації активів та глибини переробки. Це стимулює розвиток внутрішнього виробничого циклу та модернізацію підприємств. Деякі провінції надають пільги для нових чи високоризикових проєктів. Одночасне існування прямих (прибуткових) і непрямих (податок з продажу, акцизи) податків створює багатокомпонентну модель оподаткування, де фіскальне навантаження розподіляється між усіма рівнями влади [4].

Хоча Канада не має єдиного національного закону про роялті, практика показує, що провінції застосовують поєднання фіксованих ставок і частки від доходу, що змінюється залежно від рентабельності проєкту [4].

Отже, канадську модель можна класифікувати наступним чином: За структурною формою роялті – це комбінована модель, яка поєднує фіксовані платежі та відсоткову частку залежно від прибутку або цін. За адміністративним рівнем – багаторівнева, оскільки фіскальні повноваження розподілені між федеральною, провінційною та муніципальною владою. За ступенем гнучкості – адаптивна, завдяки варіативним підходам до ставок, пільг та залежності від економічних факторів. За характером податкової моделі – змішана, оскільки фіскальне навантаження формується як за рахунок прямих, так і непрямих податків.

Європейський Союз (Німеччина, Франція, Італія).

Німеччина.

Податкова система Німеччини є однією з найбільш стабільних у Європейському Союзі. Прибуткові податки мають прогресивну ставку: для фізичних осіб – від 19% до 53%, а для юридичних осіб – до 45% від прибутку [4]. Більшість податкових надходжень акумулюється у федеральному бюджеті, що забезпечує контрольоване та прогнозоване фінансування публічних потреб.

У сфері надрокористування спеціальні роялті не застосовуються. Видобуток корисних копалин оподатковується за загальними правилами корпоративного та земельного оподаткування. Видобувна діяльність підпадає під дію загального господарського, екологічного та інфраструктурного регулювання. У деяких випадках підприємства можуть сплачувати адміністративні збори за користування надрами, але вони не є класичними фіскальними роялті.

Податкова система Німеччини також вирізняється акцентом на соціальні платежі, що є вагомою складовою загального податкового навантаження. Водночас правила оподаткування є уніфікованими, а зміни в податковій політиці відбуваються повільно та на рівні федерального законодавства.

Отже, модель Німеччини можна класифікувати наступним чином: За структурною формою роялті – відсутня/не застосовується, оскільки роялті як спеціальний платіж за видобуток корисних копалин не передбачено. За адміністративним рівнем – централізована, оскільки основні фіскальні повноваження та контроль за розподілом надходжень зосереджено на федеральному рівні. За ступенем гнучкості – стабільна, оскільки система ґрунтується на чітко визначених ставках і уніфікованих правилах. За характером податкової моделі – непряма, оскільки значну частину доходів бюджету формують соціальні внески, ПДВ та інші непрямі податки.

Франція.

Французька податкова система характеризується високим рівнем фіскального навантаження, значною частиною якого є непрямі податки. Одним із основних джерел надходжень є податок на додану вартість (ПДВ), який становить близько 20% і є головним інструментом наповнення державного бюджету. Крім ПДВ, значну частину податкових надходжень забезпечують соціальні внески, акцизи та місцеві податки на майно та прибуток [4].

У сфері надрокористування Франція не застосовує окремих роялті за видобуток мінеральних ресурсів. Видобуток регулюється в межах загального податкового режиму, а спеціальні платежі або дозволи на користування надрами мають скоріше адміністративний, ніж фіскальний характер[4].

Незважаючи на децентралізовану адміністративну структуру країни, система оподаткування у сфері надрокористування залишається централізованою, оскільки фіскальні правила та ставки встановлюються на національному рівні та є уніфікованими по всій території Франції. Податкова політика країни є стабільною, із прогнозованими механізмами адміністрування та повільною динамікою змін.

Отже, модель Франції можна класифікувати наступним чином: За структурною формою роялті – відсутня/не застосовується, оскільки видобуток регулюється загальними податковими нормами без запровадження спеціальних фіскальних платежів. За адміністративним рівнем – централізована, оскільки основні податкові правила і ставки формуються на національному рівні. За ступенем гнучкості – стабільна, оскільки податкова політика змінюється поступово, із дотриманням принципу правової визначеності. За характером податкової моделі – непряма, оскільки основне навантаження зосереджено на ПДВ, акцизах та соціальних внесках.

Італія.

Італійська податкова система вирізняється складною структурою з численними видами податків на різних рівнях управління. Частка податкових надходжень у ВВП Італії є однією з найвищих у Європі, при цьому значну роль відіграють як прямі (податок на прибуток, доходи фізичних осіб), так і непрямі податки (ПДВ, акцизи). Муніципалітети та

регіони мають певні повноваження в оподаткуванні, зокрема щодо встановлення місцевих податків, однак базові ставки визначаються на національному рівні [4].

У сфері надрокористування спеціальні роялті як єдина система компенсації за користування надрами не є загальноприйнятою. Водночас компанії, що здійснюють видобуток, підпадають під дію загального режиму корпоративного, майнового та екологічного оподаткування. Деякі регіони можуть запроваджувати додаткові збори, пов'язані з експлуатацією природних ресурсів, однак вони не мають уніфікованого характеру [4].

Італія також вирізняється схильністю до податкової гнучкості на місцях: місцеві органи влади можуть адаптувати податкові режими до соціально-економічної ситуації, що створює різнорівневе фіскальне середовище. Водночас фіскальні правила на центральному рівні залишаються відносно стабільними, що забезпечує загальну передбачуваність системи [4].

Таким чином, модель Італії можна класифікувати наступним чином: За структурною формою роялті – комбінована/неуніфікована, оскільки окремі регіони можуть запроваджувати платежі, пов'язані з надрокористуванням, але єдиної централізованої моделі роялті не існує. За адміністративним рівнем – багаторівнева, оскільки податки справляються на державному, регіональному та муніципальному рівнях. За ступенем гнучкості – адаптивна, з огляду на можливість регіонального коригування податкової політики відповідно до локальних потреб. За характером податкової моделі – комбінована, оскільки значну роль відіграють як прямі, так і непрямі податки, із розподілом між державою та місцевими органами влади.

Податкові системи країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини, Франції та Італії, демонструють високий рівень фіскального навантаження, що пов'язане з потребами соціального забезпечення та централізованим контролем за розподілом бюджетних ресурсів. Німеччина та Франція характеризуються централізованими, стабільними податковими моделями з переважанням непрямих податків і уніфікованими ставками на національному рівні. Італія ж поєднує централізовану фіскальну політику з регіональними елементами гнучкості, що дозволяє класифікувати її систему як багаторівневу та адаптивну.

Висновки.

На основі проведеного порівняльного аналізу моделей оподаткування надрокористування у зарубіжних країнах можна дійти висновку, що жодна з них не є універсальною або повністю придатною для прямого запозичення в українських умовах. Разом з тим, окремі елементи цих систем мають значну прикладну цінність і можуть бути інтегровані до національної податкової моделі за умови їх відповідного адаптування. У цьому контексті доцільним вбачається застосування комбінованого підходу, за якого кожен ключовий компонент податкового механізму – форма роялті, адміністративна структура, ступінь гнучкості та характер податкового навантаження – обирається з найкращих практик різних держав, виходячи з принципу функціональної доцільності.

За **структурною формою роялті** доцільним є орієнтування на комбіновану модель, яка поєднує фіксовану ставку за одиницю видобутку та відсоткову частку від доходу. Такий підхід, успішно застосовуваний у Китаї, Канаді та Італії, дозволяє враховувати платоспроможність підприємств, підвищувати фіскальну ефективність у періоди зростання цін і водночас забезпечувати сталі надходження у бюджет. В умовах України, де родовища мають різну рентабельність, а ціни на ресурси коливаються, така модель дозволяє знизити ризики надмірного податкового тиску на низькодохідні видобувні об'єкти.

За **адміністративним рівнем** найдоцільнішою видається багаторівнева структура на зразок канадської чи італійської, яка передбачає розподіл податкових повноважень між державою, регіонами та місцевими громадами. Це узгоджується з курсом України на децентралізацію та дозволяє забезпечити справедливий розподіл ресурсної ренти, підвищити прозорість управління та зміцнити фінансову самостійність територіальних громад. Участь місцевого рівня у розпорядженні часткою надходжень може слугувати додатковим стимулом до легалізації видобутку та екологічного контролю.

Щодо **гнучкості податкової системи**, доцільним є впровадження адаптивної моделі з елементами стимулювання інвестицій у складні, виснажені або супутні родовища, подібно до досвіду Китаю й Канади. В українських умовах, коли частина родовищ вимагає залучення технологій глибокої переробки та інвестування в геологорозвідку, такі інструменти можуть стати критично важливими для збереження ресурсного потенціалу держави.

Щодо **характеру податкової моделі**, оптимальним є запровадження змішаного підходу, що включає як прямі, так і непрямі податки, подібно до систем Італії та Канади. Це дозволить не лише збалансувати бюджетну стабільність за рахунок стійких джерел (ПДВ, акцизи), а й забезпечити справедливе оподаткування діяльності надрокористувачів у періоди зростання прибутковості.

Таким чином, оптимальна модель оподаткування надрокористування для України має бути гібридною – тобто поєднувати структурні елементи різних зарубіжних систем, з урахуванням українських соціально-економічних реалій, адміністративної реформи та потреб сталого розвитку. В основі такої моделі має лежати наступна структура: комбінована форма роялті, багаторівнева адміністративна система, адаптивний механізм пільг і стимулів, а також змішане фіскальне навантаження. Її реалізація може не лише покращити фіскальну ефективність і привабливість надрокористування, а й посилити соціальну відповідальність бізнесу, сприяти детінізації галузі та екологічній рівновазі. Це – стратегічний напрям реформування, що забезпечить інтеграцію України у коло економічно розвинених країн із сучасною ресурсною політикою.

Список використаних джерел:

1. Legal Framework for Mineral Resources. Ministry of Ecology and Environment of the People's Republic of China. URL: https://english.mee.gov.cn/Resources/laws/envir_elatedlaws/200710/t20071009_109919.shtml (дата звернення: 01.06.2025).

2. Lei, R., & Xu, H. Mining Laws and Regulations China 2024. International Comparative Legal Guides. URL: https://iclg.com/practice-areas/mining-laws-and-regulations/china (дата звернення: 01.06.2025).

3. Strong, S., & Chou, C. Mining Laws and Regulations USA 2024. International Comparative Legal Guides. URL: https://iclg.com/practice-areas/mining-laws-and-regulations/usa (дата звернення: 01.06.2025).

4. Ломака Є.А. Дослідження існуючих систем оподаткування в країнах з розвиненою економікою. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. 2019. № 1 (28). С. 294–302. DOI: https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-1-14.

5. Ghosh, S. Rethinking Royalty Regimes for Extractives: Towards Progressive and Equitable Fiscal Frameworks. SSRN Electronic Journal. 2024. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4914720 (дата звернення: 01.06.2025).

6. Mines and Minerals (Development and Regulation) Act, 1957. Government of India. URL: https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1421/3/A1957-67.pdf (дата звернення: 01.06.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЧЕЧОТКА І. Р.,
аспірантка науково-дослідної
лабораторії з проблем протидії
злочинності
*(Національна академія внутрішніх
справ)*

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.31

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА НАПРЯМОМ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Актуальність дослідження криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх у контексті його удосконалення щодо дотримання міжнародних та європейських стандартів обумовлена низкою чинників. По-перше, приведення кримінального провадження до міжнародних та європейських стандартів узгоджується із пріоритетними напрямами розвитку нашої держави, визначено у нормативно-правових актах України. По-друге, залучення можливостей криміналістики сприяє розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, досягненню завдань кримінального провадження та реалізації профілактичної функції. По-третє, неповнолітній, як особливий учасник кримінального провадження, потребує індивідуального підходу з метою максимального забезпечення його прав, свобод та законних інтересів, і водночас – ефективним вирішенням поставлених завдань у кримінальному провадженні. По-четверте, сфера криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх полягає у постійному розвитку та удосконаленні, у тому числі завдяки постійній інтеграції наукового знання, розвитку науково-технічного прогресу.

Отже, у зв'язку із процесами приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики до міжнародних та європейських стандартів, процес кримінального провадження щодо неповнолітніх зазнає постійного удосконалення, що вимагає ретельної дослідницької уваги. Важливим є криміналістичне забезпечення даної сфери.

З'ясовано, що передусім міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх ґрунтуються на положеннях міжнародного законодавства, (Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Конвенція про права дитини (1989), Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006), Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010)) та національного законодавства (Конституції України (1996), КПК України (2012), законів України «Про охорону дитинства» (2001), Концепції розвитку кримінальної

юстиції щодо неповнолітніх в Україні (2011)). По-друге, міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх враховують особливості реалізації криміналістичних засобів, методів, прийомів.

Ключові слова: *криміналістичне забезпечення, кримінальне провадження, неповнолітній, підозрюваний, міжнародні стандарти, європейські стандарти, національні стандарти.*

Chechotka I. R. Improving the forensic support of criminal proceedings against minors in the direction of compliance with international and European standards

The relevance of the study of the forensic support of criminal proceedings against minors in the context of its improvement in compliance with international and European standards is due to a number of factors. First, bringing criminal proceedings to international and European standards is consistent with the priority areas of development of our state, defined in the regulatory legal acts of Ukraine. Secondly, the involvement of forensic capabilities contributes to the disclosure and investigation of criminal offenses committed by minors, the achievement of the objectives of criminal proceedings and the implementation of the preventive function. Thirdly, a minor, as a special participant in criminal proceedings, requires an individual approach in order to maximize the protection of his rights, freedoms and legitimate interests, and at the same time – to effectively solve the tasks set in criminal proceedings. Fourthly, the area of forensic support for criminal proceedings against minors is in constant development and improvement, including through the constant integration of scientific knowledge, the development of scientific and technological progress.

Therefore, in connection with the processes of bringing domestic criminal procedural legislation and law enforcement practice into line with international and European standards, the process of criminal proceedings against minors is undergoing constant improvement, which requires careful research attention. Forensic support for this area is important.

It was found that, first of all, international and European standards of forensic support for criminal proceedings against minors are based on the provisions of international law (Universal Declaration of Human Rights (1948), Declaration of the Rights of the Child (1959), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Justice against Minors (Beijing Rules) (1985), Convention on the Rights of the Child (1989), Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006), Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice (2010)) and national legislation (Constitution of Ukraine (1996), CPC of Ukraine (2012), Laws of Ukraine “On the Protection of Childhood” (2001), Concept of Development of Criminal Justice against Minors in Ukraine (2011)). Secondly, international and European standards of forensic support for criminal proceedings against minors take into account the specifics of the implementation of forensic means, methods, and techniques.

Key words: *forensic support, criminal proceedings, minor, suspect, international standards, European standards, national standards.*

Вступ. Актуальність дослідження криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх у контексті його удосконалення щодо дотримання міжнародних та європейських стандартів обумовлена низкою чинників.

По-перше, приведення кримінального провадження до міжнародних та європейських стандартів узгоджується із пріоритетними напрямами розвитку нашої держави, визначено у нормативно-правових актах України.

По-друге, залучення можливостей криміналістики сприяє розкриттю та розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, досягненню завдань кримінального провадження та реалізації профілактичної функції.

По-третє, неповнолітній, як особливий учасник кримінального провадження, потребує індивідуального підходу з метою максимального забезпечення його прав, свобод та законних інтересів, і водночас – ефективним вирішенням поставлених завдань у кримінальному провадженні.

По-четверте, сфера криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх полягає у постійному розвитку та удосконаленні, у тому числі завдяки постійній інтеграції наукового знання, розвитку науково-технічного прогресу.

Таким чином нині, у зв'язку із процесами приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики до високих міжнародних та європейських стандартів, процес кримінального провадження щодо неповнолітніх зазнає постійного удосконалення, що вимагає ретельної дослідницької уваги. Важливим є криміналістичне забезпечення даної сфери. Вказані та інші обставини переконують у актуальності наукового дослідження.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у висвітленні актуальних питань удосконалення криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх за напрямом дотримання міжнародних та європейських стандартів.

Проблематику криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх розкрито у працях: О. Ф. Вакуленко «Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх» (Київ, 2017) [1], О. М. Крукевич «Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження» (2017) [2], Г. Ю. Нікітіна-Дудікова «Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» (Київ, 2022) [3] та ін. Але попри наявність низки наукових публікацій, питання криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх у контексті дотримання міжнародних та європейських стандартів не досліджувалися.

Результати дослідження. Слід враховувати, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх реалізується в особливому, визначеному КПК України, порядку. Нині мова йде про формування цілісної системи ювенальної юстиції, яка максимально враховуватиме права, свободи та законні інтереси неповнолітніх учасників кримінального провадження. Нині у нашій державі впроваджено Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. [4].

Неповнолітній у кримінальному проваджені, за умови вчинення кримінального правопорушення, перебуває «у конфлікті із законом», може набувати правового статусу підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Поняття «дитина, яка перебуває у конфлікті із законом» дослідники тлумачать так. Це неповнолітня особа (неповноліття охоплює період від 14 до 18 років), яка скоїла правопорушення і/або перебуває на профілактичному обліку у відділі/секторі ювенальної превенції, або відбуває покарання за вироком суду (пов'язане з позбавленням волі чи ж альтернативне покарання) [5, с. 313]. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», дитина у конфлікті із законом – дитина, яка підозрюється, обвинувачується або визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення або щодо якої складено протокол про адміністративне правопорушення чи визнана такою, яка вчинила адміністративне правопорушення, або дитина, яка до досягнення віку, з якого може

наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України [6].

Також неповнолітній у кримінальному провадженні може набувати статусу свідка чи потерпілого, так званого учасника «у контакті із законом». Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», дитина у контакті із законом – дитина, яка перебуває у сфері діяльності юстиції щодо дітей, зокрема дитина у конфлікті із законом, або дитина, яка є потерпілою чи свідком у кримінальному провадженні або у справі про адміністративне правопорушення [6].

КПК України використовує терміни «неповнолітня» та «малолітня» особи. Згідно п. 12 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. У свою чергу, малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ст. 3 КПК України) [7].

Слід відмітити, що одним із інноваційних напрямів криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх є забезпечення міжнародних та європейських стандартів.

Передусім слід приділити увагу з'ясуванню поняття «криміналістичне забезпечення» у контексті його сучасного розуміння вченими.

Так, Ю. М. Чорноус визначає криміналістичне забезпечення як створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики й спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів [8, с. 149–155].

Цікавим аспектом дослідження є відповідність системи криміналістичного забезпечення міжнародним та європейським стандартам.

Так, як зазначає О. Л. Дульський, якщо розглянути кримінальну процесуальну діяльність, то саме міжнародні та європейські стандарти прав і свобод людини мають ключове значення, адже належний рівень дотримання прав та свобод людини є одним із критеріїв допустимості отриманих доказів у кримінальному провадженні. Під час збирання доказів сторони кримінального провадження зобов'язані суворо дотримуватися кримінальної процесуальної форми. У контексті криміналістичної діяльності криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні, а саме його техніко-, тактико- й методико-криміналістичний складники, мають відповідати найкращим стандартам застосовуваних криміналістичних засобів, методів і прийомів [9, с. 8].

О. Л. Дульський, на підставі проведеного аналізу наукових досліджень підсумовує, що учені у своїх працях переважно аналізували такі ключові поняття, як «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти», на основі запозичення кращого іноземного досвіду та врахування вітчизняної правозастосовної практики, формуючи поняття «національні стандарти», які є похідними від терміна «стандарт»; термін «стандарт» можна поширювати й на уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших), і на захисника як на суб'єктів, які збирають докази; становлення та розвиток поняття «стандарт» у науках кримінального процесу та криміналістики відбулося на теренах незалежної України [9, с. 181–182].

Здійснивши аналіз сутності й значущості міжнародних правових стандартів забезпечення прав неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні, О. М. Крукевич пропонує поділити їх на три групи за критерієм спрямованості на відповідних учасників кримінального провадження:

1) міжнародні правові стандарти загального спрямування (стосуються прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження):

– право на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд (компетентність і неупередженість органів, які здійснюють кримінальне судочинство, невідкладний характер здійснення провадження, недопущення невиправданих затримок під час судового розгляду, право на безкоштовну кваліфіковану допомогу, поінформованість неповнолітніх щодо всіх

процесуальних дій, прав та обов'язків, забезпечення можливості висловити власну думку, право на перегляд судового рішення вищим за ієрархією судом);

– право на свободу й особисту недоторканність (забезпечення безпеки неповнолітнього на всіх етапах кримінального провадження, зокрема й під час судового розгляду, повага до особистості дитини, її думки, прав і свобод);

2) міжнародні правові стандарти спеціального спрямування (діють залежно від процесуального становища неповнолітніх осіб, залучених до сфери кримінального процесу):

– стандарти прав підлітків, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування (співмірність заходів кримінального процесуального впливу, заходів процесуального примусу з особливостями особистості правопорушника та з обставинами правопорушення, перевага несудових способів вирішення кримінального правового конфлікту за участю неповнолітнього);

– стандарти прав неповнолітніх потерпілих та інших неповнолітніх учасників кримінального судочинства (право на захист у важких ситуаціях під час здійснення кримінального провадження, дотримання інтересів дітей, які виступають у кримінальному провадженні як потерпілі та свідки (встановлення мінімального числа допитів і їх тривалості, перерв у процесі дачі показань свідків, таких термінів судового розгляду й у такий час дня, що відповідає віку та рівню зрілості дитини), справедлива реституція, відшкодування заподіяної злочином шкоди самими правопорушниками або державою);

3) міжнародні стандарти у сфері попередження злочинності серед неповнолітніх, що покладають на державу обов'язок щодо вжиття заходів із попередження злочинності неповнолітніх [2, с. 261].

Тобто, міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх передусім ґрунтуються на положеннях міжнародного (Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Конвенція про права дитини (1989), Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006), Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010)) та національного законодавства (Конституції України (1996), КПК України (2012), законів України «Про охорону дитинства» (2001), Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (2011)).

Показовим є дотримання норм спеціальних джерел права, зокрема, Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010) [10]. Вивчення їх змісту свідчить про врахування й криміналістичних аспектів реалізації поставлених завдань. Наприклад, згідно п. 59 «методи опитування, такі як відео-або аудіо-запис чи попередні закриті судові слухання, повинні використовуватись та розглядатись як допустимі докази» [10]. Відповідно, повинні бути розроблені та запропоновані практикам криміналістичні рекомендації щодо методів опитування неповнолітніх підозрюваних, фіксації даного процесу, з метою наступного використання у процесі доказування.

По-друге, міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх враховують особливості реалізації криміналістичних засобів, методів, прийомів.

Наприклад, проведення слідчих (розшукових) дій із неповнолітніми відбувається згідно методики «Зелена кімната», що може застосовуватись слідчими та ювенальними поліцейськими для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей в умовах, що мінімізують та не допускають повторної травматизації психіки дитини. Метою методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторної травматизації її психіки [11, с. 19]. Методика «Зелена кімната» надає можливість більш ефективно застосовувати тактичні прийоми встановлення психологічного контакту, отримання показань допитуваної дитини із залученням спеціаліста-психолога за

умови недопущення її повторної травматизації. Методика «Зелена кімната», з урахуванням особливостей, може застосовуватися як відносно неповнолітніх свідків й потерпілих, так і неповнолітніх підозрюваних.

Перевага надається криміналістичним засобам, які дозволяють вирішити завдання як отримання показань неповнолітнього учасника кримінального провадження, ефективного проведення слідчих (розшукових) дій за його участю, так і вирішення не менш важливого завдання – перевиховання неповнолітнього правопорушника.

Висновки. Проблематику криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх, враховуючи її багатоаспектність, слід розглядати під різними кутами зору, відповідно до її нормативно-правового закріплення, теоретичного тлумачення і практичного виразу.

Отже, передусім міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх ґрунтуються на положеннях міжнародного (Загальна декларація прав людини (1948), Декларація прав дитини (1959), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (1985), Конвенція про права дитини (1989), Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006), Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010)) та національного законодавства (Конституції України (1996), КПК України (2012), законів України «Про охорону дитинства» (2001), Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (2011)).

По-друге, міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх враховують особливості реалізації криміналістичних засобів, методів, прийомів.

Список використаних джерел:

1. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 298 с.

2. Крукевич О. М. Міжнародні правові стандарти забезпечення прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 3. С. 258–262.

3. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 624 с.

4. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1027-р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text

5. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

6. Проєкт Закону України «Про юстицію, дружню до дитини» (ініціатор Шмигаль Денис Анатолійович Кабінет Міністрів України) № 5617 від 04.06.2021. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

8. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 1. С. 149–155.

9. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти [Текст] : монографія / О. Л. Дульський. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 458 с.

10. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей : прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листоп. 2010 р. і пояснювальна записка. Рада Європи, 2013. 51 с. URL: https://rm.coe.int/16804c2188.

11. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Offciers.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШЕВЧУК В. В.,
аспірант
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України)

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.32

ПРОЦЕДУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ВЛАСТИВОСТЕЙ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена комплексній проблематиці оцінювання висновку експерта судом у кримінальному провадженні: від відсутності уніфікованої процедури перевірки та стандартизованих критеріїв оцінки до практичних ризиків, що виникають на етапах призначення, проведення й процесуального оформлення експертизи. Розкривається співвідношення процесуальної форми (дотримання порядку, належність питань, попередження про відповідальність, повнота реквізитів) і доказового змісту (наукова обґрунтованість, логічність, повнота, узгодженість з іншими доказами), аналізуються критерії належності, допустимості та достовірності, а також їхній вплив на доказову силу висновку. Приділено увагу перевірці компетенції та компетентності експерта (межі спеціальних знань, підстави для відводу, якість застосованих методик), дотриманню змагальності та процесуальних прав сторін (право формулювати запитання, ініціювати додаткову/повторну експертизу, виклик і допит експерта в суді), а також ролі суду в сформуванні мотивованої позиції, сумісної зі стандартом доказування «поза розумним сумнівом». При цьому процедура оцінки властивостей висновку експерта передбачає перевірку: по-перше, законності призначення та проведення експертизи, включно з дотриманням вимог Кримінального процесуального кодексу України щодо підстав, строків, належності запитань і компетентності експерта; по-друге, формальної коректності документа – наявності обов'язкових реквізитів, структури та попередження про кримінальну відповідальність; по-третє, змістовної оцінки – наукової обґрунтованості застосованих методик, внутрішньої логічності, повноти відповідей та їх узгодженості з іншими доказами. У межах цієї процедури суд має право викликати та допитати експерта для уточнення спірних моментів, перевірки його компетентності та забезпечення реалізації права сторін на змагальність. Узагальнено та проаналізовано наукові підходи щодо класифікації й оцінки експертного висновку, систематизовано вітчизняну практику Верховного Суду щодо наслідків процесуальних порушень для допустимості доказу та вимог до мотивування рішень, пропонуються індикатори належної судової аргументації при зіставленні висновку з іншими доказами. На підставі здійсненого аналізу сформульовано практичні рекомендації для суду та учасників провадження щодо мінімізації процесуальних помилок, підвищення якості експертних досліджень і прозорості судової оцінки, що у своїй сукупності сприяє посиленню гарантій справедливого судового розгляду.

Ключові слова: *судова експертиза, кримінальне провадження, судова практика, кримінальний процес, висновок експерта, оцінка доказів, судовий експерт, досудове розслідування, слідчий суддя, судовий розгляд, джерело доказів, доказування, спеціальні знання, недопустимість висновку експерта.*

Shevchuk V. V. Procedure and features of evaluation of the expert's opinion of the expert in criminal proceedings

The article is devoted to the complex issues of evaluating the expert's opinion by the court in criminal proceedings: from the absence of a unified verification procedure and standardized assessment criteria to the practical risks that arise at the stages of assignment, conduct and procedural registration of the examination. The correlation of the procedural form (observance of the order, the affiliation of issues, the prevention of responsibility, the completeness of the details) and the evidence (scientific validity, logic, completeness, consistency with other evidence) are revealed, the criteria for belonging, admissibility and reliability, as well as their impact, are analyzed. Attention is paid to the examination and competence of the expert (the limits of specialized knowledge, the grounds for drainage, the quality of the methods applied), the observance of competitiveness and procedural rights of the parties (the right to formulate questions, to initiate additional examination, to call and interrogate the expert in court), as well as the role of the court in the formation. At the same time, the procedure for evaluating the properties of the expert's opinion provides for the verification: first, the legality of the appointment and conduct of the examination, including in compliance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine on the grounds, terms, belonging of the questions and competence of the expert; secondly, the formal correctness of the document – the availability of mandatory details, structure and warning of criminal liability. Third, meaningful evaluation is the scientific validity of the methods used, internal logic, completeness of answers and their consistency with other evidence. Within this procedure, the court has the right to call and interrogate the expert to clarify the disputed moments, check its competence and ensure the exercise of the parties' rights to competitiveness. Scientific approaches to the classification and evaluation of expert opinion are generalized and analyzed, the domestic practice of the Supreme Court on the consequences of procedural violations for the admissibility of evidence and requirements for motivation of decisions is systematized, indicators of proper judicial argument are offered when comparing the conclusion with other evidence. On the basis of the analysis, practical recommendations for the court and participants in the minimization of procedural errors, improving the quality of expert research and transparency of judicial assessment, which together contribute to the strengthening of guarantees of fair trial.

Key words: *forensic examinations, criminal proceedings, judicial practice, criminal process, expert opinion, evaluation of evidence, forensic expert, pre-trial investigation, investigating judge, trial, source of evidence, evidence, special knowledge, inadmissibility of the expert's opinion.*

Вступ. Судова експертиза займає важливе місце в судочинстві як науково-обґрунтований засіб доказування, а висновок експерта є джерелом доказів [1, с. 306]. Відіграючи ключову роль у процесі доказування, судова експертиза дозволяє з'ясувати факти, які неможливо встановити лише показаннями свідків чи документами [2, с. 416]. Відповідно до ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України одним із процесуальних джерел доказів є висновок експерта. Саме через це він є невід'ємною складовою доказової бази, що дозволяє забезпечити повноту та об'єктивність судового розгляду. Відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода із висновком експерта має бути вмотивована у відповідній постанові, ухвалі чи вироку [3]. Безумовно, в основу судового рішення ляжуть й інші докази, але саме висновок експерта здатен суттєво вплинути на думку суду щодо кінцевих висновків у справі. З цієї причини адвокати та інші представники в суді повинні розуміти методику роботи з цим доказом, оцінювати його належним

чином, встановлюючи достовірність висновку експерта, тобто правильність зроблених висновків стосовно конкретної ситуації [4].

Аналіз сучасної практики розслідування кримінальних проваджень свідчить про часте використання спеціальних знань у процесі доведення обставин кримінального правопорушення, що забезпечується проведенням різних видів судових експертиз. Висновок експерта є не лише результатом виконаних досліджень, а й самостійним джерелом доказів, що може мати вирішальне значення для прийняття законного та обґрунтованого судового рішення.

Водночас, як свідчить аналіз і вивчення судової практики, кримінально-процесуальної доктрини, оцінка висновку експерта судом у кримінальному провадженні має низку особливостей та невирішених проблем. Адже суд не володіє спеціальними знаннями для перевірки наукової коректності досліджень, проте саме він визначає значення цього доказу для успішного розгляду судового провадження. Тому одним із невирішених питань залишається проблематика процедури та особливостей оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. Усе викладене свідчить про те, що обрана тематика є затребувана наукою кримінального процесуального права і правозастосовною практикою, а отже є сьогодні актуальною і потребує проведення спеціальних комплексних досліджень у цій царині знань.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження процедури і особливостей оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні. Постає необхідність на зосередженні уваги на визначенні критеріїв його належності та достовірності, а також на аналізі процедурних аспектів, що впливають на допустимість висновку експерта як джерела доказів. Процедура і особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні постає центральним питанням дослідження у цій царині знань. Досліджуючи процедуру і особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні, важливо акцентувати увагу на визначенні критеріїв його належності та достовірності, а також на вивченні і аналізі процедурних моментів цього процесу, які пов'язані із визнанням допустимості висновку експерта як джерела доказів.

Результати дослідження. Оцінка властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні залишається актуальною через постійне ускладнення кримінального процесу та зростання кількості кримінальних проваджень, у яких необхідне залучення спеціальних знань. Висновки експертів часто мають вирішальне значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, визначення вини або невинуватості обвинуваченого, а також обґрунтованості прийнятих процесуальних рішень [5, с. 18]. Тому дослідження особливостей оцінки властивостей висновку експерта у кримінальному провадженні є необхідним для підвищення якості судових рішень, забезпечення ефективності доказового процесу та гарантування прав обвинуваченого.

Згідно з інформацією, опублікованою Управлінням експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України, протягом II кварталу 2025 року науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України провели 14 267 судових експертиз та експертних досліджень, із яких 11 740 – у кримінальних провадженнях і справах про адміністративні правопорушення [6]. Тому очевидно, що потреба у судових експертизах у кримінальному процесі виникає набагато частіше, ніж у цивільному, господарському чи адміністративному судочинстві. Це пояснюється специфікою кримінального процесу, адже розслідування злочину потребує максимальної повноти та об'єктивності зібраних доказів.

Досліджуючи процедуру і особливості оцінки властивостей висновку експерта судом у кримінальному провадженні, важливо акцентувати увагу на визначенні критеріїв його належності та достовірності, а також на вивченні і аналізі процедурних моментів цього процесу, які пов'язані із визнанням допустимості висновку експерта як джерела доказів. Так, приміром, при розслідуванні заподіяння тілесних ушкоджень ключове значення набуває судово-медична експертиза, яка дозволяє визначити ступінь тяжкості травм, а в кримінальних провадженнях, пов'язаних із підробкою документів чи підписів, вирішальною є почеркознавча експертиза. Без глибокої та правильної оцінки подібних висновків експертиз

неможливо встановити істину у кримінальному провадженні. Крім того, практика свідчить про те, що саме недотримання процедур призначення чи проведення експертизи найчастіше стає підставою для визнання доказу недопустимим. Таким чином, дослідження цього питання має як теоретичне, так і прикладне значення для удосконалення кримінального процесу та забезпечення гарантій справедливого судового розгляду.

Саме використання спеціальних знань дозволяють встановити такі обставини, які неможливо підтвердити лише показаннями свідків чи письмовими документами. У кримінальному судочинстві широко застосовуються судово-медичні, криміналістичні, психіатричні, психологічні та інші види експертиз, що забезпечують науково обґрунтоване підтвердження фактів. У той час як у цивільних та господарських процесах експертизи здебільшого мають допоміжний характер і застосовуються у вужчому колі питань, у кримінальних провадженнях вони виступають ключовим елементом доказування, без якого часто неможливо ухвалити справедливе рішення.

Досліджуючи висновок експерта, суди повинні виходити з того, що експертний висновок не має наперед установленої сили та переваги над іншими процесуальними джерелами доказів, підлягає перевірці й оцінці за внутрішнім переконанням суду, має ґрунтуватися на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин кримінального провадження [7, с. 168].

Висновок експерта має бути критично оцінений слідчим за своїм внутрішнім переконанням. Тому висновки експерта повинні базуватися на дослідженні об'єктів та достовірній інформації про них, критичній оцінці ним інших фактичних даних, зібраних у кримінальному провадженні. Під час дослідження матеріалів експерт повинен володіти і вдало використовувати передові науково-обґрунтовані методики і науково-технічні засоби. Висновок експерта повинен оцінюватися слідчим з позицій наукової методології пізнання і відповідності їх достовірним знанням про об'єкти дослідження [8, с. 353–354]. Висновок має ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження (ч. 3 ст. 101 КПК України).

У наукових джерелах розрізняють кілька аспектів оцінки висновку експерта: 1) оцінка безпосереднього висновку експерта як процесуального акта з метою з'ясувати правильність проведення дослідження; 2) оцінка встановлених висновком експерта фактів шляхом зіставлення з іншими зібраними доказами для визначення ступеня повноти проведеного дослідження, наукової обґрунтованості підсумкових висновків, перевірки процесуальних вимог призначення і проведення експертизи, достовірності отриманих експертом результатів [8, с. 355–356].

Для перевірки та оцінки висновку експерта суб'єкт оцінювання доказів (відповідно до ст. 94 КПК України) повинен детально дослідити та оцінити його зміст (обґрунтовані та достовірні підсумкові умовиводи) і форму (відповідність вимогам процесуального закону), адже зміст і форма висновку експерта характеризують його доказову складову в кримінальному провадженні, і недотримання хоча б одного з них виключає можливість визнати висновок експерта доказом у суді.

Варто підкреслити, що по-справжньому перевірити й оцінити висновок судового експерта можна лише під час судового розгляду. На етапі досудового розслідування зробити це практично неможливо через обмеженість процесуальних можливостей. Ю. Мирошниченко у своїй роботі наголошує, що дослідження експертного висновку судом полягає в його оголошенні, сприйнятті та аналізі його тексту з метою усвідомлення суті, змісту цього процесуального документа [9, с. 446].

Таким чином, робота з висновком судового експерта – це непростий і багатогранний процес. Він полягає не лише в тому, щоб перевірити, чи правильно була призначена та проведена експертиза з дотриманням вимог закону, а й у тому, щоб з'ясувати, наскільки сам висновок є достовірним, науково обґрунтованим та достатньо повним. Ураховуючи, що жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України), висновок експерта

оцінюють за тими самими критеріями, як і інші докази у кримінальному провадженні, а саме за внутрішнім переконанням суду, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, із точки зору належності, допустимості, достовірності [10, с. 16–20].

Хочу зауважити, що на стадії судових дебатів обвинувач і захисник мають право оцінити докази, зібрані у кримінальному провадженні, зокрема висновок експерта, а суд може як погодитись із ними, так і відхилити їх (ст. 364 КПК). Згідно зі ст. 94 КПК у кримінальному провадженні необхідно оцінити кожний доказ окремо, зокрема висновок експерта, за критеріями належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Під властивостями висновку експерта розглядатимемо юридично значущі критерії – належність, допустимість, достовірність, а також логічну послідовність і повноту відповідей як елементи його доказової спроможності.

Розгляд способів перевірки висновку експерта варто розпочинати зі з'ясування, чи узгоджується його зміст із вимогами кримінального процесуального закону. У процесі перевірки висновку експерта слід встановити, чи містить він усі обов'язкові реквізити: вступну та дослідницьку частини, підсумкові висновки, а також підпис експерта із зазначенням того, що його було попереджено про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку.

Практика Верховного Суду виробила низку критеріїв, за якими суд має оцінювати висновок експерта. Зокрема, слід з'ясовувати: 1) чи було додержано вимог законодавства при призначенні та проведенні експертизи; 2) чи не було обставин, які виключали участь експерта у кримінальному провадженні; 3) компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;4) достатність поданих експертові об'єктів дослідження; 5) повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експерта; 7) обґрунтованість висновку експерта та його узгодженість з іншими матеріалами кримінального провадження [11-7].

Необхідно зазначити, що правила оцінювання висновку експерта умовно можна поділити на дві основні групи. *Перша* – це правила, які стосуються дотримання процесуальної форми призначення та проведення експертизи, а саме правильність ухвали про її призначення, належність і допустимість поставлених експерту запитань, дотримання встановленої процедури проведення досліджень, а також компетентність експерта, який здійснював дослідження. *Друга* – це правила, які стосуються змісту самого висновку, його обґрунтованість, логічна послідовність, повнота відповідей на поставлені запитання, відповідність загальновизнаним науковим підходам і методикам.

На мою думку, основним критерієм оцінки будь-якого доказу у кримінальному провадженні є його належність, що повною мірою стосується і висновку експерта. Належність доказу, зокрема, визначається його змістовним зв'язком із встановлюваними обставинами правопорушення та здатністю реально впливати на встановлення істини у кримінальному провадженні [12-4, с. 93]. Відповідно до ст. 85 КПК України належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

З точки зору загального розуміння критеріїв оцінки доказів, належність – це одна з правових вимог, що висувається до висновку експерта, який повинен мати безпосереднє відношення до кримінального провадження, а тому містити відомості про ті чи інші обставини, які підлягають доказуванню (встановленню).

На мій погляд, висновок експерта – це не абстрактне судження, а результат проведеного дослідження, яке спирається на спеціальні знання та матеріали, передані експерту для дослідження. Саме від повноти, належності й якості цих матеріалів значною мірою залежить

зміст і переконливість результатів. Тому при оцінюванні належності експертного висновку суд має встановити, чи всі дані були подані в повному обсязі, чи відповідають вони предмету експертизи та чи можуть реально слугувати для встановлення обставин кримінального правопорушення. Інакше кажучи, належність висновку експерта визначається не лише його формальним зв'язком зі справою, але й тим, наскільки він дійсно здатний допомогти суду у з'ясуванні істини.

Відповідно до вищевказаного, обґрунтованість висновку експерта безпосередньо залежить від достовірності та належності відомостей, що містяться в об'єктах та матеріалах, наданих йому для дослідження. Приймаючи рішення про проведення експертизи, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд, серед усього переліку обставин, що підлягають доказуванню, повинні визначити належність та значення тієї обставини у кримінальному провадженні для встановлення якої призначається експертиза. В слідчій практиці при розслідуванні кримінальних проваджень проведення експертизи може здійснюватися як в обов'язкових випадках (ч. 2 ст. 242 КПК), так і на розсуд сторін [13].

Ще одним ключовим критерієм оцінки доказів є їхня допустимість. Так, у ст. 86, 87 КПК України доказ визнано допустимим, якщо його здобуто в порядку, визначеному цим Кодексом. Недопустимий доказ не можна використати під час ухвалення процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд під час ухвалення свого рішення [14, с. 59].

Під час оцінювання допустимості висновку експерта необхідно враховувати такі обставини. Передусім під час оцінювання слід з'ясувати, чи призначено та проведено судову експертизу відповідно до процесуального порядку. Такий критерій оцінювання підтверджено нормою ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої незалежність судового експерта та правильність його висновку забезпечено в обумовленому законом порядку призначення судового експерта [15]. Зважаючи на згаданий критерій оцінювання, якщо під час призначення та проведення експертизи порушено процесуальний порядок, то такий висновок визнають недопустимим. Наступним етапом оцінювання має бути з'ясування питання, чи дотримано права учасників кримінального провадження під час призначення та проведення судової експертизи.

Слідчий, прокурор і суд мають не просто приймати висновок експерта як доказ, а перевіряти його допустимість. Це означає, що важливо з'ясувати, чи дотримано передбаченого законом порядку призначення та проведення експертизи. Експертиза має сенс і правове значення лише тоді, коли вона проведена відповідно до норм кримінального процесуального законодавства.

Ст. 242 КПК України прямо визначає, що експертиза проводиться у тих випадках, коли для з'ясування певних обставин потрібні спеціальні знання, недоступні без фахового аналізу. Призначення експертизи можливе як за зверненням сторони кримінального провадження, так і на підставі ухвали слідчого судді чи суду. Якщо ж порядок її призначення чи проведення було порушено, це може поставити під сумнів не лише зміст отриманого висновку, але й його цінність як доказу у кримінальному процесі [16].

Наступним важливим аспектом, що стосується допустимості висновку експерта, є оцінка його компетентності та перевірка обставин, за яких експерт може підлягати відводу. Як вважають автори Енциклопедії судових експертиз, компетентність експерта може характеризувати його компетенцію у суб'єктивному розумінні, комплекс знань в галузі теорії, методики і практики експертизи визначеного роду та виду і досвіду [17, с. 177].

Перевірка компетентності експерта включає не лише оцінку його особистих чи професійних даних, а й глибший аналіз проведеної ним роботи у межах наявних знань та досвіду. Важливо встановити, наскільки обґрунтованим і коректним є сам висновок, чи відповідає він вимогам закону та науковим підходам. При цьому суд чи слідчий мають звернути увагу на наявність усіх необхідних реквізитів документа, правильність його структури та відповідність правилам оформлення, визначеним ст. 102 КПК України. Недотримання цих вимог може свідчити про формальні порушення, що впливають на доказову цінність висновку.

Окрему увагу приділяють правильності оформлення висновку експерта. Вимоги до його змісту встановлені у ст. 102 КПК України, яка передбачає, що у документі мають бути відображені такі відомості: 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; 2) місце і час проведення експертизи; 3) хто був присутній при проведенні експертизи; 4) перелік питань, що були поставлені експертові; 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

Висновок експерта повинен містити застереження про те, що його було попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків.

Так, Світловодський міськрайонний суд Кіровоградської області визнав недопустимим доказом висновок експерта про ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілої з огляду на те, що цей висновок «не містить даних про те, що експерти, які виконували експертні дослідження, попереджені про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків» [18].

У ч. 4 ст. 69 КПК України зазначається, що експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою [3]. Недотримання засади безпосередності призводить до порушення інших засад кримінального провадження: презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальності сторін та свободи в поданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Тому засада безпосередності виступає необхідним елементом процесуальної форми судового розгляду, недотримання її судом, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 23 та ст. 86 КПК України, означає, що докази, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, не можуть бути визнані допустимими і враховані при постановленні судового рішення судом, крім випадків, передбачених КПК, а отже судове рішення відповідно до ст. 370 КПК України не може бути визнано законним та обґрунтованим і згідно з ч. 1 ст. 412 КПК України підлягає скасуванню.

Отже, після перевірки допустимості висновку експерта постає не менш важливе завдання – оцінити його достовірність, тобто переконливість та наукову обґрунтованість отриманих результатів.

Перевірка достовірності висновку експерта, на відміну від інших процесуальних джерел доказів, має свою специфіку та низку особливостей. Саме ця специфіка нерідко створює серйозні труднощі для практиків – слідчих, прокурорів і суддів, які змушені оцінювати не лише формальну відповідність документа вимогам закону, а й наукову обґрунтованість, повноту й логічність зроблених висновків. Разом з тим, у науковому середовищі питання достовірності висновку експерта уже тривалий час викликає дискусії, адже воно стосується як методологічних проблем доказування, так і практики застосування спеціальних знань у кримінальному процесі.

Власне, складність полягає у тому, що на відміну від інших доказів (наприклад, документів чи показань), висновок експерта базується на спеціальних знаннях, якими суд та інші учасники провадження не володіють, що значно ускладнює перевірку його достовірності. Більшість дослідників вважають, що достовірність доказів завжди визначається лише на завершальному етапі їх дослідження, оскільки перевірка окремого доказу сама по собі недостатня для оцінки його як достовірного або недостовірного. Оцінка достовірності доказів є не разовим актом, а тривалим в часі процесом, що завершується лише після формування остаточних висновків по справі на основі всієї сукупності зібраних доказів [19, с. 106–111]. Тому оцінка достовірності відомостей, отриманих з висновку експерта, як правило, носить

попередній характер. Остаточне рішення про достовірність висновку експерта приймається лише в результаті аналізу, перевірки та зіставлення з інформацією, отриманою з інших процесуальних джерел.

Одним із ключових моментів оцінки висновку експерта з точки зору допустимості та достовірності, є підготовка такого висновку, в якому відповіді на поставлені запитання не повинні виходити за межі компетенції експерта. У ч. 4 ст. 101 КПК України визначено, що запитання, які ставляться експерту та його висновок щодо них не можуть виходити за межі його спеціальних знань, тобто його компетенції [3].

До компетенції судового експерта можна віднести: 1) коло повноважень, його права та обов'язки, які передбачені КПК та Законом України «Про судову експертизу»; 2) комплекс знань експерта у галузі судової експертизи певного роду, виду.

Визначальне значення для оцінки повноти, об'єктивності та достовірності висновку має не лише компетенція експерта, але й рівень його компетентності. У ч. 6 ст. 69 КПК України вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

Давидова Д. В. та Волобуєва О. О. доцільно підкреслюють, що «зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на питання, які перед ним поставлені» [19, с. 151–154].

У кримінально-процесуальній доктрині розрізняють об'єктивну компетенцію, тобто обсяг знань, якими має володіти експерт, та суб'єктивну компетенцію – ступінь оволодіння спеціальними знаннями конкретного експерта. Суб'єктивну компетенцію часто називають компетентністю експерта. Вона визначається його освітнім рівнем, спеціальною експертною підготовкою, стажем експертної роботи, досвідом у вирішенні аналогічних задач, індивідуальними здібностями [8].

Як компетенція, так і компетентність відіграють важливе значення для оцінки повноти, об'єктивності та достовірності висновку. У ч. 6 ст. 69 КПК України вказано, що експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів. Зазначена норма зобов'язує експерта відмовитися від проведення експертизи не тільки внаслідок відсутності компетенції (наприклад, якщо сторона неправильно визначила вид експертизи), а й унаслідок некомпетентності – відсутності належних знань для відповіді на питання, які перед ним поставлені.

Як зазначалось вище, у якості оцінки встановлення відповідності достовірності реальним обставинам правопорушення приймається внутрішнє переконання – впевненість слідчого, судді, захисника щодо предмета конкретного кримінально-правового спору. Достовірність визначається за внутрішнім переконанням суб'єкта, який оцінює докази. Тому різні суб'єкти, оцінюючи одні і ті ж докази, можуть прийти до різних висновків щодо його відповідності дійсності.

Оскільки оцінка достовірності не є однаковою для різних суб'єктів пізнання, це стало підставою її розгляду як суб'єктивної характеристики знання [20, с. 107]. Проте з цим можна погодитися лише частково, адже достовірність формується на фактах, зібраних та встановлених в процесі доказування. Це наочно зрозуміло на прикладі висновку експерта. Експертному дослідженню піддаються матеріальні об'єкти або інформація, виявлена та зафіксована у кримінальному провадженні.

З метою перевірки достовірності висновку експерта в кримінальному провадженні КПК України передбачає допит експерта в суді. Так, ст. 356 КПК України визначено порядок виклику, допиту, а також коло питань, які можуть бути поставлені експерту, в тому числі, які стосуються визначення його компетентності та компетенції. Зокрема, щодо наявності спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового

ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

У процесі оцінювання висновку експерта особливу увагу слід приділяти не лише його змісту, а й процедурним аспектам його отримання.

На думку А. Ф. Волобуєва, судова експертиза є одним із ключових процесуальних засобів розслідування, оскільки полягає у дослідженні спеціалістом слідів кримінального правопорушення з метою визначення їх властивостей та ознак, що мають значення для прийняття процесуальних рішень. Вона перебуває в одному ряду з іншими слідчими (розшуковими) діями, адже її результатом є фактичні дані, які можуть визнаватися доказами лише за умови дотримання встановлених процесуальних вимог. Особливість експертного висновку полягає у тому, що він є самостійним умовиводом обізнаної особи, сформованим на основі власного вибору методики дослідження, що унеможливлює контроль з боку сторін кримінального провадження. Автор підкреслює, що оцінка висновку експерта здійснюється різними суб'єктами залежно від стадії процесу: під час досудового розслідування – слідчим і прокурором, а остаточна – судом. При цьому на стадії досудового розслідування процесуальні рішення мають проміжний характер, а висновок експерта може бути використаний для обґрунтування повідомлення про підозру, однак його сумнівні положення мають перевірятися іншими доказами. Водночас чинний КПК України 2012 р. суттєво обмежив можливість перевірки експертного висновку на цій стадії. Було заборонено допит експерта та призначення повторної експертизи, які раніше застосовувалися. Це свідчить про зміщення акценту в оцінці висновку експерта на стадію судового розгляду, де передбачено право сторін ініціювати виклик експерта для роз'яснення або доповнення його висновку. Таке рішення законодавця, на думку автора, має на меті посилити гарантії змагальності та недопущення тиску на експерта під час досудового розслідування, а також забезпечити формування обґрунтованої позиції сторін і суду вже безпосередньо під час розгляду справи по суті [21, с. 39–43].

Під час перевірки висновку експерта слідчий повинен упевнитися, що на всі поставлені запитання було надано відповіді, а сама експертиза проведена належним чином і в межах закону. Попри те, що висновок ґрунтується на спеціальних знаннях і результатах наукових досліджень, він обов'язково підлягає критичній оцінці як на стадії досудового розслідування, так і в суді. Той факт, що це особливий вид доказу, не означає, що йому слід надавати перевагу чи вважати його більш достовірним, ніж інші докази.

Така правова позиція щодо обов'язковості безпосереднього дослідження доказів судом є сталою та міститься зокрема у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18). Цією постановою Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду з причин, зокрема, недотримання вимог засади безпосередності дослідження доказів. Окремо у своїй постанові Верховний Суд також наголосив на ненаданні судом оцінки висновку експерта [13].

Досліджуючи явище ненадання оцінки висновку експерта у рішенні суду, слід зазначити, що висновок експерта є одним із найскладніших для сприйняття через застосування спеціальних знань.

У слідчих органах і судах досить поширеною є беззастережна довіра до висновку експерта, завищена оцінка його доказового значення. Вважається, що якщо він базується на точних наукових розрахунках, то й не може бути будь-яких сумнівів в його правдивості. Згідно з опитуванням, переважна частина слідчих (82 %) та значна кількість суддів (74 %) вважають висновок експерта більш вагомим джерелом доказів порівняно з іншими джерелами. Ця обставина обумовлена суб'єктивними й об'єктивними причинами. До перших належить надмірна довіра слідчого, судді до судового експерта як неупередженої обізнаної особи (тим більш, якщо вона – співробітник спеціалізованої державної судово-експертної установи або служби), до других – реальна неможливість повної оцінки висновку (особливо

в частині наукової обґрунтованості експертного дослідження) учасником процесу, який не має спеціальних знань у необхідному обсязі [8, с. 357–358].

Судова практика підтверджує, що лише сукупність цих гарантій дозволяє визнати висновок експерта належним і допустимим доказом. Так, у постанові Верховного Суду від 05 червня 2024 року у справі № 490/10276/18 (провадження № 51-522км24, ЄДРСР № 119653331) [22] підкреслено, що порушення порядку призначення та проведення експертизи, а також відсутність належної мотивації при оцінці експертного висновку можуть стати підставою для його неврахування судом як доказу. Ця позиція чітко демонструє значення процесуальних гарантій для збереження доказової сили експертизи.

Під час оцінювання висновку експерта особливу увагу необхідно приділяти також дотриманню прав обвинуваченого, гарантованих ст. 42 КПК України. Окреме значення має дотримання процесуальних гарантій змагальності – право сторін ставити запитання експерту, клопотати про проведення додаткової чи повторної експертизи, а також ініціювати його допит у суді. Завершальним етапом є узагальнююча оцінка судом, яка відповідно до ст. 94 КПК України здійснюється за внутрішнім переконанням із урахуванням належності, допустимості, достовірності та достатності висновку експерта у сукупності з іншими доказами. Важливим елементом гарантій є і можливість залучення стороною захисту власних спеціалістів для формулювання запитань чи оцінки результатів дослідження. Порушення цих прав може призвести до визнання експертного висновку недопустимим доказом [23, с. 88–93].

Висновки. У підсумку, оцінювання висновку експерта – це не лише перевірка його наукової переконливості, але й аналіз того, наскільки при його отриманні були дотримані процесуальні гарантії справедливого судового розгляду. У цьому випадку, висновок експерта слід розглядати так само, як будь-який інший доказ, оцінюючи, чи він належний і допустимий у справі.

До того ж, висновок експерта є важливим, самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні, яке не має автоматичної переваги перед іншими видами доказів. Він підлягає обов'язковій перевірці та оцінці на тих самих загальних підставах, що й інші докази, з огляду на їх належність, допустимість та достовірність. Особливість експертного висновку полягає в тому, що його зміст ґрунтується на спеціальних знаннях, якими зазвичай не володіють працівники органів досудового розслідування чи судді. Тому цей висновок має додаткову цінність у тому випадку, коли для встановлення істини необхідне застосування знань, що виходять за межі загальних правових норм.

Однак, незважаючи на наукову обґрунтованість та професіоналізм, на якому базуються висновки експертів, вони не можуть бути самостійною підставою для прийняття рішення без врахування інших доказів у провадженні. Відповідно, висновок експерта може бути використаний у процесі обвинувачення чи виправдання лише в сукупності з іншими доказами, які підтверджують або спростовують факти, що мають значення для кримінального провадження. Цей інтегративний підхід до оцінки доказів сприяє забезпеченню справедливого та обґрунтованого судового рішення.

Підсумовуючи розглянуту тему, слід зазначити, що перед судом стоїть завдання зібрати максимально повну, достовірну та об'єктивну інформацію про злочин. Це завдання здійснюється шляхом дослідження наявних у справі доказів, які мають бути належним чином оцінені й узагальнені з формуванням обґрунтованих висновків. Відповідно до викладеного, під час оцінювання висновку експерта суд зобов'язаний перевірити, чи дотримано встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку призначення та проведення експертизи.

Висновок експерта має доказове значення лише за умови дотримання таких вимог: експертизу проводить незалежний та неупереджений експерт, щодо якого відсутні передбачені законом обставини для відводу і який володіє необхідними спеціальними знаннями у відповідній сфері; експерт обов'язково попереджається про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку; учасникам кримінального провадження

гарантується право бути присутніми під час проведення експертизи у випадках, прямо передбачених законом; кожна зі сторін має процесуальну можливість звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для його допиту під час судового розгляду з метою уточнення чи роз'яснення наданого висновку. Кожен із цих факторів є важливим, але лише їхня сукупність дозволяє гарантувати правильність і значущість результатів дослідження.

Крім того, оцінка висновку експерта повинна ґрунтуватися на критеріях достовірності, допустимості та логічної обґрунтованості. Суд має самостійно аналізувати методи та підходи, використані експертом, перевіряти відповідність висновку фактичним обставинам справи та взаємозв'язок із іншими доказами. Лише комплексне дослідження всіх обставин дозволяє суду сформувати обґрунтоване рішення, уникнути однобічної чи упередженої оцінки та забезпечити справедливість кримінального провадження.

Оцінка висновку експерта не повинна розглядатися як кінцева мета. Її основне завдання полягає у визначенні можливості використання такого висновку як надійного джерела доказів у кримінальному провадженні. Для цього необхідно переконатися, що наведені у висновку факти відповідають об'єктивній дійсності. Така впевненість може бути досягнута лише завдяки ретельному та всебічному аналізу висновку з урахуванням процесуальних вимог і фактичних обставин кримінального провадження.

Таким чином, оцінка висновку експерта є невід'ємною складовою судового процесу, що вимагає від суду ретельності, критичного мислення та дотримання принципів законності та об'єктивності. Виконання цих вимог не лише підвищує доказову цінність експертного висновку, а й сприяє формуванню справедливого рішення, яке відповідає інтересам сторін та захищає права громадян.

Список використаних джерел:

1. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

2. Чорноус Ю., Лелюк Т. Актуальні питання організації проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річ. ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10.11.2023). Харків, 2023. С. 416–418. URL: https://drive.google.com/file/d/1Kwin74kcc8IVhymxGLXWOEAccvxnpzA6/view

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. No 4651-VI (зі змін. та доп.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text .

4. Oksana V. Kaplina, Mykola Ye. Shumylo, Valery P. Gmyrko, Viacheslav V. Vapniarchuk, Vasily P. Shybiko. Judicial Nature of Evidence in Criminal Proceeding. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. Volume X, Winter, 7(45): P. 1976–1983. DOI: 10.14505/jarle.v10.7(45).04.

5. Кучинська О. П., Пилипчук О. П. Дослідження висновку експерта у кримінальному провадженні в суді першої інстанції. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 65. 2020. С. 19–25. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.02

6. Експертне забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/2-kvartal-2025-roku .

7. Дячук В. І. Оцінка слідчим висновку експерта-автотехніка як джерело доказів. *Право і Безпека.* 2011. № 1. С. 168–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_1_38.

8. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.

9. Мирошниченко Ю. М. Дослідження, перевірка та оцінка судом висновку експерта. *Форум права*. 2009. № 3. С. 445–450. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_67 .

10. Циганюк Ю. В., Шульгін С. О. Незгода з висновком експерта як результат оцінки доказів за внутрішнім переконанням. *Криміналістичний вісник.* 2023. № 2(40). С. 16–29. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-40-2-16.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 № 8 (із змінами, внесеними постановою № 15 від 25.05.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text

12. Єдиний державний реєстр судових рішень вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 20 жовтня 2017 р., справа № 401/12/15-к . URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69714112 .

13. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 398/381/16-к (провадження № 51-6258 км 18) / Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722349 .

14. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ, Юрінком Інтер, 2006. 631 с.

15. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та допов.) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

16. Капліна О.В. Кримінальний процес України: підручник / О. В. Капліна, Ю. М. Грошевой, О. В. Шило. Х. Нац. юрид. університет ім. Ярослава Мудрого, 2013. 820 с.

17. Авдєєва Г. К. Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. 41. 2021. С. 88–93.

18. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської обл. від 20 жовт. 2017 р., справа No 401/12/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69714112.

19. Сергєєва Д. Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України.* 2013. № 4. С. 106–111.

20. Давидова Д. В., Волобуєва О. О. Висновок експерта як процесуальне джерело доказів: окремі аспекти теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. Вип. 2. С. 151–154.

21. Волобуєв А.Ф. Процедура оцінки висновку експерта у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Том 3. № 3, 2025. С. 39–43. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334611.

22. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 05 червня 2024 року у справі № 490/10276/18 (провадження № 51-522км24) / *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119653331.

23. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування в кримінальному процесі: посібник. Київ: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. 272 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШИПІЛОВ О. В.,
аспірант
(Пенітенціарна академія України)

УДК 341.4, 343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.33

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ПРОБЛЕМАМИ ДОПУСТИМОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У ПОРЯДКУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

У статті здійснено комплексний аналіз судової практики Верховного Суду України щодо допустимості та використання електронних доказів, здобутих у порядку міжнародної правової допомоги. Розкрито основні підходи вищої судової інстанції до тлумачення та застосування норм Кримінального процесуального кодексу України у взаємозв'язку з міжнародними договорами та практикою Європейського суду з прав людини. Особлива увага приділяється проблемі процесуальної форми іноземних доказів, питанню їхньої автентичності та офіційного перекладу, а також особливостям використання документів, пов'язаних із банківською таємницею.

Підкреслено, що Верховний Суд поступово формує збалансований підхід до оцінки міжнародних доказів: із одного боку, суди визнають можливість використання документів, складених за межами України, навіть за відсутності повної відповідності формальним вимогам Криманального процесуального кодексу України (далі – КПК України), за умови забезпечення базових гарантій справедливого судового розгляду; з іншого – наполягають на суворому дотриманні стандартів автентичності, перекладу та офіційного процесуального каналу їх отримання. У цьому контексті показовою є практика відмови у визнанні електронних доказів, коли їх походження чи форма ставили під сумнів право на захист та принципи змагальності.

Узагальнено, що ключовими тенденціями практики є: пріоритет сутності над формою; інтеграція стандартів ЄСПЛ у національне судочинство; підвищена увага до захисту банківської таємниці; схильність судів тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого. Наголошено, що подальший розвиток практики залежатиме від уніфікації процесуальних підходів та вдосконалення законодавства.

Зроблено висновок, що Верховний Суд, спираючись на міжнародні стандарти, поступово закладає основи для формування єдиної правозастосовної доктрини, яка узгоджує національні інтереси із загальноєвропейськими гарантіями прав людини. Це відкриває перспективи не лише для посилення правової визначеності у сфері міжнародної правової допомоги, але й для зміцнення авторитету українського правосуддя на міжнародному рівні.

Ключові слова: *міжнародна правова допомога, кримінальний процес, кримінальне провадження, допустимість доказів, судова практика, Верховний Суд, електронні докази, банківська таємниця, міжнародний запит.*

Shypilov O. V. Analysis of judicial practice related to the problems of admissibility of electronic evidence obtained through international legal assistance

The article provides a comprehensive analysis of the case law of the Supreme Court of Ukraine regarding the admissibility and use of electronic evidence

obtained through international legal assistance. The study explores the principal approaches of the highest judicial authority to the interpretation and application of the Criminal Procedure Code of Ukraine in conjunction with international treaties and the jurisprudence of the European Court of Human Rights. Particular attention is devoted to the issue of the procedural form of foreign evidence, the requirements of authenticity and official translation, as well as the specificities of using documents containing banking secrecy.

It is emphasized that the Supreme Court is gradually shaping a balanced approach to the assessment of international evidence: on the one hand, courts recognize the possibility of admitting documents originating abroad even if they do not fully comply with the formal requirements of the CPC of Ukraine, provided that fundamental guarantees of a fair trial are ensured; on the other hand, courts insist on strict adherence to standards of authenticity, proper translation, and the official procedural channel of their acquisition. In this context, the practice of rejecting electronic evidence is illustrative where its origin or form raises doubts as to the right to defense and the principles of adversarial proceedings.

The research generalizes several key trends in the case law: the priority of substance over form; the integration of the standards of the ECHR into national adjudication; increased attention to the protection of banking secrecy; and the tendency of courts to interpret any doubts in favor of the accused. It is stressed that further development of judicial practice will depend on the unification of procedural approaches and the improvement of legislation.

The conclusion is drawn that the Supreme Court, relying on international standards, is progressively establishing the foundations of a unified law enforcement doctrine that reconciles national interests with European human rights guarantees. This creates prospects not only for strengthening legal certainty in the field of international legal assistance, but also for enhancing the authority of the Ukrainian judiciary at the international level.

Key words: *international legal assistance, criminal procedure, criminal proceedings, admissibility of evidence, judicial practice, Supreme Court, electronic evidence, banking secrecy, international request.*

Вступ. Проблематика використання електронних доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, є однією з найбільш дискусійних у сучасній науці кримінального процесу та у практиці національних судів. Глобалізація злочинності, зростання кількості кіберзлочинів, а також використання фінансових схем з елементами відмивання доходів обумовлюють необхідність активного міжнародного співробітництва у сфері кримінальної юстиції. Водночас практика застосування положень міжнародних договорів у поєднанні з національним кримінальним процесуальним законодавством породжує значну кількість проблем, пов'язаних із допустимістю отриманих доказів. Зокрема, гостро постає питання належності та автентичності електронних доказів, що отримуються від іноземних компетентних органів, а також використання відомостей, які становлять банківську таємницю. Нерідко процесуальні стандарти іноземних держав відрізняються від українських, що створює підґрунтя для сумнівів у правомірності використання таких доказів у кримінальному провадженні.

Актуальність даної теми підтверджується як практикою Верховного Суду, який поступово формує стандарти допустимості доказів, здобутих через міжнародну правову допомогу, так і рішеннями Європейського суду з прав людини, який неодноразово наголошував на неприпустимості використання доказів, отриманих із порушенням права на справедливий суд.

Метою статті є з'ясування особливостей судової практики в Україні щодо допустимості доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, а також виявлення

проблем і формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання та судової практики.

Для досягнення мети статті визначено такі основні завдання:

1. Провести аналіз нормативної бази України, що регулює міжнародну правову допомогу та допустимість доказів, зокрема положень КПК України (гл. 43 «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах») та міжнародних договорів.
2. Дослідити судову практику Верховного Суду України щодо доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, з особливим акцентом на електронні дані та інформацію, що становить банківську таємницю.
3. Проаналізувати практику Європейського суду з прав людини, яка впливає на оцінку допустимості доказів та дотримання процесуальних гарантій у національних судах.
4. Виявити проблеми та суперечності, що виникають у процесі використання міжнародних доказів у кримінальному провадженні в Україні.
5. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та судової практики у сфері використання доказів, отриманих за міжнародними запитами, з урахуванням стандартів ЄСПЛ.

Рішення цих завдань дозволяє не лише оцінити поточний стан правозастосування, а й окреслити перспективи розвитку наукового і практичного підходу до проблеми допустимості міжнародних доказів у кримінальному процесі.

Результати дослідження. Допустимість доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, регулюється як національним законодавством, так і міжнародними стандартами. В Україні основним нормативним актом є Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК), зокрема глава 43 «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах», яка визначає порядок надсилання і виконання запитів про правову допомогу. Проте у національному законодавстві відсутні детальні критерії оцінки допустимості доказів, отриманих від іноземних органів, особливо електронних та тих, що містять банківську таємницю.

Міжнародні стандарти визначаються Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, Будапештською конвенцією 2001 року та практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Ці документи встановлюють принципи захисту прав людини, обов'язковість дотримання процесуальних гарантій та допустимість доказів незалежно від джерела їх отримання.

Таким чином, дослідження показує наявність суперечностей між національними нормами та міжнародними стандартами, що створює ризик визнання доказів недопустимими.

Одним із ключових викликів сучасного кримінального процесу в Україні є забезпечення допустимості електронних доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги. Верховний Суд, здійснюючи тлумачення норм КПК України, поступово формує усталену практику, яка має визначальне значення не лише для національного судочинства, але й для інтеграції України у правовий простір Ради Європи та Європейського Союзу [8, с. 112].

Аналіз судової практики Верховного Суду свідчить про поступове формування доктрини допустимості доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, зокрема електронних та банківських документів. У сучасних умовах, коли кримінальні правопорушення нерідко мають транскордонний характер, належне застосування таких доказів набуває особливої актуальності. Верховний Суд послідовно наголошує, що ключовим критерієм допустимості є не формальне джерело доказу, а дотримання належної процесуальної процедури його отримання. Важливими залишаються як автентичність, так і законність способу збору та передачі доказів, оскільки лише за таких умов забезпечується баланс між ефективністю кримінального переслідування та дотриманням фундаментальних прав людини [10, с. 46].

У постанові Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 712/48/15-к підкреслено, що матеріали негласних слідчих дій, отримані в одному кримінальному провадженні й використані в іншому без відповідного дозволу слідчого судді та без належного обґрунтування, не відповідають вимогам законності та повинні розцінюватися як недопустимі.

Така позиція є показовою у контексті міжнародної правової допомоги, адже демонструє, що навіть у разі формальної наявності документа ключовим залишається дотримання гарантій процесуального контролю [20, с. 2].

Особливе місце у практиці займають докази, що стосуються банківської інформації та фінансових операцій. Верховний Суд у постанові від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23 визнав допустимими скриншоти та відеофайли, отримані від іноземної юрисдикції, наголосивши при цьому на необхідності коректного складання міжнародного запиту, дотримання вимог до його виконання та перевірки суб'єктів, які здійснювали збір даних. Цей випадок засвідчує, що сучасна судова практика рухається у напрямку розширення можливостей використання цифрових доказів, але лише за умови дотримання процедурної чистоти їх здобуття [21, с. 4].

В ряді постанов Верховного Суду вказується, що інформація, отримана від іноземного банку, може бути використана лише за умови підтвердження її автентичності та дотримання процесуальних гарантій (ст. 87–88 КПК).

Використання банківських даних іноземного походження можливе лише при наявності офіційного запиту про правову допомогу та дотриманні гарантій права на захист, де наголошено на необхідності відповідності електронних доказів вимогам національного законодавства щодо автентичності та належності.

У постанові Верховного суду від 29 березня 2021 року у справі №554/5090/16-к сформулювано важливу тезу про те, що електронний документ не може бути відкинутий лише через специфічність своєї форми. Справжність інформації повинна встановлюватися шляхом її ідентифікації, зокрема через перевірку хеш-суми чи інших технічних характеристик. Такий підхід є принципово важливим, адже у випадках міжнародної правової допомоги електронні матеріали часто є єдиним джерелом інформації, і їх оцінка повинна відбуватися не формально, а з позицій змістовної достовірності [22, с. 3].

Значну увагу Верховний Суд приділяє й питанням перекладу та автентичності іноземних документів. Відсутність перекладу або невизначеність щодо їх походження може поставити під сумнів правомірність використання таких доказів. Ця проблема постійно співвідноситься із практикою Європейського суду з прав людини, який наголошує на необхідності забезпечення справедливого судового розгляду та дотримання права на захист у контексті доказів, отриманих за кордоном. У публічних виступах суддів Верховного Суду, зокрема у доповіді С. Яковлєвої від 29 травня 2025 року, увага прямо акцентується на тому, що електронні докази, отримані через міжнародні канали правової допомоги, повинні оцінюватися не лише з точки зору їхньої доказової сили, але й у світлі міжнародних стандартів захисту прав людини.

Водночас, Верховний суд неодноразово демонстрував готовність відмовляти у визнанні доказів, коли ті були здобуті із суттєвими порушеннями процедури. Так, у постанові Верховного суду від 27 листопада 2023 року у справі № 464/472/22 повідомлення з месенджера Telegram було визнано недопустимим через відсутність підтвердження автентичності та ідентифікації особи, від імені якої воно надійшло. Це рішення засвідчує послідовність підходу: суди не допускають використання інформації, яка не може бути перевірена та співвіднесена з конкретними суб'єктами чи подіями, особливо якщо вона здобута без дотримання міжнародних стандартів обміну даними [23, с. 5].

Таким чином, практика Верховного Суду відображає тенденцію до комплексного підходу: кожен доказ, отриманий у порядку міжнародної правової допомоги, оцінюється крізь призму законності способу його одержання, автентичності, процесуальних гарантій і відповідності міжнародним стандартам. Ця лінія формує підґрунтя для подальшого розвитку українського кримінального процесуального права у сфері міжнародної співпраці та створює необхідні умови для гармонізації з європейською судовою практикою.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що питання допустимості доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги, є одним із найбільш дискусійних аспектів сучасного кримінального процесу України. Особливу увагу слід приділити

електронним доказам та інформації, що містить банківську таємницю, оскільки вони формують високий ризик порушення принципів належного процесу та права на справедливий суд.

Аналіз практики Верховного Суду України демонструє тенденцію до формування стабільних підходів оцінки таких доказів. Зокрема, суд системно наголошує на необхідності підтвердження автентичності доказів, забезпеченні їхньої цілісності, а також гарантії права сторін на перевірку та оскарження.

Водночас, практика виявляє неврегульованість окремих процедурних аспектів, що створює ризик визнання доказів недопустимими та підвищує ймовірність порушення прав людини в процесі розгляду кримінальних справ.

У контексті міжнародних стандартів ЄСПЛ, оцінка доказів повинна здійснюватися крізь призму забезпечення балансу між ефективністю правосуддя та правами особи. Суд підкреслює, що допустимість доказів обумовлюється дотриманням принципу пропорційності, процесуальних гарантій та належного контролю за їх отриманням. Практика ЄСПЛ підтверджує необхідність суворого дотримання цих стандартів, навіть у випадках, коли докази отримані від іноземних державних органів або через міжнародну правову допомогу.

На основі аналізу української та європейської практики можна виділити ключові проблемні аспекти:

1. Процедурна невизначеність – відсутність уніфікованих механізмів перевірки та забезпечення достовірності електронних доказів.
2. Ризик втрати автентичності – потенційна фальсифікація або зміна даних при передачі доказів через міжнародні канали.
3. Обмеження права на захист – недостатня можливість для сторін перевірити достовірність доказів та оскаржити їх у суді.
4. Конфлікт між національними та міжнародними нормами – суперечності у підходах до банківської таємниці, що створює ризик недопустимості доказів.

Таким чином, дослідження підтверджує, що наявна практика потребує подальшого вдосконалення через гармонізацію національних процедур із міжнародними стандартами, зокрема принципами ЄСПЛ, забезпечення чітких критеріїв допустимості доказів та гарантування права сторін на справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. №9-10, 11-12, 13. Ст. 88.
2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2004. № 50. Ст. 540.
3. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. №2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2005. № 31. Ст. 409.
4. Конвенція про кіберзлочинність. Будапешт: Рада Європи, 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата відвідування сайту 15.09.2025).
5. Судова практика Європейського суду з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int (дата відвідування сайту 16.09.2025).
6. Ангеленюк А.-М. Ю. Використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України (проблемні питання) . Ужгород: *Науковий* вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2023. Вип. 2. С. 112–117.
7. Коваль О. І. Зміст запиту про міжнародну правову допомогу. Київський часопис права, Київ, 2022. № 1. С. 45–50.
8. Квашук О. Д. Використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Центральноукраїнський вісник права та публічного управління, Дніпро, 2025. № 2. С. 112–118.
9. Мартовицька О. В. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні. Матеріали конференції «Актуальні питання міжнародного права». Харків, 2018. С. 98–102.

10. Назарко А. А. Електронні докази в українському кримінальному судочинстві: Дослідження правових реалій та теоретичних перспектив. Ужгород: *Вісник* Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2023. Вип. 1. С. 45–50.

11. Сіренко О. В. Електронні докази у кримінальному провадженні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності, 2019. № 3. С. 65–70. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law/article/ view/174 (дата відвідування сайту 20.09.2025).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 листопада 2022 року у справі № 922/1964/21. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d= 5&red=100003d327afe8f9e16bc71e066b1f491d2a3d&regnum=107706741 (дата відвідування сайту 18.09.2025).

13. Постанова Верховного Суду від 5 червня 2018 року у справі № 904/8308/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/ 74842332 (дата відвідування сайту 20.09.2025).

14. Постанова Верховного Суду від 19 лютого 2020 року у справі № 755/9215/15-ц. URL: https://barristers.org.ua/articles/sudova_praktika (дата відвідування сайту 21.09.2025).

15. Постанова Верховного Суду від 4 червня 2021 року у справі № 380/887/20. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red=10000346cb22ebcbfa 697adc089620fa87a6a0&regnum=119503908 (дата відвідування сайту 21.09.2025).

16. Постанова Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 205/5969/15-ц. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?from= 360&regnum=119453960 (дата відвідування сайту 22.09.2025).

17. Постанова Верховного Суду від 4 червня 2024 року у справі №808/1564/18. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red= 10000346cb22ebcbfa697adc089620fa87a6a0&regnum=119503908 (дата відвідування сайту 23.09.2025).

18. Постанова Верховного Суду від 29 жовтня 2020 року у справі № 686/5064/20. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d= 5&red=10000346cb22ebcbfa697adc089620fa87a6a0&regnum=119503908 (дата відвідування сайту 22.09.2025).

19. Постанова Верховного Суду від 16 березня 2021 року у справі №520/12065/19. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red= 10000346cb22ebcbfa697adc089620fa87a6a0&regnum=119503908 (дата відвідування сайту 24.09.2025).

20. Постанова Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі №712/48/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545086 (дата відвідування сайту 23.09.2025)

21. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі №569/1908/23. URL: https://reyestr. court.gov.ua/Review/119710405 (дата відвідування сайту 25.09.2025).

22. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі №554/5090/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848991 (дата відвідування сайту 25.09.2025).

23. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2023 року у справі №464/472/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115308709 (дата відвідування сайту 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШУГАЛЕВИЧ І. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.34

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ КОЛЕГІЙ СУДДІВ, СУДОВИХ ПАЛАТ ТА ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ, А ТАКОЖ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ЗАКОНОДАВЧИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Передумовами проведення даного дослідження є неоднорідність існуючої судової практики, а також недосконаліть національного законодавства, що в значній мірі нівелює правову природу висновків Верховного Суду, а відтак нівелює й ті завдання та функції, які покладаються на Верховний Суд. Дослідженню судового прецеденту як джерела права присвячені роботи наступних вчених, а саме: Берназюк О.О., Дашковської О.Р., Дрішлюка А.І., Кухнюка Д.В., Луць Л.А., Малишева Б.В., Пількова К.М., Шевчука С.В. тощо. Цілями такого дослідження стали необхідність з'ясування правової природи правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду, зокрема в частині їх розмежування між собою, виокремлення ключових недоліків існуючого національного законодавства, а також з'ясування шляхів його удосконалення та приведення у відповідність між собою. Досягнення означених цілей обумовило необхідність використання загальнонаукових та спеціальних юридичних методів, а саме: загального діалектичного методу наукового пізнання явищ та їх зв'язків, формально-правового, порівняльного та методу узагальнення. Результатами проведеного дослідження стало виявлення з одного боку, невірного тлумачення приписів кримінального процесуального закону України на практиці, а з іншого, низької якості законодавчих приписів в частині ролі та місця Верховного Суду як регулятора суспільних відносин, суперечливість одних законодавчих приписів іншим, відсутність наслідків в результаті ігнорування правових позицій суду касаційної інстанції судами, а також відсутність відповідних наслідків в результаті ігнорування правових позицій Верховного Суду суб'єктами владних повноважень. Як результат, зроблено наступні висновки: законодавче регулювання ролі та місця Верховного Суду як регулятора суспільних відносин є недосконалим; завдання та функції Верховного Суду нівелюються через протиріччя норм Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які серед іншого є неефективними; не виокремлення правової природи окремих постанов Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду не дає можливості забезпечити реальне функціонування судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України; національним законодавством повинні бути передбачені конкретні процесуальні наслідки ігнорування постанов Верховного Суду, а постанови Великої Палати Верховного Суду повинні стати обов'язковими для судів; на теперішній час назріло питання внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Ключові слова: *судовий прецедент, судова практика, постанова, правові висновки, законодавство, Верховний Суд.*

Shuhalevich I. V. The legal nature of legal opinions of panels of judges, judicial chambers and the joint chamber of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court, as well as the Grand Chamber of the Supreme Court: legislative status and development prospects

The prerequisites for conducting this study are the heterogeneity of existing judicial practice, as well as the imperfection of national legislation, which to a large extent nullifies the legal nature of the Supreme Court's conclusions, and therefore nullifies the tasks and functions assigned to the Supreme Court. The research of judicial precedent as a source of law is devoted to the works of the following scientists, namely: Bernazyuk O.O., Dashkovska O.R., Drishlyuk A.I., Kukhnyuk D.V., Luts L.A., Malyshev B.V., Pilkova K.M., Shevchuk S.V., etc. The objectives of such a study were the need to clarify the legal nature of the legal conclusions of the panels of judges, judicial chambers and the joint chamber of the Supreme Court, as well as the Grand Chamber of the Supreme Court, in particular in terms of their distinction from each other, the identification of key shortcomings of the existing national legislation, as well as identifying ways to improve it and bring it into line with each other. Achieving the above goals necessitated the use of general scientific and special legal methods, namely: the general dialectical method of scientific knowledge of phenomena and their relationships, the formal-legal, comparative, and generalization methods. The results of the study revealed, on the one hand, incorrect interpretation of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine in practice, and on the other hand, the low quality of legislative provisions regarding the role and place of the Supreme Court as a regulator of public relations, the inconsistency of some legislative provisions with others, the absence of consequences as a result of ignoring the legal positions of the court of cassation by the courts, as well as the absence of corresponding consequences as a result of ignoring the legal positions of the Supreme Court by the subjects of power. As a result, the following conclusions were made: the legislative regulation of the role and place of the Supreme Court as a regulator of public relations is imperfect; the tasks and functions of the Supreme Court are leveled due to the contradictions between the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Judicial System and the Status of Judges", which, among other things, are ineffective; failure to distinguish the legal nature of individual rulings of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court and the Grand Chamber of the Supreme Court does not make it possible to ensure the real functioning of judicial precedent as a source of criminal procedural law of Ukraine; national legislation should provide for specific procedural consequences of ignoring the decisions of the Supreme Court, and the decisions of the Grand Chamber of the Supreme Court should become binding on the courts; at present, the issue of amending the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine “On the Judiciary and the Status of Judges” is ripe.

Key words: *judicial precedent, case law, resolution, legal opinions, legislation, Supreme Court.*

Вступ. Правова природа судового прецеденту викликає дискусії серед авторів з часів незалежності України. Дискусійними залишаються питання як самого поняття судового прецеденту та його співвідношення з судовою практикою, так і власне самого змісту та місця судового прецеденту серед джерел права.

Не зачіпаючи в межах даної статті означеної проблематики, слід звернути увагу на не менш важливому питанні, яке має пряме та безпосереднє практичне значення в розрізі правозастосування.

Таке питання зводиться до правової природи, законодавчого стану та перспектив розвитку правових висновків колегій суддів, судових палат та об’єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду.

Актуальність теми дослідження обумовлена наявними колізіями та прогалинами в Кримінальному процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів», в результаті яких роль судового прецеденту не знаходить свого належного відображення в існуючій судовій практиці.

Постановка завдання. Метою дослідження є практичне забезпечення дієвості судового прецеденту як регулятора кримінальних процесуальних відносин.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі завдання:

1) здійснити аналіз правової природи правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду;

2) дослідити наслідки ігнорування правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду;

3) запропонувати внесення подальших змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Результати дослідження. До теперішнього часу ми можемо спостерігати, що судова практика не має єдиного розуміння відносно правової природи правових висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду, наслідком чого є ігнорування окремих позицій Верховного Суду.

Для прикладу, в ухвалі колегії суддів Вищого антикорупційного суду від 13 вересня 2022 року в рамках справи №991/747/20 зазначено, що: «Тільки в постановах палати, об'єднаної палати чи Великої Палати Верховного Суду можуть міститись висновки про те, як саме повинна застосовуватись норма права, які мають враховуватись судами при застосуванні таких норм права. Постанови колегій суддів ККС ВС не містять і не можуть містити висновків про застосування норм права, а викладене в цих постановах обґрунтування ухвалених рішень стосується виключно конкретних обставин справи, які досліджувались судом касаційної інстанції під час розгляду касаційних скарг» [1].

Вочевидь, що такий підхід дає можливість ігнорувати правові висновки колегій суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду, попри їх правову природу.

Не приділяючи особливої уваги цьому питанню, звернемо увагу лише на положеннях частин 1, 2, 3 статті 434-1 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до яких: «Суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає таке кримінальне провадження на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї палати або у складі такої палати. Суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати, передає таке кримінальне провадження на розгляд об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи іншої об'єднаної палати. Суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає таке кримінальне провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду» [2].

Вважаємо, що з наведених законодавчих положень видається очевидним, що постанови колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду не лише містять висновки щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, але й більше

того, законодавцем передбачено правовий механізм (підстави та порядок) відступу від таких висновків колегій суддів.

В свою чергу проблематика даного питання обумовлена винятково невірним тлумаченням положень частини 4 статті 442 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до яких: «У постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів або палата, об'єднана палата, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду» [2].

Так, поза увагою правозастосовувачів залишається те, що: (1) дана норма являється спеціальною, й передбачає винятково випадок, коли колегія суддів, палата або об'єднана палата не погоджується із застосуванням відповідної норми права; (2) дана норма жодним чином не унеможливлює зазначення відповідного висновку щодо застосування норми права колегією суддів Верховного Суду; (3) в самій нормі йдеться, зокрема, про не погодження колегією суддів з тим, як саме повинна застосовуватися норма права.

Про викладене свідчить й практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Зокрема, згідно постанови колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 06 березня 2019 року у справі №756/5803/17-к: «Виходячи з телеологічного (цільового), логічного й системного тлумачення положень статей 434-1–434-2 КПК України і статей 13, 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можна зробити висновок, що кримінальним процесуальним законом визначені процесуальні механізми забезпечення єдності судової практики, що полягають у застосуванні спеціальної процедури відступу від висновків щодо застосування норм права, викладених у раніше постановлених рішеннях Верховного Суду. Логіка побудови й мета існування цих процесуальних механізмів указує на те, що в цілях застосування норм права в подібних правовідносинах за наявності протилежних правових висновків суду касаційної інстанції слід виходити з того, що висновки, які містяться в судових рішеннях судової палати Касаційного кримінального суду, мають перевагу над висновками колегії суддів, висновки об'єднаної палати Касаційного кримінального суду над висновками палати чи колегії суддів цього суду, а висновки Великої Палати Верховного Суду над висновками об'єднаної палати, палати й колегії суддів Касаційного кримінального суду» [3].

Відтак вважаємо, що постанови колегії суддів Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду на рівні з постановами палат, об'єднаних палат та Великої Палати Верховного Суду містять висновки щодо застосування норм права у подібних правовідносинах.

Однак, чи є правова природа висновків колегій суддів, судових палат та об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також Великої Палати Верховного Суду однаковою, й чи передбачено будь-які правові наслідки в результаті ігнорування таких правових висновків, викладених у відповідних постановах?

Вважаємо, що надання відповідей на означені питання слід здійснювати у взаємозв'язку між собою, що сприятиме їх більш повному та всебічному з'ясуванню.

Розпочати слід з того, що в кримінальному процесуальному законі України відсутня санкція за неврахування висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду, викладених у відповідних постановах, як і належним чином не визначено серед підстав касаційного оскарження можливість посилання на неправильне застосування судом норм матеріального чи процесуального права, в розрізі, для прикладу, застосування норми права без врахування висновку щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду.

В той же час такого роду механізми, для прикладу, активно застосовуються в рамках адміністративного судочинства, що прямо передбачено п. 1 ч. 4 ст. 328 Кодексу адміністративного судочинства України [4].

Як вбачається з частини 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [5].

Аналіз змісту наведеного законодавчого положення свідчить про необов'язковий характер постанов Верховного Суду для судів, що нарівні з відсутністю будь-яких правових наслідків в результаті ігнорування таких постанов попросту нівелює їх значення, а відтак унеможливлює реальне забезпечує виконання покладених на Верховний Суд функцій та завдань на практиці.

Вважаємо, що в цілях забезпечення єдності та сталості судової практики, утвердження дієвості судового прецеденту в його практичному сенсі, до чинного законодавства України слід внести наступні зміни, а саме:

– правову конструкцію частини 5 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України сформулювати наступним чином: «Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також з застосуванням висновків Великої Палати Верховного Суду»;

– правову конструкцію статті 413 Кримінального процесуального кодексу України доповнити частиною 2 наступного змісту: «При вирішенні питання застосування закону України про кримінальну відповідальність суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також застосовує висновки, викладені у постановах Великої Палати Верховного Суду»;

– правову конструкцію частини 1 статті 412 Кримінального процесуального кодексу України доповнити наступним змістом: «Істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, зокрема через неврахування правових висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду».

Крім того, вважаємо необхідним запропонувати внесення змін до частини 6 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України, позаяк існуюче законодавче регулювання не в повній мірі відповідає як самим приписам Кримінального процесуального кодексу України, так і іншим законодавчим актам, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Так, з законодавчих приписів частини 6 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України видається, що законодавцем можливість врахування висновків щодо застосування норм права, викладених в постановах Верховного Суду пов'язується виключно з матеріально-правовим аспектом, а саме: «при обранні та застосуванні закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку» [2].

В той же час, частина 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» жодним чином не виокремлює постанов Верховного Суду, які повинні враховуватися судами.

Дійсно, за наведеного законодавчого регулювання залишається незрозумілим, чому приписи частини 6 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України не містять будь-якої згадки про процесуальний аспект, тим паче, що більшість висновків щодо застосування норм права якраз й стосуються застосування норм процесуального права.

Аналогічним чином залишається незрозумілим, чому означені законодавчі приписи стосуються винятково судових рішень у формі вироків, в той час як застосування постанов Верховного Суду в його матеріально-правовому аспекті не менш активно використовується й при постановленні ухвал.

За наведеного вважаємо, що в цілях приведення частини 6 статті 368 Кримінального процесуального кодексу України у відповідність до інших законодавчих приписів, відповідні законодавчі положення слід викласти наступним чином: «Обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні законного та обґрунтованого судового рішення, суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, а також застосовує висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Великої Палати Верховного Суду».

Слід зауважити, що з наведених законодавчих пропозицій, а саме пропонованих змін до частини 5 статті 9, частини 6 статті 368 та статті 413 Кримінального процесуального кодексу України видається очевидним, що постанови Великої Палати Верховного Суду наділяються особливим значенням, що не є випадковістю, позаяк вважаємо, що постанови Великої Палати Верховного Суду повинні виокремлюватися серед судових рішень Верховного Суду, й в тому числі, мати окреме законодавче врегулювання в розрізі їх характеру в правозастосуванні судами.

Так, згідно частини 5 статті 434-1 Кримінального процесуального кодексу України, суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати таке кримінальне провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики [2].

Відповідно до пункту 1 частини 2 статті 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Велика Палата Верховного Суду у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакого застосування судами норм права [5].

Вважаємо, що з огляду на виняткову процедуру ухвалення постанов Великою Палатою Верховного Суду, а також питання, які вирішуються при їх ухваленні, на законодавчому рівні юридичну силу таких постанов потрібно виділяти окремо й наділяти обов'язковим характером, що реально зможе забезпечити виконання Верховним Судом тих функцій (завдань), які на нього покладені.

Саме тому додатково пропонуємо на законодавчому рівні наступні зміни до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а саме:

– правову конструкцію частини 2 статті 412 Кримінального процесуального кодексу України доповнити пунктом 8, який викласти наступним чином: «Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо судове рішення ухвалено всупереч правового висновку, сформульованого Великою Палатою Верховного Суду»;

– правову конструкцію частини 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доповнити другим абзацом, а саму статтю викласти в наступному вигляді: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Великої Палати Верховного Суду є обов'язковими для інших судів, відступ від яких можливий лише в порядку, передбаченому цим Кодексом».

На окрему увагу заслуговують й приписи частини 5 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», згідно яких висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [5].

Так, слід констатувати, що попри імперативний характер приписів частини 5 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», реальних правових механізмів, які б підлягали застосуванню, й що більш важливо, застосовувалися до тих ситуацій, коли висновки Верховного Суду ігноруються суб'єктами владних повноважень на рівні національного законодавства немає.

Наведене призводить до того, що попри існування правових висновків Верховного Суду, суб'єкти владних повноважень (прокурори, слідчі, детективи, дізнавачі) такі висновки не просто не застосовують у практичній діяльності, а ігнорують, чому в послідуючому оцінка в ході судового контролю за дотриманням прав та свобод людини з боку слідчого судді або ж попросту не надається, або ж надається, однак не призводить до негативних наслідків для відповідного суб'єкта владних повноважень.

Як приклад, відповідно до постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06 грудня 2021 року у справі №663/820/15-к: «системне тлумачення процесуальних норм, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 236 КПК України дає підстави для висновку про те, що виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається на слідчого чи прокурора і не може бути доручене відповідним оперативним підрозділам» [6].

З огляду на наведений висновок об'єднаної палати, а також відповідні приписи частини 5 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», логічно було б, що коли сторона обвинувачення звернеться з відповідним клопотанням до слідчого судді про накладення арешту на майно, яке було вилучено в ході проведення обшуку неуповноваженим суб'єктом (працівником оперативного підрозділу), слідчий суддя повинен надати оцінку недотриманню процедури вилучення такого майна, а тому повернути його особі, у якої відповідне майно було вилучено.

Аналогічним чином, при вирішенні питання міри запобіжного заходу слідчий суддя не повинен посилатися, зокрема, на протокол обшуку, який був проведений неуповноваженим суб'єктом для підтвердження обґрунтованості пред'явленої особі підозри.

На жаль, наразі судова практика зводиться до того, що відповідне реагування на недотримання суб'єктами владних повноважень висновків Верховного Суду може бути забезпечено лише при розгляді кримінального провадження по суті, а тому доцільним було б закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України норми, яка б встановлювала наслідки недотримання суб'єктами владних повноважень висновків Верховного Суду.

З урахуванням викладеного пропонуємо наступну правову конструкцію ч. 1 ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України: «Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом, з належним застосуванням суб'єктами владних повноважень висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду».

Крім того, зазначаємо, що при послідуючих дослідженнях автором додатково розкриватиметься питання наслідків недотримання суб'єктами владних повноважень висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду при прийнятті процесуальних рішень.

Висновки. Підводячи підсумки слід резюмувати, що існуюче на теперішній час законодавче регулювання ролі та місця Верховного Суду як регулятора суспільних відносин не є досконалим.

Завдання та функції Верховного Суду, які зводяться, зокрема, до забезпечення єдності та сталості судової практики нівелюються через протиріччя норм Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які, серед іншого, є неефективними.

Існуючий стан справ, за яких не виокремлюється правова природа постанов Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду, не дає можливості забезпечити реальне функціонування судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України.

Вважаємо, що постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду повинні враховуватися судами, в той час як постанови Великої Палати Верховного Суду повинні застосовуватися судами при розгляді справ.

У випадку їх ігнорування, законодавством повинні бути передбачені конкретні процесуальні наслідки.

Аналогічним чином це питання повинно бути законодавчо врегульованим й в розрізі застосування суб'єктами владних повноважень висновків Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду.

Саме тому переконані, що на теперішній час назріло питання внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що сприятиме реальному утвердженню ролі та місця судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України.

Список використаних джерел:

1. Ухвала колегії суддів Вищого антикорупційного суду у справі №991/747/20 від 13 вересня 2022. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106448469.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України №4651-VI (2012). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі №756/5803/17-к від 06 березня 2019. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80396292.
4. Кодекс адміністративного судочинства України №2747-IV (2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2747-15.
5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII (2016). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
6. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі №663/820/15-к) від 06 грудня 2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829915.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ШУЛЬГА В. О.,
аспірантка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України)

УДК 343.132:343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.35

ВТРАТА ЧИННОСТІ ЗАКОНУ, ЯКИМ ВСТАНОВЛЮВАЛАСЯ КРИМІНАЛЬНА ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, ЯК ПІДСТАВА ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню процесуальних аспектів закриття кримінального провадження судом першої інстанції у зв'язку з втратою чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. Авторка аналізує новели КПК України, зокрема п. 4^1 ч. 1 та п. 1^2 ч. 2 ст. 284, а також главу 36^1, яка регулює провадження у справах щодо діянь, кримінальна протиправність яких була визначена законом, що втратив чинність.

У статті обґрунтовується, що п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України не є реабілітаційною підставою у чистому вигляді, оскільки він не підтверджує невинуватості особи, а лише фіксує факт втрати чинності закону. Водночас законодавець створив процесуальний механізм, який дозволяє підозрюваному/обвинуваченому реалізувати право на захист та реабілітацію шляхом вимоги публічного судового розгляду і отримання виправдувального вироку у разі доведення відсутності події або складу кримінального правопорушення.

Розглянуто особливості застосування зазначеної норми на різних стадіях кримінального провадження: підготовчого судового провадження та безпосередньо під час розгляду справи по суті. Значну увагу приділено ролі згоди чи заперечення обвинуваченого у процедурі закриття кримінального провадження, оскільки від цього залежить вибір процесуального рішення – ухвала про закриття провадження чи постановлення виправдувального вироку. Проаналізовано позиції Верховного Суду та наведено приклади з судової практики, які демонструють різні підходи до застосування цієї підстави.

Авторка визначає проблему неоднаковості процесуальних рішень щодо підозрюваного та обвинуваченого: перший у разі декриміналізації отримує ухвалу про закриття провадження, тоді як другий – виправдувальний вирок. Це створює нерівність у правовому становищі учасників процесу та може порушувати принцип рівності перед законом і судом. У статті запропоновано зміни до КПК України, спрямовані на уніфікацію правового статусу осіб та гарантування їхньої повної реабілітації шляхом ухвалення виправдувального вироку у всіх подібних випадках.

Ключові слова: *закриття кримінального провадження, декриміналізація, кримінальна протиправність, п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, реабілітація, виправдувальний вирок, ухвала про закриття.*

Shulha V. O. Loss of validity of the law establishing the criminal illegality of an act as a basis for the closure of criminal proceedings by the court of first instance

The article is devoted to the study of the procedural aspects of closing a criminal proceeding by a court of first instance due to the repeal of a law that previously

established the criminal illegality of an act. The author analyzes the novelties of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC), in particular, paragraph 4-1 of part 1 and paragraph 12 of part 2 of Article 284, as well as Chapter 36-1, which regulates proceedings in cases concerning acts whose criminal illegality was determined by a law that has lost its validity.

The article substantiates that paragraph 4-1 of part 1 of Article 284 of the CPC of Ukraine is not a purely rehabilitative ground since it does not confirm the innocence of a person but only records the fact of the law's repeal. At the same time, the legislator has created a procedural mechanism that allows a suspect/accused to exercise the right to defense and rehabilitation by demanding a public court hearing and obtaining an acquittal in case the absence of an event or elements of a criminal offense is proven.

The peculiarities of applying this provision at different stages of criminal proceedings are considered: the preparatory court proceedings and the direct trial of the case on the merits. Considerable attention is paid to the role of the accused's consent or objection in the procedure for closing the criminal proceeding, as this determines the choice of procedural decision – either a ruling on the closure of the proceeding or the issuance of an acquittal. The positions of the Supreme Court are analyzed, and examples from judicial practice are provided, demonstrating different approaches to the application of this legal ground.

The author identifies the problem of inconsistency in procedural decisions regarding a suspect and an accused: the former, in the case of decriminalization, receives a ruling on the closure of the proceeding, while the latter receives an acquittal. This creates inequality in the legal status of the participants in the process and may violate the principle of equality before the law and the court. The article proposes amendments to the CPC of Ukraine aimed at unifying the legal status of individuals and ensuring their full rehabilitation by issuing an acquittal in all similar cases.

Key words: *closure of criminal proceedings, decriminalization, criminal illegality, paragraph 4-1 part 1 Article 284 CPC of Ukraine, rehabilitation, acquittal, ruling on closure.*

Вступ. П. 4^1 ч. 1 та п. 1^2 ч. 2 ст. 284 КПК України були прийняті відповідно до Закону України від 01.12.2022 р. № 2810-IX, яким виключено п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України [1]. Рішення про виключення вказаної норми ґрунтувалось на справі щодо презумпції невинуватості, відображений у рішенні КСУ від 08.06.2022 року, котрим суд констатував, що питання відповідності до Конституції України п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України обумовлено насамперед використанням у ньому словосполуки «вчинене особою». Однак ця словосполука є складовим елементом юридичної конструкції, яка відтворювала цілісний процесуальний припис зазначеного пункту Кодексу як підставу для закриття кримінального провадження, який у відповідній редакції уможливлював закриття такого провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння з одночасним виникненням сумнівів у невинуватості особи, стосовно якої відбувається таке закриття. Тому п. 4 ч. 1 ст. 284 Кодексу був в цілому таким, що суперечив ст. ст. 3, 8, 28, 55, 62 Конституції України, оскільки втілював принцип nullum crimen, nulla poena sine lege, але не забезпечував дотримання конституційних прав на повагу до людської гідності, судовий захист, принципу презумпції невинуватості [2].

У зв'язку з викладеним, видається логічним, що Законом № 2810-IX від 01.12.2022 року було внесено зміни та доповнення, якими унормовано провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність. Отже, у ст. 284 КПК України введено нові пункти, котрі передбачали підстави закриття кримінального провадження, а саме: п. 4^1 ч. 1 – втрата чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння та п. 1^2 ч. 2 – з підстави, передбаченої пунктом 4^1 частини першої цієї статті, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою [3].

Слід зазначити, що відповідно до вказаних змін до кримінального процесуального законодавства України КПК України також було доповнено главою 36[1], котра регулює питання кримінального провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити процесуальні аспекти закриття кримінального провадження судом першої інстанції у зв'язку з втратою чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, проаналізувати новели КПК України та судову практику щодо застосування п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК, виявити проблеми правового статусу підозрюваного та обвинуваченого у таких провадженнях та запропонувати шляхи вдосконалення законодавства для забезпечення єдності підходів і гарантування повної реабілітації осіб.

Результати дослідження. Щоб зрозуміти правову природу п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України, а також особливості його застосування, необхідно надати відповідь на низку ключових питань:

1. Чи можна вважати п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України реабілітаційною підставою? Як вже неодноразово згодувалось у науковій літературі, п. 2 ст. 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», містить вичерпний перелік підстав для закриття кримінального, які у доктрині кримінального процесу прийнято вважати реабілітаційними та п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України до них не належить.

Проте, тут можна прокласти аналогію з п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (який був виключений), що закриття стосовно особи кримінального провадження за нереабілітуючою підставою, визначеною п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, яка містить у собі формулювання «вчинене особою, фактично вказує на беззаперечну винуватість такої особи у вчиненні діяння, яке до його декриміналізації вважалось кримінальним правопорушенням». Тим самим декриміналізація діяння не спростовує причетності такої особи до вчинення кримінального правопорушення в минулому та не усуває закономірних загроз її репутації. Враховуючи наведене, особа повинна мати можливість реалізувати у суді своє право на судовий захист, оскільки до реабілітуючих підстав належать ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тобто ухваленням щодо неї виправдувального вироку [4].

Таким чином, п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України ми не можемо вважати реабілітаційною підставою у чистому вигляді, оскільки вона не містить ознак, які безпосередньо свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Її зміст спрямований насамперед на фіксацію втрати чинності закону, яким встановлювалась кримінальна протиправність діяння, а не на спростування факту вчинення цього діяння конкретною особою.

Водночас законодавець, усвідомлюючи потенційні загрози для репутації та правового статусу особи, створив механізм, що дозволяє їй реалізувати право на реабілітацію. Зокрема, якщо підозрюваний чи обвинувачений не згоден із закриттям кримінального провадження за підставою, передбаченою п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України, він може вимагати судового розгляду справи у порядку глави 36[1] КПК України, а саме ст. 479[2]. У такому разі справа розглядається по суті, і, за умови доведення відсутності складу кримінального правопорушення або невинуватості особи, суд ухвалює виправдувальний вирок (див. рис. 1).

Отже, п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України є лише умовною (формальною) підставою, яка не має реабілітуючого характеру сама по собі. Проте завдяки передбаченому законодавцем процесуальному механізму особа отримує реальну можливість досягти реабілітації шляхом публічного судового розгляду та доведення своєї невинуватості. Таким чином, закриття провадження за п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України є компромісним рішенням: воно не встановлює автоматично невинуватість, але й не позбавляє особу права на відновлення порушених прав та репутації через ухвалення виправдувального вироку.

2. Яким є механізм реалізації п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України на стадії підготовчого судового провадження та безпосередньо під час судового розгляду?

Закриття кримінального провадження на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України можливе як на стадії підготовчого судового провадження, так і безпосередньо під час судового розгляду.

Хоча, в абз. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України законодавець прямо не передбачив можливість суду на закриття кримінального провадження на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України у підготовчому провадженні. Проте, ми не вбачаємо жодних процесуальних перешкод для реалізації цього механізму на даній стадії.

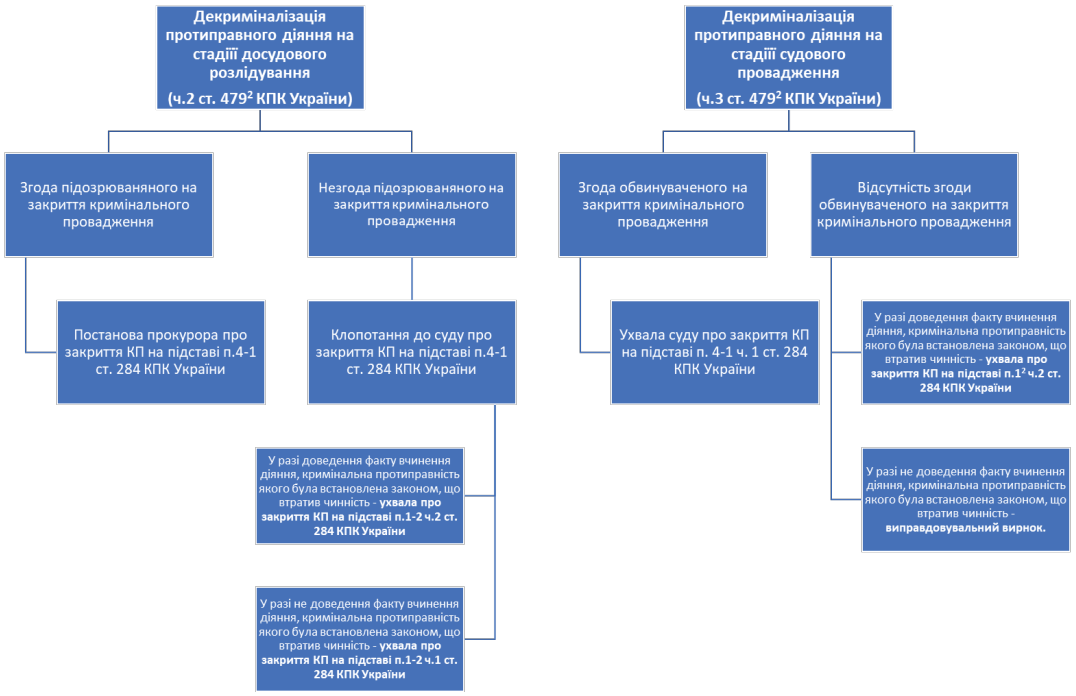

Рис. 1. Механізм реалізації ст. 479-2 КПК України залежно від стадії кримінального провадження на момент декриміналізації діяння

На стадії підготовчого провадження суд, розглядаючи питання, може закрити кримінальне провадження у випадках, коли обвинувачений погоджується із закриттям у зв'язку з декриміналізацією діяння, якщо суд дійде висновку, що інкриміноване діяння втратило кримінальну протиправність. У таких випадках суд постановляє ухвалу про закриття провадження. До прикладу, у підготовчому судовому засіданні захисник обвинуваченого адвокат звернувся до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження по обвинуваченню у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України на підставі п. 1^2 ч. 2 ст. 284 КПК України, у зв'язку з набранням чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за вчинене нею діяння. Обґрунтовуючи заявлене клопотання адвокат посилається на Закону України, яким викладено ст. 51 КУпАП в новій редакції, ч. 1 та ч. 2 якої визначає момент вчинення правопорушення не перевищує 0,5 та 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5].

Безпосередньо під час судового розгляду застосування п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України має свої особливості. Якщо судом буде доведено факт вчинення діяння, яке раніше визнавалося кримінально-караним діянням, але втратило кримінальну протиправність у зв'язку із законодавчими змінами, провадження підлягає закриттю ухвалою суду. Якщо ж факт вчинення такого діяння не доведено, суд постановляє виправдувальний вирок.

Таким чином, механізм реалізації п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України дозволяє суду реагувати на зміни кримінального закону, що декриміналізують певні діяння, і забезпечує належний баланс між принципом законності та правами обвинуваченого: на стадії підготовчого засідання це відбувається шляхом ухвали про закриття провадження, а під час судового розгляду – через ухвалу про закриття або виправдувальний вирок, залежно від доведеності факту вчинення діяння.

Вищесказане підтверджується судовою практикою, котрою визначено, що суд може закрити кримінальне провадження з підстави, передбаченої п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, як під час підготовчого судового засідання, так і в ході судового розгляду в загальному порядку, передбаченому КПК України, з урахуванням особливостей, визначених ст. 479^2 КПК України [6].

Разом з тим, ситуація декриміналізації можлива і тоді, коли обвинувальний акт вже розглядається у суді. Тоді суд зупиняє судовий розгляд і запитує згоду обвинуваченого на закриття кримінального провадження з цієї підстави. Якщо є згода обвинуваченого, суд закриває кримінальне провадження, якщо її немає – судовий розгляд продовжується. Тоді, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, підозрюваним, то суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження за п. 1^2 ч. 1 ст. 284 КПК України (з підстави, передбаченої п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, якщо обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою) [7]. До прикладу, Новозаводським районним судом м. Чернігова розглядався обвинувальний акт відносно обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 185, ч. 1 ст. 115 КК України, проте вже під час судового розгляду прокурор направив до суду письмове клопотання про закриття кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 185 КК України, на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України [8].

3. Яким чином згода чи заперечення обвинуваченого впливає на реалізацію процесу закриття кримінального провадження на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України?

Вплив згоди або заперечення обвинуваченого на процес закриття кримінального провадження на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України чітко врегульовано ст. 479^2 КПК України, яка визначає особливий порядок кримінального провадження у випадках декриміналізації діяння. На вагомості згоди обвинуваченого як юридичного факту для закриття за цією підставою наголошує і ВС. Так, у постанові від 25.06.2025 року по справі №464/1581/24, де предметом розгляду слугувала касаційна скарга прокурора, мотивована тим, що апеляційний суд у порушення ч. 3 ст. 479^2 КПК України не зупинив судовий розгляд і не запитав згоди обвинуваченого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Суд у даному випадку постановив, що апеляційний суд всупереч положенням ст. 479^2 КПК України не з'ясував думку обвинуваченого з цього приводу та всупереч приписам ст. 284 КПК України, встановивши, що діяння засудженого декриміналізовано, не закрив кримінальне провадження в цій частині [9].

Залежно від наявності або відсутності згоди підозрюваного, обвинуваченого, а також залежно від стадії кримінального провадження, на якій відбулась декриміналізація, положення ст. 479^2 КПК України містять різні процедурні алгоритми. У випадках декриміналізації на стадії досудового розслідування, коли підозрюваний заперечує проти закриття провадження на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України, суд у разі встановлення факту вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була визначена законом, що втратив чинність, закриває провадження на підставі п. 1^2 ч. 2 ст. 284 КПК України; якщо ж такого факту не встановлено – виноситься ухвала про закриття кримінального провадження на підставі п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК України. Натомість у випадках, коли декриміналізація відбувається на стадії судового провадження після надходження обвинувального акта, суд зупиняє розгляд і з'ясовує позицію обвинуваченого. За його згодою провадження закривається на підставі п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК, за відсутності такої – ухвалюється рішення про закриття відповідно до п. 1^2 ч. 2 ст. 284 КПК України, а якщо факт вчинення діяння не підтверджується – постановляється виправдувальний вирок.

4. Чому у випадках, коли суд встановлює відсутність кримінальної протиправності діяння, щодо підозрюваного ухвалюється постанова про закриття провадження, а щодо обвинуваченого – виправдувальний вирок, і чи не порушує це принцип рівності перед законом і судом? Відмітимо, що дане питання вже піднімалось в науковій літературі, зокрема О. Дроздовим та О. Марочкіним. Автори зазначають, що особи, які постали перед судом (підозрюваний, обвинувачений) та щодо яких здійснено однаковий судовий розгляд, за результатами якого не встановлено, що таким підозрюваним/обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, необґрунтовано опиняються в різному правовому становищі: один отримує ухвалу про закриття кримінального провадження, а інший – виправдувальний вирок. Автори, не заглиблюючись в дослідження термінологічних неузгодженостей щодо визначень правових статусів підозрюваного та обвинуваченого у судовому провадженні, вважають, що з метою дотримання принципу рівності перед законом і судом та на виконання позитивних зобов'язань держави щодо формування належної правової процедури слід передбачити в КПК України, що стосовно особи, яка постала перед судом, та згода якої на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України відсутня (підозрюваний/обвинувачений), якщо за результатами судового розгляду не встановлено, що цією особою вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд має ухвалювати виправдувальний вирок [10, с. 188–189].

Різниця у процесуальних рішеннях щодо підозрюваного та обвинуваченого може бути зумовлена особливостями їхнього процесуального статусу та стадією кримінального провадження. На стадії досудового розслідування, коли справа ще не передана до суду з обвинувальним актом, суд, керуючись нормами КПК України, виносить ухвалу про закриття кримінального провадження на підставі п. п. 1–2 ч. 1 ст. 284, яка не містить чіткого висновку про невинуватість особи, а лише фіксує недоведеність у суді факту вчинення діяння, кримінальна протиправність якого скасована законом.

Натомість у випадку, коли справа вже надійшла до суду і особі офіційно пред'явлено обвинувачення, обвинувачений має право вимагати повноцінного судового розгляду. Якщо під час такого розгляду суд встановлює, що кримінальна протиправність діяння відсутня у зв'язку з декриміналізацією, а обвинувачений заперечував проти закриття провадження, суд ухвалює виправдувальний вирок. Це рішення має реабілітуючий характер, адже відповідно до ст. 373 КПК України виправдувальний вирок підтверджує повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Насправді, різниця між ухвалою про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного за п. п. 1–2 ч. 1 ст. 284 КПК України та виправдувальним вироком щодо обвинуваченого не свідчить про порушення принципу рівності перед законом, а зумовлена різними стадіями та процесуальним статусом осіб у кримінальному провадженні. Постанова про закриття провадження за п. 1 або 2 ч. 1 ст. 284 КПК України має реабілітуючий характер і прирівнюється до виправдувального вироку, оскільки підтверджує відсутність події або складу кримінального правопорушення. Виправдувальний вирок щодо обвинуваченого застосовується лише після пред'явлення обвинувачення та проведення повноцінного судового розгляду, що не суперечить принципу невинуватості, а лише зберігає логіку судового процесу: вирок формально пов'язаний із наявністю обвинувального акта, тоді як закриття провадження на стадії досудового розслідування вже виконує реабілітаційну функцію. Таким чином, хоча процесуальні форми різні, фактичний правовий статус осіб залишається рівнозначним і реабілітуючим.

5. Щодо можливості закриття провадження в частині обвинувачення якщо обвинуваченим надано згоду на повне закриття провадження у зв'язку із декриміналізацією діяння.

Питання про те, чи може суд виокремити частину кримінального провадження та закрити її у зв'язку з декриміналізацією, якщо згода обвинуваченого на закриття стосується всього провадження загалом, а не окремого епізоду чи особи, є дискусійним і прямо не врегульоване чинним КПК України.

Відповідно до ст. 479[2] КПК України, закриття кримінального провадження на підставі п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України можливе лише за наявності чіткої згоди підозрюваного або обвинуваченого. Водночас, закон не дає відповіді на питання, чи може суд, маючи згоду обвинуваченого на повне закриття провадження, закрити провадження в частині? Як демонструє судова практика, позиції суддів щодо цього питання є різними. Так, у справі № 991/2030/22 ухвалою ВАКС від 22 січня 2024 року клопотання обвинувачених було задоволено частково, кримінальне провадження щодо цих обвинувачених за ч. 1 ст. 255 КК України закрито лише в частині пред'явленого кожному з них обвинувачення щодо участі у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, у зв`язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність такого діяння. Не погоджуючись із вказаним рішенням суду, вважаючи його протиправним, таким, що не ґрунтується на суті поданого клопотання та не відповідає дійсним обставинам справи, ОСОБА_5 звернувся з апеляційною скаргою, в якій просить скасувати ухвалу ВАКС від 22 січня 2024 року, а кримінальне провадження, в частині обвинувачення ОСОБА_5 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК України *(в редакції Закону від 05.04.2001 № 2341-III)*, закрити повністю на підставі п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України. Під час апеляційного розгляду, обвинувачені підтвердили, що самі ініціювали питання про закриття кримінального провадження, до початку розгляду їх клопотань висловили свою згоду на закриття кримінального провадження в частині пред`явленого обвинувачення за ч. 1 ст. 255 КК України *(в редакції Закону від 05.04.2001 № 2341-III)*, водночас, не надавали своєї згоди на часткове задоволення клопотання та закриття кримінального провадження за ч. 1 ст. 255 КК України лише в частині участі у злочинах, вчинюваних злочинною організацією. Зважаючи на вказане, колегія суддів дійшла висновку, що під час розгляду клопотання обвинувачених про закриття кримінального провадження, суд не встановив їх згоди на часткове задоволення клопотання та закриття в частині, чим допустив порушення вимог статей 284, 479-2 КПК України, відтак ухвалу ВАКС від 22 січня 2024 року про закриття кримінального провадження щодо обвинувачених ОСОБА_5, ОСОБА_7 частини обвинувачення за ст. 255 КК України належить скасувати [11].

Однак, на погляд авторки, більш обґрунтованою в цьому контексті видається позиція одного із суддів апеляційної палати ВАКС, який, не погодившись із колегами, висловив окрему думку, де зазначив наступне: «Проводячи аналогію ситуації з відвідуванням ресторану, хочу зауважити, що норми ст. 479-2 КПК – це не вечірнє індивідуальне меню в ресторані, де відвідувач може обирати, що купувати поїсти, а що ні. Положення ч. 3 ст. 479-2 КПК скоріше уособлюють собою своєрідний комплексний обід, купуючи який, відвідувач (споживач), обов'язково погоджується оплатити не лише за те, що з відповідної порції, котра входить до комплексного обіду, він бажає з`їсти, але й ту його частину, яку споживати не бажає. Норма ч. 3 ст. 479-2 КПК передбачає закриття кримінального провадження, але вона не обмежує суд в можливості задовольнити клопотання не повністю, а лише в частині. Даючи згоду на закриття кримінального провадження за всіма складовими за ст. 255 КК обвинувачені ОСОБА_3 і ОСОБА_4 надавали згоду як на часткове, так і на повне закриття такого кримінального провадження й обвинувачених КПК не наділяє правом диктувати суду умови, що в певній частині вони не згодні на закриття кримінального провадження, а погоджуються лише на його закриття в цілому. Є ціле, а є його частина. По суті закриття провадження в частині є виокремленням частини із цілого. Оскільки обвинувачені надали згоду на закриття кримінального провадження, що підтверджується зокрема тим, що вони самостійно звернулись із відповідним клопотаннями, то питання того, чи задовольнити їхнє клопотання повністю чи частково входить до дискреційних повноважень колегії суддів. Оскільки навіть часткове задоволення клопотання вже відповідатиме волі обвинувачених» [12].

На практиці також зустрічаються інші приклади застосування п. 4[1] ч. 1 ст. 284 КПК України. Зокрема, є судові рішення, в яких кримінальне провадження закривалося у частині епізодів, пов’язаних із крадіжками, у зв’язку з втратою чинності закону, що встановлював кримінальну протиправність відповідних діянь. Суд врахував, що на момент вчинення

правопорушень вартість викраденого майна була меншою за розмір, передбачений новим законом для кримінальної відповідальності, та, керуючись принципом зворотної дії закону в часі, закріпленим у ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України, дійшов висновку про необхідність закриття провадження в цій частині [13].

Згідно з матеріалами іншого судового рішення, обвинувачений під час судового засідання не заперечував проти закриття кримінального провадження у частині вчинених ним крадіжок за епізодами на підставі втрати чинності закону, яким було встановлено кримінальну протиправність діянь. Суд врахував цю обставину та погодився з його позицією, що стало підставою для закриття провадження відповідно до п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України [14].

Аналізуючи положення ст. 479^2 та п. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України у поєднанні з практикою їх застосування, можна зробити висновок, що згода обвинуваченого на закриття кримінального провадження має комплексний характер і стосується всього провадження в цілому. Проте це не виключає права суду за власною ініціативою визначити обсяг задоволення такого клопотання. Як слушно зазначено в окремій думці судді апеляційної палати ВАКС, надання згоди на закриття всього провадження включає в себе й згоду на його часткове закриття, адже провадження складається з окремих епізодів та обвинувачень, які можуть бути виокремлені.

Таким чином, на нашу думку, суд наділений дискреційними повноваженнями закрити кримінальне провадження в частині, навіть якщо обвинувачений формально висловив згоду на його закриття у повному обсязі. Такий підхід узгоджується з принципами ефективності та економії процесуальних ресурсів, а також забезпечує дотримання прав обвинуваченого, який фактично погодився на припинення провадження у будь-якому його обсязі. Водночас суд має обґрунтувати своє рішення та чітко вказати, які саме епізоди чи частини обвинувачення закриваються, щоб уникнути порушення принципу правової визначеності.

Висновки. Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, є важливим інструментом адаптації кримінального процесу до змін у законодавстві. П. 4^1 ч. 1 ст. 284 КПК України не має реабілітаційного характеру, однак створює підстави для захисту прав особи через надання можливості вимагати судового розгляду та отримати виправдувальний вирок. Належне застосування цієї норми потребує єдності судової практики та вдосконалення процесуального законодавства для забезпечення балансу між принципами законності, презумпції невинуватості та захисту прав учасників кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022 р. № 2810-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#Text

2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) : Рішення Конституц. Суду України від 08.06.2022 р. № 3-р(II)/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022 № 2810-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#Text

4. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 02.08.2022 у справі № 592/6875/15-к. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105637185

5. Ухвала Смілянського міськрайонного суду від 22.10.2024 у справі №703/3450/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/122474413

6. Ухвала Самарівського міськрайонного суду (Новомосковського) від 30.04.2025 у справі № 628/3145/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/126998398

7. Гловюк І. Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності Законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння: Новели КПК України. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/zakryttya-kryminalnogo-provadzhennya-u-zv-yazku-z-vtratoyu-chynnosti-zakonom-yakym-vstanovlyuvalasya-kryminalna-protypravnist-diyannya-novely-kpk-ukrayiny

8. Ухвала Новозаводського районного суду м. Чернігова від 13.09.2024 у справі № 751/1233/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/121679295

9. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 25.06.2025 у справі № 464/1581/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/128522905

10. Дроздов О., Марочкін О. Закриття кримінального провадження у звязку з втратою чинності закону, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. *Правові новели*. 2023. № 19. С.185-203 URL: https://doi.org/10.32847/ln.2023.19.25

11. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 09.07.2025 у справі № 991/2030/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/128823869

12. Окрема думка судді Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 09.07.2025 у справі № 991/2030/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/128823865

13. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 09.01.2025 у справі № 161/8760/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/124428641

14. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 25.10.2024 у справі № 750/14991/23. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/122585092

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЮРЧИШИН П. В.,
аспірант
*(Київський університет права
Національної академії наук України)*

УДК 343.132
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.36

ЗМІСТ І МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті досліджено правову природу і обсяг повноважень прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Визначено, що Конституція України (ст. 131-1) покладає на прокуратуру функції організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Зміст повноважень прокурора деталізовано у ст. 36 Кримінально-процесуального кодексу України: це право розпочинати та контролювати розслідування, здійснювати доступ до матеріалів справи, давати розпорядження слідчим та оперативним підрозділам, скасовувати постанови слідчих, ініціювати відсторонення неефективних слідчих, приймати рішення про закриття або продовження розслідування, затверджувати чи відхиляти обвинувальний акт, підтримувати або відмовлятися від обвинувачення тощо. Аналіз нормативних положень свідчить, що прокурор має значний арсенал повноважень для забезпечення законності та ефективності розслідування, але ці повноваження суворо обмежені законом. Практика та наукові дослідження (зокрема, І. Басиста та ін., 2023) підтверджують, що прокурор, здійснюючи діяльність у рамках ст. 36 КПК, не виходить за надані йому межі. Однак із введенням воєнного стану та реформи 2019 року деякі процесуальні функції були перерозподілені між правоохоронними органами: зокрема, з 20 листопада 2019 р. слідчі прокуратури передали всі незавершені провадження іншим органам (ДБР, НАБУ тощо), і роль прокурора змістилася виключно на процесуальне керівництво. У висновках підкреслено, що зміст повноважень прокурора формально охоплює весь спектр можливих дій на стадії досудового розслідування (згідно ст. 36 КПК), проте межі їх реалізації визначаються вимогами закону та конституційними принципами, зокрема забороною незаконного втручання в роботу інших органів і необхідністю забезпечувати дотримання прав учасників провадження.

Ключові слова: *прокурор, досудове розслідування, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд, КПК України, державне обвинувачення, законність.*

Yurchyshyn P. V. Content and limits of the prosecutor's powers at the stage of pre-trial investigation

The article examines the legal nature and scope of the prosecutor's powers in the course of pre-trial investigation of criminal offenses. It is determined that the Constitution of Ukraine (Article 131(1)) vests the prosecutor's office with the functions of organization and procedural guidance of pre-trial investigation. The content of the prosecutor's powers is detailed in Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: it includes the right to initiate and control the investigation, to have access to case files, to give orders to investigators and operational units, to cancel investigators' decisions, to initiate the removal of ineffective investigators, to decide to close or continue the investigation, to approve or reject an indictment, to support or refuse to prosecute, etc. The analysis of the regulatory provisions

shows that the prosecutor has a significant arsenal of powers to ensure the legality and effectiveness of the investigation, but these powers are strictly limited by law. Practice and scientific research (in particular, I. Basysta et al., 2023) confirm that the prosecutor, acting under Article 36 of the CPC, does not go beyond the limits granted to him/her. However, with the introduction of martial law and the 2019 reform, some procedural functions were redistributed among law enforcement agencies: in particular, since November 20, 2019, prosecutor's investigators have transferred all pending proceedings to other bodies (SIB, NABU, etc.), and the role of the prosecutor has shifted exclusively to procedural guidance. The conclusions emphasize that the content of the prosecutor's powers formally covers the entire range of possible actions at the pre-trial investigation stage (according to Article 36 of the CPC), but the limits of their exercise are determined by the requirements of the law and constitutional principles, in particular, the prohibition of unlawful interference with the work of other bodies and the need to ensure the observance of the rights of participants in the proceedings.

Key words: *prosecutor, pre-trial investigation, procedural guidance, prosecutorial supervision, CPC of Ukraine, public prosecution, legality.*

Постановка проблеми. Питання змісту та меж реалізації повноважень прокурора на досудовому етапі є актуальним через поєднання широких функцій нагляду за законністю та необхідності стримувань у діяльності органу обвинувачення. З одного боку, Конституція України та КПК України визначають, що прокуратура забезпечує «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням», що вимагає від прокурора активної участі у всіх процесуальних діях. З іншого боку, повноваження прокурора мають чіткі межі, встановлені законом, щоб уникнути зловживань владою та гарантувати права підозрюваних. Упродовж останніх років реформи кримінальної юстиції (зокрема закон від 04.07.2019 р. № 113-IX) суттєво змінили роль прокуратури: було припинено власне слідство слідчими прокуратури, і прокурор відтоді здійснює лише процесуальне керівництво і нагляд. Це призвело до нових викликів щодо розмежування компетенцій між прокуратурою та слідчими органами. Водночас науковцями і практиками зазначається, що повноваження прокурора охоплюють дуже різноманітні процесуальні рішення, а тому необхідний ретельний аналіз їхнього обсягу та обмежень з точки зору юридичної теорії та української практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повноважень прокурора при досудовому розслідуванні охоплюють численні дослідження науковців. Смирнов М. І. (2016) розглядав особливості прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва, розкриваючи зміст ключових функцій прокурора. Торбас О. О. (2013) аналізував повноваження прокурора під час перевірки матеріалів справи й затвердженні обвинувального акта, звертаючи увагу на необхідність балансу між контролем і незалежністю слідства. Клочков В. С. (2021) дослідив організаційні аспекти процесуального керівництва прокурора досудовим розслідуванням, виокремивши моделі взаємодії між прокуратурою та слідчими органами. Останнім часом науковці (Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В., 2023) наголошують на тому, що прокурор, здійснюючи всі дії згідно ч. 2 ст. 36 КПК, «не виходить за межі наданих йому повноважень». Вони доводять: навіть особиста участь прокурора у слідчих діях виправдана, якщо вона здійснюється в рамках наданих законом прав. Таким чином, останні публікації підкреслюють, що повноваження прокурора на стадії досудового розслідування є широкими, але суворо регламентованими нормами КПК. Зазначимо також нові фактичні обставини: після початку широкомасштабної війни та введення воєнного стану зросла роль прокуратури у контролі за дотриманням законності в сферах оборони і безпеки, що теж вплинуло на практику здійснення її повноважень. Наукова дискусія продовжує розглядати оптимальні межі цих повноважень для ефективного розслідування та захисту прав учасників процесу.

Метою статті є комплексне дослідження змісту і меж реалізації повноважень прокурора на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Задля досягнення цієї

мети здійснено аналіз діючих законодавчих норм (зокрема ст. 36 КПК, ст. 131-1 Конституції та інших положень), наукових джерел і практики, що дозволяє виділити ключові аспекти та побудувати обґрунтовані висновки щодо природи прокурорських повноважень на даному етапі процесу.

Виклад основного матеріалу. Прокурор у кримінальному провадженні традиційно належить до сторони обвинувачення і керує досудовим розслідуванням. З прийняттям КПК його роль стала «процесуальною наскрізною»: прокурор бере участь від внесення відомостей до ЄРДР до завершення судового провадження, забезпечуючи повноту й неупередженість розслідування. При цьому закон чітко визначає межі його повноважень. Так, ч. 1 ст. 36 КПК проголошує прокурора самостійним у процесуальній діяльності – втручання третіх осіб заборонено. Частина 2 цієї статті детально перераховує повноваження прокурора як процесуального керівника: розпочати досудове розслідування, мати доступ до всіх матеріалів справи, доручати проведення слідчих (зокрема і негласних) дій іншим органам або самостійно їх здійснювати; скасовувати незаконні постанови слідчого; ініціювати відсторонення чи заміну слідчого при відводі або неефективності; вирішувати питання закриття справи чи продовження строків розслідування; затверджувати або відмовляти в обвинуваченні слідчого та самостійно звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотаннями, позовами тощо [7, с. 288]. Важливо: відповідно до ч. 2 ст. 37 КПК покладено, що прокурор здійснює ці повноваження «з початку кримінального провадження до його завершення», а заміна прокурора в справі можлива лише за вичерпним переліком підстав (апеляційні/касаційні функції вищого керівництва, неефективність слідства тощо). Усі ці дії прокурора обмежуються лише законом. Зокрема, не існує жодної норми Конституції [5] чи Закону про прокуратуру, яка надала б прокуратурі невичерпні слідчі функції – навпаки, КПК закріплює ідею чіткого розмежування процесуального керівництва та безпосереднього розслідування. У підсумку в теоретичній площині виходить, що, виконуючи всі передбачені КПК дії (ч. 2 ст. 36 та інші), прокурор «апріорі не виходить за межі наданих йому повноважень». Також закон (ч. 3 ст. 39 КПК) прямо покладає обов'язок на керівника слідчого органу виконувати письмові доручення прокурора, а невиконання таких вказівок тягне відповідальність. Таким чином, юридичні межі діяльності прокурора на стадії досудового розслідування жорстко регламентовані КПК і не виходять за рамки переліку, передбаченого законом.

На практиці прокурор реалізує ці повноваження в конкретних кримінальних провадженнях, що підтверджується численними судовими рішеннями. Наприклад, Касаційний кримінальний суд у складі ВС зазначив, що в початковий період розслідування провадження № 991/492/19 прокурор виконав усі визначені законом дії: розпочав досудове розслідування, сформував групу прокурорів (ч. 1 ст. 37 КПК), доручив оперативним підрозділам провести негласні слідчі дії (ч. 2 ст. 36) та подав суду клопотання про їх проведення, а також здійснив оперативний контроль за фіксацією злочину. Суд підкреслив, що всі ці рішення належали до його процесуальних повноважень, і звернув увагу на специфіку розслідування корупційних злочинів, де затримка з виконанням деяких формальностей може бути виправдана необхідністю терміново фіксувати злочин. Водночас ККС ВС зауважив, що за таких обставин невелика затримка з передачею матеріалів до органу слідства (кілька днів) не робить автоматично докази недопустимими. Суд висновив, що для оцінки таких порушень важливо врахувати тривалість затримки, обсяг і характер дій прокурора.

Іншим прикладом із практики є рішення Фастівського райсуду Київщини. Захисник заявив відвід прокурора через те, що той не брав участі в досудовому розслідуванні, оскільки був включений до групи прокурорів уже після скерування справи до суду. Суд пригадав ч. 2 ст. 37 КПК: прокурор за законом діє у провадженні «з початку до завершення», а заміна іншої особи можливе тільки за законом визначеними підставами. Суд також нагадав, що постанови про утворення груп прокурорів обов'язково мають містити мотивування рішення, склад групи та старшого прокурора. У цій справі постановою 06.07.2023 було включено 17 прокурорів Фастівської окружної прокуратури до групи, проте не вказано жодних законних підстав (наприклад, частини 4, 5 ст. 36 КПК) – посилання на «кадрові зміни» визнано

невідповідним КПК [4]. Суд дійшов висновку, що такі формальні недоліки свідчать про неправомірне утворення групи прокурорів, і задовольнив заяву про відвід прокурора.

Отже, практика демонструє, що суди вимагають чіткого дотримання КПК: прокурор може здійснювати всі процесуальні керівні дії, передбачені ст. 36–37, але вони мають належно фіксуватися в постановах і не суперечити законам. Судові органи враховують зміст і мету цих дій (напр. необхідність невідкладної фіксації злочину) і диференціюють випадкові формальні недоліки від грубих порушень, що впливають на допустимість доказів.

У процесі застосування норм КПК виявлено кілька проблемних моментів. Перехідні норми щодо підслідності. Законодавчі розбіжності обумовлюють невизначеність у статусі справ, що зараховані до компетенції ще не створеного ДБР. З одного боку, конституційні й законодавчі приписи передбачали, що до 20.11.2017 прокурор здійснює і досудове розслідування таких злочинів, але після цієї дати зобов'язання мати слідчих-прокурорів повинні були припинитися. З іншого – у КПК і Законі «Про прокуратуру» [2] формулювання розмиті і допускають «продовження» такої діяльності в очікуванні фактичного початку роботи ДБР. Така колізія (відсутність чіткої норми про перехід функції) створювала правову невизначеність щодо доцільності подальшого розслідування прокуратурою після 2017 року. Багато фахівців вважають, що функція слідчого в прокуратурі має залишатися тимчасовою і виключною. Нестабільність наслідків процесуальних порушень. Тривалість досудового провадження, несвоєчасне внесення даних або неповне оформлення матеріалів часто викликали суперечки. Раніше деякі суди вважали, що будь-яке порушення строків передачі справи автоматично призводить до недопустимості отриманих доказів [1, с. 77]. Проте Касаційний кримінальний суд уточнив, що оцінка наслідків будь-якого порушення повинна бути комплексною. Відтак сьогодні вважається, що короткочасні затримки та формальні помилки без доведеної шкоди суті розслідування не підривають доказову базу. Організаційні формалізми. Існує проблема чіткого виконання формальних вимог КПК при прийнятті процесуальних рішень. Як показав зазначений приклад із групою прокурорів, відмови або заяви можуть ставати приводом для оскарження, якщо рішення приймаються без належного мотивування. Таким чином, невиконання хоча б однієї формальної вимоги (наприклад, невисновлення мотивів постанови про групу прокурорів) призводить до процедурних колізій. Інші проблеми пов'язані з недостатністю методичних роз'яснень та кадровою підготовкою: деякі прокурори, особливо на початку впровадження нових норм, могли робити процесуальні помилки (пропуски строків, невірне оформлення), що на практиці породжувало розбіжності в тлумаченнях.

Здійснення прокурором повноважень передбачає щільну координацію з органами досудового розслідування та оперативними підрозділами. Згідно з частиною 2 ст. 36 КПК [4], прокурор може доручати слідчим виконувати слідчі (розшукові) дії, включаючи НСРД, та навіть особисто проводити такі дії у разі потреби. У свою чергу ч. 3 ст. 39 КПК зобов'язує керівника слідчого органу беззаперечно виконувати письмові доручення прокурора; невиконання таких доручень тягне юридичну відповідальність. У практичній площині це означає, що прокурор проводить спільні наради, координує плани розслідування, скеровує запити та завдання оперативним підрозділам. Наприклад, у згаданому провадженні № 991/492/19 прокурор Київської області особисто контролював комплекс негласних слідчих дій і навіть доручив співробітникам Управління захисту економіки Нацполіції здійснити частину таких заходів. Відповідно до концепції КПК–2012, така спільна діяльність має забезпечити оперативність і всебічність доказування: прокурор відповідальний за «повне, швидке і неупереджене» розслідування. Таким чином, між прокурором, слідчими та правоохоронцями встановлено чітку ієрархію та взаємозв'язок: прокурор керує й направляє дії, а інші органи виконують його рішення і сприяють реалізації завдань розслідування [6, с. 115].

Наведені проблеми вказують на потребу низки реформ та організаційних заходів. Зокрема, слід у законах усунути виявлені колізії: наприклад, внести зміни до п. 4 ст. 216 КПК чи до Перехідних положень, які б однозначно визначили межі повноважень прокуратури

щодо злочинів підслідних ДБР [3, с. 262]. Також доцільно унормувати процедури оформлення рішень органів прокуратури – зокрема, затвердити шаблони постанов про призначення та зміну прокурора або утворення групи прокурорів із обов'язковим викладенням мотивів і складу. Розробка та впровадження методичних рекомендацій щодо строків та форм дій прокурора у досудовому провадженні допоможе уніфікувати практику. Наприклад, керівництву прокуратури варто надати чіткі інструкції (або у вигляді регламентів і тренінгів) про оцінку наслідків порушень (з урахуванням висновків ВП ВС про допустимість доказів), підходи до оформлення процесуальних документів, комунікацію зі слідчими [8, с. 172]. Активне використання ІТ-систем (наприклад, електронний моніторинг строків у ЄРДР) може суттєво зменшити формальні затримки – керівники прокуратур отримуватимуть оперативну інформацію про хід розслідувань і вчасно усуватимуть відставання. Нарешті, необхідно посилювати підготовку прокурорів: регулярні тренінги та підвищення кваліфікації з питань КПК (і особливо нововведень щодо ролі прокурора) допоможуть мінімізувати формалізми, що призводять до проблем (як-от необґрунтовані кадрові рішення). Виконання цих пропозицій сприятиме більш ефективному прокурорському контролю на досудовій стадії та зменшенню суперечностей, що виникають у практиці.

Висновки. Отже, аналіз законодавства та наукової думки дозволяє сформулювати такі основні висновки. По-перше, зміст повноважень прокурора на досудовому етапі зафіксовано в ст. 36 КПК України та відповідає загальним завданням кримінального провадження. Повноваження ці поширюються на увесь цикл передсудового слідства – від реєстрації повідомлення про злочин до направлення справи до суду.

По-друге, прокурор на стадії досудового розслідування має змогу не лише наглядати, але й безпосередньо брати участь у слідчих діях, ініціювати і скасовувати процесуальні рішення, контролювати строки й надавати правову оцінку діям слідства. Разом з тим усі ці дії вивірені нормами КПК і Конституцією: прокурор незалежний у межах свого закону, але не може діяти поза встановленою процедурою. По-третє, на межі реалізації прокурорських повноважень чітко поставлені гарантії законності й прав підозрюваного, які виключають самоуправство. Навіть під час воєнного стану принципи слідчого процесу залишаються незмінними, хоча з'явилися додаткові повноваження щодо розслідування воєнних злочинів. Врешті, як свідчать практичні приклади та позиції вчених, якщо прокурор діє у рамках покладених на нього статей КПК, то його рішення вважаються правомірними.

Таким чином, межі повноважень прокурора на досудовому розслідуванні визначаються законами (Конституцією, КПК, Законом «Про прокуратуру») і спрямовані на збалансування ефективності досудового розслідування з гарантуванням прав громадян. В подальших дослідженнях доцільно продовжувати вивчення конкретних спорів і практичних випадків, пов'язаних з реалізацією цих повноважень, особливо в умовах безперервних реформ процесуального законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Повноваження прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні: окремі проблеми. *Науковий* вісник ХДУ. Серія «*Юридичні науки*». 2023. № 1. С. 77–84.

2. Закон України «Про прокуратуру» (від 05.11.1991 № 1789-XII, ред. 2014).

3. Клочков В. С. Організація і процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 260–267.

4. Кодекс України про кримінальне провадження (від 13.04.2012 № 4651-VI, ред. від 09.05.2025). Стаття 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

5. Конституція України. Стаття 131-1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

6. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні. Харків : Право, 2015. 327 с.

7. Смирнов М. І. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції. Т. 2. Одеса : Юридична література, 2016. С. 287–289.

8. Торбас О. О. Повноваження прокурора на стадії досудового розслідування при затвердженні обвинувального акта. *Науковий* вісник ХДУ. Серія «*Юридичні науки*». 2013. № 4. С. 171–174.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.09.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

BABARYTSKYI O. V.,
Candidate of Economic Sciences, Colonel
Deputy Head Military Law Institute
of Educational and Scientific Work,
Head of the Educational Department
(Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University)

IGNATIEVA A. I.,
Candidate of Sciences in Pedagogy,
Senior Lecturer at the Department
of General Military Disciplines
(Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University)

KRIPAK R. O.,
2nd year cadet
(Military Law Institute of Yaroslav Mudryi National Law University)

UDC 341.32
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.37

INTERNATIONAL IMPACT OF TREATIES IN TIMES OF WAR

The article examines the international impact of treaties in wartime as one of the key factors in shaping the modern system of international relations and legal regulation. It analyzes the main international legal acts, in particular the UN Charter, the Geneva Conventions, and their Additional Protocols, which establish basic standards for the protection of human rights and the conduct of military operations. Particular attention is paid to contemporary challenges related to the armed aggression of the russian federation against Ukraine, which has brought to the fore the issue of the effectiveness of international treaties and their real impact on ensuring international security.

The mechanisms for the application of international treaties in wartime are considered, in particular their role in regulating the status of prisoners of war, protecting the civilian population, and limiting the means and methods of warfare. The problems of fulfilling international obligations related to the selective approach of states to the implementation of international humanitarian law norms are analyzed, as well as the difficulties of ensuring control over the implementation of these norms in the real conditions of armed conflicts.

Particular attention is paid to the legal aspects of state responsibility for violations of international treaties in wartime. The role of the International Criminal Court and other international institutions in bringing to justice those guilty of war crimes, crimes against humanity, and acts of aggression is examined. The need to strengthen mechanisms for enforcing international obligations, including sanctions regimes and international isolation of violator states, is emphasized.

The article also highlights the importance of international treaties for Ukraine in the context of armed aggression. It emphasizes the importance of harmonizing national legislation with international law, the effective use of international legal instruments in diplomatic and judicial practice, and the expansion of cooperation with the EU and NATO in the field of security and defense.

It concludes that international treaties in wartime serve a dual function: on the one hand, they are a basic legal guideline for states, and on the other, they require improvement of implementation and control mechanisms. This is particularly relevant for modern Ukraine, which serves as an example of how international legal norms can be a practical tool for protecting statehood and human rights in conditions of armed aggression.

Key words: *international treaties, wartime, international humanitarian law, international security, state responsibility, Ukraine.*

Бабарицький О. В., Ігнатьєва А. І., Кріпак Р. О. Міжнародний вплив договорів у часи війни

У статті досліджується міжнародний вплив договорів в умовах воєнного часу як один із ключових чинників формування сучасної системи міжнародних відносин і правового регулювання. Аналізуються основні міжнародно-правові акти, зокрема Статут ООН, Женевські конвенції та їхні Додаткові протоколи, які встановлюють базові стандарти захисту прав людини та ведення воєнних дій. Особлива увага приділяється сучасним викликам, пов'язаним із збройною агресією російської федерації проти України, що поставила на порядок денний питання ефективності дії міжнародних договорів та їх реального впливу на забезпечення міжнародної безпеки.

Розглянуто механізми застосування міжнародних договорів у воєнний час, зокрема їхню роль у регулюванні статусу військовополонених, захисту цивільного населення та обмеження засобів і методів ведення війни. Аналізуються проблеми реалізації міжнародних зобов'язань, пов'язані з вибірковим підходом держав до імплементації норм міжнародного гуманітарного права, а також труднощі забезпечення контролю за виконанням цих норм у реальних умовах збройних конфліктів.

Окрему увагу приділено правовим аспектам відповідальності держав за порушення міжнародних договорів у воєнний час. Досліджується роль Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних інституцій у притягненні до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, злочинах проти людяності та актах агресії. Наголошується на необхідності посилення механізмів примусу до виконання міжнародних зобов'язань, включаючи санкційні режими та міжнародну ізоляцію держав-порушників.

У статті також висвітлюється значення міжнародних договорів для України в умовах збройної агресії. Підкреслюється важливість гармонізації національного законодавства із міжнародним правом, ефективного використання міжнародно-правових інструментів у дипломатичній і судовій практиці, а також розширення співпраці з ЄС і НАТО у сфері безпеки та оборони.

Зроблено висновок, що міжнародні договори в умовах воєнного часу виконують подвійну функцію: з одного боку, вони є базовим правовим орієнтиром для держав, а з іншого – потребують удосконалення механізмів реалізації та контролю. Це особливо актуально для сучасної України, яка виступає прикладом того, як міжнародно-правові норми можуть бути практичним інструментом захисту державності та прав людини в умовах збройної агресії.

Ключові слова: *міжнародні договори, воєнний час, міжнародне гуманітарне право, міжнародна безпека, відповідальність держав, Україна.*

Introduction. International treaties are the foundation of the modern system of international relations and a decisive factor in regulating and suppressing military actions. Their importance is particularly heightened during armed conflicts, when it is necessary to minimize the suffering of the civilian population, ensure compliance with basic humanitarian standards, and attempt to resolve international conflicts through treaties. The first international treaties, which later became the model and basis for any modern treaty, were: the Geneva Conventions and their Additional Protocols, which establish rules for the protection of the wounded, prisoners of war, and civilians; the Hague Conventions; the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property; and the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court.

At the same time, the example of the Russian Federation's current war against Ukraine shows us that the existing treaty framework has limited effectiveness: numerous war crimes, mass attacks on civilian targets, forced deportation of the population, and destruction of cultural heritage testify to the direct disregard of all previously established treaties, from the IHL to the Budapest Memorandum, in which the aggressor state, along with other states, assumed a list of obligations. This poses a challenge for the scientific and practical community to find ways to strengthen the control and effectiveness of international treaties and adapt them to new forms of warfare.

The problem of regulating warfare through international treaties is one of the most pressing issues in contemporary international legal science and practice. The experience of the 20th and 21st centuries shows that armed conflicts, especially large-scale ones, lead to serious humanitarian consequences and necessitate clear legal mechanisms to limit violence. International treaties play a key role in this process, as they define not only the framework for the behavior of states, but also the mechanisms for accountability and protection of the civilian population. (For example, the Geneva Conventions and their Additional Protocols remain the fundamental documents that form the system of international humanitarian law. They enshrine the principles of humanity in war, limit the use of force, and define the rights and obligations of the military and the civilian population. In addition, agreements on the prohibition of chemical weapons, anti-personnel mines, and cluster munitions demonstrate the evolution of international law towards the "humanization of war.")

Analysis of recent studies and publications. Recently, the topic of international treaties in wartime has received significant scientific development in various works by both foreign and Ukrainian researchers. Foreign authors, in particular M. Sassòli [8], A. Clapham [3], and A. Roberts [6], focus on the problems of adapting international humanitarian law to modern realities, especially to asymmetric and hybrid conflicts. The provisions of conventions on international humanitarian law that we are accustomed to are now outdated. Now it is necessary to introduce new regulatory and legal acts, according to which certain groups of persons can be held accountable for certain acts of cyber terrorism (e.g., hacker attacks on energy infrastructure). From Ukrainian researchers: V. Kysil (2020) [16] examines the legal nature of international humanitarian law and its implementation in Ukrainian legislation; H. Sytnik (2021) [18] analyzes Ukraine's national security through the prism of international obligations; V. Hutsal (2022) examines the problems of countering information aggression in the context of hybrid warfare.

The United Nations has repeatedly emphasized in its resolutions the obligation of all parties to conflicts to comply with international treaties (for example, UN General Assembly resolutions on Ukraine 2022–2024) [11]. The International Committee of the Red Cross (ICRC) regularly publishes analyses of the application of the Geneva Conventions [5], emphasizing their universality and relevance even in modern warfare. In practical terms, NATO documents (Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations, 2022) [1] play an important role in demonstrating the integration of humanitarian norms into military management standards. Together, these studies form the basis for the analysis of international treaties, some of which only propose and highlight, but do not solve all the problems faced by the world community in times of war.

At the same time, recent practice demonstrates significant challenges for the treaty system in times of armed conflict. Hybrid and information wars, cyber operations, and the actions of private military companies significantly complicate the implementation of treaty norms. In the context of the Russian Federation's aggression against Ukraine in 2022, these challenges have become

extremely apparent. They include violations of humanitarian law, difficulties in ensuring international accountability, and the limited capabilities of international enforcement mechanisms.

Purpose. The purpose of this work is to conduct a comprehensive study of the international impact of treaties in wartime, analyze their significance and mechanisms for protecting the civilian population, assess the effectiveness of treaty implementation in contemporary conflicts, analyze international responsibility for violations of norms, and determine their significance for legal activity in the military sphere. Achieving this goal involves revealing the historical development of international treaties, analyzing their application in modern conditions, identifying the main problems of implementation, and outlining prospects for their improvement.

The work uses methods of dogmatic and comparative analysis of legal acts, as well as a review of practical reports from international organizations such as the UN, ICC, ICRC, OSCE, and NATO.

Presentation of the main material. International treaties have always been the foundation for maintaining law and order in the world, especially in times of military conflict. They serve not only as legal documents establishing rules of conduct for states, but also as political and security guarantees that determine the balance of power in international relations. Armed conflicts of the 20th and 21st centuries have proven that the absence of clearly established agreements or their violation leads to catastrophic consequences for the military and civilian populations. That is why the international community has created a complex system of norms known as international humanitarian law (IHL).

The foundation of this system was laid by the 1949 Geneva Conventions [5] and their Additional Protocols, which became universal documents in the field of protecting victims of war. They enshrined the basic principle that even in war there are limits to what is permissible. The Conventions guarantee the protection of civilians, medical personnel, and prisoners of war, prohibit torture and indiscriminate attacks, and provide for accountability for war crimes. For military lawyers, these provisions are not only abstract norms but also practical guidelines for documenting violations and preparing evidence for international courts.

In the context of the current russian-ukrainian war, the Geneva Conventions [5] have taken on exceptional importance. Mass shelling of civilian targets, torture of prisoners of war, and forced displacement of civilians are direct violations of IHL. These crimes are carefully documented by Ukrainian military lawyers, which allows for the formation of a legal basis for international condemnation of the aggressor's actions.

However, international treaties in which Ukraine participates are not limited to the humanitarian sphere. They cover issues of nuclear safety, territorial integrity, use of natural resources, space, and arms control. Thus, in 1967, at the height of the Cold War, with the increasing growth of threats on land and in the air, a threat began to emerge from space. Therefore, a decision was made to develop and subsequently sign the “Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies.” [14] It prohibits the placement of weapons of mass destruction in space. Its goal is to preserve space as a peaceful environment. However, current challenges show that aggressor countries (in particular russia) can use space technology for military purposes, including reconnaissance and navigation. For Ukraine, this is relevant in terms of cooperation with NATO and participation in joint space programs. Also, in light of recent news from open sources and the media, Russia, seemingly “forgetting” about this treaty, directly declares its intentions to deploy weapons of mass destruction in space. This fact proves once again that treaties do not exist for this state.

Regional agreements also play a significant role. One example is the Grain Agreement concluded by Ukraine [15], the UN, and Turkey in 2022, which made it possible to continue food exports even during active hostilities and prevented a global food crisis in a number of countries. Despite its temporary nature and subsequent violation, this precedent demonstrated the potential of international agreements as instruments of stabilization even in the most difficult conditions.

Modern treaties perform several key functions: they legitimize the actions of states in the international arena, protect civilians and prisoners of war, lay the groundwork for integration

processes, and form the basis for bringing war criminals to justice. However, the effectiveness of these treaties depends on the willingness of international organizations and alliances to ensure their implementation.

The aspect of international legitimacy deserves special attention. It is treaties that create the basis for the official assessment of the actions of the parties to the conflict. Thus, Russia's aggression against Ukraine is defined as an act of aggression under the UN Charter [2], violating the fundamental principles of international law – the prohibition of the use of force against the territorial integrity and political independence of states, as well as the previously concluded Budapest Memorandum [17]. This allows Ukraine to appeal to international legal mechanisms, demand sanctions, seek military assistance, and legally justify the recognition of Russia as an aggressor state in international courts.

International agreements continue to have a significant impact on integration processes. Although Ukraine is not a member of NATO or the EU, it participates in a number of agreements that provide military assistance, joint training, and modernization of the Armed Forces. Agreements on the standardisation of weapons, the exchange of intelligence and the training of military personnel ensure the gradual approximation of the Ukrainian army to Alliance standards, strengthening the country's defence capabilities and international authority.

However, modern challenges – in particular hybrid warfare, information campaigns, and cyber operations – remain outside the scope of traditional international treaties. This requires a review of the international legal framework and its adaptation to new forms of conflict. In this context, initiatives such as the Tallinn Manual [9], which, although not a treaty, offers recommendations on the application of international law in cyberspace, are of particular importance. This demonstrates its gradual development towards adaptation to the latest challenges, but it is used as a practical guideline in the field of cybersecurity.

In the military-legal sphere, international treaties perform several key functions: they protect civilians and prisoners of war, form the basis for bringing war criminals to justice, strengthen integration into the international security system, and legitimize the actions of states in the international arena. At the same time, their effectiveness directly depends on the willingness of international organizations and states to ensure their compliance. Lawyers who are fluent in English and specialize in international law are able not only to represent Ukraine's interests in international courts, but also to participate in the development of new agreements, adapt national legislation to international standards, and provide evidence for the prosecution of war criminals.

Conclusions. Analysis of international treaties as instruments for regulating relations in the field of security and law confirms their key role in maintaining international law and order, especially in conditions of armed conflict. From the Geneva Conventions [5], which became the foundation of modern international treaties, to the latest agreements aimed at regulating nuclear and space security. A common idea can be traced: even in the harshest conditions of war, there are limits to what is permissible, and the protection of human life and respect for the sovereignty of states remain a priority.

At the same time, Ukraine's experience has shown that the formal existence of international agreements does not always guarantee their implementation. Examples of gross violations of the Budapest Memorandum [17], a series of ukrainian-russian treaties, and obligations under the UN Charter [2] have confirmed the crisis of enforcement mechanisms in international treaties. These events undermine confidence in the international system of guarantees and demonstrate the need to create more effective instruments of accountability for violator states.

The current russian-ukrainian conflict is of particular importance, as it has demonstrated both the effectiveness of treaties in documenting crimes and their limitations in preventing aggression. Ukraine's practice of recording violations of international treaties sets a precedent for the international accountability of the aggressor, but at the same time highlights the weakness of the global security system, where the mere existence of treaties does not stop crimes.

In this context, a promising direction is to strengthen Ukraine's integration into collective security systems, such as NATO and the EU, which allows compensating for the lack of individual

guarantees with international alliance mechanisms. In addition, the development of new areas of law – in particular, cybersecurity and information operations – requires the adaptation of the existing treaty base and the formation of flexible instruments to respond to hybrid threats.

Therefore, international treaties remain an indispensable mechanism for legitimising the actions of states, protecting civilians and military personnel, integrating into global security structures, and bringing aggressors to justice. However, their effectiveness directly depends on the political will of states, the determination of international organisations, and the ability to adapt to new challenges. For Ukraine, this means a double task: on the one hand, to make maximum use of existing legal mechanisms to protect its interests, and on the other, to actively influence the reform of international law, forming a new security architecture that takes into account the lessons of today.

References:

1. Allied Joint Doctrine for the Conduct of Operations. NATO, 2022. URL: https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-3_EDC_V1_E_2490.pdf (дата звернення: 29.09.2025).

2. Charter of the United Nations of 26.06.1945. *Official website of the UN.* URL: https://www.un.org/en/about-us/un-charter (дата звернення: 29.09.2025).

3. Clapham A. Brierly's Law of Nations: An Introduction to the Role of International Law in International Relations. *Oxford: Oxford University Press, 2012.* 543 p.

4. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14.05.1954. *International Humanitarian Law Databases.* URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-res-1954 (дата звернення: 29.09.2025).

5. Geneva Conventions of 12.08.1949. *International Humanitarian Law Databases*. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949 (дата звернення: 29.09.2025).

6. Roberts A. Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights. *American Journal of International Law, 2006, Vol. 100, № 3.* pp. 580–622.

7. Rome Statute of the International Criminal Court of 17.07.1998. *International Humanitarian Law Databases.* URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icc-statute-1998 (дата звернення: 29.09.2025).

8. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare. *Cheltenham: Edward Elgar, 2019.* 720 p.

9. Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Operations. *Cambridge: Cambridge University Press, 2nd ed, 2017.* 598 p. URL: https://ilmc.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_ilmc/Bilder/Bewerbung/Case_2/Michael_N._Schmitt_-_Tallinn_Manual_2.0_on_the_International_Law_Applicable_to_Cyber_Operations-Cambridge_University_Press__2017_.pdf (дата звернення: 29.09.2025).

10. The Hague Conventions of 1899 and 1907. *International Humanitarian Law Databases.* URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-viii-1907 (дата звернення: 29.09.2025).

11. UN General Assembly Resolutions on Ukraine (2022–2024). *Official UN website.* URL: https://www.un.org (дата звернення: 29.09.2025).

12. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон: Документ 643_157 від 28.01.2003, ратифікація Україною від 20.04.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text (дата звернення: 29.09.2025).

13. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968: Документ 995_098, приєднання України від 16.11.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 29.09.2025).

14. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла: Документ 995_48 від 27.01.1967. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення: 29.09.2025).

15. Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна і продуктів харчування з українських портів від 22.07.2022. *Центр журналістських розслідувань.* URL: https://investigator.org.ua/ua/news-2/245135 (дата звернення: 29.09.2025).

16. Кисіль В. Правова природа міжнародного гуманітарного права та його імплементація в законодавство України. *Київ: Юрінком Інтер, 2020.* 356 с.

17. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї: Документ 998_158 від 05.12.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 29.09.2025).

18. Ситник Г. Національна безпека України у світлі міжнародних зобов'язань. Київ: НІСД, 2021. 278 с.

19. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України: Документ 643_076 від 28.05.1997, в редакції від 20.10.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text (дата звернення: 29.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ДЕМЧИК Н. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності
(Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

УДК 341.4:341.63
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.38

ФОРМИ ТА МЕТОДИ МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Стаття досліджує найбільш ефективні і практично цінні форми та методи забезпечення мирного врегулювання міжнародних спорів у контексті еволюції міжнародного права, з акцентом на дипломатичні, юридичні та інституційні механізми, що забезпечують стабільність глобальної системи. В межах дослідження розглянуто історичний розвиток методів від Гаазьких конвенцій до сучасних практик ООН, підкреслюючи пріоритет мирних засобів над силовими в умовах глобалізації та зростання ролі недержавних акторів. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-правових засад інституту мирного врегулювання спорів, аналізі ключових інструментів, таких як арбітраж і медіація, та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення міжнародно-правових механізмів для запобігання ескалації конфліктів. Для досягнення мети використано комплексний методологічний підхід, що включає аналіз нормативно-правової бази та доктринальних джерел від провідних науковців у сфері міжнародного права. Дослідження базується на історико-правовому, порівняльно-правовому та системному методах, що дозволило розкрити еволюцію інститутів посередництва, арбітражу та ролі міжнародних організацій через вивчення практичних прикладів, зокрема справ Міжнародного Суду ООН. Отримані результати демонструють, що мирні методи врегулювання, включаючи переговори, медіацію, арбітраж та діяльність Міжнародного Суду ООН, є домінуючими в сучасному міжнародному праві, забезпечуючи дотримання принципів суверенної рівності держав і заборони застосування сили. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні еволюційних тенденцій, зокрема розширення ролі спеціалізованого та змішаного арбітражу в економічних і екологічних спорах, а також інтеграції медіації в приватноправову сферу через уніфікацію норм. Доведено ефективність регіональних організацій у поєднанні з універсальними механізмами ООН, що пропонує гнучкий підхід до врегулювання змішаних спорів. Перспективи подальших досліджень формуються у напрямку вивчення впливу цифрової дипломатії та штучного інтелекту на еволюцію медіаційних процесів в правовому полі.

Ключові слова: *мирне врегулювання, міжнародні спори, медіація, арбітраж, міжнародне право, Організація Об'єднаних Націй.*

Demchyk N. P. Forms and methods of the peaceful settlement of international dispute

The article examines the most effective and practically valuable forms and methods of ensuring the peaceful settlement of international disputes in the context of the evolution of international law, with emphasis on diplomatic, legal, and institutional mechanisms that guarantee the stability of the global system. The

study considers the historical development of methods from the Hague Conventions to the contemporary practices of the United Nations, highlighting the priority of peaceful means over coercive ones under conditions of globalization and the growing role of non-state actors. The purpose of the research is to substantiate the theoretical and legal foundations of the institution of peaceful dispute settlement, to analyze key instruments such as arbitration and mediation, and to formulate proposals for improving international legal mechanisms to prevent the escalation of conflicts. To achieve this aim, a comprehensive methodological approach was employed, including the analysis of the regulatory framework and doctrinal sources from leading scholars in the field of international law. The research is based on historical-legal, comparative-legal, and systemic methods, which made it possible to reveal the evolution of the institutions of mediation, arbitration, and the role of international organizations through the study of practical examples, particularly cases of the International Court of Justice. The findings demonstrate that peaceful methods of settlement, including negotiations, mediation, arbitration, and the activities of the International Court of Justice, are dominant in modern international law, ensuring compliance with the principles of sovereign equality of states and the prohibition of the use of force. The scientific novelty lies in substantiating evolutionary trends, in particular the expansion of the role of specialized and mixed arbitration in economic and environmental disputes, as well as the integration of mediation into the private law sphere through the unification of norms. The effectiveness of regional organizations in combination with the universal mechanisms of the UN is proven, offering a flexible approach to resolving mixed disputes. Prospects for further research include the study of the impact of digital diplomacy and artificial intelligence on the evolution of mediation processes within the legal field.

Key words: *peaceful settlement, international disputes, mediation, arbitration, international law, United Nations.*

Постановка проблеми. Наука міжнародного права завжди приділяла особливу увагу проблематиці мирного врегулювання спорів, оскільки саме ця сфера охоплює одну з «вічних тем», яка бере свій початок ще з часів формування перших державних утворень і продовжує залишатися актуальною в умовах сучасності, коли зростання кількості міжнародних контактів неминуче породжує ймовірність виникнення конфліктів різної природи. Проблеми, пов'язані з укладенням міжнародних договорів, розвитком дипломатії, дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, захистом прав людини та механізмами запобігання війнам, завжди перебували у фокусі правової науки та практики, а їхнє вирішення прямо впливає на безпеку і стабільність міжнародної системи.

В умовах глобалізації, регіоналізації та інтеграційних процесів суттєво змінюється не лише концепція дипломатії, а й саме міжнародне право, оскільки нині врегулювання спорів виходить за межі традиційних каналів міждержавної комунікації й дедалі більше спирається на багаторівневу взаємодію міжнародних організацій, регіональних об'єднань та навіть недержавних акторів, включаючи транснаціональні корпорації. У цих умовах на перший план виходять міжнародні норми, що закріплюють обов'язок держав утримуватися від застосування сили та загрози силою, а також шукати вирішення конфліктів шляхом переговорів, медіації, арбітражу чи інших мирних засобів. Актуальність дослідження зумовлюється потребою у подальшому вдосконаленні правових механізмів співпраці держав, розширенні інструментарію превентивної дипломатії та зміцненні ролі універсальних і регіональних міжнародних організацій у забезпеченні стійкого миру та безпеки у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій полеміці від Патлашинська І. [1], Хаммаді Т. [2] визначаємо особливості дослідженню посередництва, як механізму, що дає можливості третій стороні сприяти розв'язанню конфліктів між державами шляхом пошуку взаємоприйнятних рішень без використання примусових заходів. Дослідники підкреслюють

критичну складову саме дотримання принципів незалежності та об'єктивності посередника для забезпечення результативної медіації і виходу зі спору. Науковці Бантекас І., Папаставрідіс Е. [3], Мохамед А. [4] обґрунтували взаємозв'язок між успішністю міжнародного посередництва та усвідомленням посередником політичних, економічних та соціальних факторів, що лежать в основі конфлікту та визначають оптимальні шляхи його врегулювання.

Сучасна доктрина все більше визнає посередництво ефективним засобом превентивної дипломатії, що забезпечує можливість попередження загострення суперечок на початкових стадіях їх розвитку, водночас повністю зберігаючи основоположні принципи суверенної рівності держав та заборони втручання в їхні внутрішні справи. З цих позицій ми відзначаємо роботи Галіахметов І. [5], Олвор Н. [6], Тайб С. [7] де вчені вказують на нормативній гілці оформлення і використання арбітражу в основних міжнародно-правових документах, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй та Гаазькі конвенції, що забезпечує формування надійної правової основи для практичного застосування. Отже, ми констатуємо, що міжнародне посередництво та супутні мирні процедури не тільки зберігають свою ефективність як методи розв'язання міжнародних спорів, але й еволюціонують, і набувають дійсно нових характеристик і проявів.

Метою статті є дослідження методів і форматів щодо мирного врегулювання виникаючих міжнародних спорів на сформованих і загальноприйнятих засадах міжнародного права.

Завдання дослідження:

− розкрити теоретико-правові засади інституту мирного врегулювання спорів та його закріплення у ключових міжнародних договорах;

− дослідити юридичні інструменти врегулювання спорів, включаючи арбітраж та діяльність Міжнародного Суду ООН, з урахуванням їхніх процедурних особливостей;

− сформулювати висновки стосовно еволюційних процесів мирних засобів врегулювання спорів в міжнародному правовому полі і запропонувати напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний спір представляє собою конкретне протиріччя між суб’єктами міжнародного права, яке виражається у взаємних претензіях та стосується їхніх політичних, економічних чи безпекових інтересів, і саме тому він потребує врегулювання у формах, що передбачені міжнародним правом. Проблематика пошуку адекватних методів урегулювання таких спорів традиційно залишається у центрі уваги як держав, так і міжнародних організацій, оскільки від обраної моделі розв’язання конфлікту залежить не лише доля конкретних сторін, а й стабільність міжнародної системи загалом.

У міжнародній практиці виділяються три основні групи методів урегулювання спорів: мирні, силові та змішані, що включають елементи як дипломатичних, так і примусових засобів. І хоча історично силові методи, зокрема війни та збройні конфлікти, відігравали значну роль у врегулюванні міждержавних протиріч, сучасне міжнародне право поступово відсунуло їх на другий план, визнаючи пріоритет мирних засобів. Після прийняття Статуту ООН 1945 року закріплено обов’язок держав вирішувати спори виключно мирними засобами, що прямо визначено у статті 2 та статті 33 цього фундаментального міжнародного акта [8].

До мирних засобів урегулювання спорів належать дипломатичні методи, правові процедури та використання можливостей міжнародних організацій. Дипломатичні засоби, що традиційно є найбільш поширеними, охоплюють переговори між сторонами, застосування добрих послуг, медіацію та створення слідчих чи погоджувальних комісій. Переговори залишаються базовим інструментом, оскільки дозволяють сторонам шляхом діалогу знайти компромісне рішення без залучення третьої сили. Добрі послуги передбачають участь третьої сторони, яка не є безпосереднім учасником спору, але сприяє організації діалогу між сторонами. Посередництво (медіація), що передбачене, зокрема, Гаазькими конвенціями 1899 та 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів, відрізняється від добрих послуг тим, що третя сторона безпосередньо бере участь у переговорах і допомагає виробити конкретне рішення, яке може задовольнити всі сторони. Слідчі комісії займаються встановленням

фактичних обставин конфлікту, тоді як погоджувальні комісії мають ширші повноваження і можуть пропонувати варіанти вирішення спірних питань [9, с. 98–99].

Юридичні засоби врегулювання міжнародних спорів зосереджуються у сфері судових і арбітражних процедур. До них належать звернення до Міжнародного Суду ООН, створеного відповідно до розділу XIV Статуту ООН, та міжнародного арбітражу. Рішення цих органів мають обов'язковий характер для сторін, хоча вони не формують норм міжнародного права у вигляді прецедентів, як це властиво національним правовим системам. Значення юридичних засобів полягає у тому, що вони забезпечують справедливість і рівність сторін перед міжнародним правосуддям, а також дозволяють уникнути ескалації конфлікту [2].

Засадничу роль предмета регулювання набули і міжнародні організації (інститути). Зокрема, Організація Об'єднаних Націй отримала провідний мандат у питаннях запобігання та врегулювання спорів, що можуть становити загрозу міжнародному миру та безпеці. Відповідно до Глави VI Статуту ООН, Рада Безпеки може рекомендувати процедури та методи врегулювання, а Генеральна Асамблея сприяє створенню атмосфери діалогу та компромісу. Крім того, регіональні організації, такі як ОБСЄ чи Рада Європи, відіграють допоміжну роль у посередництві та застосуванні превентивної дипломатії [5].

Змішані методи врегулювання спорів на нашу думку, повинні передбачати поєднання мирних і примусових засобів. Наприклад, держава може поєднувати переговори з демонстрацією військової сили, переміщенням військових підрозділів до кордону або оголошенням економічних санкцій. Окреслені нами методи відображають сучасну тенденцію до гнучкого підходу у вирішенні міжнародних спорів, але водночас вони викликають критику у зв'язку з порушенням статті 2(4) Статуту ООН, яка забороняє застосування сили та загрозу її застосування. Силові методи врегулювання, незважаючи на їхню поширеність у минулому, не в змозі усунути глибинні протиріччя між державами. Як засвідчує історичний досвід, тимчасове нав'язування позиції сильнішої держави слабшій стороні призводить лише до латентного збереження конфлікту, який за зміни балансу сил може відновитися з новою силою [10, 11, с. 164].

Система міжнародного арбітражу є однією з найважливіших складових механізмів мирного врегулювання міжнародних спорів, адже саме вона дозволяє державам уникати ескалації конфліктів та знаходити юридично зобов'язувальні рішення у складних питаннях, що стосуються територіальних, політичних, економічних чи гуманітарних аспектів міждержавних відносин. Міжнародне право, починаючи з Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів, створило підвалини для розвитку арбітражних процедур, які й досі залишаються універсальним інструментом у випадках, коли дипломатичні засоби не дають результату.

У науковій доктрині та практиці виділяють кілька видів міжнародного арбітражу: загальний, спеціалізований та спеціальний. Загальний арбітраж застосовується переважно у спорах із політичними аспектами, наприклад, щодо визначення державних кордонів або делімітації територій, а також у численних справах з міжнародного морського права, де рішення приймаються на основі норм міжнародного права або принципів справедливості та добросовісності (ex aequo et bono), що закріплено у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Спеціалізований арбітраж виник як відповідь на технологічні та економічні виклики сучасності, оскільки у глобалізованому світі все більше спорів пов'язано з міжнародною торгівлею, інвестиційною діяльністю, авіаційним сполученням чи застосуванням інноваційних технологій [12, с. 209].

Головні позиції займає спеціальний арбітраж, який вирізняється тим, що у процесі його діяльності до розгляду залучаються експерти у вузьких галузях. Яскравим прикладом є арбітражні механізми, закріплені у Конвенції ООН з морського права 1982 року (UNCLOS), та які передбачають спеціальний арбітраж для спорів, пов'язаних із рибальством, охороною морського середовища від забруднення чи незаконного захоронення відходів [13, 14]. Характеристикою спеціального арбітражу є те, що його рішення, за загальним правилом, є остаточними та обов'язковими для сторін, якщо вони не домовилися про інше.

У міжнародній практиці сформувався також так званий змішаний арбітраж, під яким розуміється розгляд спорів між фізичними чи юридичними особами з одного боку та державами з іншого. У таких випадках використовується автономна процедура, що поєднує елементи публічного міжнародного права та приватного комерційного арбітражу. Вона стала доволі затребуваним інструментом у спорах щодо інвестицій, коли приватні компанії можуть ініціювати арбітраж проти держави, яка порушила положення двостороннього інвестиційного договору.

У розвитку арбітражу склалися два головні формати: постійний та ad hoc. Постійний арбітраж функціонує на основі міжнародних договорів і діє безперервно, тоді як ad hoc створюється спеціально для вирішення конкретного спору. Історично держави найчастіше вдавалися саме до процедур ad hoc, проте потреба у стабільних і незалежних інституціях зумовила появу постійних арбітражних органів. Одним із перших прикладів став Центральноамериканський суд, створений у 1907 році, а також Постійна палата третейського суду, заснована в 1899 році Гаазькою конвенцією. Втім, справжній прорив відбувся з утворенням Постійної палати міжнародного правосуддя у 1920 році в рамках Ліги Націй, яка стала першим судом з універсальною юрисдикцією. Хоча її рішення не мали статусу обов'язкової юрисдикції для всіх держав, практика показала її ефективність, адже у 1922–1940 роках цей орган врегулював майже три десятки міждержавних спорів [3].

Правонаступником цього органу став Міжнародний Суд ООН, створений у 1945 році відповідно до Статуту ООН. Його діяльність регламентується власним Статутом і Регламентом, а для звернення до Суду держава має визнати його юрисдикцію через підписання спеціальної угоди або шляхом приєднання до міжнародного договору з арбітражною процедурою. З моменту початку роботи Суду у 1946 році йому було передано близько 150 справ, що свідчить про високу довіру з боку міжнародної спільноти. Статут передбачає незалежність суддів, які обираються Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки ООН, і навіть у випадках, коли суддя є громадянином однієї зі сторін, можливість призначення суддів ad hoc гарантує рівність учасників процесу [7, 15].

Міжнародний Суд ООН у своїй діяльності спирається на міжнародні договори, міжнародний звичай, загальні принципи права, а також на доктрини провідних юристів. Цей підхід закріплено у статті 38 його Статуту, що визначає джерела права. На практиці Суд неодноразово демонстрував здатність ефективно вирішувати складні спори: так, у 2008 році він розглянув справу «Грузія проти Росії», що стосувалася порушення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; у 2018 році – справу «Болівія проти Чилі», яка стала однією з найрезонансніших у Латинській Америці [16, с. 248].

Передача спору до постійного арбітражу здійснюється на основі спеціальної угоди (компромісу), що містить визначення предмета спору, правила призначення арбітрів, процедурні норми, місце та терміни розгляду. Такі угоди можуть оформлюватися як окремий міжнародний договір, як частина ширшого міжнародного договору або як протокол. Основні правила діяльності арбітражних трибуналів у компромісах зазвичай не деталізуються, адже їхні загальні положення були закріплені ще Гаазькою конвенцією 1907 року.

Медіація, яка в доктрині міжнародного права визначається як посередництво, належить до числа ключових інструментів мирного врегулювання конфліктів і застосовується як у сфері публічного міжнародного права, так і у приватно-правових відносинах. Вона розглядається світовим співтовариством як одна з альтернативних процедур врегулювання спорів, що дозволяє уникати ескалації конфліктів і формувати компромісні рішення, не вдаючись до примусу чи застосування сили, що відповідає основоположним принципам міжнародного права, закріпленим у Статуті ООН 1945 року [1].

Правове регулювання інституту медіації здійснюється комплексом міжнародних, регіональних та національних актів, що відображає прагнення світової спільноти до уніфікації та забезпечення ефективності цього способу врегулювання спорів. Уже в Гаазьких конвенціях «Про мирне вирішення міжнародних зіткнень», прийнятих у 1899 та 1907 роках, було передбачено обов'язок держав звертатися до добрих послуг, медіації чи арбітражу до

того, як буде використана зброя. Згідно зі статтею 9 Гаазької конвенції 1899 року, сторони могли створювати міжнародні слідчі комісії для з'ясування обставин спору на неупередженій основі, а їхня діяльність мала сприяти полегшенню примирення. Цей випадок закріпив в міжнародній практиці принцип, за яким перед початком воєнних дій необхідно використати всі мирні засоби врегулювання конфлікту. Подальший розвиток цієї практики отримав відображення в Акті про мирне врегулювання міжнародних спорів 1985 року, який передбачав створення погоджувальних комісій, наділених повноваженнями не лише встановлювати фактичні обставини, а й пропонувати сторонам конкретні варіанти рішень. Саме поява таких комісій означала перехід від пасивного до активного формату посередництва, що дійсно тоді розширило можливості мирних процедур [6].

У Гаазьких конвенціях було також визначено інститут «дружнього втручання», коли нейтральна держава за згодою сторін або за власною ініціативою бере участь у переговорах з метою зближення позицій учасників конфлікту. При цьому добрі послуги полягали у сприянні організації переговорів, тоді як медіація в вузькому значенні означала активну участь третьої сторони у виробленні можливого рішення спору. В обох випадках пропозиції медіатора не мали обов'язкового характеру, що відповідало принципу суверенної рівності держав. Аутентичний різновид медіації передбачався у формі вибору держав-посередників, які представляли інтереси сторін і протягом 30 днів намагалися знайти формулу примирення без прямих переговорів між самими учасниками конфлікту [3].

У другій половині XX – на початку XXI століття медіація поширилася також у приватноправовій сфері. Гучним кроком стало прийняття у 2002 році Генеральною Асамблеєю ООН Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру», який розроблено на основі практики багатьох держав і спрямовано на уніфікацію правових підходів до застосування медіації у сфері міжнародної торгівлі та комерції. Типовий закон має рекомендаційний характер, але його положення стали підґрунтям для національних законодавств Угорщини, Албанії, Хорватії, Канади, Нікарагуа та Словенії [17].

На регіональному рівні особливого значення набув правовий досвід Європейського Союзу. Європарламент та Рада ЄС 21 травня 2008 року ухвалили Директиву 2008/52/ ЕС «Щодо деяких аспектів медіації у цивільних і комерційних справах». Згідно з цією директивою, держави-члени ЄС були зобов'язані до 2011 року імплементувати відповідні закони у внутрішнє законодавство, що дало змогу розширити сферу застосування медіації та забезпечити громадянам реальні можливості для звернення до примирних процедур [18]. Крім того, Рада Європи у своїх рекомендаціях (№ R (98) 1 щодо сімейної медіації та № R (2001) 9 щодо адміністративних спорів) акцентувала увагу на доцільності поширення медіації й на інші категорії справ, що значно підвищило її значення у правовій практиці.

Правове регулювання медіації активно розвивається і на національному рівні. У ряді країн – Австралії, Австрії, Бельгії, Німеччині, Великій Британії, Італії, Україні тощо, які прийняли у себе спеціальні закони про медіацію, що врегульовують процедуру її проведення. В окремих державах, зокрема у США, існує уніфіковане законодавство у сфері посередництва, яке гармонізувало тисячі нормативних актів на рівні штатів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження сформовано висновок проте, що мирне розв'язання міжнародних конфліктів набуло статусу основоположного принципу сучасного міжнародно-правового порядку. Нормативна база цього принципу має своє відображення у ключових актах міжнародного права, від Статуту Організації Об'єднаних Націй до Гаазьких конвенцій та широкого спектра багатосторонніх угод, які категорично забороняють державам вдаватися до силових методів та встановлюють пріоритет виключно мирних: дипломатичних і юридичних способів врегулювання суперечок. Встановлено, що дипломатичний інструментарій, представлений переговорними процесами, процедурами медіації, наданням добрих послуг та функціонуванням погоджувальних механізмів, виконує стратегічно важливу функцію у забезпеченні стабільності глобальної системи міжнародних відносин.

У ході дослідження доведено центральну роль міжнародного арбітражу та судових інституцій, зокрема Міжнародного Суду ООН, як провідних правових механізмів мирного врегулювання спорів. Ці інституції гарантують неупереджене, незалежне та юридично обов'язкове для всіх учасників вирішення суперечок, одночасно утверджуючи принцип рівноправності держав у системі міжнародного правосуддя. Багатоманітність арбітражних форм від універсального та спеціалізованого до змішаного арбітражу, що демонструє здатність міжнародного права пристосовуватися до нових реалій глобалізованого світу, ефективно реагуючи на виклики у сферах міжнародної торгівлі, інвестиційної діяльності та екологічних проблем.

Результати дослідження показали, що мирні підходи до врегулювання міжнародних спорів не просто залишаються релевантними, а й демонструють динамічний розвиток, і відображає фактор посилення впливу міжнародних та регіональних організацій у сфері миротворчості. Показовою стала практика таких організацій, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інших структур, які активно розширюють застосування інструментів превентивної дипломатії, поглиблюючи практику посередництва та різноманітних погоджувальних механізмів.

Список використаних джерел:

1. Патлашинська І. В. Аналіз шляхів мирного вирішення міжнародних спорів: відповідь на сучасні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 9. С. 568–572. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-9/140.

2. Hammadi T. J. Peaceful Methods of Resolving International Disputes. *ZAC Conference Series : Social Sciences and Humanities.* 2024. Vol. 1. No. 1. P. 224–233. DOI: 10.70516/zaccsssh.v1i1.42.

3. Bantekas I., Papastavridis E. Peaceful Settlement of Disputes. In: *International Law Concentrate*. Oxford University Press, 2019. Chapter 10 (pp. 128–143). DOI: 10.1093/he/9780198840978.003.0010.

4. Mohamed A. F. Peaceful Settlement of International Disputes. *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)*. 2024. Vol. 6. Issue 1. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i01.11586

5. Галіахметов І. А. Способи мирного вирішення міжнародних конфліктів. *Наукові записки. Серія: Право.* 2021. Випуск 10 (Спецвипуск). С. 142–145. https://orcid.org/0000-0002-0431-0394

6. Olwor N. Settlement of International Disputes. *SSRN Electronic Journal.* 2024. Posted March 11. 48 p. DOI: 10.2139/ssrn.4754969.

7. Taib S. A. Alternative Dispute Resolution in International Law: Methods and Mechanisms. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*. 2025. Vol. 6. No. 4. P. 520–526. DOI: 10.54660/.IJMRGE.2025.6.4.520-526.

8. Charter of the United Nations (and Statute of the International Court of Justice). *Adopted 26 June 1945; entered into force 24 October 1945.* URL: https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf (дата звернення: 15.09.2025)

9. Холодовський С. О. Історія міжнародно-правові механізми обмеження і контролю озброєнь: Перша Гаазька конференція 1899 року. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2025. № 2 (88). С. 95–105. DOI: 10.32782/1813-338X-2025.2.13.

10. Македон В.В. Міжнародні стратегічні альянси компаній: монографія. *Дніпропетровськ:* ДУЕП, 2010. 304 с.

11. Жакун М. Ю. Теоретико-правовий вимір воєнної дипломатії у контексті мирного вирішення міжнародних спорів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* Випуск 84: частина 4. 2024. С. 260–267. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.4.36.

12. Лапка О. Я., Славна О. В. Мирні способи врегулювання міжнародних конфліктів у контексті війни України та РФ. *Журнал східноєвропейського права.* 2025. № 132. С. 204–215.

13. Convention for the Pacific Settlement of International Disputes (Hague, 29 July 1899). In: *The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907* / ed. by James Brown Scott. New York : Oxford University Press, 1915. URL: https://docs.pca-cpa.org/2016/01/1899-Convention-for-the-Pacific-Settlement-of-International-Disputes.pdf (дата звернення: 15.09.2025)

14. United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982. *United Nations, entry into force 16 November 1994.* URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 15.09.2025)

15. Makedon V., Korneyev M. Improving methodology of estimating value of financial sector entities dealing in mergers and acquisitions. *Investment Management and Financial Innovations.* 2014. No 11(1). p. 44–55. URL: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/5607/imfi_en_2014_01_Makedon.pdf (дата звернення: 15.09.2025)

16. Фідря Ю. О. Альтернативні способи вирішення спорів: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* Випуск 86: частина 2. 2024. С. 242–253. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.2.37.

17. Model Law on International Commercial Conciliation with Guide to Enactment and Use (2002). UNCITRAL – United Nations Commission on International Trade Law. *General Assembly of the United Nations, resolution A/RES/57/18 of 19 November 2002.* URL: https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation (дата звернення: 15.09.2025)

18. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Official *Journal of the European Union.* L 136. 24 May 2008. p. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj/eng (дата звернення: 15.09.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КОВАЛЬ Т. В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

ЛУБКО І. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

УДК 341.1/8:811.124'373.46
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.39

ЛАТИНСЬКА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ

Статтю присвячено одній з актуальних проблем сучасної юриспруденції – функціонуванню та перспективам застосування латинської юридичної термінології у міжнародному публічному праві. Проаналізовано наукові підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників, дотичних до досліджуваної проблематики рецепції латинської термінології, її впливу на формування професійної культури юриста-міжнародника. Підкреслено, що латинські вирази, які сформувалися ще в античну добу (pacta sunt servanda, jus cogens, erga omnes, uti possidetis juris), стали засадничими принципами сучасного міжнародного права та забезпечують єдність розуміння його категорій у різних правових системах. Досліджено сучасний стан використання латинізмів у теорії та практиці міжнародного права, окреслено тенденції зростаючої зацікавленості як з боку наукової спільноти, так і з боку практикуючих юристів до латини як інструмента професійної комунікації. Адже латинська мова протягом багатьох століть зберігає статус універсальної мови юристів, а її термінологічний апарат продовжує відігравати важливу роль у забезпеченні стабільності, спадкоємності та зрозумілості правових норм. Окрему увагу зосереджено на застосуванні латинізмів у міжнародних договорах, рішеннях судових органів та арбітражів та документах міжнародних організацій. Підкреслено, що застосування латинських термінів і сентенцій у національній теорії й практиці є закономірним та об'єктивним процесом, який свідчить про її поступову інтеграцію у глобальні тенденції світової юриспруденції. Наведено приклади основних латинських термінів та виразів, які часто використовуються в сучасному міжнародному публічному праві. Зроблено висновок, що латинська юридична термінологія залишається затребуваним та перспективним інструментом міжнародного правового дискурсу, що забезпечує сталість правових категорій і сприяє формуванню спільного професійного правничого середовища.

Ключові слова: *латина, латинська юридична термінологія, міжнародне публічне право, юриспруденція.*

Koval T. V., Lubko I. M. Latin legal terminology in international public law

The article is devoted to one of the pressing issues in contemporary jurisprudence – the functioning and prospects of applying Latin legal terminology in international public law. It analyses the scientific approaches of domestic and foreign researchers related to the studied issue of the reception of Latin terminology and its influence on the formation of the professional culture of international lawyers. It is emphasised that Latin expressions that originated in ancient times *(pacta sunt servanda, jus cogens, erga omnes, uti possidetis juris)* have become fundamental principles of modern international law and ensure a common understanding of its categories in different legal systems. The current state of the use of Latinisms in the theory and practice of international law is examined, and trends of growing interest in Latin as a tool of professional communication on the part of both the scientific community and practising lawyers are outlined. After all, Latin has retained its status as the universal language of lawyers for many centuries, and its terminology continues to play an important role in ensuring the stability, continuity and clarity of legal norms. Particular attention is focused on the use of Latinisms in international treaties, court and arbitration decisions, and documents of international organisations. It is emphasised that the use of Latin terms and maxims in national theory and practice is a natural and objective process, which testifies to its gradual integration into global trends in world jurisprudence. Examples of basic Latin terms and expressions that are often used in modern international public law are given. It is concluded that Latin legal terminology remains a sought-after and promising tool of international legal discourse, ensuring the consistency of legal categories and contributing to the formation of a common professional legal environment.

Key words: *Latin, Latin legal terminology, international public law, jurisprudence.*

Вступ. Невід'ємним компонентом підготовки фахівців у сфері права ще з часів Середньовіччя було вивчення римського права та опанування латинської юридичної термінології. Саме тому вкрай важливо зберегти та примножити розуміння історичної ролі латинської мови, яка упродовж тисячоліть зберігала почесне місце в різних сферах наукового знання, зокрема й у юриспруденції.

Водночас сучасний науковий дискурс, орієнтований на дослідження історико-правового зв'язку між латинською юридичною термінологією та міжнародним публічним правом, представлений доволі обмежено. Окремі аспекти цієї проблематики простежуються у публікації О. Буткевич, де здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових ідей шкіл глосаторів і постглосаторів, а також розглянуто проблему адаптації положень класичного римського права до нових середньовічних міжнародних відносин і правопорядку [1]. Помітний науковий інтерес становить стаття О. Ганжі, у якій досліджується застосування латинської юридичної термінології в українській судовій практиці, і акцентується увага на взаємозв'язку латини з римським правом та значенні його рецепції для збереження латинізмів [2]. Значення латиномовної термінології як невід'ємного компонента фахової підготовки сучасних правознавців проаналізовано у роботі С. Гриценко [3]. Значним доробком досліджуваної проблематики є внесок С. Дерби, яка дослідила понад 120 термінів дипломатичної мови, найуживаніших у сфері міждержавних офіційно-ділових відносин, звернувши особливу увагу на інтернаціональну та латинську термінологію [4]. Із зарубіжного наукового доробку варто відзначити роботу М. Рістіківі, де дослідниця розглядає перспективи створення у Європі спільної правової мови, а також можливість відродження латини як універсальної юридичної мови [5].

Отже, проведений аналіз свідчить про наявність у сучасній юридичній науці помітного вакууму спеціальних досліджень, безпосередньо присвячених з'ясуванню ролі та значення латинської юридичної термінології в системі міжнародного публічного права.

Постановка завдання. Мета статті зумовлена необхідністю дослідити функціональне призначення латинської юридичної термінології для міжнародного публічного права та визначити подальші перспективи її застосування в теорії та практиці міжнародного права.

Результати дослідження. Латинська юридична термінологія упродовж тривалого часу зберігає високий статус, забезпечуючи спадкоємність правових традицій та демонструючи збереження правової культури від доби античності до сьогодення. І коли сучасне міжнародне публічне право дедалі більше перетворюється на інструмент регулювання складних транснаціональних відносин, постає питання популяризації та подальшого використання «універсальної мови права».

Латинська мова, попри втрату свого колишнього статусу та віднесення до «мертвої», продовжує залишатись офіційною мовою держави Ватикан та католицької церкви. Вона зберігає свою значимість та продовжує використовуватись як термінологія окремих наук (біологія, медицина, юриспруденція), серед літераторів (вирази, афоризми, фразеологізми, прислів'я), у мовній комунікації окремих груп людей (юристи, лікарі, філософи тощо). Лінгвісти підрахували, що в англійській мові запозичення з латини складають близько 60%, включаючи слова, безпосередньо використані з латинської мови або через будь-яку іншу романську мову [6, с. 42].

Латина залишається невід'ємною частиною сучасного міжнародного права, виступаючи джерелом універсальності правових термінів та конструкцій. Її термінологія дозволяє уникати неточності перекладу окремих понять, що забезпечує однакове розуміння змісту правових норм, особливо у міжнародних договорах. Наприклад, латинські вирази *lex specialis derogat legi generali* (спеціальний закон скасовує загальний), *opinio juris* (юридична думка/позиція), *de facto* (по факту), *de jure* (по праву), *jus gentium* (право народів), *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватись), *par in parem non habet jurisdictionem* (рівний проти рівного не має юрисдикції), *persona non grata* (небажана особа) є зрозумілими для юристів усього світу, незалежно від їхньої національної чи мовної приналежності. Латина як мова «за замовчуванням» використовується в сучасних міжнародних актах, прокладаючи комунікаційний місток між тими, хто здійснює їх тлумачення та застосовує на практиці. А латинські крилаті вислови, на думку А. Варинської та М. Корнодудової, підсилюють інтелектуальний потенціал юриста, сприятимуть виробленню системного й асоціативного мислення [7].

Римське право та латинська мова створили юридичне підґрунтя для формування універсальних правових принципів, які донині використовуються в міжнародному праві. Римські юристи створили принципи, які стали фундаментальними для міжнародного права, зокрема, *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватись), *libĕrum veto* (вільне вето), *casus belli* (право війни), *jus cogens* (імперативні норми) та *erga omnes* (зобов'язання перед усіма). Латина в міжнародному праві виконує функцію універсальної мови. Вона забезпечила і продовжує реалізовувати важливу функцію наукового спілкування та міжнародної комунікації, породжує й формує міжнародний теоретико-правовий дискурс.

Виникнення й існування самостійної частини правової системи Стародавнього Риму під назвою «право народів» (*jus gentium)* переконує в далекоглядності бачення римськими юристами сутності та мінливості суспільних процесів, які потребуватимуть правової рефлексії. Теоретичні конструкції, розроблені римськими юристами для розуміння системи *jus gentium,* відображають її специфічність, вказуючи, що це не лише право, яке стосувалося перегринів, але й таке, що поширювалося на всіх вільних людей (Цицерон), що поруч із суто народним (громадянським) правом, характерним лише для окремого народу, існує ще й те, що «застосовується і захищається однаково у всіх народів і називається правом загальнонародним, яким користуються всі народи. Таким чином і римський народ користується частково своїм власним правом, частково правом, спільним для всіх людей» («Інституції Гая») [8, с. 17].

Особливе місце в тлумаченні доктрини міжнародного права належить школам глосаторів і постглосаторів, вагомим здобутком яких стало не лише відродження римського права

як правової системи, але й їхня пряма причетність до формування та обґрунтування явища правової рецепції, зокрема історичної спадкоємності римського античного права в європейському середньовічному праві [9]. І навіть попри очевидне домінування у процесі рецепції римського приватного права все ж значний обсяг латинської юридичної термінології потрапив в публічно-правову сферу, зокрема й у міжнародне публічне право.

Під юридичною термінологією розуміють історично сформовану сукупність термінів, завдяки яким формується система правових понять з визначеннями (дефініціями), призначених для їхнього використання у законодавчій діяльності, у юридичній теорії і практиці. Як мовнознакова система, на думку Н. Артикуци, юридична термінологія складалася упродовж тривалої історії державно-правового розвитку людства, а тому «віддзеркалює різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національно-мовні традиції термінотворення» [10].

Латинська юридична термінологія стала невід'ємним компонентом професійної компетентності юристів. С. Рибачок, акцентуючи увагу на історії розвитку латинської мови, зазначає, що латинь – невід'ємна частина юридичної науки, оскільки «для майбутніх юристів вивчення таких дисциплін, як римське право та право зарубіжних країн, міжнародне право засновується на знаннях латинської термінології» [11, с. 17]. Адже латина присутня в міжнародних конвенціях і договорах, у рішеннях міжнародних судів і трибуналів, у документах міжнародних організацій і конференцій. Зокрема, у текстах конвенцій ООН вживаються інтернаціоналізми, які досить часто є запозиченнями з латинської мови, наприклад, *denunciation, sanction, signatory, convention* [12, с.71].

Найчастіше латинську термінологію використовують у текстах міжнародних документів, оскільки вважається, що латина є зрозумілою для юристів-міжнародників, дипломатів та інших офіційних осіб та не потребує перекладу чи уточнення. Чітке розуміння, вільне володіння та професійне застосування термінологічного словника латинізмів у їх середовищі вважається не тільки гарним тоном, але й демонстрацією високого рівня правової культури.

Міжнародна судова практика також демонструє часте використання латинських термінів для позначення принципів права чи визначення статусу певних норм. Наприклад, у практиці Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини, міжнародних арбітражів як форма відшкодування шкоди часто застосовується реституція (реституція в натурі *(«restitutio in integrum»)* та ресторація *(«restitutio in pristinum»).* Реституція в міжнародному публічному праві спрямована на ліквідацію наслідків вчиненого міжнародно-протиправного діяння держави й забезпечення *status quo ante,* тобто відновлення колишнього стану, що існував до вчинення міжнародно-протиправного діяння, а ресторація являє собою відновлення нематеріальних прав, до прикладу, припинення незаконної окупації, анулювання законодавчих, виконавчих, адміністративних і судових актів тощо [13, с. 31].

Використання значної кількості запозичених термінів, на думку С. Дерби, свідчить про сучасні тенденції міжнародної кооперації, оскільки «термін повинен мати чітке, однакове розуміння в різних мовах» [4, с. 67]. Особливості мови права, на думку С. Радецької, витікають з особливостей самого права як науки. На відміну від спеціальних галузей науки і техніки, де кожний термін позначає конкретне поняття, предмет чи дію, мова права виражає абстрактні поняття та зв'язки між ними [14, с. 143].

Теоретики права М. Кельман і В. Стратонов, обгрунтовуючи «формулу успіху» й «живучість» латинської термінології, вважають, що «переваги юридичних фраз та формул – в їх лаконічності, точності, авторитетності та універсальності, тому вони не потребують додаткових роз'яснень», а «латинські терміни та висловлювання, якими послуговується юридична мова, мають безцінну рису: неможливо без їх застосування коротко і точно відобразити зміст, який в них міститься» [15, с. 636–637].

Отже, латинську юридичну термінологію без перебільшення слід вважати невід'ємною частиною міжнародного публічного права, адже вона, як ключ, відкриває простір до універсальності правових термінів і концепцій, її значення не обмежується лише історичним

впливом, а продовжує застосовуватися у сучасній юридичній практиці, формуючи мову права для майбутніх поколінь.

Необхідно підкреслити, що латинська мова мала і має значний вплив на юридичну лексику як англійської, так і інших мов. Незважаючи на те, що багато термінів юридичної англійської мови мають споконвічне походження, вплив римського права і, як наслідок, латинської мови, на якій воно функціонувало, є очевидним. Навіть у сучасній англійській юридичній мові безліч термінів і фраз, які поширено використовуються в текстах, зберігаючи своє латинське написання: *nulla poena sine lege* (немає покарання без встановлення його законом) тощо. Зробити вибір щодо перекладу або збереження слова або виразу латинською мовою перекладач повинен, спираючись на традиційну практику в культурі та юридичних текстах мови перекладу [14, с. 145]. Проблеми, викликані певними труднощами перекладу, стали причиною того, що було висунуто пропозицію передавати базові терміни юридичних мов країн Заходу для полегшення комунікації і полегшення процесу юридичного перекладу латинською мовою [17, с. 20–25].

Досліджуючи питання ідейних витоків сучасного європейського права, В. Вовк акцентує увагу на унікальних явищах римської правової дійсності таких як: індивідуалізм (спочатку через визнання одноосібного суб'єкта приватної власності, а згодом шляхом трансформації в «суверенітет приватної особи»), справедливість (як світоглядне, морально-правове явище, і як методологічний принцип позитивного права), космополітизм (право народів змогло об'єднати різні народи й народності в єдину спільноту в правовому сенсі), мультикультуралізм (наявності в одній культурі вкраплень і присутності інших активних культур) [16].

Використання латини у міжнародному праві нерідко піддається критиці. Здається, що в умовах глобалізації та домінування англійської мови латинські вирази стають застарілими і не завжди зрозумілими навіть для фахівців. Проте, саме латина забезпечує зв'язок з історичними коренями права та гарантує його нейтральність. Англійська, як мова домінуючої культури, може бути сприйнята як нав'язлива, тоді як латина лишається символом правової універсальності. Латинські запозичення у структурному відношенні, на думку С. Гриценко, є неоднорідними – від окремого слова і словосполучення до значного за обсягом фрагмента тексту (окрема лексема; різноманітні типи сполук; ціле речення; кілька речень). Авторка переконана, що більшість запозичених латинізмів увійшли до професійного «словника сучасних юристів» [3, с. 152].

Наведемо декілька прикладів основних латинських термінів та виразів, які досить часто використовуються в сучасному міжнародному публічному праві: *pacta sunt servanda* (основний принцип міжнародного права, згідно з яким держави зобов'язані дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань); *jus cogens* (імперативні норми міжнародного права, які мають вищу юридичну силу; їх недотримання не допускається навіть за згодою сторін); *erga omnes* (зобов'язання, які держава має перед усіма членами міжнародного співтовариства); *uti possidetis juris* (принцип, згідно з яким територіальні кордони держав визначаються відповідно до їх попередніх адміністративних кордонів); *amicus curiae* («друг суду», тобто особа або організація, яка надає суду інформацію або правовий висновок); *lex specialis derogat legi generali* (спеціальний закон має перевагу над загальним); *aut dedere aut judicare* («або видай, або суди» – принцип, що застосовується до екстрадиції осіб); *non liquet* (ситуація, коли право не дає чіткої відповіді на спірне питання); *habeas corpus* (право на захист від незаконного арешту); *ex injuria jus non oritur* («з порушення не виникає право» – принцип застосовується, наприклад, щодо незаконних анексій); *tterra nullius* («нічийна земля», термін використовується для позначення територій, які не належать жодній державі).

Висновки. Отже, латинська юридична термінологія у сучасному міжнародному публічному праві зберігає статус невід'ємного компонента нормотворчої практики, оскільки її концептуальна визначеність, усталені формули та загальновідомі кліше забезпечують уніфіковане розуміння правових категорій юристами незалежно від їхньої

належності до конкретної правової системи. Латина в сучасному правовому дискурсі розглядається як своєрідна *lingua franca* юристів-міжнародників, адже вона активно застосовується у практиці міжнародних судових органів, трибуналів та арбітражів, у текстах міжнародних договорів, а також у документах *soft law*, що міжнародними організаціями. Використання латинізмів не потребує перекладу, оскільки їхня форма є загальновизнаною, а зміст – чітко ідентифікованим у правничому середовищі. Володіння латинською термінологією, її коректне застосування у джерелах міжнародного права, звернення до римських юридичних сентенцій і фразеологізмів у процесі судових дебатів розглядається не лише як показник високого рівня професійної культури, а й як елемент методологічної підготовки правника та підтвердження фахової здатності брати участь у міжнародно-правовому дискурсі.

Список використаних джерел:

1. Буткевич О. В. Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права. Київ: Україна, 2003. 800 с.; Буткевич О.В. Міжнародно-правові погляди глосаторів і постглосаторів. *Часопис Київського університету права.* 2007. № 3. С. 169–173. URL: https://surl.li/cgfzot

2. Ганжа О. Г. Латинська юридична термінологія у вітчизняній судовій практиці: сучасні тенденції використання споконвічних понять. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. Вип. 83: част. 1. 2024. С. 18–31. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/4.pdf

3. Гриценко С. Латиномовна термінологія як невід'ємний компонент фахової підготовки сучасних правознавців. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2011. № 1. С. 145–152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2011_1_17

4. Дерба С. М. Термінологія дипломатичних документів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія».* Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 15(83). С. 66–68. URL: https://surl.li/vsljyq

5. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe?. Juridica International. 2005. X. P. 199–202. URL: https://surl.lu/krwlhd

6. Магдюк О. В. Латинська мова у системі сучасної вищої освіти України. *Український психолого-педагогічний науковий збірник.* 2020. №20. С. 42–46. URL: https://surl.lu/mnkfpf

7. Варинська А. М., Корнодудова, Н. М. Використання латинських висловів у науковому стилі (на матеріалі юридичної термінології). *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
 Серія: «Педагогічні науки»*. 2020. №4. С. 67–71. URL: https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3606/3898

8. Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 189 с. URL: https://surl.li/vfxydi

9. Carbasse J.-M. Introduction historique au droit. *Presses Universitaires de France.* 1998. P. 138–145; Ziegler K.-H. Volkerrechtsgeschichte. Munchen: C.H. Beckísche Verlagsbuchhandlung, 1994. P. 92–111.

10. Артикуца Н. В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію. Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. 6. К.: КНЕУ, 2005. С. 84–89. URL: https://surl.li/sgpayp

11. Рибачок С. М. Латинська мова для юристів: нав. посіб. Тернопіль, 2012. 190 с. URL: https://surl.li/suayxb

12. Рубчак О.Б., Найдич С. Д. Мовні особливості міжнародних конвенцій оон транспортного спрямування. *Закарпатські філологічні студії.* Випуск 24. Том 2. С. 69–74. URL: https://surl.li/gmefhy

13. Грабович Т. А. «Restitutio in integrum» та «restitutio in pristinum» у доктрині та практиці права міжнародно-правової відповідальності. *Право та державне управління* 2020 р. № 4. С. 31–36. URL: https://surl.li/roqndz

14. Радецька С. Юридичний дискурс та переклад: вплив сучасних тенденцій на встановлені норми. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 35. Т. 7. 2021. С. 142–147. URL: https://surl.li/mitmxq

15. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підручник. Вид. 6–те, доп. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с. URL: https://surl.lu/hjnzuk

16. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно-правові дослідження.* 2009. № 2. С. 14–19. URL: https://surl.li/pagnix

17. Conley J.M., O'Barr W.M., Rules versus Relationships: The Ethnography of Legal Discourse. University of Chicago Press, USA, 1990. 222 s. URL: https://surl.li/xsoqjo

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КОРОЛЬОВ С. С.,
кандидат історичних наук, доцент,
полковник,
начальник кафедри загальновійськових
дисциплін
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

ІГНАТЬЄВА А. І.,
кандидатка педагогічних наук,
старша викладачка кафедри
загальновійськових дисциплін
*(Військово-юридичний
інститут Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

КУПРІЯНОВА А. О.,
курсантка ІІ курсу
*(Військово-юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)*

УДК 342.3
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.40

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті досліджено ключові проблеми надання міжнародної юридичної допомоги, її правове регулювання та механізми взаємодії між державами. Проаналізовано виклики, з якими стикаються громадяни, зокрема вплив міграції та транснаціональної злочинності. Особливу увагу приділено неузгодженості національних законодавств, бюрократичним та мовним бар'єрам. Зроблено висновок про необхідність гармонізації законодавства та впровадження сучасних технологічних рішень для підвищення ефективності міжнародного співробітництва.

Досліджуються правові інструменти, спрямовані на захист прав та інтересів громадян, такі як міжнародні конвенції та двосторонні договори. Аналізуються проблеми, пов'язані з неузгодженістю національних законодавств, що ускладнює виконання запитів про допомогу, а також бюрократичні перешкоди та мовний бар'єр.

У статті також висвітлюється значення інституцій, що надають юридичну допомогу, зокрема консульських установ, неурядових організацій та міжнародних правозахисних організацій. Розглядаються механізми співпраці, такі як проведення онлайн-консультацій, організація відеоконференцій для судових слухань та надання доступу до безоплатної правової допомоги.

Акцентується увага на важливості вибору відповідного правового механізму для міжнародної співпраці у цивільних, сімейних та інших справах, що

стосуються прав громадян. Акцентується увага на особливостях правового регулювання у відносинах з державами, що не є учасниками міжнародних конвенцій, що зумовлює необхідність застосування альтернативних правових механізмів.

У статті зроблено висновок, що надання міжнародної юридичної допомоги населенню стикається з низкою проблем, зокрема відсутністю єдиної практики, низьким рівнем обізнаності громадян про свої права та необхідністю забезпечення балансу між ефективністю та захистом їхніх інтересів. Обґрунтовано важливість гармонізації національних законодавств, удосконалення процедур та впровадження сучасних технологічних рішень для підвищення ефективності міжнародного співробітництва у сфері захисту прав громадян.

Ключові слова: *міжнародна юридична допомога, права людини, гармонізація законодавства, транснаціональна злочинність, міграція.*

Korolov S. S., Ihnatieva A. I., Kupriianova A. O. Problems of international legal assistance to the population in today's conditions

The article examines key issues related to the provision of international legal assistance, its legal regulation, and mechanisms for cooperation between states. It analyzes the challenges faced by citizens, in particular the impact of migration and transnational crime. Particular attention is paid to the inconsistency of national legislation, bureaucratic and language barriers. It concludes that there is a need to harmonize legislation and introduce modern technological solutions to improve the effectiveness of international cooperation.

Legal instruments aimed at protecting the rights and interests of citizens, such as international conventions and bilateral treaties, are examined. Problems related to the inconsistency of national legislation, which complicates the execution of requests for assistance, as well as bureaucratic obstacles and language barriers, are analyzed.

The article also highlights the importance of institutions that provide legal assistance, in particular consular offices, non-governmental organizations, and international human rights organizations. Cooperation mechanisms are considered, such as online consultations, the organization of video conferences for court hearings, and the provision of access to free legal aid.

It emphasizes the importance of choosing the appropriate legal mechanism for international cooperation in civil, family, and other matters concerning citizens' rights. It focuses on the peculiarities of legal regulation in relations with states that are not parties to international conventions, which necessitates the use of alternative legal mechanisms.

The article concludes that the provision of international legal assistance to the population faces a number of problems, in particular the lack of a uniform practice, low level of awareness of citizens about their rights, and the need to ensure a balance between efficiency and protection of their interests. The importance of harmonizing national legislation, improving procedures, and introducing modern technological solutions to enhance the effectiveness of international cooperation in the field of protecting citizens' rights is substantiated.

Key words: *international legal assistance, human rights, harmonization of legislation, transnational crime, migration.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток міжнародних відносин і активізація глобальних процесів, включаючи міграцію, транскордонну торгівлю та комунікації, супроводжуються зростанням кількості правових питань, що виходять за межі юрисдикції однієї держави. Це стосується не лише кримінального судочинства, а й цивільних, сімейних,

трудових та інших справ, що безпосередньо зачіпають інтереси та права звичайних громадян. У таких умовах міжнародна юридична допомога стає важливим інструментом захисту прав та законних інтересів людини, що опинилася за кордоном. Відсутність ефективних і доступних механізмів такої допомоги може призвести до порушення фундаментальних прав, зокрема права на справедливий суд та захист. Отже, виникає нагальна потреба в комплексному дослідженні проблем, з якими стикаються громадяни, шукаючи юридичної допомоги за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної юридичної допомоги традиційно знаходиться у фокусі уваги як українських, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у розвиток теоретичних засад та аналіз практики у цій сфері зробили такі вітчизняні дослідники, як В.В. Ковальчук, О.С. Скворцова та Л.В. Матвєєва, які розглядали питання правового регулювання надання правової допомоги у цивільних та сімейних справах. У своїх працях вони зосереджувалися на аналізі двосторонніх угод та міжнародних конвенцій, що регулюють ці відносини.

Серед зарубіжних дослідників варто виділити праці А. Вейра, який детально аналізує механізми міжнародного співробітництва у цивільних справах, та М. Еванса, чиї дослідження присвячені захисту прав людини у транснаціональному контексті. Дж. Хендерсон та К. Вікерс у своїх публікаціях акцентують увагу на практичних аспектах надання юридичної допомоги біженцям та мігрантам, підкреслюючи роль міжнародних та неурядових організацій.

Водночас, більшість існуючих досліджень зосереджена на загальних теоретичних аспектах або на окремих специфічних проблемах, не надаючи комплексного аналізу сукупності викликів, що постають перед звичайними громадянами. Залишаються недостатньо вивченими питання, пов'язані з доступом до інформації, фінансовими бар'єрами та розбіжностями у процесуальних нормах, що перешкоджають отриманню своєчасної та якісної юридичної допомоги в умовах сьогодення. Це зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень для розробки ефективних шляхів вирішення існуючих проблем.

Невирішені раніше проблеми. У науковій літературі недостатньо уваги приділено комплексному аналізу проблем, з якими стикаються звичайні громадяни при спробі отримати міжнародну юридичну допомогу. Бракує досліджень, присвячених комплексному впливу міграційних процесів та глобалізації на процедури надання такої допомоги у цивільних, сімейних та адміністративних справах. Залишається невивченим, як розбіжності у національному законодавстві впливають на ефективність виконання запитів про допомогу та яким чином бюрократичні перешкоди та фінансові витрати перешкоджають доступу до правосуддя. Крім того, не було належним чином узагальнено практику надання правової допомоги у контексті забезпечення балансу між ефективністю співробітництва та захистом прав та свобод осіб, які потребують такої допомоги. Особливо актуальною є проблема низького рівня обізнаності населення про доступні механізми та інституції, що можуть надати юридичну підтримку за кордоном.

Мета. Метою цієї наукової статті є здійснення комплексного аналізу актуальних проблем, що постають у сфері міжнародної юридичної допомоги населенню в умовах сучасних глобальних трансформацій. У контексті зростаючої мобільності населення, посилення транскордонних викликів, а також стрімкого розвитку цифрових технологій, питання забезпечення ефективної правової підтримки громадян, які перебувають за межами своєї держави, набуває особливої ваги. Така допомога є важливим інструментом захисту прав людини, забезпечення доступу до правосуддя та реалізації основоположних свобод, незалежно від географічного розташування особи.

У межах дослідження передбачається глибоке вивчення як правових, так і практичних аспектів надання міжнародної юридичної допомоги. Зокрема, буде здійснено аналіз чинної міжнародно-правової бази, яка регулює відповідні механізми співпраці між державами, консульськими установами, міжнародними організаціями та іншими суб’єктами правових відносин. Особлива увага приділяється виявленню основних перешкод, що ускладнюють

ефективне функціонування системи міжнародної правової допомоги. До таких перешкод належать правові колізії, розбіжності в національних законодавствах, відсутність уніфікованих процедур, а також організаційні труднощі, пов'язані з координацією між різними інституціями.

Важливим аспектом є також оцінка технологічних можливостей, зокрема використання цифрових платформ, електронного документообігу та онлайн-консультацій, які можуть суттєво підвищити ефективність правової допомоги.

Стаття має на меті не лише окреслити існуючі проблеми, а й запропонувати конкретні шляхи їх подолання.Особлива увага приділяється питанням етичності, прозорості та підзвітності у сфері міжнародної юридичної допомоги, що є запорукою довіри громадян до правових інституцій.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах міжнародна юридична допомога є важливою складовою захисту прав людини та забезпечення доступу до правосуддя. З огляду на зростання міжнародної мобільності, все більше громадян опиняються за кордоном і стикаються з правовими питаннями, які виходять за межі їхньої національної юрисдикції. Це стосується цивільних, сімейних, трудових та інших справ, що потребують ефективної взаємодії між правовими системами різних країн.

Основу міжнародної юридичної допомоги становлять двосторонні та багатосторонні міжнародні договори. Ключове значення мають такі документи, як Гаазька конвенція про доступ до правосуддя 1980 року та Конвенція ООН про права дитини. Ці акти визначають загальні принципи та механізми співпраці між державами у цивільних та сімейних справах. Однак, незважаючи на існування цих норм, їх застосування на практиці стикається з низкою проблем.

Одна з головних проблем полягає у неузгодженості національних законодавств. Це призводить до того, що процедури, які діють в одній країні, можуть бути недійсними або незрозумілими в іншій. Наприклад, правила оформлення документів, легалізації та перекладу можуть значно відрізнятися, що створює значні перешкоди для громадян, які не володіють відповідними знаннями. Крім того, деякі держави можуть мати застереження або особливі умови щодо застосування міжнародних договорів, що також ускладнює процес.

Окрім правових розбіжностей, існують також організаційні та процесуальні бар'єри. Запити про міжнародну юридичну допомогу часто передаються через центральні органи, такі як міністерства юстиції чи закордонних справ, що може значно затягувати процес. Наприклад, у справах, пов'язаних з опікою над дитиною, громадяни, які потребують термінової допомоги, можуть чекати місяцями, що негативно позначається на їхніх правах та інтересах.

Крім того, доступ до кваліфікованої юридичної допомоги за кордоном є серйозною проблемою. Громадяни часто не знають, до кого звернутися, і не можуть дозволити собі послуги іноземних адвокатів. Незважаючи на існування інститутів безоплатної правової допомоги, їхня діяльність часто обмежена національними кордонами.

У сучасному світі глобалізація та цифровізація створюють нові виклики для суспільства, урядів і міжнародних організацій. Масова міграція, спричинена війнами, економічною нестабільністю та змінами клімату, призводить до переміщення мільйонів людей через кордони. Кіберзлочинці дедалі частіше використовують вразливості в міжнародних системах обміну даними, щоб отримати доступ до особистої інформації. У зв'язку з цим питання кібербезпеки стає пріоритетним на рівні державної політики.

Захист персональних даних вимагає не лише технічних рішень, а й правових механізмів, які враховують міжнародні стандарти. Європейський Союз, наприклад, запровадив Загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановлює чіткі правила щодо обробки та передачі персональної інформації. Проте не всі країни мають подібні нормативні акти, що створює нерівність у захисті прав громадян. У випадку транскордонної передачі даних між державами з різним рівнем правового регулювання виникає ризик порушення конфіденційності. Це особливо актуально для мігрантів, які часто не мають доступу до правового захисту в країнах перебування.

Крім того, цифрові платформи, які використовуються для реєстрації, ідентифікації та надання послуг мігрантам, повинні відповідати високим стандартам безпеки. Недостатній захист таких систем може призвести до витоку даних, що ставить під загрозу життя та добробут людей. Уряди повинні співпрацювати з міжнародними організаціями, щоб створити єдині протоколи безпечного обміну інформацією. Також важливо забезпечити прозорість у процесах обробки даних, щоб громадяни могли контролювати, як і ким використовується їхня інформація.

Розвиток онлайн-злочинності вимагає постійного оновлення технічних засобів захисту. Використання штучного інтелекту, машинного навчання та блокчейн-технологій може значно підвищити рівень безпеки. Проте ці інструменти мають бути інтегровані в етичний і правовий контекст, щоб уникнути зловживань. Освіта громадян щодо цифрової безпеки також відіграє ключову роль у протидії кіберзагрозам. Люди повинні знати, як захищати свої дані, розпізнавати фішингові атаки та використовувати надійні паролі.

Одним із шляхів вирішення цих проблем є впровадження сучасних технологічних рішень. Використання відеоконференцій для судових слухань, електронний документообіг та створення єдиних онлайн-платформ для подачі запитів про допомогу можуть значно прискорити та спростити процедури. Однак для цього необхідна гармонізація не лише правових норм, а й технічних стандартів між державами.

У підсумку, ефективність міжнародної юридичної допомоги населенню є багатовимірним завданням, що охоплює не лише правові аспекти, а й організаційні та технологічні виклики. Подолання правових бар'єрів передбачає гармонізацію законодавства, взаємне визнання судових рішень, а також забезпечення доступу до правової інформації для всіх категорій населення, включно з мігрантами, біженцями та особами, які постраждали від конфліктів. Організаційні труднощі, такі як фрагментованість інституцій, нестача ресурсів і слабка координація між державами, потребують створення ефективних механізмів співпраці, зокрема через міжнародні правові платформи, спільні робочі групи та транскордонні ініціативи.

Технологічні бар'єри, що включають цифрову нерівність, кіберзагрози та недостатню інфраструктуру, мають бути подолані шляхом впровадження безпечних цифрових рішень, розвитку правової онлайн-освіти та забезпечення доступу до електронних сервісів. Важливо, щоб ці інновації були не лише технічно ефективними, а й етично обґрунтованими, з урахуванням прав людини та принципів конфіденційності. Тісніша співпраця між державами, міжнародними організаціями, правозахисними інституціями та технологічними компаніями є критично необхідною для формування єдиних стандартів юридичної допомоги, які були б гнучкими, адаптивними та орієнтованими на потреби людей.

Лише через інтеграцію зусиль, обмін досвідом та спільне бачення майбутнього можливо створити систему міжнародної юридичної підтримки, здатну ефективно реагувати на виклики сучасного світу. Така система має бути не лише реактивною, а й проактивною – передбачати ризики, формувати стійкість та забезпечувати справедливість незалежно від кордонів. У цьому контексті міжнародна юридична допомога стає не просто інструментом правового захисту, а фундаментом для побудови більш безпечного, справедливого та солідарного глобального суспільства.

Висновки. Міжнародна юридична допомога населенню є важливим механізмом захисту прав та інтересів громадян, що опинилися поза межами своєї держави, особливо в умовах зростаючої мобільності, глобальних криз та транснаціональних викликів. Вона охоплює широкий спектр правових послуг – від консульської підтримки та правового консультування до захисту в судових процесах, сприяння у вирішенні спорів та забезпечення доступу до правосуддя. Така допомога є особливо актуальною для мігрантів, біженців, трудових працівників, студентів, туристів та інших категорій осіб, які стикаються з правовими труднощами за кордоном.

Незважаючи на наявність міжнародно-правової бази, яка включає численні конвенції, договори, двосторонні угоди та рекомендації міжнародних організацій, ефективне

застосування цих інструментів залишається обмеженим. Причиною цього є низка системних проблем, серед яких – відсутність єдиних стандартів, уніфікованої практики, а також складнощі в забезпеченні доступності, оперативності та якості правової допомоги. Часто громадяни не знають про свої права, не мають доступу до кваліфікованих юристів або стикаються з мовними, культурними та процедурними бар'єрами.

Одним із ключових викликів є розбіжності в національних законодавствах, які створюють правові колізії, ускладнюють взаємне визнання документів, рішень судів та правових статусів. Наприклад, поняття «правова допомога» може мати різне тлумачення в різних країнах, що призводить до неоднозначного застосування міжнародних норм. Бюрократичні перешкоди, складні процедури, тривалі строки розгляду запитів та недостатня координація між органами влади також негативно впливають на ефективність правозастосування.

Важливою проблемою залишається недостатній рівень інформування населення про можливості отримання міжнародної юридичної допомоги. Багато громадян не знають, до яких органів звертатися, які документи потрібні, які права їм гарантуються міжнародними угодами. Це особливо актуально для вразливих груп, які не мають доступу до цифрових ресурсів або перебувають у складних життєвих обставинах.

Існуюча практика свідчить про необхідність подальшого розвитку міжнародних правових інструментів, їх адаптації до сучасних умов та інтеграції в національні правові системи. Гармонізація законодавства з міжнародними стандартами дозволить зменшити правові розбіжності, забезпечити передбачуваність правових процедур та зміцнити довіру до правових інституцій. Особливу увагу слід приділити розробці деталізованих процесуальних механізмів, які дозволять прискорити розгляд запитів, зменшити адміністративне навантаження та забезпечити прозорість процедур.

Для зміцнення гарантій прав осіб, які звертаються за міжнародною юридичною допомогою, необхідно посилити механізми моніторингу дотримання прав та свобод. Створення незалежних наглядових органів, які здійснюватимуть оцінку ефективності правової допомоги, сприятиме підвищенню її якості та відповідності міжнародним стандартам. Такі органи можуть також виконувати функцію посередництва у вирішенні транскордонних спорів та забезпечувати захист прав людини в умовах правової невизначеності.

Додатково, проведення спільних тренінгів, семінарів та програм підвищення кваліфікації для представників консульських установ, юристів, суддів та інших фахівців сприятиме формуванню єдиного правового простору. Такі заходи дозволять обмінюватися досвідом, узгоджувати підходи до вирішення правових питань та формувати спільне бачення майбутнього міжнародної юридичної допомоги.

Таким чином, удосконалення механізмів міжнародної юридичної допомоги населенню потребує комплексного, міждисциплінарного та міжурядового підходу. Він має включати гармонізацію законодавства, оптимізацію процедур, забезпечення належного захисту прав осіб, розвиток інституційної спроможності та впровадження сучасних технологічних рішень. Вирішення зазначених проблем сприятиме підвищенню ефективності правозастосування, зміцненню довіри до міжнародних правових інституцій та формуванню більш справедливого, доступного та прозорого правового середовища для всіх громадян, незалежно від їхнього місця перебування.

Список використаних джерел:

1. Вейр А. Співробітництво у цивільних та комерційних справах. Міжнародне приватне право. 2017. С. 345–360.

2. Гаазька конвенція про доступ до правосуддя 1980 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 43. С. 2862.

3. Ковальчук В. В. Проблеми надання міжнародної правової допомоги громадянам у цивільних справах. *Наукові* праці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2015. № 2 (77). С. 132–139.

4. Матвєєва Л. В. Захист прав дитини у міжнародному сімейному праві. *Право України*. 2021. № 5. С. 87–94.

5. Скворцова О. С. Особливості міжнародної правової допомоги у сімейних справах. *Вісник* цивільного права. 2018. № 2 (20). С. 45–52.

6. Convention on the civil aspects of international child abduction, 1980. URL: https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24 (дата звернення: 29.09.2025).

7. Council Directive 2003/8/EC on legal aid in cross-border disputes. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0008 (дата звернення: 29.09.2025).

8. Evans M. Human Rights and Transnational Legal Assistance. European Journal of International Law. 2019. Vol. 30, № 4. P. 1215–1230.

9. Global Legal Aid Forum. The Challenges of Transnational Legal Aid. 2022. URL: https://www.globallegalid.org/challenges (дата звернення: 29.09.2025).

10. Henderson J. The Role of NGOs in Providing Legal Aid to Refugees and Migrants. International Journal of Refugee Law. 2020. Vol. 32, № 1. P. 115–128.

11. McClean D. Legal Aid in International Context. Journal of Law and Society. 2019. Vol. 46, № 3. P. 451–468.

12. Regulation (EU) No 2201/2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in matrimonial matters and the matters of parental responsibility. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R2201 (дата звернення: 29.09.2025).

13. Warbrick C. Harmonisation of Civil Procedure. International and Comparative Law Quarterly. 2017. Vol. 66, № 3. P. 699–718.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

КРИНИЧНА А. О.,
аспірант науково-дослідної лабораторії
з проблем запобігання кримінальним
правопорушенням
*(Донецький державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 341.23:339.726
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.41

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ ТА БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

В статті досліджено поняття гуманітарної та безоплатної допомоги, благодійних пожертв. Визначена та проаналізована нормативно-правова база, що визначає порядок надходження та використання такої допомоги, підстави для її здійснення тощо. Крім того, проаналізовано окремі норми міжнародного законодавства, що дають підстави для взаємодопомоги та підтримки окремої країни, що потребує цього, на міжнародному рівні. На підставі проведеного аналізу визначено відмінності між безкоштовною та гуманітарною допомогою та надані пропозиції до чинного законодавства України щодо внесення змін до поняття «безоплатна допомога». Зокрема, пропонується у статті 1 «Визначення термінів і понять» Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 року № 1192-XIV визначення поняття безоплатної допомоги викласти у такій у новій редакції: «безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій». Досліджено поняття благодійної діяльності, окреслено її види та сфери, де благодійна діяльність є найпоширенішою. В результаті проведеного аналізу чинних нормативно-правових актів, що регулюють питання надання та отримання благодійної допомоги, встановлено, що вона здійснюється благодійниками спільно чи індивідуально та виключно на добровільній основі. Крім того, проаналізовано поняття пожертв, під яким розуміється дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів тощо та благодійних пожертв, яка передбачає безоплатну передачу благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність іншої особи для досягнення цілей благодійної діяльності, а також окреслено права благодійників відносно допомоги, яку вони надають в порядку, встановленому чинним законодавством України. Також у статті приділена увага дослідженню порядку та особливостей проведення публічних зборів благодійних пожертв та окреслені обмеження щодо можливості організації таких зборів. Зокрема, визначено, що публічний збір благодійних пожертв забороняється на цілі, що суперечать законам України або порушують права третіх осіб, а також у формі підакцизних товарів.

Ключові слова: *безоплатна допомога, благодійна допомога, пожертви, благодійні пожертви, публічний збір благодійних пожертв.*

Krynychna A. O. The concept and essence of humanitarian aid, charitable donations and free assistance: theoretical and legal analysis

The article examines the concepts of humanitarian and gratuitous aid, charitable donations. The regulatory framework that determines the procedure for receiving

and using such aid, the grounds for its implementation, etc., is determined and analyzed. In addition, individual norms of international law that provide grounds for mutual assistance and support for a country in need at the international level are analyzed. Based on the analysis, the differences between gratuitous and humanitarian aid are determined and proposals are made to the current legislation of Ukraine regarding amendments to the concept of "gratuitous aid". In particular, it is proposed in Article 1 "Definition of Terms and Concepts" of the Law of Ukraine "On Humanitarian Aid" dated 22.10.1999 No. 1192-XIV to set out the definition of gratuitous aid in the following new wording: "gratuitous aid (shipment, performance of work, provision of services) – provision of assistance without any monetary, material or other types of compensation". The concept of charitable activity is studied, its types and areas where charitable activity is most widespread are outlined. As a result of the analysis of current regulatory legal acts regulating the provision and receipt of charitable assistance, it was established that it is carried out by benefactors jointly or individually and exclusively on a voluntary basis. In addition, the concept of donations is analyzed, which means the donation of immovable and movable property, in particular money and securities, etc., and charitable donations, which involves the free transfer by the benefactor of funds, other property, property rights into the ownership of another person to achieve the goals of charitable activity, and the rights of benefactors in relation to the assistance they provide in accordance with the procedure established by the current legislation of Ukraine are also outlined. The article also pays attention to the study of the procedure and features of holding public meetings of charitable donations and outlines restrictions on the possibility of organizing such meetings. In particular, it is determined that the public collection of charitable donations is prohibited for purposes that contradict the laws of Ukraine or violate the rights of third parties, as well as in the form of excisable goods.

Key words: *free aid, charitable aid, donations, charitable donations, public collection of charitable donations.*

Вступ. Напевно важко уявити сучасний цивілізований світ без підтримки та взаємодопомоги один одному. Допомагати іншій людині під час важкого періоду – це той вчинок, з якого починається цивілізація, – свого часу сказала американська антропологиня, представниця етнопсихологічної школи Маргарет Мід [1]. На сьогодні це правило є невід'ємним та необхідним не тільки у стосунках між людьми, але й у відносинах між державами.

Так, ст. 25 Загальної декларації прав людини на міжнародному рівні затверджується право кожної людини на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. А Преамбулою до зазначеного міжнародного документу визначено, що Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй проголошує Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави [2]. Крім того, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 № 995_569, держави зобов'язані, незалежно від відмінностей у їхніх політичних, економічних та соціальних системах, співпрацювати одна з одною в різних галузях міжнародних відносин з метою підтримки міжнародного миру та безпеки та сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, спільному добробуту народів та міжнародному співробітництву, вільному від будь-якої дискримінації [3].

Керуючись принципами взаємодопомоги та підтримки, сьогодні чимала кількість країн світу об'єднались у допомозі нашій державі, яка потерпає від збройної агресії рф та мужньо виборює свою незалежність та суверенітет.

Так, з початку повномасштабної війни в Україні США, Німеччина та Велика Британія виділили найбільший обсяг допомоги нашій державі, але водночас, Естонія та Данія є лідерами з надання допомоги у перерахунку на відсоток їхнього власного ВВП [4]. Крім того, на території України діє низка благодійних організацій та платформ, які надають допомогу тим, хто її потребує за рахунок внесків громадян нашої держави.

В умовах наявної різноманітності видів допомоги, що надається, існує необхідність її упорядкування та чіткого розуміння поняття та сутності допомоги, що визнається благодійною та гуманітарною, поняття благодійних пожертв, чим вони відмежовуються між собою та яке правове підґрунтя надання та отримання такої допомоги.

Науково-теоретичну базу дослідження питань, що стосуються гуманітарної допомоги чи благодійних пожертв складають праці таких вчених, як: Б. Андрощук, І. Бєсєдін, О. Боднарук, С. Волков, О. Кришевич, О. Музичук, О. Тарасов, М. Хавронюк, А. Шевчук тощо, проте роботи зазначених вчених стосувались здебільшого заходів впливу за порушення порядку отримання та використання такої допомоги, а не детальному дослідженню її поняття та сутності.

Мета наукової статті полягає у дослідженні поняття, сутність гуманітарної допомоги, благодійних пожертв та безоплатної допомоги, здійснити теоретико-правовий аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 № 1192-XIV, гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами з мотивів гуманності отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують допомоги у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [5].

Разом з тим, у вищезазначеному нормативно-правовому акті також зазначене поняття безоплатної допомоги (пересилка, виконання робіт, надання послуг), під якою розуміється надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам гуманітарної допомоги [5].

Виходячи із зазначених понять гуманітарної та безоплатної допомоги, можна зробити висновок, що ці поняття тотожні, адже гуманітарна допомога – це безоплатна допомога, а безоплатна допомога – це надання гуманітарної допомоги. Проте, на наш погляд, ці поняття не є тотожними, адже безоплатна допомога є значно ширшою за гуманітарну. Гуманітарна допомога, відповідно до Закону, надається виключно за певних обставин. Зокрема, у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, скрутним фінансовим становищем, введенням воєнного або надзвичайного стану, виникненням надзвичайної ситуації або тяжкою хворобою конкретної фізичної особи, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Разом з тим, безоплатна допомога за своєю суттю є такою, що надається без умов надання будь-якої вдячності в майбутньому. Тож чому вона має бути виключно гуманітарною? А якщо особа хоче безоплатно допомогти тому, хто не може претендувати на отримання гуманітарної допомоги? Наприклад, допомогти фінансово іншій особі, яка не перебуває у скрутному стані та не є тяжко хворою? Якою має визнаватись така допомога, як не безоплатною? На наш погляд, безоплатна допомога не має обмежуватись виключно наданням гуманітарної допомоги. Це може бути будь-яка допомога, яка надається на кошт іншої особи без будь-яких умовностей, адже відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю [6].

У зв'язку із вищезазначеним, пропонуємо поняття безоплатної допомоги, наведеної у статті 1 «Визначення термінів і понять» Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 року № 1192-XIV викласти у такій редакції:

«безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій».

Як нами вже зазначалося раніше, гуманітарна допомога є цільовою та може надаватись виключно з настанням певних умов. Підставою для визнання допомоги саме гуманітарною є письмова пропозиція донора про її надання. Надавачами такої допомоги є так звані донори гуманітарної допомоги – юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства України або іноземної держави, та фізичні особи, що перебувають в Україні або за її межами, які добровільно надають гуманітарну допомогу отримувачам гуманітарної допомоги (юридичні особи, а також акредитовані представництва іноземних держав, міжнародних та іноземних гуманітарних організацій в Україні (без створення юридичної особи), визначені у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку отримувачами гуманітарної допомоги) в Україні або за її межами. Крім того, отримувачі гуманітарної допомоги мають право здійснювати розподіл або перерозподіл гуманітарної допомоги між її набувачами лише з дотриманням її цільового призначення без додаткового погодження з донором [5].

Що стосується благодійних пожертв, то її визначення та порядок надання регламентується Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI.

Однак, перш ніж надати визначення благодійних пожертв, слід приділити увагу визначенню поняття благодійної діяльності, адже вони (пожертви) є певним різновидом благодійної діяльності.

Відповідно до ст. 1 вищезазначеного Закону, благодійна діяльність – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара (набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення визначених законом цілей) [7].

Цілями такої діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, визначених цим Законом, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах [7].

Благодійна діяльність поширена у таких сферах, як: освіта; охорона здоров'я; екологія, охорона довкілля та захист тварин; запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; наука і наукові дослідження; спорт і фізична культура; права людини і громадянина та основоположні свободи; розвиток територіальних громад; розвиток міжнародної співпраці України; стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні; сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [7].

Серед видів благодійної діяльності виокремлюють такі: безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів; благодійна спільна діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність; публічний збір благодійних пожертв; управління благодійними ендавментами; виконання заповітів, заповідальних відказів і спадкових договорів для благодійної діяльності;

проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом [7].

Що стосується визначення поняття пожертви, то відповідно до ст. 729 Цивільного кодексу України (ЦК України) нею визнається дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів визначених Кодексом особам для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Пожертва укладається в формі договору, до якого застосовується положення про договір дарування [8].

Також, відповідно до ЦК України пожертвувач має право здійснювати контроль за використанням пожертви відповідно до мети, встановленої договором про пожертву. Якщо використання пожертви за призначенням виявилося неможливим, використання її за іншим призначенням можливе лише за згодою пожертвувача, а в разі його смерті чи ліквідації юридичної особи – за рішенням суду. Пожертвувач або його правонаступники мають право вимагати розірвання договору про пожертву, якщо пожертва використовується не за призначенням (ст. 730) [8].

Що стосується визначення саме благодійної пожертви, то відповідно до ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійну організацію» під нею розуміється безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності. Благодійники, надаючи пожертву, мають право здійснювати контроль за цільовим її використання, у тому числі на користь третіх осіб. Також благодійники або їх правонаступники мають право у встановленому законодавством порядку змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини. Вимога зазначеної статті щодо використання благодійної пожертви в межах визначеної цілі та можливість контролю з боку благодійника дещо схожа з положенням ЦК України, що регламентує питання, пов’язані з пожертвами [7].

Благодійна пожертва, бенефіціаром якої є благодійна організація або інша юридична особа, може надаватися з однією чи кількома відкладальними або скасувальними обставинами, які не повинні суперечити законам України або порушувати права третіх осіб. Також слід зазначити, що благодійна пожертва може надаватися бенефеціарам, визначеним на конкурсних засадах благодійником або уповноваженими ним особами. Умовами конкурсу можуть визначатися дії, які бенефіціар має виконати на користь третіх осіб, крім тих, які пов’язані з благодійником [7].

Також, слід зазначити, що благодійні пожертви можуть організовуватись за допомогою публічних зборів – добровільного збору цільової допомоги у формі коштів або майна серед невизначеного кола осіб, зокрема з використанням засобів електронних комунікацій, у тому числі благодійного електронно-комунікаційного повідомлення, для досягнення певних цілей. Особи, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв від імені благодійної організації, діють на підставі нотаріально посвідченої довіреності керівника благодійної організації. Довіреність має визначати, зокрема, цілі, місце і строк збору коштів або іншого майна, порядок їх використання та порядок загального доступу до фінансових звітів благодійної організації. Разом з тим, особи, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв на користь благодійної організації від власного імені, діють на підставі контракту (договору) про благодійну діяльність з такою благодійною організацією. Контракт (договір) має визначати, зокрема, цілі, місце і строк збору коштів або іншого майна, порядок їх використання, порядок загального доступу до фінансових звітів благодійної організації та відповідальність сторін у разі порушення контракту (договору) або порядку використання пожертв. Особи, які здійснюють публічний збір благодійних пожертв від імені або на користь інших бенефіціарів (крім благодійних організацій), діють на підставі контракту (договору) про благодійну діяльність з таким бенефіціаром або одним із його законних представників. Контракт (договір) має визначати, зокрема, цілі, місце і строк збору коштів або іншого майна, порядок їх цільового використання, обліку та звітності, а також відповідальність особи, яка здійснює публічний збір благодійних пожертв, перед бенефіціаром і благодійниками у разі порушення

контракту (договору) або порядку використання таких пожертв. Слід зазначити, що публічний збір не мають право проводити особи, які перебувають на державній або іншій публічній службі та особи, які діють від імені осіб, які перебувають на державній або іншій публічній службі, крім випадків, визначених чинним законодавством України. Крім того забороняється публічний збір благодійних пожертв на цілі, що суперечать законам України або порушують права третіх осіб, а також у формі підакцизних товарів [7].

Висновки з проведеного дослідження: дослідивши поняття та сутність безоплатної, гуманітарної допомоги, а також благодійних пожертв та здійснивши теоретико-правовий аналіз можна зробити висновок про те, що всі зазначені види допомоги надаються виключно на добровільній основі з метою забезпечення та задоволення певних, у тому числі життєво важливих, потреб того, хто звертається по допомогу. Порядок надання та отримання гуманітарної допомоги чи благодійної пожертви визначається та встановлюється відповідним чинним законодавством України, порушення якого призводить до притягнення до відповідної юридичної відповідальності. Крім того, задля упорядкування чинного законодавства України у сфері гуманітарної діяльності, є необхідність викладення у новій редакції поняття безоплатної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Перша ознака цивілізації. *Саморозвиток Інфо* : веб-сайт. URL: https://samorozvytok.info/content/persha-oznaka-cyvilizaciyi (дата звернення: 25.09.2025).

2. Загальна декларація прав людини : Декларація. Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.09.2025).

3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй : Декларація. Міжнародний документ ООН від 24.10.1970 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/140050___140050 (дата звернення: 25.09.2025).

4. Хто із союзників надав найбільшу допомогу Україні? *Слово і діло. Аналітичний портал* веб-сайт. URL: https://www.slovoidilo.ua/2025/02/18/ infografika/ekonomika/xto-soyuznykiv-nadav-najbilshu-dopomohu-ukrayini (дата звернення: 25.09.2025).

5. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV (зі змінами від 07.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 25.09.2025).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змінами від 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 25.09.2025).

7. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI (зі змінами від 03.09.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 25.09.2025).

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами від 04.09.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 25.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАМЕДОВ Г. А.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділення з'ясування
обставин, причин та умов вчинення
правопорушень
*(Сили безпілотних систем
Збройних сил України)*

УДК 341.34
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.42

СТАНДАРТ ДОВЕДЕННЯ ВИНИ ОБВИНУВАЧЕНОГО У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ

У статті проаналізовано стандарт доведення винуватості у Міжнародному кримінальному суді. Звертається увага, що у кожній наступній стадії провадження (аж до засудження особи) у МКС стандарт доказування є вищим, ніж у попередній, й усі попередні стадії виконують функцію «фільтру». Підкреслюється, що найнижчим у МКС є стандарт доказування, застосовний для цілей провадження за статтею 15 Римського статуту (повноваження Прокурора розпочати розслідування *proprio motu)*, що полягає в наявності «розумної підстави для провадження». У МКС цей стандарт полягає у запобіганні проведенню Судом «необґрунтованих, легковажних або політично вмотивованих розслідувань, які можуть негативно вплинути на його довіру».

Акцентовано, що на стадії затвердження обвинувачення, згідно ст. 61(5) Статуту МКС, прокурор повинен підтримувати кожен пункт обвинувачення доказами, які є достатніми для встановлення істотних підстав вважати, що дана особа вчинила злочин, в якому її обвинувачують. МКС виходить з того, що Палата досудового (попереднього) має визначити, чи є вагомі підстави вважати, що особа, яка переслідується, вчинила інкриміновані їй злочини». Поріг для підтвердження обвинувачень («істотні підстави», стаття 61 (7) Статуту) нижчий, ніж для засудження («поза розумним сумнівом», стаття 66 (3) Статуту) і може бути задоволений до закінчення слідства.

Зауважується, що стандарт «поза розумним сумнівом» є найвищим стандартом доказування у МКС. Відповідно до практики МКС, «стандарт обґрунтованого сумніву не може складатися з уявного чи несерйозного сумніву, а ймовірність того, що недоступні докази можуть включати виправдовувальну інформацію, «є надто гіпотетичною, щоб кваліфікувати її як розумний сумнів».

Ключові слова: *стандарт, доведення вини, презумпція невинуватості, докази, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, принцип, міжнародне право.*

Mamedov G. A. The standard of proof of the accused's guilt in the International Criminal Court

The article analyzes the standard of proof of guilt in the International Criminal Court. It is noted that at each subsequent stage of the proceedings (up to the conviction of a person) in the ICC the standard of proof is higher than in the previous one, and all previous stages perform the function of a "filter". It is emphasized that the lowest standard of proof in the ICC is the standard of proof applicable for the purposes of proceedings under Article 15 of the Rome Statute (the Prosecutor's authority to initiate an investigation proprio motu), which consists in the presence of "reasonable

grounds for the proceedings". In the ICC, this standard consists in preventing the Court from conducting "unfounded, frivolous or politically motivated investigations that may negatively affect its credibility".

It is emphasized that at the stage of confirmation of the indictment, according to article 61(5) of the ICC Statute, the Prosecutor must support each charge with evidence sufficient to establish substantial grounds for believing that the person in question committed the crime with which he is charged. The ICC proceeds from the fact that the Pre-Trial Chamber must determine whether there are substantial grounds for believing that the person being prosecuted committed the crimes with which he is charged. The threshold for confirmation of charges («substantial grounds», article 61(7) of the Statute) is lower than for conviction («beyond reasonable doubt», article 66(3) of the Statute) and can be met before the conclusion of the investigation. It is noted that the «beyond reasonable doubt» standard is the highest standard of proof in the ICC. According to the jurisprudence of the ICC, «the standard of reasonable doubt cannot consist of imaginary or frivolous doubt, and the possibility that unavailable evidence may include exculpatory information «is too hypothetical to qualify as a reasonable doubt».

Key words: *standard, proof of guilt, presumption of innocence, evidence, International Criminal Court, Rome Statute, principle, international law.*

Вступ. У міжнародному праві прав людини питання стандартів доказування в кримінальному провадженні є досить проблемними. Зокрема відсутні відповідні стандарти у практиці Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини.

Однак, у міжнародно-правовій доктрині традиційно підкреслюється, що якщо «з достовірних доказів можна зробити два розумних висновки, одне про вину, а інше про невинуватість, останнє має бути взято». Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі застосував стандарт розумного сумніву, прямо заявивши у своєму рішенні, що Шахт і фон Папен повинні бути виправдані через невиконання цього тягаря доведення [1, с. 1643].

У МКС стандарт доведення вини передбачений у ст. 66(3) Римського статуту, відповідно до якого, Судова палата, повинна для засудження обвинуваченого, переконатися у тому, що він винуватий і це не підлягає «розумним сумнівам».

Стан опрацювання проблематики. У теорії міжнародного права окремі питання тягаря доведення вини та презумпції невинуватості досліджували ряд науковців, серед яких варто згадати праці К. Амбоса, С.С. Андрейченко, М.В. Буроменського, А. Касеззе, О.В. Сенаторової, О. Тріффтерера, У. Шабаса та ін. У даній статті, на підставі вивчення практики судових та апеляційної палати Міжнародного кримінального суду, надано детальний аналіз особливостей тягаря доведення вини у Міжнародному кримінальному суді.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження стандарту доведення вини обвинуваченого у теорії та практиці діяльності Міжнародного кримінального суду. Завданнями цього дослідження є: дослідження нормативного змісту стандарту доведення вини; з'ясування особливостей стандартів доказування та окремих стадіях провадження; визначення змісту стандарту «поза розумним сумнівом» як найвищого стандарту доказування.

Результати дослідження. Стаття 66 (3) Статуту МКС встановлює стандарт доказування [2, п. 3]. Для того, щоб було прийняте рішення про визнання обвинуваченого винуватим, Судова палата має бути переконана у його винуватості поза розумним сумнівом. Стандарт поза розумним сумнівом має застосовуватися до будь-яких фактів, необхідних для постановлення обвинувального вироку, а саме до тих, що становлять елементи злочинів або видів відповідальності, які інкримінуються. Для цього Палата повинна провести цілісну оцінку та зважити всі докази, взяті разом, стосовно фактів, про які йде мова [3, п. 227].

У кожній наступній стадії провадження (аж до засудження особи) у МКС стандарт доказування є вищим, ніж у попередній, й усі попередні стадії виконують функцію «фільтру». Вважається, що найнижчим є стандарт доказування, застосовний для цілей провадження за статтею 15 Римського статуту (повноваження Прокурора розпочати розслідування *proprio motu)*, що полягає

в наявності «розумної підстави для провадження». Хоча Статут не розкриває точного значення стандарту, у МКС цей стандарт витлумачено як «розумне обґрунтування переконання, що злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, був або вчиняється»; має «тлумачитися та застосовуватися проти основної мети процедури, передбаченої статтею 15(4), яка полягає у запобіганні проведенню Судом необґрунтованих, легковажних або політично вмотивованих розслідувань, які можуть негативно вплинути на його довіру» [4, п. 31].

При затвердженні обвинувачення до початку судового розгляду, відповідно до ст. 61(5) Статуту МКС, прокурор повинен підтримувати кожен пункт обвинувачення доказами, які є достатніми для встановлення істотних підстав вважати, що дана особа вчинила злочин, в якому її обвинувачують. Згідно ст. 61(7) Статуту МКС, Палата досудового провадження «за підсумками слухання визначає, чи наявні достатні докази для встановлення істотних підстав вважати, що ця особа вчинила кожний зі злочинів, в яких її обвинувачують». А тому, МКС виходить з того, що Палата досудового (попереднього) просто має визначити, чи є вагомі підстави вважати, що особа, яка переслідується, вчинила інкриміновані їй злочини». Іншими словами, сприяючи кінцевій меті встановлення істини, Палата досудового (попереднього) провадження виконує функцію фільтру, відбираючи лише ті справи, щодо яких було надано «достатньо доказів для встановлення істотних підстав вважати, що особа вчинила кожен зі злочинів, які їй звинувачують» [5, п. 94]. Поріг для підтвердження обвинувачень («істотні підстави», стаття 61 (7) Статуту) нижчий, ніж для засудження («поза розумним сумнівом», стаття 66 (3) Статуту) і може бути задоволений до закінчення слідства [6, п. 56].

Стандарт «поза розумним сумнівом» є найвищим стандартом доказування [7, с. 342; 8, с. 477]. Досліджуючи, що слід розуміти під «розумними сумнівами, Судова палата у справі Д. Онгвена, підкреслила, що «розумні сумніви повинні бути обґрунтовані розумом. Стандарт обґрунтованого сумніву не може складатися з уявного чи несерйозного сумніву – він повинен мати раціональний зв'язок із доказами, відсутністю доказів або невідповідністю доказів», а ймовірність того, що недоступні докази можуть включати виправдовувальну інформацію, «є надто гіпотетичною, щоб кваліфікувати її як розумний сумнів». Прийняття такої позиції схоже на вимогу доказів поза будь-яким сумнівом, тоді як натомість вимагається доказ поза розумним сумнівом [3, п. 228–229].

Схожої думки дійшла Судова палата МКС у справі Бемба Гомбо, у якій підкреслила, що «стандарт розумного сумніву в кримінальному праві не може полягати в уявному або легковажному сумніві, заснованому на співчутті або упередженні. Він повинен ґрунтуватися на логіці та здоровому глузді та мати раціональний зв'язок із доказами, відсутністю доказів або суперечностями в доказах» [9, п. 187].

Оцінюючи докази, Судова Палата повинна проводити «цілісну оцінку та зважування всіх доказів, узятих разом, стосовно даного факту». Коли палата приходить до висновку, що на підставі доказів можна зробити лише один обґрунтований висновок із фактів sub judice, це означає, що вони були встановлені поза розумним сумнівом [9, п. 188]. Стандарт «обґрунтованих сумнівів» не залишає місця для уявних сумнівів або спекулятивних зауважень щодо вини чи невинуватості обвинуваченого, які не можуть бути розумно виведені з доказів [10, п. 36].

Слід звернути увагу, що за практикою МКС, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» має бути застосований не до «кожного факту у вироку першої інстанції», а «тільки до фактів, які становлять елементи злочину та форми відповідальності обвинуваченого за обвинуваченням». Відповідно до цих принципів, усі фактичні висновки, тією мірою, якою вони лежать в основі правових висновків Палати у вироку, мають бути встановлені поза розумним сумнівом [11, п. 44]. Судова палата у справі Ж. Катанги наголосила, що твердження, на її думку, не було доведено поза розумним сумнівом, але це не обов'язково означає, що Палата ставить під сумнів саме існування стверджуваного факту. Це просто означає, що вона вважає, що немає достатніх надійних доказів для визначення правдивості стверджуваного факту в світлі стандарту доказування. Відповідно, визнання обвинуваченого «невинуватим не обов'язково означає, що Палата визнає його виправданим». Таке рішення

лише демонструє, що докази, надані на підтримку вини обвинуваченого, не задовольнили палату «поза розумним сумнівом» [12, п. 70]. Ідентичного висновку, дійшла Судова палата [13, п. 36] та підтвердила Апеляційна палата у справі М. Чуі [14, п. 124].

У справі Ж. Катанги, Судова палата МКС підкреслила, що не тільки факт вчинення інкримінованого злочину мають бути доведені поза розумним сумнівом, а й обтяжуючі обставини. Тому «для засудження або як обставини, що обтяжують покарання, можуть бути враховані лише ті факти, які доведені поза розумним сумнівом» [15, п. 34]. Судова палата у справі Б. Нтаганда акцентувала, що обтяжуючі обставини не є факторами, які розглядаються як частина оцінки тяжкості, але враховуються окремо. Перелік обтяжуючих обставин у Правилі 145(2)(b) Регламенту не є вичерпним, скоріше, як зазначено в Правилі 145(1)(b)(vi), обставини, відмінні від тих, що прямо зазначені в Правилі 145(2) (b) (i) – (v) ППД МКС можуть бути розглянуті, якщо вони подібні до них за своєю природою. Правило 145(2)(b)(vi) ППД не встановлює нижнього порогу серйозності. Проте, у будь-якому разі, обставини, що обтяжують покарання, мають стосуватися злочинів, які інкриміновані особі [16].

Цікавою була окрема думка судді А. Ушацької у якій суддя звернула увагу, що «стандарт доказування «поза розумним сумнівом» означає, що «засудження не має відбуватися, якщо всі обґрунтовані гіпотези, засновані на наданих доказах, не вказують на винуватість». Цей стандарт застосовується не лише до остаточного питання про винуватість, але й до стадії встановлення фактів, зокрема до фактів, необхідних для встановлення елементів складу злочинів, які обвинувачуються. Згідно з усталеною юриспруденцією всіх інших міжнародних трибуналів, серед іншого, усі факти, суттєві для обвинувачення, мають бути доведені поза розумним сумнівом». Тому, як зазначає суддя А. Ушацька, «Прокурор має довести перед Судом, що обвинувачений є винним за стандартом поза розумним сумнівом. Логічним наслідком цього обов'язку є те, що саме прокурор повинен надати достатні докази, що підкріплюють її справу, які, на її переконання, матимуть шанс успішно довести вину обвинуваченого» [17, п. 27].

Апеляційна палата МКС оцінюючи застосування стандарту «поза розумним сумнівом» звернула увагу, що «не кожна частина непрямих доказів повинна бути доведена поза розумним сумнівом». Як раніше встановила Апеляційна палата, «потрібно проводити чітке розмежування між фактами, що становлять елементи злочину та виду відповідальності, і будь-яким іншим набором фактів, представлених різними видами доказів»; лише перші мають бути встановлені «поза розумним сумнівом». Якщо фактичний висновок ґрунтується на висновку, зробленому на основі непрямих доказів, такий висновок встановлюється поза розумним сумнівом лише в тому випадку, якщо це був єдиний розумний висновок, який можна було зробити на основі доказів. Дійсно встановлено, що недостатньо, щоб висновок, зроблений Судовою палатою, був просто розумним висновком, отриманим на основі цих доказів; висновок про винуватість обвинуваченого має бути єдино обґрунтованим. Якщо на підставі доказів можна зробити інший висновок, який узгоджується з невинуватістю обвинуваченого, він або вона повинні бути виправдані [18, п. 868].

Інший аспект, який постав у практиці МКС стосувався того, чи потрібно для засудження обвинуваченого доводити «поза розумним сумнівом» завдану шкоду. Судова палата у справі Б. Нтаганда розглядаючи це питання у контексті воєнного злочину, дійшла висновку, що відсутність висновків щодо можливої шкоди в рішенні про засудження та про застосування покарання пояснюється характером злочину. Як визначено в рішенні про засудження, згідно з попередньою судовою практикою, воєнний злочин у вигляді нападу на об'єкти, що охороняються, згідно зі статтею 8(2)(e)(iv) Статуту є злочином, пов'язаним із поведінкою, а не злочином, який вважається вчиненим після настання наслідків. Злочин вчинено, і особа може бути притягнута до відповідальності, протягом часу доки напад ще здійснюється на об'єкт, що охороняється. Відповідно, Прокурору не потрібно було доводити, а Палата не була зобов'язана визначати поза розумним сумнівом для цілей засудження чи вироку щодо того, чи була справді заподіяна будь-яка шкода внаслідок злочину. У цьому контексті Палаті не забороняється робити висновки на окремій стадії провадження з відшкодування шкоди, якщо фактичне заподіяння шкоди доведено відповідно до застосовного стандарту доказу балансу ймовірностей [19, п. 226].

Варто наголосити, що ст. 74 (3) Статуту МКС не вимагає одностайного прийняття рішення. Для ухвалення рішення достатніми є голоси більшості суддів. Тому, для встановлення вини «поза розумним сумнівом» більшість суддів повинна прийти висновку, що обвинувачений є винуватий. Цікаво, що Римський статут не зобов'язує Судову палату тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого. Не має такого положення і у практиці діяльності МКС. Тому, як підкреслюється у міжнародно-правовій доктрині, судді вправі встановлювати винуватість обвинуваченого за висновками, які ґрунтуються на «суперечливій оцінці доказів, досліджених при розгляді справи по суті» [20, с. 98].

Висновки. На кожній стадії провадження (до засудження особи) у МКС є свої стандарт доказування, при чому у кожній наступній стадії він є вищим, ніж у попередній. Вважається, що найнижчим є стандарт доказування, застосовний для цілей провадження за статтею 15 Римського статуту (повноваження Прокурора розпочати розслідування *proprio motu)*, що полягає в наявності «розумної підстави для провадження». У МКС цей стандарт витлумачено як «розумне обґрунтування переконання, що злочин, який підпадає під юрисдикцію Суду, був вчинений або вчиняється».

Під час стадії затвердження обвинувачення, відповідно до ст. 61(5) Статуту МКС, «прокурор повинен підтримувати кожен пункт обвинувачення доказами, що є достатніми для встановлення істотних підстав вважати, що ця особа вчинила злочин, в якому її обвинувачують». Згідно ст. 61(7) Статуту МКС, Палата досудового провадження «за підсумками слухання визначає, чи наявні достатні докази для встановлення істотних підстав вважати, що ця особа вчинила кожний зі злочинів, в яких її обвинувачують». Поріг для підтвердження обвинувачень («істотні підстави», стаття 61 (7) Статуту) нижчий, ніж для засудження («поза розумним сумнівом», стаття 66 (3) Статуту) і може бути задоволений до закінчення слідства.

Стандарт «поза розумним сумнівом» є найвищим стандартом доказування. Однак стандарт «поза розумним сумнівом» має бути застосований не до кожного факту, а «тільки до фактів, які становлять елементи злочину та форми відповідальності обвинуваченого. Апеляційна палата МКС підкреслила, що слід проводити чітке розмежування між фактами, що становлять елементи злочину та виду відповідальності, і будь-яким іншим набором фактів, представлених різними видами доказів»; лише перші мають бути встановлені «поза розумним сумнівом». Якщо фактичний висновок ґрунтується на висновку, зробленому на основі непрямих доказів, такий висновок встановлюється поза розумним сумнівом лише в тому випадку, якщо це був єдиний розумний висновок, який можна було зробити на основі доказів.

Список використаних джерел:

1. The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary / Otto Triffterer and Kai Ambos (eds.), Third Edition, C.H. Beck/Hart/Nomos, München/Oxford/Baden-Baden, 2016. 2352 p.

2. Situation in the Democratic Republic of the Congo. ICC. Case No.: ICC-01/04-440. OPCD appeal brief on the "Decision on the Requests of the OPCD on the Production of Relevant Supporting Documentation Pursuant to Regulation 86(2)(e) of the Regulations of the Court and on the Disclosure of Exculpatory Materials by the Prosecutor", 4 February 2008. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-440

3. Prosecutor v. Dominic Ongwen. ICC. Case No. ICC-02/04-01/15. Trial Judgment, 04 February 2021. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/04-01/15-1762-red

4. Situation in the Islamic Republic of Afghanistan. ICC. Case No.: ICC-02/17-33. Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the Authorisation of anInvestigation into the Situation in the Islamic Republic of Afghanistan, 12 April 2019. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/17-33

5. Prosecutor v J. Gombo. ICC. Case No. ICC-01/05-01708. Fourth Decision on Victims' Participation, 12 December 2008. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2008_07861.PDF

6. Situation in the Democratic Republic of the Congo. Prosecutor v Dyilo. Case No. ICC-01/04-01/06. Judgment on the Prosecutor's appeal against the decision of Pre-Trial Cham-

ber I entitled "Decision Establishing General Principles Governing Applications to Restrict Disclosure pursuant to Rule 81 (2) and (4) of the Rules of Procedure and Evidence", 13 October 2006. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-568

7. Stahn C. *The Law and Practice of the International Criminal Court*, 2015. Oxford: OUP. 840 p. DOI: https://doi.org/10.1093/law/9780198705161.001.0001

8. Defense Perspectives on International Criminal Justice / Editor: Collen Rohan, Gentian Zyberi. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 626 p. URL: https://doi.org/10.1017/9781316091623

9. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu and Narcisse Arido. ICC. Case No. ICC-01/05-01/13. Public Redacted Version of Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, 19 October 2016. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/13-1989-red

10. Prosecutor v. Ngudjolo Chui. ICC. Case No. ICC-01/04-02. Joint Dissenting Opinion of Judge Ekaterina Trendafilova and Judge Cuno Tarfusser (Annex A tho the Apeal Chamber Judgment), 27 February 2015. URL: http://www.legal-tools.org/doc/45f67c/pdf/

11. *Prosecutor v. Bosco Ntaganda. ICC. Case No.* ICC-01/04-02/06. Judgment, 08 July 2019. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2359

12. Prosecutor v. Germain Katanga. ICC. Case No.: ICC-01/04-01/07. Judgment pursuant to article 74 of the Statute, 07 March 2014. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3436-teng

13. Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui. ICC. Case No: ICC-01/04-02. Judgment pursuant to article 74 of the Statute, 18 December 2012. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/12-3-teng

14. Prosecutor v. Mathieu Ngudjolo Chui. ICC. Case No: ICC-01/04-02. Judgment on the Prosecutor's appeal against the decision of Trial Chamber II entitled «Judgment pursuant to article 74 of the Statute», 07 April 2015,. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/12-271-corr

15. Prosecutor v. Germain Katanga. ICC. Case No.: ICC-01/04-01/07. Decision on Sentence pursuant to article 76 of the Statute, 23 May 2014, para.34. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3484-teng-0

16. Prosecutor v. Bosco Ntaganda. ICC. Case No.: ICC-01/04-02/06. Sentencing judgment, 07 November 2019. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2442

17. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. ICC. Case No.:ICC-01/04-01/06. Dissenting opinion of Judge Anita Ušacka (Appeal Judgment), 01 December 2014. URL: https://www.legal-tools.org/doc/df4480/pdf

18. Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Aimé Kilolo Musamba, Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Fidèle Babala Wandu and Narcisse Arido. ICC. Case No.: ICC-01/05-01/13. Public Redacted Judgment on the appeals of Mr Jean-Pierre Bemba Gombo, Mr Aimé Kilolo Musamba, Mr Jean-Jacques Mangenda Kabongo, Mr Fidèle Babala Wandu and Mr Narcisse Arido against the decision of Trial Chamber VII entitled «Judgment pursuant to Article 74 of the Statute», 08 March 2018. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/05-01/13-2275-red

19. Prosecutor v. Bosco Ntaganda. Case No.: ICC-01/04-02/06, Public Redacted Version of Addendum to the Reparations Order of 8 March 2021, 14 July 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2858-red

20. Zappalà S. Human rights in international criminal proceedings. Oxford: Oxford University Press, 2003. 312 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

МАРЧЕНКО Р. В.,
аспірант кафедри морського
та міжнародного права
(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 341.1:37.014
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.43

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

У статті досліджується історичний розвиток міжнародного співробітництва в освітній сфері з акцентом на правові механізми, що регулюють цей процес.

Проведено аналіз ключових міжнародних правових актів, які заклали основу для освітньої співпраці, зокрема Статуту Організації Об'єднаних Націй, конвенцій ЮНЕСКО, таких як Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в європейському регіоні 1997 року, та Болонської декларації 1999 року.

Зазначено, що перші спроби правового регулювання освітнього співробітництва з'явилися на початку XX століття, коли міжнародне право почало формувати рамки для стандартизації освіти та обміну знаннями.

Підкреслюється ключова роль ЮНЕСКО та Ради Європи у створенні правових механізмів для забезпечення академічної мобільності, гармонізації освітніх стандартів і підвищення доступності освіти.

Розглянуто еволюцію правових підходів до організації міжнародних освітніх програм, таких як Erasmus і Fulbright, та виявлено проблемні аспекти їх правового забезпечення, зокрема колізії у визнанні кваліфікацій і захисті інтелектуальної власності в освітніх ініціативах.

Обговорюються сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією освіти, нерівним доступом до освітніх ресурсів і необхідністю адаптації правових норм до нових технологій, таких як онлайн-навчання та штучний інтелект.

Наголошується на важливості вдосконалення міжнародних правових рамок для підтримки інклюзивного та сталого освітнього співробітництва в умовах глобалізації. Війни та збройні конфлікти призводять до руйнування шкіл та освітніх закладів, що унеможливлює проведення навчання. Велика кількість дітей біженців та переміщених осіб залишається без доступу до освіти, оскільки приймаючі країни часто не мають ресурсів для інтеграції цих дітей у свої освітні системи.

Зроблено висновок, що сучасні реалії, включаючи технологічний прогрес і зростання глобальних освітніх ініціатив, вимагають перегляду та уточнення правових норм для забезпечення ефективного міжнародного співробітництва в освіті, що відповідає викликам XXI століття.

Ключові слова: *міжнародне співробітництво, освіта, міжнародне право, ЮНЕСКО, Болонський процес, академічна мобільність.*

Marchenko R. V. Historical development of international cooperation in the field of education

The article examines the historical development of international cooperation in education, with an emphasis on the legal mechanisms that regulate this process.

The article analyzes key international legal acts that laid the foundation for educational cooperation, in particular the Charter of the United Nations, UNESCO

conventions, such as the 1997 Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region, and the 1999 Bologna Declaration.

It is noted that the first attempts at legal regulation of educational cooperation appeared at the beginning of the 20th century, when international law began to form a framework for the standardization of education and the exchange of knowledge.

The key role of UNESCO and the Council of Europe in creating legal mechanisms to ensure academic mobility, harmonization of educational standards, and increasing accessibility to education is emphasized.

The evolution of legal approaches to the organization of international educational programs, such as Erasmus and Fulbright, is examined, and problematic aspects of their legal support are identified, in particular, conflicts in the recognition of qualifications and the protection of intellectual property in educational initiatives.

The article discusses current challenges related to the digitalization of education, unequal access to educational resources, and the need to adapt legal norms to new technologies, such as online learning and artificial intelligence.

The importance of improving the international legal framework to support inclusive and sustainable educational cooperation in the context of globalization is emphasized. Wars and armed conflicts lead to the destruction of schools and educational institutions, which makes it impossible to conduct education. A large number of refugee and displaced children remain without access to education, as host countries often lack the resources to integrate these children into their education systems.

It is concluded that modern realities, including technological progress and the growth of global educational initiatives, require a review and clarification of legal norms to ensure effective international cooperation in education that meets the challenges of the 21st century.

Key words: *international cooperation, education, international law, UNESCO, Bologna process, academic mobility.*

Вступ. Міжнародне співробітництво в освітній сфері відіграє ключову роль у формуванні глобального освітнього простору, сприяючи обміну знаннями, гармонізації стандартів і зміцненню культурного взаєморозуміння між народами. Цей процес значною мірою регулюється нормами міжнародного права, які забезпечують правові рамки для укладання угод, створення міжнародних організацій і реалізації програм, спрямованих на розвиток освіти. Від античних часів, коли обмін знаннями відбувався через неформальні контакти вчених, до сучасних глобальних ініціатив, таких як Болонський процес чи програми ЮНЕСКО, міжнародне право відігравало і продовжує відігравати визначальну роль у формуванні структури та принципів освітньої співпраці. Міжнародні договори, конвенції та угоди, такі як Конвенція про визнання кваліфікацій вищої освіти в європейському регіоні (Лісабонська конвенція 1997 року), стали основою для стандартизації освіти та забезпечення академічної мобільності.

У XXI столітті, з появою цифрових технологій і глобалізацією, правові механізми стали ще більш важливими для врегулювання таких питань, як доступ до онлайн-освіти, захист інтелектуальної власності в освітніх програмах і координація діяльності міжнародних організацій. Метою цієї статті є аналіз історичного розвитку міжнародного співробітництва в освіті з акцентом на еволюцію правових норм, які регулюють цей процес, від перших спроб формалізації до сучасних викликів, пов'язаних із цифровізацією та інклюзивністю освіти.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження еволюції поняття агресії у міжнародному праві, аналіз ключових етапів його розвитку, міжнародних документів і сучасних викликів, пов'язаних із його застосуванням.

Результати дослідження. Міжнародне співробітництво в освіті є важливим інструментом для обміну знаннями, культурними цінностями та інноваційними підходами до навчання. Воно сприяє підвищенню якості освіти, забезпеченню рівного доступу до неї та зміцненню взаєморозуміння між народами. Ця стаття розглядає історичний розвиток міжнародного співробітництва в освіті, від його витоків у давнину до сучасних глобальних ініціатив, підкріплений аналізом ключових етапів та організацій, які сформували сучасний освітній ландшафт.

Історія міжнародного співробітництва в освіті бере свій початок ще в античні часи, коли філософи Стародавньої Греції та Риму, такі як Платон і Аристотель, обмінювалися ідеями через подорожі та листування. У середньовіччі європейські університети, зокрема Болонський і Паризький, стали осередками міжнародного обміну, залучаючи студентів і викладачів з різних країн [1]. Монастирі також відігравали важливу роль, сприяючи обміну текстами та знаннями між регіонами. Цей період заклав основи для академічної мобільності, коли студенти подорожували Європою в пошуках знань.

Ранні початки формування ідей доступу до освіти та співпраці в цій сфері сформувався в кінці XIX – початку XX ст. Цей етап характеризується початком транснаціональних обмінів у сфері освіти через світові виставки та міжнародні конференції, що стали першими платформами для обміну освітніми ідеями та практиками. Освіта в цей період розглядалася як інструмент для подолання національних упереджень і зміцнення культурного обміну, хоча її розвиток залишався значною мірою зосередженим на національних інтересах, що відображає так званий «методологічний націоналізм» [2]. Цей період заклав основу для майбутньої інституціоналізації міжнародного співробітництва, зокрема через діяльність Ліги Націй, яка стала першим міжнародним органом, що звернув увагу на інтелектуальну співпрацю.

Одним із перших значних кроків стало проведення Світової виставки в Лондоні 1851 року, де освітні стенди та конференції представили інноваційні методи навчання з різних країн, таких як Франція, Німеччина та Велика Британія [3]. Ця подія продемонструвала потенціал міжнародного обміну знаннями, хоча її фокус був більше на промислових та технологічних досягненнях. Подальший розвиток настав із Віденською світовою виставкою 1873 року, де освітня тематика розширилася, включаючи обговорення системи масової освіти та підготовки вчителів [4]. Ці заходи сприяли формуванню ідей про освіту як засобу соціального прогресу, хоча їхній вплив залишався обмеженим національними рамками.

Отже, у XIX столітті, з розвитком національних освітніх систем і промислової революції, міжнародне співробітництво почало набувати більш структурованого характеру. Колоніальні імперії, такі як Британська та Французька, створювали освітні програми в колоніях, що, попри експлуататорський характер, сприяло обміну освітніми практиками [5]. Водночас з'явилися перші товариства для обміну науковими знаннями, а міжнародні виставки демонстрували досягнення в освіті та науці, що стало важливим кроком до формалізації співпраці.

У кінці XIX – на початку XX століття почали з'являтися більш структуровані ініціативи. Наприклад, Міжнародний конгрес з технічної освіти 1891 року в Парижі став одним із перших форумів, де обговорювалися стандарти професійної підготовки, залучаючи делегатів із Європи та США [6]. Цей період також ознаменувався зростанням інтересу до порівняльного аналізу освітніх систем, що стало основою для майбутніх досліджень у сфері порівняльної педагогіки.

Заснування Ліги Націй у 1919 році після Першої світової війни стало важливим поворотним моментом. У 1921 році Ліга створила Комітет з інтелектуальної співпраці, який сприяв обміну вчителями, студентами та освітніми програмами між країнами [7]. Хоча діяльність цього комітету була обмежена через слабкість Ліги та політичні конфлікти, вона заклала підґрунтя для створення ЮНЕСКО після Другої світової війни. Цей етап відображає перехід від ізольованих національних систем до перших спроб міжнародної координації, хоча освіта залишалася інструментом для зміцнення національної ідентичності та економічного розвитку.

Після Першої світової війни міжнародне співробітництво в освіті почалося з Ліги Націй (1921 р.), яка створила Комітет з інтелектуальної співпраці для просування культурного обміну [8]. У 1925 р. засновано International Bureau of Education (IBE) у Женеві для збору даних про освітні системи та сприяння обміну знаннями [9].

XX століття стало переломним етапом завдяки інституціоналізації міжнародного співробітництва. У 1945 році створено ЮНЕСКО, яка стала головним координатором міжнародних освітніх ініціатив [10]. Організація започаткувала програми, спрямовані на підвищення грамотності та забезпечення рівного доступу до освіти, зокрема ініціативу «Освіта для всіх» [10].

В умовах глобалізації і зростаючої взаємозалежності держав, міжнародно-правове регулювання права на освіту набуває особливого значення, оскільки воно сприяє гармонізації підходів до забезпечення доступу до якісної освіти на національному рівні.

Основними документами, які закладають фундамент міжнародно-правового регулювання права на освіту, є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про права дитини, а також інші акти, розроблені міжнародними організаціями, такими як ООН, ЮНЕСКО та Рада Європи. Ці документи визначають обов'язки держав щодо створення умов для доступу до освіти, недискримінації та сприяння розвитку освітніх систем.

Ю. М. Бисага робить висновок, що зазначені міжнародні договори встановили мінімальні стандарти права на освіту, які держава повинна забезпечити. Між правом на освіту, яке вперше було закріплено на міжнародному рівні у Загальній декларації прав людини, та людською гідністю та цінністю людської особистості існує зв'язок. Одним із критеріїв визначення ступеня дотримання прав людини міжнародне співтовариство визначає також забезпечення в усьому світі фундаментального права людини на освіту. Міжнародні стандарти права на освіту були вплетені в конституції держав, зокрема, усіх держав-членів Ради Європи, і отримали свій подальший розвиток у конституційному законодавстві [11, с. 306].

У другій половині XX століття академічна мобільність стала ключовим елементом співпраці. Програми, такі як Fulbright 1946 р. у США [12] та Erasmus 1987 р. у Європі [13], відкрили можливості для обміну студентами й викладачами, сприяючи культурному обміну та формуванню глобальної академічної спільноти. Під час холодної війни освіта стала ареною ідеологічної боротьби: СРСР надавав стипендії студентам з країн, що розвиваються, для навчання в радянських вишах, тоді як США запускали програми, такі як Peace Corps, для підтримки освіти в країнах третього світу [14, p. 14].

Проаналізуємо більш детально основні міжнародні документи, які регламентують право на освіту. Так, Загальна декларація прав людини 1948 р. у ст. 26 закріплює право кожної людини на освіту [15]. Цей документ передбачає, що освіта повинна бути безкоштовною, хоча б на початкових стадіях, і має бути обов'язковою. Загальна декларація також підкреслює, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості та зміцнення поваги до прав людини і основних свобод.

Зі зростанням країн, що розвиваються, співпраця перейшла до інвестицій в освіту як інструмент економічного зростання. UNESCO організувала регіональні конференції (наприклад, Карачі 1959 р., Аддис-Абеба 1961 р.) для встановлення освітніх цілей, таких як універсальна первинна освіта [16]. Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в освіті 1960 р. стала першим міжнародним інструментом для рівного доступу. Цей період включав деколонізацію, де освіта слугувала інструментом національного будівництва.

У 1966 році приймається Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. У статті 13 цього пакту детально викладено право на освіту та обов'язки держав щодо його забезпечення [17]. Документ передбачає поступове впровадження безкоштовної середньої та вищої освіти і вимагає від держав забезпечення доступності, прийнятності, адаптивності та якості освіти.

Наступним актом в цій сфері стала Конвенція про права дитини 1989 р. Стаття 28 цієї конвенції закріплює право кожної дитини на освіту та зобов'язує держави-учасниці зробити

освіту доступною і безкоштовною на початковому рівні, а також сприяти розвитку середньої і вищої освіти. Стаття 29 підкреслює, що освіта має бути спрямована на розвиток поваги до прав людини, культурної ідентичності та довкілля [18].

Заслуговує на увагу і Конвенція ЮНЕСКО з подолання дискримінації в освіті 1960 р. Ця конвенція забороняє будь-які форми дискримінації в освіті, зокрема дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [19]. Вона вимагає від держав забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх громадян.

У XXI столітті глобалізація та цифровізація радикально змінили міжнародне співробітництво в освіті.

Сучасна освіта неможлива без використання цифрових технологій, але багато країн стикаються з проблемами у цій сфері. Брак доступу до інтернету та цифрових технологій обмежує можливості для онлайн-навчання, особливо у віддалених і сільських районах. Для багатьох сімей вартість комп'ютерів і смартфонів є непідйомною, що позбавляє їхніх дітей доступу до цифрових ресурсів. Вчителі потребують навчання та ресурсів для ефективного використання новітніх технологій у навчальному процесі [20, с. 298].

Онлайн-платформи, такі як Coursera, edX і Khan Academy, зробили освіту доступною для студентів у всьому світі. Болонський процес гармонізував європейську вищу освіту, забезпечуючи порівнянність дипломів і сприяючи мобільності. Міжнародні рейтинги, такі як QS World University Rankings і Times Higher Education, стимулюють конкуренцію між університетами та сприяють підвищенню стандартів [21]. Водночас сучасне співробітництво стикається з викликами, такими як нерівний доступ до освіти, мовні бар'єри та фінансові обмеження. Нові технології, зокрема штучний інтелект і віртуальна реальність, відкривають перспективи для створення спільних онлайн-курсів і міжнародних консорціумів університетів.

Право на освіту є основоположним і невід'ємним правом кожної людини, але на практиці його реалізація часто стикається з численними перешкодами. Ці виклики можуть бути зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, що впливають на здатність держав забезпечити доступ до якісної освіти. Розглянемо більш детально основні виклики, з якими стикаються держави та міжнародна спільнота.

Висновки. Конфлікти та політична нестабільність становлять серйозну загрозу для освітніх систем. Війни та збройні конфлікти призводять до руйнування шкіл та освітніх закладів, що унеможливлює проведення навчання. Велика кількість дітей біженців та переміщених осіб залишається без доступу до освіти, оскільки приймаючі країни часто не мають ресурсів для інтеграції цих дітей у свої освітні системи. Постійні загрози насильства та терористичних атак можуть змушувати дітей та вчителів залишатися вдома, що позбавляє їх можливості відвідувати школу. З такими викликами стикається сьогодні Україна.

Соціальні та економічні нерівності також впливають на доступ до освіти. Діти з бідних сімей змушені працювати, щоб допомогти родині, через що не можуть відвідувати школу. У багатьох сільських та віддалених районах бракує підручників, комп'ютерів, інтернет-з'єднання та основних умов для навчання. Деякі групи населення, зокрема етнічні та мовні меншини, можуть зазнавати дискримінації та стигматизації, що обмежує їхній доступ до якісної освіти.

Міжнародне співробітництво в освіті еволюціонувало від неформального обміну знаннями в античності до структурованих глобальних ініціатив сьогодення. Ми пропонуємо поділити розвиток міжнародного співробітництва в освітній сфері на шість основних етапів на основі хронологічних, ідеологічних та інституційних змін. Класифікація враховує перехід від ранньої координації, після Першої світової війни, до глобальних цілей сталого розвитку XXI ст., з акцентом на ключові організації. Так, завдяки діяльності ЮНЕСКО, програм обміну, таких як Erasmus і Fulbright, та розвитку цифрових технологій, освіта стала потужним інструментом для об'єднання культур і народів. У майбутньому співпраця в освіті продовжуватиме розвиватися, сприяючи створенню інклюзивного та інноваційного глобального суспільства.

Список використаних джерел:

1. International and Comparative Education / ed. By Mundy, K.. Canadian Scholars' Press, 2013. 416 p.
2. King K. Methodological Nationalism and International Education Research: A Critical Review. Comparative Education Review. 2007. № 51(3). P. 345–369.
3. Mundy K. International Organizations and Educational Policy: The Case of the World's Fairs. International Journal of Educational Development. 1999. № 19(2). P. 123–137.
4. Steiner-Khamsi G. The Global Politics of Educational Borrowing and Lending. Teachers College Record. 2004. № 106(4). P. 789–812.
5. Altbach P.G., Knight J. The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities. Journal of Studies in International Education. 2007. № 11(3-4). P. 290–305.
6. Noah H. J., Eckstein M. A. The Politics of Comparative Education. London: Macmillan, 1992.
7. League of Nations Archives. Report of the Committee on Intellectual Cooperation. Geneva: League of Nations Publications, 1921. URL: https://libraryresources.unog.ch/lonintellectualcooperation/ICIC (дата звернення: 29.09.2025).
8. History of the Education Sector. URL: https://en.unesco.org/themes/education/about-us/history (дата звернення: 29.09.2025).
9. History – International Bureau of Education. URL: https://www.ibe.unesco.org/en/about-us/history (дата звернення: 29.09.2025).
10. Education for All Global Monitoring Report. UNESCO, 2020. URL: https://unesco.org/education (дата звернення: 29.09.2025).
11. BysagaYu.M. The right to education: international standards and their influence on the constitutional legislation of the member states of the Council Of Europe. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2023. Вип. 79. С. 303–307.
12. History of the Fulbright Program. Fulbright Program, 2023. URL: https://fulbrightprogram.org (дата звернення: 29.09.2025).
13. Erasmus+ Programme Guide. European Commission, 2023. URL: https://erasmus-plus.ec.europa.eu (дата звернення: 29.09.2025).
14. Varghesет N. V. Globalization of Higher Education and Cross-Border Student Mobility. Paris: UNESCO International Institute for Educational Planning, 2008. 29 p.
15. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.09.2025).
16. The History and Future of International Cooperation in Education. URL: https://www.researchgate.net/publication/283106094_The_history_and_future_of_international_cooperation_in_education (дата звернення: 29.09.2025).
17. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 29.09.2025).
18. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 29.09.2025).
19. Конвенція з подолання дискримінації в освіті від 14.12.1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 29.09.2025).
20. Марченко Р.В. Міжнародно-правове регулювання права на освіту. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2024. Вип. 86. С. 294–299.
21. Methodology and Impact. QS World University Rankings, 2025. URL: https://www.topuniversities.com (дата звернення: 29.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

РЕБКАЛО М. М.,
кандидат наук з державного управління,
доцент,
доцент кафедри права,
філософії та політології
(Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка)

УДК 341.1/.8:342.7
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.44

ПРИНЦИПИ ТА УМОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

У статті розглянуто міжнародно-правові принципи та умови застосування інституту обмеження прав і свобод людини, а також обґрунтовується теза, що цей процес врегульовано міжнародними актами, які прийняті універсальними та регіональними міжнародними організаціями. Сучасна світова практика засвідчує постійне зростання військових конфліктів міжнародного характеру та надзвичайних ситуацій, що є однією з першопричин застосування обмежень прав і свобод людини. Розкрито зміст принципів, на основі яких функціонує міжнародний інститут обмеження прав і свобод людини. Серед розглянутих принципів виділені: верховенство права, законність, демократизм, недискримінація, пропорційність, доцільність, комунікація, моральність. Для цих принципів характерні такі ознаки, як нормативність, визнаність суб'єктами міжнародних правовідносин у якості загальнообов'язкових, вони взаємопов'язані, але не підпорядковані один одному, спрямовані на отримання конкретного результату. У статті проведено міжнародно-правовий аналіз умов реалізації інституту обмеження правами людини та здійснено їх опис. Найбільш характерними серед них є: виникнення війни, надзвичайної ситуації або введення воєнного стану у країні; реальність та гострота загрози для населення чи правопорядку країни; права людини можуть бути обмежені задля збереження загального добробуту та особистої безпеки в межах та обсягу передбаченого лише в демократичному суспільстві; обмеження не повинні створювати умови для виникнення дискримінації прав і свобод людини; необхідність збереження здоров'я, моральності та забезпечення прав і свобод при виникненні різних форс-мажорних обставин; існують умови, що стосуються окремих обмежень прав людини. Встановлено, що обмежувальні заходи конкретні й можуть тимчасово зачіпати тільки деякі права та свободи людини.

Ключові слова: *людина, права та свободи, міжнародні організації, міжнародно-правові акти, обмеження, обмежувальні заходи, інститут обмеження прав людини, умови обмежень, принципи обмежень.*

Rebkalo M. M. Principles and conditions of restriction of human rights and freedoms: international legal review

The article examines the international legal principles and conditions for the application of the institution of restrictions on human rights and freedoms, and also substantiates the thesis that this process is regulated by international acts adopted by universal and regional international organizations. Modern world practice shows the constant growth of international military conflicts and emergency

situations, which is one of the root causes of the application of restrictions on human rights and freedoms. The content of the principles on the basis of which the international institution of restrictions on human rights and freedoms functions is revealed. Among the principles considered, the following are highlighted: the rule of law, legality, democracy, non-discrimination, proportionality, expediency, communication, morality. These principles are characterized by such features as normativity, recognition by subjects of international legal relations as generally binding, they are interconnected, but not subordinate to each other and aimed at obtaining a specific result. The article provides an international legal analysis of the conditions for the implementation of the institution of restrictions on human rights and their description. The most characteristic of them are: the occurrence of war, an emergency situation or the introduction of martial law in the country; a real threat to the population or the law and order of the country; human rights may be restricted in order to preserve general well-being and personal security within the limits and scope provided for only in a democratic society; restrictions should not create conditions for discrimination against human rights and freedoms; the need to preserve health, morality and ensure rights and freedoms in the event of various force majeure circumstances; there are conditions relating to individual restrictions on human rights. It has been established that restrictive measures are specific and can affect only some human rights and freedoms.

Key words: *human, rights and freedoms, international organizations, international legal acts, restrictions, restrictive measures, the institution of restriction of human rights, conditions of restrictions, principles of restrictions.*

Вступ. Права і свободи людини є основною цінністю населення нашої планети, адже призвані забезпечити нормальні умови для життєдіяльності кожної людини. У міжнародному праві права людини відіграють важливу роль, оскільки на їх підставі вводяться стандарти та механізми захисту, яких повинні дотримуватись усі держави. Більшість статей Загальної декларації про права людини визнають права та свободи фундаментальними та невідчужуваними, що підтверджує їх високу значимість та непорушність [1]. Слід зазначити, що міжнародному праву відомий інститут обмеження прав і свобод людини, який хоча й тимчасово, але може зачіпати деякі складові правового статусу особистості, такі як її безпека, свобода й інші. Оскільки функціонування даного інституту безпосередньо пов'язано з захистом прав і свобод людини, тому проблеми пов'язані з його застосуванням постійно досліджуються багатьма представниками міжнародної наукової думки, юристами та політиками. Не залишаються ці питання поза увагою й українських науковців. Зокрема, таку тематику розробляли Желєзов О.Є., Кузнецова З.В., Костенко І.В., Мерник А.М., Рябовол Л.Т., Радченко Я.М., Семещук А.І., Серватюк Л.В., Стрекалов А.Є., Продивус С.В. Фігель Ю.О. та інші, які зробили вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики. Загалом же усі вони визнають, що обмеження прав і свобод може розглядатися як тимчасовий захід, обумовлений винятковими обставинами і передбачені в правових актах міжнародного та національного рівня. Однак виникнення у різних регіонах нашої планети великих та малих збройних конфліктів (в середньому щороку їх кількість варіює від 4 до 6, іноді й більше), інших форс-мажорних проявів, що можуть спричиняти потребу в обмеженні прав і свобод людини, вимагають нових поглядів на деякі сторони окресленої тематики. Упродовж цього актуальними на думку автора є питання, які пов'язані із принципами побудови та умовами реалізації інституту обмеження прав і свобод людини.

Постановка завдання. На підставі огляду чинних міжнародних актів універсального й регіонального характеру проаналізувати принципи та визначити й описати умови застосування міжнародного інституту обмеження прав та свобод людини.

Результати досліджень. Міжнародний правовий інститут обмеження прав і свобод людини – це система норм права, на підставі яких може тимчасово вводитися обмеження

прав та свобод особистості. Як показує міжнародна практика його застосування може бути спричинено різними об'єктивними обставинами. Він функціонує відповідно до певних міжнародних принципів й реалізується при виникненні конкретних умов, що знайшли своє відображення у чинних міжнародно-правових актах, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) та іншими регіональними міжнародними організаціями.

Так, «Загальна декларація прав людини» є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (1948 р.), яка містить широкий перелік громадянських, політичних, соціально-економічних, культурних прав і свобод. Вона встановлює й обов'язки, але лише перед таким суспільством, в якому можливий вільний і повний розвиток особистості. Разом з тим цей документ не виключає введення обмежень для правового статусу людини, які можуть бути застосовані при умові дотримання поваги до її прав і свобод. Така лімітація повинна відповідати справедливим вимогам людської моралі, громадського порядку, загального добробуту й які притаманні тільки демократичному суспільству. Обмеження прав і свобод у жодному разі не повинні суперечити цілям та принципам ООН (ст.29) [1].

Прийняття ООН «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (1966 р.) в першу чергу було обумовлено потребою введення міжнародного стандарту до певної групи прав і свобод людини, наприклад право на життя, право на свободу, рівність прав чоловіків і жінок, особиста недоторканність й багато інших. Водночас в цьому Пакті передбачено відступ від зобов'язань у разі виникнення ситуації загрозливої для життя і здоров'я людей. Упродовж цього зазначено, що такі обмеження не повинні створювати умови для виникнення дискримінації осіб на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження**.** Наприклад, у п. 3 ст. 18 зазначено, що «Свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб». Держава, яка застосовує право відступу від зобов'язань, повинна негайно інформувати інші країни-учасниці цього Пакту та керівні органи ООН, вказавши про причини, що спонукали до прийняття такого рішення та які саме положення підлягали звуженню (ст. 4) [2].

«Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (далі – «Сіракузькі принципи») прийняті Економічною і Соціальною Радою ООН у 1984 році. Цей документ роз'яснює зміст деяких положень зазначеного Пакту. Так, у Розділі І викладено загальні вимоги до тлумачення підстав та їх змісту при застосуванні обмежень. Наприклад, громадська безпека означає захист від загрози для життя, фізичного здоров'я людей або попередження виникнення шкоди їхньому майну, обмеження не повинні бути реалізовані шляхом неконкретних чи свавільних локалізацій (п. 34). Розділ ІІ містить підстави відступу від прав людини у зв'язку з надзвичайним станом. «Сиракузькі принципи» допускають лише такі обмеження прав людини, які визначені положеннями «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (п. 1) [3].

«Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод» (1950 р.) поряд з комплексом захисних заходів щодо прав і свобод людини містить у собі деякі підстави їх обмеження. Так, під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю людей, кожна країна-учасниця Ради Європи має право вживати заходів відступу від її зобов'язань, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом (ст. 15). Так, у ст.ст. 8–11 та ст. 18 вказано, що будь-які обмеження прав і свобод громадян допустимі лише тому разі й у тою мірою, у яких вони передбачені законодавством конкретної держави й відповідають нормам міжнародного права [4].

«Європейська соціальна Хартія» (1961р.) – це регіональний міжнародний договір у сфері захисту соціально-економічних прав особистості. Разом з тим в ній містяться положення, які допускають обмеження деяких прав і свобод людини. Так у п. 1 ст. 30 Хартії зазначено «під час війни чи іншого надзвичайного стану загрозливого для життя нації Висока Договірна Сторона може вживати заходів щодо відступу від своїх зобов'язань…

тільки такою мірою, якою це обумовлено надзвичайністю обставин при тому, що такі заходи є несумісними з її іншими зобов'язаннями з міжнародного права» [5]. Заслуговує уваги, на думку автора те, що в цій Хартії не має норм з недопущення дискримінації, а остання в умовах реалізації соціально-економічних прав і свобод може негативно вплинути на їх повноту та обсяг й тому можна констатувати факт про присутність у цьому документі правової прогалини.

«Африканська Хартія Прав Людини і Народів» була прийнята у 1981 році. Вона є найважливішим регіональним документом, що містить значний масив прав і свобод людини, на підставі яких функціонує африканська система захисту прав людини. ООН в своїх заявах неодноразово наголошувала, що ця Хартія є одним із небагатьох чинних міжнародних документів, в якому мінімізовано підстави обмеження прав і свобод людини. Однак Африканська комісія з прав людини та народів у звітах за період з 2019 по 2022 роки акцентувала увагу на допущені порушення прав людини в деяких країнах цього континенту з причини виникнення COVID-19. В основному вони торкнулися права на освіту, на здоров'я, на харчування. Є у Хартії й нормативні приписи з відступу від зобов'язань. Так у п. 2, ст. 12 вказано, що право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, а також повертатися до своєї країни може обмежуватися виключно на законних підставах і з метою охорони державної безпеки, правопорядку, здоров'я чи моральності населення [6].

«Американська Конвенція про Права Людини» (1969 р.) гарантує комплекс особистих прав таких як, право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд й інші. Вона забороняє тортури, рабство, примусову працю та будь-яку дискримінацію. Поряд з цим у Главі IV «Зупинення дії гарантій, тлумачення та застосування» розміщено норми, які слугують підставою для введення обмежувальних заходів. Серед них слід назвати: по-перше країна-учасниця може відступати від своїх зобов'язань внаслідок війни інших надзвичайних обставин, які створюють загрозу її суверенітету; по-друге, обмеження повинні формуватися виключно до національного закону, яким затверджується необхідна система заходів протидії небезпекам; по-третє, при використанні відступу від зобов'язань країна повинна інформувати про це інших членів Організації Американських Держав [7].

«Арабська Хартія Прав Людини» (1994 р.) – це одна із перших, серед арабських країн угод, яка встановила універсальність, неподільність, взаємозалежність, взаємопов'язок прав і свобод. Однак Хартія містить й умови обмеження прав людини, а саме: введення надзвичайного стану, з причини виникнення загрози для життя людей з подальшим інформуванням про це країни-учасниці (пункти 1, 3 ст. 4); підлягають обмеженню, передбачені ст. 24 деякі права людини задля збереження державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення; свобода віросповідання, переконань, вираження думок та право на свободу можуть обмежуватися згідно закону, який притаманний лише демократичному суспільству (п. 2, ст. 30; п. 2, ст. 32; п. 2, ст. 35) [8].

«Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (1995 р.) розроблені групою експертів у галузі міжнародного права, національної безпеки та прав людини, за сприяння Центру прикладних правових досліджень при Вітватерсрандському університеті Південно-Африканської Республіки. Хоча вони й мають юридичного статусу, але застосовуються у міжнародній правовій практиці. Їх зміст відповідає Сіракузьким принципам й Паризьким мінімальним стандартам щодо прав людини у надзвичайних ситуаціях. У цьому документі є деякі підстави що стосуються інституту обмеження прав і свобод людини, а саме: обмеження встановлюються національним законом (принцип 1.1); обмеження варто впроваджувати з метою захисту національної безпеки (Принцип 1.2); обмежувальні заходи повинні відповідати демократичному суспільству (п. c, Принцип 1.3); інститут обмеження слід застосовувати згідно доказів, представлених урядом певної країни (п. d, Принцип 1); обмеження свободи вираження поглядів або свободи інформації мають бути обґрунтованими й базуватися на найменшому об'ємі обмежувальних заходів, які планується застосувати (Принцип 1.2); особи у відношенні до яких висунуто звинувачення у злочині, пов'язаного з посяганням на національну безпеку або на свободу

висловлювання думки, мають всі гарантії, які забезпечені міжнародним принципом верховенства права (Принцип 20) [9].

Зміст вищевикладеного, на думку автора дає можливість проаналізувати міжнародний інститут обмеження прав і свобод людини через призму міжнародних принципів, у відповідності до який він функціонує.

Верховенство права є наріжним принципом у концепції про права людини. У міжнародному праві цей принцип передбачає, що права людини мають бути захищені законом незалежно від прагнень держав. Стосовно введення обмежень він дозволяє ліквідувати різні суперечності, що можуть виникнути між правовим статусом людини та заборонами, так наприклад при тлумаченні понять «особиста свобода» та «обмежувальні заходи». Як принцип інституту обмеження прав людини він присутній у «Загальній декларації прав людини» (п. 3, ст. 29), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (Принцип 20) й інших документах.

Інститут обмеження права і свободи людини базується на принципі законності. Він закріплений у «Декларації про права людини (п. 2, ст. 29), «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (п. 1, ст. 4 та п. 3, ст. 18), «Сіракузьких принципах» (п.п. 15–18), «Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод» (п. 1, ст. 15) та інших. Принцип законності встановлює наступні вимоги щодо обмежень: вони не повинні суперечити міжнародним зобов'язанням та не бути необґрунтованим; норми-обмеження мають бути чітко викладені та доступні кожному; не допускати свавільного застосування обмежувальних заходів; мусять діяти в обмеженому часі та просторі й інше.

Принцип демократизму в контексті обмежувальних заходів знаходиться у «Загальній декларація з прав людини» (п. 2, ст. 29), «Сиракузьких принципах» (п.п. 19–21), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (п. c, Принцип 1). Держава, яка вводить обмеження, має продемонструвати, що ці обмеження не перешкоджають демократичному функціонуванню суспільства [3]. Тобто, обмежувальні заходи мають реалізовуватись виключно на демократичних засадах та мінімізувати негативні наслідки для прав та свобод людини.

Принцип недискримінації відображений у «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (п. 1 ст. 4), «Американській Конвекції про Права Людини» (п. 1, ст. 27), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (Принцип 4). Він створює механізм недопущення будь-якої відмінності у відносинах між особами або групами осіб, що здійснюються за ознакою раси, інвалідності, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, громадянства або соціального походження, свобод людини.

На основі принципу пропорційності здійснюється регулювання обсягу допустимих обмежень прав та свобод, залежно від об'єму загроз. Цей принцип відтворений у положеннях «Європейської конвенції про захист прав людини» (ст.ст. 8–11, 18), «Європейської соціальної Хартії» (п. 1, ст. 30), «Арабської Хартії Прав Людини» (п. 2, ст. 30), «Йоганнесбурзьких принципів «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (п. d, Принцип 1).

Доцільність як принцип міжнародного права також впливає на ефективність застосування інституту обмеження прав та свобод людини. Він міститься у положеннях «Арабської Хартії Прав Людини» (п. 2, ст. 32, п. 2, ст. 35), «Європейської конвенції про захист прав людини» (ст.ст. 8–11, 15, 18), «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (ст. 4) й інших. По своїй суті доцільність в процесі реалізації заходів відступу від зобов'язань дає можливість країнам або міжнародним організаціям вибирати з декількох можливих обмежень одне або декілька, але таких, які при певних умовах посприяють отриманню найкращого результату.

Принцип обов'язкової комунікації присутній у «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (ст. 4), «Американській Конвенції про Права Людини» (п. 1, ст. 27), «Арабській Хартії Прав Людини» (п. 3, ст. 4) й інших. Він означає, що держава-учасниця

певної міжнародної організації при застосуванні обмежувальних заходів повинна негайно інформувати про це інші держави-учасниці, а також керівні органи міжнародних організацій. При цьому необхідно вказуються причини, які викликали ведення таких обмежень, їх обсяг та терміни орієнтовного припинення.

Окремо слід сказати про принцип моральності. Він зайшов свій прояв майже в усіх розглянутих вище документах. Він є у «Загальній декларації з прав людини» (п. 2, ст. 29), «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (п. 3, ст. 18), «Сіракузьких принципах» (п.п. 27, 28), «Африканській Хартії Прав Людини і Народів» (п. 2, ст. 12), «Американській Конвенції про Права Людини» (п. 3, ст. 12 і п. 3, ст. 13), «Арабській Хартії Прав Людини» (ст. 24). Держава, яка використовує моральність в якості принципу обмеження прав людини, повинна відноситись до цього з високим ступень виваженості й показувати, що таке обмеження необхідне для збереження поваги до основних цінностей суспільства [3]. В умовах обмеження цей принцип враховує релігійні, культурні та інші традиції й звичаї населення країни.

Отже, інститут обмеження права і свободи людини базується на певних принципах міжнародного права, які закріплені в міжнародних договорах універсального та регіонального рівня. Цим принципам притаманна нормативність, визнаність суб'єктами міжнародних правовідносин у якості загальнообов'язкових, вони взаємопов'язані, але не підпорядковані один одному, спрямовані на отримання конкретного результату й інше. Слід зазначити, що перелік розглянутих у цій статті принципів не є вичерпним.

Огляд міжнародних актів в контексті їх впливу на формування міжнародного інституту обмеження прав і свобод людини дає підстави зазначити, що застосування останнього може здійснюватися при наявності певних умов. На думку автора, ці умови мають таке смислове наповнення.

По-перше, обмеження прав людини можуть бути застосовані лише при виникненні ситуації у країні на підставі якої може бути введено військовий чи надзвичайний стан.

По-друге, ризик виникнення суспільної небезпеки та загрози правопорядку певної країні допускає деякі локалізації прав людини за умови, що такі заходи не суперечать іншим її міжнародним зобов'язанням.

По-третє, обмеження прав людини, повинні відповідати засадам демократичного суспільства.

По-четверте, обмежувальні заходи можуть бути спричинені високим рівень небезпеки або гостроти загрози для населення.

По-п'яте, відступ від зобов'язань не повинен створювати умови для виникнення дискримінації прав і свобод людини.

По-шосте, обмеження прав і свобод людини можуть бути спричиненими нагальною потребою щодо забезпечення охорони здоров'я, моральності та прав та свобод осіб.

По-сьоме, існують умови, що стосуються окремих обмежень, наприклад заборона виїзду із країни, так у п. 2 ст. 12 «Африканської Хартії Прав Людини та Народів» зазначено, що право залишати свою країну може бути обмежене виключно на підставі закону і лише з метою охорони національної безпеки, правопорядку та моральності населення.

Висновки. Таким чином, по-перше сучасній міжнародно-правовій практиці притаманний інститут обмеження прав та свобод людини; по-друге, інститут обмеження прав і свобод людини базується на певних правових принципах та реалізується при наявності об'єктивних умов, які визначені міжнародними правовими актами; по-третє, обсяг обмежень не повинен перевищувати рівень загроз; по-четверте, обмеження мають тимчасовий та винятковий характер.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.08.2025)

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий резолюцією 2200 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 08.08.2025)

3. United Nations, Economic and Social Council, Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, doc. E/CN.4/1985/4. (1984, September 28) URL: https://hrlibrary.umn.edu/instree/siracusaprinciples.html (дата звернення: 08.08.2025)

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи від 04 листопада 1950 року. База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 10.08.2025)

5. Європейська соціальна хартія (переглянута): прийнята Радою Європи від 03 травня 1996 року. База даних «*Законодавство України*». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 11.08.2025)

6. African [Banjul] Charter of Human and Peoples' Rights: adopted by the Organization of African Unity (1981, June 27) URL: http://hrlibrary.umn.edu/instree/z1afchar.htm (accessed: 16.08.2025)

7. American Convention on Human Rights: adopted by the Inter-American Conference on Human Rights (1969, November 22). URL: https://www.refworld.org/legal/agreements/oas/1969/en/20081 (дата звернення: 18.08.2025)

8. Arab Charter on Human Rights: adopted by the League of Arab States (2004, May 22). URL: https:// www1.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html (дата звернення: 18.08.2025)

9. Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання і доступ до інформації»: прийняті груп. експ. міжн. права, нац. безпеки і прав людини від 01 жовтня 1995 року / перек. О. Дащаківської. URL: https://www.ji.lviv.ua/n32texts/johannesburg.htm (дата звернення: 19.08.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025
Дата публікації: 28.11.2025

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ПОЛТОРАКОВ О. Ю. «КУЛЬТУРА ВІДМІНИ» ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ (СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА)..... 3

РОГОВЕНКО О. В., РІЗНИЧЕНКО Ю. К. ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА РІВЕНЬ ДОВІРИ ГРОМАДЯН ДО МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 12

СИТИЙ В. О. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ..... 20

ШТЕПА О. О., КОВАЛЕНКО С. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ ТА ПРОМИСЛОВИХ ЗРАЗКІВ..... 27

ЯКИМОВИЧ Я. В. ЩОДО ПИТАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ У ЮРИСДИКЦІЇ ПОСАДОВИХ ОСІБ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ..... 34

ЦИВІЛІСТИКА

ПАЩЕНКО Л. В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ НЕОРИГІНАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЗГЕНЕРОВАНИХ КОМП'ЮТЕРНОЮ ПРОГРАМОЮ..... 55

ПЕТРОВСЬКИЙ А. В., ПЕНДЮРА М. М., СТАРИЦЬКА О. О. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НАДАННЯ ДОЗВОЛУ НА ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ..... 63

ПОЛЯКОВА А. О., КОТВЯКОВСЬКИЙ Ю. О. МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ..... 69

САДКОВСЬКИЙ С. П. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДОСВІД ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... 74

ХАРИТОНОВА О. І., ГАЛУПОВА Л. І., МАРТИНЮК І. В. ПРИНЦИПИ ДОБРОЧЕСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ..... 81

ХОДЄЄВА Н. В. ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІМ'Я» У СІМЕЙНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ..... 88

ХОДИКО Ю. Є. ВІНДИКАЦІЯ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ: ВІД ДОКТРИНИ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ..... 95

ЯВОРСЬКА О. С. ПРАВОВА ОХОРОНА ТВОРІВ, ЩО СТАЛИ СУСПІЛЬНИМ НАДБАННЯМ..... 104

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

МОЗГОВИЙ О. О. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОЦЕДУРНИЙ РІВЕНЬ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ СУТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....110

НЕГОДЧЕНКО В. О., ЛЕГЕЗА Є. О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЖИТЛОВИХ СЕРТИФІКАТІВ НА ЗРУЙНОВАНЕ МАЙНО: ІСНУЮЧІ ПРОГАЛИНИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....117

НЕНЬКО С. С. ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....125

ОВСЯНОВ В. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ.....137

ПАЛИЦЯ А. В. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ МИТНИХ ПРОЦЕДУР.....145

ПЛАТОНОВ І. М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ОСОБИ ПРИ ВИКОНАННІ ПОСТАНОВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПОКАРАННЯ.....152

ПОНОМАРЕНКО Є. О. ЕЛЕКТРОННЕ ДЕКЛАРУВАННЯ ЯК БАЗОВИЙ ЗАХІД ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ: СУТНІСТЬ, ЦІЛІ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ.....160

ПУСТОВІТ Ю. Ю., ГУРЖІЙ А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ НЕЕФЕКТИВНОМУ ВИКОРИСТАННЮ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ: РОЛЬ І ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ.....166

САМОЙЛЕНКО О. С. ДІЯЛЬНІСТЬ ЦНАП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, КОРПОРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....176

ТІМАШОВ В. О., ПЕТРИЦЬКИЙ А. Л., НАЗАРОВА Ж. С., ГУРЖІЙ А. В. ПІДСТАВИ ТА ПОРЯДОК ПЕРЕМІЩЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОНТРОЛЬ УКРАЇНИ.....183

ХАЛЬНОВ А. С. ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ.....193

ЧЕРДИНЦЕВ Ю. Г. МИТНІ КОМПЕТЕНЦІЇ У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....201

ЧОЛАК В. Д. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....208

ШУМЕЙКО І. П. ЗДІЙСНЕННЯ СУДАМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮРИСДИКЦІЙ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАСТОСУВАННЯМ ЗАХОДІВ ФІНАНСОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....214

ЮРЧЕНКО Т. П. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ.....223

ЯСИНОК Д. М. СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА ФОРМУВАННЯ ОСНОВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ.....233

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПАЛАМАРЧУК Д. В. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ, ПОВ'ЯЗАНОГО З РОЗРОБЛЕННЯМ РОДОВИЩ КОРИСНИХ КОПАЛИН.....240

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ЧЕЧОТКА І. Р. УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА НАПРЯМОМ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ.....247

ШЕВЧУК В. В. ПРОЦЕДУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ВЛАСТИВОСТЕЙ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....254

ШИПІЛОВ О. В. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ПРОБЛЕМАМИ ДОПУСТИМОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ У ПОРЯДКУ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....266

ШУГАЛЕВИЧ І. В. ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВОВИХ ВИСНОВКІВ КОЛЕГІЙ СУДДІВ, СУДОВИХ ПАЛАТ ТА ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ, А ТАКОЖ ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ: ЗАКОНОДАВЧИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....272

ШУЛЬГА В. О. ВТРАТА ЧИННОСТІ ЗАКОНУ, ЯКИМ ВСТАНОВЛЮВАЛАСЯ КРИМІНАЛЬНА ПРОТИПРАВНІСТЬ ДІЯННЯ, ЯК ПІДСТАВА ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....280

ЮРЧИШИН П. В. ЗМІСТ І МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....289

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

BABARYTSKYI O. V., IGNATIEVA A. I., KRIPAK R. O. INTERNATIONAL IMPACT OF TREATIES IN TIMES OF WAR.....295

ДЕМЧИК Н. П. ФОРМИ ТА МЕТОДИ МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ.....302

КОВАЛЬ Т. В., ЛУБКО І. М. ЛАТИНСЬКА ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРАВІ.....310

КОРОЛЬОВ С. С., ІГНАТЬЄВА А. І., КУПРІЯНОВА А. О. ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....317

КРИНИЧНА А. О. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ ТА БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....324

МАМЕДОВ Г. А. СТАНДАРТ ДОВЕДЕННЯ ВИНИ ОБВИНУВАЧЕНОГО У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ.....330

МАРЧЕНКО Р. В. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ОСВІТНІЙ СФЕРІ.....336

РЕБКАЛО М. М. ПРИНЦИПИ ТА УМОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД.....342

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW: ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

POLTORAKOV. O. YU. "CULTURE OF CANCELLATION" AS A SOCIO-LEGAL PHENOMENON (SOCIO-HISTORICAL RETROSPECTIVE)..... 3

ROGOVENKO O. V., RIZNYCHENKO YU. K. LOCAL SELF-GOVERNMENT ACTIVITIES AND THE LEVEL OF CITIZENS' TRUST IN LOCAL AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE..... 12

SYTYI V. O. PROBLEMATIC ISSUES OF LEGAL REGULATION OF RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF DECISIONS OF FOREIGN COURTS..... 20

SHTEPA O. O., KOVALENKO S. V. LEGAL REGULATION OF DESIGN ACTIVITIES IN UKRAINE: PROTECTION OF COPYRIGHT AND INDUSTRIAL DESIGNS..... 27

YAKYMOVYCH YA. V. REGARDING THE ISSUE OF POWERS WITHIN THE JURISDICTION OF OFFICIALS OF THE CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITIES OF UKRAINE..... 34

CIVILISTICS

PASHCHENKO L. V. CERTAIN ISSUES IN DEFINING THE LEGAL REGIME OF NON-ORIGINAL OBJECTS GENERATED BY A COMPUTER PROGRAM..... 55

PETROVSKY A. V., PENDYURA M. M., STARYTSKA O. O. PROCEDURAL ASPECTS OF PROCEEDINGS IN CASES CONCERNING THE GRANTING OF PERMISSION FOR THE ENFORCEMENT OF ARBITRAL AWARDS..... 63

POLYAKOVA A. O., KOTVYAKOVSKYY YU. O. MEDIATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF RESOLUTION OF CIVIL DISPUTES: PROBLEM ASPECTS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT..... 69

SADKOVSKYI S. P. CIVIL LIABILITY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY: EU EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR UKRAINE..... 74

KHARYTONOVA O. I., HALUPOVA L. I., MARTYNIUK I. V. PRINCIPLES OF ETHICAL USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS..... 81

KHODIEIEVA N. V. THE ISSUE OF THE LEGAL DEFINITION OF THE CONCEPTS OF "FAMILY" AND "FAMILY MEMBERS" IN THE FAMILY CODE OF UKRAINE..... 88

KHODYKO YU. E. VINDICATION IN THE SYSTEM OF PROTECTION OF REAL RIGHTS: FROM DOCTRINE TO CONTEMPORARY CHALLENGES OF JUDICIAL PRACTICE 95

YAVORSKA O. S. LEGAL PROTECTION OF WORKS THAT HAVE ENTERED THE PUBLIC DOMAIN..... 104

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE, INFORMATION LAW

MOZHOVYI O. O. ORGANIZATIONAL AND PROCEDURAL LEVEL OF UNDERSTANDING THE PROBLEM OF THE ESSENCE OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS.....110

NEHODCHENKO V. O., LEHEZA YE. O. LEGAL REGULATION OF HOUSING CERTIFICATES FOR DESTROYED PROPERTY: EXISTING GAPS AND WAYS FOR IMPROVEMENT.....117

NENKO S. S. INSTITUTIONAL CAPACITY OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES IN ENSURING THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP.....125

OVSYANOV V. V. ADMINISTRATIVE AND TORT POLICY OF THE STATE IN THE SPHERE OF TAXATION: CONCEPTUAL FOUNDATIONS.....137

PALYTSIA A. V. PROBLEMATIC ASPECTS OF DEFINING THE CONCEPT AND ESSENCE OF CUSTOMS PROCEDURES.....145

PLATONOV I. M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEES OF HUMAN RIGHTS IN THE EXECUTION OF DECISIONS ON ADMINISTRATIVE PENALTIES.....152

PONOMARENKO YE. O. ELECTRONIC DECLARATION AS A BASIC MEASURE OF FINANCIAL CONTROL: ESSENCE, GOALS AND KEY FEATURES.....160

PUSTOVIT YU. YU., GURZHII A. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL OPPOSITION TO THE INEFFICIENT USE OF FUEL AND ENERGY RESOURCES IN UKRAINE: THE ROLE AND PROSPECTS OF RENEWABLE ENERGY.....166

SAMOILENKO O. S. ACTIVITIES OF THE CENTRAL ADMINISTRATIVE CENTER UNDER MARTIAL LAW: LEGAL REGULATION, CORPORATE ANALYSIS.....176

TIMASHOV V. O., PETRYTSKYI A. L., NAZAROVA ZH. S., GURZHII A. V. GROUNDS AND PROCEDURE FOR THE MOVEMENT OF HUMANITARIAN AID ACROSS THE CUSTOMS BORDER OF UKRAINE.....183

KHALNOV A. S. INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPORT OF ADMINISTRATIVE CONTROL IN THE FIELD OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION.....193

CHERDYNTSEV YU. H. CUSTOMS COMPETENCES IN THE CONCEPTUAL APPARATUS OF CUSTOMS LEGISLATION.....201

CHOLAK V. D. PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SECURITY AND ORDER IN THE DEOCCUPIED TERRITORIES.....208

SHUMEIKO I. P. EXERCISE OF JUDICIAL CONTROL OVER THE APPLICATION OF FINANCIAL RESPONSIBILITY MEASURES BY COURTS OF ADMINISTRATIVE AND COMMERCIAL JURISDICTION.....214

YURCHENKO T. P. THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPT AND LEGAL NATURE OF ADMINISTRATIVE SERVICES.....223

YASYNOK D. M. THE FORMATION OF STATEHOOD
IN EUROPEAN COUNTRIES AND THE FORMATION OF THE FOUNDATIONS
OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN THE FIELD OF PROTECTION
OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THE INDIVIDUAL.....233

FINANCIAL LAW

PALAMARCHUK D. V. FOREIGN EXPERIENCE OF LEGAL REGULATION
OF SUBSOIL USE TAXATION RELATED TO THE DEVELOPMENT
OF MINERAL DEPOSITS.....240

CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND FORENSIC SCIENCE

CHECHOTKA I. R. IMPROVING THE FORENSIC SUPPORT
OF CRIMINAL PROCEEDINGS AGAINST MINORS IN THE DIRECTION
OF COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL AND EUROPEAN STANDARDS.....247

SHEVCHUK V. V. PROCEDURE AND FEATURES OF EVALUATION
OF THE EXPERT'S OPINION OF THE EXPERT IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....254

SHYPILOV O. V. ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE RELATED
TO THE PROBLEMS OF ADMISSIBILITY OF ELECTRONIC EVIDENCE
OBTAINED THROUGH INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE.....266

SHUHALEVICH I. V. THE LEGAL NATURE OF LEGAL OPINIONS
OF PANELS OF JUDGES, JUDICIAL CHAMBERS AND THE JOINT CHAMBER
OF THE CRIMINAL COURT OF CASSATION WITHIN THE SUPREME COURT,
AS WELL AS THE GRAND CHAMBER OF THE SUPREME COURT:
LEGISLATIVE STATUS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....272

SHULHA V. O. LOSS OF VALIDITY OF THE LAW ESTABLISHING
THE CRIMINAL ILLEGALITY OF AN ACT AS A BASIS FOR THE CLOSURE
OF CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT OF FIRST INSTANCE.....280

YURCHYSHYN P. V. CONTENT AND LIMITS OF THE PROSECUTOR'S
POWERS AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION.....289

INTERNATIONAL LAW

BABARYTSKYI O. V., IGNATIEVA A. I., KRIPAK R. O. INTERNATIONAL
IMPACT OF TREATIES IN TIMES OF WAR.....295

DEMCHYK N. P. FORMS AND METHODS OF THE PEACEFUL SETTLEMENT
OF INTERNATIONAL DISPUTE.....302

KOVAL T. V., LUBKO I. M. LATIN LEGAL TERMINOLOGY
IN INTERNATIONAL PUBLIC LAW.....310

KOROLOV S. S., IHNATIEVA A. I., KUPRIIANOVA A. O. PROBLEMS
OF INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE TO THE POPULATION
IN TODAY'S CONDITIONS.....317

KRYNYCHNA A. O. THE CONCEPT AND ESSENCE OF HUMANITARIAN AID,
CHARITABLE DONATIONS AND FREE ASSISTANCE:
THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....324

MAMEDOV G. A. THE STANDARD OF PROOF OF THE ACCUSED'S GUILT IN THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT..... 330

MARCHENKO R. V. HISTORICAL DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF EDUCATION..... 336

REBKALO M. M. PRINCIPLES AND CONDITIONS OF RESTRICTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: INTERNATIONAL LEGAL REVIEW..... 342

НОТАТКИ

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО **5 • 2025**

Науковий журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 28.11.2025 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 1125/902.
Обл.-вид. арк. 31,98. Ум. друк. арк. 29,09. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.